

ЎЗБЕКИСТОН ССР ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ

САМАРҚАНД ТАРИХИ

ИККИ ТОМЛИК

МАСЪУЛ МУҲАРРИР

И. М. МУМИНОВ

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

В. А. АБДУЛЛАЕВ, М. У. АМИНОВ, Р. Х. АМИНОВА, М. О. ОХУНОВА,
К. О. ОҚИЛОВ, С. Ғ. ҒУЛОМОВ, Ҳ. З. ЗИЯЕВ, Ҳ. Ш. ИНОЯТОВ,

Т. Н. ҚОРИ-НИЕЗОВ, Б. В. ЛУНИН, М. К. НУРМУҲАМЕДОВ,

Ғ. Р. РАШИДОВ, И. И. УМНЯКОВ, А. Ф. ЯЦИШИНА

ЎЗБЕКИСТОН ССР «ФАН» НАШРИЕТИ

ТАРИХ ВА АРХЕОЛОГИЯ ИНСТИТУТИ
А. НАВОИЙ НОМИДАГИ САМАРҚАНД ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

САМАРҚАНД ТАРИХИ

ИККИНЧИ ТОМ

УЛУҒ ОКТЯБРЬ СОЦИАЛИСТИК
РЕВОЛЮЦИЯСИНИНГ ҒАЛАБАСИДАН
ТО ШУ КУНГАЧА

ТОШКЕНТ — 1970

9(C52)

C 28

Самарқанд шаҳри тарихининг иккинчи томи Совет даврига бағишланган.

Самарқанд Улуғ Октябрь социалистик революцияси, гражданлар уруши ва чет эл интервенцияси йилларида Ўрта Осиёда Совет ҳокимиятининг таянч пунктларидан бири бўлиб хизмат қилди ва шаҳар меҳнаткашлари ички ҳамда ташқи контрреволюцияни тор-мор қилишга муносиб ҳисса қўшди. Китобда Улуғ Ватан уруши йилларида самарқандликларнинг меҳнат соҳасидаги қаҳрамонликлари тўла ифода қилинади.

Томда Самарқандда социалистик ва коммунистик қурилиш йилларида саноат, шаҳар хўжалиги, соғлиқни сақлаш, халқ маорифи, фан ва маданий-оқартув муассасаларининг тараққиёти ҳар тарафлама ёритилган.

1-6-4

Самарқанд тарихи. 2 томлик. II том.
Масъул муҳаррир И. М. Мўминов. Т.,
«Фан», 1970.

(ЎзССР ФА Тарих ва археология
ин-ти. А. Навоий номидаги Самарқанд Давлат
ун-ти).

Т. 2. Улуғ Октябрь социалистик революциясининг ғалабасидан то шу кунгача. 496 бет, расм. Библиогр.: бет.

История Самарканда. В 2-х томах. т. 2.

9(C52)2

СУЗ БОШИ

Самарқанднинг 2500 йиллик юбилейига бағишланган «Самарқанд тарихи» китобининг иккинчи томи шаҳар меҳнаткашларининг Совет ҳокимияти ғалабаси учун олиб борган курашдан бошлаб то ҳозирги кунгача бўлган даврни ўз ичига олган асардир.

Авторлар коллективи бир қанча масалаларни: Самарқандда Совет ҳокимиятининг ўрнатилиши ва мустақамланиши, гражданлар урушининг машаққатли йилларида Улуғ Октябрь ғалабаларини сақлаб қолишда Самарқанд меҳнаткашлари ва уларнинг илғор отряди ишчилар синфининг роли, шаҳар меҳнаткашларининг саноатни қайта тиклаш ва ривожлантириш учун олиб борган кураши, урушдан олдинги беш йиллик планларнинг муваффақиятли бажарилиши, социалистик маданият ва фаннинг вужудга келтирилиши ва ривожланишини ёритишга интилди.

Улуғ Ватан уруши йилларида Самарқанд меҳнаткашларининг душманни тор-мор қилишга қўшган ҳиссасини кўрсатиб беришни монография авторлари ўзларига муҳим вазифа қилиб олдилар. Улар социализм қурилишини тугаллаш, коммунистик қурилишни авж олдириш даврига жиддий эътибор бердилар. Китобнинг шу даврга оид бўлимларида ишчиларнинг меҳнат ва сиёсий активлиги ўсиб бораётганлиги, коммунистик меҳнат учун бошланган ҳаракат, шаҳар саноатини ривожлантириш давом этганлиги, ишчилар синфи билан колхозчи деҳқонлар иттифоқининг мустақамланиши, социалистик маданиятнинг гуллаб-яшнаши, Ўзбекистоннинг халқаро алоқаларида Самарқанднинг тутган ўрни ва шаҳар экономикасини ривожлантириш истиқболлари кўрсатиб берилди.

Коммунистик партиянинг, партия маҳаллий ташкилотларининг раҳбарлик ролини, социалистик ва коммунистик қурилиш вазифаларини амалга оширишда уларнинг комсомол ва касаба союз ташкилотларига бериб келган ёрдамини ҳар томонлама

ёритиш авторлар коллективининг асосий вазифаларидан бири бўлди.

«Самарқанд тарихи» китобининг иккинчи томини яратишда Ўзбекистон ССР Фанлар академияси Тарих ва археология институтининг илмий ходимлари ҳамда Алишер Навоий номида Самарқанд Давлат университетининг коллективи қатнашди. Бу китобнинг I боб 1-бўлимини тарих фанлари кандидати М. А. Нугаева, 2-бўлимини тарих фанлари доктори Ҳ. Ш. Иноятوف билан тарих фанлари кандидати Ҳ. А. Аминов; II бобни тарих фанлари кандидати Ю. Н. Алескеров, тарих фанлари доктори Ҳ. Ш. Иноятов (шу бобнинг ҳўжалик қурилишига доир бўлимини ёзишда тарих фанлари кандидати Р. А. Нуруллин материалларидан фойдаланилди); III бобнинг 1-бўлимини тарих фанлари кандидатлари Қ. А. Раҳимов билан Т. Б. Бобохонов, 2-бўлимини тарих фанлари кандидати Қ. Маматқулов, 3-бўлимини тарих фанлари кандидати В. С. Абдуллаев, 4-бўлимини тарих фанлари доктори Ғ. Р. Рашидов, 5-бўлимини тарих фанлари кандидати М. У. Аминов; IV бобнинг 1-бўлимини тарих фанлари кандидати Қ. Маматқулов, 2-бўлимини тарих фанлари доктори М. А. Эгамбердиев, 3-бўлимини тарих фанлари кандидати Ф. Ҳ. Ҳайдарова, 4-бўлимини тарих фанлари кандидати К. Ҳ. Самибоев, 5-бўлимини тарих фанлари доктори Ғ. Р. Рашидов; V бобнинг 1-бўлимини тарих фанлари кандидати Қ. Маматқулов, 2-бўлимини тарих фанлари кандидати А. К. Қамолов, 3-бўлимини тарих фанлари кандидати К. Ҳ. Самибоев, 4-бўлимини тарих фанлари доктори Ғ. Р. Рашидов; VI бобнинг 1, 2, 3, 5, 6-бўлимларини тарих фанлари кандидатлари В. И. Ефимов ва Ф. Салоҳиддинов, 4-бўлимини тарих фанлари кандидати Т. В. Гольянова; VII бобнинг 1-бўлимини тарих фанлари кандидатлари Қ. Маматқулов ва К. Юсупов (1956—1958 йилларга доир даврни), 2-бўлимини тарих фанлари кандидати А. И. Израйлов, 3-бўлимини тарих фанлари кандидати А. Н. Вафоев, 4-бўлимини тарих фанлари кандидатлари Р. Мелиқулов билан М. Қосимова; VIII бобнинг 1-бўлимини Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг корреспондент аъзоси Р. Ҳ. Аминова, 2-бўлимини тарих фанлари кандидати К. О. Оқилов, 3-бўлимини тарих фанлари кандидати В. С. Абдуллаев ва Р. Аранбоев (мактаб қурилиши қисмини), 4-бўлимини Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг корреспондент аъзоси М. Ҳ. Ҳайруллаев, 5-бўлимини тарих фанлари кандидати Ю. Раҳматуллаев, 6-бўлимини тарих фанлари кандидати К. А. Погребинский, 7-бўлимини тарих фанлари кандидати С. Мирҳосилов, 8-бўлимини Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг корреспондент аъзоси С. К. Зиёдуллаев, 9-бўлимини иқтисод фанлари кандидати С. Н. Усмонов, 10-бўлимини тарих фанлари кандидати М. О. Охунова, 11-бўлимини тарих фанлари кандидати К. О. Оқилов ёзиб бердилар.

Самарқанднинг адабий ҳаётига бағишланган бўлимнинг айрим қисмларини ёзишда филология фанлари кандидати Р. Орзибеков, Т. Маҳмудов ва С. Мирзаев материалларидан фойдаланилди.

Китобнинг хотимасини таҳрир ҳайъати аъзолари ёзиб беришди. Библиографияни тарих фанлари доктори Б. В. Лунин тузган.

Кўрсаткичларни тарих фанлари кандидати К. Ф. Сандова, илмий ходимлар К. Худойқулов, Т. Исмоилов тузиб беришди.

Томни тайёрлашда тарих фанлари доктори А. Ф. Яцишина, тарих фанлари кандидатлари З. Орифхонова, Т. Орипов, А. Бўтахўжаев, М. Ғуломова, А. Ю. Иброҳимова, Н. Р. Иброҳимова, Л. М. Ланда, Р. А. Нуруллин, Т. Раҳимбобоева, Л. Г. Тетенева, М. Пўлатова, К. Ф. Сандова, В. Г. Чеботарева, В. И. Шафир, Т. С. Ясковичева, шунингдек илмий ходимлардан А. Азизова, Н. Ғафурова, П. М. Крутов ва К. Худойқуловлар қатнашдилар.

I ва II томлар учун фотоиллюстрацияларни С. А. Давидов тайёрлаган.

САМАРҚАНДА СОВЕТ ҲОКИМИЯТИНИНГ УРНАТИЛИШИ ВА МУСТАҲҚАМЛАНИШИ (1917—1918 йиллар)

1. САМАРҚАНДА СОВЕТ ҲОКИМИЯТИНИНГ ҒАЛАБАСИ

Чор самодержавиясининг ағдариб ташлаган Февраль буржуа-демократик революцияси Улуғ Октябрь социалистик революцияси йўлидаги муҳим тарихий босқич бўлди. У ўн миллионлаб ишчи ва деҳқонларни сиёсий ҳаётга ва революцион курашга тортди, мустамлака чекка ўлкалардаги халқларнинг социал ва миллий озодлик учун курашини давом эттиришни таъминлайдиган қулай шароит яратиб берди.

Ишчи ва солдат депутатлари Совети тузилганлиги халқ оммасининг ижодий ташаббуси ёрқин намоён бўлаётганлигини яққол кўрсатди. Февраль революцияси ғалабасидан сўнг дарҳол Самарқанд шаҳрида ҳам Советлар ташкил қилинди. Бироқ, ҳали етарли даражада онгли бўлмаган ва уюшмаган меҳнаткашларни ёлғон ваъдалар бериб алдашга эришган келишувчи унсурлар, меньшевик ва эсерлардан иборат кўпчилик элементлар дастлабки пайтларда Советларни эгаллаб олди. Улар кенг оммани лақиллатдилар ва шунинг учун ҳам бу омма ўзининг соддалиги сабабли Муваққат ҳукуматни ҳамда меньшевик ва эсерлар бошчилик қилаётган Советларни халқ манфаатларини ҳимоя қилади деб ўйлади.

Ҳақиқатда эса, Февраль буржуа-демократик революцияси меҳнаткашлар аҳволига муҳим ўзгартиш киритмади. Чор ҳукуматининг собиқ амалдорлари, рус миллий буржуазияси ва бойлардан ташкил топган буржуа Муваққат ҳукуматининг маҳаллий органлари аслини олганда илгариги чор маъмурияти ўтказиб келган ва халқ манфаатларига зид бўлган мустамлакачилик сиёсатини давом эттираверди.

Уезд ва волостларга Муваққат ҳукуматнинг собиқ чор амалдорларидан иборат комиссарлари тайинланди, баъзан эса бу лавозимларни чор ҳукумати вақтидаги уезд ҳокимлари, участка приставлари эгаллаб олди. В. И. Лениннинг «ҳукумат революцион гаплар ниқоби остига яшириниб, эски тартиб тарафдорларини раҳбарлик мансабларига» тайинламоқда деган кўрсатмаси Самарқандга ҳам тўла тааллуқлидир.

Чоризм ағдарилгандан кейин орадан кўп вақт ўтмай (март ойининг ўрталарида), Самарқанд областининг ҳарбий губернатори вазифасидан олиб ташланди. Орадан сал вақт ўтгач, бу лавозимга Муваққат ҳукуматнинг комиссари деган ном билан полковник Слинко тайинланди.

Собиқ чор ҳукумати амалдорларининг янги лавозимларга тайинланаётганлиги меҳнаткашларнинг ҳақли ғзабини кўзгатди. «Халқ ишониб сайлаб қўйган вакиллар ролини, мамлакатнинг янги ҳаётига раҳбарлик қилиши лозим бўлган ҳукумат вакиллари ролини кечаги жаллодлар бажараётганлигини кўриш жуда оғир гап» деган хатлар уездлардан кела бошлади. Чор самодержавиесининг қолдиқларига қарши қаттиқ кураш узоқ давом қилди. Революцион кайфиятда бўлган ва большевиклар раҳбарлик қилаётган омма бу курашда ҳал қилувчи куч бўлди.

Самарқанд большевиклари Муваққат ҳукумат сиёсатининг халқ манфаатларига зид бўлган моҳиятини меҳнаткашларга тушунтириб, уларни буржуазия ва унинг ҳокимиятига қарши курашни давом эттиришга чақирди.

Самарқанд социал-демократлар группасининг ишчиларга қарата чиқарган мурожаатида бундай дейилган эди: «Улуғ янгиланиш кучини вужудга келтирган озод халқ олдида ҳозир ағдариб ташланган абсолютизмни ҳақиқатан халқ ҳукумати билан алмаштиришдан иборат буюк вазифа турибди». Социал-демократлар пролетариатни тўла равишда озод қилиш учун биргина иқтисодий курашнинг ўзи кифоя қилмаслигини кўрсатиб, ишчиларни социализм учун курашга, уюшишга чақирди. Мурожаатда шу нарса кўрсатиб ўтилдики, ишчилар синфининг мақсади — профессионал кураш олиб бориш йўли билан ўз аҳволини яхшилаш эмас, балки ижтимоий ишлаб чиқаришни ривожлантиришдан, ишлаб чиқариш воситаларини айрим хусусий кишилар қўлида қолдирмасдан, бутун жамият қўлига олиб бераётган иқтисодий муносабатлар ўрнатишдан иборатдир. Мурожаатнинг охирида бундай хитоб қилинди: «Сиёсий жиҳатдан уюшингиз! Қасаба союзларга бирлашингиз! Социал-демократик партияга бирлашингиз! Яшасин социализм! Бутун дунё пролетарлари, бирлашингиз!».

РСДРП(б)нинг VII (Апрель) конференцияси буржуа-демократик революцияни социалистик революцияга айлантириш учун курашнинг кенгайтирилган планини ишлаб чиққанидан сўнг Самарқанд ишчилари, солдатлари ва маҳаллий камбағал аҳоли орасида большевиклар ўзлари олиб бораётган сиёсий ва ташкилотчилик ишини айниқса кучайтириб юбордилар. Революцияга қарши бўлган ва келишувчи кучлар билан кураш олиб боришда В. И. Лениннинг «Апрель тезислари» ва VII (Апрель) конференция қарорлари Самарқанд большевикларининг асосий ғоявий қуроли бўлиб қолди. Конференция қўй-

ган вазифаларни Самарқанд большевиклари касбаба союзлар ва маҳаллий аҳоли орасида актив иш олиб бориш йўли билан муваффақиятли ҳал қила бердилар ҳамда Муваққат ҳукуматнинг ҳақиқий мақсадларини, уни қўллаб-қувватлаётган меньшевик ва эсерларни фoш қилиб ташладилар.

Муваққат ҳукумат тутаётган сиёсат мамлакатдаги вайроналик ва очликка қарши чоралар кўришни, империалистик урушни тугатишни истамаётганлиги меҳнаткаш халқнинг ғазабини қўзғатди. Почта-телеграф муассасалари, темир йўл ишчилари ва матбаачиларнинг касбаба союзлари иш кuni масаласини тартибга солишни, озиқ-овқат таъминотини яхшилашни тобора қатъият билан талаб қилдилар. Солдатлар урушни тўхтатишни, деҳқонлар эса, ер ва сувни деҳқонлар қўлига топширишни талаб қилдилар.

Областнинг баъзи районларида (Полвонариқ ва бошқа жойларда) камбағал деҳқонлар бойларнинг уни ва бугдойини тортиб олиб, ўзаро тақсимлаб олишга киришдилар, маҳаллий маъмурият харажатларини қоплаш учун пул тўлашдан бош тортдилар. Самарқанд гарнизонининг солдатлари орасида революцион кайфиятлар кучайиб кетди. 731-дружина офицер-солдат президиуми аъзоларининг 1917 йил 8(21) мартдаги йиғилиши солдатларни ҳақорат қилиб келган офицерларни ҳарбий қисмдан ҳайдаб юборишни талаб қилди. 7-Сибирь полкининг митингида (1917 йил 1 майда) большевиклар Муваққат ҳукумат сиёсатини ва Петрограддаги апрель воқеаларини тушунтириб берганларидан кейин митинг қатнашчилари империалистик урушни тўхтатиш зарурлиги тўғрисида резолюция қабул қилди.

1917 йилнинг майида Самарқандда Советларнинг I область съезди бўлиб ўтди. Съездда Самарқанд шаҳри, Самарқанд, Каттақўрғон, Жиззах ва Хўжанд уездларидан сайланган 26 делегат қатнашди; унинг мажлисларига большевиклар Тишаев ва Галеев раислик қилди. А. Фролов (большевик) ва бошқалар съезд президиумига сайланди. Съезд шаҳар ва область меҳнаткашларининг революцион кайфияти кучайган вазиятда ўтди.

Съезд жойлардан келган вакилларнинг докладларини тинглади, Советлардаги аҳволни муҳокама қилди. Урушга муносабат масаласи юзасидан қабул қилинган резолюцияда съезд давом этаётган урушни тугатишга «бутун куч билан интилиш кераклигини» қайд қилди, шу билан бирга меньшевик ва эсер делегатлар тазйиқига берилиб, «иттифоқчилар бутун дунё демократиясининг истагига хилоф иш қилмаётир», шу сабабли сепарат сулҳ тузмаслик керак, деган фикрни илгари сурди.

Съезд Советлар структурасини белгилаб берди ва барча ижтимоий ташкилотларни контроль қилиб туришга Советлар ҳақли эканлигини эътироф қилди, Советларнинг сайлов систе-

масини тартибга солди ва Советларнинг Бутун Россия I съездида делегатлар сайлади.

Область Советлар съездидан кейин большевиклар таъсирида Советлар фаолияти жонланиб кетди ва улар уездларда ҳам иш олиб борадиган бўлиб қолдилар. Чунончи, айрим волость оқсоқолларининг ишини текшириш учун апрель ойида комиссия тузилди. Бу комиссияга большевиклардан А. Пономарев ва А. Тишаев, шунингдек, депутатлар Успенский, Мазитов, Акчурин, «Иттифоқ» жамиятидан Ниёзов, Шомухамедов ва бошқалар кирди. Текшириш якунларига биноан, бир неча волость оқсоқоллари порахўрлик қилганликлари учун вазифаларидан олиб ташланди.

1917 йил май ойида область Советининг депутатлари Тишаев, Мазитов, Ниёзов ва бошқалар Октябр ўлоси Советини сайлашда қатнашдилар.

Ишчиларнинг чиқишлари тобора ташкилий тус олаверди. Чунончи, заводчи А. Фузайлов корхонани ёпиб қўймоқчи бўлганида ишчи ва хизматчилар бу корхонани шахар озиқ-овқат комитетининг ихтиёрига олиб беришни сўраб область Советига мурожаат қилишди. Самарқанд область Совети заводни дарҳол реквизиция қилиш ҳамда «А. Фузайловнинг барча завод ва корхоналарида сунистеъмол қилиш аниқланганлиги сабабли бу корхоналарни мавжуд жамики хом ашёси билан бирга» ишчи ва солдат депутатлари Советлари назорати остига топшириш тўғрисида фармойиш бериш масаласини Муваққат ҳукуматнинг Туркистон комитети олдига қўйди.

«Газаров ширкати» босмаҳона-литографиясининг ишчилари июль ойи бошларида иш ҳақини оширишни талаб қилиб чиқдилар, лекин маъмурият бу талабни рад этганидан кейин ишчилар забастовка бошладилар. «Проводник» фирмаси бўлимининг хизматчилари ҳам иш ташладилар.

Солдатлар орасида революцион кайфият тобора кучайди. Большевиклар А. Фролов, А. Пономарев, А. Тишаев раҳбарлигида солдатлар ўзлари ёмон кўрган командирларини ҳайдаб юборишни талаб қилдилар ва контрреволюцион агитацияга қарши муваффақиятли кураш олиб бордилар. Баъзи офицерлар таниқли қора гуруҳчи Пуришкевич идеяларини тарғиб қилишга, солдатларни ишчиларга ва Советларга гиж-гижлашга уриниб кўрган эдилар, Самарқанд гарнизонининг солдатлари бу уринишга кескин зарба бердилар. 7-Сибирь запас ўқчи полки солдатларининг 1917 йил 12 июндаги митингида бундай дейилган: «Биз ўзимизнинг ғазаб ва норозилигимизни изҳор қиламиз ва полк командирига шуни маълум қиламизки, рота ва полк комитетларининг иштирокисиз солдатларни сиёсий тарбиялаш ғайри қонуний ва умуман йўл қўйиб бўлмайдиган ишдир, айниқса эркин Россия солдатларига Пуришкевич идеяларини сингдиришга уринишга сира йўл қўйиб бўлмайди».

Самарқандда Совет давлатини ўрнатиш ва мустаҳкамлашда актив ишти-
рок этганлардан (чапдан ўнгга):

А. И. Фролов (Самарқанд большевикларининг раҳбарларидан бири, Со-
ветларнинг I ва II Бутун Россия съездида Самарқанддан қатнашган деле-
гат), Д. Т. Деконов (Советларнинг II Бутун Россия съездида Самарқанд-
дан қатнашган делегат), Фаражullo Маҳмудов, Сафо Жўрабоев.

Самарқандда Совет давлатини ўрнатиш ва мустақамлашда актив ишти-
рок этганлардан (чапдан ўнгга):

Абдуқайом Ширинбоев („Иттифоқ“ раиси), Шамсуддин Иброҳимов, Эшон-
қуя Миржамолов, Хотам Самибоев (Самарқандда „Иттифоқ“нинг ташки-
лотчилари).

Солдатлар Советлар ишида актив қатнашдилар, маҳаллий аҳоли орасида агитация олиб бордилар. Маҳаллий халқ тилини билган татар ротасининг революцион қисми бу ишга айниқса кенг жалб қилинди.

1916 йилда чор ҳукумати томонидан сафарбар қилиниб, фронт орқасидаги ишларни ва Россиянинг турли районларида мудофаа ишларини бажаришга юборилган, у ерда бошқа миллат ишчилари билан учрашиб, синфий кураш олиб боришда бирмунча тажриба ортирган маҳаллий миллат ишчи ва деҳқонлари ўз юртларига қайтиб келганларидан кейин ерли халқ меҳнаткашларини революционлаштиришда ва ташкил этишда катта роль ўйнадилар.

Чоризм ағдариб ташланганидан кейин мана шу ишчилар ўз Ватанига қайтиб кела бошлади. Уларнинг баъзилари ўзлари билан қурол-яроғ ва ўқлар олиб келдилар, бу эса, маҳаллий ҳукумат маъмурларини ташвишга солиб қўйди. Самарқанд область комиссари уезд бошлиқларига мана шу қайтиб келган маҳаллий ишчиларни тинтиб, милтиқлари ва ўқ-дори-ларини тортиб олиш тўғрисида буйруқ берди.

Россиянинг турли районларига сафарбарликдан сўнг Самарқандга қайтиб келган Эшонқул Миржамолов, Мирбобо Йўлдошев, Азимбеков, Сафо Жўрабоев, И. Саидкамоллов ва бошқалар революцион ҳаракатда актив қатнашдилар. Улар 1917 йил баҳорида тузилган «Иттифоқ» жамиятида катта иш олиб бордилар. Бу оммавий ташкилотга ишчилар, шаҳар камбағаллари, ҳунарманд ва косиблар, прогрессив демократ зиёлиларнинг бир қисми ва ҳатто бу жамиятдан ўз мақсадлари йўлида фойдаланишга интилгай маҳаллий буржуазиянинг баъзи намоёндалари аъзо бўлиб кирди. Сафарбарликдан қайтиб келган ва революцион кайфиятда бўлган кишиларнинг таъсири остида «Иттифоқ» жамиятининг раҳбарлари ва унинг фаолияти аста-секин ўзгара борди.

Самарқанд Советининг аъзолари, айниқса А. Фролов, А. Пономарев, В. Гушча, А. Акчурун, И. Ибатуллин каби большевиклар бу ташкилот билан доимий алоқада бўлиб, унинг ишига ёрдамлашиб турдилар.

«Иттифоқ» жамиятининг аъзоларидан И. Миржамолов, М. Йўлдошев, И. Саидкамоллов, Ш. Иброҳимов, Ф. Маҳмудов, А. Ширинбоев, А. Шомансуров, Т. Жўрабоев, С. Жўрабоев, М. Ниёзов, А. Мансуров, С. Остонбоев, А. Мамедов, С. Пултуев Совет составига ҳамда унинг комиссиялари ва комитетларига аъзо бўлиб кирдилар.

Самарқанднинг бу «Иттифоқ» жамияти шаҳарда ўз фаолиятини тобора кўпроқ активлаштираверди, уездларга вакиллар юбориб, у ерда ҳам иш олиб борди. Озиқ-овқат масаласи ҳар доим жамиятнинг диққат марказида турди. Иттифоқчилар

ўзларининг ҳамма ишларини «Шўрон исломия» билан қаттиқ кураш шароитида олиб бордилар.

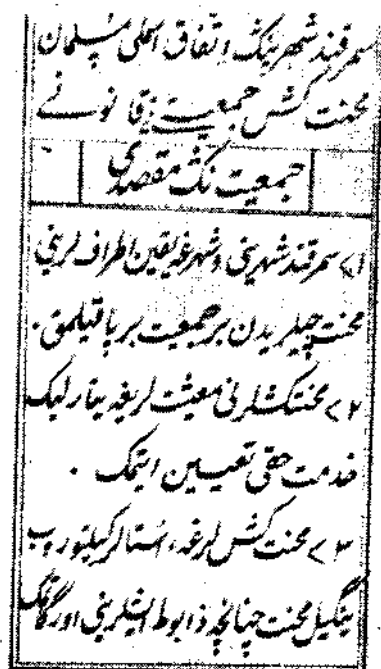
Қўш ҳокимиятчилик тугаб, ҳокимиятнинг 1917 йил июлида буржуазия, Муваққат ҳукумат қўлига ўтиши мамлакатдаги сиёсий вазиятни ўзгартириб юборди. Мамлакат марказида ҳам, чекка ўлкаларда ҳам контрреволюция ошкора ҳужумга ўтди. Петрограддаги июль воқеалари тўғрисидаги хабар Самарқандга Ғарбий фронт учун эшелонлар юбориш учун тайёргарлик кўрилатган пайтда етиб келди.

Бу хабардан олдин икки-та эшелон Ғарбий фронтга жўнатилган эди, 9 июлда учинчи эшелон жўнатилиши керак эди. Большевиклар солдатлар орасида агитация ишларини кенгайтириб, бу ҳужумнинг халқ манфаатларига зид эканлигини, фақат революция хонларини на урушни давом эттиришга тарафдор эканлигини солдатларга тушунтирдилар.

Командирларнинг реакция қисми солдатлар билан курашмоқ учун большевикларнинг агитация ишидан баҳона тариқасида фойдаланишга қарор қилди, урушни тўхтатиш тўғрисидаги ҳар қандай талаб Ватанга хиёнат қилишдир, деб жар солди. Солдатларнинг онгсиз қисмини большевикларга, Советларнинг актив ар-

бобларига қарши гиж-гижлай бердилар. Маҳаллий ҳукумат А. Пономарев ва А. Тишаевни большевикларга мансубликда айблаб, улар «Ленинни ва бошқа большевикларни ҳимоя қилаётир, Керенскийни ҳақорат қилмоқда, урушга қарши чиқмоқда, ўз фикрларини солдатлар ва маҳаллий аҳоли орасида» тарғиб қилмоқда, большевизм руҳида «иш олиб бормоқда» деб айблаб, уларни суд жавобгарлигига тортди.

Большевизм тарафдори деб гумон қилинган ишчилар қороналардан группаси билан ишдан бўшатилди. Бироқ, ҳар қандай репрессия чоралари кўрилса ҳам, Самарқандда рево-

«Самарқанд мусулмон меҳнаткашлар
Союзининг Программаси» асл
нусхасининг муқоваси

люциянинг шиддатли ривожланиб боришини тўхтата олмади, большевикларнинг омма орасида тўхтовсиз ўсиб бораётган таъсирини бўшаштира олмади.

РСДРП(б)нинг 1917 йил ёзида бўлган VI съезди қуроли қўзғолон тайёрлаш йўлини белгилаб берди. Самарқанд большевиклари съезд қарорларини тушунтириш, оммани социалистик революцияга тайёрлаш ишини авж олдириб юбордилар.

1917 йил август ойида «Иттифоқ» жамияти ташкил этган митингга эски шаҳар камбағалларидан 4 мингга яқин киши қатнашди. Митингга Мирбобо Йўлдошев Россия ва Туркистондаги сиёсий аҳвол тўғрисида доклад қилди. Сафо Жўрабоев, Эшонкул Миржамолов, А. Акчурин ва бошқалар сўзга чиқиб, маҳаллий меҳнаткаш аҳолини касаба союзларига бирлашишга, бутун кучни эркинлик ва миллий тенглик учун курашга сафарбар қилишга чақирдилар, «Шўрон исломия»нинг реакцияон ҳаракатларини фош қилиб ташладилар.

Самарқандда 1917 йил 25 августда ишчи, солдат ва мусулмон депутатлари Советларининг II область съезди очилиб, у 2 сентябргача давом этди. Съезд ишида Самарқанд, Каттақўрғон, Жиззах, Хўжанд уездларидан сайланган 45 депутат қатнашди. Депутатлар орасида солдатлардан 24 киши, ишчилардан 12 киши, ўзбеклардан эса 3 киши бор эди.

Съезд қатнашчилари область ва район Советларининг ҳисоботларини тингладилар, миллий масала, кундалик аҳвол, озиқ-овқат масаласи ва шу кабиларни муҳокама қилдилар. Съезд омма орасида Советларнинг таъсири тўхтовсиз ўсиб бораётганлигини қайд қилиб, Советларнинг состави янгиланганлигига қарамай, уларнинг составида эсер ва меньшевиклар ҳали ҳам анчагина борлигини, уларнинг келишувчилик сиёсати ишчиларнинг ҳазабини қўзғатаётганлигини кўрсатиб ўтди. Эсерларнинг озиқ-овқат комитетларида олиб борган ҳаракатлари шаҳарда озиқ-овқат етишмай қолиб, ғалаёнлар кўтарилишига сабаб бўлди.

Съездда халқ маорифи, айниқса маҳаллий аҳоли учун мактаблар очиб бериш масаласига катта эътибор берилди. Съезд қабул қилган резолюцияда умумий текин ўқитишни тезроқ жорий этиш, ҳарбий хизматга чақирилган муаллимларни бўшатиш талаб қилинди.

Съезд давом этаётган пайтда Петроградда Корнилов исён кўтарганлиги тўғрисидаги хабарни эшитган съезд делегатлари Советларни контрреволюциядан ҳимоя қилишга тайёр эканликларини айтдилар. Большевиклар ташаббуси билан 29 августда Самарқанд область Советлар съезди, гарнизон қисмлари, касаба союз ташкилотлари, социал-демократик партия ва эсерларнинг вакиллари иштирокида А. Тишаев раислигида бирлашган кенгаш чақирилди. Кенгаш резолюция қабул қилди ва Муваққат ҳукумат бошлиғи Керенский.

га, Бутун Россия Марказий Ижроия Комитетига ҳамда ўлка Советига телеграмма юборди. Шу телеграммада кенгаш Корниловнинг чиқишига «контрреволюцион газандаларнинг революцияга қилган қабих ҳамласи» деб баҳо берди ва Самарқанд меҳнаткашлари Советларни кўкрак кериб сақлаб қолишга, «контрреволюцион қора кучларнинг ҳар қандай уринишларига қарши охирги қатра қони қолгунча кураш олиб боришга» маҳкам бел боғлаганликларини билдирди.

1917 йил август ойининг охирида Самарқандда шаҳар думасига (1917 йил 8 сентябрда) ўтказиладиган сайловларга пухта тайёргарлик кўрилди. Маҳаллий ҳукумат маъмурлари думани сайламасдан, балки шаҳар идорасига 2—4 кишини ҳамда дума аъзолари қилиб уй эгаларидан 12—15 кишини тайинлаб қўйишга ва маҳаллий аҳоли ҳарбий мажбуриятни ўтамайди деган баҳона билан уни сайловларда қатнашиш имкониятидан маҳрум этишга уринмоқда эди. Шу сабабли, Советлар дума сайлови бошланишидан олдин мана шундай уринишларга қарши узоқ кураш олиб боришлари керак эди.

Самарқанд большевиклари В. И. Ленин кўрсатмаларига амал қилиб, думага сайлаш кампаниясида актив қатнашдилар, Темирийўл районидаги аҳоли орасида, эсерларнинг таъсири кучлироқ бўлган почта ва телеграф хизматчилари орасида иш олиб боришга кўпроқ эътибор бердилар. Эски шаҳарда маҳаллий миллат меҳнаткашлари орасида агитация ишларини олиб боришга айниқса катта аҳамият берилди.

Шаҳар большевиклари сайлов олди кампаниясини ғоят қийин вазиятда олиб боришга мажбур бўлдилар. Уларнинг ўз газетаси йўқ эди. Аммо буржуазия ва эсерлар «Свободный Самарканд», «Самарканд» газеталарининг саҳифаларида большевикларга қарши мақолалар эълон қиларди. Мана шу қийинчиликларга қарамай, большевиклар Муваққат ҳукуматнинг халқ манфаатига зид сиёсатини, унинг жойлардаги вакиллари қилаётган ҳаракатларни, рус ва миллий буржуазиянинг контрреволюцион сиёсатини, эсер ва меньшевикларнинг хонлигини изчиллик билан фош қилади. Олтига рўйхатда номлари ёзилган номзодлар овозга қўйилди. Биринчи рўйхатга рус буржуазияси ва миллий буржуазиянинг (уй эгаларининг) номзодлари, иккинчи рўйхатга «Иттифоқ» ташкилоти аъзоларининг номзодлари, учинчи рўйхатга эсерларнинг номзодлари, тўртинчи рўйхатга РСДРП группасининг номзодлари, бешинчи рўйхатга яҳудий аҳолисининг номзодлари, олтинчи рўйхатга радикал-социалистик группанинг номзодлари ёзилган эди.

Шаҳарда 26 та сайлов участкаси ташкил этилди. Шулардан 13 таси мачитларда, 2 таси синагогаларда (яҳудийларнинг ибодатхоналарида), 1 таси Мирзабаратнинг хусусий уйида (ҳақиқатда бу уй шиаларнинг ибодатхонаси эди), қолганлари эса, билим юртларининг биноларида очилган эди.

Сайлов участкаларининг мачитлар синагогаларида ташкил этилганлиги тасодифий эмас эди. Бу ҳол реакцион руҳонийларнинг агитация олиб бориши учун қулай шароит вужудга келтирди, Муваққат ҳукуматининг ва бу ҳукумат томонидан тайинланган маҳаллий маъмурларнинг мақсади ҳам шу эди.

«Шўрон исломия» (1-рўхат) билан «Иттифоқ» (2-рўхат) ўртасида сайлов олди кураши жуда кескинлашди, аммо бу ташкилотлар маҳаллий аҳоли орасида сиёсий жиҳатдан кучли таъсирга эга эмас эди. «Шўрон исломия» «Иттифоқ» жамиятининг номзодлар кўрсатишига йўл қўймасликка аҳд қилди. Дастлаб «Иттифоқ» «Шўрон исломия» билан битта рўхат тузиб сайловда қатнашишга рози бўлиб, шу рўхатга ўзининг 10 номзодини киритишни таклиф қилди, бу билан сиёсий жиҳатдан ҳали етилмаганлигини кўрсатди. Аммо, сайлов олди кампанияси вақтида большевикларнинг ёрдами туфайли бу хато тузатилди. «Шўрон исломия» «Иттифоқ»нинг 10 вақилини рўхатга киритишдан қатъиян бош тортди ва рус буржуазияси билан битта блок тузиб, 1-рақамли умумий рўхатга рус буржуазиясининг 25 вақилини киритди.

1917 йил 25 августда «Иттифоқ» жамияти «Хуррият» газетасида маҳаллий миллат кишиларига мурожаат эълон қилиб, «Шўрон исломия»нинг рус буржуазияси билан тузган блоки халқ манфаатларига зид эканлигини очиб ташлади. «Шўрон исломия» жамияти, — дейилган эди бу мурожаатда, — дума вакиллигига сайланадиган номзодларни бойлар, муллалар ва жадидлар орасидан танлаб олди, уларнинг рўхатида ишчи ва камбағаллардан бирон киши ҳам йўқ эди. Улар ўз манфаатларини ҳимоя қилдилар, ишчи ва камбағаллар ҳақида жон куйдирмадилар. Мурожаат «Иттифоқ» жамиятининг номзодлари учун овоз беришга чақирди.

«Шўрон исломия» сайлов олди кампанияси вақтида «Иттифоқ» жамиятига қарши курашни кучайтириб юборди. У «Иттифоқ»нинг озиқ-овқат пунктларидан ун ва ғалла олган кишилар солдатликка юборилади деб, ишчиларни қўрқитишга киришди. Бундай қўрқитишлар таъсир қилмаган жойларда одамларни сотиб олиш, шантаж қилиш, тўхмат ёғдириш, жанжал чиқариш, калтаклаш чоралари ҳам ишга солинди.

Сайлов кунда ҳам кураш тўхтамади. 1-рўхат тарафдорлари, айниқса «Шўрон исломия» аъзолари қора гуруҳлар ишлатган методлар билан ҳаракат қилдилар: сайлов участкаларига бостириб кириб, граждандарни, агитаторларни, сайлов комиссиясининг аъзоларини, «Иттифоқ» жамиятидан ва РСДРП группасидан тайинланган овоз сановчиларни калтакладилар.

Область комиссари ҳам, жамият хавфсизлиги комитети ҳам, эсерлар ҳам ҳеч қандай чора кўрмадилар. Фақат Советнинг большевиклар фракцияси 7-Сибирь запас ўқчи полкининг

солдатларидан солдат комитетлари раҳбарлигида отрядлар тузиб, уларни сайлов вақтида тартиб ўрнатиш учун юборди.

Тўхмат ва қувғин қилишлар авж олган бўлса ҳам, аҳоли шунга қарамай, фақат онгли ва ўзига мустақкам граждандарига РСДРП группасининг ва «Иттифоқ» жамиятининг нозодларига овоз бера олдилар. Овоз бериш натижалари 1917 йил 12 сентябрда маҳаллий газетада эълон қилинди. Рус буржуазияси, «Шўрои исломия» ва эсерлар блок тузиб, шаҳар думасида кўпчилик ўринни олишга муваффақ бўлди.

Реакцион кучлар ғалаба қилганлигига қарамай, сайлов олди кампанияси Самарқанд аҳолиси орасида синфий табақаланишнинг кучайишига ва маҳаллий миллат меҳнаткашларининг синфий онгининг ўсишига ёрдам берди. «Ҳамма мусулмонлар бир ёқадан бош чиқаради» деган хом ҳаёл пучка чиқди. Маҳаллий миллат меҳнаткашлари буржуа миллатчиларининг бу шиори ёлғон ва зарарли эканлигини ўз тажрибаларида кўриб ишонч ҳосил қилганларидан сўнг рус ишчилар синфи, большевиклар ва Советлар билан яқинлашишга яна ҳам кўпроқ қатъият билан киришди.

1917 йилнинг кузига келиб, Самарқандда кучлар нисбати большевиклар ва Советлар фойдасига ўзгарди. Бунини Самарқанд меҳнаткашларининг Тошкентдаги воқеаларга муносабати очиқ кўрсатди.

Тошкентдаги Сентябрь воқеалари даврида ҳокимият ҳақиқатда Тошкент Совети қўлига ўтди, бу воқеалар бутун ўлкани қўзғатди, Туркистонда синфий кучларнинг табақаланишида ва Советларни тезда большевиклаштиришда муҳим босқин бўлди.

Муваққат ҳукуматнинг Туркистон комитети революцион Тошкентни ўлканинг бошқа шаҳар ва районларидан яқкаллаб қўйишга интилиб, «осойишталик сақлансин ва Муваққат ҳукуматга тўла равишда итоат қилинсин» деган талаб билан жойларга директива юборди. Туркистон комитетидан Самарқандга ва унинг уездларига келган телеграммада «Тошкент исёнчи большевикларининг ҳеч қандай фармойишига қўл солинмасин» деб буюрилди. Шаҳарнинг реакцион кучлари Муваққат ҳукумат томонида эди. Самарқанд думаси Тошкент пролетариатининг чиқишларини бостириш йўлида кўралаётган чора ва тадбирларни область комиссари билан биргаликда актив равишда қувватлаб турди ва Тошкентга қўшинлар юборишни талаб қилди.

Область комиссари уезд ва область комиссарларига фармойиш юбориб, «турли шахсларнинг ўзича тузган Тошкентдаги революцион комитети фойдасини кўзлаб маҳаллий аҳоли орасида агитация юритилиши мумкин, бунини синчиклаб кузатиб туриш керак», деб буюрди. 2-Туркистон сапёрлар батальонининг ёлланган ҳарбий хизматчиси И. И. Пендон

18 сентябрда ушлаб олди. Уни Тошкент революцион комитети алоқа боғламоқ, Тошкентдаги воқеалар тўғрисида маълумот бермоқ, революцион комитетнинг варақалари ва хитобномаларини элтиб бермоқ ва революцион комитетга ёрдам уюштирмоқ учун Самарқандга юборган эди.

Самарқанд большевиклари Тошкент революцион комитетига мадад юбориш учун тезлик билан шошилиш чораларни кўрди. И. И. Пендо большевикларнинг талаби билан бўшатилади. Большевиклар революцион комитетни тор-мор келтириш учун солдатлар жўнатиш тўғрисидаги буйруқни ҳам бекор қилдиришга муваффақ бўлдилар, солдатлар орасида, шаҳар аҳолиси орасида ва уездларда агитация ишлари кенг авж олдирилди. Натижада Самарқанд, Каттақўрғон ва бошқа жойлардаги гарнизонлар солдатларининг асосий қисми Муваққат ҳукуматнинг контрреволюцион ҳаракатига қарши чиқди.

Корниловчилик тор-мор келтирилганидан кейин мамлакат марказида ҳам, жойларда ҳам Советларнинг большевиклашуви кучайиб кетди. Бунга область Советларининг 1917 йил 13—15 октябрда Самарқандда бўлиб ўтган конференцияси (область Советларининг III съезди) яққол мисол бўла олади. Конференцияда Самарқанд области уездларидан келган 22 вакил иштирок этди. Бундан ташқари, Бухоро мулклигидаги ишчи ва солдат депутатлари области Советининг тўртта Советидан алоҳида ваколат олиб келган вакиллари ҳам конференцияда қатнашиб, Советларнинг Бутун Россия II съездида делегатларни биргаликда сайлашни Самарқанд ишчи ва солдат депутатлари Советидан илтимос қилди. Бухоро (Қоғон) Совети шундай илтимос билан Самарқандга мурожаат қилганлиги ҳам бу икки шаҳар Совети ўртасида доимий алоқа борлигидан, Самарқанд большевикларининг фақат шаҳар ва уездлардагина эмас, шу билан бирга бошқа областларда ҳам обрўйи ортиб бораётганлигидан далолат беради.

Конференция кучли революцион кайфият вазиятида ўтди. Армияда ҳам норозилик пайдо бўла бошлади. Солдатлар командирлардан ва ҳукуматдан норози эканликларини ошкора айтмоқда эдилар, қишлоқларда иқтисодий негизда тўқнашувлар, шаҳарда Газаров босмахонаси ишчиларининг забастовкаси бошланди. «Земля и воля», «Печатник», «Идеал» босмаханаларининг ишчилари ҳам бу забастовкага қўшилдилар.

Конференцияда икки масала, яъни Советларнинг Бутун Россия II съездида делегатлар сайлаш ва ўлка Советини сайлаш масалалари муҳокама қилинди. Советларнинг Бутун Россия II съездига икки большевик — солдатлардан А. И. Фролов (Самарқанд), ишчилардан — Д. Т. Деканов (Хўжанд) сайланди. 14 октябрда конференция Советларнинг Бутун Россия II съезди делегатларига берилган 18 моддадан иборат нақазни

тасдиқлади. Наказда қуйидаги асосий талаблар қўйилган эди: ерларнинг ҳаммаси — помещикларнинг ерлари, хусусий мулк бўлган ерлар, монастырлар, церковлар ва уделларга қарашли ерлар ер комитетларига олиб берилсин; махфий шартномалар дарҳол ошкор қилинсин ва урушаётган ҳамма давлатларнинг халқларига ялпи демократик сулҳ таклиф қилинсин, ҳокимият дарҳол пролетариат ва энг камбағал деҳқонларнинг вакили бўлган Советлар қўлига олиб берилсин; 3—5 июль воқеалари сабабли қамаб қўйилган социалистлар ва интернационалистларнинг ҳаммаси бўшатилинсин; Давлат думаси дарҳол тарқатиб юборилсин, ишчи ва деҳқонлар Советлар назорати остида дарҳол қуроллантирилсин; армия тўла равишда демократлаштирилсин; ялпи давлат меҳнат мажбурияти жорий қилинсин; тоифавий афзалликлар бекор қилинсин; граждандарнинг миллатлар ва қайси динда бўлишларидан қатъий назар, улар тўла равишда тенг ҳуқуқли ҳисоблансин ва ҳоказолар.

Область конференциясининг қарорлари Самарқанд областининг Советлари большевиклар томонига кескин бурилганлигидан далолат берди.

1917 йил 25 октябрда (7 ноябрда) Петроградда қуролли қўзғолон ғалаба қилди. Муваққат ҳукумат ағдарилди. Бутун ҳокимият Советлар қўлига ўтди.

1917 йил 25 октябрда (7 ноябрда) Советларнинг Бутун Россия II съезди сулҳ ва ер тўғрисидаги тарихий декретларни қабул қилди. В. И. Ленин бошчилигида жаҳонда биринчи ишчи-деҳқон ҳукуматини — Халқ Комиссарлари Советини тузди.

Советларнинг Бутун Россия II съездидаги Самарқанд области делегатлари 27 октябрда (9 ноябрда) съезднинг тарихий қарорлари тўғрисида Самарқандга телеграмма юбордилар: «Министрликлар ўрнига Ленин бошчилигида, Марказий ижроия комитет олдида жавобгар бўлган ишчи ва деҳқон комиссарлари коллегияси тузилди. Ҳокимият Советларга, ерлар деҳқон ер комиссарларига олиб берилди, аннексиясиз, контрибуциясиз сулҳ тузиш тўғрисида барча халқларга мурожаатнома йўлланди».

Петроградда Октябрь қуролли қўзғолонининг ғалабаси Туркистонда революцион воқеаларни ривожлантирувчи зўр туртки бўлди. 1917 йил 28 октябрда Тошкентда қуролли қўзғолон бошланди. Самарқанд меҳнаткашлари Тошкент ишчилари ва революцион солдатларига тўла бирдамлик изҳор қилдилар. Самарқанд станциясининг темир йўлчилари революцион чиқишларга ўзларининг тўла хайрихоҳ эканликларини ва бу чиқишларни қўллаб-қувватлаётганларини айтдилар. Тошкентда тўрт кун давом қилган қаттиқ жанглардан сўнг Совет ҳокимияти ғалаба қилди.

Петроград ва Тошкентда социалистик революциянинг ғалабасидан руҳланган Самарқанд большевиклари ишчи ва сол-

датлар орасида тагин ҳам кўпроқ ғайрат билан иш олиб бордилар.

Самарқанднинг реакцион кучлари Советлар билан курашмоқ учун бирлашиб, Советларга қарши чиқдилар. 1917 йил 28 октябрда Муваққат ҳукумат комиссари «Самарқанд об-ласти граждaнларига» хитобномаси билан мурожаат қилиб, бу хитобномада большевикларга туҳмат ва бўҳтонлар қилди. У революция билан курашиш чораларини ишлаб чиқмоқ учун махсус кенгаш чақирди. Кенгаш Петроград Советидан ҳокимиятни қўлга олмасликни талаб қилди. «Шўрои исломия» ар-боблари ҳам рус контрреволюционерларидан қолишмади. Меншевиклар ҳам антисовет ишларини жуда авж олдириб юборди. Улар революцияни қўллаб-қувватламасликка очиқ-дан-очиқ даъват қилдилар, ҳамма масалаларни келишиш йўли билан ҳал қилишни буржуа ҳукуматига топширдилар. Улар Петроград ва Тошкент Советлари ҳаракатларини «Россия ол-дида қилинган жиноят» деб баҳолаб, бундай туҳматни Са-марқанд социал-демократик ишчи партияси номи остига ни-қобланиб айтдилар. Меншевик ва эсерлар баъзи касаба союзлари йиғилишларида шундай қарорларни қабул қилди-ришга муваффақ бўлдилар. «Большевикларни ўлдиришлар» деган даъватлар ёзилган контрреволюцион варақалар иморат ва кўчаларнинг деворларида пайдо бўлди.

Лекин Самарқанд меҳнаткашлари ва солдатлари контр-революцияни ҳамда унинг томонига ўтган меншевик ва эсер-ларни қувватламадилар.

Самарқанд шаҳрининг Вокзалолди районида 1917 йил 31 октябрдаёқ тузилган революцион комитет ҳақиқатда ҳо-кимиятни ўз қўлига олган эди, лекин контрреволюцион куч-лар қаршилиги сабабли бу ҳокимиятни у дарров бутун ша-ҳарга жорий қилолмади.

1917 йил 28 ноябрда большевиклар ташаббуси ва раҳбар-лигида Самарқандда солдат, ишчи ва деҳқон депутатлари Со-вети аъзоларининг шошилинич мажлиси чақирилди. Бу маж-лисда полк, дружина, рота комитетлари, турли ташкилотлар (сиёсий партияларнинг), касаба союзлари ва «Иттифоқ» жа-миятининг ҳам вакиллари — ҳаммаси бўлиб 79 киши қат-нашди.

Кун тартибига қўйилган масалалар ичида янги ташкил этилган ўлка ҳокимияти ва унинг бошлиғи бўлган халқ ко-миссарига муносабат, маҳаллий ҳокимиятни ташкил этиш ма-салалари, кундалик ишлар ва бошқа шу каби масалалар бор эди. Кўпчилик овоз билан съездда биринчи масала юзасидан қабул қилинган резолюцияда бундай дейилади:

«1) Ҳозирги вақтда Россия республикасида мавжуд бўл-ган марказий ҳокимиятни тан олиб, солдат, ишчи ва деҳқон

депутатларининг ўлка съезди сайлаб қўйган Халқ Комиссарлари Советини ўлкадаги ҳокимиятнинг олий органи деб ҳисоблансин.

2) Самарқанд шаҳрининг ҳамма граждaнларига шу нарса маълум қилинсинки, 3 кун муддат ичида қайта ташкил этилганидан кейин Совет йўқсуллар оммаси ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи бирдан-бир демократик ташкилот сифатида шаҳардаги бутун ҳокимиятни ўз зиммасига олади.

1917 йил 1—2 декабрда ҳокимият тўла равишда Советлар қўлига ўтди.

1917 йил 4 декабрда солдат, ишчи ва мусулмон депутатлари Советининг ҳарбий революцион комитети тузилди ва у областда ҳокимиятни ўз қўлига олди. Шу хусусда эълон қилинган билдиришда бундай дейилган эди. «Самарқанд шаҳри ва областидаги жамики аҳолига маълум қилинадикки, область Совети вакиллари ҳама ўз ичига олган ва 4 декабрда тузилган ҳарбий революцион комитет 5 декабрда бутун ҳокимиятни ўз зиммасига олади».

Маҳаллий большевиклар меньшевиклар билан алоқани ташкилий равишда батамом узиб, бирлашган социал-демократик ташкилотдан чиқиб кетганликлари Самарқандда Совет ҳокимиятининг мустаҳкамланиши учун катта аҳамиятга эга бўлди. 1917 йил 4 декабрда большевиклар группасининг биринчи йиғилиши бўлди. Бу йиғилишда мустақил большевик ташкилот тузилганлиги тўғрисида қарор қабул қилинди ҳамда унинг А. Пономарев, Буханов, Саид Пўлатов, А. Фролов, В. Гушча, Филимонов ва С. Чечевичкидан иборат президиуми сайланди. Солдат ва ишчи депутатлари Советига большевиклардан А. Пономарев билан С. Чечевичкин сайланди.

13 декабрда Советларнинг область конференцияси очилди. Конференцияда Самарқанд революцион комитетини тан олган, у билан алоқада бўлиб ишлашга ва уни тўла қувватлашга ўзларининг тайёр эканликларини билдирган Самарқанд областининг ҳамма уездларидан келган вакиллар (жами 33 делегат) қатнашди. Конференция таъсис мажлиси тўғрисидаги, «Свободный Самарканд» газетаси ва бошқа масалаларни муҳокама қилди. Революцион комитетдан «Свободный Самарканд» газетасини қаттиқ назорат қилиб туриш талаб қилинсин, деган қарор қабул қилинди.

Область Советини қайта ташкил этиш масаласига келганда, ҳамма уездларга ўз вакиллари Самарқандга юбориш таклиф қилинди.

Бинобарин, Самарқанд шаҳри ва областида Совет ҳокимияти тинч йўл билан ўрнатилди, бироқ, энгиш керак бўлган қийинчилик ва синовлар ҳали кўп эди.

2. ШАҲАРДА СОВЕТ ҲОКИМИЯТИНИНГ МУСТАҲҚАМЛАНИШИ

Октябрь революцияси ғалабасининг биринчи кунларидан бошлаб Совет ҳокимияти олдида эски буржуа-мустамлакачилик давлат машинасини синдириб ташлаш ва янги Совет давлат аппаратини вужудга келтириш вазифаси лайдо бўлди. В. И. Ленин кўрсатиб ўтган эдики, «илгариги революцияларнинг ҳаммаси давлат машинасини такомиллаштириб келди, ваҳоланки, уни пачақлаб, синдириб ташлаш керак.

Бу хулоса марксизмнинг давлат тўғрисидаги таълимотида энг муҳим, асосий нарсадир¹».

1917 йил 10 декабрда Туркистон Халқ Комиссарлари Совети жойларда Совет давлат аппаратини ташкил этиш ва бошқариш ишларини Советлар қўлига олиб бериш тўғрисида қарор қабул қилди. Самарқанд Совети шу қарорга биноан, 1918 йил 17 февралда шаҳар думаси ва ер маҳкамасини бекор қилди. 1918 йил 18 февралда Самарқанд Советининг навбатдан ташқари йиғилиши «шаҳарни бошқаришга доир қонун чиқариш функцияларини» ишчи, солдат ва мусулмон депутатлари Совети ижро этади, деб қарор қабул қилди. Революцион комитет қарорига мувофиқ, собиқ шаҳар бошлиғи, унинг ёрдамчиси ва шаҳарни идора қилиш бошқармасининг ҳамма аъзолари ўз мансабларидан четлаштирилди. Муваққат ҳукуматнинг область ва уезд комиссарларининг мансаблари ҳам бекор қилинди, жамоат хавфсизлиги комитетлари тарқатиб юборилди. Шаҳардаги маҳаллий хўжаликни ва маданий-оқартув муассасаларини бошқариш ишчи, солдат ва мусулмон депутатларининг Самарқанд Совети қўлига ўтди. 1917 йилнинг охирига келиб, Самарқанд Совети ҳузурида: озиқ-овқат, ҳарбий, молия, маъмурий ва шаҳарни муҳофаза қилиш, темир йўл, меҳнат ҳамда халқ маорифи секциялари тузилди.

Самарқанд «Шўрон исломия» ташкилоти Советларга қарши фаолияти учун Ҳарбий революцион комитетнинг қарори билан 1918 йилнинг январиде тарқатиб юборилди. Бу қарорни маҳаллий меҳнаткашлар кенг равишда маъқуллади.

Революция ағдариб ташлаган эксплуататор синфлар контрреволюцион газеталар ёрдамида кучларни эски тартибларни қайта тиклаш учун сафарбар қилишга уринмоқда эди. Совет ҳокимияти шу контрреволюцион газеталарни ёпиб қўйиб, бу билан янги тузумни мустаҳкамлашга доир муҳим тадбирлардан бирини амалга оширди.

1917 йил декабрь ойининг иккинчи ярмида Самарқанд Совети контрреволюцион «Свободный Самарканд» газетасини ёпиб қўйди, унинг босмахонасини эса босмахона ишчилари союзи ихтиёрига топширди. 1918 йил 5 январдан ишчи, солдат

¹ В. И. Ленин, Асарлар, 25-том, 447-бет.

ва мусулмон депутатларининг органи бўлган «Голос Самарканд» газетаси чиқа бошлади. Маҳаллий тилларда газеталар нашр этиш чоралари кўрилди. 1918 йил 12 апрелда шаҳар Советининг маориф секцияси «Хуррият» газетасини Самарқанд Советининг органи деб ҳисоблаш тўғрисида қарор чиқарди. Кейинроқ, шу газета негизда Самарқанд область Советининг органи «Меҳнаткашлар ўқи» газетаси ташкил қилинди.

Шаҳарни бошқариш идораси комиссарининг буйруғи билан шаҳар милицияси қайта ташкил этилди. 1918 йил 8 мартда шаҳар Совети ҳузурида Революцион трибунал тузилди.

Совет ҳокимиятининг тадбирлари буржуазия, савдогарлар ва руҳонийлар, меньшевик ва эсерларнинг ғазабини кўзғатди, улар эксплуататор давлат апаратининг вайрон қилинишига ва Совет органлари ташкил этилишига қаттиқ қаршилик кўрсатдилар. Совет ҳокимиятининг душманлари очикдан-очик қуролли кураш олиб бориш йўлига тушиб олди.

Совет ҳокимияти олдида Октябрь революциясининг ғалабаларини муҳофаза қилиш ва мустаҳкамлаш вазифаси турарди. Бунинг учун Совет давлатининг қуролли кучларини ташкил этиш керак эди.

Бутун мамлакатда бўлгани каби, Туркистон ўлкасида ҳам революцион армияни вужудга келтириш қизил гвардия отрядларини тузишдан бошланди.

Самарқандда биринчи қизил гвардия отряди 1917 йилнинг ноябрида тузилди. Уни большевик А. И. Фролов ташкил қилди. Қизил гвардия отрядларини тузишда рус ишчилари билан бир қаторда маҳаллий аҳоли ҳам актив қатнашди. 1918 йил 12 январда «Иттифоқ» жамияти Самарқанд Советига ерли миллат меҳнаткашларидан қизил гвардия отряди тузиш тўғрисида мактуб йўллади.

Туркистон қизил гвардияси сафидаги жангчилар 1918 йил май ойига келиб, 8 минг кишига етди, шулардан 1137 киши самарқандликлар эди.

Бироқ, қизил гвардия мамлакатнинг асосий ва айниқса бирдан-бир қуролли кучи бўла олмас эди. Нисбатан кам сонли бўлган, милиция принципи бўйича тузилган қизил гвардия Совет ҳокимиятини ҳимоя қилишга тўла қодир эмас эди. Вазият Совет ҳокимиятини сақлаб қолиш ва мустаҳкамлашга қодир бўлган мунтазам армия тузишни талаб қилмоқда эди.

1918 йилнинг январида РСФСР Халқ Комиссарлари Совети Қизил Армия ташкил этиш тўғрисида декрет чиқарди. Дастлабки пайтларда Қизил Армия шаҳар ва қишлоқ меҳнаткашлари орасидан чиққан кўнгиллилардан тузилди. Совет ҳукуматининг мунтазам армия тузиш тўғрисидаги декретини Советларнинг IV Ўлка съезди (1918 йил 19—26 январь) маъқуллаб, бу декретни дарҳол амалга ошириш зарурлигини уқтирди. Қизил Армия қисмларини тузишга раҳбарлик қилиш маҳал-

лий Советлар зиммасига юкланди, улар ҳузурида ҳарбий бўлимлар ташкил қилинди. Кейинроқ бу бўлимлар ҳарбий ишлар комиссариатига айлантирилди. РСФСР Халқ Комиссарлари Советининг Қизил Армия ташкил этиш тўғрисидаги декретидан кейин тезлик билан «Голос Самарқанда» газетасида аҳолини социалистик армия сафларига ёзилишга чақирувчи хитобномалар эълон қилинди. Самарқанд Совети халқ армияси тузиш масаласини махсус муҳокама қилиб, 1918 йил 20 ноябрда шаҳарда Қизил Армия қисмларини тузишга дарҳол киришиш тўғрисида қарор қабул қилди.

Самарқанд большевиклари ишчиларни, эски шаҳар камбағалларини, собиқ ҳарбий асирларни Қизил Армия сафларига тортиш мақсадида улар орасида катта ташкилий-тушунтириш ишларини олиб бордилар. Қисқа муддат ичида Самарқандда Қизил Армиянинг бир неча қисмлари: артиллерия ротаси, отлиқ разведка бўлими, пиёда аскарлар батальони ва пулемётчилар командаси тузилди. Сибирь ўқчи полкининг революцион кайфиятдаги солдатлари кейинроқ мана шу қисмларга қўшилдилар. Шаҳарнинг қуроли кучларига Ҳарбий революцион комитет раиси А. Фролов билан унинг ҳарбий иш бўйича ёрдамчиси В. Гушча бошчилик қилди.

Қизил гвардия отрядлари ва Қизил Армия қисмлари ўлкада Совет ҳокимиятини мустаҳкамлашда ҳал қилувчи роль ўйнади. Улар маҳаллий контрреволюция қуроли кучларининг зарбаларига дуч келиб, бу зарбаларни муваффақиятли равишда даф қилиб турдилар.

Коммунистик партиянинг Туркистонда, жумладан, Самарқандда Советлар ҳокимиятини мустаҳкамлаш тadbирлари кучли синфий кураш вазиятида амалга оширилди. Социалистик революция душманлари Совет ҳокимиятини афдариш ва эски режимни қайта тиклаш мақсадида бирлашдилар. Чет эл империалистлари, биринчи галда Англия ва АҚШ нинг ҳукмрон доиралари контрреволюцияга ёрдам бериб турди.

Англия ва Америка империалистлари босқинчилик планларини амалга оширмақ учун ҳеч қандай воситалардан қайтмади ва Туркистон территориясидаги антисовет кучларнинг ҳаммасидан фойдаланди. 1917 йилнинг ноябрида маҳаллий контрреволюция Қўқонда буржуа-миллатчи «мухторият ҳукумати» тузди. Бироқ, меҳнаткашлар оммаси мухториятчиларнинг нияти халқ манфаатларига зид эканлигини тушуниб, уларни қувватламади.

«Қўқон мухториятчилари»нинг 1917 йил декабридаги съездида Самарқанд делегациясининг аъзоларидан бири бўлган Шамситдин Иброҳимов сўзга чиқиб, Самарқанд меҳнаткашлари Қўқон мухториятини танимайди, деди. «Иттифоқ» жамияти ҳам буржуа миллатчилар мухториятини тан олишдан воз кечди.

Каттақўрғон ва Хўжанд уездлари меҳнаткаш аҳолисининг вакиллари 1917 йил 13 декабрдаги область Советлари конференциясида ҳам худди шундай фикрни айтишди.

1918 йилнинг февралида «Қўқон мухторияти» тор-мор қилинди.

Англия империалистлари атаман Дутов билан келишиб, Совет ҳокимиятига қарши курашда Кавказ фронтдан Туркистон орқали ватанига қайтаётган казак отрядларидан ҳамда Муваққат ҳукуматнинг Амударё бўлимидаги собиқ комиссари полковник Зайцев бошчилигида Хивадаги отряддан ҳам фойдаланишга қарор қилди.

1918 йилнинг январь-февралида оқ казакларнинг бош кўтариб чиққанлиги Туркистонда Совет ҳокимиятини ағдариш тўғрисида контрреволюция олдиндан тузиб қўйган планнинг жуда муҳим қисми бўлди.

Янги Бухоро Совети 1918 йил 24 январда Туркистон ўлкасининг Халқ Комиссарлари Советига, Самарқанд ва Каттақўрғон Советларига юборган телеграммасида «оқ казакларнинг мақсади» Самарқанд ва Тошкентни қуролсизлантиришдан, Халқ Комиссарларини қамоққа олишдан ва ҳокимиятни босиб олишдан» иборат эканлигини маълум қилди. Оқ казаклар Чоржўй, Когон, Каттақўрғонни эгаллаб олиб, Самарқандга яқинлашиб келди.

Самарқанд большевиклар ташкилоти ва революцион комитети маҳаллий аҳолини Совет ҳокимиятини ҳимоя қилишга чақирди. Оқ казаклар билан курашмоқ учун 7-Сибирь ўқчи запас полки 6-ротасининг, 731-дружина қисмларининг солдатларидан ва Тупроққўрғон тўпчиларидан отряд тузилди. Большевикларнинг чақириғига биноан, қизил гвардия отрядлари ва Самарқанд меҳнаткашлари казакларнинг эшелонларини қуролсизлантиришга тайёргарлик кўра бошлади. Шу билан бир вақтда, Самарқанд Совети казаклар билан музокара олиб бормоқ учун Қизилтепага делегация юборди. Бу делегация Совет ҳокимияти номидан казакларга ультиматум бериб, таслим бўлишни талаб қилди. Офицерлар ва реакцион казаклардан бир қисмининг қаршилиқ кўрсатишига қарамай, казак қўшинларининг биринчи группаси қуролсизлантирилиб, ватанига ўтказиб юборилди.

Оқ казакларнинг асосий қисми Самарқандга яқинлашиб келаётган пайтда кучлар нисбати Самарқанд Совети томонида эмас эди. Самарқанд гарнизонининг анчагина қисми «мухториятчилар» билан курашмоқ учун Қўқонга, сўнгра эса у ердан Оренбург фронтга Дутовни тор-мор келтириш учун юборилган эди.

Контрреволюционерлар қаллоблик ишлатиб ва туҳматлар қилишдан қайтмай Совет ҳокимиятига қарши агитацияни авж олдириб юборди. Революция душманлари эсерлар, жадидлар

ва бошқалар оқ казакларни қуролсизлантиришга қарши чиқиб, уларни Самарқандга киритишни талаб қилдилар ва казакларнинг яқинлашиб келишидан фойдаланиб, шаҳарни босиб олишга қарор қилдилар.

Қурол-яроғ, ғалла, ёқилғи етишмай турган шароитда контрреволюцияга қарши кураш айниқса қийин эди. Шунга қарамай, шаҳар большевиклари меҳнаткашларни контрреволюцияга қарши кўтаришга муваффақ бўлди. Советлар учун мана шу ҳал қилувчи кунларда Самарқанд темир йўлчилари «ўлсак ўламинизу, лекин казакларни қурол-яроғлари билан ўтказмаймиз», деб қасамёд қилишди. Самарқанд Совети ижроия комитетининг ва Темир йўлчилар революцион комитетининг кўрсатмаси билан ишчилардан алоҳида отряд тузилди. Бу отрядга Самарқанд станцияси депосининг қизил гвардия отрядлари, ҳамма коммунистлар, гарнизон солдатларининг бир қисми кирди.

Шаҳар ҳарбий кўрғони оқ казакларга қарши курашда катта роль ўйнади. Уни ҳимоя қилишда рус ишчилари ва революцион солдатлар билан бирга ўзбек аҳолисининг вакиллари Ҳ. Худойбердиев, С. Жўрабоев, И. Миржамолов, Н. Тошпўлатов ва бошқалар ҳам актив қатнашди.

26 январда Самарқандда ўтказилган митингда меҳнат комиссари П. Г. Полторацкий шаҳар меҳнаткашларини оқ казакларга қаршилик кўрсатишга чақирди. У оқ казакларнинг Тошкент томон ўтиб кетишларига имконият бермайдиган тадбирларни амалга ошириш планини тузиб чиқди. Митингда сўзга чиққан коммунистлар ва темир йўлчи ишчилар оқ казакларни Самарқандга киритмасликни таклиф қилишди. Бироқ, сўл эсерларнинг, «Шўрон исломия» ва шаҳар думаси вакилларининг тазйиқи остида ўтказилган митинг «оқ казаклар билан курашмасдан, уларнинг қурол-яроғлари билан ўтиб кета беришларига рухсат берилсин» деган қарор қабул қилди.

Самарқанддаги аҳволдан хабардор бўлган оқ казаклар шаҳар томон юриш қилди.

Самарқанд большевистик партия ташкилоти ва Самарқанд Совети кучларнинг нисбати тенгсиз эканлигини ҳисобга олиб, Тошкентдан мадад етиб келгунча, вақтинча чекинишга қарор қилди. Совет отрядлари Жиззах станцияси томон чекиниб, оқ казаклар йўлини тўсиш учун қулай бўлган Темурланг дарвозаси (дараси)да мудофаа тадоригини кўрди.

Оқ казаклар 1918 йил 27 январда Самарқандга етиб келди. Буржуазия, шаҳар думасининг вакиллари, «Шўрон исломия» вакиллари полковник Зайцевни тантанали равишда кутиб олишди.

Большевикларнинг чақиригига биноан, Тошкент, Урсатьевск ва бошқа жойлардаги қизил гвардиячи отрядлар Самарқанд меҳнаткашларига ёрдамга келишди. Самарқандни озод қи-

лишни ташкил этмоқ учун Ф. И. Колесов, А. И. Фролов, И. И. Пендо ва бошқа большевиклардан иборат ҳарбий совет штаби тузилди. 1918 йил февраль ойининг ўрталарига келиб, штаб 3 минг қизил гвардиячини Зайцев оқ казакларига қарши курашга тўплашга муваффақ бўлди.

Большевикларнинг актив агитация олиб бориши туфайли казаклар орасида норозилик бошланди. Оддий казаклар Зайцевдан қон тўкилишига йўл қўймасликни, қуролизланишга рози бўлишни талаб қилди.

Совет қўшинларининг қўмондонлиги ҳамма қисмларни ҳал қилувчи жангга тайёрлаб, Зайцевга, қуроллариингизни дарров топшириб, Самарқанддан чиқиб кетинг, деган ультиматум топширди. Оқ казаклар бу талабни бажармади. 1918 йил 14 февраль саҳар пайтида уларнинг эшелонлари Самарқанддан Тошкентга йўл олди. Шу куннинг ўзидаёқ Ростовцево (ҳозирги Красногвардейская) станцияси олдида оқ казаклар билан қизил гвардиячи отрядлар ўртасида шиддатли жанг бўлди, бу жангда оқ казаклар бутунлай тор-мор қилинди.

Ростовцево станцияси олдидаги жангда қизил гвардиячилардан бир неча киши, шу жумладан, Самарқанд темир йўл ишчиларидан М. Е. Судовцев, Ф. Н. Михалев, П. М. Петропольскийлар ҳалок бўлди. Қизил гвардиячиларнинг отрядлари қувлаб бораётган оқ казаклар шошилини Самарқандга чекинди. Лекин бу ерда улар большевиклар раҳбарлигидаги гарнизон солдатларига, темир йўл ишчилари ва шаҳар меҳнаткашларининг отрядларига дуч келди. Оқ казакларнинг 14 эшелони совет қўшинлари ҳалқаси пнига тушиб қолиб, қуроллариини топширишга мажбур бўлди. 18 февралда совет отрядлари Самарқандга кириб келди.

Оқ казакларнинг қисмлари тор-мор келтирилганлиги чет эл империалистларининг Туркистондаги антисовет кучларни контрреволюцион казаклар билан бирлаштириш планларига қаттиқ зарб берди. «Наша газета» оқ казаклар исёнини тугатишда самарқандликларнинг ролини қайд қилиб бундай деб ёзди: «Самарқанд ишчилари ҳақиқатан ҳам бу исённи тўхтатиш учун жуда кескин чоралар кўрди. Улар бир жон-бир тан бўлиб, совет қўшинларига қўмаклашдилар, контрреволюциянинг бу янги хуружини тугатишга ёрдам бердилар».

Самарқанд ишчилар синфи антисовет кучларнинг бошқа манбаларини тор-мор келтиришда ҳам актив қатнашди. Атаман Дутов шайкалари Совет Туркистонини революцион Россиядан ажратиб қўйишга интилиб, Оренбург атрофида 1918 йил январь ойининг бошида жанг бошлаган пайтда самарқандликлар кўнгиллилар отрядини тайёрлашга киришди. «Иттифоқ» жамиятининг таниқли арбоби Шамсиддин Иброҳимов шаҳар меҳнаткашларининг митингида сўзга чиқиб, бундай деди: «Биз Советлар ҳокимияти учун бутун кучимизни, лозим

бўлиб қолган тақдирда эса жонимизни ҳам аямаймиз ва революция душманларига қарши кўкрак кериб курашмоғимиз лозим. Революцион Самарқанд ўзининг энг яхши фарзандларини жонажон халқ ҳокимиятини ҳимоя қилиш учун бериши лозим. Мен ўзим Дутов шайкаларига қарши кураш олиб бораётган отрядга биринчилар қаторида кўнгилли бўлиб ёзилман». Шундан сўнг шаҳар ишчиларининг кўпчилиги кўнгилдилар отрядига ёзилишди.

Самарқанд қизил гвардиячилар отряди шаҳар партия ташкилотининг актив арбобларидан бири В. С. Гушча қўмондонлиги остида Оренбургга юборилди. Бу отряд у ерда Болтиқ денгизчиларининг отрядлари ва Россиянинг бошқа шаҳарларидан келган қизил гвардиячи қисмлар билан бирга оқ казак қисмларига қарши жангларда ва «биринчи Оренбург пробкасини» тугатишда қатнашди.

1918 йилнинг бошида Бухоро амири ўлкадаги Советлар ҳокимиятини тугатиш учун куч тўплашга киришди. Туркистон Халқ Комиссарлари Совети бунинг олдини олишга интилиб. Халқ Комиссарлари Совети раиси Ф. И. Колесовни амир билан музокаралар олиб бормоқ учун Бухорога юборишга қарор қилди.

1918 йил февраль ойининг охирида Ф. И. Колесов 600 кишилик қуrolли отряд билан Янги Бухоро (ҳозирги Когон) шаҳрига борди ва амир вакиллари билан музокара бошлади. Бухоронинг реакцион кучлари музокарани чўзавердилар. Улар қулай фурсат келишини пойлаб кураш учун куч йнға бошладилар. Большевиклар Галимхонов, Пендо, Алиев, Цатуров ва Янги Бухоро меҳнаткашларининг вакили Уткин бошчилигида Бухорога юборилган совет делегациясидан амир хоннона ўч олди.

Амирнинг буйруғи билан руҳонийлар аксил инқилобий ташвиқотни авж олдириб юборди. Аҳолининг энг қолоқ мутассиб қисмини «Ислом ва шариятни» ҳимоя қилмоқ учун «кофирларга» қарши ғазавотга даъват қилади. Амирнинг ўн минг кишилик қўшини Когон — Қизилтепа темир йўлига келиб, йўлларни, телеграф симларини, темир йўл биноларини ваҳшийларча бузишга киришди. Колесов отряди Самарқанд ва Чоржўйдан ажралиб қолди. Ўша вақтда икки мингга яқин жангчидан иборат бўлган совет отрядларига қарши курашмоқ учун амир 30 минг кишилик қўшин юборди.

5 мартда Самарқанд Ф. Колесовнинг «қуршовда қолган қизил гвардия отрядларига дарҳол ёрдам юбориш зарур» деган ҳаяжонли телеграммасини олди. Қисқа муддат ичида қизил гвардиянинг 300 кишилик интернационал кўнгилдилар отряди тузилди. Г. Д. Гай раҳбарлигидаги бу отряд амир қўшинларига қарши жангларда қатнашди. Чоржўй, Асхобод, Кушка, Қизиларвот, Марвнинг қизил гвардиячи отрядлари ҳам

Ф. И. Колесов жаиғчиларига ёрдамга етиб келишди. Шу туфайли совет қўшинлари амир қўшинларига қарши ҳужумга ўтишга муваффақ бўлди. Улар 12 мартда Қарманони олдилар, Амир дарров сулҳ тузишга мажбур бўлди. Бироқ, контрреволюция Туркистондаги Совет ҳокимиятини ағдариб ташлаш умидидан қайтмади, янги фитна ва исёнлар тайёрлашни қутуриб давом эттираверди.

1918 йилнинг мартада Самарқандда яшириниб ётган оқ гвардиячилар асосий кучларини тўплаб, Совет ҳокимиятига қарши ошкора қуролли кураш бошлашга қарор қилди. Бироқ, Советларга қарши исён уюштиришга қаратилган бу уриниш ўз вақтида бартараф қилинди.

Самарқанд ва бутун Туркистон меҳнаткашлари контрреволюциянинг биринчи манбаларини тор-мор қилиб, социалистик экономика ва маданиятни барпо этишга зўр ғайрат билан киришди.

Ишчилар контроли социалистик экономикани барпо қилиш йўлидаги биринчи қадам бўлди. Ишчилар контролини корхоналар ва савдо-саноат муассасаларида амалга оширмақ учун ишчилар, хизматчилар, инженер-техник ходимлар вакиллари-дан завод комитетлари ва оқсоқоллар Советлари тузишга киришилди.

Февраль ойида акцияли «Ташсам» жамиятининг кўн заводида; март ойида Я. И. Қалантаровнинг пахта тозалаш заводида, Самарқанд матлубот жамияти ва область озиқ-овқат бошқармасида, апрель ойида «Карвон» шеркати корхоналарида, «Шоҳизинда» матлубот жамиятида; май ойида кўн заводида, «Князь Жоржидзе ва Агриевлар ҳиссали шеркати» нинг Самарқанд бўлимида; 1918 йил июнь ойида Гладишевнинг вино заводида ишчилар контроли комиссиялари тузилди ва ҳоказо.

Ишчилар контролини ўрнатишда ишчи ва хизматчилар актив қатнашди. Улар кўпинча бу ишнинг ташаббусчиси ҳам бўлдилар. Илғор, энг оғли юзлаб ишчи ва инженер-техник ходимлар корхоналарни бошқариш ишига жалб қилинди.

Ишчилар контролини ўрнатишда рус ишчи ва хизматчилари билан бир қаторда маҳаллий миллат меҳнаткашлари ҳам қатнашди. Чунончи, «Ташсам» жамиятининг Самарқанддаги кўн заводида ишчилар контролини амалга оширувчи контроль комиссияга А. Абдурахимов билан Ш. Ҳамидов сайланди. Бундай комиссияга Отто Вогау пиво заводида Турсунқулов, Фафурбоев ва бошқалар, ичак тозалаш заводида Р. Умарбеков, И. Пирмуҳамедов ва бошқалар сайланди.

Ишчилар контроли органлари меҳнаткашларни ишлаб чиқаришни бошқаришга, буржуазия билан курашга ўргатувчи мактаб бўлиб қолди. Ишчилар контроли хўжайинларнинг

контрреволюцион саботажига йўл қўймади ва саноатни национализация қилишга ўтиш босқичи бўлди.

1918 йилнинг февралда Н. Кугель босмахонаси национализация қилинди. Босмахона хўжайини судга берилди, босмахонанинг бутун мулки Самарқанд Советига ўтди. Шундан сўнг Туркистон Халқ Комиссарлари Советининг 1918 йил 5 мартдаги декретига асосан Самарқанддаги пахта тозалаш, ёғ ва совун заводларининг ҳаммаси Совет давлати мулкига айлантирилди. 1918 йилнинг биринчи ярмида бошқа тармоқларнинг баъзи корхоналари: А. Абдикаримовнинг кўн заводи, Газаров ва «Идеал» босмахоналари, Л. Б. Горенбергнинг чўян қуйиш заводи, шунингдек, банклар ва темир йўл национализация қилинди.

Самарқанд Совети хусусий корхоналарнинг эгаларига 5 миллион сўм контрибуция (солиқ) солди.

Ишчилар контроли ва саноатнинг национализация қилинганлиги буржуазия иқтисодий қувватини синдирди ва Совет ҳокимиятини мустаҳкамлашга ёрдам берди.

Самарқанд большевистик ташкилоти озиқ-овқат танглигини тугатиш борасида қизғин иш олиб борди. 1917 йил декабрида Самарқанд Советининг озиқ-овқат секцияси ҳузурида очлик билан кураш комиссияси тузилди.

Совет ҳокимиятининг тадбирларини ўтказишга қаршилик қилиб келган собиқ Муваққат ҳукуматнинг озиқ-овқат комитетлари 1918 йил январда тугатилди. Озиқ-овқат ишлари билан шуғулланиш тўла равишда Советлар қўлига топширилди. Большевиклар ташаббуси билан «очларга ёрдам фонди» тузилди. Ишчилар ва маҳаллий камбағаллардан тузилган махсус отрядлар бойлар ва савдогарлар ғалласини ва бошқа озиқ-овқат запасларини мусодара қилишга киришди. Мусодара қилинган озиқ-овқат маҳсулотлари ошхоналар ва тақсимловчи органлар орқали ишчиларга, шаҳар камбағалларига улашиб берилди.

1918 йил май ойида Туркистон яна марказдан ажралиб қолди. Очлик хавфи кучайди. Коммунистик партия, В. И. Ленин Совет Туркистонига ёрдамлашиш учун шошилиш чоралар кўрди. 1918 йил ёзида РСФСР ҳукумати Туркистонга озиқ-овқат, саноат моллари ва қишлоқ хўжалик асбоблари юборди. Шу ёрдам туфайли республика меҳнаткашлари очлик хавфидан қутулди. Самарқандда ҳам аҳолини озиқ-овқат билан таъминлаш анча яхшиланди.

Янги социалистик маданиятни барпо қилиш йўлида биринчи қадамлар қўйилди. 1917 йилнинг декабрида Халқ Комиссарлари Совети «Черковни давлатдан ва мактабни черковдан ажратиш тўғрисида» Ленин имзо чеккан декретни қабул қилди. Самарқанд область Совети ҳузуридаги халқ маорифи секцияси шу декретга асосланиб, областнинг барча ўқув юртла-

рида дин дарсларини ўқитишни тақиқлаш тўғрисида 1918 йил март ойида қарор чиқарди.

Халқ маорифига раҳбарлик қилмоқ учун Маориф халқ комиссарлиги, маҳаллий Советлар ҳузурида маориф бўлимлари ва секциялари тузилди. 1918 йил мартда Самарқанд шаҳар Совети ҳузурида маориф секцияси очилди, 14 апрелда область ва уезд халқ маорифи Советлари тузилди. Мана шу маориф органлари раҳбарлигида Самарқандда биринчи совет мактаблари барпо этилди, эски буржуа ва диний мактаблар бекор қилинди. Миллий мактабларни ташкил этишга алоҳида эътибор берилди. Бир неча ой ичида ўлкада 330 га яқин миллий мактаблар очилди.

Туркистоннинг бошқа районларида бўлгани каби, Самарқандда ҳам совет мактаблари ташкил қилишда катта қийинчиликларга дуч келинди. Бу қийинчиликлар ўқитувчи кадрларнинг йўқлиги сабабли пайдо бўлган эди. Бу қийинчиликларни енгиш учун шошилиш чоралар кўриш лозим эди. 1918 йил май ойида область халқ маорифи Советининг халқ маорифи секцияси ўқитувчилар тайёрлаш курсларини очди. Бу курсларга бошланғич маълумоти бўлган барча миллат кишилари қабул қилинди. 1918 йил 15 июндан бошлаб миллий бошланғич мактаблар учун ўқитувчилар тайёрлайдиган педагогика курслари ишга тушди.

Туркистон Советлари халқ хўжалиги ва маданиятнинг турли тармоқлари учун кадрлар тайёрлаш тўғрисида катта ғамхўрлик қилди. 1918 йил 21 апрелда Тошкентда Туркистон халқ университети очилиб, тез орада эса ўлканинг кўпгина шаҳарларида унинг бўлимлари ташкил этилди. 1918 йил май ойида Самарқандда Туркистон халқ университети миллий секциясининг қуйи босқич эрлар мактаби очилди.

Шу йили биринчи совет мактабгача тарбия муассасалари очила бошлади. Апрель ойида «Иттифоқ» жамияти «Шоҳизинда» паркида болалар боқчаси ташкил этди. 13 майда шаҳарда биринчи болалар майдончаси очилди.

Ўлка халқларининг Совет давлати тузилганлиги Совет ҳокимиятини мустақкамлаш учун катта аҳамиятга эга бўлди.

1917 йил 3 ноябрда Совет ҳукумати «Россия халқлари ҳуқуқлари декларацияси»ни эълон қилиб, Коммунистик партия ва Совет ҳокимияти миллий сиёсатининг асосий принципларини шу ҳужжатда баён этди.

Совет ҳукумати «Россия ва Шарқнинг барча мусулмон меҳнаткашларига» қарата чиқарган мурожаатида уларни Совет ҳокимияти теварагида жипслашишга чақирди. Бутун Туркистон коммунистлари каби, Самарқанд коммунистлари ҳам мана шу тарихий ҳужжатларга амал қилиб, РКП (б) Марказий Комитети раҳбарлигида ўлка халқларининг РСФСР

الوغ تور كستان

تېلېگراملرى

РСФСР Халқ Комиссарлари Советининг „Россия ва Шарқ му-
сулмон меҳнаткашларига Мурожаат“ („Улуғ Туркистон“ газета-
сида эълон қилинган).

составидаги совет автономияси формасида совет миллий давлатини вужудга келтириш учун кураш олиб борди.

1918 йил 11 апрелда Самарқандда Советларнинг область съезди очилди. Съезд Туркистон Совет Автоном Республикаси эълон қилиниши кераклигини айтди ва Советларнинг V Ўлка съездига делегатлар сайлади.

Советларнинг V Ўлка съезди (1918 йил 20 апрель — 1 май) РСФСР составида Туркистон Автоном Совет Социалистик Республикаси тузилганлигини эълон қилди.

Туркистон совет автономияси барпо қилинганлиги хўжалик қурилишини муваффақиятли олиб бориш учун янги шарт-шароитлар яратди. Туркистондаги турли халқларни социализм қурилишида актив қатнашишга, уларнинг рус халқи билан қардошларча дўстлик ва ҳамкорлигини мустаҳкамлашга, Ўлкада Совет ҳокимиятини мустаҳкамлашга ёрдам берди.

Меҳнаткашлар Советларнинг V Ўлка съезди Туркистон совет автономиясини эълон қилиш тўғрисидаги қарорини жуда хурсандлик билан кутиб олди. Туркистон республикаси тузилганлиги шарафига 1918 йил 7 майда Самарқандда ўтказилган тантанада 25 мингдан ортиқ киши қатнашди.

Самарқанд коммунистлари маҳаллий миллат меҳнаткашлари орасида актив иш олиб боришга катта аҳамият бериб, «Иттифоқ» жамияти фаолиятини кенгайтиришга ҳар томонлама ёрдам бериб турди. Шаҳар, районларнинг кўпчилигида бу ташкилотнинг секциялари тузилди. 1918 йил 18 апрелда «Иттифоқ» жамиятининг Самарқанддаги Боғишамол қисмидаги секцияси аъзолари сони 8 минг кишига етди.

Жамият аъзолари маҳаллий аҳоли орасида тушунтириш ишлари олиб бориб, большевиктик идеялар ва шиорларни омма орасига ёйишга актив ёрдам бердилар.

1918 йил май ойининг охирида «Иттифоқ» жамияти қайта ташкил қилиниб, Самарқанд уезди ишчи ва деҳқон депутатларининг мусулмон Советига айлантирилди. Бу Совет ижроия комитети составига 24 киши аъзо эди. Холиқ Мажитов раис, Қамбар Шомансуров билан Маҳмуд Ниёзов раис ўринбосарлари, А. Бектошев секретарь қилиб сайланди.

Самарқанд Советини мустаҳкамлаш ва маҳаллий меҳнаткашларни Совет қурилишига тортмоқ учун 1918 йил май ойида Туркистон Марказий ижроия комитетининг Фавқулодда комиссияси Самарқандга келди. РСФСР Миллий ишлар комиссарлиги вакили О. Кливлеев ва Туркистон Марказий ижроия комитетининг аъзоси Сластушинскийдан иборат бу фавқулодда комиссиянинг ташаббуси билан 1918 йил май ойининг охирида Самарқанд Совети тарқатиб юборилиб, унинг янги состави сайланди, чунки Самарқанд Совети составида синфий ёт унсурлар жуда кўпайиб кетган эди. 100 большевик ва 66 сўл эсерлардан тузилган Самарқанд Советининг ижроия ко-

митети составига Самарқанд уездининг ишчи ва деҳқон депутатлари мусулмон Советидан 10 вакил аъзо эди. Орадан кўп вақт ўтмай, А. И. Фролов Закаспий областига фавқулодда комиссар қилиб тайинланганлиги сабабли большевик В. Д. Фигельский Ижроия Комитетга раис қилиб сайланди.

Ерли аҳоли орасида агитация-тушунтириш ишларини олиб бориш учун 1918 йил апрелида 50 га яқин коммунист ва «Иттифоқ» жамиятининг вакиллари Самарқанддан областнинг турли районларига жўнаб кетди.

Самарқанд уездининг ишчи, деҳқон ва мусулмон депутатлари Совети большевистик партия ташкилоти раҳбарлигида уездларда агитация ва ташкилотчилик ишларини олиб борди. Советнинг фаолияти тўғрисида 1918 йил 21 августда берилган ахборотда Самарқанд уездининг ҳамма волостларида Советлар ташкил этилганлиги айтилган эди.

Туркистон Коммунистик партиясининг I съезди (1918 йил 17—25 июнь) Туркистонда Совет ҳокимиятини мустаҳкамлаш, ҳаётнинг ҳамма соҳаларида партия раҳбарлигини кучайтиришда муҳим роль ўйнади. Съездда ўлкадаги энг катта партия ташкилотларидан бири бўлган Самарқанд шаҳар партия ташкилотининг вакиллари ҳам қатнашди. Ўша вақтда Самарқанд партия ташкилоти сафида 500 дан кўпроқ коммунист бор эди, булар орасида маҳаллий миллат вакиллари ҳам анчагина эди. 1918 йил июнида Самарқанднинг эски шаҳарида Коммунистик партиянинг мусулмон комитети тузилди.

Ўлканинг тарқоқ коммунистик ташкилотлари съездда РКП (б) нинг ажралмас қисми бўлган ягона Туркистон Коммунистик партиясига бирлаштирилди.

Самарқанд большевиклари, шаҳарнинг барча меҳнаткашлари олдида Совет ҳокимиятини янада мустаҳкамлаш, биринчи социалистик ўзгаришларни амалга ошириш борасида катта ва масъулиятли вазифалар пайдо бўлди.

САМАРҚАНД ЧЕТ ЭЛ ҲАРБИЙ ИНТЕРВЕНЦИЯСИ ВА ГРАЖДАНЛАР УРУШИ ДАВРИДА

1. САМАРҚАНД МЕҲНАТКАШЛАРИНИНГ ТУРКИСТОНДА ҲАРБИЙ ИНТЕРВЕНЦИЯ ВА ИЧКИ КОНТРРЕВОЛЮЦИЯНИ ТОР-МОР ҚИЛИШДА ҚУШГАН ҲИССАСИ

1918 йил ёзига келиб, Совет республикасининг ҳарбий-сиёсий аҳволи ғоят оғирлашди. Халқаро ва ички контрреволюциянинг қуролли чиқишлари натижасида мамлакатимиз фронтларнинг ўтли ҳалқаси ичида қолди.

Кураш Совет Туркистонда ҳам авж олиб кетди. 1918 йил ўрталарида ички контрреволюцион кучлар чет эл империалистлари кўмагида Туркистон республикасини Марказий Россиядан ажратиб қўйди.

Оренбург казаклар қўшинининг оқ гвардиячи атамани, чор армияси полковниги А. Дутов 3 июлда Оренбургни босиб олди ва Туркистон АССР билан Совет Россияси ўртасидаги темир йўл алоқасини узиб қўйиб, Тошкентга ҳужум қилди. Шу тариқа Оренбург fronti, кейинчалик эса Еттисув ва Фарғона фронтлари юзага келди. Саноат, ёқилғи ва ғалла районларидан кесиб қўйилган Туркистон республикаси жуда оғир аҳволда қолди.

1918 йил 17 июнда эсер-меньшевиклар Асхабодда Советларга қарши исён кўтарди. Шу воқеалар муносабати билан Совет Туркистони ҳукумати Самарқанд Советининг ранси оташин большевик А. И. Фроловни фавқулодда комиссар сифатида текшириш учун юбориб, унга контрреволюцион қўзғолонларга хотима бериш учун қаттиқ чоралар кўришни топширди.

А. И. Фролов бир неча ўн кишидан иборат Самарқанд қизил гвардиячилари отряди билан 24 июнда Асхабодга келди. Шаҳар ҳарбий ҳолатда деб эълон қилинди. А. И. Фролов эсерлар таъсирида бўлган келишувчилар Советини тарқатиб юборди, унинг составини янгиледи, «фронтчилар союзи» деб аталган ташкилотни тугатди ва Ўрта Осиё темир йўл бошқармаси ходимларига 48 соат ичида Асхабодни ташлаб чиқиб кетишни таклиф қилди, чунки улар орасида саботажчилар ва Советларга қарши элементлар бор эди. А. И. Фролов шаҳарда

революцион тартиб ўрнатиш чораларини кўргач, 9 июлда ўз отряди билан Қизиларвотга қараб йўл олди. Қизиларвотда эсерлар Советларга қарши қўзғолонга фаол тайёргарлик кўраётган эди.

Асхабодда тартиб сақлаб туриш учун Аваз Қулиев қўмондонлигида Туркман қизил гвардиячи отряди қолдирилди. Бироқ, А. И. Фролов жўнаб кетгандан кейин Асхабод эсерлари яна жонланди ва эсер Фунтиков бошчилигида «стачка комитети» тузди. Фунтиков ўша куниде А. И. Фроловнинг жўнаб кетганлиги ҳақида Қизиларвотга телеграмма юборган эди. Фролов кетидан изма-из Асхабоддан ҳарбий эшелон жўнатилди.

12 июль эрта билан эсер отрядлари Қизиларвотга 4 километр қолганда уч группага бўлиниб, шаҳарга ҳужум бошлади. Соат бирларда эсерлар Қизиларвотга яқинлашди. Фролов отряди кутилмаган ҳужум остида қолган эди. Маҳаллий эсерлар қўллаб-қувватлаган Асхабод оқ гвардиячилари шаҳарни ўраб олди.

А. И. Фролов бошлиқ қизил гвардиячилар ўзларига қараганда бир неча марта кўп бўлган душманга қарши қаҳрамонона жанг қилди. Жангда А. И. Фролов ҳалок бўлди. Қизил гвардиячиларнинг бир қисми жангда ҳалок бўлди, бир қисми эса асирга олинди. 12 июлда Қизиларвот Советининг аъзолари Дианов, Губкин, Аппел, Жданов, Бакин, Каско, Будников, Гудков ва бошқалар отиб ташланди. Орадан кўп вақт ўтмай оқ гвардиячилар Марвада ТАССР меҳнат комиссари П. Г. Полторацкийни отиб ўлдиришди. Уни Туркистон ҳукумати жанжални тинч йўл билан ҳал қилиш учун Асхабодга юборган эди.

1918 йил августида инглиз империалистлари Урта Осиёда очикдан-очик ҳарбий интервенция бошлади. Улар Закаспийни босиб олиб, Фунтиков «ҳукуматини» ўз империалистик сиёсатларининг итоаткор қуролига айлантирди. Интервентлар қурол ишлатиш ва қон тўкиш йўли билан революцияга барҳам бериш ҳамда Туркистонда ўз мустамлакачилик ҳукмронликларини ўрнатишга интилди. 1918 йил сентябрида 26 Боку комиссари инглиз жаллодлари ва уларнинг малайлари қўлида ҳалок бўлди.

1918 йил 17 июлда ТКП Марказий Комитети, Туркистон республикаси Марказий Ижроия комитети, Халқ Комиссарлари Совети, касаба союзлари Марказий Совети ва Тошкент Совети ўлка ишчиларига хитобнома билан мурожаат қилди. Улар Асхабод исёнининг халққа қарши моҳиятини фош қилиб, меҳнаткашларни Советлар теварагида жипслашишга, Советларни ҳимоя қилишга чақирди.

Ўлканинг меҳнаткаш аҳолиси партия ва Совет ҳокимиятининг чақирғига қизғин жавоб берди. Бутун республикада бўлиб ўтган йиғилиш ва митингларда меҳнаткашлар қўлга

қурол олиб Совет ҳокимиятини ҳимоя қилишга тайёр эканликларини изҳор қилди. Чунончи, Самарқанд станцияси депосининг темир йўл ишчилари йиғилиши 1918 йил июлида: «Ишчи, деҳқон, солдат ва мусулмон депутатлари Советларидан иборат пролетариат диктатурасини қатъият ва матонат билан ҳимоя қиламиз» деб қарор қилди. Ерли миллат меҳнаткашлари ҳам Совет ҳокимиятига беҳад содиқ эканликларини намойиш қилди. «Биз, мусулмон пролетариатининг вакиллари,— деб ёзади. Самарқанд эски шаҳар меҳнаткашлари Туркистон Марказий Ижроия комитетига,— эллик икки минг касабаси аъзоларининг вакиллари Коммунистик партияга қўшиламиз, бир ёқадан бош чиқариб Совет ҳокимиятини сақлаб қоламиз ва жонажон Совет ҳокимиятини ҳимоя қила олишимиз учун ҳамжиҳатлик билан ҳарбий ишни ўрганишимиз керак».

Гражданлар урушининг оғир шароитида Ўрта Осиёда Самарқанд ўлканинг йирик иқтисодий ва сиёсий марказларидан бири сифатида муҳим ҳарбий-стратегик аҳамиятга эга эди. Бухоро амирлиги ёнгинасида жойлашган Самарқанд шаҳри Туркистон Совет республикасини душман зарбаларидан сақлаб турган қалқон бўлиб қолди.

1918 йилда Самарқанддаги вазият кескинлигича қолаверди. Шаҳар буржуазияси ва феодал-клерикал зодагонлар Совет ҳокимиятига қарши янги жангга тайёрланди, эски тартибларни тиклашга интилди. Шаҳардаги Советларга қарши кучлар эксплуататор синфларга, собиқ офицерлар, амалдорлар, руҳоний намояндалари ва босмачи галаларига таяниб иш кўрди. Буржуа миллатчилари, шўрон исломчилар, пантуркист ва панисломистлар, меньшевик ва эсерлар қўпоровчилик ишларини давом эттирди.

Самарқанд области территориясида ҳам Советларга қарши кучлар бош кўтарди. 1918 йил 16 ноябрда Матчи волостининг бек бошчилигидаги бойлари қизил аскарларнинг кичик бир отрядини қириб ташлади. Самарқанд область Совети қиш фаслида волостга бориш қийинлиги ва совет қўшинларининг озлигини эътиборга олиб, ҳарбий чоралар кўрмасликка қарор қилди. Музокаралар натижасида матчиликларнинг Совет ҳокимиятига бўйсунishi ҳақида келишиб олинди. Совет томони ўз навбатида матчиликларга бир қадар ён берди. Шу тариқа мазкур низо вақтинча тинч йўл билан ҳал қилинди.

Вазият Самарқанд коммунистларидан, шаҳарнинг бутун меҳнат аҳлидан ғоят хушёр бўлишни талаб қилди. Мислсиз қийинчиликлар, очлик, совуқ, Советларга қарши элементларнинг саботаж, фитна ва исёнлари ҳукм сурган шаронгда большевиклар раҳбарлигидаги Самарқанд меҳнаткашлари Ленин ишига содиқ бўлиб қолди ва забардаст посбонлар сифатида ўз халқ ҳокимиятларини қўриқлаб турди. Коммунистларнинг

куч-ғайрати асосан душманга зарба беришни ташкил этишга, қизил гвардиячи ва қизил аскар қисмларини барпо қилиш ва мустаҳкамлашга қаратилди.

1918 йил 22 июлдаги Самарқанд депутатлар Советининг мажлисида Закаспийдаги Советларга қарши исён тўғрисидаги масалани муҳокама қилиш вақтида: «Самарқанд ҳалок бўлса ҳам Асхабод каллакесарларини ўтказмайди» деган қарор қабул қилинди. 1918 йил 25 июлда шаҳар Советининг мажлисида мана бундай қарор қилинди: «Закаспийда авж олиб бораётган воқеаларнинг хавфли эканлигини тушуниб... Совет ҳокимиятини қувватловчи барча тирик кучлардан фойдаланиш чоралари дарҳол кўрилсин, бунинг учун Советнинг барча аъзоларини, большевик-коммунистлар партиясининг барча аъзоларини фаол суръатда ҳарбий тайёргарликдан ўтказилсин..., токи Совет ҳокимиятига, ишчи ва деҳқонлар ҳокимиятига тажовуз қилаётган Асхабод шаҳри каллакесарларига ҳар лаҳзада қуролли қаршилик кўрсатиш мумкин бўлсин...

Депутатлар Совети ва партия аъзоларини ҳарбий ишга ўргатишдан ташқари, Самарқанд шаҳрида мавжуд бўлган барча касаба союз (аъзолари) ҳам ҳарбий ишга ўргатилсин... Совет ҳокимиятини ҳимоя қилиш учун мастеровой ва ишчилар темир йўл касаба союзи қуруллантирилсин».

Уша кунларда Самарқандда 800 пиёда, 100 отлик, 60 артиллерист, 65 пулемётчидан иборат махсус жанговар отряд тузила бошланди. Отрядга ишчилар билан биргаликда деҳқонлар, ҳунармандлар ҳам кирди. «Советский Туркестан» газетаси, отрядга кўчиб келган 128 деҳқон ва маҳаллий миллат меҳнаткашларидан 147 киши кирди, деб хабар қилди. Уша вақтдаёқ Самарқандда тожиклар ротаси тузила бошлади. Отряд ядросини коммунистлар ташкил этди. Самарқанднинг жанговар отряди Закаспий fronti Қизил Армия қўшинларига қўшилиб, оқ гвардиячилар ва инглиз интервентларига қарши қаҳрамонона жанг қилди.

Шаҳар большевиклари меҳнаткашларни областнинг барча уездларида душманга зарба беришга сафарбар этиш билан шуғулланди. 1918 йил 16 июлда Самарқанд ҳарбий коллегияси В. С. Гушча раислигида областда Қизил Армиянинг икки батальонини ташкил этиш масаласини муҳокама қилди. Ҳарбий коллегия «Отрядлар ташкил қилиш учун уездларга дарҳол вакиллар юборилсин, бу отрядлар Самарқанд шаҳрига област ҳарбий комиссари ихтиёрига жўнатилиши керак» деб қарор қилди.

1918 йилнинг ёзи ва кузида кўнгиллилардан алоҳида батальон, отлик, юзлик ва Самарқанд қалъа артиллерия ротаси тузилди.

Самарқанд қизил аскар қисмларининг состави интернационал эди. Рус ва украинлар билан бир сафда ўзбек, тожик,

туркман, қирғиз, қозоқ, қорақалпоқ, арман, озарбайжон, татар ва бошқалар курашди. 1918 йилдаёқ шаҳар қисмларининг шахсий составида рус бўлмаган миллат жангчилари 60 процентга яқин эди.

Большевиклар ҳарбий ишларни яхши билган собиқ ҳарбий асирларни революция томонига оғдиришга кўп эътибор берди. 1918 йил ўрталарида Туркистонда 32 мингдан ортиқ ҳарбий асир (30979 солдат, 1401 офицер) бор эди. Ҳарбий казармалар ва ҳарбий асирларнинг лагерлари Самарқанд, Каттақўрғон ва Жиззахда ҳам бор эди.

Самарқанддаги революцион кайфиятда бўлган ҳарбий асирлар мурожаатнома чиқариб, унда собиқ ҳарбий асирларни революцион ҳарбий кучлар сафига қўшилишга чақирди. «Солдатлар! Чехлар, словаклар, серблар, словенецлар, поляклар, руминлар,— дейилган эди мурожаатномада,— ҳуллас кимгаки рус революциясининг ғоялари қимматли бўлса, шу кишилар, тузилаётган интизомли қўшинлар сафларига ёзининглар»¹.

Чет эл коммунистлари партиясининг маҳаллий ташкилоти ёрдамида 1918 йил Самарқандда интернационалистларнинг икки батальони тузилди. Шаҳарда қизил аскар-интернационалистлар бўлмаган биронта ҳам ҳарбий қисм йўқ эди, баъзи бир қисмларда улар интернационалист командирлар бошлиқ бутун-бутун бўлинималардан иборат эди.

Самарқанд ишчилари, камбағаллари ва собиқ ҳарбий асирлардан тузилган қисмлар Туркистонда гражданлар урушининг барча фронтларида мардонавор жанг қилди.

Закаспий фронтидаги ҳарбий операциялар совет қўшинларининг катта-катта кучларини ўзига жалб қилиб олган эди ва шу сабабли инглиз интервентлари Совет Туркистонини ичдан туриб қўпориш ниятида ана шу имкониятдан фойдаланишга интилди. Американинг Туркистондаги элчиси Р. Тредуэлл ва инглиз агенти Бейли Тошкентда фитна уюштиришга тайёрланди. Исёнга авантюрист Осипов раҳбарлик қилди, У Компартия сафларига суқулиб кириб, Туркистон республикасининг ҳарбий комиссари лавозимини эгаллаб олган эди. Исёнга тайёргарлик кўриш учун «Муваққат комитет» сайланди. Унга Цветков, Осипов ва Агапов кирди. Комитет Самарқанддаги

¹ 1918 йил бошида Самарқандда чет эл коммунистлари секцияси собиқ ҳарбий асирлардан тузилган эди. Секцияга Самарқанд область партия комитети ва чет эл коммунистлари Тошкент ўлка партия комитети бевосита раҳбарлик қилди. Чет эл коммунистлари партиясининг ташкилот комитетига Самарқандда И. Секей, Хок Михай, Шипош Янош, Мадьер Бела, Матчл Франц, Карл Рудольф, Свобода, Готлив, кейинчалик эса венгер ишчиси Дерлик Бела, серб Урбанчик ва бошқалар кирган эди. 1918 йил охирига келиб, Самарқанд чет эл коммунистлари партия ташкилоти сафларида 843 киши бор эди.

яширин контрреволюционерлар ва Закаспийдаги инглиз-оқ гвардиячи ҳукумат билан яқиндан алоқа ўрнатди. Тошкентдаги исёни Урта Осиёнинг бошқа шаҳарларидаги контрреволюцион қўзғолонлар қувватлаши лозим эди.

Тошкентдаги Советларга қарши исён арафасида сўл эсерлар, буржуа миллатчилари, ағдарилган синф вакиллари ўз контрреволюцион ҳаракатини сезиларли даражада фаоллаштирди. Зўр бериб Советларга қарши қўзғолон тайёрланаётганлиги Самарқандда ҳам сезилиб турар эди. Шу сабабли, шаҳар коммунистлари революцион ҳушёрлик ва уюшқоқликда совет аппаратида тозалаш ўтказди, Қизил Армия ва қизил гвардия отрядларининг командирлар составини большевиклар билан мустаҳкамлади. Шошилиш суръатда шаҳар большевиклар ташкилотининг активи қақирилди. Актив йиғилиши контрреволюция кирдикорларининг олдини олишга қарор қилди. Йиғилиш Самарқанд сўл эсерларидан қуролни топширишни талаб қилди. Сўл эсерлар комитетининг вакиллари Черневский ва Челогузов ҳалойиқ олдида Совет ҳокимиятига қарши чиқмай-миз деб сўз берди.

Большевиклар сўл эсерларни бетарафлаштиргандан кейин Самарқандни ҳарбий лагерга айлантирди. Ана шу пайтда уезд ҳарбий комиссари Д. Ф. Ивашко қўлига контрреволюционер раҳбарларнинг рўйхати тушиб қолди. Бир кечанинг ўзида оқ гвардиячи офицерлар, шунингдек буржуазия ва амалдорларнинг энг реакционерлари қамоққа олинди. Хибсдан қутулиб қолган бир группа оқ гвардиячилар бошқа шаҳарлардан совет қўшинларининг Тошкентга ўтишига йўл қўймаслик мақсадида Снеб устидаги темир йўл кўпригини портлатишга уриниб кўрди, лекин бу диверсиянинг олдини олишга муваффақ бўлинди.

1919 йил 22 январда Самарқанд области Совети ижрокомининг шошилиш мажлиси бўлди. Ижроком раиси М. Я. Смирнов Туркистон АССР пойтахтидаги аҳвол ҳақида ахборот берди. Мажлисида Тошкент ишчиларига ёрдамга В. С. Гушча қўмондонлигидаги 150 кишидан иборат жанговар поезд жўнатишга қарор қилинди.

Ўлка меҳнаткашларининг фаол ёрдами ва кенг кўламда қўллаб-қувватлаши натижасида Тошкентдаги Советларга қарши уюштирилган исён уч кунлик қаттиқ жанглардан сўнг бостирилди.

Самарқанд меҳнаткашлари Фарғона водийсида босмачи ғалаларига қарши курашда фаол қатнашди. 1919 йил 7 мартда Самарқанддан В. С. Гушчанинг Самарқанд горнизони энг яхши қисмлардан тузилган ва яхши қуролланган отряди Фарғона водийсига юборилди. Отряд 1919 йил Наманган уездидаги Косон операциясида, Наманган остоналаридаги шиддатли жангларда қатнашди. Бу жанглар натижасида босма-

чилар ва Осипов оқ гвардиячилари шаҳардан суриб ташланди, улар Чортоққа чекинди. Наманган оstonаларида Самарқанд отрядининг жангчилари Т. Турсунбоев, Қ. Тоштожиев, М. Зуйков, Қ. Маринбоев, Г. Лиганов ва бошқалар қаҳрамонларча ҳалок бўлди.

Самарқандликлар Закаспий фронтида ҳам жанг қилди. 6 майда Закаспий фронтига Самарқанддан 350 жангчи ва командирлардан иборат қўшин эшелони жўнатилди. Самарқандда Қизил Армиянинг тузилиши Туркистонда интервентлар, оқ гвардиячилар ва босмачиларни тор-мор келтиришга катта ҳисса қўшди. Самарқанд партия ташкилоти Совет ҳокимиятини мустаҳкамлаш учун курашда шаҳар меҳнаткашларининг ташкилотчиси ва раҳбари бўлиб майдонга чиқди. У область партия комитети тузилгунга қадар областдаги маҳаллий партия ташкилотларига раҳбарлик қилди.

1918 йил бошида Самарқанд областининг барча шаҳарлари ва темир йўл станцияларида большевистик ташкилотлар юзага келди, бирмунча кейинроқ Каттақўрғон шаҳрида (1918 йил 1 апрель), Хўжандда (апрель ўрталари) ва Уратепада (1918 йил майида) мустақил большевистик ташкилотлар ва РКП(б) нинг уезд-шаҳар комитетлари расмийлаштирилди.

Коммунистларнинг фаол иштирокида волост большевистик партия ячейкалари барпо этилди. 1918 йил май-июлида — Хўжаариқ, Челақ, Гулакандоз, Наув волостларида; августда — Пайшанба, Янгиқўрғон, Мингариқда; сентябрда — Ургут, Янгиқозонариқ, Панжикент, Қоратепа ва Чашмаоб волостларида партия ячейкалари тузилди. 1918 йил сентябрга келиб, Самарқанд область партия ташкилотида 253 киши бор эди.

1918 йил 17 сентябрда Самарқандда область большевикларининг биринчи съезди очилди. Съезд жойларда партия ячейкалари тузиш ва Совет ҳокимиятини мустаҳкамлашга қаратилган бир қатор муҳим қарорлар қабул қилди. Съездда область партия комитети сайланди. Унинг раҳбарлигида область меҳнаткашлари орасида партиявий-сиёсий, ташкилий ва идеология ишини кучайтириш юзасидан фаол тadbирлар кўрилди. Бу иш партия ташкилотларини мустаҳкамлашга, коммунистлар сафининг ўсишига ёрдам берди. 1918 йил охирига келиб, областда 28 партия ташкилоти бўлиб, улар 3500 РКП(б) аъзосини бирлаштирган эди.

1918 йил 17 декабрдан 29 декабргача Тошкентда бўлиб ўтган Туркистон Компартияси II съездининг қарорлари Самарқанд партия ташкилотини ғоявий-ташкилий жиҳатдан мустаҳкамлашда муҳим роль ўйнади.

Коммунистлар Самарқанд ҳарбий қисмларининг асосий қисмини ташкил этди. ТКП ўлка комитетининг қарорига би-

Гражданлар урушининг актив иштирокчиларидан: В. С. Гушча, Теша
Шокиров, Дўст Устабоев, Б. Д. Фигельский.

ноан, 1919 йил кўкламида республика партия ташкилоти бутун составининг 25 процентини сафарбар этиш натижасида Қизил Армия қисмларида коммунистларнинг салмоғи янада ортди. Ана шу қарор асосида ТКП ўлка комитети аъзоларининг ярми, Туркистон Марказий Ижроия Комитети аъзоларининг учдан бир қисми ҳамда область, уезд ва шаҳар Советлари аъзоларининг ярмидан кўпи армия сафига чақирилди ва фронтга жўнатилди.

Самарқанд коммунистлари ТКП ўлка комитетининг қарорини қизгин қувватлади. Шаҳар коммунистларининг умумий йиғилиши қабул қилган қарорда бундай дейилган эди:

«Коммунист-большевиклар партияси Самарқанд ташкилоти Совет Туркистондаги сиёсий шароитни ҳисобга олиб, мунтазам армияга жанговар таянч барпо этиш учун 18 ёшдан 27 ёшгача бўлган партия аъзоларини сафарбар этиш тўғрисида илгари чиқарилган қарорни тасдиқлайди. Бундан ташқари, барча коммунист-большевиклар ўз жойларида партия комитети ихтиёрида қолган ҳолда сафарбар этилган деб ҳисобланади». Самарқанд область партия ташкилоти бу қарорни бажариб, 1919 йил майида 750 коммунист ва 74 хайрихоҳ Қизил Армия сафига жўнатилди. Партия сафарбарлиги совет кўшинларининг жанговарлик қобилиятини оширди.

Туркистон республикаси революцион-ҳарбий Советининг 1919 йил 2 июлдаги буйруғи билан Самарқандда «Самарқанд области ҳарбий ташкилотлари ва Бухоро хонлигидаги рус посёлкаларининг сиёсий бўлими» таъсис этилди. Г. Константинопольский сиёсий бўлимнинг мудирини қилиб тайинланди. Область партия комитети сиёсий бўлимни барпо этишда фаол иштирок этди. Сиёсий бўлимни тузиш область қисмларида партиявий-сиёсий ишни яна ҳам кучайтиришга, армияда партия ячейкаларини ташкилий жиҳатдан мустаҳкамлашга ёрдам берди.

1919 йил кузига келиб, партия ячейкалари Самарқанд гарнизонининг ҳамма қисмларида мавжуд эди. Қалъа артиллерия ротасидаги (93 аъзо ва 11 хайрихоҳ) ва Самарқанд пиеда батальон 2-ротасидаги (86 коммунист) ячейкалар энг йирик ячейкалар эди. Баъзи бир бўлимлар фақат коммунистлардан тузилган эди. Чунончи, 1919 йил августида Самарқанд станциясининг партия ташкилоти ҳар бири 110—150 кишидан иборат иккита коммунистлар ротасини тузди.

1919 йил август бошларида Шарқий фронт армияси Қолчакка қақшатқич зарба берди, уни икки қисмга бўлиб юборди.

Совет кўшинлари кенг ҳужумга ўтиб, 1919 йил сентябрь ўрталарида Қолчак армиясининг Туркистон йўлини тўсиб турган атаман Дутов кўмондонлигидаги жанубий группасини тор-мор келтирди, 45 минг асир ва жуда кўп миқдорда ҳарбий ўлжаларни қўлга туширди. 1919 йил 13 сентябрда Му-

годжар станцияси ёнида Биринчи армия Актюбинск фронти-нинг Туркистон қўшинлари қисмлари билан қўшилди. Шу тариқа Оренбург-Актюбинск фронти тугатилди ҳамда Туркистон билан Совет Россияси ўртасида темир йўл алоқаси тикланди. Қизил Армия Туркистонга йўл олди.

Бу тарихий ғалабадан руҳланган Самарқанд гарнизони жангчилари В. И. Ленинга хат билан мурожаат қилди. «Самарқанд гарнизони қўшинлари,— дейилган эди хатда,— меҳнат аҳлининг геннал доҳийси, Сизни олқишлайди ва шунга ишонинишнгизни сўрайдики, Туркистоннинг революцион Қизил Армияси Туркистон пролетариатини унинг ҳуқуқ ва эркинлигига қилинган ҳар қандай тажовузлардан ҳимоя қила олади ҳамда порлоқ келажак йўлини узил-кесил тозалаб олгунга қадар қуролни қўлидан қўймайди».

Туркистон Компартияси сафларини ғоявий-ташкилий жиҳатдан мустаҳкамлаш, миллий сиёсатни тўғри юргизиш, Совет ҳокимиятини мустаҳкамлаш ҳамда маҳаллий миллат меҳнаткашлари кенг оммасини унинг тезарагида жипслаштириш ва Туркистон АССР территориясида душманни узил-кесил тор-мор қилишда 1919 йил 8 октябрда В. И. Лениннинг ташаббуси билан тузилган Бутун Россия Марказий Ижроия Комитети ва РСФСР Халқ Комиссарлари Советининг Туркистон ишлари бўйича комиссияси (Турккомиссия) муҳим аҳамиятга эга бўлди. Унинг составига Ш. З. Элиава (раис), М. В. Фрунзе, В. В. Куйбишев, Я. Э. Рудзутак, Ф. И. Голошечкин ва Г. И. Бокий кирган эди. Партия ва совет аппаратини мустаҳкамлаш мақсадида РКП(б) Марказий Комитети Турккомиссия билан бирга Туркистонга тажрибали партия ва давлат арбобларининг катта бир группасини ҳам юборди.

Турккомиссия тузилиши муносабати билан В. И. Ленин «Туркистондаги коммунист ўртоқларга» деган махсус хат билан мурожаат қилиб, унда «Туркистон халқлари билан тўғри муносабатлар ўрнатишнинг» жуда катта, жаҳоншумул-тарихий аҳамият²ини таъкидлади. «Совет ишчи-деҳқон республикасининг кучсиз, шу дамгача эзилган мазлум халқларга муносабати,— деб ёзди В. И. Ленин,— бутун Осиё учун ва жаҳондаги ҳамма мустамлакалар учун, миллион-миллион кишилар учун амалий аҳамиятга эга бўлади»².

Туркистон блокадасини ёриб ўтиш Ўрта Осиёда гражданлар урушининг боришида кескин ўзгариш бошланганлигини нишонлади. 1919 йил октябрида Закаспий фронти қўшинлари қатъий ҳужумга ўтди. 16 октябрда Қизиларвот станцияси, 6 декабрда Қозонжик, 17 декабрда Ойдин станцияси, 1920 йил 6 февралда Красноводск озод қилинди. 1920 йил февралнинг биринчи ярмига келиб, бутун Закаспий Советлар қўлига ўтди.

² В. И. Ленин, Ўрта Осиё ва Ўзбекистон тўғрисида, Тошкент, Ўздавнашр, 1957, 110-бет.

1920 йил мартнинг охирига келиб, Қизил Армия Еттисувда Колчак ва Анненков оқ гвардиячи галаларини тор-мор қилди. Еттисув fronti тугатилди. Маҳаллий меҳнаткаш аҳолининг кўмаги билан совет қўшинлари босмачи галаларига қақшат-ғич зарба берди. Фарғона frontiда қулоқларнинг «деҳқонлар армияси» Мадаминбек, Акбарали, Маҳкамхожи, Парпи гала-лари таслим бўлди. Лекин кураш тугагани йўқ. Босмачилар-нинг Совет ҳокимиятининг ашаддий душманлари ва жиноят-чи унсурлардан ташкил топган кўпсонли майда-майда галала-ри шаҳар ва қишлоқлар устига доимо бостириб келиб турар, уларни талон-торож қилар ҳамда тинч аҳолини доимо даҳшат-га солар эди.

Коммунистлар Фарғона водийсининг қишлоқ ва овуллари-да агитация-пропаганда ишларини авж олдириб, Совет ҳоки-миятининг сиёсатини тушунтирар ва босмачиларни фош қилар эди. Деҳқонларнинг моддий аҳолини яхшилаш тadbирлари кўрилди. Кам ер ва ерсиз деҳқонларга қулоқлар, бойлар ва руҳонийлардан мусодара қилиб олинган ер участкалари, уруғ-лик, қишлоқ хўжалик асбоблари, озиқ-овқат ва саноат молла-ри берилди. Бу Фарғона области ва бутун ўлка меҳнаткашла-рининг контрреволюцион босмачиларга қарши курашга фаол қўшилишига ёрдам берди.

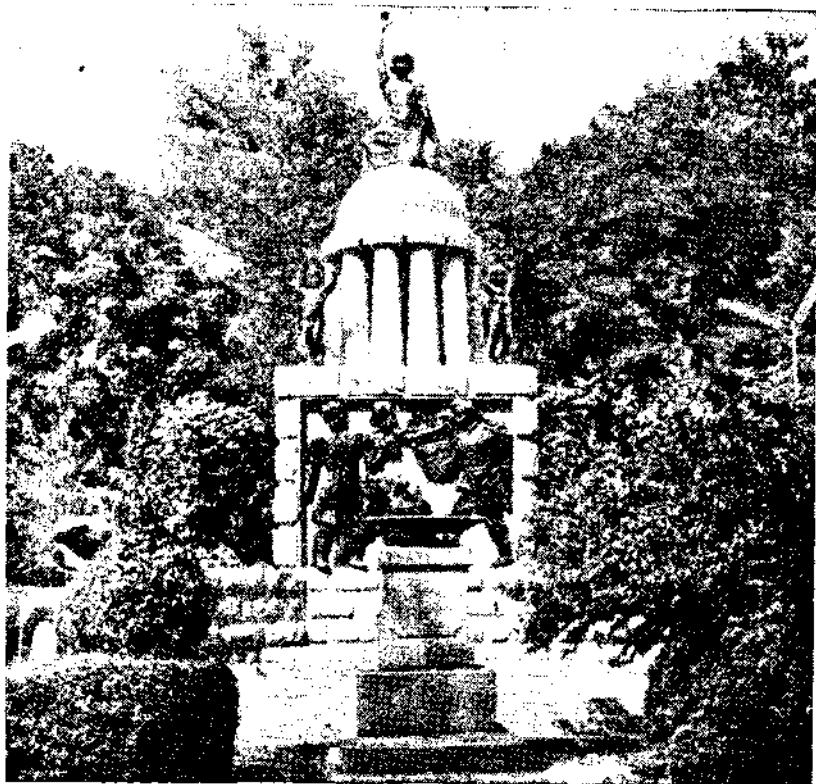
1920 йил 7 майда Қизил Армияга Туркистон АССР маҳал-лий аҳолисидан 30 минг кишини сафарбар этиш тўғрисида Туркистон fronti бўйича буйруқ эълон қилинди. М. В. Фрун-зе имзолаган буйруқда айтиладики, Қизил Армияга чақириб «Туркистон fronti Қизил Армиялари томонидан улар зимма-сида ётган ҳарбий ва иқтисодий вазифаларни бажариш учун шаронт яратиш мақсадида, шунингдек маҳаллий ерли аҳолини социалистик Ватанни ҳимоя қилиш ишида кўчиб келган евро-пали аҳоли билан тенглаштиришни назарда тутиб» ўткази-лади.

Самарқанд шаҳри ва областининг партия ташкилоти ва Советлари мазкур буйруқни амалга ошириш юзасидан агита-ция ва ташкилотчилик ишларини олиб борди. 1920 йил юни-да Самарқанд область партия комитети, область революцион комитети, касаба союзлари ва уезд шаҳар комитети вакилла-рининг кенгайтирилган кенгаши бўлиб ўтди. Кенгаш партия, совет, касаба союз ва комсомол ташкилотлари диққатини аҳолини сафарбарликка тайёрлашга, область ҳарбий комисса-риати қошида область партия комитети, область революцион комитети, сиёсий бўлим, деҳқончилик бўлими ва бошқалар-нинг вакилларида иборат махсус комиссия тузишга қаратди. Шу кенгашдан кейин Самарқанд областида маҳаллий Совет-лар вакилларининг конференциялари ўтказилди. Бу конфе-ренцияларда воласть ва қишлоқ Советларининг сафарбарлик-ни ўтказиш соҳасидаги ишларига оид конкрет масалалар му-

Самарқанда босмачиларни тугатишда актив иштирок этганлардан бир группаси.

ҳокама қилindi. Ҳар бир волость Совети қошида сафарбарлик юзасидан комиссия тузишга, унга қишлоқлар ва овуллар вакиллари киришишга қарор қилинди. Иқтисодий масалалар: сафарбар этилганлар учун озиқ-овқат тахт қилиб қўйиш, чақирилувчиларни йиғилув пунктларига етказиш учун транспорт воситалари билан таъминлаш ва шу каби масалалар ҳам қўриб чиқилди.

Самарқандда граждaнлар уруши йилларида ҳалок бўлганларга қўйилган ҳайкал.

Советларга қарши элементларни яккалаб қўйиш чоралари кўрилди. Жумладан, Самарқанд уезд-шаҳар революцион комитети 1920 йил 8 июнда маҳаллий аҳолини Қизил Армияга сафарбар этишга тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш даврида яккалаб қўйилиши лозим бўлган Советларга қарши кайфиятдаги шахсларнинг эски шаҳар партия комитети тақдим этган рўйхатини кўриб чиқди ва тасдиқлади.

Халқ оммаси синфий онгининг ўстанлиги ҳамда област ва республика совет ва партия органлари олиб борган тайёргарлик ишлари сафарбарликнинг муваффақиятли ўтишини таъминлади. Самарқандда бир неча ҳарбий қисмлар барпо этилди. Улар Фарғона водийсидаги босмачи ғалаларига қарши курашда фаол қатнашди.

Бухорога ҳужум қилишга мўлжалланган совет қўшинларининг кўпчилиги қисми, шу жумладан, машҳур Татар бригадаси полклари тўпланган эди. Бухородан қочиб келган кишилардан шарқий Самарқандда мусулмон полки тузилди. Бу полкда уч мингга яқин ўзбек, тожик, туркман ва бошқа миллат жангчилари бор эди.

Самарқандликлар амир, бой ва руҳонийларнинг разил зулмига қарши бош кўтарган Бухоро меҳнаткашларининг чақириғини қизғин қувватлади. Бухоро халқи учун ҳал қилувчи кунларда Самарқанд област партия комитетининг президиуми қўзғолон кўтарган Бухоро халқига ёрдам кўрсатиш учун ерли аҳолидан кўнгиллилар ола бошлаш тўғрисида қарор қабул қилди. Бу чақириқ зўр қувонч билан қарши олинди. Регистон майдонидаги кўпнинг кишилиги митингда юзлаб ишчилар, ҳунармандлар, камбағал деҳқонлар тузилаётган зарбдор жанговар отрядга ёзилдилар. Улар орасида коммунист ва комсомоллар кўп эди. Самарқандлик кўнгиллилар Қизил Армия қисмлари билан биргаликда амир қўшинларини тор-мор келтиришда, Бухоро амирлиги меҳнаткашларини озод қилишда иштирок этди. Улар орасида илгари Самарқанд шахар қалъасида ҳарбий хизматни ўтаб келган 600 интернационалист ҳам бор эди. 1920 йил 2 сентябрда амир ҳокимияти ағдарилди.

Шундай қилиб, граждандар урушининг оғир йилларида Самарқанд меҳнаткашлари Туркистоннинг барча ишчи ва деҳқонлари билан бир сафда туриб босмачилар, оқ гвардиячилар ва интервентларга қарши аёвсиз курашиб, Совет ҳокимиятини мардонавор ғимоя қилди, душманларни тор-мор қилишда муносиб ҳисса қўшди.

2. СОВЕТ ВА ХУЖАЛИК ҚУРИЛИШИ

Чет эл ҳарбий интервенцияси ва граждандар уруши йилларида ёш Совет давлатининг бутун ҳаёти ҳарбий изга кўчирилди, барча ресурсларни мудофаага сафарбар этиш юзасидан favқулодда чоралар кўрилдики, бу чоралар «ҳарбий коммунизм» сиёсати номи билан машҳурдир.

Интервенция ва граждандар уруши натижасида, шунингдек улар оқибатида марказий Россия билан темир йўл алоқасининг узилиши туфайли Туркистон республикаси экономикасига путур етказилган эди. Илгари Россиядан келтирил-

ган ғалла, саноат буюмлари эндиликда етишмай қолган эди.

Фабрика ва завод эгаларининг Совет давлати иқтисодий сиёсатига ғоят қаттиқ қаршилик кўрсатиши вайроналикни янада кўпайтирди. Завод ва фабрика эгалари халқ ҳокимияти фармойишларига бўйсунмадилар, машина ва станокларни синдирдилар, хом ашёни, тайёр маҳсулотни яширдилар ва побуд қилдилар, корхоналар унумдорлигини пасайтирдилар ҳамда ҳар хил баҳоналар билан завод ва фабрикаларни ёпиб, қўлларидан келган бутун чоралар билан хўжалик қурилишига тўқсинлик қилишга уриндилар.

Ана шундай оғир шароитда Совет ҳокимияти жуда қисқа муддат ичида буржуазия қўлидаги асосий ишлаб чиқариш воқиталарни национализация қилишга мажбур бўлди.

РСФСР Халқ Комиссарлари Советининг 1918 йил 28 июнь декрети асосида Туркистон Халқ Комиссарлари Совети ва маҳаллий Советлар изчиллик билан саноат корхоналарини национализация қилди.

Национализация қилиш ишлари Самарқандда кенг қўламда авж олиб кетди. Самарқанд области Халқ хўжалиги кенгашининг 1918 йил 19 сентябрь буйруғи билан Нахичеван ширкатига, шунингдек Мирошниценко, Газаров ва Петросовга қарашли тегирмонлар национализация қилинди.

1918 йил 30 сентябрда Кеворковнинг вино заводи давлат мулкига айлантирилди. Шу тариқа Самарқанд ва область саноат ишлаб чиқаришининг етакчи тармоқларидан бири бўлган виночилик саноатини умумлаштириш бошланди. Шу пайтдан бошлаб ва 1919 йил ўрталарига қадар областда 7 вино заводи, 37 вино корхонаси, 13 вино ишловчи пункт бутун маҳсулотлари билан национализация қилинди.

1919 йилнинг биринчи ярмида Самарқанд саноат корхоналарининг асосий кўпчилиги: Ғарбий Осиё савдо-саноат жамиятининг ичак тозалаш заводи, Марьяновский мева тозалаш заводи, Романов, Хожин Абдуқодиров ва «Ганшин ва Шаревский» савдо уйининг гишт заводлари, Самарқанд боғдорчилик ва узумчилик билим юртининг томат заводи, шунингдек телефон шохобчалари, страхование ва транспорт жамиятлари ҳамда склад ва омборлардаги барча хом терилар давлат мулкига айлантирилди.

1919 йил октябрида Туркистон республикаси Халқ хўжалиги марказий кенгашининг буйруғи билан Самарқандда жойлашган тўртта энг йирик кўн заводи, 1920 йил бошида Романовнинг макарон фабрикаси ва 5 та электростанция, августда Отто Вогаунинг пиво заводи, 1921 йил бошида гугурт фабрикаси национализация қилинди.

Гражданилар урушининг охирига келиб, ўлканинг бошқа шаҳарларидаги каби, Самарқандда ҳам саноатни национали-

зация қилиш тугалланди. Самарқанд шаҳри ва областида 158 саноат корхонаси, бутун Туркистон республикасида эса 1175 саноат корхонаси давлат мулкига айланди. Саноатда социалистик сектор ҳукмрон бўлиб қолди, буржуазиянинг иқтисодий қудратига путур етди, ишчиларни эксплуатация қилиш эса тугатилди. Асосий ишлаб чиқариш воситаларининг халқ мулкига айланиши хўжаликни план асосида ривожлаштиришда, бутун саноатни мудофаа эҳтиёжларига сафарбар этишда фоят катта роль ўйнади.

Самарқанд Совети энг муҳим кустар корхоналарни ҳам ўз контроли остига олди. Халқ хўжалиги кенгаши кустарларни ҳам ашё билан таъминлаб, уларга заказлар берар ва уларнинг армия ҳамда аҳоли эҳтиёжлари учун зарур бўлган маҳсулотларини сотиб олар эди. Кустарларни социалистик экономикани барпо этишга жалб қилиш муҳим эди. Кооперация майда ишлаб чиқарувчиларни социалистик қурилишга тартишда асосий воситачи бўлди. Кооперативлаштириш билан асосан Советларнинг ва халқ хўжалиги кенгашларининг кустар бўлимлари шуғулланди.

Қўп мингли кустарлар армиясини бирлаштирган меҳнат артеллари Қизил Армияни кийим-кечак ва аслаҳа-анжом билан, республика шаҳар ва қишлоқ меҳнаткашларини эса кенг истеъмол товарлари билан таъминлашнинг қўшимча манбаи бўлиб қолди.

Республика корхоналарининг каттагина қисми фронт эҳтиёжлари учун заказларни бажариб турди. Самарқандда кўнчилик корхоналари маҳсулотининг 80 проценти Қизил Армия учун чиқарилар эди.

Уруш ва Марказий Россия билан темир йўл алоқасининг узилиб қолиши туфайли юзага келган товар тапқислиги илгарини мамлакатнинг саноат районларидан келтирилиб турган кенг истеъмол товарларини ишлаб чиқаришни тезда йўлга қўйиш заруратини туғдирди. Шаҳарда бир неча тўқувчилик устакхоналари очилиб, уларнинг иш унуми 60 минг аршин газ-молга етар эди. Бутун маҳсулот ҳарбий ведомство ихтиёрига келиб тушар эди. Самарқандда энг зарур буюмлар ишлаб чиқарувчи бир неча майда корхоналар барпо этилди. Самарқанд область халқ хўжалик кенгашининг химия бўлими граждандлар уруши даврида сопол буюмлар, нусха кўчирини қозғоларни, гугурт, қалам, тугма, бўёқ ва ҳоказолар ишлаб чиқаришни йўлга қўйди.

Очликка, кийим-кечак, пойабзал, ёқилгининг йўқлигига қарамай, ишчилар меҳнат унумдорлигини ошириш ҳамда фронтни барча зарур нарсалар билан бетўхтов таъминлаб туриш учун бутун куч-ғайратларини ишга солди.

Туркистон республикасида Тошкент коммунистлари ташаббуси билан бошланган коммунистик шанбаликлар ишчилар

синфи ва барча меҳнаткашларнинг фронт орқасидаги ғоят юксак қаҳрамонлиги намунаси бўлди. Тошкент ишчиларининг ташаббусига Самарқандликлар ҳам қўшилди. Ҳамма ердагидек бу ерда ҳам коммунистлар биринчи сафларда борди. Чупончи, Самарқанд автомастерскойларининг коммунистик ячейкаси якшанба ва байрам кунлари ҳам эрталаб соат 7 дан кундуз соат 12 гача текинга ишлашга қарор қилди. 1920 йил 22 февралдаги биринчи якшанбаликка 324 ишчи чиқди.

Шаҳарда мунтазам ўтказилиб турилган шанбалик ва якшанбаликларда минглаб ишчилар, хизматчилар, қизил аскарлар, коммунист ва партиясизлар қатнашди. РКП(б) IX съезди қарорига биноан мамлакатда ўтказилган биринчи май шанбалиги, шунингдек III интернационалнинг II конгрессига бағишланган шанбалик ва якшанбаликлар айниқса оммавий тус олди.

Ўҳжалик қурилишининг энг зарур вазифаларини ҳал қилишга қаратилган тадбир ва «ҳафталик»лар тез-тез ўтказилиб турилди. Бундай пайтларда халқ ўҳжалигининг зарбдор участкаларида оммавий ишлар олиб борилди. Чупончи, 1920 йил январида «фронт ҳафтаси» вақтида қизил аскар оилалари учун пул ва кийим-кечак, жангчилар учун озиқ-овқат ва адабиёт йиғиш ўтказилди. Самарқандликлар бу компанияда фаол қатнашди. 1920 йил 13 январда Самарқандда чиқадиغان «Чақириқ» газетаси аҳолига мурожаат қилиб: «революцияни тинмай қўриқлаб турган кишиларга ёрдам бериш»га даъват этди. Шаҳар меҳнаткашлари бу чақириққа қизгин жавоб берди. Улар «фронт ҳафтаси» вақтида интервентлар, оқ гвардиячилар ва босмачиларга қарши жанг қилаётган Қизил Армия жангчиларига кўп миқдорда ғалла ва гуруч, 1000 пуд қанд ва ҳолва, 50 пуд чой, 25 пуд кофе, 100 пуд тамаки, талайгина майиз ва бошқа қуруқ мевалар жўнатдилар.

1920 йил апрелда ўтказилган «транспорт ҳафтаси»да самарқандликлар фаол иштирок этишди. Бунда Самарқанд темир йўлчилари айниқса яхши ишлади. Улар умумий йиғилишда «транспорт ҳафтаси» давомида ҳеч қандай ҳақ олмасдан иш вақтидан ташқари вақтларда ишлашга, иш кунини уч соат узайтиришга қарор қилдилар. Самарқанд темир йўлчилари зўр матонат билан ишлаб, «ҳафта» ичида деподан 27 паровоз ва 61 вагон чиқардилар, йўллардаги 1900 шпални янгилادилар, тўғонни мустаҳкамлаш учун 4 вагон тош келтирдилар ва ҳоказо.

Коммунистик партия ва Совет ҳокимиятининг очлик ва вайроналикка қарши курашда қўрган муҳим тадбирларидан бири эксплуататор, текинхўр элементларни мажбурий меҳнатга тортиш, меҳнат мажбурияти жорий этиш бўлди.

Бутун мамлакатдаги каби, Туркистонда ҳам 1918 йил охирдан эксплуататор синфлар учун меҳнат мажбурияти жорий

этилди. Туркистон АССР ҳукумати Халқ хўжалиги марказий кенгаши қошида жамоат ишлари комитети тузишга ва бу ишларга дарҳол «... буржуа ва унумли меҳнат билан банд бўлмаган элементларни» жалб қилишга қарор қилди. Советларнинг VI Ўлка съезди ҳам ҳукуматдан умумий меҳнат мажбуриятини жорий этишни талаб қилди. Ана шу директивалар асосида Самарқандда ҳам эксплуататор элементларни жамоат ишларига мажбуран жалб этиш бошланди. 1918 йил 4 ноябрда шаҳар Совети ижроия комитети Самарқанд область халқ хўжалик кенгаши билан ҳамкорликда буржуйларни меҳнат мажбуриятига жалб этиш тўғрисидаги буйруқ ва ланини ишлаб чиқиш учун комиссия сайлади. Бу буйруқ ишсизларга нисбатан ҳам татбиқ этилди.

1920 йилда Турккомиссия раҳбарлигида умумий меҳнат мажбуриятини жорий этиш бошланди. Бу тадбирдан олдин катта агитация-тушултириш ва ташкилотчилик ишлари олиб борилди. РСФСР Халқ Комиссарлари Советининг меҳнат мажбурияти тўғрисидаги декретига биноан жамоат ишларига 3 ой муддатга 16 ёшдан 50 ёшгача бўлган барча эркак аҳоли жалб қилинди. Давлат ҳамда жамоат корхоналари ва муассасаларининг ишчи ва хизматчилари, меҳнат нормаси миқдорида чек ерга эга бўлган ва унда ўз кучлари билан ишлайдиган деҳқонлар, артелга бирлашган ва давлат ёки ижтимоий заказларни бажарувчи ҳунармандлар ва кустарлар, ўқитувчилар, ўқувчилар ва инвалидлар меҳнат мажбуриятидан мустасно эди.

Бу декретни амалга ошириш учун меҳнат мажбурияти ўлка ва маҳаллий комитетлари тузилди. Самарқандда ва областнинг уезд шаҳарларида бундай комитетлар 1920 йил июнида юзага келди. 1920 йил кузига келиб, Самарқандда 400 дан ортиқ киши меҳнат мажбуриятини ўташга сафарбар этилди ҳамда халқ хўжалигининг турли тармоқларида ишлашга жўнатилди.

Умумий меҳнат мажбуриятини амалга ошириш хўжалик вайроналигига қарши курашни осонлаштирди, фронтни кийим-кечак, аслаҳа-анжом ва озиқ-овқат билан таъминлашни яхшилашга ёрдам берди, ишчиларнинг бир қисмини фронт учун, янада масъулиятли ишлаш учун бўшатиб олишга имкон яратилди.

Гражданлар урушининг оғир йилларида ёш Советлар мамлакатида машаққатли озиқ-овқат кризиси авж олиб кетди. Очлик Совет ҳокимиятининг жиддий душмани бўлиб қолди. Лениннинг «ғалла учун кураш социализм учун курашдир» деган сўзлари бутун мамлакатда янгради. «Ҳамма кучлар дон тайёрлашга ва уни жўнатишга!», «Сиздан ғалла кутмоқдамиз», — Москва ва Петроград ишчилари мамлакатнинг барча районларига ана шундай чақириқ билан мурожаат қилди.

Бу чақириқларга кўп шаҳарларнинг, шу жумладан олис Самарқанд меҳнаткашлари ҳам жавоб берди. 1920 йил 1 январда маҳаллий «Известия» газетаси область меҳнаткашларига мана бундай мурожаат қилди: «Питер ва Москва ишчилари бизга социал революцияни ҳимоя қилиб қолишда ёрдам бердилар! Биз ҳам уларга қўлимиздан келганича ёрдам берайлик! Самарқанд аҳолиси шу кунларда ўзининг гражданлик бурчини адо этишни лозим, ҳар бир киши биз билан барабар революцион кураш машаққатини тартаётган ва кўп азоб-уқубатлар чеккан жангчиларга қўлидан келганича ёрдам кўрсатишни керак. Майиз, ўрик, олма, гуруч, бугдойимиз ва бутун Туркистон ширинликларининг ҳар бир сиқими улкан ишни бажаради. Ҳар бир сиқим озиқ-овқат бизнинг янги биномизнинг пойдеворини мустаҳкамлайди».

Область меҳнаткашлари Москва ва Петроград ишчилари учун озиқ-овқат тайёрлай бошлади. Фақат каттақўрғонликларнинг ўзлари 500 пуд дон йиғдилар. Шаҳар меҳнаткашлари ғалла тайёрлашда фаол қатнашди. 1920 йилда Туркистон республикасида касаба союз аъзоларидан озиқ-овқат ишчи отрядлари ва мусулмон инспекцияси отрядлари тузила бошлади, улар ғалла тайёрлаш районларига жўнатилди. Бу отрядларга бир неча юзлаб самарқандликлар кирган эди. 1920 йил ўрталарида мусулмон инспекцияси отрядларида 300 га яқин Самарқанд ишчилар синфининг вакиллари бор эди. Озиқ-овқат отрядлари ҳамда мусулмон инспекцияси аъзоларининг аксар кўпчилиги маҳаллий миллат кишилари эди. РОСТА нинг Туркистон бўлими «озиқ-овқат ишчи отрядларига сафарбар этилганларнинг тахминан 75 проценти мусулмонлардир» деб хабар қилган эди.

Озиқ-овқат ишчи отрядлари ва мусулмон инспекцияси отрядлари республиканинг озиқ-овқат ресурсларини сафарбар этишда муҳим роль ўйнайди. Туркистон АССРнинг озиқ-овқат органлари уларнинг ёрдами билан 1920—1921 йилларда 9,7 миллион пуддан ортиқ ғалла, 6,36 миллион пудга яқин ем-хашак, 1,6 миллион пуддан зиёд гўшт, шу жумладан Самарқанд областида 2,5 миллион пудга яқин ғалла, 890 минг пуддан ортиқ ем-хашак, 216 пуд гўшт тайёрлади.

Ўлка партия ташкилоти қишлоқ ва овулларда Советларни барпо этиш ва мустаҳкамлаш соҳасида катта ишлар қилди. Советлар составига суқулиб кириб олган сўл эсерлар бу вазифани амалга оширишда жиддий тўсик бўлди.

1918 йил охири ва 1919 йил бошида Туркистон большевикларининг Октябрь революцияси даврида сўл эсерлар билан тузилган вақтинча блоки энди барҳам топаётган эди. Сўл эсерлар тобора кўпроқ Советларга қарши позицияларга ўтиб, ТКПга қарши очикдан-очик кураш йўлини тутди. Темир йўлчилар орасида бирмунча таъсирга эга бўлган Самарқанд сўл

эсерлари ҳам бундан мустасно эмас эди. 1919 йил феввалида сўл эсерлар партия ташкилотида 900 дан кўпроқ темир йўл ишчилари бор эди. Бу ташкилот аъзолари орасида яқингинада жандарм бўлганлар, чайқовчи ва поплар ҳам бор эди. Подпольега яшириниб олган революция душманлари темир йўл мастерскойлари ҳамда Самарқанд станцияси депоси ишчиларини Совет ҳокимиятига қарши қўзғолон қилиш планларини тайёрладилар. Реакционерлар бу қўзғолонга Тошкент темир йўлчилари ҳам қўшилади деб умид қилди.

Сўл эсерлар 1919 йил феввалида Самарқанд Советига депутатлар сайлашга бағишланган йиғилишдан большевикларга ва Совет ҳокимиятига қарши демооголарча ҳужум қилиш учун фойдаланимоқчи бўлди. Аммо большевиклар фракцияси номидан сўзга чиққан М. Смирнов ва С. Чечевичкин сўл эсер но-тиқларга кескин зарба берди.

Сўл эсерлар темир йўлчилар орасидаги ўз таъсирларига умид боғлаб, большевикларга овоз бердирмай, ўз номзодларининг депутатликка ўтказамиз, деб ўйладилар. Лекин сўл эсерларнинг бошлиқлари хато қилган эди, чунки оддий темир йўлчилар уларга бўлган ишончларини тобора кўпроқ йўқота борди. Сўл эсер бошлиқларининг ўйлаганлари аксинча бўлиб чиқди, большевик П. Зайцев номзоди учун фақат большевикларгина эмас, балки эсер ва партиясизларнинг кўпчилиги қисми ҳам овоз берди. Зайцев Самарқанд шаҳар Советига сайланди. Бу факт сўл эсерларнинг мустақил сиёсий партия сифатида банкротга учраганликларини кўрсатди.

Самарқанд большевиклари оддий темир йўлчи сўл эсерлар орасида агитацияни кучайтириб, уларни ўз томонларига олдириб олишга ҳаракат қилди. Бу масала шаҳар Советига сайловлардан кейин кўп вақт ўтмай Вокзалолди райони партия ташкилоти большевикларининг умумий йиғилишига қўйилди.

1919 йил мартида ТҚП Вокзалолди райони партия комитетига қайта сайловлар ўтказилди. Большевик ташкилотга раҳбарликни мустаҳкамлаш мақсадида район комитети составига П. Зайцев, Я. Лейтнер, А. Круглов, Н. Третьяков, Н. Горбунов, С. Лапченко ва Агальцевлар киритилди; П. Зайцев раис қилиб сайланди. 1919 йил мартнинг охирида Коммунистик (большевиклар) партиянинг II область съездида П. Зайцев обком секретари қилиб сайланди, раисликка эса Г. К. Константинопольский сайланди. Вокзалолди район партия ташкилоти вакилларининг пастдан юқорига кўтарилиши мазкур ташкилотни мустаҳкамлашга, унинг область комитети билан алоқаларини кучайтиришга ёрдам берди.

Самарқанд гарнизони большевиклари ҳам сўл эсерларни контрреволюция кўмакчилари сифатида қаттиқ қоралади. 1919 йил 18 мартдаги йиғилишда улар резолюция қабул қилиб, резолюцияда шундай дейилган эди: «Биз, Қизил Армиянинг

коммунист-большевиклари сўл эсерлар партиясини сиёсий бирлик сифатида тан олмаймиз ҳамда бу партия социал революцияга тўсқинлик қилгани учун у билан ҳамкорлик қилмаймиз. Шу сабабли область ва шаҳар партия комитетларидан яқин келажақда барча совет муассасаларида сўл эсерлар эгаллаб турган масъул вазифаларга коммунист-большевикларни қўйишни сўраймиз».

Совет муассасаларини эсерлардан тозалаш илтимос қилинган резолюциялар шаҳар ва областнинг бошқа партия ташкилотлари йиғилишларида ҳам қабул қилинди. Сўл эсерлар барча масъул вазифалардан бўшатиildi, уларнинг ўрнини коммунистлар эгаллади. Узил-кесил банкрот бўлган сўл эсерлар ўз таъсирларини фақат ишчилар орасидагина эмас, деҳқонлар орасида ҳам йўқотди.

1919 йил 25 февралда Самарқанд уездининг II деҳқонлар съезди «мазлум омма манфаатларига асло жавоб бермаган» сўл эсерлар партияси фаолиятини қоралади. Съезд большевиклар партиясини «камбағал мусулмонлар пролетар революцияси ишига ҳеч қачон ҳиёнат қилмайдилар», улар «Коммунанинг умумий байроғи остида» пролетариат билан биргаликда борадилар, деб ишонтирди. 1919 йил кўкламида бутун ўлкада бўлгани каби, Самарқандда ҳам сўл эсерлар партияси барҳам топди.

Самарқанд коммунистлари қишлоқ районларини советлаштиришда актив қатнашди. «Самарқанд овози» газетаси 1918 йил 25 сентябрда Коммунистлар (большевиклар) партиясининг Самарқанд область комитети «ўзининг бутун состави билан областга чиқиб кетди. Бу сафардан асосий мақсад маҳаллий камбағалларни уюштириш, ҳозирги моментни ҳамда ер тўғрисидаги янги қонунни тушунтириб беришдир» деб хабар қилди.

ТКП область комитетининг аъзолари С. Чечевичкин, В. Деканов, П. Воедилов ва бошқалар кўп волостларни айланиб чиқдилар, Урсатъевск, Даргомир станцияларида, Сулукта кўмир конида бўлдилар, ҳамма ерда Совет ҳокимиятининг декретларини, Туркистон республикасининг ички ва ташқи аҳволини тушунтириб бердилар.

1918 йил кузидан коммунистлар раҳбарлигида Самарқанд области волостларида меҳнаткаш деҳқонларнинг синфий ташкилотлари — камбағаллар комитетлари ва союзлари тузила бошлади. 1919 йил январь охирига келиб, областда уларнинг сони 150 га яқин эди.

Составига К. Тимм, М. А. Элштейн, И. Миржамолов, Д. Устабоев ва бошқалар кирган маҳаллий ҳокимиятни қайта ташкил қилиш комиссияси 1919 йил июль-августда Самарқанд уездининг 55 ва Хўжанд уездининг 30 дан ортиқ қишлоқ ва қишлоқ жамоаларида ҳамда Жиззах уездининг 15 волостида камбағал союзлари ва уларнинг правлениеларини тузди.

Самарқанд, Тошкент ва Туркистон АССР нинг бошқа шаҳарларининг ишчилар синфи меҳнаткаш деҳқонларни уюштиришда ва уларга сиёсий онг-билим беришда муҳим роль ўйнади. Ишчилар синфининг вакиллари — озиқ-овқат отрядлари аъзолари 1920 йил ёзида Уратепа уездида, шунингдек Самарқанд уездининг Довул, Жойидевона, Ургут, Полвонариқ, Чашмаоб, Дагбит, Маҳалла, Хўжааҳрор, Кобут, Туятортар, Гелек ва Ҳолва волостларида 50 та камбағал комитетлари ва союзлари тузди.

Озиқ-овқат отрядларининг аъзолари Коммунистик партия ва Совет ҳокимияти ҳолатларини республиканинг узоқ районларига етказди. 1920 йил 1 декабрга қадар улар Туркистоннинг овул ва қишлоқларида 167 лекция ўқиди, 240 митинг ўтказди, 9 та қироатхона ташкил қилди. 1400 га яқин китоб тарқатди ва ҳоказолар.

Озиқ-овқат ишчи отрядлари қишлоқда социалистик революциянинг янада ривожланишига, қишлоқ камбағал-ўрта ҳол оммасини уюштириш ва синфий онгини оширишга, сиёсий активлигини кучайтиришга, уларнинг Коммунистик партия ва Совет ҳукумати теварагида жипслашувига, ишчилар синфининг меҳнаткаш деҳқонлар билан иттифоқини мустаҳкамлашга ёрдам берди.

Комсомол ташкилотининг тузилиши Самарқанд ижтимоий-сиёсий ҳаётида муҳим воқеа бўлди.

Область ва шаҳар партия комитетлари ёшлар орасида олиб бориладиган ишга катта эътибор берди. Область ва шаҳар партия комитетлари қошида революцион ёшлар тўғараклари ва ташкилотларига раҳбарлик қилувчи махсус бўлимлар тузилди. 1919 йил 27 июнда Коммунистик партия область комитети мажлисида Самарқанд коммунистик ёшлар союзи уставининг лойиҳаси муҳокама қилинди ҳамда Давидов, Рапасеев ва Зевиндан иборат ташкилот комиссияси тасдиқланди.

Устав лойиҳасида Самарқанд коммунистик ёшлари ишчилар синфининг ёш авлодини бирлаштириш, улардан социализм учун жангчилар, меҳнаткашларнинг халқаро бирлиги учун курашувчилар тарбиялаб етказиш зарур деб ҳисоблайди, дейилган эди. Самарқанд меҳнаткаш коммунистик ёшлар союзига кирувчилар учун «Қондалар» таъсис этилди.

Август бошида Тошкент комсомоли агиткомининг вакиллари Н. Мельников ва И. Финкельштейн Самарқандга келди. Шаҳар партия комитети қошидаги ёшлар революцион ташкилотининг раҳбарлари Кугель, Зевин, Маль, Левин ва Ниц область ёшлар активини чақирди, активда Н. Мельников ва И. Финкельштейн, шунингдек, Тошкент комсомоли агиткомининг вакиллари ва шаҳарнинг кўпгина коммунистлари қатнашдилар.

Актив йиғилишида шаҳар партия комитети қошидаги ёшлар бўлимини қайта тузишга ҳамда коммунистик ёшлар мустақил союзини барпо этишга қарор қилинди. Союзнинг устави қабул қилинди, биринчи съездни чақириш юзасидан Муваққат область бюроси ва умумшаҳар комсомол комитети тузилди. 1919 йил 10 августда Самарқанд революцион ёшларининг йиғилиши бўлди. Йиғилиш актив қарорини яқдиллик билан маъқуллади ҳамда шаҳар комсомол ташкилоти тузишни узилакесил расмийлаштирди.

Даставвал Самарқандда учта комсомол ячейкаси — эски шаҳар, Темирйўл ва Боғишамол районларида тузилди.

Темир йўл районининг комсомол ячейкаси энг йирик ячейка эди. У транспортнинг нормал ишлашини таъминлаш, социалистик мулкни талон-торож қилувчиларга қарши кураш, ёшларни турли касбларга ўргатиш ишларини олиб борди. Бу ишда активистлардан Егор Последченко, Иван Струшчук, Фулом Гофуров, Риза Гофуров, Прасковья Пашетная (Горбунова), Иван Левинченко, Алексей Коновалов, Асқар Тўхтамишев, Александр Коваленко, Михаил Гаврилов, Илья Елизаров, Алексей Қосимов ва бошқалар айниқса зўр ғайрат кўрсатдилар.

Самарқанд комсомол ташкилотининг актив иштирокида Каттақўрғон, Жиззахда ҳамда областнинг бошқа шаҳар ва қишлоқларида комсомол ячейкалари тузилди.

1919 йил декабрь охирларида Самарқандда комсомолнинг I область съезди бўлди. Съезд доимий раҳбар органларни ҳамда Туркистон I комсомол съездиغا делегатлар сайлади.

1920 йил 21 январда Туркистон I комсомол съезди Тошкентда очилди. Съездга Самарқанд комсомол ташкилотидан Кугель, Зевин, Маль, Левишлар вакил бўлиб борди. Съезд комсомол уставини қабул қилди, комсомол ўлка комитетини сайлади (ўлка комитети кейинчалик Туркистон коммунистик ёшлар союзи Марказий Комитети деб аталди). Съезд ёшларни интернационал руҳда тарбиялаш ва комсомол аъзоларини оқ гвардиячилар ва босмачи ғалаларни тор-мор қилишга сафарбар этишга, ишчи-деҳқон ёшларни комсомолга тортишга, шаҳар ва қишлоқда маданий-оқартув ишлари масалаларига алоҳида эътибор берди.

Туркистон ўлка комсомол комитети съезд қарорларини амалга ошира бориб, Самарқанд областида, шу жумладан Самарқанд, Жиззах ва Уратепада еттита уезд комсомол комитети тузди. Фақат Самарқанд уездининг қишлоқларида 10 дан ортиқ комсомол ташкилотлари вужудга келди.

1920 йил 16 майда Самарқанд уезд-шаҳар комсомол съезди очилди. Съездда 13 ташкилотдан 30 делегат қатнашди, делегатларнинг 50 проценти маҳаллий миллат вакилларидан иборат эди. Кун тартибининг асосий масаласини маҳаллий

миллатлар шаҳар ва қишлоқ ёшлари орасида олиб бориладиган иш ташкил этди.

Съездда қабул қилинган қарорлар қишлоқ жойларида комсомол ташкилотларининг ўсишига ёрдам берди. Комсомол ташкилоти ташкилий жиҳатдан расмийлаштирилгандан кейин Самарқанд область ва шаҳар комитетлари ўзбек тилида «Чақириқ», рус тилида «Юний пролетарий» газетасини нашр қила бошлади.

III Бутун Россия комсомол съездининг (1920 йил октябрь) қарорлари бутун мамлакатдаги сингари, Туркистонда ҳам комсомол фаолиятининг активлашшига сабаб бўлди. Съездда Туркистондан 33 делегат, шу жумладан Самарқанд комсомол ташкилотидан 3 делегат — Л. Соборовский, Г. Последченко ва Н. Стрежчуклар қатнашди. Туркистон делегатларига гоят катта эътибор билан қаралди.

Съездда ёшлар союзининг вазифалари тўғрисида В. И. Ленин нутқ сўзлади. У янги жамият қуришда Совет ҳокимияти очиб берган истиқболларни ҳар томонлама ёритди ҳамда комсомолни мамлакат ёшларини актив ижодга сафарбар этишга чақирди.

Самарқанд партия ташкилоти В. И. Лениннинг «Туркистондаги коммунист ўртоқларга» деган хатида баён этилган кўрсатмаларига амал қилиб, маҳаллий шаҳар ва область меҳнаткашларини давлатни мустақкамлаш ишларига жалб қилишда ўз фаолиятини кучайтирди. Бу иш буюк давлатчи-шовинистик ва буржуа-миллатчи элементларга қарши қатъий кураш жараёнида олиб борилди. Мазкур элементларни гоявий жиҳатдан тор-мор қилишда партия Марказий Комитетининг 1920 йил 29 июндаги «РКП(б) нинг Туркистондаги асосий вазифалари тўғрисида» деган қарори катта роль ўйнади. РКП(б) Марказий Комитети «кўчиб келган европалн аҳоли билан маҳаллий халқлар ўртасида... Россия самодержавие-сининг империалистик сиёсати оқибатида юзага келган муносабатларни тугатинини» ҳамда маҳаллий аҳолининг «ижтимоий муносабатларида сақланиб қолган патриархал-феодал меросни» йўқотишни партиянинг Туркистон АССР даги асосий вазифалари деб ҳисоблади. Маҳаллий миллат меҳнаткашларининг синфий оғи ва синфий активлигини ошириш ҳамда уларни совет қурилишига кенг кўламда жалб этиш ана шу вазифаларни ҳал қилишнинг энг муҳим воситаси бўлди.

1920 йил ёзида ўтказилган Советларга қайта сайловлар РКП(б) Марказий Комитетининг «РКП(б) нинг Туркистондаги асосий вазифалари тўғрисида»ги қарорини турмушга татбиқ қилиш шiori остида ўтди. Ўлка ва маҳаллий сайлов комиссиялари аҳоли орасида актив агитация, тушунтириш ва ташкилотчилик ишлари олиб борди.

Самарқанд уезд-шаҳар сайлов комиссияси шаҳар ва уезднинг барча меҳнаткашларини «Советга депутатларни пролетарлар оиласидан чиққан кишилардан сайлаш»га чақирди. «Ҳамма меҳнаткашлар сайловга! Фақат ишчи ва меҳнаткаш деҳқонларнигина сайлангиз!» — дейилган эди хитобномада. Меҳнаткашлар Советларга қайта сайловларда фаол қатнашди. «Самарқанд областида Советларнинг уезд съездлари тамом бўлди,— деб хабар қилган эди Туркистон Марказий Ижроия Комитети «Известия»си, — Съездлар чақириш юзасидан уезд комиссияларининг ғайрат билан ишлаши натижасида Советларга ва маъмурий бошқарувга чиндан ҳам меҳнаткаш камбағаллардан чиққан деҳқонларни жалб қилишга муваффақ бўлинди». Советларга қайта сайловлар натижасида маҳаллий миллатларга мансуб бўлган депутатларнинг сонин кескин суратда кўпайди, у Самарқанд Совети ва унинг ижрокоми аъзолари, шунингдек Самарқанд области уезд-шаҳар ижрокомлари аъзолари бутун составининг 2/3 қисмига етди.

Шундай қилиб, қайта сайловлар Советларга туб аҳоли кенг оmmasини жалб қилишга, ишчилар синфининг меҳнаткаш деҳқонлар билан иттифоқини тагин ҳам кучайтиришга, Туркистонда Совет ҳокимиятини мустаҳкамлашга ёрдам берди.

1920 йил сентябрида ТКП V съезди ва Туркистон АССР Советларининг IX съезди чақирилди. Бу съездлар Туркистонда ленинча миллий сиёсатни амалга оширишда каттагина ютуқларга эришилганлигини қайд қилди ва бундан буён ҳам шу сиёсатни давом эттириш вазифаларини белгилаб берди. Бу соҳада ТКП ва Туркистон АССР Советларига РКП(б) Марказий Комитети ва Совет ҳукумати томонидан юборилган М. В. Фрунзе, В. В. Куйбишев, И. З. Элиава, Я. Э. Рудзутак, П. А. Кобозев ва бошқалар катта ёрдам кўрсатишди.

Чет эл ҳарбий интервенцияси ва граждaнлар уруши йиллари бутун мамлакат меҳнаткашлари каби, самарқандликлар учун ҳам оғир синов даври бўлди. Самарқанд ишчилар синфи ва барча меҳнаткашлари бу синовга шараф билан бардош бердилар. Улар фронтлардаги қаҳрамонона курашлари ва мамлакат ичкарисидaги фидокорона меҳнатлари билан Ўрта Осиёда Совет ҳокимиятининг ташқи ва ички душманларини тор-мор қилишга салмоқли ҳисса қўшдилар.

САМАРҚАНД МЕҲНАТКАШЛАРИ ХАЛҚ ХЎЖАЛИГИНИ ТИКЛАШ УЧУН КУРАШДА (1921—1927 ЙИЛЛАР)

1. ЯНГИ ИҚТИСОДИЙ СИЁСАТГА УТИШ

Мамлакатимиз ишчилар синфи ва меҳнаткаш деҳқонлари чет эл ҳарбий интервентлари ва ички контрреволюцияни тор-мор келтириб, Коммунистик партия раҳбарлигида уруш оқибатида вайрон бўлган халқ хўжалигини тиклашга киришди.

1921 йил мартда бўлиб ўтган РКП(б) нинг X съезди озиқ-овқат развёрсткасидан озиқ-овқат солиғига ўтиш тўғрисида қарор қабул қилди. Съезд қарорларида деҳқонларнинг ортиқча маҳсулотларини ўз хўжалиklarини ривожлантириш учун эркин тасарруф этишларига имкон берувчи тадбирлар кўзда тутилган эди. Тикланаётган sanoat давлатга фабрика-завод товарлари эвазига қанча кўп қишлоқ хўжалик маҳсулоти олиш имконини берса, шунга яраша озиқ-овқат солиғининг миқдори ҳам камайиб боради.

Туркистон Марказий Ижроия Комитети РКП(б) X съездининг қарорларига ҳамда Бутун Россия Марказий Ижроия Комитети Президиумининг 1921 йил 15 мартда чиқарган «Развёрсткани натура солиғи билан алмаштириш тўғрисида»ги қарорига амал қилиб 1921 йил 20 апрелда «Озиқ-овқат, ема-хашак ва хом ашё развёрсткасини натура солиғи билан алмаштириш тўғрисида» қарор қабул қилди.

Декретда, Туркистоннинг кўп областлари ҳали озиқ-овқат развёрсткаси иланини бажармаганликлари сабабли Туркистон республикаси Ишчи-деҳқон ҳукуматининг фармойишини олгунга қадар озиқ-овқат солиғини жорий этиш ва озиқ-овқат развёрсткасини бекор қилиш қатъиян ман этилади, деб кўрсатилган эди.

Озиқ-овқат солиғини қабул қилишни ташкил этиш ҳамда давлатга ўз вақтида галла топширишни уюштириш мақсадида 1921 йил августда ТКИИ Марказий Комитети районларга 686 коммунистни юборди. Партия юборган кишилар маҳаллий партия ва совет органларига ҳамда камбағал деҳқонларга таяниб, аҳоли орасида оммавий-сиёсий иш олиб бордилар,

деҳқонларга Совет ҳокимиятининг сиёсатини, ўтказилаётган тадбирларнинг аҳамиятини тушунтирдилар. Бундай иш Самарқанд областида ҳам олиб борилди. 1921 йилда бойларнинг қаршилик кўрсатиши ва босмачиларнинг зўравонликларига қарамай, озиқ-овқат солиғини йиғиш плани область бўйича 90 процент бажарилди.

Айни бир вақтда ишчи кооперативлари ташкил қилинди. Улар дарҳол қишлоқлар билан амалий алоқалар ўрнатдилар. Шундай қилиб, ишчилар ғалла олиб турдилар, деҳқонлар эса қишлоқ хўжалик маҳсулотларини сотишдан фойда кўрдилар. Масалан, 1922 йилнинг биринчи кварталда Самарқанд темир йўл ишчи кооперативи деҳқонлардан минг пудга яқин бугдой харид қилиб олди ва нон ёпишни ташкил этиб, уни бозор баҳосидан анча арзонга сота бошлади.

Ундан кейинги йилларда ишчи кооперативлари янада мустақамлана борди. 1922 йилда Самарқанд областида уларнинг умумий савдо обороти 192 минг 322 сўмни, 1923 йилда 1687 108 сўмни ташкил этди, яъни бир йил ичида 8 баравар ортди.

Шаҳар билан қишлоқ ўртасидаги товар оборотининг ўсиши ишчилар билан деҳқонлар иттифоқини янада мустақамлашга ёрдам берди. Деҳқонларнинг тобора кўпчилик қисми Совет ҳокимияти томонига ўта борди. Самарқанд ишчилари, барча меҳнаткашлари РКП(б) X съезди қарорини маъқулладилар. 1921 йил 23 июлда бўлиб ўтган VI Самарқанд область конференциясининг резолюциясида «РКП(б) X съездининг развёрстки солиқ билан алмаштириш тўғрисидаги қарори маъқуллансин» деб айтилган эди.

Туркистонда НЭП жуда мураккаб шароитда амалга оширилди. Пирик ер эгалари, хусусий савдогар ва судхўрлар озиқ-овқат солиғи тўлашдан бош тортиб, Совет ҳокимиятига қаттиқ қаршилик кўрсатдилар.

Янги тузум душманлари халқнинг Совет ҳокимиятига бўлган ишончига путур етказишга уриндилар, янги сиёсатнинг асл маъносини бузиб кўрсатдилар. Буржуазияга ёлланган кишилар ёлгон-яшиқ гаплар, иғво ва уйдирмалар тарқатиб турди. Контрреволюцион кучлар кўпинча кўпорувчилик ишларида эски интеллигенциядан фойдаланишга уринди. Эски интеллигенция давлат муассасаларида ишлашга, ўқув юртлари ва оқартув ташкилотларига жалб қилинган эди.

Самарқандда меншевиклар, эсерлар ва буржуа миллатчилари душманлик ишлари билан шуғулландилар. Улар капитализмни реставрация қилиш ниятида Совет ҳокимиятига қарши курашнинг ҳар қандай воситаларидан фойдаланиб, ҳатто террористик ва кўпорувчилик ишлари билан ҳам шуғулландилар. Масалан, 1921 йил 28 февралда «ўнг» эсерлар темир йўл ҳалокатини уюштирдилар. Бу ҳалокатда Самарқанд уезд Совети-

нинг VII февралда ўлка Советлари съездига кетаётган делегатлари ҳалок бўлди; улар орасида Самарқандда Совет ҳокимиятини ўрнатиш учун курашда актив қатнашган Мирза Амир Бобохонов ҳам бор эди.

Янги иқтисодий сиёсат жойларда Совет ҳокимиятини мустақамлашда катта роль ўйнади. Озиқ-овқат развёрсткасининг озиқ-овқат солиғи билан алмаштирилиши деҳқонларнинг қишлоқ хўжалигини тиклашда манфаатдорлигини кучайтирди. Масалан, 1920 йилда Самарқанд областида развёрстка 2600 минг пуд ғалладан иборат бўлган бўлса, 1921 йилда эса деҳқонлар озиқ-овқат солиғи юзасидан ҳаммаси бўлиб 700 минг пуд ғалла топширдилар.

Савдо ёш давлатнинг қишлоқ хўжалигини ривожлантиришда ва экономикасини жонлантиришда муҳим звено бўлди. Савдо, В. И. Лениннинг ибораси билан айтганда, ўнлаб миллион майда деҳқонлар билан йирик саноат ўртасида мумкин бўлган бирдан-бир иқтисодий алоқадан иборат эди¹.

Самарқандда ва бутун Самарқанд областида шаҳар билан қишлоқ ўртасидаги савдо алоқалари дарҳол йўлга қўйилмади. Бу ерда чайқовчиликка қарши кураш ҳали ҳарбий коммунизм методлари билан олиб борилаётган эди. 1921 йил 26 декабрда Самарқанд область ижрокоми «Энг зарур предметларнинг баҳоларини нормалаштириш тўғрисида мажбурий қарор» чиқарди. Бу қарор асосида маҳаллий органлар хусусий савдогарлардан мануфактура ва озиқ-овқат маҳсулотларини мусодара қилиб олди.

Совет ҳокимиятининг душманлари маҳаллий органларнинг бу нотўғри тadbирларидан ифвогарлик мақсадида фойдаланди. Улар аҳолини алдашга, қўрқитишга турли йўл билан уриндилар. Босмачи ва бошқа контрреволюцион унсурлар ўз фаолиятларини активлаштирди, чайқовчи-дўкondорлар эса товарлар нархини янада оширди.

Самарқанд коммунистлари йўл қўйган хатоларини қисқа муддатда тузата олдилар. Область ижроня комитетининг қарори қабул қилингандан кейин саккиз кун ўтгач, бекор қилинди.

ТКП Марказий Комитети Самарқандга Эшонқул Миржамоллов бошлиқ махсус комиссия юборди. Комиссия янги иқтисодий сиёсатнинг аҳамияти тўғрисида кенг кўламда тушунтириш ишлари олиб борди. Самарқанд коммунистлари Мовлонбсков, Ҳамитбоев, Афзалий, Қурбий, Маҳмудов ва бошқалар Ленин ғояларини пропаганда қилишда фаол қатнашди. В. И. Лениннинг «Озиқ-овқат солиғи тўғрисида» деган мақоласини ўрганишга алоҳида аҳамият берилди.

¹ Қаранг: В. И. Ленин, Тўла асарлар тўплами, 44-том, 226-бет.

1921 йил 11 январда РКП(б) Марказий Комитети Туркистон Коммунистик партиясига хат билан мурожаат қилди. Хатда янги иқтисодий сиёсатни амалга ошириш вақтида йўл қўйилган хатоларни тугатишга, шаҳар билан қишлоқ ўртасидаги алоқани мустаҳкамлашга ҳамда республикани хўжалик жиҳатдан қайта тиклашга қаратилган ишлар программаси берилган эди. Хатда майда деҳқон ихтиёрида у етиштирган қишлоқ хўжалик маҳсулотининг каттагина қисmini эркин алмашув ва савдо обороти учун қолдириш, меҳнаткаш деҳқонлардан олинадиган солиқларни камайтириш, шаҳар ва қишлоқ меҳнаткаш оммасини қўл қилишга уринган савдо капиталига қарши курашда галлакор ва пахтакор деҳқонга бутун чоралар билан ёрдам бериш зарурлиги таъкидланган эди. Бу хат янги иқтисодий сиёсатни амалга ошириш учун тўғри йўл тутишда Туркистон партия ва совет органларига ёрдам берди. Партия ва совет органлари жойларда озиқ-овқат солиғининг йиғинини барбод этишга уринган бойлар ва йирик деҳқонлар қаршичилигини бостириб ҳамда босмачи галларининг ҳужумларини қайтариб, ишчилар билан деҳқонлар иттифоқини мустаҳкамлаш учун барча чораларни кўрди. 1921 йил августда Самарқанд область партия комитети деҳқонларга ИЭП нинг моҳиятини тушунтириб бериш учун область районларига 193 коммунистни, шу жумладан, Самарқанд область партия мактабининг 88 ташкиловчисини юборди.

Янги иқтисодий сиёсатни амалга оширини ва катта ташкилотчилик ишларини бажариш патижасида Самарқанд шаҳри ва областининг меҳнаткаш аҳли Коммунистик партия ва Совет ҳукумати теварагида янада маҳкамроқ жипслашди. Аҳоли асосий оммасининг бу кайфияти йирик ер эгалари, савдогарлар, судхўрлар ва босмачилик ҳаракатининг ташкилотчиларини қаттиқ ғазабга солди. Улар совет органлари ишларини ҳар хил йўллар билан барбод қилишга, нормал ҳаётни издан чиқаришга имкони борица ҳаракат қилар эдилар. Самарқанд областининг баъзи бир уездларида босмачилар озиқ-овқат солиғини виждонан тўлаб турган қишлоқлар устига ҳужум қилиб турарди. Чунончи, Самарқанд уездида босмачиларнинг бир галаси Жумабозор қишлоғини қуршаб олиб, галла йиғув пункти мудирини қўлга тушириб, деҳқонлар давлатга топширган икки минг нуд гуручини олиб кетишди.

Бутун республика сингари, Самарқанд партия ташкилотлари ҳам кенг меҳнаткашлар оммаси орасида чидам билан иш олиб борди, буржуа миллатчиларини фoш қилди. Коммунистик партия буржуа миллатчиларининг ашаддий тарафдорларини тор-мор келтириб, эски миллий зиёлилар тўғрисида донмо ғамхўрлик қилди, уларни социалистик қурилишда фаол қатнашишга жалб этди.

Деярлик бутун тиклаш даври давомида партия ва Совет ҳукумати аҳолининг қолоқ табақалари орасида ўз таъсирини сақлаб қолишга интилган мусулмон руҳонийлари ва бойларга қарши кураш олиб борди. Самарқандда, масалан, руҳоний ва бойлар айниқса тиклаш даврининг дастлабки йилларида камбағаллар оммасини асоратда тутди. Улар камбағалларнинг моддий жиҳатдан ўзларига қарам эканлигидан фойдаланиб, деҳқонларни совет органларига қарши гиж-гижлар, нормал ҳаётни йўлга қўйишга тўсқинлик қиларди.

Совет ҳокимиятига душман кучлар хотин-қизлар озодлиги ҳаракатига кескин қаршилиқ кўрсатди. Бойлар, манаплар ва муллалар хотин-қизларни озодликка чиқаришга йўл қўймаслик учун қаттиқ уринди, улар орасида социалистик муносабатларга қарши ташвиқот юргизди, янги ҳаётга интилган хотин-қизлар ҳақида ёлгон-яшиқ гаплар тарқатди, зўравонлик қилиб, қонли террор ишлатди. Чашмаоб волостида (ҳозирги Пастдарғом райони) хотин-қизларни озод қилиш соҳасида актив иш олиб борган ўзбек аёли Сулаймонова ваҳшийлашган душманлар қўлида ҳалок бўлди. Сулаймонова Ўзбекистон Советлари I съездида кетаётган пайтда босмачилар уни чавақлаб ташлади.

1925 йил февралда Ўзбекистон Коммунистик партиясининг Бухорода бўлиб ўтган I съезди Сулаймонованинг ўлдирилиши хусусида махсус қарор чиқариб, жиноятчиларни қаттиқ жазолашни талаб қилди. Совет судьялари намунали процесс ўтказиб, унда қотилларнинг ҳақиқий башараси, уларнинг ёвуз ниятлари ва интилишлари фош қилинди. Бу ҳол хотин-қизларнинг ўз озодликларини учун актив кураш олиб боришларига ёрдам берди.

Совет ҳокимиятининг халқ хўжалигини тиклаш ва янги тартибларни мустаҳкамлаш соҳасидаги ютуқлари ташқи ва ички контрреволюциянинг жуда қаттиқ газабга солди. Самарқанд областида ҳам душманлар ҳаракати кучайди. Бухорода инглиз-америка империалистларининг агенти Анварпошшонинг пайдо бўлиши билан босмачилик ҳаракати активлашди. Маҳаллий буржуа миллатчилари ишчи-деҳқонлар ҳокимиятини ағдаришга ҳамда империалистик давлатлар протекторати остида «буюк мусулмон давлати» барпо этишга интилди. 1922 йил охирига келиб, улар Фарғона, Самарқанд области, Хива ва Бухородаги босмачи галалари ҳаракатини бир-бирига қўшишга муваффақ бўлишди. Босмачилар совет муассасаларига ҳужум қилиб, саноат корхоналари биноларини, асбоб-ускуналарини ишдан чиқарар ёки ҳар томонга ташиб кетарди. Улар мактаблар, клублар, қизил чойхоналарга ўт қўйиб, тинч аҳоли бошига кулфатлар соларди.

Республика ҳукумати олдида чет эл империалистларининг янги кирдикорларининг тезда олдини олиш, Шарқий Бухоро,

Самарқандда, республиканинг бошқа районларида Анвар галаларини тугатишдан иборат муҳим вазифа турар эди. Босмачиларга қарши курашда РКП(б) Марказий Қомитети катта ёрдам кўрсатди.

Самарқандда партия ва совет ходимлари, милиция босмачиларга қарши курашга сафарбар этилди; меҳнаткаш халқнинг вакилларида кўнгилли отрядлар тузилди. 1922 йил охири ва 1923 йил бошида Самарқанд области қуролланган лагердан иборат эди. Маҳаллий аҳоли босмачи галаларини тугатишда фаол қатнашди. 1923 йилда областда босмачиларнинг асосий кучлари тор-мор келтирилди. Партия ва Совет ҳукумати томонидан леинча миллий сиёсатнинг амалга оширилиши контрреволюцияга жиддий зарба бўлиб тушди. Маҳаллий миллат меҳнаткашларини давлат ҳокимияти органларига жалб қилиш, мактабларда она тилини жорий этиш, меҳнаткаш халқ манфаатларини кўзлаган бошқа шу каби тадбирлар меҳнаткашларнинг Совет ҳокимияти теварагига жипслашувига ёрдам берди.

Аҳоли орасида олиб борилган оммавий сиёсий-тарбиявий ишлар босмачиларга қарши курашда муҳим восита бўлиб хизмат қилди. Туркистон Коммунистик партияси ва маҳаллий партия ташкилотлари босмачилик ҳаракатининг мақсад ва моҳиятини оммага тушунтириш учун барча имкониятлардан фойдаландилар. Сиёсий-тушунтириш компанияси РКП(б) Марказий Қомитетининг «1922 йил 18 майдаги Туркистон-Бухоро ишлари» бўйича қабул қилган қароридан кейин айниқса кенг тарқалди. Республиканинг барча областларида ва, асосан, босмачи галалари ҳаракат қилиб турган районларда очик партия йиғилишлари, митинглар, партиясизлар конференциялари ўтказилди, уларда Совет ҳокимиятининг сиёсати тушунтириб берилди, босмачилар раҳбарларининг, яъни инглиз-америка капитализми агентларининг ҳақиқий башараси фош этилди. Аҳоли орасидаги иш клублар, қизил чойхоналар, деҳқон уйлари, саводсизликни тугатиш мактаблари ва бошқа маданий муассасаларда олиб борилди.

Совет ҳукуматининг маҳаллий ерли аҳолига писбатан тутган сиёсати, деҳқонларнинг камбағал табақаларига муттасил тобора кўпроқ ёрдам бериши, меҳнаткаш халқ ҳуқуқларини ҳимоя қилиши, шаҳар ва қишлоқлардаги ҳаётни нормал ҳолга келтирилиши босмачилик ҳаракатига диний ақидалар, алдаш, фитна ва дўқ-пўписалар таъсири остида жалб қилинган кўнчилик кишиларнинг кўзини очган эди.

Босмачиликнинг тугатилиши халқ хўжалигини муваффақиятли тиклашга ёрдам берди. Қишлоқ хўжалик экинлари, айниқса, пахта майдонлари кенгайтирилди, ирригация шаҳобчалари тикланди, чорва моллар боши кўпайди, саноат ҳам қайта тикланди.

1922 йил мартда бўлиб ўтган еттинчи Самарқанд область партия конференцияси қилинган ишларга баъзи бир якунлар ясади ҳамда янги иқтисодий сиёсатни бундан буён ҳам амалга ошириш йўлларини белгилаб чиқди. Конференция партия граждандар уруши ва чет эл интервенцияси даврида вайрон бўлган халқ хўжалигини максимал ривожлантириш йўли билан, меҳнаткашлар оммасининг ташаббускорлигини кенгайтириш, хусусий ташаббусга йўл қўйиш ҳамда бутун халқ хўжалигини аниқ хўжалик ҳисоби асосида ва зарар кўрмайдиган қилиб олиб бориш йўли билан тиклашни ўз олдига вазифа қилиб қўйганлигини таъкидлади.

Самарқанд областининг коммунистлари ер ва чорвасини солиқ тўламаслик мақсадида яшириш, амалдаги ҳосилдорликни камайтириб кўрсатиш ҳамда ёлгон-яшиқ, нғво гаплар тарқатиш йўли билан янги иқтисодий сиёсатни амалга оширишга қаршилик кўрсатган бой элементларга қарши қатъий кураш олиб борди. 1922 йил 4 сентябрдаги Самарқанд область партия комитетининг бюроси озиқ-овқат солиғи суст бажарилаётганлиги тўғрисидаги масалани муҳокама қилиб, ҳосил камайганлиги тўғрисида ёлгон гаплар тарқатилаётганлигига қарши қатъий курашишга ҳамда партиянинг бутун кучларини солиқ планини бажаришга сафарбар этишга қарор қилди. Оммавий-тушунтириш ишларини кучайтириш тадбирлари ҳам кўрилди. 1922 йилнинг фақат май ва июнь ойларида 120 йигилиш ўтказилиб, уларда 25 минг киши қатнашди.

Коммунистик партия ва Совет ҳукуматининг халқ бахтсаодати тўғрисида кун сайин ғамхўрлик қилиши халқнинг Совет ҳокимиятига бўлган ишончини мустаҳкамлади. Феодал-клерикал элементларнинг Советларга қарши ташвиқот олиб бориши учун замин қолмади. Бутун республика меҳнаткашлари каби, Самарқанд меҳнаткашлари ҳам социалистик қурилишга тобора фаол қўшила борди.

2. ШАҲАР САНОАТИНИНГ ТИКЛАНИШИ

1920 йилга келиб, Туркистон саноати вайрон ҳолатда эди. Уруш туфайли барбод бўлган қишлоқ хўжалиги саноатни ҳам ашё билан, шаҳар аҳолисини эса озиқ-овқат билан таъминлай олмас эди. Темир йўл, фабрика ва заводлар учун ёқилги етишмасди. Ишлаб турган корхоналар сонини эса 4 марта камайиб қолганди.

Туркистон республикасининг энг йирик саноат марказларидан бири бўлган Самарқандда цензали 38 корхонадан атиги 18 таси ишлар эди. Уларда банд бўлган ишчилар сонини 65 процентга қисқарди, ялпи маҳсулот эса урушдан олдинги ҳажмнинг 20 процентини ташкил эгди.

Самарқанднинг давлат саноати асосан қишлоқ хўжалик хом ашёсига таяниб иш кўрди. Самарқанд областида саноатнинг асосан тўртта тармоғи: пахта тозалаш, виночилик, кўнчилик ва ун тортини тармоқлари ривожланган эди.

Илгари етакчи ўринни эгаллаб келган пахта тозалаш саноатида айниқса катта қийинчиликлар юзага келди. Пахта етиштириш урушдан илгариги ҳажмининг 4,5 процентини, пахта ёғи ишлаб чиқариш эса 0,8 процентини ташкил этарди. Ипак ва жун ишлаш саноати, кўн ишлаб чиқариши ҳам оғир аҳволда эди. Ўрта Осиёда оқ гвардиячилар, босмачилар ва чет эл интервенцияси тор-мор келтирилгандан кейин социалистик қурилиш бошланди. 1920 йил 29 мартдан 5 апрелгача бўлиб ўтган партиянинг IX съезди социалистик қурилиш истиқболларини белгилаб берди. В. И. Лениннинг докладида, съезднинг «Хўжалик қурилишининг навбатдаги вазифалари тўғрисида»ги резолюциясида, мамлакатни юксалтиришнинг асосий шarti — заминини ташкил этувчи ягона хўжалик планини, мамлакатни электрлаштиришни оғишмай амалга оширишдир, деб таъкидланган эди.

1921 йил июлида Самарқанд область Советларининг фавқулодда VI съезди бўлиб ўтди. Съездда область иқтисодий аҳволига оид муҳим проблемалар ва, хусусан, Совет ҳокимиятининг янги иқтисодий сиёсатига мувофиқ равишда саноатни тиклаш масалалари ҳал қилинди. Область съезди «Мамлакатнинг янги иқтисодий сиёсатга ўтиши муносабати билан халқ хўжалиги область Советининг вазифалари тўғрисида»ги масала юзасидан мана бундай қарор қабул қилди: «Давлат иқтисодий аппаратини майда корхоналар ишларидан бўшатини учун кооперативлар, майда артель ва кустар корхоналар область халқ хўжалиги Кенгашига топширилсин; халқ хўжалигининг асоси бўлган йирик фабрика корхоналари концентрация қилинсин; ортиқча кенгайиб кетган маъмурият органларини қисқартириш мақсадида корхоналарни концентрация қилиш йўли билан уларни бошқариш қайта ташкил қилинсин». Корхоналар унумдорлигини ошириш ва шу билан боғлиқ бўлган ҳамда бутун ишлаб чиқариш процессини қатъий тажриба асосида ўрганишга асосланган тадбирларни амалга ошириш мақсадида корхоналар устидан контролни кучайтириш таклиф этилди. Бундан ташқари, съездда ишлаб чиқариш қуроллари ва куч установакалари устидан умумтехник назорат ўрнатиш таклиф қилинди.

Самарқанд областининг кўнчилик корхоналари саноатни қайта қуриш жараёнида уч группага тақсимланди. Пилига 60 минг дона тери ишлаб чиқарадиган бешта йирик заводни (шулардан учтаси Самарқанд шаҳрида) план асосида эксплуатация қилиш кўзда тутилди. Бошқа икки корхонанинг иши контрагент асосларига таянди, қолган корхоналарга кооперация

билан ёки халқ хўжалиги Кенгаши билан шартнома асосида муносабатлар ўрнатиш таклиф этилди. Хом ашё йўқлиги туфайли бекор ётган заводларни шартномалар асосида собиқ эгаларига топиширишга қарор қилинди.

Областнинг виночилик саноати 52 корхонадан иборат бўлиб, уларнинг ярмидан кўпи Самарқандда эди. 1913 йилда область корхоналари 1 миллион челога яқин вино ишлаб чиқарди, шулардан 60 процентини Самарқанд берган эди. Гражданилар уруши ва чет эл интервенцияси даврида узумчиликнинг таназзулга юз тутганлиги сабабли вино чиқарувчи кўпгина корхоналар бекор ётди, чунки хом ашё етинмас эди. Узумзорлар 1910 йилдаги 15 213 десятина ўрнига 1920 йилда атиги 7126 десятиналини ташкил этди.

Халқ хўжалигини тиклаш даврида 26 вино чиқарувчи корхона давлат ихтиёрида эди, 11 та майда корхона ва уларга ўхшаш мавсумий пунктлар ижара асосида эгаларига қайтариб берилди, эгаларига қайтарилган бошиқа заводлар эса ишчилар контроли остида бўлди.

Озиқ-овқат саноати корхоналари ҳам контрол остига олindi. Шаҳардаги тўртта тегирмондан учтаси халқ хўжалиги Кенгаши ихтиёрида қолди, биттаси эса шалоқ бўлиб кетганлиги ва ишга ярамаслиги туфайли собиқ эгасига қайтарилди. Иккита хусусий макарон фабрикаси бирлаштирилди ва улар давлат заказларини бажара бошлади. Кондитер корхоналари ва пюре-томат заводи кооперацияда ишлади. Замонавий асбоб-ускуналарга эга бўлган озиқ-овқат маҳсулотларини қайта иловчи биринчи давлат заводи халқ хўжалиги Кенгаши ихтиёрига ўтди.

Областнинг пахта саноатида янги иқтисодий сиёсат жорий этилган пайтда фақат учта давлат заводи ишлар эди, шулардан иккитаси Самарқандда эди. Қолган пахта корхоналари хом ашё йўқлиги туфайли бекор ётган эди. Металл ишлаш заводлари ҳам худди шундай аҳволда эди. «Умумий меҳнат» номи билан биринчи давлат заводи чўян қуйиш цехи билан, коммунистик устахоналар ҳамда 5 та металлистлар артели хўжалик усулида ишлашга ўтказилди, собиқ ҳарбий асирларга қарашли тўққизта контрагентли майда устахоналар ўз эгаларига қайтарилди, тугма ва кнопка ишлайдиган учта хусусий устахона кооперацияга бирлаштирилди.

Химия маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи корхоналар ва қалам фабрикаси халқ хўжалиги Кенгашида ишлаб турган собиқ эгаларига топширилди. Гугурт фабрикаси артелга ўтди, шохдан тугма ясовчи фабрика эса шартнома асосида собиқ эгасига ижарага топширилди.

Шундай қилиб, Самарқанднинг ижарага топширилиб кетган саноат корхоналарининг кўпчилиги ё мутлақо бекор ётар, ёки асбоб-ускунаси яроқсиз бўлганлиги учун ҳеч қандай қим-

матга эга бўлмай қолган эди. Улардан энг йириклари учта гишт заводи, мева тозалаш заводи, қалам фабрикаси ва тўқувчилик устахонаси эди.

НЭП ни жорий этиш ва саноатни бошқаришни қайта қуриш даврида маҳаллий ҳокимият органлари давлат маблағларини биринчи навбатда муҳим йирик саноат тармоқларини тиклашга сарфларди, собиқ эгаларига ижарага топширилган майда корхоналар эса давлат контроли остида бўлди.

Бутун республикадаги каби, Самарқанд экономикасида ҳам НЭП нинг дастлабки даврида кустар саноати катта ўрин тутар эди. Шаҳар партия комитетининг таклифи билан хўжалик органлари кустарларни социалистик қурилишга жалб қилиш мақсадида маҳаллий кустарларни кооперативга бирлаштирди.

1921 йил октябрда металлустлар, ёғочсозлар артеллари ҳамда Облкустарпром вакилларининг уларга қарашли касабасоюзлари аъзолари иштирокида конференция ўтказилди. Конференцияда янги иқтисодий сиёсат шариоатида кустар, майда ва ҳунармандчилик кооперациясининг вазифалари муҳокама қилинди. Конференция иштирокчилари Самарқанд области меҳнаткашларини арзон нархларда кустар ишлаб чиқариш буюмлари билан таъминлаш ҳамда кустарларнинг меҳнат шариоатини яхшилаш учун уларни ишлаб чиқариш кооперативларига бирлаштириш зарур, деб қарор қилди.

1921 йил ноябрга келиб, артелларда 180 дан ортиқ кўнчи кустар, 292 металлуст, 52 тўқувчи, 40 гиштчи, 58 тамакичи, 254 этикдўз ва 32 қайишчи ишлар эди. Бундан ташқари, хотин-қизлар, шу жумладан, маҳаллий миллат хотин-қизлари ишлайдиган тўқувчилик устахоналари барпо этилди. Бироқ бу тадбирлар кустар саноатини ташкил этишдаги фақат дастлабки қадамларгина эди, чунки областда 20 мингга яқин турли касбдаги кустарлар бор эди. Кустарларни бирлаштириш иши давом этарди.

Кустар саноати республика ва Самарқанд области экономикасида биринчи ўринда турар эди. Самарқанд округ саноат союзи ўзи дунёга келган дастлабки купларданоқ (1923 йил) кустарларни кўпроқ кооперативлаштиришга, айрим касбларни ўрганиш ва ривожлантиришга катта эътибор берди.

Самарқанд уездига 65 артель ташкил этилиб, бу артеллар 3 минг темирчи, тўқувчи, ипак йиғирувчи, кўнчи, арқончи, сандалчи, дурадгор, тамакичи, қурувчи ва ҳоказоларини бирлаштирди. 1927 йилда 109 кустар аёллар «Хотин-қизлар меҳнати» артелига жалб қилинди. Бироқ маҳаллий миллат хотин-қиз кустарларини артелларга жалб қилиш аёллар меҳнати ишлатиладиган кустар ишлаб чиқаришининг йўқлиги туфайли суст борди.

Артелларнинг сон жиҳатдан ўсиши билан бирга, чиқарилиб турган ялпи маҳсулот ҳам кўпая борди. 1926—1927 йилларда саноат кооперацияси 2668,6 минг сўмлик маҳсулот чиқарди. Шаҳарда кустарчилик маҳсулотининг катта қисмини кооперативлашган артеллар берар эди. Бу артелларда ишлаб чиқариш қисман механизациялаштирилган эди. «Қизил болға» арава-темирчилик артели, «Самарқанд» колбасачилар артели, «Булғор» кўнчилик артели янги замонавий техника асбоб-ускуналари олди.

Саноатни тиклашда коммунистлик шапбашилик ва якшанбаликлар муҳим роль ўйнади. Улар «вайроналикка мумкин қадар тезроқ хотима берайлик» деган шнор остида ўтар, уларга Самарқанднинг партия, қасаба союз ва комсомол ташкилотлари раҳбарлик қиларди.

1923 йилда Самарқанд областининг бир группа коммунистлари В. И. Ленинга хат билан мурожаат қилди. Хатда бундай дейилган эди: «Сиз «Озиқ-овқат солиғи тўғрисида» деган брошюрада бизнинг зиммамизга катта масъулиятли вазифани — майда-майда тўқималардан (волост ва уездлардан) улкан совет хўжалигининг пўлат организмни ясовчи революцион усталар бўлиш вазифасини юкладингиз. Бу ерда жойлардаги кундалик шиддатли ишда бизнинг порлоқ социалистик биномизнинг намунали гишталари қўйилгани мумкин ва лозим... Сизнинг чақирғингиз ҳамisha революцион ғайрат ва ташаббус тўлқинини қўзғайди».

Ишлаб чиқариш масалаларини ҳал этишда шаҳар қасаба союзларининг фаолияти активлашди. Самарқанд саноат корхоналари қасаба союзлари меҳнат унумдорлигини ошириш, меҳнат интизомини мустаҳкамлаш, ишлаб чиқариш ҳажминини кўпайтириш учун курашдилар. Масалан, улар кўрган чоралар туфайли иккита гишт заводи ярим йиллик топшириқни 110 процент қилиб бажарди. Корхоналарда ишчиларнинг ижодий активлиги кучайди.

1922—1923 йилларда Самарқанд районида пахта тозалаш корхоналарини реконструкция қилиш ва кенгайтириш бошланди. Бу районда 14 та пахта тозалаш ва 2 та ёғ заводи бўлиб, фақат 2 та пахта тозалаш корхонасигина ишлаб турган эди. Самарқанд пахта тозалаш заводининг бекор турган корхоналар ҳисобидан қайта жиҳозлаш ва кенгайтириш натижасида унинг қуввати аввалги йиллардаги 680 минг пуд ўрнига йилга 1 миллион пудгача пахта тозалаш даражасига етди. Техника жиҳатдан қайта жиҳозланган пахта заводи бутун Самарқанд области етказиб бераётган пахтани қайта ишлашнинг таъминлай олди. Бироқ, ҳом ашё етишмаслиги туфайли завод тўла қувват билан ишламас эди. У 1922 йилда 200 минг пуд, 1923 йилнинг 5 ойи ичида эса 330 минг пуд пахта чиқарди, яъни ишлаб чиқариш программасини 50 процент бажарди.

Виночилик саноатини бошқаришни такомиллаштириш мақсадида корхоналар бирлаштирилди. Самарқанд обла-стида Турквино трестига 13 та завод кириб, шулардан 11 таси Самарқанд шаҳрида эди. Техника жиҳатдан фақат 3 завод яхши ва 5 завод қоишқарли аҳволда эди. Қолганлари капитал ремонтга муҳтож эди. Бирлашган корхоналарнинг ишлаб чиқариш қуввати йилига 250 минг челақ винодан иборат эди. Трест вино ишлаб чиқаришни учта йирик заводга бирлаштир-ди. Шу заводлардан вакуум-аппаратга эга бўлган бир завод шинни ва узум шарбати тайёрлаш билан шуғулланар эди, бошқа иккитаси эса мавсумий пунктлар бўлиб қолди.

Самарқанднинг виночилик саноати аста-секин тиклана борди. 1922 йилда унинг ялпи маҳсулоти 142 минг челақ вино бўлса, 1923 йилда корхоналар «Турквино» трестига бирлаш-тирилгандан кейин унинг маҳсулоти 350 минг челақка етди. Шунингдек ҳунармандчилик кооперацияси ва кустарлар то-мошидан вино ишлаб чиқариш кенгайтирилиб, 100 минг че-лакка етди. Шундай қилиб, виночилик саноати деярлик уруш-дан олдинги даражага етди. Бу тармоқда банд бўлган иш-чилар сони ўсди. Мавсум пайтларида уларнинг сони бир ярим мингга етиб, шулардан 186 ишчи донмий эди. Ишчи ва хизматчиларнинг кўпчилиги озиқ-овқат саноати касаба сою-зига аъзо эдилар.

Виночилик саноатини тиклаш ва ривожлантиришда самар-қандликларга рус виночилари ёрдам кўрсатдилар. Улар 19 бочкасоз уста юбориб, бу усталар Самарқандда бочка ишлаб чиқаришни ташкил этдилар ва айни вақтда бу касбга маҳал-лий миллат ишчиларини ўргатдилар.

Тегишли транспорт, ёқилгининг йўқлиги, мутахассислар-нинг етишмаслиги ишлаб чиқаришни ривожлантириш ишида қийинчиликлар туғдирди. Аммо меҳнаткашлар қийинчилик-ларини фидокорлик билан енга бордилар. Самарқанднинг юз-лаб ишчилари саноатни тиклашда чинакам меҳнат қаҳрамон-ликлари кўрсатдилар, ишлаб чиқаришнинг ташаббускорлари бўлдилар. Улар орасида Б. Муҳаммаджонов, А. Йўлдошев, Д. Мнацканов, Г. Акопянц, А. Қобитов, Я. Ражабов, А. Ра-фиев, Т. Раҳмонов, Г. Мумтанов, А. Юсупов, М. Умаров, А. Муллажонов, Я. Багдалов, М. Мухторов, Н. Ровуфжонов, Ю. Рознқов, А. Ризаев, М. Салимов, Ж. Ҳакимов, К. Мўми-нов, У. Тожиддинов, Х. Хатифов, К. Маҳмудов, А. Олимов ва бошқалар бор эди.

1922 йилда Самарқанднинг цензли корхоналари сони 30 процент кўпайди, чиқарилаётган маҳсулот ҳажми эса 82 про-цент ошди. Шаҳар ишчилар синфи ҳам анча ўсди (22 про-цент).

СССР нинг тузилиши ва унга Туркистон Совет республи-касининг кириши ТАССР нинг Россиядаги қардош халқлар

билан хўжалик алоқаларини кучайтирди, бу эса Урта Осиё халқларининг иқтисодий, сиёсий ва маданий жиҳатдан янада тезроқ ривожланишига ёрдам берди.

Самарқанднинг ишлаб чиқариш саноати ой сайин ўсиб борди. Маҳсулот ишлаб чиқариш кўпайди. Масалан, 1923 йил апрелдан 1924 йил апрелгача «Умумий меҳнат» пўлат қуйиш механика заводи 724 пуд чўян ва 87 пуд мис қуйма ишлаб чиқарди, виночилик саноати учун 14 пресс, учта эгрендар ва аҳоли учун кўпгина уй-рўзгор буюмлари ишлади.

Пахта комитети ихтиёридаги реконструкция қилинган 1-Самарқанд пахта тозалаш заводи худди шу давр ичида 404200 пудга яқин пахтани қайта ишлади ва 115 минг пуд тола, 2218 пуд линтер ва 279264 пуд уруғлик берди.

Ун тортиш корхоналари трести ўша йили 288 минг пуддан ортиқ донни қайта ишлади, 1258 пуд гуручни тозалади. «Турк-вино» трестининг вино ишловчи заводлари фақат 1923 йил мавсумидаёқ қарийб 170 минг челақ турли нав винолар, спирт, коньяк, пиво чиқарди. Бундан ташқари 9,5 пудга яқин шинни, 7400 пуд солод, 4500 пуд муз, бир ярим минг челақдан кўпроқ сирка ишлаб чиқарилди.

Самарқанднинг кўнчилик саноатида ўша вақтда 15 йирик ва 3 та майда корхона ишлаб турган эди. Уларнинг унумдорлиги ҳам ўсди. Чунончи, «ТашСам» кўн трести заводи олти ой ичида (1923 йил октябрдан 1924 йил апрелгача) 9178 тернга ишлов берди.

Майда саноат корхоналарининг ижарага топширилиши ҳам халқ хўжалигини тиклашга ёрдам берди. Давлат зарар кўриб ишлайдиган корхоналарга қилинадиган сарфлардан қутилибгина қолмай, балки даромад ҳам ола бошлади.

1922 йилда ижарага берилган корхоналарнинг шаҳар хўжалик ҳаётидаги иштироки айниқса сезиларли бўлди. Чунончи, тўқувчи устахонаси беш ой очида 13453 аршин чипта ишлади, мева тозалаш заводиинг маҳсулоти тахминан шу давр ичида 180 пудни ташкил этди, макарон фабрикаси 1922 йилнинг 10 ойи ичида 3500 пуд маҳсулот, ўшандан кейинги 6 ой ичида эса (1923 йил октябрдан 1924 йил мартгача) 2072 пуд маҳсулот чиқарди. Мева тозалаш заводида ва тегирмонда, қалам фабрикасида ишлаб чиқариш орта борди.

1924 йилда Самарқанд областида 58 давлат саноат корхоналари, 8 кооператив, 72 хусусий корхоналар ишлаб турган эди. Уларда 4178 ишчи ва хизматчи банд эди, 3 давлат ва 13 хусусий фабрика ва заводлар ҳали ишламаётган эди.

Самарқанд саноат корхоналарини тиклаш ва реконструкция қилиш суръатлари РКП(б) XII съезидан кейин айниқса кучайди. Съезд илгари қолоқ бўлиб келган халқларнинг амалдаги потенциалгини тугатиш ҳамда собиқ чекка мустамлака ўлкаларда саноатни ривожлантириш вазифасини қўйди.

1924 йил июнида РКП(б) Марказий Комитети Ўрта Осиёни миллий чегаралаш тўғрисида тарихий қарор қабул қилди. Миллий чегараланиш халқларни бундан буён ягона қардошларча иттифоқда бирлаштириш учун, совет социалистик миллатларининг шаклланиш учун реал замин яратди.

1925 йил февралда бўлиб ўтган Ўзбекистон Коммунистик партиясининг биринчи съезди республикада саноатни ривожлантириш масалаларига катта эътибор берди. Биринчи навбатда қишлоқ хўжалик маҳсулотларини, ва аввало пахтачилик маҳсулотини қайта ишлаш билан банд бўлган тармоқларни юксалтириш юзасидан конкрет тадбирлар белгилаб чиқилди. Партия ташкилотларига кустар саноатини ривожлантиришга ёрдам кўрсатиш, кустарларга пул билан кредит бериш ва уларни хом ашё билан таъминлаш ҳам тақлиф этилди.

Маҳаллий саноат корхоналари ишини яхшилаш ва уларни ривожлантиришда маҳаллий маблағларни жалб этиш мақсадида, съезд марказий органлар ихтиёридаги барча маҳаллий аҳамиятга эга бўлган корхоналарни ижроия комитетларга топширишни, айни вақтда уларга раҳбарликни ҳамда халқ хўжалиги Олий Кенгаши томонидан улар фаолияти устидан назоратни кучайтиришни зарур деб тоиди.

1925 йилга келиб, Ўзбекистон саноатининг 60 проценти тикланди. Ишлаб чиқаришнинг концентрациялашуви ҳамда завод ва фабрикаларнинг техника жиҳатдан қайта қуrollантирилиши туфайли хом ашёни қайта ишлаш ҳажми урушдан нагарини даражанинг 85 процентига етди.

Цензли саноатда ўрта ҳисобда бир корхонага тўғри келадиган ишчилар сонни тиклаш даврининг уч йили мобайнида деярлик ўзгармади: 1922—1923 йилларда — 42 киши, 1924—1925 йилларда — 40 киши эди. Саноат оёққа туриб келаётган дастлабки даврларда завод ва фабрикаларнинг ишчи кадрлари сафлари асосан шаҳардаги ишсизлар ва қишлоқ жойлардан кўчиб келаётган кишилар ҳисобига ортиб борди. Ер-сув ислоҳоти республиканинг, шу жумладан, Самарқанд области қишлоқ хўжалигини социалистик қайта қуриш ва унинг ишлаб чиқарувчи кучларини ривожлантиришни муваффақиятли боришини таъминлади. Қишлоқ хўжалигининг юксалиши саноат хом ашё базасининг ўсишини таъминлади.

ВКП(б) нинг мамлакатни индустрлаштириш йўлини тутган XIV съездидан кейин саноат корхоналарини тиклаш ва реконструкция қилиш кенг қулоқ ёзди. Партия съездининг қарорларини Самарқанд меҳнаткашлари қизғин қувватлади ҳамда ундан саноатни ривожлантириш учун қўллашма сифатида фойдаланди.

ВКП(б) XIV съезди билан деярли бир вақтда тўнланган Ўзбекистон Компартиясининг II съезди республикада саноат марказларини барпо этишга киришиш, умумиттифоқ пробле-

масига айланган тўқимачилик саноатига алоҳида эътибор бериш вазифасини ўртага қўйди. Съезд республикада йирик саноат барпо этиш ҳамда хўжаликнинг социалистик формаларини кенгайтириб бориш вазифасини қўйди. Бу — Ўзбекистоннинг техника-иқтисодий қолоқлигини тезда бартараф этишга қаратилган партиянинг асосий йўли эди. Самарқандда илгари бўлмаган соҳалар бўйича янги корхоналар барпо этиш кўзда тутилди. Республика саноатига капитал маблағлар ажратилиш мунтазам суратда кўнаиб борди. 1926 йилда Самарқанд область саноатини ривожлантиришга 1729 минг сўм сарфланди, 1927 йилда эса ипак-йигирув фабрикасини қуришга, Самарқанд чўян қуйма, механика, кўпчилик, вино заводлари ва бошқа корхоналарни кенгайтириш ва реконструкция қилишга 5500 минг сўм ажратилган эди.

Самарқанд шахрининг саноати кенгайтирилиб, реконструкция қилина борди. 1927 йил 1 апрелга қадар ишлаб турган цензлы 26 корхонада иш билан банд бўлган ишчиларнинг ўртача суткалик сони 1047 кишини ташкил этди.

Самарқанд саноат корхоналарининг 90 процентга яқини қишлоқ хўжалик маҳсулотини қайта ишлаш билан пуғулланарди. Корхоналарининг сони ва ишчиларининг миқдори жиҳатдан озиқ-овқат саноати биринчи ўринда турарди. Унинг ялпи маҳсулотининг ҳажми 1925—1926 йилларда бутун область саноати маҳсулотининг 44,13 процентини ташкил этди. Озиқ-овқат саноатида виночилик, мева тозалаш ва ун тортиш тармоқлари етакчи тармоқлар ҳисобланарди. Маҳсулотининг ҳажми жиҳатдан пахта тозалаш (43 процент) ва кўпмўйначилик саноати иккинчи ўринда турар эди.

1926 йилдан Самарқанддаги «Деҳқон» чўян қуюв ва механика заводи қишлоқ хўжалик асбоб-ускуналарни деталларини ишлаб чиқара бошлади.

Саноатни техника жиҳатдан реконструкция қилиш ва анчагина концентрациялаштириш, шунингдек янги корхоналар қуриш натижасида унинг ишлаб чиқариш фондлари биринчи беш йиллик бошларига келиб, 1913 йилга нисбатан икки баравар ортди. 1921 йилдан 1927 йилгача Самарқандда дизель электростанцияси, қалам ва тугурт фабрикалари, ипак-йигирув фабрикаси, нухса кўчириш қорози устахонаси, тикувчилик ва тўқувчилик устахоналари, шохдан ясаладиган тугмалар фабрикаси каби корхоналар қурилиб, фойдаланишга топширилди, мавжуд корхоналарнинг ишлаб чиқариш қуввати ошди. Самарқанд ёшиқ заводлари йилига 1800 минг дона пишиқ ёшиқ чиқарар, машиналашган тегирмонлар бир кеча-кундузда 4350 пуд ун тортар эди, пахта тозалаш заводининг унумдорлиги йилига 680 минг пудга, мева тозалаш заводиники ойига 3 минг пудга кўтарилди, учта асосий вино заводи йилига 350 минг челақ вино, макарон фабрикаси ойига 1000 пудгача

Макарон ва вермишел, 1-кўн заводи йилига 32074 майда ва йирик тери ишлаб чиқарадиган бўлди. Шоли тозалаш, ёғоч арралаш заводлари ва бошқа заводларнинг қувватлари ортди.

Область корхоналарида ишлаб чиқаришни рационализация қилиниши туфайли меҳнат унумдорлиги анча ошди. Чунончи, «Дехқон» заводининг ёғочсозлик цехида янги станоклар ва электр моторларни ўзлаштириш натижасида меҳнат унумдорлиги 25 процент кўпайди.

Йилдан-йилга маҳсулотнинг таннархи камайиб, ишчиларнинг иш ҳақи ола борди.

Эски саноат корхоналарининг тикланиши ва кенгайтирилиши ҳамда янгиларининг қурилиши натижасида ишчилар сони кўпайиб борди. 1926 йилда кўн заводида, ипак йиғириш фабрикасида, виночилик тармоғида ва босмахонада 1416 ишчи (шулардан 674 киши маҳаллий миллат ишчилари) бўлган бўлса, 1927 йилда ишчилар сони 1507 кишига етди (шулардан 705 киши маҳаллий миллат ишчилари).

Меҳнат муҳофазасига кўпроқ харажатлар қилинди, ишлаб чиқаришда иш шаронти яхшиланди. 1926 йилда меҳнат шаронтини яхшилаш тадбирларига 10 минг сўмдан кўпроқ, 1927 йилда қарийб 30 минг сўм сарфланди.

Уй-жой қурилишининг кўлами ҳам кенгайиб борди. 1927 йил охирига келиб, уй-жойлар қуришга ишчиларнинг маиший аҳволини яхшилаш фондидан 36,4 минг сўм сарфланди. Ҳар бир кишига тўғри келадиган турар-жой майдони ўрта ҳисобда 5 процент кўпайди.

Самарқанд округ партия комитети социалистик саноатни реконструкция қилишга партиявий раҳбарликни яхшилаш мақсадида партиявий ички қайта қуриш ўтказди. Бир-бирига ўхшамайдиган бир неча цехлар партия аъзоларини бирлаштирган цех ячейкалари кичиклаштирилиб, группа ва цех ташкилотчилари ташкил этилди. Бу тадбирлар коммунистларнинг ишчиларга кўрсатаётган таъсирини кенгайтириш ва кучайтиришга, цехларнинг ишлаб чиқариш ҳаётига партиявий раҳбарликни яхшилашга ёрдам берди.

Самарқанд партия ташкилотига 11 темир йўл партия ячейкаси кирар, бу ячейкалар эса 652 коммунистни бирлаштирган эди. Темир йўлчи коммунистлар ҳаракат қилувчи савдан яхшироқ фойдаланиш, ишда аварияга йўл қўймаслик, устама харажатларни камайтириш учун курашдилар. Смена ва разъезд бригадаларида группа ташкилотчилари ажратилди, партия йиғилишларини смена ва бригадалар бўйича чақириш таомилга киритилди. Бу ҳол коммунистларга ишлаб чиқариш масалаларини ўз вақтида ва оператив ҳал этиш имконини берди.

1927 йил 1 октябрга қадар Самарқанд округида 1778 коммунист ишчи, 1682 комсомол ишчи, 20076 касаба союз

аъзолари бўлиб, шулардан 10219 киши маҳаллий миллатга мансуб эди. Шаҳар партия, комсомол ва касаба союз ташкилотларининг саноатни тиклаш ва ривожлантириш юзасидан Коммунистик партия сиёсатини амалга оширишга қаратилган куч-ғайрати туфайли Самарқанд саноатининг асосий капитали биринчи беш йиллик бошланиши олдидан 125 процент, оборот маблағлари 342 процент ўсди. 1927 йилда маҳсулот ишлаб чиқариш 18 процент кўпайди.

Қўлга киритилган ютуқларга қарамай, Ўзбекистон саноатида, хусусан Самарқанд саноатида катта-катта қийинчилик-

Самарқанд эски шаҳар партия комитетининг (1921—1925 йиллар) биринчи секретари Яхё Афзалий ва Самарқанд область ижроия комитетининг раиси Мусахўжа Уринхўжаев.

лар борлиги сезилиб турар эди. Кўпчилик корхоналарнинг техника асбоб-ускуналари эскириб қолган ва кам унумли эди. Ишлаб чиқариш операциялари асосан қўлда бажарилиб, меҳнат унумдорлигининг даражаси паст эди. Малакали кадрлар ва инженер-техник ходимлар етишмасди. Хотин-қизларни шаҳар корхоналаридаги меҳнатга кенг кўламда жалб қилиш учун шароит йўқ эди. Чунончи, ипак-йигирув фабрикасида ишловчи юздан ортиқ аёлнинг ясли ёшидаги болалари бўлиб, фабрика болалар яслиси эса атиги 20 та болани боқиши мумкин эди.

Транспорт ёмон аҳволда эди. Пахтаи темир йўл станцияларигача ва шаҳар ичида заводларгача арава ва туяларда

ташилар эди. Юк ортиш-тушириш ишлари қўлда бажариладди. 1924—1925 йилларда Самарқанд пахта заводига пахтани 150 арава ва 300 туяда ташилар, тайёр маҳсулот ҳам худди шу тариқа олиб кетилад эди.

Ўрта Осиёда граждандар урушининг чўзилиб кетиши, ўлканинг иқтисодий жиҳатдан ғоят қолоқлиги, аҳолининг саводсизлиги, ишчилар синфининг озлиги, ўз ишлаб чиқариш-техника интеллигенцияси ва тажрибали хужалик раҳбарларининг йўқлиги саноатни тиклашга тўққинлик қилди. Бунинг оқибатида Ўзбекистонда тиклаш даври биринчи беш йиллик бошларига қадар чўзилди.

Ўзбекистоннинг иқтисодий қолоқлигини мумкин қадар тезроқ тугатиш мақсадида саноатнинг мавжуд тармоқларини тиклаш билан бир қаторда янги тармоқларни барпо этиш зарур эди. Республика бу вазифани мамлакатни индустриалаштириш ва қишлоқ хўжалигини социалистик қайта қуриш жараёнида муваффақиятли суратда ҳал этди.

3. СОЦИАЛИСТИК МАДАНИЯТНИНГ БАРПО ЭТИЛИШИ

Ўзбекистоннинг бошқа шаҳарларидаги каби, Самарқандда ҳам маданий қурилиш ўлкада тарихан юзага келган иқтисодий ва маданий қолоқлик туфайли мураккаблашган эди. Бу ерда маданий-оқартув муассасалари системасини, миллий умумий таълим мактабларини, олий ва ўрта ўқув юртлари шохобчаларини янгидан барпо этишга тўғри келди.

Революциядан олдин Самарқанднинг умумий таълим мактабларида мактаб ёшидаги болаларнинг атиги 2 проценти таълим олар эди.

Совет ҳокимиятининг дастлабки йилларидан бошлаб Коммунистик партия ва Совет ҳукумати янги, чинакам халқ мактабларини барпо этиш ишларини авж олдириб юборди. 1918 йил 21 январда РСФСР Халқ Комиссарлари Совети «Черковни давлатдан ва мактабни черковдан ажратиш тўғрисида» ги декретни тасдиқлади. Бу декрет асосида 1918 йил 20 ноябрда Туркистон АССР Халқ Комиссарлари Советининг декрети чиқарилди. Бу декретга биноан руҳонийларнинг совет мактабида ишлашига йўл қўйилмади. 1918 йил августида Туркистон республикаси Марказий Ижроия Комитети мактабларда она тилида ўқитишни ташкил этиш тўғрисида декрет чиқарди.

Совет давлатининг халқ маорифи соҳасидаги сиёсатининг асосий принципларини РКП(б) VIII съездида қабул қилинган партия программаси белгилаб берган эди. Унда мамлакатимизда 17 ёшгача бўлган ўғил ва қиз болаларнинг ҳаммаси учун текни ва мажбурий умумий ва политехник таълимни жорий қилиш кўзда тутилганди. Партия мактабни «буржуазиянинг синфий ҳукмронлиги қуролидан жамиятни синфларга

бўлишни батамом йўқотиш қуролига, жамиятни коммунистик қайта қуриш қуролига»² айлантириш вазифасини қўйди.

РКП(б) VIII съездининг қарори асосида Ўзбекистонда, граждaнлар урушининг оғир шароитида I ва II босқич ягона меҳнат мактаби барпо этила бошлади. Мактаб ўқувчиларини коллективизм, интернационализм ва халқлар дўстлиги руҳида тарбиялашга катта эътибор берилди. Хотин-қизларнинг билим олиш соҳасидаги нотенглиги тугатилди.

Янги мактаб қуриш йўлида катта-катта қийинчиликлар турар эдики, бу қийинчиликлар аҳолининг иқтисодий ва маданий жиҳатдан ғоят қолоқлигига, диний-феодал урф-одатларга бориб тақалар эди. Буржуа-миллатчилик таъсирига қарши қатъий кураш олиб боришга, ҳар хил нотўғри ва сохта илмий назария ҳамда методларга берилишни бартараф этишга тўғри келди. Мактабларда ўқув хоналари, кўргазмали қўлланмалар, ўқув жиҳозлари, ёзув-чизув воситалари, ўқув адабиётлари етишмас эди. Малакали ўқитувчилар етишмаслиги туфайли ўқувчилар мактаб ўқув программасининг тўла ҳажмида билим ола билмас эдилар.

1917—1920 йилларда мактаблар сони жадал суръатлар билан ўсди, лекин бу ўсиш плансиз, моддий-техника базалари ҳисобга олинмаган ҳолда борди. Янги мактаблар аҳолининг ташаббуси билан очилар эди. 1921 йилдан бошлаб, мактаблар очиш қатъий равишда планлаштирилди. Совет мактабини қуриш кескин синфий кураш вазиятида борди. Совет ҳокимиятининг душманлари террор қилишдан тап тортмас, ўқитувчилар ва мактаб ўқувчиларини ўлдириб кетар, мактаб биноларини вайрон қилар эдилар. Лекин синфий душманларнинг қаршилики кўрсатишига қарамай, совет мактаби муваффақият билан ривожлана бсди. 1919 йилнинг 20 июлига қадар Самарқандда 56 мактаб бўлиб, шулардан 22 таси I босқич ва 3 таси II босқич (ерли миллат болалари учун), 16 рус мактаби, 8 аралаш мактаб, 2 меҳнат мактаби, ҳунармандчилик мактаби ва II босқич қишлоқ хўжалик мактаби эди. Ҳаммаси бўлиб, шаҳар мактабларида 4100 бола таълим олар, шулардан 2200 таси ўғил ва 1900 таси қиз болалар эди. 1920 йил августида Самарқанд эски шаҳарининг 37 мактабида 3150 ўғил ва 270 қиз бола ўқир эди. 1920 йил охирига келиб, шаҳарда етти та мактаб-коммуна ва интернатлар ишлади, уларда мингга яқин бола таълим-тарбия оларди. Бу хил муассасалар Хўжанд, Уратепа, Жиззах ва Каттақўрғонда ташкил этилган эди.

Коммунистик партия ва Совет ҳукумати катта-катта иқтисодий қийинчиликларга қарамай, халқ маорифига ажратила-

² КПСС съездлар, конференциялар ва Марказий комитет пленумларининг резолюция қарорларида, I қисм, 1958, 419-бет.

диган маблағларни кўпайтириш тўғрисида ғамхўрлик қилди. Ўзбекистонда халқ маорифига ажратиладиган маблағ айниқса кескин суръатда кўпайтирилди. 1924—1925 ўқув йилида Ўзбекистон ССР Маориф халқ комиссарлигига ажратилган маблағлар республика умумий бюджетининг 24 процентини ташкил этди. 1923—1924 бюджет йилида Самарқанд областига ана шу мақсадлар учун 553061 сўм, яъни маҳаллий бюджетнинг 30 проценти, 1924—1925 ўқув йилида 621880 сўм ажратилди.

Халқ маорифининг моддий базасини мустаҳкамлаш, аҳолининг ижтимоий активлигини ошириш туфайли маорифни ривожлантириш анча планли тус олди. Мактабларда таълим ва тарбия ишларининг сифати яхшиланди. 1922—1923 йилларда Самарқанд областида 5683 ўқувчиси бўлган 84 та социалистик тарбия муассасаси мавжуд бўлса, 1924—1925 йилларда 14455 ўқувчиси мавжуд 219 муассаса бор эди. 1924—1925 йилларда Самарқанд шаҳрида 4672 ўқувчи таълим олиб турган 40 мактаб ишлади.

1920 йил охирига келиб, Самарқанднинг кўпгина мактабларида нормал ўқитиш ва методика иши йўлга қўйилди. Республиканинг бошқа шаҳарларидаги каби, Самарқандда ҳам бошланғич мактабнинг ўқув плани она тили, арифметика, рус тили, тарих, география, табиёт дарсларини, шунингдек, расм, ашула, гимнастика ва бичиш-тикиш дарсини ўз ичига олган эди. Етти йиллик рус мактабларида математика, геометрия, алгебра, физика, химия, чет тиллари ва ўзбек тили, қўл меҳнатидан дарс бериларди.

Ўзбек тилида дарсликлар, методик ва педагогик адабиётлар нашр қилина бошлади. Миллий мактаблар хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда бошланғич ва етти йиллик мактабларнинг янги программалари, ўқув планлари ишлаб чиқилди. 1918—1922 йилларда ўзбек тилида 28 хил номда оригинал ва таржима қилинган ўқув адабиёти, 1921—1922 йилларда 720650 нусха дарслик ва ўқув қўлланмалари, шулардан ўзбек тилида 32 хил номда дарслик ва ўқув қўлланмалари 282050 нусхада чиқарилди.

В. И. Лениннинг ташаббуси билан Тошкентда Туркистон Давлат университетининг очилиши халқ маорифини ривожлантириш ҳамда Ўзбекистон мактабларини педагог кадрлар билан таъминлашда жуда катта аҳамиятга эга бўлди.

Ўзбекистонда совет миллий мактабнинг ташкилотчилари В. Д. Фигельский, В. П. Билик ва бошқалар эди. Тожик совет адабиётининг асосчиси Садриддин Айний Самарқандда ўзбек ва тожик мактабларини ривожлантиришда катта роль ўйнади. У 1918 йилда Қўшҳовуз маҳалласидаги мактабда тожик ва ўзбек тилларидан, адабиёт ва тарихдан дарс берди, 1919—1920 йилларда Самарқандда халқ маорифи бўлимининг инструк-

Самарқанддаги биринчи совет мактабининг ўқувчилари ўз ўқитувчилари Абдуқодир Шукруйй билан.

тори бўлиб ишлади, дарсликлар ва «Болалар йўлдоши» деган болалар журнали чиқариб турди.

Самарқандда совет миллий мактабларини барпо этиш ва мустаҳкамлашда А. Шукурӣ, С. Сиддиқӣ, И. Раҳматуллаев, А. Г. Леменовский ва бошқа ажойиб педагоглар катта хизмат кўрсатдилар.

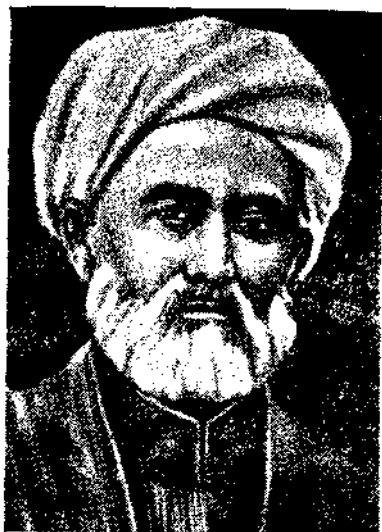
А. Шукурӣ 1921 йилдан бошлаб то қариган чоғларигача Самарқанд шаҳридаги II-мактабда илмий мудир бўлиб ишлади ва айни бир вақтда она тили ва адабиётдан дарс берди. 1922 йилда халқ маорифини ривожлантириш соҳасидаги хизматлари учун унга Меҳнат қаҳрамони унвони берилди.

Янги совет мактабининг барпо этилиши кўп миқдорда малакали ўқитувчиларни талаб қилар эди. 1918 йил ёзидан Самарқандда педагогика курслари ҳамда янги мактабда ишлаш учун ўқитувчилар тайёрлашни ташкил этиш авж олдириб юборилди. Самарқанд область халқ маорифи Советининг 1918 йил 9 май қарорига биноан Самарқанднинг эски шаҳарида миллий мактаблар учун ўқитувчилар тайёрлаш курси (28 тингловчи) ишлай бошлади. 1918 йил мобайнида Самарқанд область халқ маорифи бўлими миллий мактаблар учун ўқитувчилар тайёрловчи бир-икки ва беш ойлик педагогика курслари ташкил қилди. Йил охирида бу курсларни 78 киши битириб чиқди. Бундай курслар 1919 ва 1921 йилларда ҳам ташкил қилинди. Бундан ташқари, Самарқандда маҳаллий миллат аёллари учун хотин-қизлар педагогик курслари ишлаб турди. Туркистон республикаси Халқ маорифи комиссарлиги коллегиясининг қарори билан 1919 йил 1 мартда Тошкентда ўқитувчилар тайёрлаш олти ойлик ўлка курслари очилди. Бу курсларга Самарқанд областининг ҳар бир уездидан 20 тагача киши юборилди. Бундан ташқари, Самарқанд халқ маорифи уезд бўлими ўша йили Тошкентдаги педагогика курсларига яна 40 кишини юборди. Ўқитувчи кадрларни жадал суръатларда тайёрлаш натижасида 1920 йил ўқув йили бошида Самарқанднинг эски шаҳар қисмида 140 ўқитувчи ишлади.

1923 йилда Самарқандда ўзбек мактаблари ўқитувчилари малакасини ошириш курслари ташкил қилинди. Ўша йили бу курсларни 157 киши битириб чиқди.

1920 йилда Самарқандда 100 ўқувчиси бўлган Маориф институти ишлай бошлади. Бу институт педагоглар ва бошқа соҳалардаги мутахассислар тайёрлашда катта роль ўйнади. 1922 йилдан 1926 йилгача Самарқандда Ўзбекистон маориф институтига раҳбарлик қилган Исматулло Раҳматуллаевнинг маҳаллий педагог кадрлар тайёрлашдаги хизматлари каттадир.

Орадан кўп вақт ўтмай, шаҳарда Ўзбек педагогика техникуми ва педагогика ўқув юрти очилди. Бу ўқув юртлари ўқитувчи кадрлар тайёрлаш макони бўлди.

Самарқанднинг биринчи совет ўқитувчиларидан: Саидахмад Сиддиқий,
Ҳайдар Ходизода, Хожимўйин Шукруллаев, Қарисироч Юсупов.

Совет ҳокимиятининг дастлабки кунлариданоқ Коммунистик партия мактабгача ёшдаги болалар муассасаларини барпо этишга катта эътибор берди. 1919 йилда Самарқандда иккита болалар боғчаси, 1920 йилда эса тўққизта интернат ва етимхона, 424 ўринли еттита болалар боғчаси, учта болалар майдончалари, 30 ўринли кичик коммунарлар уйи очилди. Мактабгача ёшдаги болалар муассасалари учун кадрлар тайёрлайдиган махсус курслар очилди. 1920 йил ёзида Самарқандда областнинг, қишда эса ўлканинг уч ойлик мураббийлар курслари ишлади.

1921 йилда Ўзбекистоннинг бошқа областларидаги каби, Самарқанд областида ҳам кичик коммунарлар уйи шохобчалари анча кенгайди. Уларда Повольженнинг очлик ҳукм сурган районларидан келган 2075 бола тарбияланди. Самарқандда 4 етимхона, 5 кичик коммунарлар уйи ҳамда 200 бола учун интернат ташкил этилди. 1922—1923 йилларда Самарқандда ҳаммаси бўлиб 16 болалар, шу жумладан, 4 та мактабгача ёшдаги болалар учун тарбия уйлари ишлади.

Ўзбекистонда аҳолининг деярли ёппасига саводсизлиги маданий қолоқликка қарши кураш йўлидаги асосий тўсиқ эди.

Совет ҳокимияти ўрнатилгандан кейин меҳнаткашлар оммасининг саводсизлигини тугатиш фоят муҳим вазифа бўлиб қолди. Бу вазифани ҳал қилишда РСФСР Халқ Комиссарлари Советининг 1919 йил 26 декабрдаги «Саводсизликни тугатиш тўғрисида»ги декрети катта аҳамиятга эга бўлди. Декрет чоризмнинг бу шармандали меросига қарши бутун халқ юришига асос солди.

1920 йилда саводсизликни тугатиш кампаниясини муваффақиятли ўтказиш учун Фавқулодда комиссия (ЧК) тузилди, шаҳар ва қишлоқнинг барча саводхон кишилари (энг аввало ўқитувчилар) сафарбар этилди. Самарқандда ҳар бир қорхона ва муассаса қошида, шунингдек маҳаллаларда савод чиқариш мактаблари очилди.

1923 йилда Самарқандда 11 та саводсизликни тугатиш мактаби иш кўрди, уларда 400 га яқин киши ўқиди. 1924 йилда бундай мактаблар сони икки барабардан зиёд ва уларда таълим олаётган кишилар сони бир ярим барабар кўпайди.

Самарқанд области қишлоқларида ҳам саводсизликни тугатиш соҳасида фаол иш олиб борилди. 1923 йилда область территориясида саводсизликни тугатиш мактаблари 40 тага, 1924 йилда эса 124 тага етказилган эди.

1920 йилги аҳолини рўйхатга олиш маълумотларига кўра, Самарқанд области территориясида 34943 киши, яъни аҳолининг 3,6 проценти саводли бўлиб, 1923 йилда эса эркакларнинг 24 проценти ва хотин-қизларнинг 22,7 проценти саводхон эди.

Область партия комитети меҳнаткашларни сиёсий жиҳатдан билимли қилиш тўғрисида ғамхўрлик қилиб, гражданлар

уруши даврида оммабон адабиётларни бир неча марта нашр этишни уюштирди. Масалан, Самарқанд область депутатлари Советининг II съезди фаолияти якунлари тўғрисида китоб чиқарилди ва ҳоказо.

1918 йил октябридан «Халқ ўқувлари» рубрикаси остида ўзбек тилида «Социализм нима», «Ер тўғрисида икки хил фикр» номли ва бошқа шулар каби оммабон брошюралар серияси чиқа бошлади. Бу брошюралар ўз мазмуни ва асосий йўналишига кўра жанговар революцион, атеистик характердаги брошюралар эди.

Уларнинг ҳар икковига «Ишчи» тахаллуси билан имзо чекилган. Брошюраларнинг автори 1917—1918 йил бошларида Самарқандда жойлашган 7-ўқчи полкининг собиқ солдати Шокир Мухторий эди. У Октябрь революцияси ғалабасидан кейин «Меҳнаткашлар товуши» газетасининг редактори бўлиб ишлади. «Судья ким бўлиши керак», «Бухоро революцияси», «Турк тилидан дарс бериш методикаси» брошюралари ҳам Мухторий қаламига мансубдир.

Октябрь революцияси ғалабасидан кейин Туркистонда умумхалқ ўзбек адабий тилини қабул қилиш тўғрисидаги масала кўндаланг бўлиб турарди. Бу проблемани ҳал қилиш учун ўзбек диалектлари ва шеваларини ўрганиш зарур эди. Кўп сонли экспедициялар Ўзбекистон шаҳар ва областлари диалектларини тадқиқ этиш билан шуғулланди, жумладан, Самарқанднинг шаҳар шевалари ўрганилди. Бу соҳада А. К. Боровков ва В. В. Решетов каби йирик олимлар анчагина ишлар қилди.

Урта Осиё историографиясини ривожлантиришда янги қадамлар қўйилди. Чунончи, 1923 йилда С. Айнийнинг «Бухоронинг Манғит амирлари тарихи» деган китоби босилиб чиқди. Шаҳарда дастлабки илмий муассасалар ташкил қилинди. 1921 йилда иккита иситмага қарши станцияга асос солинди ва сейсмик станцияси муваффақият билан илмий иш бошлаб юборди.

Совет ҳокимияти дунёга келган дастлабки кунлариданоқ мамлакатимиз халқларининг маданий меросини сақлаш ҳақида ғамхўрлик қила бошлади. 1918 йилдан Самарқандда қимматли архитектура ёдгорликларини сақлаш ва тиклаш бўйича комиссия ишлай бошлади. 1920 йилда музей ишлари ва ўтмиш, санъат ва табиат ёдгорликларини сақлаш Туркистон комитети таъсис этилди. Шу даврдаги қийинчиликларга қарамай, Самарқанддаги Гўри Амир ва Оқсарой мақбараларида ремонт-тадқиқот ишлари олиб борилди.

Совет даврида Самарқандда халқ оғзаки ижоди мактаби шаклланди. Унинг етакчи намояндалари Фозил Йўлдош ўғли, Эргаш Жуманбулбул, Ислон шоир Назар ўғли, Муҳаммадқул Жонмурод ўғли Пўлкан ўз асарларида меҳнаткаш

Самарқандлик ўзбек халқ достончи ва ашулачилари (чапдан ўнгга): Эргаш Жуманбулбул,
Пулкан шонир, Исроил шонир.

Самарқандлик ўзбек халқ дostonчи ва ашулачилари (чапдан ўнгга): Хожи Абдулазиз Абдурасулов,
Леви Бобохонов ва Гавриэл Муллақандов.

аҳлининг янги ҳаётини тараннум этдилар. Улар халқ ижоди-
нинг энг яхши асарларини пропаганда қилдилар, «Чамбил
қамали», «Едгор», «Алпомиш», «Далли», «Ширин билан Ша-
кар», «Рустамхон», «Маликаи айёр», «Интизор», «Равшан»,
«Қундуз билан Юлдуз» каби ўнлаб традицион дostonларни
халққа етказдилар, бу дostonларда золимларга қарши ку-
раш ғоялари, ватанпарварлик ва инсонпарварлик ғоялари
ғайдаланди.

20-йиллардаги янги халқ асарларида биринчи ўринда со-
циал мотивлар илгари сурилди, антагонистик синфлар ман-
фаатининг муроасага келмаслиги, меҳнаткашларнинг эксплуа-
таторлар устидан ғалабаси муқаррар эканлиги таъкидланди.
Социалистик реализм принциплари етакчи ўрин эгаллаб
борди.

Фозил Йўлдош, Эргаш Жуманбулбул, Пўлкан оригинал
эпик полотнолар яратдиларки, улар орасида «Маматкарим
полвон», «Жиззах қўзғолони», «Мардикор», «Очилдов», «Ҳа-
сан батрак», «Уртоқ Ленин» ва ҳоказоларни кўрамиз. Фозил
шоирнинг «Маматкарим полвон» ва «Жиззах қўзғолони»
дostonлари, Пўлканнинг «Мардикор» дostonи Ўзбекистонда-
ги 1916 йилги миллий-озодлик ҳаракати тарихидан олинган
амалдаги фактлар негизида дунёга келди. Шоирлар ўзлари
бевосита иштирок этган ҳодиса ва воқеалар хусусида бадий
умумлашмалар яратдилар ҳамда ўша даврдаги синфий зид-
диятларни, меҳнаткашларнинг эксплуататорларга қарши ку-
рашини ифодаладилар.

Эргаш Жуманбулбул, Фозил Йўлдош, Ислom шоир ва
Пўлкан граждaнлар уруши даврида революциянинг содиқ
жангчилари сафида бўлдилар. Улар халқни контрреволю-
цион кучларга қарши оёққа турғизган жанговар қўшиқлар,
дostonлар ижод қилдилар, ўзбек диёрида Совет ҳокимияти-
ни мустақамлашга чақирдилар. Чунончи, Фозил Йўлдош
«Очилдов» поэмасид босмачи ғалаларининг Жомбой райо-
нидаги ваҳшийликларини, Туркистонда контрреволюцион ҳа-
ракатни ташкил этишда империалистик давлатларнинг роли-
ни ҳамда қора кучларга қарши курашда Қизил Армия кўр-
сатган қаҳрамонлигини тасвирлайди.

Пўлканнинг «Ҳасан батрак» дostonи собиқ мустамлака
чекка ўлкадаги социалистик қурилиш мавзуйга бағишланган.
Дostonда 1925—1926 йилларда ер-сув ислоҳотини амалга
ошириш даврида Ўзбекистонда авж олиб кетган кескин син-
фий кураш тасвир этилган.

Ўша даврда ўзбек совет фольклорида яратилган энг яхши
эпик жанрлардан бири Эргаш Жуманбулбулнинг «Уртоқ Ле-
нин» дostonи бўлиб, бу дostonда улуг дохий мазлумлар ха-
лоскори, халқ бахт-саодати учун курашувчи забардаст паҳ-
лавон сифатида тараннум этилади.

Шаҳарнинг 20-йиллардаги адабий ҳаётида С. Айний ижоди алоҳида ўрин тутди. У 1917 йилда Бухоро амирининг таъқибидан яшириниб Самарқандга келган эди. Самарқандда унинг кўп қиррали таланти тўла-тўқис намоён бўлди. Айнийнинг қўшиқлари ва маршларида янги ҳаёт учун, илм ва фанни эгаллаш учун курашга даъват жаранглайди. Ўша йиллари С. Айний совет классикаси хазинасига кирган «Бухоро жаллодлари» (1920—1922 йиллар), «Одина» (1924 йил)

Самарқанддаги биринчи музика труппаси (1924)

ва «Қулбобо» (1923 йил) повестлари каби ажойиб асарлар яратди.

С. Айнийнинг бу повестлари ўзбек ва тожик прозасининг ривожига асос солди.

Ҳажвий ҳикоялар, фелъетонлар жанри ўша йиллардаги Самарқанд ёзувчиларининг ижоди учун характерли эди. Бу адабий оқимнинг кўзга кўринган вакиллари С. Айний, Ҳожи Муин, Абдулҳамид Мажидий, Сиддиқий ва бошқалардир.

Самарқандда социалистик маданиятни ташвиқот-тарғибот қилишда қатнашганлардан бири — Мирза Абдулла Фаёзи Самарқандий эди.

20-йилларда Самарқандда Ҳамид Олимжон, Уйғун, Ойдин, Ҳасан Пўлат, Музайяна Алавия ўз фаолиятларини бошладилар. Уларнинг илк асарларининг қаҳрамонлари комсомоллар, меҳнаткаш ёшлар эди.

Самарқанд партия ва совет органлари аҳоли орасида маданий-оқартув ва сиёсий-партиявий иш олиб боришга жуда катта эътибор берди. Шаҳарда қироатхоналар, клублар, халқ уйлари ва бошқа маданий-оқартув муассасалари очилди. Меҳнаткашларга маданий-сиёсий билим беришда комсомол ва касаба союз ташкилотлари катта роль ўйнади. Уларнинг ташаббуси билан клублар очилди. 1920 йилда Самарқандда

Самарқанддаги биринчи совет журналистлари — Маъруф Расулий ва Анкабой Худонбахтов.

3 клуб ишлаган бўлса, 1923 йилга келиб, 13 клуб, 4 қизил чойхона ва деҳқонлар уйи ишлади.

Маҳаллий миллат хотин-қизлари орасида оммавий ишлар олиб боришга алоҳида эътибор берилди. Коммунистик партия диний хурофотлар ва кескин синфий кураш юзага келтирган қийинчиликларни енга бориб, хотин-қизларни амалда озод қилиш ва уларни хўжалик, ижтимоий ва маданий ҳаётга жалб этиш учун курашди. 1919—1920 йилларда ташкил этилган хотин-қизлар бўлимлари жойларда, ерли миллат хотин-қизлари орасида иш олиб орди. Хотин-қизлар клублари, қизил бурчаклар хотин-қизларни озод этиш ишида муҳим роль ўйнади. 1924 йилда Самарқандда хотин-қизлар учун очилган клуб қошида болалар консультацияси, сиёсий тўғарак ишларди, лекциялар, докладлар, экскурсиялар ва бошқа тадбирлар ўтказилиб туриларди.

Совет ҳокимиятининг дастлабки йилларидаёқ кутубхоналар муҳим маданият ўчоқлари бўлиб қолди. 1920 йилда Самарқанд кутубхонасининг китоб фондида 45 мингга яқин китоб, эски шаҳарнинг иккита кутубхонасида эса қарийб 2600 китоб бор эди. Ундан ташқари, ишчилар клуби қошида 5100 китобга эга бўлган Марказий кутубхона очилди. 1921 йилда область музейи биносида ташкил этилган Самарқанд илмий кутубхонаси 10 минг нусхага, 1925 йилда эса унинг фондидаги китоблар 50 минг нусхага етди. Агар 1923 йилда шаҳарда 9 кутубхона бўлса, 1925 йилда эса 12 кутубхона ишлади.

Самарқанддаги Республика маданият ва санъат музейи катта маданий-оқартув ишлари олиб борди. Бу музейда ноёб

„Меҳнаткашлар товуши“ газетасининг бар-и-чи саҳифаси (1919)

бойликлар, Ўзбекистон халқлари моддий ва маънавий маданиятининг ёдгорликлари тўпланган.

Самарқандда театр ва музика санъати анча ривожланди. 1919 йил феввалида шаҳарда «Халқ театри» очилди. Театрдаги ижрочиларнинг асосий кўпчилиги ҳаваскорлар эди. Бундан ташқари шаҳарда гарнизон театри ҳам ишлади. Янги ҳаёт учун, социалистик маданият учун оташин курашчи Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий Самарқандда театр труппаси ташкил қилиб, ўзининг «Бой ила хизматчи», «Бурунги сайловлар» ва бошқа пьесаларини саҳнага қўйди, бу пьесаларда ўзи бош роляларни ўйнади. Унинг «Ишчилар уйғон!», «Ҳой, ҳой ота-

миз!», «Яша Шўро!» ашулалари Самарқандда дунёга келди ва донг таратди. Ҳамза Садриддин Айний билан биргаликда «Марсельеза», «Интернационал» каби халқаро революцион қўшиқларни ўзбек тилига таржима қилди, шунингдек машҳур «Озодлик марши»ни ёзди.

Ажойиб рус рассомлари К. С. Петров-Водкин, Л. Л. Бурэ, И. Казаков, О. Татевосян, А. Волков, П. Никифоров, П. Беньков, В. Уфимцов, М. Новиков, В. Рождественскийларнинг педагогик ва ижодий фаолияти Самарқанднинг маданий ҳаёти билан боғлиқдир. 1921 йилда К. С. Петров-Водкин Самарқандга қадимий меъморчилик ёдгорликларини реставрация қилиш экспедициясининг аъзоси сифатида келди. Бу сафарнинг якуни сифатида 1923 йилда Петроградда чиқарилган «Самарқандия» номли сафар кундаликлари дунёга келди. Унга 30 га яқин: «Самарқанд Руҳобод», «Самарқанд этюди», «Ўзбек бола» ва бошқа шулар каби расмлар кирган эди. Л. Л. Бурэ «Машраб», «Мушфиқий», «Бигиз» каби маҳаллий газета ва сатирик журналларда ишлади. Унинг график ишлари ва тасвирий асарлари чуқур ғоявий мазмунга эга бўлиб, Самарқанд маданияти тарихини, ўзбек халқининг порлоқ келажак учун курашини чуқурроқ ёритиш имконини беради. Л. Л. Бурэ узок вақтгача Самарқанд бадий ўқув юртида дарс берди ва ёш рассомларнинг шаклланишига катта таъсир кўрсатди. 1922 йилда Самарқандда бадий техникум барпо этилди. У санъатнинг янада ривожланишига асос солди.

Кинотеатр очилиши шаҳар маданий ҳаётида катта воқеа бўлди. 1923 йилда шаҳарда учта кинотеатр бўлиб, улар аҳоли орасида, айниқса ёшлар орасида кўп машҳур эди.

Омма орасидаги сиёсий-тарбиявий ишларнинг, меҳнаткашларнинг сиёсий онги ва революцион активлигини ошириш учун курашнинг энг муҳим воситаларидан бири вақтли матбуот бўлиб қолди. Ўзбекистоннинг бошқа шаҳарларидаги каби, Самарқандда ҳам Совет ҳокимиятининг дастлабки кунлариданоқ маҳаллий ва рус тилларида газета ва журналлар нашр қилинади. Вақтли матбуот партия, совет ва жамоат ташкилотларига меҳнаткашларни кенг кўламда ижтимоий-сиёсий, хўжалик ва маданий ҳаётга тортишда ёрдам берди.

1918 йил июнида «Меҳнаткашлар товуши» газетаси чиқди. 1925 йилда Самарқандда қизил аскарларнинг ўзбек тилидаги «Қизил юлдуз» газетаси, 1927 йил августдан Ўзбекистон қишлоқ хўжалик ва ўрмон ишчилари марказий правленисининг органи «Батрак» газетаси чиқа бошлади.

1925 йилдан республика газеталари саҳифаларида Ҳамид Олимжон чиқа бошлади. Унинг «Негр бола Несурай» (1926 йил), «Советлар VI съездида миллий сиёсат масалалари» (1927 йил) деган мақолалари билан ўқувчи биринчи марта

вақтли матбуот орқали танишди, худди шу саҳифаларда унинг «Адолат излаб» (1927 йил), «Заҳарли қалб» (1927 йил), «Янги ҳаёт сари», «Ғалаба қиссалари» (1927 йил) ва бошқа шеърлари босилган эди.

Бошқа миллат тилларида ҳам вақтли матбуот ривожланиб борди. Чунончи, 1919 йил 10 апрелдан Самарқанд шаҳрида тожик тилида ҳафталик ижтимоий-сиёсий «Шуълан инқилоб» журнали нашр қилина бошлади. Унинг редактори машҳур жамоат арбоби Сайид Ризо Ализода эди. Журналда

„Камбағал деҳқон“ газетаси (1925).

С. Айний, Мухторий, Зеҳний, Ғ. Қосимзода ва бошқа Самарқанд миллий интеллигенциясининг вакиллари ҳамкорлик қилдилар. Журнал Туркистоннинг кўп шаҳарларида тарқалар, ҳатто амир Бухоросига ҳам етиб борар эди. Унинг саҳифаларида Совет ҳокимиятининг дастлабки декретлари, Совет ҳукуматининг В. И. Ленин томонидан имзоланган «Россия ва Шарқнинг барча мусулмонларига» деган мурожаати, Шарқ халқлари I съездининг материаллари ҳамда бошқа муҳим ҳужжат ва мақолалар босилиб чиққан.

1924 йил августдан Самарқандда биринчи марта, тожик тилида «Овози тожики камбағал» газетаси чиқа бошлади.

Газета 1925 йил апрелидан бошлаб «Овози тожик» деган ном олди. Шу йилларда ўзбек тилида Пастдаргом район партия комитети ва райижроком органи «Колхозчилар товуши», Юқоридаргом райкомининг органи «Янги йўл» каби район партия комитетлари ва район ижрокомларининг органлари ташкил этилди.

Оммавий-сиёсий адабиётлар нашр қилиш меҳнаткашларни ғоявий жиҳатдан тарбиялашда катта аҳамиятга эга бўл-

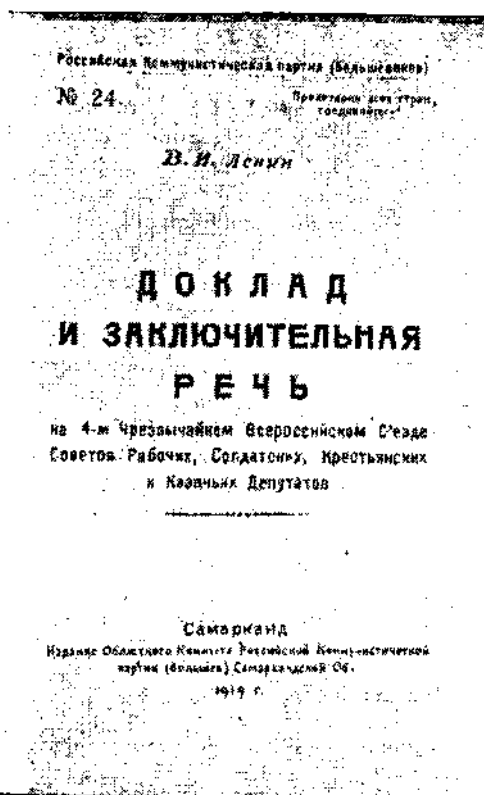

„Шуълаз инқилоб“ журналининг биринчи саҳифаси (1921).

ди. Самарқанд область партия комитети оммабоп китоблар сериясини чиқарди. Чунончи, 1918—1920 йилларда Вильгельм Либкнехтнинг «Ўргимчаклар ва пашшалар» деган асари, «Самарқанд область депутатлар Советлари II съезди фаолиятининг яқунлари», «Туркистон республикаси Коммунистик партиясининг устави» ва бошқа брошюралар нашр этилди-ки, улар меҳнаткашларнинг сиёсий онг-билиминини ўсишида муҳим роль ўйнади.

1918 йил октябрдан «Халқ ўқувлари» рубрикаси остида ўзбек тилида оммабоп брошюралар серияси: «Меҳнаткашлар товуши»нинг редакторларидан бири публицист шоир, аjoyиб педагог Шокир Мухторийнинг «Социализм нима», «Ер тўғрисида икки хил фикр», «Бухоро революцияси» китоблари нашр қилинди.

Совет ҳокимиятининг дастлабки йилларида Самарқандда «В. И. Лениннинг Бутун Россия IV Фавқуллодда Советлар съездидаги доклади ва яқунловчи нутқи» (1918 йил) ва «В. И. Лениннинг қисқача таржимаи ҳоли» (1920 йил), шунингдек Ем. Ярославскийнинг «Ишчилар революциясининг

В. И. Лениннинг Бутун Россия IV Фавқуллодда Советлари ишчи, солдат, деҳқон ва казак депутатларининг съездида қилган доклади ва сўнги сўзининг Самарқандда 1919 йилда босилиб чиққан нусхасининг муқоваси.

Буюк доҳийси В. И. Ульянов — Ленин» деган асари нашр этилди.

Шундай қилиб, Совет ҳокимиятининг биринчи йилларидаёқ бутун Ўзбекистондаги каби, Самарқандда ҳам янги социалистик маданиятга асос солинди. Шаҳарда миллий мактаблар, олий ва ўрта махсус ўқув юртлари, кутубхоналар,

клублар, музейлар, театрлар, кинотеатрлар очилди. Самарқанд шоирлари ва ёзувчилари, рассомлари социалистик маданият қурилишига муносиб ҳисса қўшдилар.

4. ШАҲАР ХҲЖАЛИГИ ВА МЕҲНАТКАШЛАРИНИНГ МОДДИЙ АҲВОЛИ

Туркистонда фронтлар тугатилгандан кейин Самарқанд партия ва совет органлари олдида тинч қурилиш вазифалари турарди. Шаҳар хўжалигига катта эътибор берилди. Уй-жой фондини тиклаш, жамоат биноларини ремонт қилиш, транспорт иштини йўлга қўйиш, кўча ва майдонларни ободонлаштириш зарур эди. Лекин бу эҳтиёжлар учун маблағ ажратилмаган эди. Мамлакат жуда катта иқтисодий ва сиёсий қийинчиликларни бошидан кечирмоқда эди, граждандар уруши ва империалистлар блокадаси давом этарди.

Ўзбекистоннинг бошқа кўп шаҳарлари каби, Самарқанднинг ҳам шаҳар хўжалиги қаровсиз қолган эди. Сув билан таъминлашда катта қийинчиликлар бўлиб, аҳоли ариқ суви ичарди. Шаҳарнинг санитария ҳолати ғоят қониқарсиз аҳволда бўлиб, кўчалар деярли ёритилмасди.

Уй-жой проблемаси оғир эди. Кўп уйлар граждандар уруши йилларида эскириб қолиши сабабли ишдан чиққан эди. Аҳоли зич яшарди. Шаҳар маҳаллий маъмурлари уй-жой кризисини ҳал қилиш мақсадида бир қатор шошилинч чоралар кўрдилар. 1922 йил ноябридаги идоралараро кенгашда муниципализация қилинган уйларга одам киритишни тартибга солиш юзасидан фавқулодда «учлик» ташкил этилди. «Учлик» текшириб чиқиш натижасида чайқовчилар эгаллаб олган 40 дан ортиқ квартирани ҳамда қонунсиз равишда ишга қилинган ортиқча турар-жой майдонини аниқлади ва уларга ишчилар билан хизматчиларни жойлаштирди. Бундан ташқари, шаҳар коммунал хўжалик бўлими қиш вақтларида меҳнаткашларга яна қўшимча равишда турар-жой майдонини берди.

Самарқанд Совети қошида ишчилар турмушини яхшилаш комиссияси иш кўра бошлади. Комиссия зиммасига биринчи гада пул пошлиналарини концентрациялаш планини бажариш ва кишиларни уй-жой билан таъминлаш вазифаси юкланган эди. Бу вазифа ғоят мураккаб вазифа эди. Самарқанддаги ҳар бир кишига ўрта ҳисобда кўпи билан бир квадрат саржин турар-жой майдони тўғри келар эди. Кўп кишиларнинг умуман уй-жойи йўқ эди.

1925 йил кузида уй-жойни тақсимлашни тартибга солиш учун коммунал хўжалик бўлими қошида Самарқанд область ижрокоми, Область касаба союзлар Совети, Ишчи-деҳқон инспекцияси халқ комиссарлиги ва Ички ишлар халқ комис-

сарлиги вакилларида махсус комиссия ташкил этилди. Комиссияга квартираларга ордерлар бериш, одамларни кўчириш ва зичроқ жойлаштириш юзасидан барча ҳуқуқлар бериб қўйилди. Район комиссиялари тузилиб, улар квартираларни текшириш ва ортиқча уй-жой майдонини аниқлаш билан шуғулландилар. Уларнинг составига шаҳар Совети, касаба союзи ва Ички ишлар халқ комиссарлиги органларининг вакиллари кирди.

Уй-жой проблемаси янги уйлар қуриш йўли билан ҳам ҳал қилинди. 1925 йилда Самарқанд Ўзбекистон ССРнинг пойтахти бўлганидан кейин партия ва совет ташкилотларининг шаҳар коммунал хўжалиги ва ободончилигига эътибори кучайди.

1925 йил июнида Ўзбекистон ССР Халқ Комиссарлари Совети тақдим этилган шаҳар қурилиши лойиҳаларини кўриб чиқди ва маъқуллади. Уй-жой қурилиши соҳасида бир қаватли уйлар қуриш мақсадга мувофиқ деб топилди.

Самарқандда уй-жой қурилишига 1925 йил ёзида 400 минг сўм маблағ ажратилган эди. 1926 йилда Самарқанд Коммунал хўжалик марказий банкидан 500 минг сўм кредит олди. 1927 йилда 25 та икки қаватли уй қуриш учун шаҳарга 600 минг сўм ажратилди.

Бинокорлик материаллари ва малакали ишчиларнинг етишмаслигига қарамай, 1927 йил кузига қадар 36 та уй қурилди. Бундан ташқари, эски уйлар ремонт қилинди. Шундай қилиб, шаҳарнинг уй-жой фонди анча кўпайди. Самарқандда умумий майдони 499368 квадрат метр 15309 бино бўлиб, уларнинг 10 процентини муассасалар ташкил қилади.

Тиклаш даврида кооператив уй-жой қурилиши ҳам олиб борилди. Меҳнаткашлар учун уйлар қуриш бўйича ширкатлар тузилди. 1925 йилнинг ёзида бунёдга келган бундай ширкатлардан бири «Кооператив-ремонт-уй-жой ширкати» деб аталар эди. Ширкат уставига кўра, уни таъсис этган ташкилотлар Совет ҳокимиятининг органлари ва касаба союз ташкилотлари бўлиб, давлат ва партия ташкилотлари, корхоналар, ишчилар, хизматчилар ва улар oilаларининг аъзолари ширкатнинг пайчилари бўлишлари мумкин эди. Масалан, 1926 йилда уй-жой кооперацияси саккизта уй қурди.

Шаҳарнинг уй-жой фонди якка тартибда қурилган уйлар ҳисобига ҳам ортиб борди. Қурилишнинг бундай хилини рағбатлантириш мақсадида якка тартибда уй қурувчиларга имтиёзлар берилди.

1925—1927 йилларда бир неча жамоат бинолари, шу жумладан, коммунал меҳмонхона, кутубхона ҳамда ўз кутубхонаси, ошхонаси ва виставкалари учун бинолари бўлган Деҳқонлар уйи, айрим ведомстволарнинг муассасалари ва халқ

комиссарликлари учун бинолар қурилди. 1927 йил охирида ишчилар учун иккита катта ётоқхона қуриб битказилди.

Совет ҳокимиятининг дастлабки йилларидан бошлаб, айниқса, республика пойтахти Самарқандга кўчирилгандан кейин шаҳарни қайта қуриш, асосан, унинг эски шаҳар қисмини реконструкция қилиш масаласи асосий вазифа ҳисобланарди.

Шаҳарни сув билан таъминлаш проблемаси аввалгидек муҳим масала эди. Маблағ ва қурилиш материалларининг етишмаслиги туфайли водопровод қурилиши орқага сурилди. Янги қудуқлар қурилгандан кейин шаҳарни сув билан таъминлаш бирмунча яхшиланди.

1925 йил май ойида Самарқанд шаҳрини ободонлаштириш ҳақида Самарқанд область ижрокоми қабул қилган қарор маҳаллий ташкилотлар зиммасига шаҳарни ёритиш вазифасини юклади. Қарорда «Эски шаҳарнинг ҳар бир маҳалласи албатта ёритилсин, бунинг учун тегишли тадбирлар ишлаб чиқилсин» дейилган эди.

Шаҳарни электрлаш йил сайин яхшиланиб борди. 1925 йилнинг охирида янги шаҳар кўчаларини 58 электр чироғи ёритди. 1927 йил бошларида шаҳарнинг эски ва янги қисмларида 376 фонарь бўлиб, йилнинг охирига келиб, 600 электр чироғи ўрнатилди.

Самарқанд электр станциясининг қуриб битказилиши шаҳарнинг ёритиш шохобчаларини янада кенгайтириш имконини берди.

Область ижрокоми қарорида йўлларни ремонт қилиш, эски кўприкларни тиклаш ва янгиларини қуриш, шунингдек кўчаларга, айниқса, эски шаҳар районидаги кўчаларга тош ётқизиш кўзда тутилган эди. 1925 йилга қадар 97 минг квадрат метр йўлга тош ётқизилди ва 9700 квадрат метр йўлга қайтадан тош ётқизилди. Тош йўллари 5725 сўм миқдо-рида ремонт қилинди, Қарши кўчаси очилди, Дарби, Хўжа-аҳрор, Қиробод, Панжакент йўлларига ва эски шаҳарнинг Ҳайдаробод қисмига ҳам тош ётқизилди; нон бозори майдони тузатилди, узунлиги 140 саржин Сўзонгарон йўли қурилди, 120 майда темирбетон ва 7 та ёғоч кўприк қурилди, эскилари ремонт қилинди. 1927 йилда Қорадарё устига солинган 150 метрлик кўприк битказилди. Уша йилларда йўл қурилишига 359672 сўм сарфланди.

1925 йил октябрда шаҳарда автобус қатнови бошланди. Аввал учта, 1927 йилга келиб эса 15 та машина қатнади.

Шаҳар меҳнаткашлари ободонлаштиришдаги барча ишларда фаол қатнашдилар. Улар шанбалик ва якшанбаликлар, ҳашарлар ташкил қилдилар.

Ҳар йили кўкаламзорлаштириш кампанияси ўтказилиб турилди. 1925 йилда шаҳар кўчатхонасининг ходимлари шаҳар

кўчаларига 8 минг туп ҳар хил дарахт ва 3950 туп бир йиллик ўсимликлар ўтқаздилар.

Самарқанднинг эски шаҳар қисмини ободонлаштириш ҳам айниқса кенг кўламда авж олди. Гўри Амир ёргорлиги олдида боғ барпо этилиб, гуллар ўтқазилди. 1925 йил ёзида эски шаҳарда иккита янги боғ ва истироҳат парки очилди. 1927 йилда шаҳар маҳаллий хўжалик бўлими боғдорчилик станциясига шаҳар гулхонаси ва кўчатхонасини ташкил этиш, паркларни тўла тиклаш учун 80 минг сўм ажратди.

Шаҳарнинг санитария аҳволини яхшилаш чоралари кўрилди. «Озодалик ҳафтаси»да меҳнатга яроқли бутун аҳоли шаҳар кўчалари, уйлари, майдонларини тозалашга жалб этилди, мунтазам равишда шанбалик ва якшанбаликлар ўтказилиб турилди.

Самарқанд партия ва совет органлари ишчи ва хизматчиларнинг моддий фаровонлигини яхшилаш ҳамда маданий даражасини ошириш учун барча тадбирларни кўрдилар.

Туркистон республикаси Марказий Ижроия Комитетининг қарорига биноан бошқа шаҳар, область ва уездлардаги каби, Самарқандда ҳам ишчилар турмушини яхшилаш комиссияси тузилди. Комиссияга турли касаба союзларнинг вакиллари кирган эди. Комиссия ишчилар аҳволини ўрганиб чиқиб, турмуш ва ишлаб чиқариш шароитларини яхшилаш ҳамда меҳнатни муҳофаза қилиш тўғрисида ғамхўрлик қилар, ишчилар социал страхованиесини ташкил этар ва ҳатто иш ҳақини тартибга солиб турарди. Уй-жой масалаларига катта эътибор берилди.

Ишчилар турмушини яхшилаш комиссиялари меҳнаткашларнинг соғлигини сақлаш масалалари билан ҳам шуғулландилар, корхоналарда меҳнат муҳофазаси қоидалари ва ҳавфсизлик тадбирларига риоя қилинишини контроль қилиб борди. Уларнинг қарори билан квартиралар ва ишчилар ётоқхоналари ремонт қилинди, арзон овқатлар сотадиган ошхоналар очилди.

Меҳнат муҳофазаси ва ишчилар соғлигини сақлашга оид масалалар билан касаба союз ташкилотлари ҳам шуғулланди. Улар меҳнат соҳасидаги совет қонунларининг бажарилиши устидан контроль ўрнатдилар, корхоналарда меҳнат шартларига риоя қилинишини кузатдилар, ишчиларнинг меҳнати-ни энгиллатувчи хилма-хил техник ва санитария-гигиена ангиликларини жорий этиш тадбирларини кўрдилар.

1926 йилда Самарқандда ишчи хотин-қизлар турмушини яхшилаш юзасидан махсус комиссия тузилди. Комиссия моддий жиҳатдан қийналган хотин-қизларга пул билан ёрдам кўрсатди, корхоналарда бепул овқат берилишини ташкил этди, хотин-қизларни ишга жойлаштириш билан шуғул-

ланди, болалар яслилари ва боқчаларини очишга ёрдам берди.

Шу тариқа шаҳар меҳнаткашларининг моддий аҳволини яхшилаш чоралари кўрилди. Чакана нархлар мунтазам суратда камайтирилиб борилди. Чунончи, 20-йилларнинг ўрталарида Самарқанд бўйича чакана нархлар ўрта ҳисобда 3—4 процент камайтирилди.

Савдонинг жонланиши ҳам меҳнаткашларнинг моддий аҳволини яхшилашга кўп жиҳатдан ёрдам берди. 1923 йил майида биринчи Самарқанд ярмаркасининг очилиши шаҳар ҳаётида катта воқеа бўлди. 1925 йилда Қушбеги саройи ва 60 дўконли растанӣ қайта қуриш бошланди. Ушандан кейинги йили эски шаҳарда иккита нон дўкони очилди. Давлат савдо шохобчалари ўсиб борди, 1926 йилга келиб, шаҳарда 27 савдо корхонаси ишлади, кооператив савдоси ҳам кенгайиб борди. 20-йилларнинг бошларида Самарқандда ўн тўрт кооператив дўкони ташкил этилди. 1926 йилда уларнинг сони 34 тага етди. Лекин хусусий савдо энг катта салмоққа эга эди.

Самарқанднинг партия ва совет органлари меҳнаткашлар соғлиғини сақлаш ишига катта эътибор берди. Совет ҳукуматининг қарори билан шаҳардаги барча касалхона ва дорихоналар национализация қилинди ҳамда Соғлиқни сақлаш комиссарлиги ва унинг маҳаллий органлари ихтиёрига топширилди.

Республиканинг бошқа шаҳарларидаги каби Самарқандда ҳам янги медицина муассасалари кўпая борди. 1926 йил ўрталарига келиб, уларнинг сони 15 га етди, шу жумладан иккита катта касалхона бўлиб, уларда 79 врач ишларди. Медицина ёрдамининг, шаҳарнинг санитария-гигиена ҳолатининг яхшиланиши туфайли терлама, безгак касалликлари билан оғриш кескин суратда камайиб кетди. 1927 йилда шаҳар соғлиқни сақлаш бўлими юқумли касалликларга қарши курашиш учун 30 минг сўм маблағ ажратди.

Санаторийлар ва дам олиш уйлариининг ташкил этилиши меҳнаткашлар соғлиғини яхшилашга ёрдам берди. 1925 йилнинг ўзида 328 самарқандлик маҳаллий ва марказий санаторийларга путёвка олди, бунинг устига уларнинг бир қисми социал страхование маблағлари ҳисобига даволанди ва дам олди.

Самарқанд аҳолиси туғилишнинг кўпайиши натижасида ва мамлакатнинг бошқа районларидан кўчиб келган кишилар ҳисобига кўпая борди. 20-йилларнинг бошларида Самарқандга марказий шаҳарлардан кўп миқдорда малакали ишчилар, инженер-техник ходимлар оилалари билан кўчиб келдилар. 1923 йилги аҳолини рўйхатга олиш маълумотларига кўра, шаҳарда 71,3 минг аҳоли бўлган бўлса, 1926 йилга келиб 105,1

нинг кишига етган, улардан 51,4 проценти ўзбеклар, 25,8 проценти руслар эди.

Шундай қилиб, Совет ҳокимиятининг дастлабки ўн йили ичида, граждандар уруши, ички контрреволюция, чет эл интервенцияси ва империалистик давлатларнинг иқтисодий блокадаси билан боғлиқ бўлган жуда катта қийинчиликларга қарамай Самарқанд меҳнаткашлари шаҳар хўжалигини тиклаш ва кенгайтириш, шаҳарни ободонлаштириш, савдо, соғлиқни сақлаш, ўз турмуш даражасини юксалтириш соҳасида катта муваффақиятларга эришдилар.

5. САМАРҚАНД — ЎЗБЕКИСТОН ССРнинг БИРИНЧИ ПОЙТАХТИ

РКП(б) Марказий Комитетининг Сиёсий бюроси ва октябрь (1924 йил) Пленуми, СССР Советлари Марказий Ижроия Комитетининг II сессияси Туркистон Марказий Ижроия Комитети сессиясининг, Бутун Бухоро 5-Советлар қурултойининг ва Бутун Хоразм 5-Советлар қурултойининг резолюцияларида ифодаланган Ўрта Осиё халқлари иродасини ҳисобга олиб, 1924 йил 27 октябрда миллий чегараланишни ўтказиш ҳамда Ўрта Осиё Совет Социалистик Республикалари ва областларини тузиш тўғрисида қарор қабул қилди. СССР Советлар Марказий Ижроия Комитети сессиясининг қарорида бундай дейилган: «ССР Иттифоқи Марказий Ижроия Комитети меҳнаткаш халқнинг эркин равишда билдирган иродаси олий қонун эканлигини таъкидлайди ва ССР Иттифоқи Марказий Ижроия Комитетининг Президиумига Ўрта Осиёда янги тузилган республикаларни шу республикалар Советлари съездларининг қарорларига биноан расмийлаштиришни топширади».

Янги совет миллий республикалари тузилганлиги муносабати билан Туркистон, Бухоро, Хоразм Советлари Марказий Ижроия Комитетларининг 1924 йил ноябрь ойида бўлиб ўтган сессиялари мазкур ижроия комитетларнинг фаолиятини тўхтатиш тўғрисида қонунлар қабул қилди. Тузилаётган республика ва автоном областларнинг территорияларидаги бутун ҳокимият шу республикалар ва автоном областларнинг Революцион комитетларига топширилди.

Ўзбекистон ССР Советларининг Таъсис съезди чақирилганига қадар Ўзбекистон Совет Социалистик Республикаси территориясида ҳокимият аслини олганда республиканинг биринчи ҳукумати бўлган Муваққат революцион комитет қўлида эди. Файзулла Хўжаев унинг раиси қилиб тасдиқланди.

Муваққат революцион комитет республика партия ташкилоти раҳбарлигида Ўзбекистоннинг марказий совет органларини тузди, қуйи совет аппарати фаолиятини яхшилаш чораларини кўришга киришди. Республикага пойтахт танлаш

масаласи биринчи навбатдаги масалалардан бири бўлиб қолди. Бу масала Муваққат революцион комитетнинг 1924 йил 22 ноябрда ўтказилган биринчи мажлисида муҳокама қилинди. Бу масалага катта сиёсий аҳамият берилди. Ўзбекистон ССР нинг вужудга келишига олиб келган вазиятнинг ўзига хос хусусиятлари ҳисобга олиниши керак эди. Янги республика составига Туркистон билан бирга илгарин Совет Социалистик Республикалари Иттифоқига кирмаган, маданий ва ҳўжалик жиҳатдан Туркистон Совет автоном республикасига нисбатан анча қолақ бўлган Бухоро ва Хоразм қўшилмоқда эди. Ўзбекистоннинг ҳамма қисмларини муваффақиятли равишда бир бутун қилиб бирлаштириш, совет аппарати ишини жонлантириш, маҳаллий органларнинг марказий ҳукумат муассасалари билан алоқаларини мустаҳкамлаш мақсадида Муваққат революцион комитет Бухоро ва Хоразмдан узоқ бўлмаган Самарқандни республиканинг пойтахти қилиш тўғрисида қарор чиқарди.

Коммунистик партия Ўрта Осиёда янги совет социалистик республикаларининг барпо этилишига катта аҳамият бериб келди. Уларга бевосита ёрдам кўрсатмоқ учун Коммунистик партия ва Совет давлатининг атоқли арбоби М. И. Калинин юборилди.

Партия ва қардош рус халқининг вакили, В. И. Лениннинг энг яқин сафдоши М. И. Калинин ёш республиканинг тикланишида жуда актив қатнашди. У 1925 йил 11 февралда Регистон майдонида ўтказилган умумшаҳар митингида сўзлаган нутқида бундай дейди: «Бу жойда жуда кўп халқ оммаси биринчи марта тўпланаётгани йўқ, Самарқанд биринчи марта пойтахт қилинаётгани йўқ. Ўтмишда бу шаҳарда кўпгина ажойиб воқеалар бўлиб ўтган, бу воқеаларда юз минглаб кишилар қатнашган..., ҳозирги кунда бу ерда эркин Ўзбекистон республикасидаги эркин халқ тўпланиб турибди. Бу — эркин халқнинг янги пойтахтидаги биринчи йиғилиши десак бўлади».

Самарқанд шаҳри республиканинг пойтахти қилиб танланганлиги Ўзбекистоннинг ҳамма қисмларини бир бутун қилиб муваффақиятли равишда бирлаштиришни таъминлади, совет аппарати ишларини жонлантиришга ёрдам берди. Ўзбекистон ССР нинг биринчи пойтахти сифатида Самарқандга ёш республиканинг сиёсий, ҳўжалик ва маданий ҳаётини ташкил этишда муҳим роль ўйнаш насиб бўлди.

Самарқанд пойтахт қилиб олинган кундан бошлаб партия ва совет органлари бу янги пойтахтда қизғин ишга киришдилар. 1925 йилнинг 3 апрелда Самарқанд Советининг партия, комсомол ва ҳарбий ташкилотларнинг вакиллари билан қўшма мажлиси бўлди. Мажлисида 700 га яқин киши ҳозир бўлди. Мажлисида Ўзбекистон Партия ва Ҳукуматининг

раҳбарлари — Ўзбекистон ССР Марказий Ижроия Комитетининг раиси Йўлдош Охунбобоев, Ўзбекистон Коммунистик партияси Марказий Комитетининг секретарлари А. Икромов, В. И. Иванов, Ўзбекистон ССР Халқ Комиссарлари Советининг раиси Файзулла Хўжаевлар қатнашдилар.

М. И. Калинин (Самарқанд, 1925 й.).

Йўлдош Охунбобоев мажлисда катта нутқ сўзлади. У республика пойтахти меҳнаткашларини табриклаб, уларни янги Совет давлатини қуришда актив қатнашишга, ишчилар, деҳқонлар ва Қизил Армия жангчиларининг бирлигини ва меҳнатдаги жипслигини мустаҳкамлашга чақирди. «Эндиликда қизил пойтахт бўлиб қолган Самарқанд, — деди Йўлдош

Охунбобоев, — Шарқ халқлари учун ўрнатилган бўлиши ва ленинизм йўлидан дадил қадам ташлаб бориши лозим».

Орадан кўп вақт ўтмай, қуйи совет аппарати ходимларининг республика конференцияси чақирилди. Бу конференция иш тажрибаларини ўртоқлашиш, совет қурилиши практикасини ўрганиш ва умумлаштириш мақсадида ўтказилди.

1925 йил май ойида Ўзбекистон ССР Иттифоқи составига ўз ихтиёри билан кирганлиги республика тараққиётини давом эттиришда ҳал қилувчи босқич бўлди. Бу тарихий иш Ўзбекистонда хўжалик ва маданий қурилиш вазифаларини муваффақиятли бажаришни тагин ҳам яхшироқ таъминлади.

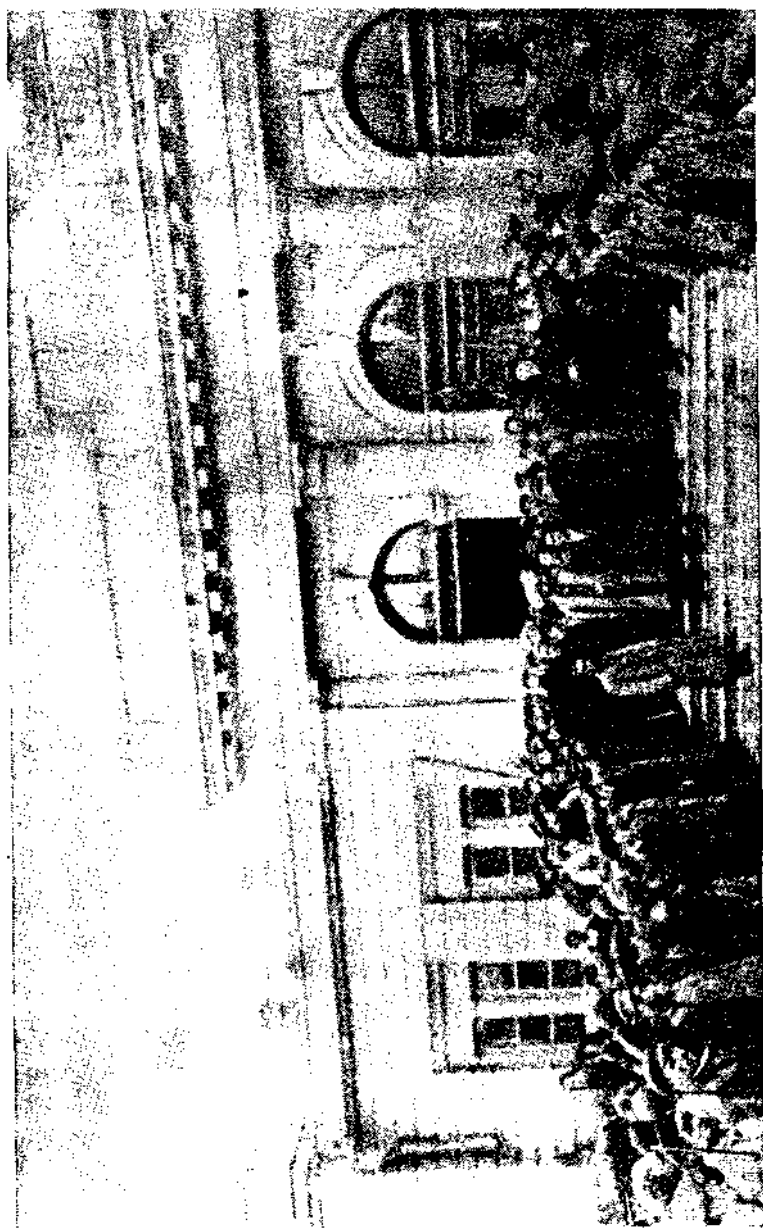
1925 йил сентябрь ойида Андижонда Ўзбекистон ССР Марказий Ижроия Комитетининг учинчи сессияси бўлиб ўтди. Сессия қуйи совет аппаратини мустаҳкамлаш — унинг раҳбарлари составини текшириб чиқиш, бойларни ва бошқа антисовет унсурларни Советлардан ҳайдаб чиқариш ҳамда камбағал, ўрта деҳқон активларидан бўлган лаёқатли кишиларни Советлар составига киритиш вазифасини қўйди. Сессия айрим областлардаги мавжуд революцион комитетларни ўз вақтида ижроия комитетлари билан алмаштириш кераклигини ҳам кўрсатиб ўтди.

Республикадаги совет органларини қайта қуриш масаласи Ўзбекистон К(б)П Марказий Комитетининг 1925 йилда бўлиб ўтган иккинчи пленумида ҳам муҳокама қилинди. Советларни тўла равишда ерлилаштириш вазифаси белгилаб берилди. Советларни халқ оmmasига кўпроқ яқинлаштириш, Ўзбекистон меҳнаткашларини давлатни бошқариш ишларида қатнаштириш зарур эди. Шу мақсадда турли идоралар қошида маҳаллий миллатлардан совет муассасалари учун ходимлар тайёрлаш курслари очилди.

Ўзбекистон республикаси территориясида турли тилда гаплашадиган халқлар истиқомат қилиб турганлиги ҳам қуйи аппаратни мустаҳкамлаш масаласини ҳал этишни қийинлаштирмоқда эди. Аҳолининг анчагина қисми тожик, қozoқ, қорақалпоқ, туркман, қирғиз ва бошқалардан иборат эди. Миллий территориял чегараланиш ўтказилганлиги натижасида Тожикистон Автоном Совет Социалистик Республикаси тузилди, бу республика Ўзбекистон ССР составига кирди. Шундай қилиб, Ўзбекистон Совет Республикаси федератив давлатга айланди.

Давлат ва жамоат аппаратини ерлилаштириш иши маориф соҳасида катта аҳамиятга эга бўлиб қолди. Бу вазифани ҳал қилишда федератив республика пойтахти бўлган Самарқанд алоҳида роль ўйнади.

Маҳаллий тилларни биладиган кадрларнинг етишмаётганлигига қарамай, Ўзбекистон Коммунистик партияси Мар-

Ўзбекистон ССР ҳукумат аъзоларининг Самарқандга келиши.

казий Комитети ва Совет ҳукумати партия ва совет ходимларидан анчагина кишини сафарбар қилиб, Тожикистон-АССР га юборди. Булар орасида Я. Афзалий, М. Уринхўжаев, Н. Ширинов, М. Хожибоев, И. Миржамолов, М. Имомов, М. Аҳмадбеков, К. Ҳамроев, М. Ермуҳамедов, А. Масаидовлар бор эди. Улар Тожикистон ССР нинг партия ва давлат аппаратини мустаҳкамлаш ҳамда хўжалик ва маданий қурилишини ривожлантиришда муҳим роль ўйнадилар.

Мамлакатни индустриштириш ва қишлоқ хўжалигини коллективлаштириш социализм қуриш тўғрисидаги ленинча дохияна планнинг таркибий қисми бўлиб, бунинг амалга ошириш Совет давлатини мустаҳкамлашда ҳал қилувчи босқич бўлди.

ВКП(б) XIV ва XV съездларининг тарихий қарорлари асосида бутун мамлакатда бўлган каби, Ўзбекистонда ҳам завод ва фабрикалар, совхоз ва колхозлар, маданият ўчоқлари қуриш авж олдириб юборилди.

Самарқанд меҳнаткашлари партия ташкилоти бошчилигида янги ҳаёт қурувчиларнинг биринчи сафларида иш олиб бордилар. Советларнинг мустаҳкамланиши, қишлоқ ва овулларда Совет ҳокимиятининг ҳақиқий органларга айлантирилганлиги, Коммунистик партиянинг хотин-қизларни озод қилиш сиёсати тарихга «хужум» деган ном билан кирган мана шу ҳаракатнинг амалга оширилиши, Ўзбекистоннинг индустриштирилиши ва унинг қишлоқ хўжалигини коллективлаштириш, мамлакатнинг пахта мустақиллиги учун кураши, республикада маданий революциянинг биринчи босқичини амалга ошириш Самарқанд номи билан боғланган³. Босмачиликни тамомила тугатиш мақсадида меҳнаткашларнинг босмачиларга қарши ҳужумини тайёрлаш ва шу ҳужумни муваффақиятли ўтказиш тадбирлари Самарқанд шаҳрида белгиланди. Ер-сув ислоҳоти ўтказилганлиги ҳам Ўзбекистон ССР нинг биринчи пойтахти номи билан боғланган.

Самарқандда Ўзбекистон Коммунистик партиясининг тўртинчи съезди — иккинчи, учинчи, тўртинчи ва бешинчи съездлари ҳамда республика Советларининг учта съезди — иккинчи, учинчи ва тўртинчи съездлари ўтказилди. Бу съездларнинг қарорлари республиканинг сиёсий ва маданий ҳаётида жуда катта роль ўйнади. Самарқанднинг ўзида ҳам катта ўзгаришлар рўй берди. У республиканинг индустриал марказларидан бири бўлиб қолди. Бу ерда янги фабрика ва заводлар қурилди, саноатнинг янги тармоқлари вужудга келди, илмий тадқиқот муассасалари ва ўқув юртлари, театр, клуб, кутубхона, музейлар барпо қилинди.

³ Самарқанд 1925 йилдан 1930 йилнинг охиригача Ўзбекистон ССР нинг пойтахти бўлди.

Ўзбекистон Совет республикасининг биринчи раҳбарларидан: ЎзССР МИК нинг раиси Пўлдош Охунчобоев, ЎзССР Халқ Комиссарлари Совети раиси Файзулла Хўжаев, Ўзбекистон К(б)П МК нинг биринчи секретари Акмал Икромов.

Мамлакатни индустрлаштириш ва қишлоқ хўжалигини коллективлаштириш даврида Самарқанд республиканинг йирик саноат маркази сифатида қишлоқ, район ва область хўжаликларига ҳар томонлама ёрдам бериш учун бошқа шахарларга олий ва ўрта малакали кадрлар, коммунист, комсомол, пропагандист ҳамда агитаторларни юбориб турди.

1926—1927 йилларда республикада районлаштириш ўтказилди. Бу ишни ўтказишга В. И. Лениннинг аҳолининг миллий состави энг муҳим иқтисодий омилларнинг бири бўлса ҳам, лекин бошқа омиллар орасида бирдан-бир ва энг муҳим омил эмас, шахарни унга иқтисодий жиҳатдан ёндашган қишлоқ ва округлардан «миллий» моментни⁴ назарда тутмоқчи бўлиб ажратиб қўйиш керак эмас, деган фикри асос қилиб олинди. Ўзбекистон территориясининг муваффақиятли равишда районлаштирилганлиги маъмурий, сиёсий ва хўжалик ишларига раҳбарликни пухта ташкил этишга ёрдам берди. Республикадаги мавжуд 7 область (музофот), 23 уезд, 241 волость тугатилиб, уларнинг ўрнига 10 округ, 87 район ва 1749 та қишлоқ Совети ташкил этилди. Пойтахт (Самарқанд) округида 10 та район ва 171 та қишлоқ Совети ташкил этилди.

1926 йилнинг охири — 1927 йилнинг бошида Ўзбекистонда Советларни қайта сайлаш иши бошланиб кетди. Бу биринчи кенг сайлов кампанияси эди. Мана шу қайта сайлов натижасида қишлоқ Советларига жуда кўп батраклар, камбағал ва ўрта деҳқонлар сайланиб, уларнинг состави яхшиланди. Сайланган 30603 депутатдан 3904 таси хотин-қизлар эди. Шулардан 30 киши қишлоқ Советларига раис қилиб сайланди.

1927 йил 22 мартда Самарқандда Ўзбекистон ишчи-деҳқон ва Қизил аскар депутатлари Советларининг II съезди очилди. Съезд Ўзбекистон ССР нинг биринчи Конституциясини қабул қилди. Бу Конституцияга «Меҳнаткаш ва эксплуатация қилинувчи халқ ҳуқуқлари декларацияси» асос қилиб олинди.

Республиканинг Совет давлати ва ижтимоий тузуми асосий принципларини — ишчи ва деҳқонлар ҳокимиятини мустақамлаган Конституциясининг қабул қилинганлиги тўғрисидаги хабар шахар ва қишлоқ меҳнаткашларини социализм ғалабаси учун курашга тагин ҳам кўпроқ руҳлантирди.

Коммунистик партия ва Совет ҳукумати Ўзбекистонда йирик саноатни ривожлантиришни қолоқ аграр ўлкани юксак даражада ривожланган индустриал-аграр республикага айлантиришнинг зарур шарти деб билди.

Самарқанд Ўзбекистон пойтахти бўлиб қолганидан кейин аста-секин йирик саноат марказига айланаверди. 1926—1927

⁴ Қаранг: В. И. Ленин, Асарлар, 20-том, 34-бет.

йиллар ичида республикада 48 та саноат корхонаси қурилди, шу жумладан, Самарқандда дизель электростанция, «Деҳқон» заводи, пиллакашлик фабрикаси, тикувчилик ва тўқимачилик корхоналари, иккита ёшиг заводи, макарон фабрикаси, кўн заводи, босмахона, ёғоч материаллари заводи қурилди. СССРнинг моддий ва молиявий ёрдами туфайли биринчи беш йилликнинг бошланишига қадар республикада саноат ишлаб чиқариши тўла равишда тиклаб олинди ва 1913 йилги даражадан анча ошиб кетди.

Социалистик индустрияни тагин ҳам ривожлантириш агар масалани ҳал қилиб беришни талаб этди. Қишлоқдаги феодаллик муносабатларини тугатиш зарур бўлиб қолди. Бу масалалар Ўзбекистон К(б)Пнинг 1925 йил ноябрь ойида Самарқандда бўлиб ўтган II съездида муҳокама қилинди. Съезднинг «Ер ислоҳоти тўғрисида»ги резолюциясида кўрсатиб ўтилганидек, қишлоқда феодаллик муносабатларининг тугатилмаган қолдиқлари, жамики маданий ерларнинг учдан бир қисмидан кўпроғи шаҳар ва қишлоқлардаги помешчик, бой ва қулоқлар қўлида тўпланганлиги, бойлар камбағал, ўрта ҳол аҳолини асоратга солиб турганлиги шунингдек, кенг деҳқонлар оммасининг активлиги ўсиб бораётганлиги ва улар меҳнаткашларнинг ерга бўлган ҳуқуқларини амалга оширишни зўр бериб талаб қилаётганликлари ер ва сувни национализация қилишни амалга оширишни партия ва Совет давлати олдида навбатдаги вазифа қилиб қўйди.

Ўзбекистон ССР Марказий Ижроия Комитетининг 1925 йил 2 декабрдаги Фавқулодда сессияси «Ер ва сувни национализация қилиш тўғрисида» ҳамда «Ер ва сув ислоҳоти тўғрисида» декрет чиқарди. 1926 йилнинг баҳорида бу декрет мана шу тадбирларни ўтказиш учун тайёрланган ва иқтисодий жиҳатдан ривожланган Тошкент, Фарғона ва Самарқанд областларида, сўнгра эса Зарафшон областида амалга оширилди.

Ўзбекистон К(б)Пнинг 1927 йил ноябрда бўлиб ўтган III съезди тўрт областда ўтказилган ер ислоҳоти натижаларини яқунлаб, республиканинг ҳамма районларидаги ер муносабатларини ўрганиб чиқиш тўғрисида қарор қабул қилди. Ўзбекистон ССР Советларининг Марказий Ижроия Комитети кўпчилик меҳнаткаш халқнинг билдирган иродасига мувофиқ 1928 йилнинг ноябрь ва декабрида «Ўзбекистон ССРнинг Қашқадарё, Сурхондарё ва Хоразм округларида меҳнат қилмай катта-катта ерлардан фойдаланувчиларни тугатиш тўғрисида» декрет қабул қилади.

Ер-сув ислоҳотини ўтказиш вақтида помешчик типигаги 4800 дан кўпроқ хўжалик тугатилди, 23036 хўжаликнинг ортиқча ерлари тортиб олинди. Республика ер фондига шу тариқа қўшилган 474393 десятина ер 89730 га яқин камбағал

ва батрак хўжаликларига тақсимлаб берилди. Бундан ташқари, камбағал деҳқонлар ва батракларнинг кўпчилиги иш ҳайвони, деҳқончилик асбоблари, уруғлик ва пул қарзларини енгил шартлар билан олдилар. Мана шу ёрдамни беришга давлат 20 миллион сўмдан кўпроқ пул сарфлади.

Ер ислоҳотини ўтказиш вақтида деҳқонлар оммасининг сиёсий активлиги кучайиб кетди. Улар Совет ҳокимиятининг революцион тадбирларини бузишга интилган бойлар, қулоқлар, руҳонийлар қаршичилигини енга бордилар. Буржуа-миллатчи агентларнинг тор-мор келтирилиши камбағал ва ўрта деҳқонлар оммасини ленинча Коммунистик партия ва Совет ҳукумати теварагида тагин ҳам кўпроқ жипслаштирди.

Бошланғич партия ташкилотлари, комсомол, «Қўшчи» ва батрак «Рабземлес» союзлари, шунингдек, қишлоқларни оталиқда олган ишчи коллективлари, аввало, Ўзбекистон пойтахтининг партия ва жамоат ташкилотлари ер-сув ислоҳотини, ер тузиш ва янги ерларни суғориш ишларини ўтказишда партия ва Советларнинг таянчи бўлди. Самарқанд ишчи ҳамда меҳнаткашлари партия ва Совет ҳукуматининг бу тадбирларини қатъий қўллаб-қувватладилар.

Ўзбекистон ССР Советлари Марказий Ижроия Комитетининг 1928 йил 19 ноябрдаги қарори катта аҳамиятга эга бўлди. Бу қарор қишлоқ хўжалигини социалистик негизда қайта қуриш учун шарт-шароитлар яратиб бериш мақсадида ердан фойдаланишни қайта қуришнинг асосий принципларини белгилаб берди.

Ўзбекистон ССР Советлари Марказий Ижроия Комитети ва Халқ Комиссарлари Совети ВКП(б) XV съезди, III партия курултойи ва Ўзбекистон К(б)П Марказий Комитети II Пленумининг тарихий қарорларига асосланиб, республика қишлоқ хўжалигини коллективлаштириш тўғрисида 1928 йил 28 апрелда қарор қабул қилди. Колхоз қурилишининг ўша йиллардаги практикаси қишлоқ хўжалигини коллективлаштиришни тайёрлашга доир асосий тадбирлар (контрактация ва кредит системаси, ер тузилиши, сув тузилиши, механизация, ўғитлар билан таъминлаш, агрономия хизмати кўрсатиш ва шу кабилар) деҳқон хўжаликларини бирлаштиришга ёрдам берганлигини кўрсатди.

Ўзбекистон ССР Советлари III съездининг қарорларида (1929 йил май) «Қишлоқ хўжалик кооперациясининг ҳамма турларини ривожлантириш, уни ташкилий ва молиявий жиҳатдан мустаҳкамлаш йўли, шунингдек, ишлаб чиқаришни кооперативлаштириш соҳасидаги ишларни чуқурлаштириш, коллектив хўжаликлар ва совет хўжаликлари қуриш ҳамда уларнинг сифатини яхшилаш» қишлоқ хўжалик соҳасидаги энг зарур вазифалар эканлиги кўрсатиб ўтилди.

Ўзбекистонда колхозлар қурилишининг маҳаллий социал-маиший шароитдан келиб чиқаётган ўзига хос баъзи бир хусусиятлари бўлди. Ўлканинг иқтисодий қолоқлиги, эскирган анъаналар ва урф-одатлар, шариятнинг чуқур томир ёйган рукулилари, диний фанатизм ва патриархал-феодаллик муносабатлари социалистик ўзгаришларни ўтказиш йўлига анчагина ғов солиб турди.

Коллективлаштиришнинг биринчи йилларида республиканинг айрим районларида хотин-қизлар артеллари ташкил қилинди. Хотин-қизларни озод қилиш, одамларнинг турмуши ва оилдаги бой-феодал сарқитларини тугатиш учун кураш зарурлиги сабабли шундай қилинди. Хотин-қизлар ишлаб чиқаришга кенг жалб қилингандагина, бу вазифани муваффақиятли ҳал қилиш мумкин эди.

Ўзбекистон Коммунистик партияси Марказий Комитети ва Ҳукумати хотин-қизларни озод қилиш учун кескин кураш олиб борди. Бу ишга Самарқанд партия ташкилоти ва меҳнаткашлари катта ҳисса қўшдилар. Ўзбекистон Коммунистик партиясининг чақирғига жавобан пойтахт хотин-қизлари оилавий муносабатларни, никоҳни, ҳуқуқий ва мулкий ҳолатни тартибга солиш тадбирларини амалга ошириш йўлида актив иш олиб бордилар, ишлаб чиқариш ва жамоатчилик ҳаётига актив қўшилдилар. «Ўртоқ» тамаки фабрикасида ишлаб турган жамик ишчиларнинг 50 проценти, яъни 80 киши ўзбек хотин-қизлари эди. 1927 йилда шаҳарда «Хужум» пиллакашлик фабрикаси ишга туширилди. Бу фабрикадаги ишчи хотин-қизлар ишчилар коллективининг 52,1 процентини ташкил қилди. Бошқа шаҳарларнинг хотин-қизлари Самарқанд хотин-қизларидан ўрнак олиб турдилар. Умуман, Ўзбекистонда саноатда ишлаб турган ўзбек хотин-қизлари 1925 йилдан 1928 йилга қадар бўлган давр ичида 3 баравардан зиёдроқ кўпайиб, 3 минг кишидан ошиб кетди. 1928 йилда республикадаги 139 та хунармандчилик ва қишлоқ хўжалик кооперативлари артелларида ишлаб турган маҳаллий миллат хотин-қизлари қарийб 8 минг кишига етди. Энг оғли хотин-қизлар Коммунистик партия сафига қабул қилинди. 1929 йилининг бошида Ўзбекистон коммунистлари орасида маҳаллий миллат хотин-қизлари 1187 кишига етди.

Меҳнаткаш хотин-қизларнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётда қатнашаётганлиги синфий душманларнинг қаҳр-ғазабини қўзғатди. Улар игво ва фитналар ташкил қилишга киришдилар. Хотин-қиз активларга қарши террор юргизиб, хотин-қизларнинг озод қилинишига тўсқинлик қилишга уриндилар.

Ўзбекистон Советларининг III съездида Йўлдош Охунбоевнинг хотин-қизларни озод қилиш учун кураш қандай болаётганлиги тўғрисидаги доклады муҳокама қилинди. Докладда реакцион унсурлар — бойлар, руҳонийлар, амир амал-

дорлари ва шу кабилар қаттиқ қаршилик кўрсатаётганлик-лари қайд қилиб ўтилди. Съезд синфий душманларга нисбатан жазолаш сиёсатини бўшаштирмасликни ва хотин-қизлар озодлигига қарши қаратилган ҳар бир террорчилик ҳаракатини контрреволюцион чиқиш деб ҳисоблаш кераклигини талаб қилди.

1927 йилнинг ноябрида Ўзбекистон Коммунистик партиясининг III съезди очилди. Съездда хўжалик ва маданий қурилишда эришилган муҳим ютуқлар қайд қилинди ва «Ўзбекистон ССР халқ хўжалигини ривожлантиришнинг беш йиллик планини тузишга доир директивалар» қабул қилинди.

Ўзбекистон ССР халқ хўжалигини ривожлантиришнинг беш йиллик плани кўзда тутган асосий мақсад ва вазифалари социалистик секторнинг халқ хўжалигидаги салмоғини систематик равишда ошириб бориш ва республиканинг мамлакатимиз марказий районларига нисбатан тарихан вужудга келган иқтисодий қолоқлигини тугатишдан иборат бўлди.

Биринчи беш йилликда республиканинг энергетика саноати айниқса, тез ривожланди. Самарқанд электростанцияси реконструкция қилинганлиги натижасида унинг қуввати анча кўпайди.

Мамлакат индустриалаштирилаётганлиги ва қишлоқ хўжалиги замонавий техника билан таъминланаётганлиги туфайли қишлоқ хўжалигини ёпасига коллективлаштириш ва қулоқларни синф сифатида тугатиш учун зарур шарт-шароит вужудга келди.

«Ишirma беш мингчи» ишчилар қишлоқ хўжалигини коллективлаштиришга катта ёрдан беришди. ВКП (б) Марказий Комитети ноябрь (1929 йил) Пленумининг қарорига мувофиқ, 1930 йилнинг бошида Ўзбекистонга Москва, Ленинград, Иваново-Вознесенск ва бошқа шаҳарларнинг актив ишчиларидан 433 киши юборилди. Бундан ташқари республика шаҳарларидан қишлоқларда ишлаш учун 253 киши юборилди. Шундай қилиб, партия ишига содиқ бўлган ишчилардан 700 га яқин киши хўжаликни социалистик қайта қуришда қишлоқ меҳнаткашларига ёрдам бериш учун республика қишлоқларига келди. Ишчилардан тузилган махсус оталиқ бригадалари колхозларга ишлаб чиқариш ва техника ёрдами кўрсатиш учун Россиянинг саноат марказларидан Ўзбекистонга юборилди.

1930 йилда Фарғона, Янги Бухоро (Когон), Асака, Янги-қўрғон, Янгийўл, Бағдод, Риштон ва Шофрон районларида МТС лар ташкил этилди. Булар деҳқонлар оmmasининг колхозлар томон буриллишини таъминлашда янги восита бўлди. 1930 йилнинг 1 октябрга қадар Ўзбекистонда 3576 та колхоз ташкил этилди, бу колхозлар деҳқон хўжаликларининг 34,5 процентини ўз сафида бирлаштирди, ваҳоланки, шу

йилнинг бошида қишлоқ хўжалик артелларида бирлашган хўжаликлар жамини деҳқон хўжаликларининг 10,08 процентидан иборат эди.

Коллективлаштиришнинг тез суръатлар билан боришининг боиси, ўрта деҳқонларнинг қишлоқ хўжалик артелларига актив кира бошлашида, қулоқ, бой ва бошқа душман унсурлар фаолиятининг фош қилинишидадир. Бироқ республиканинг айрим районларида шовма-шоварлик ва ВКП(б) Марказий Комитетининг колхоз қурилишида ихтиёрийлик принципларига риоя қилиш тўғрисидаги кўрсатмаларини бузиш ҳоллари рўй берди.

Ўзбекистон Коммунистик партиясининг IV съезди (1929 йил февраль) ВКП(б) МҚ ва ВКП(б) МҚ Ўрта Осиё Бюросининг индустрлаштириш ва қишлоқ хўжалигини социалистик асосда қайта қуришга қаратилган йўлини мақуллади ҳамда социалистик қурилиш соҳасида республика партия ташкилотларининг конкрет вазифаларини белгилаб берди.

1930 йил 4 июнда Ўзбекистон Коммунистик партиясининг V съезди очилди. Съезд колхоз ҳаракати оммавий тус олган ва синфий кураш кескинлашган вазиятда ўтди. Съезд Ўзбекистон партия ташкилоти коллективлаштириш вақтида йўл қўйилган хато ва камчиликларни ВКП(б) Марказий Комитетининг 1930 йил 15 мартдаги қарори асосида тузатишга киришганлигини қайд қилди. Колхоз ҳаракатида партия йўлини бузувчиларга қарши муваффақиятли кураш олиб борилганлиги туфайли коллективлаштиришда эришилган ютуқларни мустаҳкамлаш ва кўкламги экишни ўз вақтида ўтказишни таъминлаш имконияти туғилди. Колхозлар 1930 йилнинг баҳорида жамики пахта майдонининг 34,3 процентига чигит экидилар.

Съезд коллектив қишлоқ хўжалиги негизиде пахтачиликни янада ривожлантириш масалаларига катта эътибор берди. А. Икромов Ўзбекистон К(б)П Марказий Комитетининг иши тўғрисида қилган ҳисобот докладида уқтириб айтдики, «пахтачиликни ривожлантириш Совет Иттифоқини индустрлаштиришга катта ёрдамгина бериб қолмасдан, шу билан бирга, Ўзбекистонда қишлоқ хўжалигини социалистик реконструкциялаш ишини ҳам кўп марта енгиллаштиради».

Съездда қабул қилинган қарорда пахтачиликни ривожлантириш батрак — камбағал ва ўрта деҳқонлар оммасининг моддий ва маданий даражасини кўтариш учун қулай шароит яратиб беради, миллий тенгсизлик элементларини йўқотишга ёрдам беради, мамлакатни индустрлаштиришга ва қишлоқ хўжалигини коллективлаштиришга катта ёрдам кўрсатади, деб таъкидлаб ўтилди.

Ўзбекистон Коммунистик партияси V съездининг колхоз қурилишига доир қарорлари республика коммунистларини

партия йўлини бузувчиларга қарши курашни кучайтиришга сафарбар қилди, колхозларнинг биринчи ҳосилини йиғиб-те-риб олишни муваффақиятли ўтказишни таъминлади, колхоз-чилик ҳаракатини кучайтиришга ва республикада пахтачи-ликини ривожлантиришга ёрдам берган зўр восита бўлди.

Халқ хўжалигини социалистик реконструкциялаш вазифа-ларини ҳал этини мутахассис кадрлар тайёрлашни кўпайти-ришни талаб қилди. 1925 йилда республикада ҳаммаси бўлиб иккита олий ўқув юрти ва 23 та ўрта махсус ўқув юрти мав-жуд эди. 1929—1930 ўқув йилида эса олий ўқув юртлари 23 тага ва ўрта махсус ўқув юртлари 32 тага етди.

Самарқанд олий ўқув юртлари: Олий педагогика инсти-тути, Халқ хўжалиги институти, Қишлоқ хўжалик институти ва Медицина институти республика учун юқори малакали кадрлар тайёрлашга катта ҳисса қўшди.

Москвадаги Шарқ меҳнаткашларининг коммунистик уни-верситети, Я. М. Свердлов номидаги коммунистик универси-тет, Тошкентдаги В. И. Ленин номидаги Ўрта Оснё комму-нистик университети ва Самарқанддаги Ўзбекистон коммуни-стик университети партия, совет ва идеология кадрларини тайёрлашда муҳим роль ўйнади. Республикадаги иккита ком-муннистик университетда маҳаллий миллатлардан бўлган бир миңдан кўпроқ студент ўқиб турди.

1928 йилда Самарқандда Музика-тадқиқот институти ташкил этилди. Кейин Ўзбекистоннинг атоқли композиторла-ри М. Ашрафий, Т. Содиқов, М. Бурхонов ва бошқалар бош-ланғич музика таълимини мана шу институтда олдилар.

Меҳнаткашларнинг сиёсий билимини оширишда жуда кат-та сўлғишлар рўй берди. Бу ишда совет матбуоти муҳим роль ўйнади.

Маданий-оқартув ишларини яхшилаш мақсадида маҳал-лий ҳокимият органлари ҳузурида маданий қурилиш Совет-лари тузилди ва булар аҳолига маданий хизмат кўрсатишни йўлга қўйиш чораларини кўрдилар. Клуб ва кутубхона хо-димларини тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш учун 1925 йилда Самарқандда қисқа муддатли курслар очилди, бу курсларда 80 киши, шу жумладан, хотин-қизлардан 11 киши ўқиб таълим олди. Кейинроқ бундай курслар Тошкентда, Фарғонада ва бошқа областларнинг марказларида ҳам очил-ди. Маданий-оқартув муассасаларининг вазифалари, улар бажараётган ишнинг ҳажми ва мазмуни ўса борган сари шу муассасаларнинг ходимларини тайёрлаш йилдан-йилга тако-миллаштирилмасди.

Қишлоқ хўжалик билимларини тарқатиш коллективлаш-тириш йилларида қишлоқлардаги маданий-оқартув муасса-салари ишнинг энг муҳим участкаси бўлди. ВКП(б) Мар-казий Комитетининг ноябрь Пленуми (1928 йил) деҳқонлар-

нинг агрономия саводсизлигини тугатиш ва қишлоқ хўжалик билимларини кенг пропаганда қилишни уюштириш масаласини қўйди. Бу муҳим ишда қишлоқ агрономлари ва маориф ходимлари катта роль ўйнадилар. 1930 йилда Самарқандда агроколхоз университети ташкил қилинди. Бу университет колхоз ишлаб чиқаришнинг бригадирларини, табелчилар, бухгалтерлар, ўқиткичлар ҳамда қишлоқ учун маданий-оқартув муассасалари ходимларини тайёрлаб бериш билан шуғулланди.

Ўзбекистон Совет Социалистик Республикасининг ва унинг халқ хўжалиги реконструкциясининг барпо бўлиши натижасида маданият равнақи ҳам тезлашди. Халқ маорифи, соғлиқни сақлаш ва онг-билим масалалари Коммунистик партия ва совет органларининг диққат марказида бўлди.

Мамлакатимиз халқларининг қардошларча ёрдами туфайли Ўзбекистонда мактаб тармоқлари, ўрта ва олий ўқув юртлири, медицина ва маданий-оқартув муассасалари кенгайди, фан, адабиёт, санъат равнақ топди.

IV БОБ

САМАРҚАНД СОЦИАЛИЗМНИНГ ИҚТИСОДИЙ ПОЙДЕВОРИНИ ҚУРИШ ЙИЛЛАРИДА (1928—1932 йиллар)

1. САМАРҚАНД МЕҲНАТКАШЛАРИНИНГ САНОАТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ УЧУН ҚУРАШИ

Халқ хўжалиги муваффақиятли равишда қайта тикланганлиги ва мамлакатни индустрлаштириш асосида уни реконструкция қилиш бошланганлиги СССР ишлаб чиқарувчи кучларини ривожлантиришнинг перспектив планларини ишлаб чиқиш учун шарт-шароит яратиб берди ва бундай планларни ишлаб чиқишни зарур вазифа қилиб қўйди.

1927 йилнинг декабрида ВКП(б) нинг XV съезди СССР халқ хўжалигини ривожлантиришнинг биринчи беш йиллик планига доир директивалар қабул қилди. Бу директивалар асосида 1929 йилнинг апрелида ишлаб чиқилган беш йиллик плани (1928—1932 йиллар) XVI партия конференцияси маъқуллади ва СССР Советларининг V съезди тасдиқлади.

Партия XV съездининг қарорлари ва ВКП(б) Марказий Комитетининг кўрсатмалари асосида Ўзбекистон К(б)П III съезди Ўзбекистон ССР халқ хўжалигини ривожлантиришнинг беш йиллик планини тузишга доир директивалар қабул қилди. Бу директиваларда плани ишлаб чиқиш вақтида «Қишлоқ хўжалигининг рентабеллигини оширадиган ва уни ривожлантириш суръатларини жадаллаштирадиган қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишловчи саноатни, асосан техника — хом ашё саноатини бутун чоралар билан ривожлантиришга асосий эътибор бериш лозим», деб кўрсатиб ўтилди.

1929 йил май ойида Ўзбекистон Советларининг III съезди республика халқ хўжалигини ривожлантиришнинг биринчи беш йиллик планини кўриб чиқиб тасдиқлади. Бу планда, биринчи навбатда, қишлоқ хўжалигини социалистик реконструкция қилиш ва механизациялаштириш, колхоз ва совхоз қурилишини кучайтириш, қишлоқ хўжалик кооперацияси ролин ошириш асосида қишлоқ хўжалигини, айниқса пахтачиликни ривожлантириш кўзда тутилди. Съезд қарорида кўрсатиб

ўтилдики, «саноатни ривожлантириш борасида белгилаб қўйилган йўлнинг умумий вазифаси Ўзбекистоннинг аграр мамлакатдан аграр-индустриал мамлакатга айлантиришдан иборатдир».

1928—1929 йилларда мавжуд корхоналарни кенгайтириш ва реконструкция қилиш ва янгиларини қуришга Самарқандда 9,2 миллион сўм, шу жумладан, янги саноат корхоналари қуришга 2 миллион 333 минг сўм (25,4 процент) сарфланди. Бу маблағ бундан олдинги хўжалик йилида қилинган харажатлардан қарийб 3 барабар кўп эди. Саноат ялли маҳсулотини ишлаб чиқариш 1928—1929 йилларда СССР да ўрта ҳисобда 24 процент кўнайган бўлса, Самарқанд областида 59 процент кўлайди. Беш йилликнинг биринчи йили область социалистик саноатини ривожлантиришда бурилиш йили бўлди ва хусусий капиталистик секторнинг тугатилишига олиб келди. Самарқанд области саноатида социалистик секторнинг салмоғи 1927—1928 йиллардаги 95,42 процент ўрнига 99,5 процентга етди; хусусий хўжалик секторининг салмоғи 0,5 процентга тушиб қолди.

Шу даврда Самарқанд округ ва шаҳар партия ташкилотлари ишлаб чиқариш программаларининг бажарилишига, корхоналарни хом ашё билан планли таъминлаш йўлидаги тўсиқларни енгитишга, рационализаторлик ва иxtироччиликка, меҳнат унумдорлигини оширишга, шунингдек, иш вақтида бекор туриб қолиш ва проғулларга қарши курашни кучайтиришга, меҳнаткашларнинг моддий шароитини яхшилашга катта эътибор берди.

Маҳаллий миллат вакиллариини ишлаб чиқаришга тортиш тадбирлари амалга оширилганлиги натижасида республика ишчилар синфининг миллий состави анча ўзгарди. Чунинчи, Самарқанддаги вино заводларида маҳаллий ишчилар 1929 йилнинг бошида 34 процентга, пиллакашлик фабрикасида 83 процентга, кўн заводларида 45 процентга етди.

Самарқанд округи ва шаҳрининг экономикасида ҳунармандчилик саноатининг ўрни катта эди. Қонун кучига эга бўлган қарорлар (Бутуниттифоқ Советлари III съездининг қарори, СССР Марказий Ижроия Комитети билан Халқ Комиссарлари Советининг 1927 йил 14 декабрдаги ва Ўзбекистон ССР Марказий Ижроия Комитети ва Халқ Комиссарлари Советининг 1928 йил 15 июлдаги қарорлари) ҳунарманд касибларга конституцион имтиёзлар, солиқ, квартира ҳақи тўлаш ва бошқа шу кабилар соҳасида имтиёзлар берди.

Самарқанд округ ва шаҳар кустарь-ҳунармандчилик союзининг фаслияти якка касибларни кооператив-ишлаб чиқариш артелларига жалб қилишга қаратилди, аёл касибларга алоҳида эътибор берилди. 1928—1929 йилларда кустарь-ҳунармандчилик союзига қарашли 82 артелнинг 2582 аъзоси

бўлиб, улардан 182 киши хотин-қизлар эди. 1928 йилда кустарь саноатининг артеллари 26686 минг сўмлик, 1929 йилнинг бошида 36000 минг сўмлик, яъни 1928 йилга нисбатан 35 процент кўп маҳсулот ишлаб чиқарди.

Самарқанд округ партия ташкилотининг III конференцияси ҳунармандчилик кооперациясининг маҳсулотларига талаб катталигини ҳисобга олиб, партия ва хўжалик ташкилотлари олдига бир қанча вазифаларни қўйди. III жумладан, конференция кустарчилик саноатининг истиқболи кенг бўлган тармоқларини ривожлантиришга кўпроқ эътибор беришни, Самарқанд кустарь-ҳунармандчилик союзининг хўжалик фаолиятини кучайтиришни, кредитларни кўпроқ бериш, унинг муддатларини тартибга солиш ва шу каби йўллар билан кустарь-ҳунармандчилик союзининг молиявий фаолиятини мустаҳкамлашни; мавжуд артелларни мустаҳкамлаш ва ишлаб чиқаришни механизациялаштириш йўли билан умумий устаноналарни кўлайтириб, шу асосда коллективлаштиришни ривожлантириш ҳамда кооперативлаштиришни такомиллаштиришни талаб қилди.

Округлар тугатилганлиги сабабли, 1930 йилда Совет ҳокимиятининг район звеноларини мустаҳкамлаш зарур бўлиб қолди. Самарқанд округи бўйича районларни мустаҳкамлаш учун раҳбар ходимлардан 20 киши юборилди.

Район партия конференцияларида «Беш йиллик планни тўрт йилда бажарамиз» деган шиор майдонга ташланди. Шаҳар меҳнаткашлари бу шиорни маъқуллаб ишга киришди. Бу шиорни амалга оширмақ учун иқтисодий тежаш, меҳнат унумдорлигини кўтариш, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар танархини ва устама харажатларини камайтириш, меҳнат нитизомини мустаҳкамлаш, шаҳар ва қишлоқ меҳнаткашларининг ишлаб чиқаришдаги активлигини ошириш керак эди.

«Хужум»пиллакашлик фабрикаси коллективи партия чақиригига жавобан 1930 йилда 49541 килограмм, яъни ундан олдинги йилдагига нисбатан 33 процент кўп қурт уруғи тайёрлаб бериш мажбуриятини олди. Фабрика ишчилари социалистик мусобақани авж олдириб, Самарқанднинг IV партия конференцияси чақирилганга қадар топшириқни 100 процент бажардилар ва биринчи кварталда бажарилмай қолган нормани ҳам тўла адо этдилар. Ишлаб чиқариш харажатлари 16,2 процент камайтирилди. Фабрика ишчиларининг сиёсий активлиги ошди. Фабрикадаги ҳамма ишчиларнинг 74 процентини хотин-қизлар ташкил этарди. Уларнинг кўпчилиги ўқиб, маълумотларини ошириб, раҳбарлик лавозимларига кўтарилди, ишлаб чиқариш усталари бўлиб қолди. Булар орасида масалан, Майрам Камолова (фабрика директорининг ўринбосари), Ҳ. Эшонқулова (Эски шаҳар район партия комитети хотин-қизлар бўлимининг мудираси), Р. Омошжопова (инст-

руктор), Р. Раҳимова («Хужум» фабрикаси фабзавкомининг раиси) ва бошқа кўпгина хотин-қизлар бор эди.

Партия аъзолари ва комсомоллар коллективдаги ишчиларнинг 50 процентдан кўпроғини ташкил қилди (коммунистлар 75 киши, комсомоллар 368 киши).

«Хужум» фабрикаси ўзининг илғор ишчиларидан 87 кишини партия, совет ва колхоз раҳбарлик лавозимларига тайёрлаб берди. Кўпгина ишчилар 3-босмахонада, 2, 3 ва 4-вино заводларида, 66-пахта заводида раҳбарлик лавозимларига тавсия қилинди. Раҳбарлик лавозимларига кўтарилган 98 кишидан 30 киши маҳаллий миллат вакиллари эди. Ишчилардан 264 киши, шу жумладан, 76 коммунист раҳбарлик мансабларига кўтарилди.

Янги саноат корхоналари қурилаётганлиги бинокор ишчи кадрларни кўплаб тайёрлашни талаб қилди. Самарқандда бу масалага катта эътибор берилди. 1928 йилда бу шаҳарда бинокорлик касбига эга бўлган 105 ишчи бор эди, 1929—1930 йилларда бундай ишчилар 1658 кишига етди.

Уша йили ФЗУ га 78 киши қабул қилинди. Шулардан 43 киши маҳаллий миллат болалари эди. Самарқанд шаҳар касба союз Совети ҳузуридаги ишлаб чиқариш курсларида 57 киши ўқитилди. Темир йўл учун керакли ишчи кадрлар (машинистлар, слесарлар, телеграфчилар ва бошқалар) тўғрақларда ва малакани ошириш курсларида ўқитилиб тайёрланди. 1930 йилда бундай тўғарак ва курсларда 625 киши ўқитилди. Шулардан 402 киши маҳаллий миллатлардан эди. Шаҳар касба союз Советининг йўлланмаси билан 1930 йилда Автомобиль-йўл институти ва техникумларга 50 киши, шу жумладан, маҳаллий миллат вакилларидан 22 киши ўқишга юборилди.

Беш йилликнинг учинчи ҳал қилувчи йилида Самарқанд саноати янги муваффақиятларга эришди. Тикувчилик фабрикаси ва 20-нон заводи, консерва заводи ишга туширилди. Ишчилар, инженер-техник ходимларнинг сиёсий ва ишлаб чиқариш фаоллиги низоҳатда ўсганлиги натижасида «Дехқон» заводи, ипак қўрғин уруғи заводи, 3-босмахона йиллик саноат молия планини 105 процент бажарди. 1931 йилда СССР да саноат ялпи маҳсулоти ишлаб чиқариш 1930 йилдагига нисбатан 21 процент кўпайган бўлса, Самарқанд области саноати шу муддат ичида ялпи маҳсулот ишлаб чиқаришни 50,2 процент кўпайтирди.

Беш йилликнинг тўртинчи охириги йилида Самарқанд саноати олдида ялпи маҳсулот ишлаб чиқаришнинг 1931 йилдаги даражага нисбатан 62,4 процент кўпайтириш вазифаси қўйилди. Корхоналарнинг коллективлари меҳнат унвондорлигини ошириш учун курашга актив қўшилдилар.

Охунбобоев номидаги кўн заводининг ишчилари 1932 йилнинг бошида сапоат-молия планини 150 процент бажариш мажбуриятини олдилар. Қурт уруғи заводи ишчилари кўн заводи ишчиларининг чақирғига жавобан муқобил планни ялғари суриб, саноат-молия планида белгиланган 107 минг қути қурт уруғи ўрнига 110 минг қути қурт уруғи беришга ваъда қилдилар.

8 март номидаги тикувчилик фабрикасининг ҳамма цехлари 1932 йилнинг январидан бошлаб хўжалик ҳисобига ўтди. Бу фабрикада 259 ишчи социалистик мусобақа ва зарбдорлик ҳаракатига қўшилди. Тикувчилик фабрикаси, пиллакашлик фабрикаси, «Деҳқон» заводи, Самарқанд депоси 1932 йилда ялпи маҳсулот ишлаб чиқариш планини бажардилар. Бироқ, шаҳарнинг баъзи корхоналари хом ашё ва электр энергия билан етарли таъминланмаганлиги сабабли ишлаб чиқариш планларини тўла бажара олмадилар.

Самарқанд корхоналарининг ишчи коллективлари қишлоқ хўжалигини социалистик негизда қайта қуришга катта ёрдам бериб турдилар. Облаstdaги деҳқон хўжаликларининг 80 проценти 1932 йил 1 январга қадар колхозларга бирлашди. Самарқанд шаҳрининг корхоналари 30 колхозни ўз оталиғига олди.

Беш йиллик даврида энергетика саноатини барпо қилиш ва кенгайтиришга катта-катта маблағлар берилди. 1929 йилда Самарқанд янги шаҳридаги электростанцияда учинчи агрегат ўрнатилди, учта дизель-агрегат ўрнатилган янги электростанция ишга туширилди. Бундан ташқари, ялпи қуввати 200 от кучига эга бўлган майда электростанциялар ҳам кўпайтирилди. Шундай қилиб, электростанцияларнинг қуввати 336 киловаттдан 1300 киловаттга етказилди. Энди бу станциялар йилга 2854 минг киловатт-соат электр энергия ишлаб чиқарадиган бўлиб қолди. Бироқ, бу миқдор Самарқанд аҳолиси ва саноатнинг электр энергияга бўлган эҳтиёжини таъминлаш учун етарли эмас эди.

Биринчи беш йиллик мобайнида Самарқанд шаҳрининг металл ишлаш саноати анча ривожланди. Бу тармоқ корхоналари реконструкция қилиниб, кенгайтирилганидан кейин ишлаб чиқарилаётган ялпи маҳсулотнинг ҳажми кўпайтирилиб, металл ишлаш корхоналари 2243 минг сўмлик маҳсулот чиқарадиган бўлиб қолди. Асосий ишлаб чиқариш фондларининг қиммати эса 3727 минг сўмга етди.

Қурилиш материаллари саноатини ривожлантиришга ҳам катта эътибор берилди. Берилаётган капитал маблағларнинг ҳажми жиҳатдан республикада бу тармоқ учинчи ўрнига чиқиб олди. Янги ишлаб чиқариш корхоналари қурилаётганлиги сабабли қурилиш материалларига талаб кўпайиб борди. Биринчи беш йиллик давомида областнинг ўзида қурилиш мате-

риаллари ишлаб чиқарувчи база вужудга келтирилди. Мавжуд ғишт заводларини реконструкция қилиш ва кенгайтириш билан бир қаторда 1933 йилда Самарқандда йилига 10 миллион донга ғишт тайёрлаб бера оладиган янги завод ишга туширилди. Жиззах шаҳрида оҳақ заводи қуришга киришилди.

Янги ғишт заводлари ишга туширилиши билан бу корхоналарининг ялли маҳсулоти 1933 йилда 1913 йилдагига нисбатан 2,5 баравар, асосий ишлаб чиқариш фондлари эса 3,5 баравар кўпайди. 1927—1928 йиллардагига нисбатан меҳнат

26 Боку комиссарлари номли шойи тўқиш фабрикасининг цехи.

ушмудорлиги 2 баравар, ишчиларнинг йиллик ўртача иш ҳақи 71,6 процент ошди. Қурилиш материалларининг нархлари 10—17,8 процент камайtirилди. Ишчилар истиқомат қилаётган уй-жой майдони беш йиллик охирига келиб, беш баравар кўпайди.

Самарқандда Октябрь революциясига қадар бир неча майда ва ярим кустарь типидagi пахта тозалаш заводлари ва кўн заводлари бор эди. Халқ хўжалигини қайта тиклаш даврида бу заводлар маҳсулот чиқаришни кўпайтирган бўлсалар ҳам, бироқ, аҳоли эҳтиёжини тўла равишда қондира олмади.

Беш йиллик давомида енгил саноатининг янги корхоналарини қуришга бюджет маблағларининг 64,2 проценти, мавжуд корхоналарини реконструкция қилиш ва кенгайтиришга бюджетининг 30 проценти, капитал-ремонт ишларига бюджетининг 4,1 проценти, бошқа харажатларга 1,7 процент сарфланди. Пахта тозалаш заводлари реконструкция қилинганлиги нати-

жасида ҳар бир заводнинг бир йилда тозалаб берадиган пахтасининг ўртача миқдори 38 процент кўпайди, ҳар бир заводни энергия билан таъминлаш ўрта ҳисобда 246 от кучидан 304 от кучига етказилди.

Самарқанд кўп заводи реконструкция қилиниб, майда териларни ишлашга ихтисослаштирилди. Бу завод 1932 йилдан бошлаб ҳар йили 1 миллион дона тери ишлаб чиқарадиган бўлди.

Биринчи беш йиллик даврида енгил саноатнинг янги тармоқлари — пиллачилик ва тикувчилик тармоқлари вужудга келди. Самарқандда қурилган қурт уруғи заводи област пиллачиларини сифатли уруғлар билан таъминлаб турди.

Октябрь революциясига қадар ипакчилик саноати учун керакли хом ашёни қайта ишлаш мақсадида Россиянинг марказий районларига олиб кетилар эди. 1931 йилда Самарқанддаги шойи тўқиш ҳунармандчилик кооперацияси корхоналарини реконструкция қилиш асосида 100 та тўқув машинаси ўрнатилган шойи тўқиш ҳамда бўйаш-пардозлаш фабрикаси қурилди.

Пиллачилик саноатида меҳнатни механизациялаш ва технология жараёни яхшиланди. Фабрикалар реконструкция қилинганидан кейин кўпгина иш жараёнлари, шу жумладан, пиллаларни саралаш сингари кўп меҳнат талаб қиладиган ишлар механизациялаштирилди. Масалан, пилла тортиш машиналари ўрнатилганидан кейин меҳнат унумдорлиги анча ошди ва ишнинг санитария-гигиена шароити нормал ҳолга келтирилди.

Енгил саноатнинг энергия билан таъминланиш даражаси ошди. Беш йилликнинг биринчи йилида ҳар бир ишчига 0,187 киловатт электр энергия тўғри келган бўлса, беш йилликнинг охирига келиб, 0,265 киловатт электр энергия тўғри келадиган бўлиб қолди.

Енгил саноатни ривожлантиришда маҳаллий аҳолининг кенг истеъмол буюмларига бўлган эҳтиёжини қондириш кўзда тутилди. Бу саноат ишлаб чиқараётган жамини маҳсулотнинг 60—65 проценти миллий ассортимент молларидан иборат бўлди.

Енгил саноатнинг янги корхоналари барпо қилинганлиги маҳаллий миллат хотин-қизларини ишлаб чиқаришга тортишда катта роль ўйнади. Беш йилликнинг бошида Самарқанд областида аёл ишчилар 946 кишидан иборат бўлган бўлса, беш йилликнинг охирига келиб, улар 6621 кишига етди. Тикувчилик ва пиллакашлик фабрикаларидаги ишчиларнинг аксарияти ўзбек хотин-қизларидан иборат эди.

Беш йилликнинг муваффақиятли бажарилиши меҳнаткашларнинг моддий фаровонлиги ва маданиятини оширишга ёрдам берди. Самарқандда бир ишчининг йиллик ўртача иш

ҳақи беш йилликнинг бошида 637 сўми ташкил қилган бўлса, 1932 йилнинг охирига келиб, 1110 сўми ташкил қилди, яъни қарийб икки барабар кўпайди. Ўзбекистон енгил саноатида меҳнат унумдорлиги тўхтовсиз ошиб борганлиги шу тармоқнинг ҳамма корхоналарини қисқартирилган етти соатлик иш кунига кўчиришга ва ишлаб чиқаришда ишбай усулини жорий қилишга имкон берди.

Ун-крупa ишлаб чиқариш ва нон саноати кенгайтирилди. 1929 йилда Самарқандда 2-нон заводи қурилди, макарон фабрикаси ва бошқа корхоналар реконструкция қилиниб, кенгайтирилди. 1931 йилда йилига 10 минг тонна муз тайёрлаб берадиган музхона, чой қадоқлаш фабрикаси ишга туширилди, гўшт комбинати, мева-сабзавот консерваси, лимонад ва пиво заводлари реконструкция қилинди. Пиво заводининг ишлаб чиқариш қуввати кенгайтирилди ва у йилига 106 минг гектолитр пиво ишлаб чиқарадиган бўлди. Революциядан олдин шу миқдордаги пивони тўққизта завод ишлаб чиқарар эди.

Областда, айниқса Самарқанд, Ургут ва Булунғур районларида боғдорчилик анча ривожланди, унинг асосида виноароқ саноати тараққий этди. Заводларнинг буғ машиналари кўпайтирилди, корхоналарда янги ускуналар ўрнатилди. Бу эса, кўп меҳнат талаб қиладиган ишларнинг анчасини механизациялаштиришга имкон берди.

1929 йилда Самарқандда қуюлтирилган узум шарбати ишлаб чиқарадиган катта завод ишга туширилди. СССР да биринчи бўлган бу завод йилига 1547 декалитр қуюқ шарбат ишлаб чиқара олар эди.

Фабрика-заводлар ишлаб чиқараётган маҳсулотларнинг ҳажми тўхтовсиз кўпайиб борди. Беш йиллик давомида ялпи маҳсулот чиқариш 1927—1928 йиллардагига нисбатан 8 барабар кўпайди. Ҳунарманд касиблар артелларда бирлаштирилганлиги, ҳунармандчилик кооперацияси замонавий ускуналар билан таъминланганлиги ялпи маҳсулот чиқаришнинг кўпайтиришга ёрдам берди.

Кустарларнинг меҳнат унумдорлиги ўсishи билан олаётган иш ҳақлари ҳам кўпайди. Аммо кустарларнинг ойлик ўртача иш ҳақи давлат корхоналаридаги малакали ишчиларникидан камроқ эди.

Масалан, давлат тикувчилик фабрикасида тикувчи ишчининг бир ойлик ўртача иш ҳақи 1930 йилда 85 сўм 60 тийин бўлган бўлса, 1933 йилнинг биринчи кварталда 87 сўми ташкил этди. Ҳунармандчилик кооперацияси системасида кустар тикувчининг бир ойлик ўртача иш ҳақи 1932 йилда 62 сўми, 1933 йилнинг биринчи кварталда эса 79 сўм 98 тийинни ташкил қилди.

Самарқанд областининг корхоналари реконструкция қилинганлиги ва кенгайтирилганлиги сабабли ишчилар сони ҳам

кўпайди. Область саноатида 1913 йилда 2265 ишчи ишлаган бўлса, 1932 йилда фақат Самарқанд шаҳрининг ўзида ишчилар сони 12034 кишига етди, яъни қарийб беш баравар кўпайди.

Шаҳар корхоналарининг партия ташкилотлари ишлаб чиқариш масалаларини ижодий ҳал қилиб, ишчилар ва инженер-техник ходимлар активлигини янада ривожлантирди.

Коммунист-новаторлар кўрсатган шахсий ўрнак рационализаторлар сафининг ишчилар, инженерлар ва техниклар ҳисобига тобора кўпайишига ёрдам берди.

Илғор ишчилар шаҳар корхоналаридаги коммунистлар сафини тўлдира бордилар. 1930 йилда Самарқанд шаҳрининг фабрика ва заводларида 1920 коммунист ишлаган бўлса, 1932 йилнинг бошида корхоналаридаги коммунистлар 2765 кишига етди, шулардан 2345 коммунист ишлаб чиқариш илғорлари даражасига кўтарилди. Самарқанд депосининг ўзидагина коммунист ва комсомол ишчиларининг 90 процентига яқини ишлаб чиқариш новаторлари бўлиб, социалистик мусобақада актив қатнашди. Биринчи беш йиллик даврида саноатда меҳнат ушумдорлиги 1927—1928 йилдагига нисбатан қарийб икки баравар кўпайди.

Самарқанд шаҳри саноатининг биринчи беш йиллик йилларидаги ривожланиш якунилари бутун республикада бўлгани каби, бу шаҳар меҳнаткашлари ҳам иқтисодий қолоқликни туғатишда катта ютуқларни қўлга киритганликларини ва Ўзбекистонда социалистик қурилишни янада кенгайтирмоқ учун мустаҳкам негиз яратиб берганликларини кўрсатиб турибди.

1932 йилда бошқа иттифоқдош республикаларнинг халқлари каби, ўзбек халқи ҳам биринчи беш йиллик планини муддатида олдин — 4 йилу 3 ой ичида тўла бажарди. Бу жаҳоншумул тарихий аҳамиятга эга галаба бўлди. Мамлакатимизнинг ишчилар синфи янги эконимикани ижодий барпо қилишга, жамиятнинг ишлаб чиқарувчи кучларини ниҳоятда тез суръатлар билан ривожлантиришга ўзининг қодир эканлигини амалда исбот қилди.

Беш йиллик план бажарилганлиги социалистик секторни ўстиришни таъминлади. Ўзбекистоннинг Совет Иттифоқидаги бошқа республикалар билан иқтисодий алоқаларини янада мустаҳкамлади, Ўзбекистон ССР ва бутун мамлакат халқ хўжалигини юксалтириш манфаатларини кўзлаб ишлаб чиқарувчи кучлардан энг кўп даражада фойдаланишини, ишчилар синфини, айниқса ўзбек хотин-қизларини социалистик қурилишга актив тортиш ҳисобига тез ўстиришни, шунингдек, инженер-техник ходимларнинг малакали кадрларини кўпайтиришни таъминлади, республикани саноат ишлаб чиқаришининг даражаси жиҳатидан СССР нинг марказий районлари даражасига яқинлаштириб қўйди.

2. ПАРТИЯ-СОВЕТ АППАРАТИНИ ҚАЙТА ҚУРИШДА САМАРҚАНД БОЛЬШЕВИКЛАРИНИНГ РОЛИ

Экономика ва маданиятнинг янада ривожланиб бориши маҳаллий партия ва совет органларининг ишини қайта қуриш ва яхшилашни талаб қилди. Бу иш ВКП(б) XV съездининг (1927 йил декабрь) қарорларига мувофиқ олиб борилди. Съезд бутун мамлакат территориясини районлаштиришни биринчи беш йиллик йилларида тугаллаш зарурлигини кўрсатиб ўтган эди¹.

Янги маъмурий-территориал районларга бўлиниш маҳаллий хўжалик имкониятларини тўла равишда аниқлаб, улардан фойдаланишни, миллий манфаатларни қондиришни, sanoat марказларининг қишлоққа нисбатан етакчиликл мавқеини таъминлашни, социалистик демократияни янада ривожлантирмоқ учун қулай шарт-шароит яратишни кўзда тутди.

Ўзбекистон Коммунистик партияси Марказий Комитетининг V Пленуми (1927 йил 17—21 март) республикада ўтказилган маъмурий-иқтисодий районлаштиришнинг ва Советларни қайта сайлашнинг дастлабки натижаларини якунлади ва социалистик ишлаб чиқариш муносабатлари янада мустақамлашиб бораётган шароитда халқ хўжалиги тўхтовсиз ўсиб бораётгани «Ўзбекистонни советлаштиришнинг навбатдаги босқичларини ўтказиш — районлаштириш ва Советларининг охириги қайта сайловини ўтказиш учун фойда қулай шарт-шароитлар яратиш берганлигини» қайд қилди.

Уша вақтгача республика партия ташкилоти районлаштириш лойиҳасини омма орасида кенг муҳокама қилиш, район ва округ ҳокимият органлари структурасини аниқлаш ва ишлаб чиқиш, қишлоқ Советлари шохобчаларини кенгайтириш ва аҳолига яхшироқ хизмат кўрсатиш мақсадида ихчам районлар барпо қилишни, маҳаллий бюджетни тузиш ва шу каби ишларни ташкил этиб, жуда катта ишлар қилди.

Ўзбекистон Коммунистик (большевиклар) партияси Марказий Комитетининг Пленуми маҳаллий бюджетдан қилинадиган маъмурий харажатларни камайтириб, 18 процентдан 16 процентга туширишни, штатлар бўйича умумий харажатларни 5,5 процент камайтиришни, штатларни 7,5 процент қисқартиришни, жамоат тартибини сақлаш бўйича эса штатни қисқартириб, 12,5 процентдан 8 процентга келтиришни белги-

¹ Бутун мамлакатни иқтисодий районлаштиришга амалий киришниш партия XII съездининг қарорларида кўрсатиб ўтилган эди. Партия, совет ва хўжалик ишларига раҳбарлик қилишни жойларга яқинлаштирган ва халқ хўжалигини ёппасига юксалтиришга ёрдам берган бундай районлаштиришнинг дастлабки якунлари ВКП(б) XIV съездида кўриб чиқилди. Қараг: «КПСС резолюцияларида...», I қисм, 718—719-бетлар; II қисм, 193—465-бетлар.

лаб берди. Бошқарув аппаратининг ҳамма бўғинларида шу аппарат учун сарфланадиган харажатларни аниқлаб, хизмат қилувчи ходимларни мумкин қадар камайитириш тўғрисида кўрсатма берилди.

Партия Марказий Комитетининг ижроия бюроси ва Халқ Комиссарлари Совети ҳузурида Совет аппарати бўғинларини ихчамлаштириш ва арзонлаштириш билан шугулланувчи махсус комиссия ишлай бошлади. Давлат аппаратининг, аynиқса қуйи аппаратининг состави сифатини яхшилаш масаласи партия ва совет органларининг диққат марказида турди. Марказий Комитет ташкилот бюросининг ва Марказий Ижроия Комитетнинг қарори билан совет аппарати етакчи бўғинларининг раҳбарлари айрим муассасалар ва корхоналарга бirkитиб қўйилди. Лекин бу чораларнинг ҳаммаси етарли эмас эди. Ўзбекистон К(б)П Марказий Комитетининг V Пленуми қайд қилиб ўтганидек, шаҳар Советлари ўзларининг амалий ишларида меҳнаткашлар кенг оmmasига ҳали ҳам тўла равишда таянмаётганликлари маълум бўлди. Бироқ, 1927 йилда шаҳар Советини қайта сайлашда шаҳар аҳолисининг актив қатнашганлиги, нопролетар элементларнинг оммага бўлган сиёсий таъсири тагин ҳам кўпроқ заифлаштирилганлиги қуйи совет аппаратини ёт унсурлардан тозалаш масаласини партия ташкилотлари олдига зарур вазифа қилиб қўйди. 1928 йилга келиб, Самарқанд шаҳар Советининг состави ишчи кадрлар анча кўпайтирилганлиги ҳисобига бирмунча янгиланди (Самарқанд шаҳар ижроия комитети аъзоларининг 47,9 проценти ишчилардан иборат бўлиб қолди).

Шаҳар Совети олдида ерли миллат меҳнаткашларини турли секциялар, комиссиялар ва шу кабиларнинг ишига кенг равишда тортиш вазифаси турар эди. Бу вазифани амалга ошириш уюшмаган ва кам уюшган меҳнаткашлар оmmasига, аynиқса эски шаҳарда пролетариат таъсирини мустаҳкамлашга ёрдам берар эди. Секцияларнинг ишнинг жонлантириши, шаҳар Совети президиумининг ва пленумининг родини юксалтириш зарур эди, бунинг учун ишлай олмайдиган ва лаёқатсиз раҳбарларни шаҳар Совети составидан чақириб олиш керак эди.

Кейинги вақтларда ВКП(б) XVI конференциясининг қарорлари (1929 йил апрель) Самарқанд партия ташкилотини янада ўстириш ва мустаҳкамлашда катта роль ўйнади. Шаҳар бошланғич партия ташкилотлари партия конференцияси қарорларини муҳокама қилиб, омма билан алоқани янада кучайтириш, танқид ва ўз-ўзини танқидни авж олдириш, совет аппаратини яхшилаш ишларида қатнашиш чораларини кўрди. Шунинг учун муассасалар ва ташкилотлар фаоллигида параллелизмни мавжуд қиладиган ортнқча тормоқларни йўқ қилиш даркор эди.

Дзержинский район партия комитетининг Пленуми Самарқанд шаҳар Советининг докладини муҳокама қилиб, шаҳар Совети ижроия комитетининг ишида катта камчиликлар борлигини аниқлади. Жумладан, Самарқанд округ ижроия комитети шаҳар Совети қилаётган ишларнинг айнан ўзини қилаётганлиги, шаҳар Советига тааллуқли масалалар билан (магазинларнинг ишлари, биноларни ремонт қилиб бериш, одамларни уйдан-уйга кўчириш ва шу каби ишлар билан) шуғулланаётганлиги маълум бўлди. Ҳатто округ ижроия комитети ўз қарорларининг бажарилишини контроль қилиб туришни ҳам шаҳар ижроия комитетига топширди. Бундай шароитда шаҳар Совети шаҳар ҳаёти билан алоқадор масалаларни ҳал қилишда ўзининг ташаббускорлиги ва мустақиллигини кўрсата олмас эди.

Катта ва кичик президиумлар мавжуд бўлиб, уларнинг қиладиган ишлари аниқ белгиланмаганлиги ишда чалкашликлар туғдиради. Округ ижроия комитетининг раиси, қоида тариқасида шаҳар ижроия комитетига ҳам раислик қилар эди. Шаҳар Совети округ ижроия комитети олдида бирон марта ҳам ҳисоб бергани йўқ, чунки округ ижроия комитети президиумининг деярли ҳамма аъзолари айни вақтда шаҳар Совети президиумига ҳам аъзо эди. Шаҳар ижроия комитетининг кичик президиуми 4—7 кишидан, катта президиуми эса 4—11 кишидан иборат эди.

Омма орасида олиб бориладиган партиявий-сиёсий ва ташкилотчилик ишларини қай тарзда қайта қуриш ва кучайтириш йўллари ВКП(б) Марказий Комитети апрель (бирлашган) Пленуми ва ноябрь (1929 йил) Пленумининг қарорларида белгилаб берилган эди².

Дзержинский район партия комитетининг Пленуми Самарқанд шаҳар ижроия комитети президиумининг катта ва кичик президиумларга бўлинишини тугатишни мақсадга мувофиқ деб топди. Округ ижроия комитетининг раиси шаҳар ижроия комитетида раислик қилиш ҳуқуқидан маҳрум этилди. Шаҳар ижроия комитетининг раиси бошқа ҳамма вазифалардан озод қилинди. Шаҳар Совети раисининг ўринбосари лавозими тасдиқланди, шаҳар Совети аъзоларининг вазифалари аниқ белгилаб берилди, шаҳар халқ маорифи ва соғлиқни сақлаш бўлимлари тузилди. Округ халқ маорифи ва соғлиқни сақлаш бўлимларининг ўрнига округ инспекциялари тузилди.

Маҳаллий партия ташкилотлари штатларни қисқартириш, бошқарув аппаратининг ишини ихчамлаштириш ва яхшилаш борасида катта ишлар қилди, бюрократизм, сансалорлик ва «қоғоз билан раҳбарлик қилишга» қарши кураш олиб борди. Дзержинский район партия комитетининг Пленуми шаҳар

² Қаранг: «КПСС резолюцияларида...».

ташкilotларининг коммунистлари ва раҳбарларидан омма билан алоқани кучайтиришни, юзаки раҳбарлик элементларини бутунлай йўқотишни, танқид ва ўз-ўзини танқидни авж олдиришни талаб қилди.

Партия меҳнаткашлар кенг оммасини давлатни бошқаришга бевосита қатнаштириш билан ташкилий раҳбарликнинг асосий принципи бўлган кадрлар танлашни ва қарорларнинг ижросини текширишни ҳар томонлама яхшилашга ҳаракат қилди. Ишни қайта қуриш давлат аппаратини меҳнаткашларга яқинлаштириш, давлат аппарати фаолиятини қуйндан контроль қилиб туришни кучайтириш мақсадида олиб борилди.

Шаҳар коммунистлари совет аппарати фаолиятини яхшилаш, маъмурий харажатларни камайтириш тадбирларини амалга оширишда бевосита қатнашиб турди. «Куспромсоюз» партия ячейкасининг ишидаги жиддий камчиликлар учун виговор эълон қилинди, партия бюроси тарқатиб юборилди, оппозициячилик фаолияти билан шуғулланганлиги учун 13 киши партия сафидан ўчирилди. Шаҳар Советининг депутатлигидан 187 киши чақириб олинди. Депутатларга аҳоли яшаб турган жойларда олиб бориладиган ишларни кучайтириш, ишчи ва хизматчиларни завод ва фабрикаларда қабул қилиш таклиф этилди. Ҳафтанинг бир куни (чоршанба куни) «Совет куни» деб эълон қилинди.

Совет аппарати органларида бюрократизм билан кескин кураш олиб бориш катта аҳамиятга эга бўлиб қолди. Давлат ва хўжалик муассасаларидаги раҳбарлик лавозимларига илгор ишчилар кўтарилди. 1928 йилнинг апрель-ноябрь ойларида «Совет аппаратини яхшилаш ишида совет ячейкаларини қатнаштирувчи» ташаббускор группалар тузилди. Маориф Халқ Комиссарлигида юборилаётган хатларни таржима қилиш йўлга қўйилди, хизматчиларнинг келиб кетишини қайд қилиш дафтари юритиладиган бўлди.

Ўзбекистон Коммунистик партиясининг V съезди (1930 йил июнь) совет аппаратини янада мустаҳкамлаш масаласини кўриб чиқди, синфий жиҳатдан чиниққан ўртоқларни раҳбарлик лавозимларига пастдан юқорига кўтариш вазифасини қўйди.

Республика партия ташкilotларининг энг муҳим вазифаси қуйи совет аппаратини мустаҳкамлашдир.

Коммунистик партия қуйндан бўладиган танқидни кенг авж олдириш, Совет давлатини мустаҳкамлаш учун курашда меҳнаткашлар активлигини ошириш билан Совет давлати аппаратининг ишидаги бюрократизмни таг-томири билан йўқотиш мумкинлигини кўрсатиб берди. Дзержинский район партия комитети ўз район партия ташкilotларида тозалаш ўтказди. 1929 йилда партиянинг тозалашдан ўтган 2008 аъзосидан 295 киши партия сафидан чиқарилди, 244 коммунистга виговор берилди. 1930 йил ҳисобида 2141 коммунист бўлган 47

ячейкада аъзоларнинг 21 проценти партия сафидан чиқарилди.

Давлат ва ҳўжалик муассасаларида бюрократизм билан кураш, ишлаб чиқаришдаги ишчиларни раҳбарлик лавозимларига кўтариш оммавий тус олди. 1929—1930 йилларда турли муассасалардаги раҳбарлик ишларига 1380 киши, шу жумладан, 380 ишчи ва 600 хизматчи юборилди.

Социалистик қурилишда эришилган муваффақиятлар, ишчилар синфининг маданий-сиёсий савияси ўсганлиги ва давлат ҳамда ҳўжалик-бошқарув аппаратини тозалашга меҳнаткашлар кенг оммасининг тортилганлиги бюрократизмга қарши курашни кенг равишда кучайтириш учун асос бўлди.

Самарқанд ишчилари Москва ва Ленинграддаги илғор корхона коллективларининг ташаббусини қувватлаб, давлат муассасаларини ўз оталиқларига олдилар. Ишчи-деҳқон инспекцияси органларига давлат аппаратини тозалаш ва қайта ташкил этиш ишини ўтказишда ёрдамлашдилар. Завод ва фабрикаларда тузилган бригадалар штатларни текширишга, шунингдек, бошқарув аппарати ва ҳўжалик-маъмурий муассасаларнинг фаолиятини текширишга актив киришди.

Бундай бригадалар «енгил сувори» отрядлари деб аталар эди. Бу отрядлар Меҳнат халқ комиссарлиги ишини йўлга қўйишда ёрдамлашди. Шу билан бир қаторда, давлат муассасаларида социалистик ўриндош бўлиб ишлаш учун илғор ишчилар пастдан юқорига тайинланади. Шу тадбирларнинг ҳаммаси давлат ишларини бевосита бошқаришга кенг оммани тортишга, Совет давлати органларининг ҳўжалик-ташкilotчилик ва маданий-тарбиявий фаолиятига раҳбарлик қилишда омманинг актив қатнашишига ёрдам берди.

Халқ ҳўжалигининг мураккаб тармоқларида округ звенолари муваффақиятли равишда раҳбарлик қилолмай қолди. Шу сабабли, округларни тугатиш Совет ҳокимиятининг шаҳар органларини мустақкамлаш ва уларнинг ишини тубдан қайта қуришда муҳим восита бўлди. Округ звеносининг ҳўжалик ишларига раҳбарлик қилишдаги ташкилий ва маъмурий методлари эскириб қолганлиги сабабли шаҳар ва район ташкилотларини мустақкамлашда у ортиқча звенога айланиб кетган эди. Жойларда тажрибали раҳбар кадрларнинг етишмаётганлиги сезила бошлади. Партия давлат ва касаба союз раҳбарлигини қўйи бўғинларга, районга яқинлаштириш мақсадида партия округларни тугатишни мақсадга мувофиқ деб топди.

Самарқанд шаҳар биринчи партия Конференцияси (1930 йил 19—21 август) партия XVI съездининг округларни тугатиш тўғрисидаги Директивасини тўла равишда маъқуллади.

Округларни тугатиш, шу жумладан, Самарқанд округини ҳам тугатиш тадбирлари СССР Марказий Ижроия Комитети

ва Халқ Комиссарлари Советининг «Округларни тугатиш тўғрисида» 1930 йил 23 июлда қабул қилган қарорида, шунингдек, ССР Иттифоқи Советлари Марказий Ижроия Комитетининг «Округлар тугатилиши муносабати билан шаҳар Советларининг ишини ташкил этиш тўғрисида» 1930 йил 9 августдаги қарорида батафсил ишлаб чиқилди.

Ўзбекистон ССР Советлар Марказий Ижроия Комитети республиканинг бошқа бир қанча шаҳарлари каби, Самарқандни ҳам мустақил маъмурий-хўжалик қилиб ажратишни зарур топди. Самарқанд шаҳар Совети бевосита Ўзбекистон Советлар Марказий Ижроия Комитетига бўйсундирилди. Самарқанд округ партия комитетининг раҳбар ходимларидан 20 киши (ходимлар составининг 84 проценти) район аппаратини мустаҳкамлаш мақсадида фойдаланиш учун юборилди.

Қишлоқ хўжалигини социалистик қайта қуришни тезлаштириш мақсадида Юқоридарғом қишлоқ районининг территорияси Самарқанд шаҳар Совети территориясига қўшиб берилди. Юқоридарғом район ижроия комитети тарқатиб юборилди ва бу районни маъмурий-хўжалик жиҳатидан бошқариш Самарқанд шаҳар Советига топширилди.

1930 йилнинг декабрида Юқоридарғом районида шу райондаги деҳқон хўжаликларининг 30,3 процентини бирлаштирган 106 колхоз бор эди. Бу колхозларда 10 участка агрономи ва 8 та агротехник ишлар эди. Самарқанд шаҳар партия камитети қишлоқ Советларини ва партия ячейкаларини мустаҳкамлаш учун 31 коммунистни Юқоридарғом районуига юборди. 1932 йилнинг 1 январига келиб, райондаги деҳқон хўжаликларининг 80 проценти коллективлаштирилди ва бу хўжаликлар 184 колхозда бирлашди.

Шаҳар партия комитети ва барча совет ва жамоат ташкилотлари меҳнаткашлар оммасини интернационал руҳда тарбиялашга катта эътибор берди. Давлат аппаратининг маҳаллий аҳолига янада яқинлаштирилганлиги бу ишни бажаришда катта аҳамиятга эга бўлди. Бироқ раҳбар органларнинг баъзи ходимлари маҳаллий тилни билмас, бу эса ишнинг силжишига тўсқинлик қилар эди. Шаҳар партия ташкилоти партия ва совет аппаратини ерлилаштириш, маҳаллий миллатдан кадрлар тайёрлаб, уларни раҳбарлик лавозимларига кўтариш ишини қатъийят билан олиб борди.

Эски шаҳар районида агитация-оммавий ва сиёсий тарбиявий ишларни ташкил этишга алоҳида аҳамият берилди. Ўзбекистон Коммунистик партиясининг 1930 йил июнь ойида бўлиб ўтган V съезди республикадаги эски шаҳарлар масаласига муҳим социал проблема деб қаради. Самарқанддаги жамики ҳунарманд ва касибларнинг 47 проценти, ишчиларнинг 12 проценти, деҳқонларнинг 9 проценти, савдогарларнинг 7 проценти, хизматчиларнинг 4 проценти ва шаҳардаги ишсизларнинг

21 проценти эски шаҳарда истиқомат қилар эди. Эски шаҳарни ободонлаштириш тадбирлари Самарқанднинг эски шаҳар қисми билан янги шаҳар қисми ўртасидаги таъвофутларни йўқотишни кўзлаб олиб борилди. Шаҳар партия комитети ҳузурида тузилган махсус комиссия эски шаҳардаги маданий қурилиш, давлат саноати ва маҳаллий саноатни ривожлантириш масалалари билан шуғулланди. Шаҳарнинг 18 миллион сўмлик бюджетидан 4 миллион сўми эски шаҳарга тўғри келар эди.

Янги шароит партия ишини қайта қуриш, ташкилотларни ишлаб чиқаришга сафарбар этиш, партия кучларини ишлаб чиқариш ва аппаратнинг энг муҳим бўғинларига тўғри жойлаштириш, ишлаб чиқаришда коммунистларнинг авангардлик ролини таъминлаш ва партиявий ишнинг асосий марказини цехларга кўчиришни талаб қилди.

Округ тугатилгандан кейин шаҳар Совети ва район ижроия комитетларининг сиёсий ва ҳўжалик ҳаётдаги раҳбарлик роли ва масъулияти кескин ошди.

Биринчи шаҳар партия конференциясининг қарори билан 1930 йил 30 августда Самарқандда шаҳар партия комитети тузилди, унга шаҳар меҳнаткашлари орасида олиб борилган партиявий ташкилотчилик ва сиёсий-тарбиявий ишларни яхшилаш вазифаси юклатилди.

Ташкилий-инструкторлик, кадрларни тақсимлаш, маданий қурилиш ва пропаганда, оммавий ва умумий бўлимлардан иборат бўлган район партия комитетлари аппаратининг структураси ҳам ўзгартирилди. Камда 400 коммунисти бўлган завод ва фабрикаларда партия комитетлари ташкил қилинди. Цех ячейкалари ва бригадалардаги партия гуруппалари цех ва бригадалар ишига раҳбарлик қилиб, меҳнат унвондорлигини ошириш ва маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайтириш, ишчилар орасида партия таъсирини кучайтириш, социалистик мусобақани авж олдириш учун курашга коммунистларни сафарбар қилди.

Марказий Комитет ва Марказий контроль комиссиясининг 1930 йилдаги бирлашган декабрь Пленуми қарорларига мувофиқ Самарқанд шаҳар Советида тармоқ принципи асосида ишлайдиган секциялар тузилди. Советнинг состави янгиланди ва яхшиланди.

Самарқанд шаҳар партия комитети II шаҳар партия конференциясида ВКП(б) (1930 йил декабрь) XVI съезди ва Ўзбекистон Коммунистик партияси V съездининг қарорлари қандай бажарилаётганлиги тўғрисида доклад қилиш имкониятига эга бўлди.

Қўйилган вазифаларга мувофиқ, шаҳар касаба союз ва комсомол ташкилотларининг ишлари қайта қурилди.

Ўзбекистон Коммунистик партияси Марказий Комитети раҳбарлигида шаҳар партия ташкилоти олиб борган ташки-

лотчилик ва идеология ишлари бутун фронт бўйлаб социализм ҳужум бошлаган даврдаги энг мураккаб вазифаларнинг муваффақиятли ҳал этилишига имкон берди.

3. ШАҲАР МЕҲНАТКАШЛАРИНИНГ ҚИШЛОҚНИ СОЦИАЛИСТИК ҚАЙТА ҚУРИШ УЧУН КУРАШИ

Ишчилар синфи билан деҳқонлар иттифоқи пролетариатнинг ҳокимиятни қўлга киритишда, шунингдек, социалистик қурилишда ҳам ҳал қилувчи роль ўйнади. В. И. Ленин ишчилар билан деҳқонлар иттифоқини бутун чоралар билан мустаҳкамлаш зарурлигини кўп марта уқтирган эди.

Бутун Россия Советларининг IX съездида (1921 йил декабрь) В. И. Ленин бундай деган эди: «Энг асосий, энг муҳим масала, ишчилар синфининг деҳқонларга муносабати масаласидир, ишчилар синфи билан деҳқонларнинг иттифоқи масаласидир, узоқ муддатли, оғир, лекин шу билан бирга хосиятли бўлган йирик фабрика мактабини ўтган илғор ишчиларнинг ишни, капитализм эзган, помещиклар эзган, ўзининг қашшоқ, нотавон эски ҳўжалиги билан ўралиб қолган деҳқонлар оммасини ўзларига жалб этадиган қилиб, бу деҳқонларга помещиклар ва капиталистларнинг асрлик зулмидан озод бўлишнинг бирдан-бир йўли,— бу йўлда қандай қийинчиликлар тортишга тўғри келмасин,— қийинчиликлар кўп, биз бўлсак бу қийинчиликлар олдида кўз юма олмаймиз,— ишчилар билан иттифоқ бўлишдан иборат эканлигини исбот этадиган қилиб қўя билишлари масаласидир»³.

Республиканинг энг йирик саноат марказларидан бири бўлган Самарқанд ишчилари Совет ҳокимиятининг дастлабки кунларидан бошлаб деҳқонларга нисбатан етакчи куч бўлиб қолди. Улар шаҳар ва қишлоқда социалистик ўзгаришларнинг ташаббускори ва актив қатнашчилари бўлиб майдонга чиқди.

Самарқанд ишчилари ирригация иншоотларини қайта тиклаш ишига катта ёрдам кўрсатди. 1924 йилда Самарқанд областида тўққизта мелиорация ширкатлари ташкил этилди. Бу ширкатлар мавжуд ирригация иншоотларини ремонт қилиш ва янгиларини қуриш билан шуғулланди. Пойтахт ишчилари бу ширкатларни асбоб-ускуна ва машиналар билан таъминлаб турди, қишлоқларга ўз мутахассисларини юборди.

Шаҳарнинг қишлоққа моддий ва техника ёрдами бериб турганлиги, ишчилар билан деҳқонларнинг меҳнатдаги ҳамдўстлиги туфайли 1929 йилда областнинг ирригация шохобчаларини анча кенгайтиришга муваффақ бўлинди. Пахта экилган ерлар майдони урушгача бўлган даражадан ошиб кетди.

³ В. И. Ленин. Асарлар, 33-том, 150-бет.

Шаҳар қишлоқни оталиққа олишини ташкил қилиш тўғрисидаги Ленин қақирғи қишлоқда социалистик қурилишни авж олдиришда катта роль ўйнади. В. И. Ленин қишлоққа бериладиган ёрдамнинг бу формаси ишчилар билан деҳқонлар иттифоқини мустаҳкамлаш воситаси сифатида гоё катта аҳамиятга эга эканлигини кўп марталаб таъкидлади. Ленин бундай деб ёзган эди: «... шаҳар ишчилари билан қишлоқ меҳнаткашлари ўртасида алоқа ўрнатиш, улар ўртасида биз осонлик билан барпо этишимиз мумкин бўлган ўртоқлик алоқасини ўрнатиш, — бизнинг вазифамиздир, ҳокимият тепасида турган ишчилар синфининг асосий вазифаларидан биридир»⁴. Қишлоқни оталиққа олиш ишчилар синфи билан деҳқонлар иттифоқини мустаҳкамлашнинг энг муҳим формаларидан бири бўлди. Туркистонда оталиқ ишларини ташкил этиш 1923 йилдан бошланди. Дастлабки даврда бу иш қишлоқ ва овулларда асосан маданий-оқартув ишларини олиб боришдан иборат бўлди. Партия ташкилотлари бу ишга раҳбарлик қилиб турди. 1925 йил 28 октябрда Ўзбекистон К(б)П Марказий Комитети ҳузурида А. Икромов раислигида оталиқ комиссияси тузилди. Бу комиссия қишлоқларни оталиққа олган ташкилотларнинг қишлоқда олиб бораётган ишларини йўлга солиб турди.

Самарқанд ишчилари ҳам партия ташкилоти раҳбарлигида деҳқонларга социалистик қурилишда ёрдам бериб турди. Чунончи, 1925 йилда Ўзбекистон К(б)П Самарқанд шаҳар Дзержинский район комитети ҳузурида ўн кишидан иборат район оталиқ комиссияси тузилди. Бу комиссия оталиққа олинган қишлоқларда қилинадиган ишларни планлаштириш ва ташкил этиш билан шугулланди. Кўн заводи, гўшт комбинати, 2-вино заводи, шаҳар маҳаллий хўжалик бўлими ҳамда бошқа корхона ва ташкилотларнинг коллективлари оталиқ қилиш ишларини олиб борди.

Шаҳар меҳнаткашлари ер-сув ислоҳотини ўтказишда актив қатнашди. Ер ислоҳоти билан алоқадор масалалар корхона ва муассасалардаги ишчи ва хизматчиларнинг умумий йиғилишларида муҳокама қилинди.

1925 йилда область районларига ер-сув ислоҳотини ўтказишда ёрдамлашиш учун Самарқанд коммунистларидан 28 киши юборилди. Булар орасида Тош Ризаев, Исҳоқов, Дониёр Хўжаев, Юнус Маҳмудов, Қарим Содиқов, Абдурашид Зокиров, Иван Бакуменко, Михаил Рудников, Иван Нестеров, Ҳасан Чавкин, Владимир Озеров ва бошқалар бор эди. Улар қишлоқ активлари билан бирга деҳқонларга Совет ҳокимияти ўтказаетган тадбирларнинг аҳамиятини тушунтирдилар, Октя-

⁴ В. И. Ленин, Асарлар, 33-том, 486-бет.

брь революцияси берган ҳуқуқдан деҳқонларнинг амалда фойдаланишига ёрдам берди.

Қишлоқларда оталиқ ишларини олиб боришда Самарқанд хотин-қизлари ҳам актив қатнашдилар 1925 йил 14 октябрда хотин-қизлар бўлимлари ходимларининг область кенгашида эски шаҳар хотин-қизлар бўлимининг вакиласи Обидова барча хотин-қизларни қишлоқ меҳнатчиларига ёрдамлашишга чақирди.

1925 йилнинг декабрь ойида хотин-қизлар бўлимлари ходимларининг иккинчи ўлка кенгаши ўтказилди. Кенгашда шаҳарлардаги саноат корхоналари ва муассасаларида ишлаб турган хотин-қизларнинг қишлоқда социалистик ўзгаришларни амалга оширишда бераётган ёрдамини кучайтириш тadbирлари ишлаб чиқилди. Қабул қилинган қарорда мустақил хўжалик юритаётган бевалар ва бошқа деҳқон хотинларни ер ва сув билан таъминлаш қандай бораётганлигини синчиклаб кузатиб туриш зарурлиги уқтириб ўтилди.

Область хотин-қизлар бўлими ўз ишини активлаштирди. Унинг аъзолари ер олишга ҳақли бўлган ёлғиз аёллар рўйхатини тузди, хотин-қизлар артелларини ташкил этди. Самарқанд областида ер-сув ислоҳоти ўтказилган вақтда 27 мана шундай хўжаликлар тузилди. 1927 йилда хотин-қизлардан 12 пиллачилик артели; шулардан Жиззахда 9 ва Зоминда 3 та артель ташкил этилди.

Совет ҳукумати хотин-қизлар артелларига ҳар томонлама ёрдам бериб турди. Улар қарз пул ва зарур материаллар, асбоб-ускуналар билан таъминланди. Фақат 1927 йилнинг ўзидагина Самарқанд округида хотин-қизларнинг артеллари учун 2800 сўм миқдорида узоқ муддатли кредит очилган эди. 1925 йилнинг охири, 1926 йилнинг бошида Ўзбекистонда биринчи марта Советларни қайта сайлаш кампанияси кенг равишда ўтказилди. Самарқанд ишчилари, коммунистлари қишлоқлардаги сайловчилар орасида катта оммавий-сиёсий ишлар олиб боришди. Самарқанд уездида янги сайланган қишлоқ Советлари депутатларининг 52 проценти батраклардан, 18 проценти камбағал деҳқонлардан, 30 проценти ўрта деҳқонлардан иборат эди.

1926 йилнинг октябрида Самарқанд янги шаҳарининг биринчи район партия конференцияси бўлиб ўтди. Конференцияда бошқа масалалар билан бир қаторда оталиқ ишларининг аҳволи ҳам муҳокама қилинди. Конференция қатнашчилари қишлоққа оталиқ ёрдамини кучайтириш ва кенгайтириш зарур деган хулосага келди. Қишлоқ партия ва жамоат ташкилотларига амалий ёрдам кўрсатиш учун махсус группалар тузилди. 19-партия ячейкасининг коммунистлари 1926 йил ёз фаслида Ангор волостига 14 марта бориб келишди. Улар қишлоқ коммунистлари ва активлари билан бирга деҳқонлар-

нинг йиғилишларини ўтказдилар, комсомол ва пионер ташкилотларининг ишини йўлга қўйиб бердилар. Уларнинг ёрдами билан қишлоқларда қизил чойхоналар очилди, кутубхоналар ташкил этилди. Самарқанд тикувчилик фабрикасининг ишчилари ўзлари оталиққа олган қишлоқлардаги пионерлар учун 86 костюм ва қизил галстуклар тикиб беришди.

17-партия ячейкаси Хўжа Аҳрор қишлоғини оталиққа олган эди. Бу қишлоққа у ўз аъзоларини, партиясиз ишчиларни, ўқитувчиларни юбориб турди. Қишлоқда саводсизликни тугатиш курслари, қизил чойхона ташкил этилди, батраклардан қишлоқ хўжалик артели тузилди. Бу артелга 60 десятина ер ажратиб берилди. Қишлоқни оталиққа олган коммунистлар у ерга кўчма кино аппарати олиб чиқиб, фильмлар кўрсатишни ташкил этди. Кино сеанслари бошланиши олдидан ўтказилган лекция ва суҳбатларнинг ҳар қайсисида 300—400 киши қатнашарди.

Ер ишлари халқ комиссарлигининг партия ячейкаси 5-Жарариқ қишлоғини оталиққа олиб, у ерда қизил бурчак ташкил этди, хотин-қизлар учун саводсизликни тугатиш мактаби очилди. Халқ Комиссарлари Советининг ячейкаси Лолазор қишлоғида хотин-қизларни озод қилиш ишларини олиб борди. Шу ячейканинг ёрдами билан мазкур қишлоқда хотин-қизлар учун саводсизликни тугатиш мактаби очилди.

Қишлоқ хўжалигини коллективлаштириш даврида оталиқ ишлари айниқса кенг авж олдирилди. Бу ишнинг форма ва методлари оммавий тушунтиришдан ташкилотчилик ишларигача бўлган хилма-хил табирларни ўз ичига олган эди. Ўша даврда оталиққа олган ташкилотларнинг асосий вазифаси партия XVI съездининг қарорларини деҳқонлар кенг оmmasига пухта тушунтиришдан иборат бўлди. Маълумки, партия XVI съезди тарқоқ якка деҳқон хўжаликларини йирик коллектив хўжаликларга уюштириш, шунингдек, қишлоқ хўжалик артеллари тузишга ва уларнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлашга амалий ёрдам кўрсатиш йўлини белгилаб берган эди.

Ўзбекистон К(б)П Марказий Комитети ҳузуридаги оталиқ комиссияси Самарқанд оталиқ комиссиясининг ҳисоботини тинглаб, қишлоқларда олиб борилаётган ишларни кучайтириш зарурлигини кўрсатиб берди.

Самарқанд партия ташкилоти шаҳардаги оталиқ ячейкаларини мустаҳкамлаш, активларни шу ячейкалар сафига тортиш чораларини амалга оширди.

Самарқанд коммунистлари, давлат ва кооператив ташкилотлари қишлоқда олиб бораётган ишларида ташкилий-хўжалик масалаларига, янги иш қуруллари ва машиналарни қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришига жорий қилишга кўпроқ эътибор бердилар. 1927—1928 хўжалик йилида округ агропунктла-

ри деҳқонларнинг агротехника билимларини ошириш мақсадида шаҳардаги оталиқ ячейкалари билан биргаликда 1810 та лекция ва суҳбат ўтказди. Бу лекция ва суҳбатларни 29960 киши тинглади. Бундан ташқари, 11 та қишлоқ хўжалик тўғараги ташкил этилди, бу тўғарақларда 205 киши шуғулланди. Шунингдек, деҳқонлар учун ташкил этилган 79 курсда 2805 киши қатнашди.

1928 йилда Самарқанд шаҳар Дзержинский районининг ишчилари 18 та қишлоқ устидан оталиқ қилди. Улар бу қишлоқларга 98 марта бориб, 200 дан кўпроқ доклад ва суҳбатлар ўтказдилар, саккизта саводсизликни битириш мактаблари, 5 та қизил чойхона, иккита оилавий тўғарақ, иккита хотин-қизлар бурчаги, хотин-қизлар учун тикувчилик билан шуғулланадиган иккита хунаромандчилик артели ташкил этидилар, қишлоққа хўжалик ёрдами кўрсатиш учун 3 минг сўм пул тўпладилар.

Самарқанд партия ташкилотларининг ташаббуси билан 1928 йилнинг март ойидан илгирейроқ оталиқ жамиятлари тuzила бошлади. Илгариги оталиқ ячейкалари ҳам шу жамият составига кирди. 1928 йилнинг охирида Самарқанддаги оталиқ жамиятлари 20 тага етди ва бу жамиятлар 1 мингдан кўпроқ кишини ўз сафига бирлаштирди.

ВКП(б) XVI партия конференциясининг қарорлари, ВКП(б) Марказий Комитетининг «Ўзбекистон партия ташкилотининг иши тўғрисида» 1929 йил 25 майдаги ҳамда «Главхлопкомнинг иши тўғрисида»ги (1929 йил 18 июнь) қарори Самарқанд коммунистларини ва барча ишчиларини област қишлоқ хўжалигини коллективлаштириш учун курашга сафарбар қилишда катта аҳамиятга эга бўлди. ВКП(б) Марказий Комитети Ўзбекистон коммунистлари олдига қишлоқ хўжалигини социалистик реконструкция қилиш асосида республика пахтачилигини ривожлантириш вазифасини қўйди.

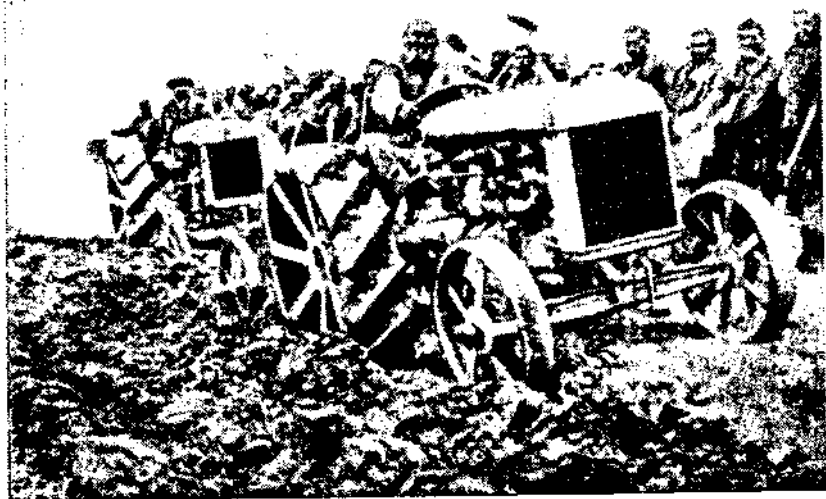
Оталиқ жамиятлари қишлоқ аҳолисининг кенг табақаларини социалистик қурилишга тортиш соҳасида катта иш қилди, қишлоқнинг хўжалик ҳаётида бевосита қатнашди. Дзержинский районидаги оталиқ жамиятининг правленийеси оталиққа олинган қишлоқларнинг деҳқончилик иш қуролларига бўлган эҳтиёжини ҳисобга олиб, 1929 йилнинг баҳорида Пастдаргом районининг колхозларига бешта трактор, бешта район кўчма устaxonаси, учта кўчма кино, тракторлар ва қишлоқ хўжалик асбобларини ремонт қилиш учун керакли қисмлар, плуглар, бороналар, ғаллани шопириб тозалайдиган машиналар юборди. Бундан ташқари, тракторларга ва ремонт устaxonаларига техника хизмати кўрсатиш учун 2500 сўм пул ажратиб берилди.

«Деҳқон» заводиининг ишчилари ўзлари оталиққа олган қишлоқда доний ишлайдиган ремонт устaxonаси ташкил эт-

дилар. Шаҳардаги кўпгина корхоналар ва муассасаларнинг оталиқ жамиятлари қишлоқларга 3—4 ой ишлаб ёрдам бериш учун ишчилар юбориб туришди.

Мамлакатимиз марказий районларининг меҳнаткашлари, айниқса Москва, Ленинград, Иваново-Вознесенск, Орехово-Зуево ва Ярославль шаҳарларининг ишчилари республика-

يېر ئىشلەشنى مەدەنىي ئۇسۇلدا كۈچىرىش سائىيالىزمىگە قا
قويلىغان مۇھىم قەدەمدۇر.

Самарқанд областида биринчи тракторлар.

нинг айрим округлари ва районларини оталиққа олиб, мамлакатнинг пахта мустақиллиги ва қишлоқ хўжалигини коллективлаштириш учун курашда Ўзбекистоннинг партия, совет ва жамоат ташкилотларига жуда катта ёрдам кўрсатдилар.

Орехово-Зуево ишчиларининг бригадалари Нарпай, Пастдаргом, Янгиқўрғон ва Булунғур районларини оталиққа олди. Биринчи бригаданинг ёрдами билан Нарпай районида 80 та колхоз ташкил этилиб, саводсизликни тугатиш ишлари йўлга қўйилди, қизил чойхона ва учта қишлоқда радио-трансляция шохобчаси ускуналанди.

Орехово-Зуево ишчиларининг бир неча слесардан иборат иккинчи бригадаси Янгиқўрғон районида ишлади, Самарқанд

округининг районларида 426 та плуг, 123 та сеялка, 36 та культиватор, ғаллани шопириб тозалайдиган 20 та машина, 13 та борона, 3 та жоди, 235 та занжир ва сошникларни ремонт қилиб, 50 та чопиқ машинасини йиғиб, 338 та омовчи тишини чархлаб берди.

Бригадалар колхозчилардан тракторчилар тайёрлашга катта аҳамият берди.

Ишчиларнинг оталиқ бригадалари колхозларга медицина ва ветеринария ёрдамини кўрсатиб турди.

Оталиқ бригадаларининг иши Ўзбекистон колхозчилари учун, шу жумладан, Самарқанд колхозчилари учун қишлоқ хўжалигида социалистик меҳнатни ташкил этиш мактабига айланди.

ВКП(б) Марказий Комитетининг 1929 йил ноябрда бўлиб ўтган Пленуми қишлоққа ёрдам кўрсатаётган саноат ишчиларининг ташаббусини бутун чоралар билан қўллаб-қувватлаш, оталиқ бригадаларининг қишлоқ хўжалигини коллективлаштириш ишларини кучайтириш зарурлигини кўрсатиб ўтди ва «яқин ойлар ичида қишлоқларга колхозларда, машина-трактор станцияларида, кустовой бирлашмаларда ва шу қабиларда ишлаш учун ташкилий-сиёсий тажрибаси етарли бўлган камида 25 минг ишчи юборилсин», деб қарор қилди.

Ишчилар партия қақирғинни жон-дили билан маъқуллаб, колхозларни ташкил этишда ёрдамлашишга ўзларининг тайёр эканликларини билдирди. Москва, Ленинград, Иваново-Вознесенск ва Ярославль шаҳарларининг йигирма беш мингчиларидан 78 киши Самарқанд округига келди.

Йигирма беш мингчилар республиканинг партия ва совет активлари билан биргаликда ишлаб, қишлоқларда колхозлар ташкил этдилар, бойлар ва уларнинг агентлари билан кураш олиб бордилар, камбағал, ўрта деҳқонлар оммасини колхоз тузумининг ғалабаси учун курашга сафарбар қилдилар, колхоз тузилишидаги бузилиш ва хатоларга қарши шафқатсиз кураш олиб бордилар.

Рус ва ўзбек ишчиларининг биргаликда ишлаши республика қишлоқ хўжалигини социалистик реконструкциялашни муваффақиятли равишда амалга оширишга, халқлар ўртасидаги дўстликни мустаҳкамлашга, шаҳар билан қишлоқ ўртасидаги алоқаларни кучайтиришга ёрдам берди.

Ўзбекистон саноат корхоналарининг ишчилари ўзларини қишлоқ хўжалигини реконструкция қилиш ишларини ўтказишга сафарбар этилган деб эълон қилди, қишлоқ хўжалигида пролетариат раҳбарлигини амалга оширишга, овул ва қишлоқларни социалистик қайта қуришга, ёлпасига коллективлаштиришни ривожлантиришга кўмаклашмоқ учун қишлоқларга, овулларга бориб ишлашга ўзларининг тайёр эканликларини билдирдилар.

Оталиқ жамиятлари 1929 йилда маҳаллий Советлар қайта сайланаётганлиги муносабати билан катта тушунтириш ишларини олиб борди. Қурт уруғи заводи-нинг, 4-вино заводи-нинг, металл-истлар коллектив-ининг агитаторлари сайлов олди кампанияси вақтида қишлоқлардаги йиғилишлар ва митинг-ларда Совет ҳокимияти-нинг моҳиятини, совет демократия-сини, қайта сайловлар-нинг аҳамиятини тушунтириб бердилар.

1930 йилги кўк-лам экиш кампанияси Самарқанд округи-нинг партия ва совет ташкилотлари учун қишлоқ хўжалигига раҳбарлик қилишда имтиҳон бўлди. Қишлоқ хўжалигини ри-вожлантиришда ўзбек халқи тарихида биринчи марта мана шундай катта вазифалар қўйилган эди. Фақат Самарқанд ок-ругининг ўзидагина 75 минг гектар ерга, яъни 1926—1927 хў-жалик йилидагига қараганда икки барабардан зиёдроқ ерга чигит экилиши лозим эди.

Экиш кампания-сини ўтказмоқ учун Самарқанд шаҳрининг саноат корхоналари ва муассасаларидан 338 киши сафарбар қилинди. Рафиев, Содиқов, Жабборов, Собиров, Толипов, Ус-монов, Шевяков, Маъдиев, Қосимов, Каримовдан иборат иш-чилар бригадаси Жиззах райони-га бориб, 120 та плуг, 18 та культиватор, 34 та сеялка, 8 та борона, 4 та бричка, 25 та трактор фидираги ва бошқа кўпгина қишлоқ хўжалик асбоб-ларини ремонт қилиб берди.

Шаҳар партия ва комсомол ташкилотлари коллективлаш-тиришни ўтказишда актив қатнашди. Дзержинский район пар-тия комитети область районлари-га 65 кишини, эски шаҳар партия комитети 31 кишини юборди. Ўзбекистон К(б)П Марка-зий Комитети 1930 йилда деҳқон хўжаликларини коллектив-лаштиришда қатнашиш учун Самарқанд округига махсус бри-гада юборди.

И. А. Яковлев раислигида Фроловский, Гафуров, Иоффе, Иванчук, Оллобердиевдан иборат партия-совет комиссияси партия-нинг коллективлаштириш масалалари-га доир дирек-тиваларини тушунтириш борасида катта ишлар қилди.

Самарқанд округ комсомол комитети округ районлари-га комсомоллардан 75 кишини юборди. Улар жойларда комсомол активларини уюштириб, экиш кампания-сини ўтказишда ёр-дамлашди.

Шаҳардан юборилган ўртоқлар-нинг кўплари колхозларда доимий ишлаш истагини билдирди. Чунончи, Булунғур райо-нида ишчи бригадаларининг аъзоларидан Богданов, Коксин, Берегинов, Желтковский, Алексеевлар доимий ишлаш учун қолишди.

Қишлоқларга ишчи отрядларини юбориш, шунингдек, қиш-лоқ хўжалик асбоб-ускуналари ва пул маблағлари билан ёр-дамлашиш 1931 йили ҳам давом этди ва шу йили Самарқанд округи районларида ҳар бири 6—7 кишидан иборат 27 та бри-

гада юборилди. Бундан ташқари, ҳамма қишлоқ Советларида экинч қандай бораётганлигини текшириш учун вакиллар чиқарилди.

Шаҳардаги саноат корхоналарининг ишчилари, олий ўқув юртларининг, техникумларнинг студентлари, турли муассасаларнинг ходимлари ўзани парвариш қилиш ва пахта теришда актив қатнашдилар. 1931 йил 7 июнда ўза қатор ораларини ишлашда шаҳарликлардан 4133 киши қатнашди.

Самарқанд хотин-қизлари, шу жумладан, Хусанова, Воҳидова, Дадабоева, Ҳалимова, Хўжаева ва бошқа кўпгина хотин-қизлар қишлоқ хўжалигини социалистик қайта қуришда актив иштирок этдилар.

Шаҳар аҳолисининг катта ёрдами йилдан-йилга кенгая борди, унинг формалари ҳам ўзгара борди. Машинасозлар союзи, Таъминот институти, Қурилиш техникумининг оталиқ жамиятлари ўзлари оталиққа олган қишлоқларга 1932 йилда 28 ишчи юбориб, 96 бора, 64 плугни ремонт қилиб, 18 та қизил бурчак ташкил этдилар, 14 та саводсизликни битириш мактаби очдилар, хотин-қизлардан 8 бригада тузиб бердилар.

Шундай қилиб, Самарқанднинг оталиқ ташкилотлари область қишлоқ хўжалигини коллективлаштиришни амалга оширишда катта ҳисса қўшдилар. Шаҳарликларнинг ёрдами туфайли 1932 йилнинг 1 январига қадар Самарқанд областидаги деҳқон хўжаликларининг 72 проценти коллективлаштирилди. Шаҳар меҳнаткашларининг ёрдами туфайли область қишлоқ хўжалигини тўла коллективлаштириш учун шарт-шароит яратилди.

4. МАДАНИЙ ҚУРИЛИШ

Ўзбекистон ССР тузилганлиги ўзбек халқининг шаклан миллий, мазмунан социалистик маданиятини ривожлантиришда янги босқични бошлаб берди. Сиёсий-оқартув муассасалари тез кўпая бошлади. Ҳунар-техника таълими ривожланиб, ўқитувчи кадрлар тайёрлаш суръатлари тезлаштирилди.

Самарқанд округ сиёсий-оқартув ходимлари конференцияси (1928 йил) ўқитиб ўтганидек, малакали марксист ўқитувчи кадрлар тайёрлаш энг муҳим вазифа бўлиб қолди.

Кўпчилик ўқитувчиларнинг малакаси паст даражада эди, чунки улар халқ маорифини ривожлантириш суръатларига юксак талаблар қўйилмаётганлиги сабабли қисқа муддатли курсларда ўқиб чиққан кишилар эди. 1924—1925 ўқув йилида Самарқандда ҳар ўн минг аҳолига ҳисоблаганда 1,8 тадан мактаб тўғри келган бўлса, 1925—1926 ўқув йилида 2,7 тадан мактаб тўғри келди. 1927—1928 ўқув йилида округда 236 та мактаб бор эди, орадан 10 йил ўтгач (1937—1938 ўқув йилида), уларнинг сони 726 тага етди, бу мактабларда 171 834 киши ўқиди.

Самарқанд мактабларининг моддий-техника базаси тез ўсди. Халқ маорифи ишларига 1926—1927 ўқув йилида 121 минг сўм ажратилган бўлса, 1929—1930 ўқув йилида 2 миллион 847 минг сўм ажратилди. Бундан ташқари, меҳнаткашларнинг ўзлари мактаблар қуришга ўз ихтиёрлари билан анча маблағ тўплаб берадиган бўлиб қолдилар. 1928—1929 ўқув йилида камбағалларнинг болаларига ёрдам бериб туриш учун маҳаллий бюджетга махсус фонд киритилди.

Меҳнаткашларнинг алифбе саводсизлигини тугатиш учун кураш биринчи беш йиллик мобайнида янги тус билан авж олиб кетди, чунки социалистик қурилишнинг жуда катта вазифаларини савод чиқармай, билимни кенгайтирмай туриб ҳал қилиш мумкин эмас эди.

1929 йилнинг ноябрида Самарқанд округ партия комитети ҳузурида округ маданий юриш штаби ташкил этилди. Бу штаб шаҳарда ва теварак-атроф қишлоқларда саводсизликни тугатиш ишларини ривожлантиришда ҳал қилувчи роль ўйнади. 1930 йилнинг ёзида бу штаб Самарқанд округида 142 та саводсизликни тугатиш группалари ташкил этди, бу группаларда 4260 киши ўқиди.

Самарқанд корхоналари ва муассасаларида маданий юришга кўмаклашиш комиссиялари тузилди. Бу комиссиялар ташаббуси билан 1929 йилда 65 та саводсизликни битириш мактаблари очилди. Маданий юриш шаҳар штаби маданий аскарларининг сони 1930 йилда 1579 кишига етди.

Маданий аскарларнинг асосий кўпчилиги ишчи ва деҳқонлардан бўлган активлар, коммунистлар ва комсомоллардан иборат эди. Бошланғич партия ва комсомол ташкилотлари ўз аъзоларининг саводсизлигини битириш чораларини кўрди.

1930 йил 15 сентябрда Ўзбекистон ССР Марказий Ижроия Комитети ва Халқ Комиссарлари Совети бошланғич умумий мажбурий таълимга ўтиш тўғрисида декрет чиқарди. Умумий мажбурий таълимни амалга ошириш муносабати билан халқ маорифини тезроқ ва самарали қайта қуриш масаласи 1930 йилнинг апрелида ўтказилган республика партия кенгашида муҳокама қилинди. Республика Маориф халқ комиссарлиги «Халқ маорифи органларини қайта қуриш тўғрисида»ги докладида халқ маорифи органларининг аппарати маданий қурилишни кенг миқёсда кучайтириш учун мослашмаганлиги кўрсатиб ўтилди. Халқ маорифига раҳбарлик формалари ва методларини ўзгартириш зарурлиги таъкидланади. Кенгаш қатнашчилари, халқ маорифи органлари фақат маъмурий-молиявий ва хўжалик-хизмат кўрсатиш вазифаларининггина бажараётганликларини, ўзларининг асосий ишлари бўлган мактабларга идеологик ва методик жиҳатидан раҳбарлик қилиш ишларини иккинчи ўринга суриб қўяётганликларини кўрсатиб ўтди.

Кенгашда марказда ҳам, шунингдек жойларда Халқ маорифи комиссарлиги органлари ҳузурида партия, касаба союз ва совет муассасаларининг, фабрика ва заводларнинг, совхоз ва колхозларнинг вакилларида иборат Халқ маорифи Советлари тузилсин, деган таклиф қўйилди.

1930—1931 ўқув йилидан бошлаб, Самарқандда бошланғич умумий мажбурий таълим амалга оширила бошланди. Округ партия ташкилоти маданий қурилишдаги энг муҳим вазифалардан бири бўлган шу вазифани ҳал этишга халқ оммасини кенг сафарбар қилди.

Округ партия комитети билан округ контроль комиссиясининг 1929 йилдаги бирлашган Пленуми резолюциясида уқтириб ўтилганки, «маданий революциянинг асосий вазифаларидан бўлган умумий бошланғич таълим шиорлари теварагида кенг меҳнаткаш оммани уюштириш учун кураш, меҳнаткашларни ҳақиқатан оммавий интернационал руҳда тарбиялашни йўлга қўйиш, эски турмуш тартибларига чинакам ҳужумни авж олдиришни пленум маданий қурилишнинг биринчи галдаги энг муҳим масалалари деб таъкидлайди».

Шаҳар меҳнаткашлари партия ва ҳукуматнинг бошланғич умумий мажбурий таълимни амалга ошириш тўғрисидаги қарорларини рўёбга чиқаришда актив қатнашдилар. Самарқанд сайловчилари шаҳар Совети депутатларига топшириладиган наказ лойиҳасида бундай деб ёздилар: «Партия ва ҳукуматнинг маданий революция тўғрисидаги шиорини қатъият билан оғишмай амалга оширишга эришишни депутатларимизга топширамыз. Меҳнаткашлар оммасининг саводсизлиги социалистик қурилиш ишида жуда катта тўсқин эканлиги, аҳолининг маданий савиясини кескин равишда оширмай туриб, халқ хўжалигини индустриллаштириш, қишлоқ хўжалигини коллективлаштириш борасидаги жуда катта ишлар бажарилмай қолиш мумкинлигини эсдан чиқармаслик керак.

Самарқанд шаҳрининг маданий даражасини янада тезроқ кўтариш зарурлиги сабабли халқ маорифига бериладиган маблағни кўпайтириш чораларини кўриб, Самарқанд шаҳрида маданий ишлар олиб бориш учун тагин ҳам бақувватроқ моддий база вужудга келтирилсин».

Комсомол ва касаба саюз ташкилотлари умумий бошланғич таълимни амалга ошириш учун тинмай кураш олиб борди. Уларнинг ташаббуси билан ва тўплаб берган маблағлари ҳисобига саводсизликни тугатиш ҳамда умумий таълим мактаблари очилди.

Фақат 1930—1931 ўқув йилининг ўзида шаҳар жамоат, касаба союз ташкилоти ва шаҳарнинг маданий-оқартув муассасалари ҳисобидан 25 та саводсизликни битириш группалари очилди. Бу группаларда 817 киши, шу жумладан, 334 хотин-қиз ўқий бошлади.

1930 йилнинг июнида шаҳар муаллимларининг конференцияси бўлиб ўтди. Конференция умумий таълим масаласига катта эътибор берди.

«Умумий саводхонликни амалга ошириш,— дейилади конференция протоколида,— халқ маорифи бўлимининг ишидаги энг заиф участка бўлиб турибди. Биринчидан, болаларни бошланғич умумий таълимга тортишни таъминлайдиган мактаблар сони етарлик эмас, иккинчидан, биринчи ва иккинчи босқич мактабларда педагогика ишлари етарли равишда йўлга қўйилмаган; учинчидан, бошланғич умумий таълимга тортилган болалар проценти жуда кам».

1931 йилнинг январида бошланғич умумий таълим масаласи Самарқанд муаллимларининг биринчи районлараро конференциясида муфассал муҳокама қилинди. 1930—1931 ўқув йилининг бошида шаҳарда умумий таълимни амалга ошириш плани бажарилганлиги, шаҳар мактабларининг деярлик ҳаммаси ўқувчиларни қабул қилиб олишга тайёр эканлиги, 38 та мактаб биноси ремонт қилиниб, 4 та янги мактаб қурилганлиги қайд қилиб ўтилди.

Ўқитиш сифати анча яхшиланди, мактабларнинг ташкилий структураси (бошланғич, тўлиқсиз ўрта ва ўрта мактабларни ўз ичига олган структура) барқарор бўлиб қолди. Стабил дарсликлар, программалар жорий қилинди, ўқув плани қатъий бўлиб қолди. Мана шуларнинг ҳаммаси ўқувчиларнинг фан асосларини муваффақиятли ўзлаштиришларини таъминлади.

Социалистик қурилиш йилларида Самарқандда социалистик саноатга раҳбар кадрлар, халқ маорифи фронти, маданият ва санъат ходимлари тайёрлаб берадиган янги олий ўқув юртлири очилди.

Ўрта Осиё Давлат университети Ўзбекистонда 1927 йилга қадар педагог кадрлар тайёрлаб бераётган бирдан-бир олий ўқув юрти бўлиб келган эди. Университет ўрта мактабларнинг педагогларга ўсиб бораётган эҳтиёжини қондира олмай қолди. Шу сабабли республика Педагогика институти ташкил этиш масаласини ҳал этиш лозим бўлиб қолди. 1927 йил январида очилган Самарқанд Олий педагогика институти педагог кадрлар тайёрлайдиган мана шундай олий ўқув юрти ролини ўйнади.

Дастлабки вақтларда бу институт унчалик катта бўлмаган олтита хонада жойлашган эди. Лекин тез орада институт кенгайиб, унинг бюджети кўпайтирилди. Институтнинг асосий корпусини қуришнинг ўзигагина 950 минг сўм сарфланди.

1930 йилда Олий педагогика институти қайта ташкил этилиб, Ўзбекистон Давлат педагогика академиясига айлантирилди. Бу академияга республика рабфаклари ва техникумлари учун умумий фанлардан дарс берадиган педагог кадр-

лар ва педагогика ўқитувчилари тайёрлаш вазифаси юклатилди. Илмий-тадқиқот ишларини ва олий мактаблар учун кадрлар тайёрлашни ривожлантириш мақсадида 1931 йилнинг январида академия қошида аспирантура тасис этилди.

1930 йилда И. П. Павлов номидаги Самарқанд медицина институти ташкил этилди. Кейинчалик Ф. Хўжаев номидаги шаҳар касалхонаси институтнинг клиник базаси бўлиб қолди. Институт очилган йили унинг студентлар шуғулланадиган олтита группаси, иккита кафедраси бор эди. 1932 йилда группалар 36 тага, кафедралар эса 18 тага етди. 1933 йилда Давлат ўзбек медицина институти (ГУЗМИ)да ишлаб турган илмий ходимлар сони 100 кишига етди.

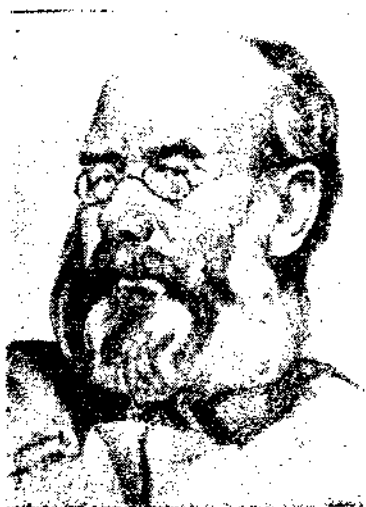
Қишлоқни социалистик қайта қуриш, йирик социалистик деҳқончиликни вужудга келтириш қишлоқ хўжалиги учун мутахассислар тайёрлашни талаб қиларди. Бу вазифани бажаришда 1929 йилда Ўзбекистон ССР территориясидаги майда деҳқон хўжаликларини коллективлаштириш, колхозлар, совхозлар ва машина-трактор станциялари ташкил этиш даврида очилган Самарқанд Қишлоқ хўжалик институти катта роль ўйнади.

Самарқанддаги Қишлоқ хўжалик институти ўз составида ветеринария бўлими ҳам бўлган Ўзбекистон пахтачилик институти қошида ташкил этилди. Дастлабки пайтларда у 250—300 студенти бўлган кичик ўқув юрти эди.

1931 йилнинг январида ветеринария факультети Пахтачилик институти составидан ажралиб чиқди ва унга зоотехника факультети қўшилганидан кейин мустақил Зооветеринария институти бўлиб қолди. 1933 йилнинг сентябрида бу иккала институт яна бирга қўшилди ва шу вақтдан бошлаб бу олий ўқув юрти расмий равишда В. В. Куйбишев номидаги Ўзбекистон Давлат қишлоқ хўжалик институти деб аталади.

Меҳнаткашларнинг сиёсий билиминини оширишга катта эътибор берилди. Шаҳарда марксизм-ленинизм асосларини, кундалик сиёсатни ва шу кабиларни ўрганиш учун ленинча тўғараклар ва махсус тўғараклар ташкил этилди. 1928 йилнинг 1 январида Самарқанд областининг шаҳарларида ишлаб турган партия маорифи тўғаракларининг сони 38 тага, 1929 йилнинг 1 январига келиб эса 86 тага етди. Бу тўғаракларда 1928 йилда 1544 киши, 1929 йилда 3139 киши шуғулланди.

Ишчи ва деҳқон ёшлари орасида ҳам сиёсий ўқиш ташкил этилди. 1928 йилнинг 1 январида Самарқанд областида сиёсий савод мактаблари 147 тага етди, бу мактабларда комсомоллардан 2964 киши шуғулланди. Шаҳарда маданий-оқарув муассасалари ҳам тез кўпайиб борди.

Самарқанд Педагогик академиясининг профессорларидан (чапдан ўнгга):
В. Л. Вяткин, С. М. Ляковский, Л. Н. Меркулович, Л. Н. Парфентьев.

Катта маданий-оммавий ишлар олиб борилаётган клублар меҳнаткашларни янги социалистик маданиятдан баҳраманд қилишга ёрдам бериб турди. Самарқанд округида 1927 йилнинг 1 октябрида фақат 8 та клуб ишлаб турган бўлса, 1928 йилнинг 1 апрелида бу клубларнинг сони 11 тага етди, клубларда эса 267 тўғарак ишлади.

Клубларда ташкил этилаётган оилавий кечалар кўпчиликка манзур бўлди. 1927 йилда ўтказилган оилавий кечаларда 7 минг киши қатнашди.

Самарқанд Педагогик академиясининг профессорларидан (чапдан ўнга): Пулат Солиев, А. М. Титов.

Шаҳар партия ва совет муассасалари мактаб ва клубларни ташкил этишга амалий ёрдам бериб турди. 1929 йилда Самарқанд шаҳар Совети меҳнаткашларнинг илтимоси билан қуйидаги қарорни қабул қилди:

«1. Қози Ғафур маҳалласи граждандари умумий йиғилишининг қарорига асосан, маҳалла комитетига шу маҳалладаги мачит биносида хотин-қизлар клуби ва мактаб очишга рухсат берилсин.

2. Хўжақишлоқ маҳалласи умумий йиғилишининг қарори тасдиқлансин, яъни мачит биноси диндорлар қарамоғидан олиниб, клуб ва чойхона очиш учун маҳалла комитетига топширилсин.

3. «Биринчи май» маҳалласи умумий йиғилишининг қарори маъқуллансин, яъни маҳалладаги мачит диндор-

лар қарамоғидан олиниб, маданий мақсадлар учун фойдаланилсин».

Шаҳарда совет матбуоти кенг ривожланди. 1930 йилнинг ноябрида Самарқанд область, шаҳар партия комитетлари ва область ижроия комитетининг органи «Ленин йўли» («Ленинский путь») газетаси чиқа бошлади. Дастлабки вақтларда ҳафтасига бир марта чиқиб турган бу газета 1931 йилдан бошлаб кундалик газетага айлантирилди. Газета саҳифаларида социалистик қурилишнинг энг муҳим масалалари ёритилиб турди. «Ленин йўли» газетаси саноат корхоналари,

Самарқанд Педагогик академиясини битирган биринчи хотин-қизлардан (чапдан ўнгга) пастки қатор: Моҳира Мамлизода, Раҳима Умарова, Марьям Рустамова, Манзура Собирова (Ойдин); тепадаги қатор: Робия Аҳмедова, Мавжуда Алихўжаева, Иқбол Акбархўжаева, Мақсуда Қосимхўжаева.

колхозлар ва район ташкилотларига кўп тиражли ва деворий газеталар чиқаришда ёрдам бериб турди. Газетанинг ташаббуси билан 1931 йилда Юқоридарғом районида кўклам экиш кампанияси даврида «Ҳосил учун» газетаси, «Хужум» фабрикасида «Тревога» газетаси, Темирийўл районида кўп тиражли «Штурм» газетаси нашр этила бошлади. Университетда кўп тиражли «Ленин байроғи» газетаси чиқа бошлади.

Самарқанд шаҳрида «Овози тожик камбағал» газетаси ўрнида тожик тилида «Овози тожик» газетаси ҳам чиқарилиб турди. 1931 йилда эса бу газета «Ҳақиқати Ўзбекистон» деб атала бошлади.

Социалистик қурилишнинг муваффақиятлари театр санъатининг ривожланиши учун ҳам қулай шароит яратиб берди.

1929 йилда Самарқандда учта театр труппаси ишлади. 1930 йилда 50 кишидан иборат бадий «Кўк кўйлак» тўғараги асосида Самарқанд ўзбек драма театри ташкил этилди. Ҳошим Нарзиқулов, Саъдулла Жўрабоев, Али Ардобус ва бошқа артистлар бу театрнинг ташкилотчилари эди. Уша йили театр «Богбон қизи» спектаклини томошабинларга кўрсатди. Самарқанд театрining ижодий коллективи замонавий актуал проблемаларни кўтариб чиққан асарларни (Ис-

Профессор Н. Р. Миронов Самарқанддаги музика мактабида дарс бермоқда.

моилзоданинг «Сўнгги ғам», Пирмуҳамедовнинг «Ўт билан ўйнашманг», К. Яшиннинг «Ўртоқлар», «Икки коммунист» ва ҳоказо) ўз репертуарига киритди.

Ўттизинчи йилларда Самарқандда ўзбек совет прозаси муваффақиятли ривожланди. С. Айний 1930 йилда ўзининг «Дохунда» романини ёзиб тугатди. Бу роман адибнинг ўз халқи турмушини чуқур ўрганиб, уни реализм бўёқларида акс эттирган талантили ёзувчи эканлигидан далолат берди. Уша йили Айнийнинг «Аҳмади девбанд» деган ҳикоялар тўплами босилиб чиқди. Бу тўпламга ёзувчининг хурофотларни фош этган ва ўз кўзи билан кўрган материалларга асосланган ҳикоялари киритилган эди.

Урушгача бўлган беш йилликлар даврида Самарқандда яшаб, ижод этган ёзувчи ва шоирлардан: Садриддин Айний, Ҳамида Олимжон, Шокир Сулаймон, Отажон Ҳошимов.

Халқимизнинг моҳир сўз устаси, ажойиб шоир ва публицист Ҳамид Олимжоннинг таланти ҳам ўша йилларда раънақ топди. Шу йилларда Ҳамид Олимжоннинг ўндан ортиқ шеърлар тўплами, бир қанча дostonлари ва шеърӣй эртаклари босилиб чиқди.

Ўша йиллари Самарқанднинг архитектура-тарихий ёдгорликларини ўрганиш, сақлаш ва реставрация қилишга жуда катта эътибор берилди. Ингирманчи йилларнинг ўрталарида ёқ қадимий Навбаҳор дарвозаси яқинидаги шаҳарчанинг ғарбий қисмида моддий маданий ёдгорликлар топилган эди.

Теурийлар даҳмаси бўлган Гўри Амирда ремонт-реставрация ишлари олиб борилди: сағона ремонт қилинганлиги туфайли унинг ташқи кўриниши дастлабки ҳолатга келтирилди. Энига ва кўндалангига дарз кетган даҳма конструкциясини мустаҳкамламоқ учун гўмбазнинг қуйи қисми темир белбоғ билан ўраб олинди. Айни вақтда М. Ё. Массон раҳбарлигида ҳар томонлама тарихий археологик тадқиқотлар олиб борилди.

Ўттизинчи йилларда Шоҳизинданинг бош пештоқини мустаҳкамлаш мақсадида унинг архитектура ансамблини асосли равишда ремонт қилишга киришилди. Улуғбек мадрасаси минорасининг бош қисми пойдеворга нисбатан 1,8 метр оғиб, шу сабабли минора қийшайиб қолган эди. Бу минорани тўғрилаб тиклаш чоралари кўрилди.

1927 йилда миноранинг ерга тегиб турган остки қисми темирбетон белбоғ билан ўраб олинди. М. Ф. Мауэр минорани ўз ўқи атрофида буриб тўғрилашни таклиф қилди. Муайян қонуниятга асосланган бу таклиф амалга оширила бошланиб, 1932 йилда миноранинг остига уни бурадиган конструкция ўтказилди, миноранинг ўзи эса винтли қурилма ёрдамида бурилди. Шу тариқа инженер М. Ф. Мауэрнинг лойиҳаси муваффақиятли равишда амалга оширилди. Минора осонлик билан бурилиб, 20 минут ичида тўппа-тўғри қилиб тикланди. Бундай иш жаҳоннинг реставрация ишларида биринчи марта қўлланилди ва порлоқ натижа билан тугалланди.

30-йилларнинг бошларида Самарқанднинг реставратор усталари Тиллокори мадрасаси олдинги пештоқнинг ён қисмидаги тушиб кетган гул нақшларини ўзлари тайёрлаган гулдор ва рангдор ғишлар билан ремонт қилиб, асли ҳолига келтирдилар.

Шундай қилиб, социализмнинг иқтисодий пойдеворини қуриш даврида Самарқандда маданий қурилиш кенг авж олдирилди. Саводсизлик ва чала саводликни тугатишда катта ютуқлар қўлга киритилди, умумий ўрта таълим мактабларининг сони кўпая борди, янги олий ўқув юртлари очилди. Адабиёт ва санъат ривожлана борди. Маданият ёдгорликларини реставрация қилиш ишлари бошланиб кетди.

5. ШАҲАР ХЎЖАЛИГИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ ВА МЕҲНАТКАШЛАР МОДДИЙ АҲВОЛИНИНГ ЯХШИЛАНИШИ

Халқ хўжалигини қайта тиклаш ишлари тугалланганидан кейин шаҳар хўжалигини ривожлантиришга кўпроқ эътибор бериш имконияти туғилди. ВКП(б) Марказий Комитети ва СССР Халқ Комиссарлари Совети коммунал хўжаликни қайта тиклашга ва меҳнаткашларнинг моддий фаровонлигини яхшилашга қаратилган бир қанча тadbирларни ишлаб чиқди.

Самарқандни ободонлаштириш масалалари партия пленумлари ва конференцияларида, партия активларининг йиғилишларида бир неча марта кўриб чиқилди. Мана шу пленумлар, конференциялар ва йиғилишларнинг қатнашчилари Самарқанд шаҳар хўжалигини Совет Иттифоқининг илғор шаҳарлари даражасига етказиб олишни, коммунал хўжалик трестларининг, қурилиш ташкилотлари фаолиятини яхшилаш, уларни ишчи кучи билан таъминлашни таклиф қилдилар. Шаҳарни реконструкция қилиш, яхлит шаҳар ансамбли вужудга келтириш ишлари мўлжалланди. Йирик саноат объектлари, маданий-оқартув муассасалари биноларини қуриш билан бирга оммавий уй-жой қурилишини кенгайтириш ҳам кўзда тутилди. Бу масалага катта эътибор берилди, чунки саноатга ишчи кучи кўплаб келаётганлиги сабабли шаҳар аҳолиси тўхтовсиз ўсиб борди, меҳнаткашларнинг моддий ва маданий талаблари ҳам ўса берди.

Шаҳарда уй-жой масаласини ҳал этмоқ учун бўш уй-жой майдонларини топиш ва бундай майдонларни янада кенгайтиришни таъминлайдиган конкрет вазифалар қўйилди. Республика ҳукуматининг ва марказий органларининг иши билан бевосита боғланмаган муассасаларни бошқа шаҳарларга кўчириш масаласи ҳам қўйилди. Бундан ташқари, ҳамма муассасаларни тизмалаштириш ва меҳнатсиз тирикчилик қилаётган унсурларни шаҳардан чиқариб юбориш чоралари мўлжаллаб қўйилди.

Уй-жой қурилишига ва шаҳар хўжалигини ривожлантиришга берилаётган капитал маблағлар йилдан-йилга кўпайтирилаверди. Чунончи, бу ишларга 1928—1929 йилларда 661079 сўм сарфлаш ва 153 квартиралар 59 та уйни фойдаланишга топшириш мўлжалланди.

Янги бинолар эски шаҳарда ва янги шаҳарда қурилаверди. Шаҳар партия активлари уй-жой объектларини қуриш ва берилаётган маблағлардан тўғри фойдаланиш қандай бораётганлигини контроль қилиб туриш учун сафарбар этилди. Натижада мўлжаллаб қўйилган қурилиш плани ошириб бажарилди, 73 та бино қурилиб, 191 та квартира фойдаланишга топширилди.

1929—1930 йилларда давлат муассасалари 2395 квадрат метр уй-жой майдонини қуриб фойдаланишга топширди.

Кооператив усули билан бинолар қуриш шаҳарнинг уй-жой фондини кўпайтиришга катта ёрдам берди. Биринчи беш йиллик даврида шаҳарда «Хужум», «Қизил матбаачи», «Уз-сельпром», «Полиграфия» ва бошқа шулар каби бир неча ишчи уй-жой ва уй-жой қурилиши кооперативлари ташкил этилди. Уй-жой кооперативлари 1929—1930 йилларнинг ўзидагина 71 та уй (62 73 квадрат метр уй-жой майдони) қуриб берди. 1930 йилда шаҳардаги уй-жой кооперативлари уй-жой бинолари қуришга 1 миллион 365 минг сўм пул сарфлади. Улар 310 квартирадан иборат 57 та уйни қуриб битказишди. 1931 йилда мутахассислар уй-жой биноси қуришга киришдилар. 1929 йилда қурила бошлаган 8 квартиралари 3 та уй-жой биноси ҳам ўша йили қурилиб бўлди.

Давлат идоралари ва кооперативлар кучи билангина уй-жой масаласини ҳал этиш ўша вақтда мумкин эмас эди. Уй-жой танглиги бирмунча яхшилانган бўлса ҳам, лекин шаҳарда барибир уй-жой майдони етишмас эди.

Шу сабабли Совет ҳокимияти органлари хусусий уйлар қуришга рухсат берди. Ўзларига хусусий уй қурувчиларга катта имтиёзлар берилди, шу туфайли якка тартибда уй-жой қуриш анча кенгайиб кетди. Шаҳардаги жамики уй-жой майдони 560 426 квадрат метр бўлгани ҳолда, хусусий кишиларга ва жамоаларга қарашли фойдали уй-жой майдонининг ҳажми 347 038 квадрат метрни ташкил қилди.

1930 йилда Самарқандда ўрта ҳисобда ҳар бир кишига 3,3 квадрат метр уй-жой майдони тўғри келар эди. Бу ҳол уй-жой проблемасининг ҳали ҳал этилмаганлигини билдираётган эди. Қурилиш суръатлари шаҳар аҳолисининг кўпайиш суръатларидан орқада қолмоқда эди.

Биринчи беш йиллик мобайнида шаҳарда бир неча жамоат, маъмурий, маданий ва коммунал муассасалар, шу жумладан, 2 та ҳаммом, меҳмонхона ва бошқа бинолар қурилди. Самарқандни реконструкция қилиш ўша йиллари бошланди. Кўча ва майдонларни кенгайтириш ва ободонлаштириш ишлари олиб борилди. Шу билан бир вақтда йўл, кўприклар қурилди, транспорт алоқаси яхшиланди.

20-йилларнинг охири — 30-йилларнинг бошида шаҳарда янги тош йўллар ва йўлкалар қурилди, тош ётқизилган йўллар майдони кўпайтирилди. Бу ишларга ҳар йили 300 минг сўмдан кўпроқ пул ажратилди. Шуни айтиб ўтиш керакки, бу мақсадларга сарфланаётган маблағ йилдан-йилга кўпайтирилиб борилди. Трудовая, Кооперативная кўчаларига, Қашқа-Махат орқали ўтадиган йўлга тош ётқизилди. Вокзал кўчаси асосли равишда ремонт қилинди. 1930 йилга келиб,

174 километр йўлдан тўғрилангани ва тош ётқизилгани 47 километрга етди.

Шаҳар идоралари аҳолининг сув таъминотини яхшилашга интилди. 1928 йилда шаҳар Совети водопровод қуришга кўмаклашувчи махсус комиссияга водопровод лойиҳасини тузиш учун 80 минг сўм пул ажратди. Водопровод қурилиши лойиҳаси 1930 йилнинг кўкلاميда тузилиб бўлди ва тасдиқланиб водопровод қуриш бошланди.

Водопроводнинг биринчи навбатини 1932 йил 1 январда фойдаланишга топшириш мўлжалланган эди, бироқ уни қуриш ишлари чўзилиб кетди ва фақат 60 та точкагина белгиланган муддатда фойдаланишга топширилди. Буни етарли деб бўлмас эди.

Шаҳарнинг кўкаламзорлаштирилган майдонлари йилдан-йилга кенгая борди. Бу ишга кенг жамоатчилик жалб қилинди. 1929 йилда шаҳарда 12 минг туп дарахт кўчати ўтказилди ва 72 минг туп кўчат ўтказиш учун жой тайёрлаб қўйилди. Самарқандликларнинг ҳузур қилиб дам оладиган парклари 1930 йилда шаҳарда 6 тага етди.

Шаҳар кўчаларини ёритишни яхшилаш чоралари кўрилди. Кўчаларни сим ёғочлардаги чироқлар билан ёритиш осма чироқлар билан алмаштирилди. Бу эса шаҳар транспортининг ишини енгиллаштирди. Шу билан бирга, ёритиш тармоқлари анча кенгайтирилди. Чунончи, Самарқандда 1928—1929 йилларда кўча фонарлари 29 та эди, 1929—1930 йилларда бундай фонарлар 400 тага етказилди.

Шаҳарнинг санитария ҳолатини яхшилашга катта эътибор берилди. Махсус санитария милицияси комендантларнинг, уй бошқармаларининг ўзларига топширилган участкаларни озода сақлашларини контроль қилиб турди, уй ва кўчаларни озода сақлашнинг аҳамияти тўғрисида аҳоли орасида тушунтириш ишлари олиб борди.

Шаҳар хўжалигида телефон алоқасининг аҳамияти катта эканлиги маълум. Республика ҳукумати Самарқандга кўчиб келган пайтда шаҳарда 191 та абонент бор эди. Самарқанд пойтахт бўлиб турган йилларда шаҳарда янги телефон станцияси қурилди ва натижада абонентлар сони 600 тага етди.

Шундай қилиб, Самарқанд шаҳар хўжалигини ривожлантиришда 1925—1930 йиллар ичида анча муваффақиятлар қўлга киритилди, лекин шундай бўлса ҳам транспорт етишмаганлиги кескин равишда сезилмоқда эди, электр энергия камчил бўлиб, шаҳар ва шаҳар атрофини сув билан таъминлашда кўпинча бузилишлар бўлиб турар эди.

Шаҳар хўжалигини ривожлантириш ва шаҳарни ободонлаштириш соҳасида партия ва ҳукумат кўрган чора-тадбирлар меҳнаткашларнинг турмуш шароитини яхшилашга ёрдам берди.

Иш ҳақи тартибга солинганлиги ва кўпайтирилганлиги меҳнаткашлар фаровонлигини оширишнинг муҳим омиллари-дан бири бўлди.

30-йилларнинг бошида шаҳар ишчиларининг реал иш ҳақи ўрта ҳисобда 7 процент ошди. Чунончи, Самарқанд кўн заводи ишчиларининг реал иш ҳақи 7,7 процент, иппакчилик саноатидаги ишчиларники 5,4 процент, полиграфия ва ип газлама саноатидаги ишчиларники 7 процент, мой заводи ишчилариники 8 процент кўпайди.

Самарқанд Совети ишсизликни тугатишга доир актив чоралар кўрди. Ишсизлар коллективлари тузилиб, бу коллективларнинг аъзолари планли равишда ишга юборилиб турилди. Ишга жойлаштирилмаган кишиларга социал суғурта маблағларидан нафақа берилар эди, бундай кишилар учун текин ва арзон ошхоналар очиб қўйилди. Систематик равишда жамоат ишлари ташкил қилиниб турилди. Натижада ишсизларнинг аҳволи анча енгиллашди. Социалистик қурилиш кенгайтирилиши билан ишсизлар сони тобора камая борди. Чунончи, Самарқандда 1928 йилнинг январида 6134 киши ишсиз бўлса, 1930 йилнинг октябрида эса, ишсизлар камайиб, 778 тага тушиб қолди. 1930 йилнинг охирига келиб шаҳарда ишсизлик тамомила тугатилди.

Ёрдамчи хўжаликлар ва сабзавотлар экиш ҳисобига умумий овқатланиш, шунингдек совет-колхоз савдоси авж олдирилганлиги туфайли ишчилар таъминоти яхшиланди.

Завод ва фабрикалар ҳузурида кооператив ташкилотларининг ёрдами билан корхоналарнинг ишлаб чиқариш базалари ташкил этилди, махсус магазинлар очилди. Аҳолининг турли молларга талаби ошиб борганлиги савдо шохобчаларининг кенгайтирилишини тақозо этарди. Хусусий савдо ўрнини аста-секин давлат ва кооператив савдоси эгаллади. 1928 йилнинг 1 ноябрида шаҳарда давлат савдосининг 99 та савдо корхонаси, 348 та кооператив дўкони ва 1286 та хусусий дўконлари бор эди. Орадан бир йил ўтгач, давлат савдо корхоналарининг сони 72 процент, кооператив савдо корхоналарининг сони 26,4 процент кўпайди, хусусий савдо корхоналари 29,5 процент камайди, икки йилдан кейин эса хусусий савдо корхоналари бутунлай йўқ бўлиб кетди.

Самарқандда йирик магазинлар сони 1932 йилдаёқ 50 тага етди.

Шаҳар аҳолисини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлашда колхоз бозори катта роль ўйнади. Самарқандда яхши жиҳозланган колхоз бозорлари бор эди. Эски шаҳар билан янги шаҳар чегарасида қурилаётган усти ёпёқ колхоз бозори 1932 йилда фойдаланишга топширилди. Бундан ташқари, шаҳар бозорларида бир неча савдо павильонлари очилди.

Омонат кассаларга пул қўювчилар сони кўпайганлиги ҳам меҳнаткашларнинг моддий фаровонлиги яхшиланганлигидан далолат беради. 1929 йилнинг охирига келиб, Самарқандда омонат кассалар сони 31 тага етди.

30-йилларнинг бошида соғлиқни сақлаш соҳасида анчагина ютуқлар қўлга киритилди. Самарқандда даволаш муассасалари анча кўпайди. Шаҳарда ишлаб турган 95 даволаш муассасаларида 1480 ўрин бор эди. Шу жумладан, ўша вақтда шаҳарда 3 касалхона, 10 амбулатория, 5 болалар консультациялари ва бошқа шифохоналар ишлаб турди. Файзулла Хўжаев номидаги республика касалхонаси фойдаланишга топширилди. Болалар соғлигини сақлашга алоҳида эътибор берилди. Самарқанднинг даволаш муассасалари 1929 йилда 40124 болани медицина кўригидан ўтказди.

Социализмнинг иқтисодий пойдеворини барпо қилиш даврида шаҳар аҳолиси қишлоқ ва овуллардан ҳамда мамлакатнинг марказий районларидан келаётган кишилар ҳисобига ўсиб, кўпая борди. 1930 йилда Самарқанд аҳолиси 119 736 кишига етди. Шаҳарда яшаб ва ишлаб турганлар асосан ўзбек, рус, тожик, яҳудий ва бошқа миллатлардан иборат эди.

Саноат тез ривожланиб борганлиги сабабли шаҳар аҳолисининг социал состави ҳам ўзгарди, ишчилар синфининг сони кўпайди. Турли касбдаги ишчилар сони 10884, хизматчилар сони 11244, косиблар сони 5883 кишига етди.

Ўзбекистон ССРнинг биринчи пойтахти бўлган Самарқандга партия ва совет органлари ҳамisha катта эътибор бериб турдилар. Шаҳарда уй-жой қурилиши тез суръатлар билан ривожлантирилди, бир қанча жамоат бинолари қурилди, шаҳар ободончилиги яхшиланди, коммунал хўжалик йўлга қўйилди. Самарқанд меҳнаткашларининг моддий фаровонлиги тўхтовсиз яхшиланиб борди.

УБОБ

САМАРҚАНД МЕХНАТКАШЛАРИ СОЦИАЛИСТИК ЖАМИЯТНИ ҚУРИШ ВА РИВОЖЛАНТИРИШ УЧУН КУРАШДА (1933—1941 йиллар)

1. САМАРҚАНД САНОАТИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ

Биринчи беш йилликнинг муваффақиятлари мамлакат халқ хўжалигини иккинчи беш йилликда ривожлантириш йўналиши ва суръатларини белгилаб берди. Социализм ҳужумини янада кучайтириш, шаҳар ва қишлоқларда хўжаликнинг социалистик формасини мустаҳкамлаш лозим бўлиб қолди. Халқ хўжалигини техника жиҳатдан реконструкция қилишни тугаллаш иккинчи беш йилликнинг асосий хўжалик вазифаси қилиб қўйилди.

Иккинчи беш йиллик планда ишлаб чиқарувчи кучларини ўстириш, корхоналарни хом ашё манбаларига яқинлаштириш, миллий республикаларда саноат корхоналари қуришни кенгайтириш ва саноатни ривожлантириш назарда тутилди. Бу тадбирлар миллий чекка ўлкаларнинг чор мустамлака — капиталистик режимдан мерос бўлиб қолган иқтисодий ва маданий қолоқлигини батамом, тугатишга ёрдам бериши керак эди.

Мамлакатдаги айрим иқтисодий районларнинг табиий-географик шарт-шароитига қараб муайян тармоқлар бўйича уларни ихтисослаштириш лозим эди.

Ўзбекистон ССР мамлакатнинг асосий пахта базаси ролин ўйнаши, шунингдек, қишлоқ хўжалигининг бошқа тармоқларини ҳам ривожлантириши лозим эди. Бутун республика учун бўлгани каби, Самарқанд учун ҳам иккинчи беш йиллик янги саноат корхоналарини ўзлаштириш ва мустаҳкамлаш даври бўлди. Панда янги саноат корхоналари қуришга алоҳида аҳамият берилди.

Самарқанддаги шойи тўқиш устахоналарини реконструкция қилиб, уларни станоклар билан ускуналанган катта фабрикага айлантириш; сут заводи ва колбаса фабрикаси қуриш; мавжуд фабрика ва заводларни кенгайтириш; биринчи беш йиллик мобайнида қурилган саноат корхоналарини ўзлаштириш; маҳаллий аҳолидан бўлган асосий ишчи кадрларни шу корхоналарда мустаҳкам ўрнаштириш; олий ўқув юрт-

лари, ҳунар-техника билим юртлари, техникумлар, фабрика- завод таълими мактаблари, қисқа муддатли курслар ҳамда шогирдларни мастерларга ва ишлаб чиқариш илғорларига бириктириб қўйиш йўли билан малакали ишчиларнинг янги кадрларини тайёрлаш тadbирларини амалга ошириш мўлжаллаб қўйилди. Маҳсулот сифатини яхшилашга ва нобудгарчиликни камайтиришга, хом ашё, материаллар, ёқилғи ва электр энергияни тежашга катта эътибор берилди. Иккинчи беш йилликда техникавий реконструкция қилиш соҳасида мўлжалланган тadbирларнинг бир бутунлиги оқибат натижада маҳсулот сифатини кескин равишда яхшилашга ва унинг таннархини камайтиришга ёрдам бериши лозим эди.

Иккинчи беш йиллик вазифаларини муваффақиятли ҳал қилмоқ учун ишчилар синфининг малакали кадрларини ҳамда ишчи ва деҳқонларнинг ўзидан техника зиёлиларини тайёрлаш ишларини кенг миқёсда ташкил этиш, меҳнаткашларнинг маданий савиясини кескин равишда кўтариш зарур бўлиб қолди. Ўзбекистонда маҳаллий миллатлардан бўлган ишчи ва инженер-техник ходимларни янада кўпайтириш кўзда тутилди.

Партия ва Ҳукуматимиз саноат маҳсулоти ишлаб чиқаришни янада кўпайтириш ва меҳнат унумдорлигини оширишнинг муҳим омили бўлган социалистик мусобақа ва зарбдорчиликни кенг авж олдиришга алоҳида эътибор берди.

Самарқанд шаҳар партия активларининг 1933 йил 19 январда бўлиб ўтган йиғилиши ВКП(б) Марказий Комитети ва Марказий Контроль Комиссиясининг 1933 йил январь Пленуми қарори тўғрисидаги докладни тинглаб (бу пленум 1933 йилга мўлжалланган халқ хўжалик планини маъқуллаган эди), Самарқанд саноатини ривожлантириш, кенг истеъмол моллари ишлаб чиқаришни кенгайтириш тўғрисида қарор қабул қилди. Ишчиларни корхоналарда меҳнатнинг ташкил этилишини янада такомиллаштиришга, ишлаб чиқариш техникасини тўлиқ эгаллашга, социалистик мусобақани авж олдиришга, интизомни мустаҳкамлашга, халқ хўжалик планларини бажаришнинг қудратли воситасига айлантиришга чақирди.

Корхоналар ичида шунингдек, Самарқанд корхоналараро бошланиб кетган социалистик мусобақа яхши натижаларни берди. Саноатда меҳнат унумдорлиги 1933 йилда бирмунча ошди. Шаҳардаги уч катта корхонада («Хужум» пиллакашлик фабрикасида, 66-пахта ва лимонад заводида) меҳнат унумдорлиги 1932 йилга нисбатан 70,5 процентга кўпайди. Шу билан бирга ялпи маҳсулот ишлаб чиқариш ҳам ўсди. Шаҳарнинг айрим корхоналари ишлаб чиқариш программасини ошириб бажардилар: мева саралаш, пиво, лимонад заводлари маҳсулот ишлаб чиқаришни 35,6 процентга, пахта заводи эса 29,2 процентга кўпайтирди.

1934 йилда шаҳар корхоналарининг ишчи ва инженер-техник ходимлари ялпи маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайтириш ва унинг сифатини яхшилаш, меҳнат унумдорлигини ошириш учун социалистик мусобақани авж олдирдилар.

Партия XVII съезди арафасида Самарқанд корхоналарида митинглар бўлиб, бу митингларда шаҳар саноат корхоналарининг ишчи ва хизматчилари 1934 йилги ишлаб чиқариш программасига асосан меҳнат унумдорлигини кўтариш, маҳсулот сифатини яхшилаш, унинг таннархини камайтириш, ишлаб чиқариш техникасини ўрганиш ва такомиллаштириш мажбуриятини бажаришни ўз зиммаларига олдидлар.

1935 йилда мамлакатда социалистик мусобақа янада авж олди ва янги босқичга кўтарилди. Социалистик мусобақанинг стахановчилик ҳаракати деб ном олган янги формаси (чунки буни шахтер А. Стаханов бошлаб берган эди) эскириб қолган техника нормаларини ўзгартириб, янги техникани ўзлаштиришдан иборат бўлди.

Самарқанд саноат корхоналарининг ишчилари стахановчилик ҳаракатига сидқидилдан қўшилиб иш нормаларини кўпайтириш, юксак ишлаб чиқариш кўрсаткичларига эришиш, ускуналардан тўлиқ фойдаланиш ва технология процессини такомиллаштириш учун курашни кенг авж олдирдилар. Бу новаторлик ҳаракатини авж олдиришда Охунбобоев номидаги 1-кўн заводининг тери тарашловчи ишчиси Н. Есин ташаббускор бўлди. 1936 йилнинг бошига келиб корхона новаторларининг сафи 104 кишига кенгайди.

2-вино заводининг ишчилари саноат молия планини бажариш учун курашиб, партия-комсомол ташкилоти раҳбарлигида социалистик мусобақани авж олдириб юбордилар. Стахановчилардан ишчи М. Крюкова кундалик нормани 550 процент, А. Кудикина 386 процент, М. Наимова 250 процент, А. Акрамов, Б. Мамажонов, Файзуллаевлар 220 процент қилиб бажардилар. 2-вино заводида 1935 йилнинг ноябрида 3 стахановчи бўлган бўлса, 1936 йилнинг февралига келиб уларнинг сони 41 кишига етди, яъни заводдаги ҳамма ишчиларнинг 22,2 процентини ташкил қилди.

Шаҳар коммунистлари А. Салимов, А. Коверкова («Хужум» фабрикаси), М. Эрмухамедова (1-кўн заводи), А. Исҳоқова (тикувчилик фабрикаси), Е. Завозин («Колхозчи» заводи), Х. Назаров (3-вино заводи)лар нормаларини ошириб бажарибгина қолмасдан, қолоқларни ҳам ўзларига эргаштирдилар.

Партия ва Ҳукуматимизнинг «Ҳамма нарсани кадрлар ҳал қилади» деган шиорини Самарқанд корхоналарининг ишчи ва инженер-техник ходимлари қизғин равишда қабул қилиб, амалга оширишга киришдилар. Шаҳарнинг кўпгина корхоналарида тузилган техника таълими курслари ва тўғаракларида

шуғулланувчилар сони тез кўпайди. Чунончи, ипакчилик трест-ти 1934 йилнинг охири 1935 йилнинг бошида ишчилар тайёрлаш ва қайта тайёрлаш учун «Хужум» пиллакашлик фабрикасига 60 минг сўм ажратди. Бу маблағ 1935 йилнинг иккинчи кварталда ҳам ашёни ишлайдиган кадрлар тайёрлаш учун махсус курслар ташкил этишга, саводсизликни битирувчи 9 та группа очиб, 222 кишини ўқитишга, шунингдек, юзга яқин кишини кечки коммунистик университетга, ишчилар факультети ва шу кабиларга юборишга имкон берди.

«Хужум» пиллакашлик фабрикаси 1935 йилда техника минимумини ўрганиш машғулотларини ташкил этди. Шу туфайли 970 ишчи ўз малакасини оширишга, техникани эгаллаб олишга муваффақ бўлди. Натижада фабрика йиллик топшириқни 117,1 процент қилиб адо этди.

1937 йилда партия, комсомол ва қасаба союз ташкилотлари раҳбарлигида шаҳар корхоналарида 749 кишига мўлжалланган 52 та техника минимуми тўгараги ташкил этилди.

Стахановчилик ҳаракати авж олдирилганлиги, ишчилар техникани пухта эгаллаб олаётганликларни туфайли эски техника нормалари, янги оширилган нормалар билан алмашилди. Бу нормаларни фақат новаторларгина эмас, балки техника минимумини яхши эгаллаб олган ишчилар ҳам бажара олди.

1936 йил 21 февралда Самарқанд шаҳар саноати стахановчиларнинг I слёти бўлди. Слёт қатнашчилари ўз тажрибаларини гапириш билан бирга саноатда фойдаланилмай ётган жуда катта резервлар борлигини, меҳнатни янгича ташкил этиш ва янги техникани жорий қилиш зарурлигини кўрсатиб ўтдилар. Слёт шаҳарда зарбдорлик ўн кунлигини эълон қилди. Ишчи ва хизматчилар бу ўн кунликка қўшилиб, нормаларини тўла ва ошириб бажардилар.

1936 йилнинг бошида «Хужум» фабрикасидан 265 киши (пилла қайнатиш цехининг новаторлари энди икки қозонда эмас, балки 3—4 қозонда пилла қайнатадиган бўлдилар), 8-март номидаги тикувчилик фабрикасидан 200 киши (шулардан Р. Муҳамбекова ва В. Холмуродовалар кунлик нормани 250—350 процент қилиб бажардилар), пахта тозалаш заводидан 92 киши (У. Отамирзаев ва А. Мирзаевлар илгари учта жин машинада ишлаб келган бўлсалар, эндиликда 12 та жин машинасига ўтиб ишлай бошладилар), «Қолхозчи» заводидан 18 киши (коммунист Н. Завозин кунлик нормани 750 процентга етказиб бажарадиган бўлиб қолди) новаторлар сафига қўшилди.

Самарқанд IV партия конференциясининг қарорида (1936 йил март) корхоналарнинг бошланғич партия ташкилотлари стахановча ишлаш методларини оммалаштиришга алоҳида эътибор беришлари лозимлиги ўқтириб ўтилди. Шаҳар ва область корхоналарининг коллективлари конференция қарор-

ларини бажариб, стахановча меҳнат қилиш методларини ўзлаштириш учун социалистик мусобақани кенг авж олдирдилар. «26 Боку комиссарлари» номлидаги шойи тўқиш фабрикасининг ишчи ва инженер-техник ходимлари партия, касаба союз ва комсомол ташкилотлари раҳбарлигида 1936 йил 12 мартдан 20 мартга қадар стахановчилик ўн кунлигини ўтказиб, 8 минг метр ўрнига 9,4 минг метр шойи газлама тўқиб, топшириқни 117,3 процент этиб бажардилар. Айниқса, ишчилардан Х. Шарипов, Н. Муроддинов, Х. Содиқов, Қ. Хошимов, З. Қосимов, М. Зубарева, Х. Муродовлар яхши ишлаб, кунлик нормаларини 150—250 процентга етказдилар.

Стахановчилик ҳаракати кенг ёйилганлиги натижасида «Хужум» пиллакашлик фабрикаси, пиво заводи, вино заводи, 1-кўн заводи, пахта заводи, мева-консерва заводи ҳамда нон заводларининг ҳар бири 1936 йилнинг биринчи кварталда 500 минг сўмдан 2 миллион сўмгача оборот маблағини тежаб, ишлаб чиқариш планини ортиғи билан бажардилар.

А. Стахановнинг новаторлик методини ўзлаштириш яхши натижаларни берди. 1935 йилнинг охири 1936 йилнинг бошида Самарқанд корхоналарида 1301 стахановчи бўлган бўлса, 1936 йилнинг 1 октябрига келиб уларнинг сони 2347 кишига етди.

Янги нормаларни ўзлаштириш, иккинчи беш йиллик планни муддатидан илгари бажариш учун кураш мамлакатимиз меҳнаткашлари томонидан СССР нинг янги Конституцияси муҳокама қилинаётган бир вақтда, айниқса, кенг авж олди. «Хужум» пиллакашлик фабрикасининг коллективи социалистик мусобақага қўшилиб, сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш планини 150 процент бажарди, ускуналарнинг бекор туриб қолшини камайтирди, меҳнат унумдорлигини 8,7 процентга кўпайтирди. Бир килограмм калава ипакнинг ташнарихи 13 процент камайтирилди. Тежалган жамики маблағ 1 миллион 368 минг сўмни ташкил қилди, энг яхши стахановчиларнинг иш ҳақи тариф ставкасининг 202 процентига етди.

Ишчиларнинг меҳнатдаги оммавий қаҳрамонлиги Самарқанддаги деярли ҳамма корхоналарнинг йиллик ишлаб чиқариш планларини тўла ва ошириб бажаришларини таъминлади. 1936 йилда саноатда ялпи маҳсулот ишлаб чиқариш плани 102, транспортда юк ортиш ишларининг плани 110, юкларни бўшатиш плани эса 106 процент бажарилди. Саноат 1935 йилга нисбатан 78,5 процент кўп маҳсулот берди.

Беш йилликлар мобайнида Ўзбекистонда оғир саноат: металл ишлаш, энергетика, нефть қазиб чиқариш, химия ва қурилиш саноатлари тез ривожланиб борди. 1937 йилда Самарқанднинг металл ишлаш корхоналари 1931 йилга нисбатан 20, 1932 йилга нисбатан эса 2 барабар кўп маҳсулот ишлаб чиқарди.

Темир йўл транспорти ходимлари катта муваффақиятларга эришдилар. Темир йўлда умумий ҳаракат революциядан олдинги даврга нисбатан 2 баравар, юк обороти эса 4 баравар кўпайди.

Самарқанд саноатида енгил саноат етакчи тармоқ бўлиб қолаверди. Иккинчи беш йиллик мобайлида Самарқанднинг «26 Боку комиссарлари» номидаги шойи тўқиш фабрикаси, гишт заводи ва шаҳар корхоналари ҳузурида бир неча электр станциялари қурилди. Самарқанд областининг пахта тозалаш саноати 1913 йилда (1926—1927 йиллардаги таққосланувчи нархлар билан ҳисоблаганда) 11,4 миллион сўмлик ялпи маҳсулот берган бўлса, 1932 йилда 19 миллион сўмлик, 1937 йилда эса 40 миллион сўмлик ялпи маҳсулот ишлаб чиқарди.

Кенг истеъмол моллари ишлаб чиқариш анча кўпайтирилди, шаҳар тўқимачилик корхоналари маҳсулотининг сифати яхшиланди.

Кўн-пойабзал саноати анча ривожланди, 1913 йилга нисбатан 7 баравар кўп ялпи маҳсулот ишлаб чиқарилди.

Самарқанднинг озиқ-овқат саноатида вино ва мева-консерва саноати тармоқлари алоҳида аҳамиятга эга бўлиб қолди.

Самарқанд ўз вино навларининг хилма-хиллиги ва сифати жиҳатидан СССРнинг виночилик районлари орасида фахрли ўрин олди. Шаҳарнинг вино заводлари тамомила реконструкция қилинганлиги натижасида уларнинг ишлаб чиқариш қуввати революциядан олдинги ҳамма заводларнинг ишлаб чиқариш қувватидан ошиб кетди. 1937 йилда фақат 1-вино заводининг ўзи 500 декалитрга яқин вино тайёрлаб берди. Бу эса революциядан олдин бутун Ўзбекистонда ишлаб чиқарилган винонинг миқдорига тенг эди. Самарқанд вино заводлари тайёрлаб бераётган вино навлари 20 хилдан ошиб кетди. Булар орасида «Булунғур», «Тоҳола-Қондоз», «Алеатико» деган машҳур винолар бор эди. Самарқанднинг вино-ароқ корхоналари 1937 йилда 1913 йилга нисбатан 7 баравар, 1932 йилга нисбатан 3 баравар, мева-сабзавот ва консерва саноати эса 1937 йилга қараганда 3,5 баравар кўп маҳсулот берди.

Ун ва гуруч заводлари, нонпазлик корхоналари Самарқанднинг озиқ-овқат саноатида нисбатан катта ўринни эгаллади. 1937 йилда бу тармоқлар 1913 йилга қараганда 7 баравар, 1932 йилга қараганда 3 баравар кўп ялпи маҳсулот ишлаб чиқарди.

Партия XVII съездининг қарорлари Самарқанд саноатини ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эга бўлди. Съезд маҳаллий совет органларининг зиммасига маҳаллий саноатни ривожлантиришга энг кўп ташаббус кўрсатиш ҳамда кенг истеъмол моллари ишлаб чиқаришни авж олдириш йўли билан иккинчи беш йилликда ишчи ва колхозчиларнинг моддий фаровонлиги-

ни янада ошириш, реал иш ҳақини ўстириш, меҳнаткашларнинг истеъмол даражасини 2—3 барабар кўтариш учун хом ашёнинг янги турларини топиб ишга солиш вазифасини юклади.

Самарқанд партия ташкилотининг 1934 йил январда бўлиб ўтган III конференцияси шу нарсани яна бир марта уқтириб ўтдики, «Партия ва Ҳукуматизмининг кенг истеъмол моллари ишлаб чиқаришни 2—3 барабар кўлайитириш тўғрисидаги қарорни Самарқанд партия ташкилотидан цензали саноатнинг, айниқса, ҳунармандчилик саноатининг саноат молия планини тўла ва ошириб бажариш ишларини кучайтиришни талаб қилади, чунки бу саноат тармоқлари аҳолининг кенг истеъмол молларига бўлган эҳтиёжини қондириш учун катта аҳамиятга эга».

1934 йилнинг июнь ойида Самарқандда шаҳар маҳаллий саноат бошқармаси ташкил этилди. Макарон фабрикаси, кулолчилик заводи ва ёғочсозлик устахоналари шу бошқарма қўлига ўтди. Бу корхоналарнинг ҳаммаси қолоқ корхоналар ҳисобланарди. Макарон фабрикасининг ишида узлишлар бўлиб турар ва унда фақатгина иккита пресс бор эди; кулолчилик заводи деярли ишламай қўйган эди; ёғочсозлик устахоналари фақат мактабларга хизмат қилар ва ҳеч қандай кенг истеъмол буюмлари тайёрлаб бермас эди. Шу корхоналарнинг ҳаммасида оборот маблағлари йўқ бўлиб, улар ёқилги ва хом ашё билан ҳам таъминланмас эди. Шу корхоналарни ишлаб турган корхоналар қаторига ўтказиш, янада кенгайтириш ва ривожлантириш зарур эди. Шаҳар маҳаллий саноат бошқармаси зиммасига янги саноат объектларини ташкил этиш вазифаси юкланди.

Шаҳар маҳаллий саноатининг ишчилари беш ойдан кўпроқ фидокорона ишлаб, натижада қолоқ корхоналарни ишга яроқли ҳолга келтирдилар. Макарон фабрикасида янги цехлар очилди, ускуналар реконструкция қилинди, фабриканинг қуввати кучайтирилиб, кунига 3—3,5 тонна ўрнига 9 тонна маҳсулот берадиган бўлди. Энди бу маҳсулотнинг сифати республикада биринчи ўринни олишга муваффақ бўлди. Йилига 1 миллион сўмга яқин маҳсулот ишлаб чиқарадиган ёғочсозлик заводи қурилди. Қамишдан керакли маҳсулотлар ишлаб чиқарадиган корхоналар кенгайтирилди, кондитер моллари ва пирослар ишлаб чиқариш яхши йўлга қўйилди.

Кулолчилик заводида реконструкция қилиш иши муваффақиятли равишда олиб борилди. 1934 йилда кулолчилик заводи гишт, йўлкага ётқизиладиган плита, черепица ва шу каби қурилиш материаллари ишлаб чиқара бошлади. Қурилиш эҳтиёжлари, шунингдек, кўн ва алкоғолсиз ичимликлар ишлаб чиқарувчи заводларнинг техника эҳтиёжлари учун керакли оҳак ва бўр ишлаб чиқариш ташкил этилди. Уша даврда шаҳарнинг ўзида кунига 1000 килограмм тайёр маҳсулот ишлаб

чиқарадиган колбаса фабрикаси, сутни қайта ишлаш заводи ишга туширилди; учта тегирмон қайта тикланиб, иш билан тўла таъминланди; шоли ва тарик оқлайдиган қўшимча ускуналар ўрнатилди; бўлка-кондитер маҳсулотлари ва ҳар хил крупалар ишлаб чиқариш кенгайтирилди.

Шундай қилиб, 1934 йилда Самарқанднинг мустақил тармоққа ажратилган маҳаллий саноати тез ривожлана бошлади. 1933 йилда бу корхоналарда 13,5, 1937 йилда эса 34,5 миллион сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарилди.

Мавжуд саноат корхоналарини кенгайтириш ва янгиларини қуриш натижасида саноатга янги кадрлар жалб қилина бошланди. Ириқ саноатда ишчиларнинг йиллик ўртача сони 1937 йилда 1934 йилга нисбатан 28,4 процент, ҳунармандчилик кооперациясида эса 45,8 процент кўпайди. Инженер-техник ходимларининг сони 1934 йил январидан то 1937 йил январига қадар 38,6 процентга кўпайиб, қарийб 1000 кишига етди.

Биринчи ва иккинчи беш йилликлар даврида маҳаллий миллатлардан ишчи, инженер ва техникларнинг катта отряди тайёрланди. Самарқанд саноатида маҳаллий миллат ишчиларининг сони тобора тез ўсди. Жумладан, шаҳардаги 7 та катта фабрика ва заводда ишчиларнинг сони 1937 йилнинг бошида 5020 кишига етди ва улардан 51,5 процентини маҳаллий миллат кишилари ташкил этди.

Маҳаллий миллатлардан бўлган ишчилар «Хужум» пиллакашлик фабрикасида 83,1 процентни, 1-вино заводида 73 процентни, «26 Боку комиссарлари» номидаги шойи тўқиш фабрикасида 66 процентни ташкил қилди.

Ерли миллатлардан бўлган хотин-қизларнинг ижтимоий ишлаб чиқаришда қатнашуви анча кўпайди. Енгил саноат корхоналарида улар (иккинчи беш йилликнинг охирида) қарийб 50 процентни, тикувчилик корхоналарида эса 80 процентдан кўпроқни ташкил қилди.

Саноат корхоналарининг реконструкция қилиниши, янги техниканинг ўзлаштирилиши, новаторликнинг кенг ривожлантирилиши натижасида Самарқанд саноатида меҳнат унумдорлиги анча ошди ва маҳсулот таннарни камайтирди. 1932 йилда Самарқанднинг йирик саноатида ҳар бир ишчи (1926—1927 йилнинг таққосланувчи нархлари билан ҳисоблаганда) ўрта ҳисобда 7537 сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарган бўлса, 1937 йилда 15262 сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарди, яъни икки бараварга кўпайди. Ҳунармандчилик кооперацияси артели аъзоларининг меҳнат унумдорлиги ошди. Улар 1933 йилда ўрта ҳисобда 4333 сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарган бўлсалар, 1937 йилнинг охирига келиб 10892 сўмлик маҳсулот ишлаб чиқардилар.

Самарқанд ишчиларининг меҳнат унумдорлигини ошириш, техникани эгаллаш учун кураши шаҳар саноатини ёппасига

юксалтиришнинг ва иккинчи беш йиллик топшириқларини бажаришнинг ҳал қилувчи омили бўлди. Бироқ шаҳар саноати корхоналарининг баъзилари эришган муваффақиятларга қарамай, 1934 йилда йирик саноат корхоналари ялпи маҳсулот ишлаб чиқариш планини 95,3 процент, ишчи кучи олиш планини эса 90,1 процент бажарди. Айни вақтда ишчиларнинг ўртача иш ҳақи 2,7 процент, меҳнат унумдорлиги 5,8 процентга кўпайди.

1935 йилда мамлакат халқ хўжалигининг ҳамма тармоқларида катта ғалабалар қўлга киритилди. Иккинчи беш йиллик планининг дастлабки икки йили муваффақиятли бажарилди.

Самарқанд саноат корхоналари топшириқни тўла равишда адо этдилар. Ялпи маҳсулот ишлаб чиқариш плани 101,9 процент бажарилди. 1936 йилда ҳам саноат маҳсулотини ишлаб чиқариш кўпайиб борди.

Самарқанд корхоналарининг асосий фондлари 1937 йилда 1936 йилга нисбатан 9,6 процент, ялпи маҳсулот ишлаб чиқариш эса 20,5 процентга кўпайди. Йиллик план 100,1 процент қилиб бажарилди. Шундай қилиб, 1937 йилда иккинчи беш йиллик план муваффақиятли равишда тўла бажарилди.

Социалистик қурилиш тез суръатлар билан олиб борилди, ишчи ва хизматчиларнинг моддий аҳволи яхшиланди. Металл ишлаш ва қурилиш материаллари саноатида ишлаб турган ишчиларнинг ўртача иш ҳақи 1935—1936 йилларда 46,4 процент, енгил саноатда 53,3 процент, озиқ-овқат саноатида 29,1 процент, маҳаллий саноатда эса 18,1 процент ошди. Корхоналарнинг деярли ҳаммасида ишчилар учун ётоқхоналар, болалар яслилари ва боқчалари очилган эди. Кўп ясли ва боқчалар кечаю кундуз тинмай ишларди. Шаҳардаги фабрика, заводларнинг кўпчилиги ўз клубларига, қизил бурчакларига эга эди.

Умуман бутун Совет Иттифоқидаги саноатнинг ривожланиши иккинчи беш йиллик планининг қишлоқ хўжалигига доир асосий вазифаларини ҳал қилиш, қишлоқ хўжалигини социалистик реконструкция қилишни тугаллаш, колхозларни ташкилий-хўжалик жиҳатдан мустаҳкамлаш, республиканинг колхоз ва совхозларида ҳосилдорликни бутун чоралар билан ошириш ҳамда қишлоқ хўжалик ишларини механизациялашни давом эттиришни таъминлади.

1937 йилнинг 1 октябрга келиб Ўзбекистон колхозларига бирлашган хўжаликлар 97,5 процентга етди, уларнинг экин майдони 99,5 процентни ташкил этди, республикада 20 минг трактори бўлган 162 та машина-трактор станциялари ишлаб турди.

Совет Ўзбекистони саноати ривожланган, сермаҳсул қишлоқ хўжалигига эга бўлган республикага айланиб, Совет Иттифоқининг илғор районлари қаторидан жой олди. Умуман СССР нинг ҳамда иттифоқдош республика, область ва шаҳар-

ларнинг халқ хўжалигини ривожлантиришнинг иккинчи беш йиллик плани муваффақиятли равишда амалга оширилганлиги мамлакатимизда социалистик жамиятни қуришни таъминлади. Социализм ғалабаси 1936 йилнинг декабрида Советларнинг Фавқулодда VIII съездида қабул қилинган СССР Конституциясида қонун тариқасида мустаҳкамланди.

Илгари аграр ҳисобланган Ўзбекистон эндиликда Совет Социалистик Республикалари Иттифоқи составидаги гуллаб-яшнаб турган илғор, индустриал социалистик республикага айланди.

СССР да социализм ғалабасини таъминлаган иккинчи беш йиллик план бажарилганидан кейин Коммунистик партия мамлакат меҳнаткашлари олдига «синфсиз социалистик жамият қуришни тугаллаш ва социализмдан коммунизмга аста-секин ўтиш»¹ вазифасини қўйди.

Учинчи беш йиллик планда халқ хўжалигининг ҳамма тармоқларини техника билан қуроолантиришни давом эттириш, оғир саноатни бутун чоралар билан ривожлантириш, ишлаб чиқаришнинг ташкил этилишини ва технологиясини яхшилаш, фаннинг энг янги муваффақиятларини халқ хўжалигига кенг жорий қилиш, кадрлар тайёрлаш, меҳнат унумдорлигини оширишни янада давом эттириш вазифалари белгилаб берилди. Партия XVIII съезди қўйган улкан вазифаларни бажаришда асосий пахтачилик райони бўлган Ўзбекистоннинг роли катта эканлиги кўрсатиб ўтилди. Республика халқ хўжалигини ҳар томонлама ва комплекс ривожлантириш пахтачилигини тез юксалтиришнинг муҳим шарти бўлди.

Самарқанд области ва Самарқанд шаҳри саноатини ривожлантиришнинг учинчи беш йиллик плани партия XVIII съездининг юктарни узоқ масофаларга беҳуда ташиб олиб боришни тугатиш мақсадида саноатни хом ашё манбалари ва истеъмол районларига яқинлаштириш, шунингдек, мамлакатнинг ўтмишдаги иқтисодий қолоқ районлари экономикасини янада юксалтириш тўғрисида берган кўрсатмаларига мувофиқ тузилди.

Область халқ хўжалигини ривожлантириш эҳтиёжларига мувофиқ трактор, автомобиль ва қишлоқ хўжалик машиналарини ремонт қилиб берувчи «Қолхозчи» заводини реконструкция қилиш ва кенгайтириш, янги маневр йўллари ва складлари қуриш ҳисобига Самарқанд темир йўл станциясини кенгайтириш, қурилиш материаллари ишлаб чиқаришни кўпайтириш планлаштирилди. Пахта тозалаш заводларидаги жин машиналари ва двигателларининг қувватини ошириш, Самарқанд мева-консерва заводининг қувватини кўпайтириб, йилига 500 минг банка ўрнига 2 миллион банка консерва иш-

¹ «КПСС съездларининг қарорларида», II қисм, 883-бет.

лаб чиқариш, шаҳар музхонасини кенгайтириш мўлжаллаб қўйилди.

Беш йиллик планда маҳаллий саноат ва ҳунармандчилик кооперациясини, айниқса, қурилиш материаллари (ғишт, оҳак, цемент, бордон ва шу кабилар) ишлаб чиқарадиган корхоналарини бутун чоралар билан ривожлантириб, шу тариқа шаҳар ва областнинг маҳаллий қурилиш материаллари ва кенг истеъмол молларига бўлган эҳтиёжини яқин вақт ичида таъминлайдиган қилиш вазифалари ҳам қўйилди. Бундан ташқари ишчи ва хизматчилар сонини 1937 йилга нисбатан 17 процент, ўртача иш ҳақини эса 35 процент кўпайтириш кўзда тутилди.

Шаҳар корхоналарининг ишчи ва инженерлари партия ташкилоти раҳбарлигида янги беш йилликни муддатидан олдин бажариш учун социалистик мусобақага актив қўшилдилар. Новаторлик ҳаракати ҳам авж олди.

Подольск механика заводи ишчиларининг чақирғига биноан Самарқанд корхоналарида станокчилар ҳаракати, шунингдек, бир неча касбни эгаллаш ҳаракати кенг авж олди. Коммунистлар бу ҳаракатнинг олдинги сафида бордилар. Чунончи, «Қолхозчи» заводининг механика цехи коммунистлари Ф. Колоколов, А. Завозин, Қ. Уташов ва Н. Кузнецовлар аynи бир вақтда 2—5 токарлик станогиде ишлаб, кундалик нормани 250—500 процент бажардилар.

1939 йилнинг охирида «Хужум» пиллакашлик фабрикасида калава ўровчи ишчилардан 24 киши (коммунистлар О. Умарова, Х. Шумилова, К. Маҳмудов), пилла қайнатувчилардан 12 киши ва ипак тортувчилардан 6 киши бир неча станокда ишлаб кундалик нормани 180—210 процент адо этдилар.

Кўп станокка ўтиб ишлаш ва бир неча касбни эгаллаб олиш ҳаракати социалистик мусобақани ривожлантиришда, социализм мамлакати ишчилари синфининг маданий-техникавий савиясини оширишда қўйилган янги қадам бўлди ва меҳнат унумдорлигини ошириш учун қўшимча имкониятлар очиб берди.

Самарқанд шаҳар саноат корхоналарининг партия ташкилотлари ишчиларнинг илғор қисmini ўз сафларида бирлаштириб, ўзларининг раҳбарлик ролларини тобора ошира бордилар. 1937 йилда «Хужум» фабрикаси партия ташкилоти сафида 30 коммунист бўлиб, уларнинг кўпчилиги меҳнат унумдорлигини ошириш, технология процессини яхшилаш учун курашаётган коллективга бошчилик қилди ва ҳаммага шахсий ўрнак кўрсатиб турди. Чунончи, коммунистлардан Ягуда Исоқов, Раҳмат Исмоилов, Рафаил Мирзақандов, Болта Носиров, Қаромат Раҳматова, Тошбиби Бекмуҳамедовалар иккинчи ва учинчи беш йилликлар давомида «Хужум» пиллакашлик фабрикасида илғорликни қўлдан бермай келдилар.

Шаҳар саноатини реконструкция қилиш натижасида техника ва хом ашёдан фойдаланишда, меҳнатни ташкил этишда талай ютуқлар қўлга киритилди. Масалан, пахта тозалаш саноатида пахтадан олинаётган толанинг миқдори 1937 йилги 33,9 процентдан 1939 йилда 34,6 процентга, жин машиналарининг ҳар бир арра соатдаги иш унуми 2,42 килограммдан, 3,24 килограммга етди.

Самарқанднинг пиллакашлик, шойи тўқиш, чой қадоқлаш, тикувчилик фабрикалари ва ёншт заводи сингари кўпгина корхоналари кенгайтирилди ва реконструкция қилинди. 1939 йилда фақат Самарқанд пахта заводини реконструкция қилишнинг ўзига бир миллион сўмлик маблағ сарфланди. «Колхозчи», шунингдек, Охунбобоев номидаги 1-кўн заводи ва бошқа саноат корхоналарининг ускуналари батамом янгиланди.

Социалистик тузум меҳнаткашларнинг ижодий активлик кўрсатишлари учун кенг майдон очиб берди. Оддий ишчилар ўз малакалари ва умумий маданий савияларини оширишлари натижасида мастер, инженер, корхона раҳбари даражасига кўтарилди олдилар, партия ташкилотлари уларни партия ва совет органларидаги раҳбарлик ишларига кўтараверди. Чунончи, Охунбобоев номидаги 1-кўн заводининг ишчиси Хабаши Болтабоев инженер-технолог, Ҳалил Жалилов, Облоқул Жамматов, Шоди Саидовлар мастер, пиллакашлик фабрикасида Ойқарон Умарова, Ҳамроқул Жалилов, Ашур Зарипов, Турсун Ҳамроев, Зоҳир Бадаловлар мастер даражасига кўтарилди олдилар. 1939 йилда Самарқанд шаҳар партия ташкилоти илғор ишчилардан 472 кишини корхона, колхоз, совхоз ва МТСлардаги раҳбарлик ишларига кўтарди, шулардан 78 киши (коммунистлар) партия ишларига юборилди.

Шаҳар корхоналарининг партия ташкилотлари ишчиларнинг сиёсий активлигини ошириш мақсадида илғор комсомол ва ишчиларни партия сафига жалб этдилар. 1938 йилнинг ўзидаёқ илғор комсомоллардан 404 киши партия сафига қабул қилинди. Ишлаб чиқаришдаги коммунистлар сони кўпайиб, 1932 йилдаги 2765 кишидан 1938 йилда 3029 кишига етди.

Шаҳар комсомол ташкилоти шаҳар партия комитети раҳбарлигида ишчи ёшлар орасида катта иш олиб борди. 1939 йилда 1431 ишчи, шу жумладан, ўзбек қизларидан 593 таси комсомол сафига кирди. 1940 йилнинг бошида шаҳар комсомоллари сони 10 минг кишидан ошиб кетди. 1939 йилда актив комсомоллардан 86 киши хўжаликдаги раҳбарлик ишларига юборилди.

Ишчиларнинг умумий, техникавий ва сиёсий билим даражаси йилдан-йилга ошиб борди. 1939 йилда Ўзбекистон ССРнинг 15 йиллиги нишонланган вақтда шаҳарнинг энг яхши иш-

чиларидан 5 киши «Қизил байроқ» ордени, 100 га яқин киши «Шавкатли меҳнати учун» медали билан мукофотланди.

1933 йилда Самарқанд шаҳридаги мавжуд 19 та саноат корхонасида 11 мингдан кўпроқ киши ишлаб турди. Ишлаб чиқарилаётган ялпи маҳсулот орасида озиқ-овқат ва тўқимачилик саноати асосий ўринни эгаллади. Бундан ташқари шаҳарда металл ишлаш артеллари, қишлоқ хўжалиги машиналари учун запас қисмлар чиқарадиган «Дехқон» заводи ҳам бор эди.

1940 йилда шаҳарда ишлаб турган саноат корхоналари ва артелларининг сони 70 га етди. Бу корхоналарнинг ҳаммаси замонавий техника билан ускуналانган эди. Самарқанд областидаги йирик давлат корхоналари ишлаб чиқараётган ялпи маҳсулотнинг ҳажми 1928 йилдан 1940 йилга қадар ўтган давр ичида 9,3 баравар кўпайди, ваҳолонки, шу давр ичида республикада ишлаб чиқарилаётган ялпи маҳсулот ҳажми 7,2 баравар кўпайган эди. Бу муваффақиятлар мамлакатни социалистик индустриалаштиришнинг ленинча плани реал план эканлигини, Коммунистик партиянинг миллий республика ва областлардаги ишлаб чиқарувчи кучларни бутун чоралар билан ривожлантиришга қаратилган миллий сиёсати конкрет равишда амалга оширилаётганлигини яққол кўрсатди.

Урушдан олдинги беш йилликлар даврида Самарқанднинг маҳаллий саноати ҳам, ҳунармандчилик кооперацияси ҳам яхши ривожланди ва бу корхона ишларининг кўп қисми механизациялаштирилди. 1940 йилда шаҳарда ҳунармандчилик кооперациясининг 55 та ишлаб чиқариш устахонаси ва ҳунармандчилик артеллари мавжуд бўлиб, улар йилига 47 миллион сўмдан кўпроқ хилма-хил кенг истеъмол молларини тайёрлаб берди. «Хотин-қизлар меҳнати» артели тайёрлаб бераётган бадий сўзанааларнинг шуҳрати кенг ёйилди. Бу артелда 300 дан кўпроқ ўзбек хотин-қизлари ишлаб турди. 1936 йилда Париждаги халқаро виставкада шу артель чеварлари тиккан чиройли сўзана — безак поёндозлар ва диван ёстиқчалари кумуш медаль билан тақдирланди.

Саноат кооперацияси корхоналарида республика меҳнаткашлари учун ва қисман чет мамлакатларга чиқариб сотиш учун чиройли сўзана ва дўппилар, ранг-баранг шойи газламалар, трикотаж буюмлар, сопол идишлар ва хилма-хил озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқарилди.

Янги касб ва ихтисосларни эгаллаб олган саноат ишчиларининг кўп сонли кадрлари ўсиб етишди. Область халқ хўжалигида малакали ишчилар сони 1940 йилда 1928 йилга нисбатан 8,6, саноатда эса 15,4 баравар кўпайди. Революцияга қадар Ўзбекистон саноат корхоналарида ўзбек хотин-қизларига ўрин йўқ эди. Эндиликда улар паранжиларини ташлаб, фабрика ва заводлардаги машина, станоклар ёнида эркаклар би-

лан ёнма-ён туриб ишлайдиган бўлдилар. 1940 йилда халқ хўжалигида ишлаб турган хотин-қизлар жамии меҳнаткашларнинг 33,4 процентини, шу жумладан, саноат ишчиларининг 40,7 процентини ташкил қилди. Янги саноат корхоналарини қуриш билан бир вақтда уй-жой ва маданий-маиший бинолар қуриш ишлари кенг ҳажмда олиб борилди. Қўн заводи, пахта заводи, пиллакашлик ва чой қадоқлаш фабрикаларининг ҳузурида ишчи шаҳарчалари қад кўтарди. 1938—1940 йилларнинг ўзидаёқ уй-жой ва маданий-маиший қурилиш соҳасида чой қадоқлаш фабрикаси ишчиларининг эҳтиёжи учун 14 миллион сўм сарфланди.

Ишчи ва инженер-техник ходимларнинг фидокорона меҳнати туфайли Самарқанд саноат корхоналари партия XVIII съезди белгилаб берган беш йиллик планнинг дастлабки уч йилидаги топшириқларни муваффақиятли бажарди. Фашистлар Германиясининг қилган ҳоинона ҳужуми учинчи беш йилликни тўла бажаришга ҳалақит берди ва халқ хўжалигини ҳарбий мақсадларни кўзлаб қуришга мажбур этди.

2. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИНГ ТАРАҚҚИЙ ЭТИШИДА САМАРҚАНД МЕҲНАТКАШЛАРИНИНГ РОЛИ

Социализм қурилиши даврида шаҳарнинг қишлоққа нисбатан етакчилик роли тобора кучая борди. Шаҳар ишчилари деҳқонларга қишлоқ хўжалигини социалистик негизда қайта қуриш ишига бутун чоралар билан ёрдам бериб, деҳқонлар билан иттифоқни мустаҳкамладилар.

Иккинчи беш йиллик мобайнида шаҳарнинг қишлоққа оталиқ ёрдами айниқса кучайди. Бу ёрдамни кучайтиришда партия XVII конференцияси ва ВКП(б) Марказий Комитети пленумларининг қарорлари, ВЦ СПС нинг оталиқ ишларини қайта қуриш тўғрисида 1932 йил 27 октябрдаги, шунингдек, Ўзбекистон Қасаба союзлари совети президиумининг «Қасаба союзларининг пахта териш компаниясида иштироки тўғрисида» 1932 йил 17 ноябрдаги қарори жуда катта роль ўйнади.

Самарқанд шаҳар II партия конференцияси шаҳарнинг колхозлар устидан қилаётган оталиғи масаласини 1932 йил 12 декабрда махсус муҳокама қилди.

Колхозчи деҳқонлар ва совхоз ходимларининг сиёсий активлиги ва меҳнат интизомини ошириш, колхозга қаршн тенденцияларни тугатиш, деҳқонларга энг янги қишлоқ хўжалик машиналаридан фойдаланиш, меҳнатни тўғри йўлга қўйиш, социалистик мусобақани ташкил этиш, раҳбар ва мутахассис кадрлар тайёрлаш, пахта экиладиган майдонларни янада кенгайтириш йўли билан колхоз ва совхозларни ташкилий-хўжалик жиҳатидан мустаҳкамлаш ўша даврдаги оталиқ ҳаракатининг асосий мазмуни бўлиб қолди.

Ўзбекистон Коммунистик партияси I съездининг мурожаатида «Қишлоққа ва овулга юз ўғирш Коммунистик партия раҳбарлигида ишчилар синфининг асосий вазифасидир», — дейилган. Бу вазифани республиканинг, жумладан, Самарқанднинг партия ва касаба союз ташкилотлари шараф билан бажардилар. Самарқанддаги корхона, муассаса ва ўқув юртарининг ҳаммаси қишлоқни оталиққа олиб, бу соҳада актив ишладилар. Чунончи, 66-пахта заводининг коллективи «Галлаорол» совхозига, пиллакашлик фабрикаси Оқдарё қишлоғига, «Қолхозчи» заводи «Шўро» колхозига оталиқ қилиб турди.

1933 йил экиш кампанияси даврида шаҳар саноат корхоналари ва муассасаларидан 238 киши қишлоқларга ёрдам бериш учун жўнаб кетди. I-кўн заводи республика касалхонаси, 3- ва 4-вино заводларининг ходимлари Булунғур районидаги колхозларда экиш кампаниясини тез ва сифатли қилиб тугаллашга ёрдамлашдилар.

Колхозларни оталиққа олган коллектив ўз оталиқларидаги колхоз ва колхозчиларнинг талаб, эҳтиёжларини муттасил ўрганиб, уларни қондириш чораларини кўрдилар. Шаҳар саноат корхоналарининг вакиллари қишлоқларда социалистик мусобақа ва зарбдорчиликни ташкил этишга ёрдамлашдилар, деҳқонларга қишлоқ хўжалик асбобларидан фойдаланишни ўргатдилар, деҳқонлар билан ҳар доим суҳбатда бўлиб, йиғилишлар ўтказиб турдилар, Партия ва Ҳукуматнинг қишлоқ хўжалик масалаларига доир сиёсатини тушунтириш билан шуғулландилар, қулоқларнинг саботажини фош қилишга кўмаклашдилар, колхозларда ҳисобга олиш ва ҳисобот ишларини йўлга қўйишга ёрдам бердилар. Экиш, ҳосилни йиғиб-тегиб олиш ва шу каби кампаниялар даврида қишлоқларга ёрдамлашиш учун шанбаликлар ўтказиш, ишчиларнинг оммавий равишда қишлоқларга бориб ишлашлари кенг тус олди. 8 март, 1 май ва 7 ноябрь байрам кунларида қишлоқларга ишчи коллективларининг вакиллари юбориш оталиқ ишининг кенг тарқалган формасига айланди. Оталиққа олган коллективлар колхозларда хилма-хил сиёсий-оқартув ишларини олиб бордилар, деворий газета ва жанговар варақалар чиқаришга ёрдамлашдилар, болалар учун мактаблар, саводсизликни тугатиш мактабларини ташкил қилдилар. Қизил чойхона, клубларда сиёсий, илмий ва бошқа мавзуларда суҳбат, лекция ва доклавлар ўтказдилар. Шаҳарликлар қишлоқ хўжалик артели Уставининг асосий қоидаларини, колхозчиларнинг ҳуқуқ ва бурчларини қишлоқ меҳнаткашларига тушунтириб турдилар, яқка хўжаликларга коллектив хўжаликнинг афзалликларини уқтириш билан шуғулландилар, қулоқларга қарши курашда актив қатнашдилар. Хотин-қизларни ижтимоий меҳнатга тортишга алоҳида эътибор берилди.

1933 йилда Самарқанднинг қасаба союз активлари қишлоқ хўжалигини реконструкция қилиш масаласини муҳокама этиб, оталиқ ишларини яхшилаш чораларини кўришга ва шу мақсадда шаҳар корхоналарининг қасаба союз ташкилотларини айрим қишлоқларга бириктириб қўйишга қарор қилдилар. Шу қарорга мувофиқ, 1933 йилда область районларида турли қишлоқ хўжалик кампанияларини ўтказмоқ учун шаҳар саноат корхоналари ва муассасаларининг ишчи-хизматчиларидан 586 киши сафарбар қилинди. Чунончи, кўн, 3-ва 4-вино заводлари ишчиларидан ҳамда республика касалхонасининг ходимларидан 28 киши Булунгур районига юборилди. Буларнинг кўпчилиги коммунистлар бўлиб улар районда экин кампаниясини ўтказишга катта ёрдам бердилар.

«Қолхозчи» заводининг партия ташкилоти ўз имкониятларини сафарбар қилиб, заводда қишлоқ хўжалик асбоблари ишлаб чиқариш ва ремонт қилишни яхши йўлга қўйди.

Оталиққа олинган қишлоқларга шаҳардан юборилган ремонтчи бригадалар ҳам анча фойдали иш қилдилар. Самарқанд шаҳрининг Вокзалолди районида 10 та, эски шаҳар районида эса 6 та ремонтчи бригада тузилди. Ремонтчи бригадаларнинг аъзолари айни вақтда деҳқонларга янги қишлоқ хўжалик асбоблари ва машиналаридан фойдаланиш қондаларини ҳам ўргатдилар.

Қишлоқларни оталиққа олган коллективлар қулоқ ва бой унсурларга қарши курашга катта ёрдам бердилар. Самарқанд областида қулоқларни тугатишда актив қатнашган Мирбарат Фозилов ўзининг хотираларида бундай деб ёзади: «Қолхозларнинг раҳбарлари таъкидлаб айтган гапларга асосланиб, шунини айтиш мумкинки, агар шаҳар оталиқ ёрдами бериб турмаганида эди, қолхозларни кадрлар билан таъминлашда жуда қийналган бўлур эдик ва деҳқонлар оммаси орасида тушунтириш ишларини ташкил қилиш бундан ҳам кўра қийинроқ бўлур эди, энг муҳими шуки, қишлоқларнинг синф бўлиб яшашини тугатиш ишларини қолхозларни оталиққа олган ташкилотларнинг ёрдамисиз муваффақиятли ўтказиш жуда ҳам қийин бўлур эди». Оталиққа олган ташкилотлар ёрдами билан 1933 йилда 214 қулоқ раҳбарлик лавозимларидан ҳайдалди.

Қолхозчилик ҳаракати кундан-кунга ўсиб, кенгая борди. 1933 йилнинг охирига келиб, Самарқанд область қишлоқ хўжалигининг 75 процентидан кўпроғи коллективлаштирилган эди. Коллективлаштириш даврида қолхозларни қулоқ — бой унсурлардан тозалаш ишига оталиқ ташкилотлари томонидан юборилган вакиллар қолхозчиларга катта ёрдам бердилар. Бу чоралар қолхозларни ташкилий жиҳатдан мустаҳкамлашни таъминлади.

Самарқанд шаҳар партия ташкилоти хотин-қизларни колхоз қурилишига тортиш борасида катта иш қилди. Шаҳар партия комитетининг хотин-қизлар сектори меҳнаткаш хотин-қизларга зарур ёрдам бериб туриш, колхозларда хотин-қизлар меҳнатини ташкил этиш, ишбай усулини жорий қилиш ва шу каби ишларни уюштириш учун қишлоқларга ўз активларини муттасил юбориб турди.

Деҳқонлар ишчиларнинг сидқидил билан ёрдамлашаётганликларини кўриб улардан қишлоққа тез-тез келиб туришни, йиғилишлар ўтказишни, зулмат ва нодонликдан қутулишга ёрдамлашишни илтимос қилар эдилар. Қишлоқ хўжалик меҳнаткашлари шаҳар ишчиларининг беғараз ёрдам бераётганлигидан хурсанд бўлиб, уларни ўзларининг энг яқин дўстлари ва раҳбарлари деб билдилар.

ВКП(б) Марказий Комитетининг 1933 йилги Бирлашган январь Пленумида «МТС, сиёсий бўлим ва совхозларнинг мақсадлари ва вазифалари» тўғрисида қарор қабул қилинди ва бу қарор колхозларни ташкилий-хўжалик жиҳатдан мустаҳкамлашда, оталиқ ишларини янада кучайтиришда катта роль ўйнади. Колхозларни оталиққа олган ташкилотлар шу муҳим қарорга амал қилиб, колхозларда ишбай усулини, меҳнат кунини асосида ҳақ тўлашни жорий қилиш, доимий бригадалар тузиш, бўлинмас фондларни мустаҳкамлаш, меҳнат интизомини ва хўжалик-молия интизомини кучайтириш, тўғри ҳисобга олиш ва ҳисобот беришни йўлга қўйиш, социалистик мусобақани авж олдириш, колхозларда хотин-қизларнинг родини ошириш, колхозларни кадрлар билан таъминлаш, колхоз ишлаб чиқаришининг ҳамма тармоқларини юксалтириш учун жуда кўп куч ва ғайрат сарфладилар.

Шаҳарнинг қишлоқ устидан оталиқ қилиши коллективлаштиришнинг муваффақиятини ва бу ишни яхши натижалар билан тугаллашни, колхозларни мустаҳкамлашни таъминлаган энг муҳим омиллардан бири бўлди. Самарқанднинг энг катта корхоналари — «Колхозчи» заводи, «Хужум» фабрикаси, пиллакашлик фабрикаси, 8-март номидаги тикувчилик фабрикаси, пахта тозалаш заводи, босмахона, ўқув юртлари ҳамда шаҳарнинг бошқа корхона ва муассасалари 1934—1935 йилнинг кўкламида ўзларининг 3 мингга яқин ишчиларини колхоз ва совхозларга оталиқ ишларини йўлга қўйиш учун юбордилар. Бу ишчилар Партия ва Ҳукуматнинг социалистик мусобақа тўғрисидаги қарорини қишлоқ аҳолисига тушунтиришда, мактаблар ташкил этиш, саводсизликни тугатиш ва шу каби ишларни амалга оширишда катта ёрдам бердилар. Ўзбекистон қасаба союзлари советининг оталиқ бюроси ўз маблағлари ҳисобидан 40 та кўп тиражли газетани ташкил этдилар. Шу кўп тиражли газеталарнинг 8 тасини Самарқанд шаҳар оталиқ Совети ташкил қилди.

Самарқанд меҳнаткашларининг оталиқ ёрдами бериб турганликлари натижасида колхозларнинг қўпчилиги ҳар йили экиш кампаниясини муддатидан олдин тугаллаш имкониятига эга бўлди.

1934 йил 19 мартда Самарқанд районида қишлоқларни оталиққа олган коллектив активларининг колхозчилар билан бирга слётлари ўтказилди. Бу слётларда ишчи коллективларининг вакиллари 1934 йилги кўкламги экиш кампаниясидан то ҳосил ўрим йиғимининг охиригача ўз оталиқларидаги колхозларнинг аҳволи учун тўла жавобгарликни ўз зиммаларига олишга қарор қилдилар.

Самарқанд шаҳар Қасаба союз Совети бу соҳада катта иш қилди. Чунончи, 1935 йилги кўкламги экиш кампанияси даврида шаҳар қасаба союзлари ўзлари оталиққа олган колхозларда инвентаризация ишларини ўтказиш ва молния ишлаб чиқариш планини тузиб бериш учун тажрибали ҳисобчи ходимлардан 35 кишини юбордилар. Бу ходимлар 106 та колхозга хизмат кўрсатди. Бундан ташқари 38 кишидан иборат 8 та бригада ҳам юборилди. Бу бригадалар 28 колхознинг кўкламги экиш ишларига тайёргарлик кўришига ёрдам беришди.

Шаҳар қишлоқни саноат моллари, қишлоқ хўжалик ускуналари, кенг истеъмол буюмлари, қурилиш материаллари билан таъминлади. Қишлоқ эса шаҳарга ғалла, сабзавот, мева, сув ва бошқа қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етказиб бериб турди. 1934 йилда Самарқандда сутни қайта ишлаб берадиган завод қурилди, шаҳардаги 3 та тегирмон Самарқанд қишлоқ районини ун билан таъминлаб турди, консерва заводлари маҳсулот ишлаб чиқаришни кенгайтирдилар. Шу билан бир вақтда шаҳар меҳнаткашларининг ёрдами билан Самарқанд районининг Оғалик ва Чўпонота қишлоқларида бўр ва оҳак конлари очилиб ишга туширилди.

Зарбдор колхозчиларнинг II Бутуниттифоқ съездида (1935 йил февраль) қишлоқ хўжалик артелининг намуна Устави қабул қилинди. Колхоз тузумининг қонунини бўлиб қолган бу Устав оталиқ ҳаракатини янада ривожлантириш ва мустаҳкамлаш ишида катта роль ўйнади. Шу Устав асосида ва колхозларни оталиққа олган коллективларнинг ёрдами билан колхозларда 36 та доимий бригада ташкил этилди ва уларга муайян иш участкалари бириктириб қўйилди.

Самарқанд шаҳар қасаба союз активлари умумий конференциясининг қарорига биноан (1935 йил март) тузилган 12 та агитбригада қишлоқ хўжалик артелининг янги намуна Уставини колхозчиларга тушунтириш, улар орасида оммавий-ташвиқот ишларини олиб бориш учун районларга жўнаб кетди.

Янги Уставни муҳокама қилиш даврида шаҳар агитаторлари тушунтириш ишларини яхши олиб борганликлари ту-

Файли (1935 йилнинг февраль, апрель ойлари) Самарқанд областида 16 минг деҳқон хўжаликлари колхозлар сафига кирди.

Шаҳар меҳнаткашлари колхоз кадрлари тайёрлашга катта ҳисса қўшдилар. 1935 йилда Самарқандда район колхозлари учун 71 агроном, 5 ветеринария врач, колхоз болалар боқчалари ва яслилари учун 39 тарбиячи тайёрлаб берилди. Самарқанд шаҳар партия ташкилоти ҳамда Ўзбекистон КП Марказий Комитетининг 1936 йил 19 ноябрдаги қарорига биноан шаҳар ташкилотларининг ёрдами билан область колхозларининг 120 колхоз рaнси, 5402 бригадири, 2900 звено бошлиғи махсус курсларда қайта тайёрланди.

Оталиқ ташкилотлари қишлоқларда маданий-оқартув ишларини яхши йўлга қўйишга ҳам алоҳида аҳамият бердилар.

1936 йил 1 апрелда «Ленин йўли» театрининг труппаси (15 киши) гастроль бериш учун Самарқанд район колхозларига чиқиб кетди. Улар қишлоқларда оталиқ ишларини кучайтириб, хотин-қизлар клуби, кутубхона ва тўғарақлар ташкил этдилар, деворий газеталар чиқардилар, концерт, кино ва спектакллар қўйиб колхозчиларнинг дилини хушнуд қилдилар.

Фақат 1937 йилнинг ўзидаёқ оталиқ ташкилотларининг ёрдами билан колхозларда 3 та кутубхона ташкил қилиниб, бу кутубхоналар қишлоқ хўжалик мавзuidaги 2,1 минг китоб ва брошюра билан таъминланди, бир неча қизил чойхона ва колхоз клублари ремонт қилинди. 1937 йилда Самарқанд областида ишлаб турган клублар 244 тага, қизил чойхоналар 808 тага, болалар яслилари 336 тага, болалар боқчалари 139 тага, ҳаммомлар 107 тага, радиоустанoвқалар 287 тага етди. Самарқанд районининг Даштакиболо, Ҳишрав, Хўжааҳрор қишлоқ Советларидаги колхозлар шаҳарликлар томонидан электрлаштириб берилди. Оталиқ ташкилотларининг қишлоқлар билан алоқаси шу қадар кучайиб кетдики ҳатто колхозларнинг ҳисобот-сайлов йиғилишларида ҳам шу ташкилот вакиллари албатта қатнашадиган бўлиб қолди.

Шаҳар қишлоққа оталиқ ёрдамини кучайтира берганлиги туфайли колхоз ҳаракати тобора кучайди. Иккинчи беш йилликнинг охирига келиб (1937 йил) Самарқанд области деҳқон хўжаликларининг 98,7 проценти коллективлаштирилиб бўлди.

Самарқанд меҳнаткашлари Самарқанд районидаги 138 колхозга, шунингдек, шаҳар атрофидаги 4 та хўжаликка доимий ёрдам кўрсатдилар. 1938 йилнинг ўзида шаҳардан 1596 киши деҳқонларга ёрдам бериш учун юборилди. 1 шаҳар партия конференцияси (1939 йил январь) ва партия-колхоз активларининг йиғилишидан (1939 йил июль) сўнг Самарқандда партия, комсомол ва қасаба союз ташкилотларининг оталиқ ёрдами янада кенгайиб кетди. Саводсизликни тугатишда,

халқ маорифини кенгайтиришда ҳам катта муваффақиятлар қўлга киритилди. Колхозчиларнинг меҳнат унумдорлиги ошди. Колхозларни оталиққа олган ташкилотлар уларнинг экиш ишларини муддатда тугаллашига ёрдамлашдилар, ҳосилни йиғиб-териб олишда қатнашдилар, қишлоқ хўжалик аргели Уставига оғишмай риоя қилиш, меҳнат интизомини мустаҳкамлаш учун кураш олиб бордилар, қалбаки колхозчиларни қишлоқ хўжалик артелларидан ҳайдаб чиқаришга кўмаклашдилар, хотин-қизларни колхоз ишлаб чиқаришига жалб қилдилар. Шаҳар партия комитети активларининг ташаббуси билан 1939 йилнинг июнида Самарқанд районининг кўпгина колхозларида актив хотин-қизларнинг йиғилиши бўлиб, бу йиғилишга 400 хотин-қиз иштирок этди.

Оталиқ ташкилотлари колхозчи деҳқонлар олдида турган вазифаларни бажаришларига ҳар доим ёрдамлашдилар. Шаҳар меҳнаткашлари оталиққа олган хўжаликлар ҳар йили ўз планларини ошириб бажарадиган бўлиб қолдилар.

Шаҳар партия комитетининг ташаббуси билан Самарқанд меҳнаткашлари Самарқанд — Панжакент (34,5 километр), Самарқанд — Челак (18 километр), Самарқанд — Жума (35 километр), Самарқанд — Ургут (18,3 километр) ўртасида колхозларнинг шаҳар билан алоқасини яхшилайдиган тошшағал йўллар қуришда актив қатнашдилар.

Шаҳарликларнинг қишлоқда олиб бораётган оталиқ ишлари интернационал характерда эди. Рус ишчилар синфининг ўзбек қишлоғига кўп қиррали ёрдами халқлар дўстлигини мустаҳкамлашга кўмаклашди.

Шаҳарнинг қишлоққа бераётган оталиқ ёрдами ажойиб революцион традиция бўлиб қолди, шаҳар билан қишлоқ ўртасидаги ишлаб чиқариш алоқасини донмий кенгайтириш ва мустаҳкамлаш гаровига айланди.

3. МАДАНИЙ ҚУРИЛИШНИ АВЖ ОЛДИРИШДА САМАРҚАНДНИНГ РОЛИ

Халқ хўжалигини социалистик реконструкция қилишни тугаллаш даврида Ўзбекистон шаҳар ва қишлоқларида совет маданиятини ривожлантириш соҳасида катта муваффақиятлар қўлга киритилди. Маданий қурилишнинг энг муҳим вазифалари ВКП(б) XVII съезди ва Ўзбекистон Коммунистик партияси VI съездининг қарорларида белгилаб берилди.

Шаҳарда умумий мажбурий етти йиллик таълимни амалга ошириш халқ маорифи соҳасидаги асосий вазифа қилиб қўйилди. Бунинг учун давлат томонидан берилаётган маблағларни кескин равишда кўпайтириш керак эди. Самарқандда шаҳар маорифи бўлими бюджетининг харажат қисми кўпайтирилиб, 1933 йилги 3090 минг сўмдан 1935 йилда 6374 минг

сўмга етказилди, яъни икки барабарга ошди. Шу давр ичида бошланғич мактабдаги ҳар бир ўқувчига қилинаётган сарф 62 сўмдан 94 сўмга, тўлиқсиз ўрта мактабнинг ҳар бир ўқувчисига қилинаётган сарф эса 171 сўмдан 537 сўмга етказилди.

ВКП(б) Марказий Комитети ва СССР Халқ Комиссарлари Советининг «Бошланғич, тўлиқсиз ўрта ва ўрта мактабларда таълим ишларини ва ички тартибни ташкил этиш тўғрисида» 1936 йил 3 сентябрдаги қарорига биноан шаҳар мактабларида дарсларнинг қатъий жадвали жорий қилинди, ўқувчиларнинг улгуриши ва давоматини ҳисобга олиш йўлга қўйилди. Мактабларнинг санитария ҳолати, уларни зарур мебель ва ускуналар билан таъминлаш яхшиланди. Ўқув биноларини жиҳозлаш учун 1935 йилнинг ўзида 60 минг сўм пул ажратилди.

Шаҳар партия ва совет органлари мактаб бинолари қуришига катта эътибор бердилар. Самарқанд областининг территориясида 1939 йилда 18 та типовой мактаб биноси қурилди.

Урушдан олдинги беш йилликлар даврида Самарқандда халқ маорифи соҳасида катта ютуқлар қўлга киритилган эди. Улуғ Ватан уруши бошланмасдан олдин шаҳарда 42 та умумий таълим мактаби бўлиб, бу мактабларда 23,6 минг бола ўқир эди. 1930—31 ўқув йилида умумий таълим мактабларининг 1002 бола тамомлаб чиққан бўлса, 1940—41 ўқув йилида бу мактабларни 4737 ўқувчи тамомлаб чиқди.

Халқ хўжалигини социалистик реконструкциялашни тугаллаш даврида ҳам халқ хўжалигининг ҳамма тармоқларида малакали кадрлар етишмаётганлиги очиқ сезилмоқда эди. Бундай кадрлар тайёрлашни тезлаштирмоқ учун педагогика, озиқ-овқат саноати, қишлоқ хўжалигини механизациялаш, зооветеринария, Минчурин номидаги мева-сабзавот, темир йўл транспорти ва бошқа техникумлар ташкил қилинди. Агроколхоз, Ишчи ва Ўзбекистон Коммунистик университетлари, Ўзбекистон ССР Советлари Марказий Ижроия Комитетининг Марказий ўқув базаси юқори малакали кадрлар тайёрлашда муҳим роль ўйнади. Агроколхоз университетининг ўзиёқ 1936—1941 йилларда республика учун қишлоқ хўжалигининг барча соҳалари бўйича 1588 мутахассис тайёрлаб берди.

1936 йилда Самарқанддаги фабрика-завод таълими мактаби негизда ташкил этилган озиқ-овқат саноати техникумининг 1938—1941 йилларда 126 мутахассис битириб чиқди. 1940—1941 ўқув йилида Самарқанддаги техникумлар ва бошқа ўрта махсус ўқув юртларининг сони 17 тага, уларда ўқийдиганларнинг сони эса 2955 кишига етди.

1935 йилда Самарқандда Горький номидаги Ўқитувчилар институти очилди. Бу институт бошланғич ва тўлиқсиз ўрта мактабларга муаллимлар тайёрлаб бериш проблемасини муваффақиятли ҳал қилди. Областдаги биринчи ва иккинчи босқич мактабларда 1927 йилнинг 1 июнида 502 муаллим ишлаган

бўлса, 1935—1936 ўқув йилида умумий таълим мактабларида ишлаб турган муаллимлар сони 3487 кишига етди.

Область мактабларида ишлаб турган муаллимлар сони 1938 йилга келиб 5643, 1939—1940 ўқув йилида эса 6481 кишига етди. Шулардан 1419 таси хотин-қизлардир.

Иккинчи ва учинчи беш йилликлар даврида партия ва совет органлари олдида катта ёшдаги аҳоли ўртасида, саводсизликни тугатишни тугаллаш вазифаси қўйилди. Бу вазифани бажармоқ учун халқ маориф органлари саводсизликни ва чала саводликни тугатиш мактабларини, айниқса, кўпайтирдилар. Самарқанд шаҳридаги саводсизликни битириш мактабларини 1930—1937 йиларда 42,8 минг киши тамомлаб чиқди. Чала саводликни тугатиш мактабларини 1930—1931 ўқув йилида 2,3 минг киши тамомлаган бўлса, 1936—1937 ўқув йилида эса 6,1 минг киши тамомлади. Жамики саводсиз кишиларнинг 99 проценти саводсизликни тугатиш мактабларида, чала савод кишиларнинг 93 проценти чала саводликни тугатиш мактабларида таълим олди.

Улуғ Ватан уруши арафасида шаҳарда саводсизлик тугатилган эди. Шундай қилиб, Самарқанд меҳнаткашлари В. И. Лениннинг: «Биз саводлиларни сафарбар қилиш ва саводсизликка қарши кураш каби оддий, муҳим ишга тутинишимиз керак»², — деган чақириғини амалга оширдилар.

Коммунистик партия ва Совет ҳукумати совет ўқитувчиларининг меҳнатига юксак баҳо берди. Моҳир совет педагоглари юксак мукофотлар билан тақдирландилар. Самарқанд области қишлоқларида орденлар билан тақдирланган қишлоқ муаллимларининг сони 1940—1941 ўқув йилида 27 кишига етди. 1940 йилнинг ўзидagina 160 муаллим Ўзбекистон ССР Олий Советининг Фахрий ёрлиқлари билан мукофотланди.

Шаҳарда ҳам, қишлоқда ҳам мактабгача тарбия муассасалари анча кўпайтирилди. Шаҳардаги болалар боқчаларининг сони биринчи беш йилликнинг охирида 26 та бўлган бўлса, 1940—1941 йилда уларнинг сони 40 тага етди.

Мактабгача тарбия муассасалари сонининг кўпайиб бориши малакали тарбиячи кадрлар тайёрлашни талаб қилди. Қисқа муддатли, шунингдек, бир йиллик курслар ташкил этилди. Бу курслар ҳар йили мактабгача тарбия муассасалари учун мутахассислар тайёрлаб бериб турди. Курсларни битириб чиқувчилар орасида ўзбек қизлари кўп эди. 1935 йилда Самарқанддаги бир йиллик курслар негзида мактабгача тарбия педагогика техникуми очилди. Техникум мактабгача тарбия муассасалари учун малакали ходимлар тайёрловчи манба бўлиб қолди.

² В. И. Ленин, Асарлар, 29-том, 346-бет.

Иккинчи ва учинчи беш йилликлар даврида шаҳарнинг олий ўқув юртлари социалистик sanoat, қишлоқ хўжалиги, халқ маорифи, маданият ва санъат ходимларининг катта отрядини тайёрлаб берди.

Ўзбекистон ССР Халқ маорифи комиссарлиги коллегиясининг 1933 йил 19 январь қарорига асосан Ўзбекистон Педагогика академиясининг Ўзбекистон Давлат университети (ЎзДУ) айлантирилганлиги шаҳарнинг маданий ҳаётида кат-

Ўзбекистон Давлат университетининг биринчи ректори Карим Абдуллаев.

та воқеа бўлди. ЎзДУнинг биринчи ректори К. Абдуллаев университетни барпо қилишга ва уни илмий-педагог кадрлар билан мустаҳкамлашга кўп меҳнат сарфлади.

Улуғ Ватан уруши бошланганига қадар университет фаннинг турли соҳалари бўйича 1157 малакали мутахассис тайёрлаб берди. Шулардан 594 таси маҳаллий миллат ўғил-қизлари эди. Бундан ташқари университет аспирантурасида 75 та илмий ходим тайёрланди. Булардан 23 киши маҳаллий миллат вакиллари эди.

Халқ хўжалигини социалистик реконструкция қилишни тугаллаш даврида университет асосан

халқ маорифи системаси учун кадрлар, шунингдек, раҳбар партия ва совет ходимлари, олимлар тайёрлади.

Қисқа муддат ичида Самарқанд университети Урта Осиёнинг энг катта олий ўқув юртларидан бирига айланди, Ўзбекистон ва бошқа қардош республикалар учун мутахассис кадрлар тайёрлаб берувчи манба бўлиб қолди. 1935 йилда Ўзбекистон Давлат университетида етти факультет мавжуд бўлиб айниқса, Тарих факультети илмий-педагог кадрлар билан тўлиқ таъминланган эди. Унинг кафедраларида А. М. Краснов, С. А. Ляковский, С. В. Юшков, А. В. Козирев, Д. А. Жаринов, М. Я. Феноменов, Пўлат Солиев, А. А. Макев, А. Фитрат, А. Ҳошимов ва бошқа профессорлардан иборат кўзга кўринган олимлар ишлади.

Университет ташкил қилинган пайтдан то Улуғ Ватан уруши бошланганига қадар профессор Н. А. Меркулов (Давлат педагогика институтининг биринчи директори), ўсимликлар систематикаси кафедрасининг мудир, Ўзбекистонда гелиофизика мактабининг асосчиси, қуёш энергиясидан фойдаланиш соҳасидаги жуда кўп ишларга раҳбарлик қилган профессор А. М. Титов ўртоқлар олий малакали кадрлар тайёрлашда ва илмий-тадқиқот ишларини авж олдиришда актив қатнашдилар. М. М. Мўминов, А. Г. Кочнев, Абдурашидов ва бошқа кўпгина гелиофизика олимларининг катта группаси етишиб чиқди.

Профессор Л. Н. Парфентьев биохимия факультетининг асосчиси бўлди ва унинг раҳбарлигида органик синтез тадқиқотлари муваффақиятли равишда ўтказилди. Профессор В. П. Смирнов геология-география факультетини ташкил этди ва Ўрта Осиёда энг яхши музейлардан бири бўлган палеонтология музейини барпо қилди. Унинг геологияга доир ишлари кўпчиликка танилди. Самарқанд университетидида микроэлементларнинг шולי ҳосилдорлигига таъсирини ўрганиш ишлари олиб борилди. Университетда ишлаган даврида Ўрта Осиёдаги геология ва медицина тарихига доир катта асар яратган профессор П. М. Факторович бу соҳадаги тадқиқот ишларига раҳбарлик қилди. Шу йилларда Ўзбекистон Давлат университетида И. М. Мўминов, К. З. Зокиров, Н. Г. Тўлаганов, Н. П. Романов ва бошқалар ҳам ишлаган эдилар.

Университетни тамомлаб чиққанлар орасида М. А. Асимов, М. А. Боҳовутдинов, У. О. Орипов, С. У. Умаров, Қ. З. Зокиров, Я. Ф. Ғуломов, В. А. Абдуллаев, А. К. Сагитов, Д. Сандов, О. М. Аминов каби кўпгина йирик олимлар; Уйғун, Ҳамид Олимжон, Шукур Саъдулла, Мамарасул Бобоев, Шароф Рашидов, Ойдин ва Амир Умарий сингари Совет Ўзбекистонининг атоқли ёзувчи ва шоирлари бор.

Илмий-тадқиқот ишларини кенгайтириш ва олий мактабларни кадрлар билан таъминлаш мақсадида кафедралар ҳузурида аспирантлар тайёрланди. 1936—1941 йилларда маҳаллий миаллат кишиларидан бир неча ўн аспирант кандидатлик диссертациясини ёқлади. Юқори малакали кадрлар тайёрлашда университетнинг эришган муваффақиятлари область партия ташкилотининг 1940 йил март ойида бўлиб ўтган III конференциясида қайд қилинган эди.

Университетнинг олимлар коллективи катта тадқиқот ишлари олиб борди, 1935 йилдан 1939 йилга қадар «ЎЗДУ илмий асарлари»нинг 16 томи босилиб чиқди.

1936 йилда университет ҳузурида ташкил этилган Самарқанднинг биринчи илмий жамияти — Москва табиётшунослари жамиятининг Самарқанд филиали илмий ишларни авж олдиришда катта роль ўйнади.

1933—1935 йилларда университетнинг медицина факультети бўлиб келган, кейин мустақил Самарқанд медицина институтига айлантирилган И. П. Павлов номидаги Медицина институти Самарқанднинг йирик олий ўқув юртига айланди.

Институтнинг илмий ходимлари Ўзбекистонда халқ соғлигини сақлашни ривожлантиришга ва медицина кадрлари тайёрлашга анчагина ҳисса қўшдилар. 1935—1941 йиллар давомида бу институт юқори малакали 533 врач тайёрлаб берди. Буларнинг катта қисми маҳаллий миллат вакиллари, айниқса, республиканинг узоқ областларидан келиб ўқиган кишилардан иборат бўлди.

Самарқанд медицина институти Ўрта Осиёнинг бошқа республикаларига врачлар тайёрлашда ҳам катта ёрдам берди. Институтни тамомлаб чиққанларнинг кўплари Соғлиқни сақлаш Халқ комиссарлигининг йўлланмаси билан Туркменистон, Тожикистон, Қирғизистон ва Қорақалпоғистон АССР га ишлаш учун юборилди. Зооветеринария институти билан пахтачилик институтини 1933 йил сентябрда қўшиш асосида В. В. Куйбишев номидаги Ўзбекистон Давлат қишлоқ хўжалик институти ва унинг қошида беш факультет — агрономия, зоотехника, ветеринария, қишлоқ хўжалигини механизациялаш ва мева-сабзавотчилик факультетлари ташкил этилди. 1934 йилда мева-сабзавотчилик факультети Тошкент қишлоқ хўжалик институтига, механизация факультети эса 1936 йилда Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш институтига ўтказилди. Шу вақтдан бошлаб бу институт 3 факультет, яъни агрономия, зоотехника ва ветеринария факультетларидан иборат бўлиб қолди. 1941 йилга келиб институт ўқув марказига айланди, институтда 16 миллатнинг вакиллари бўлган 500 га яқин студент ўқишни давом эттирди. Дастлабки йилларда институт юқори малакали 782 мутахассис, шу жумладан, 300 кишини далачи агроном, 12 кишини сабзавотчи агроном, 32 кишини инженер-механик, 193 кишини зоотехник ва 245 кишини ветеринария врачлари қилиб тайёрлаб чиқарди. 1936 йилда институт ҳузурида наслдорчилик иши бўйича зоотехник ва чорвадор техниклар тайёрлайдиган махсус курс ташкил этилди. Бу курсни 60 киши тамомлаб чиқди.

Институтда республика ва область қишлоқ хўжалигининг етакчи тармоқлари, яъни пахтачилик, узумчилик, мевачилик, чорвачилик, ипакчилик ва бошқа шу каби тармоқларнинг муҳим проблемаларини ҳал қилишга қаратилган илмий-тадқиқот ишлари ҳам олиб борилди.

Центросоюз системасининг В. В. Куйбишев номидаги Самарқанд Кооператив институти юқори малакали кадрлар тайёрлашда катта роль ўйнади. Бу институт узоқ вақт Ўрта Осиёда нақтисодий билим берувчи бирдан-бир манба бўлиб келди,

дейиш мумкин. Уша даврда институт составида планлаштириш, экономика-статистика ва савдо-экономика факультетлари бўлиб, бу факультетлар саноат ва қишлоқ хўжалигини планлаштириш билан шуғулланувчи экономистлар, экономист-статистиклар, совет савдоси экономистлари, саноат моллари ва озиқ-овқат маҳсулотлари бўйича товаршунослар тайёрлаб берди.

Иккинчи ва учинчи беш йилликлар даврида бу институтни 930 мутахассис битириб чиқди. Бундан ташқари институт ҳузурида очилган ишчилар факультетини 374 киши тамомлади. Самарқанд кооператив институти фақат Ўзбекистон учунгина эмас, шу билан бирга бошқа иттифоқдош республикалар учун ҳам юқори малакали кадрлар тайёрлаш билан шуғулланди. 1936—1937 ўқув йилида бу институтда мамлакатимиздаги 42 миллат вакилларининг болалари ўқиди.

Шундай қилиб, Самарқанднинг олий ўқув юртлари Ўзбекистонда маданий революция муваффақиятларини қўлга киритишга салмоқдор ҳисса қўшди. 1938—1940 йилларда шаҳарнинг олий ўқув юртлари мамлакатга юқори малакали 2087 мутахассис тайёрлаб берди.

Илмий кадрлар тайёрлашдаги муваффақиятлар Ўзбекистон олимларининг Самарқандда бўлиб ўтган I съездиди (1937 йил) қайд қилиб ўтилди. Ўзбекистон Халқ Комиссарлари Советининг раиси Файзулла Хўжаев съездда сўзга чиқиб, эндиликда республикада мукаммал етилган ўзбек олимлари анча кўпайганлиги, Мирзачўлни ўзлаштиришнинг улкан келажаги, ирригация ва сугориш ишлари тўғрисида сўзлаб, олимларни республика ишлаб чиқаришини ривожлантиришда ўз ҳиссаларини қўшишга чақирди.

Шаҳарда маданий-оқартув муассасалари ҳам фоят кўпайди. Республикада 1927 йилда 162 та кутубхона ишлаган бўлса, 1940 йилда фақат Самарқанд областининг ўзида ишлаб турган кутубхоналар сони 167 тага етди. Клуб муассасаларининг сони кўпая борди. Иккинчи беш йилликнинг бошида шаҳарда 11 та доимий клуб ишлаб турган бўлса, 1937 йилда бундай клублар сони 20 тага етди. Клублар ўзбек хотин-қизларининг маданий савиясини оширишда муҳим роль ўйнади. Клубларда лекция, доклад, экскурсия ва суҳбатлар ўтказилиб турди. 1924 йилда ташкил этилган хотин-қизлар клуби катта олиб борди. Клуб ҳузурида ташкил этилган сиёсий, МОПР, она ва бола тарбияси, музика ва рус тилини ўрганиш тугараклари самарали ишлар қилди.

Республиканинг энг бой тарих-ўлкашунослик музейларидан бири бўлган Самарқанд музейи ҳам сиёсий-оқартув ишларини олиб бориш билан шуғулланди. Музей аҳоли ўртасида илмий билимларни актив пропаганда қилиш билан бирга, табиёт фанлари тармоқлари бўйича илмий ходимлар, тарихчи-

лар ва археологлар тайёрлаб берди. Булар орасида маҳаллий миллат вакиллари ҳам бор эди. Музейнинг бой илмий кутубхонасида 11 минг томдан кўпроқ қимматбаҳо китоблар тўпланган. Илмий архивида эса В. В. Бартольд, В. Л. Вяткин ва бошқа машҳур шарқшунос олимларнинг қўлёзмалари сақланмоқда.

Халқ ҳўжалигини социалистик реконструкциялашни тугаллаш даврида газеталар, айниқса «Ленин йўли» ва «Ленинский путь» газеталари оммавий агитация ва тушунтириш ишларини кучайтиришда катта роль ўйнади. Уйғун, Ҳамид Олимжон, Ойдин, Ҳасан Пўлат, Қорижон Имомов, Темир Маъруфий, Саид Назар, Раъно Узоқова ва бошқа кўпгина ёзувчи ва шoirлар ўз асарлари билан «Ленин йўли» саҳифасида қатнашиб турдилар. Самарқандда «Октябрь» (тожик тилида), «Ҳақиқати Ўзбекистон» («Ўзбекистон ҳақиқати») газеталари ва тожик тилида «Бигиз» («Шило») журнали нашр қилинди. Газеталарнинг бир йиллик умумий тиражи 2 миллион нусхадан ошиб кетди.

Самарқанд вақтли матбуоти социалистик қурилиш муваффақиятларини актив пропаганда қилиб, камчиликларни очиб ташлаб, марксизм-ленинизм идеологиясининг зўр пропагандисти, шаклан миллий, мазмунан социалистик маданиятнинг воситачиси бўлиб қолди.

Самарқандда театр санъати ҳам ўсди. Ўша йилларда Самарқанд ўзбек давлат театри З. Фатхуллиннинг «Гўнчалар» пьесасини, А. Корнейчукнинг «Платон Кречет», Биль-Белоцерковскийнинг «Чегарачилар» ва Треневнинг «Любовь Яровая» пьесаларини саҳналаштирди. Алишер Навоий дostonи асосида «Фарҳод ва Ширин», Ҳамза Ҳакимзоданинг «Бой или хизматчи», Комил Яшиннинг «Гулсара» пьесалари театр саҳнасида қўйилиб, томошабинларга манзур бўлди. Ғ. Абдурахмонов, И. Болтаева, Н. Ҳошимов, Н. Ҳошимова, А. Жўраев, У. Султонов ва бошқа кўпгина талантили актёрларнинг катта отряди шу театрда ўсиб вояга етди.

30-йилларда ўзбек совет адабиёти янада ривожланди. У ўтмишнинг энг яхши традицияларини давом эттириб, янги социалистик мазмун билан бойиди. Совет кишисининг образини яратиш, ўтмиш сарқитлари билан курашиш барча ўзбек ёзувчиларининг ижодида асосий ўрин олди. Турмуш билан чамбарчас боғланиш, замонавий мавзуларга қизиқиш совет адабиёти каби ўзбек адабиётининг ҳам ўша даврдаги энг характерли белгиси бўлди.

ВКП(б) Марказий Комитетининг «Адабий-бадий ташкилотларни қайта қуриш тўғрисида» 1932 йил 23 апрелдаги тарихий қарори ўзбек совет адабиётини ривожлантиришда ғоят муҳим роль ўйнади. Бу қарорда совет адабиёти ва санъатининг эришган муваффақиятлари қайд қилиб ўтилди, шунинг-

дек, адабий-бадий ташкилотларни қайта қуриш, «Совет ҳокимиятининг платформасини қўллаб-қувватлаётган ва социализм қуришга интилаётган барча ёзувчиларни совет ёзувчиларининг ягона союзида бирлаштириш» заруриги таъкидланади.

ВКП(б) Марказий Комитетининг бу қарори ҳамда совет ёзувчиларининг I Бутуниттифоқ ва I Республика съездлари (1934 йил) қабул қилган қарорлар Самарқанд ёзувчилари ижодини активлаштиришга ёрдам берди.

30-йилларда Самарқанд областида ёзма адабиёт билан бир қаторда халқ оғзаки ижоди ҳам ривожланди. Эргаш Жуманбулбул, Фозил Йўлдош ўғли, Ислон шоир Назар ўғли, Мухаммадқул Жомурод ўғли Пўлкан, Абдулла шоир ва бошқа талантли халқ бахшилари ўзлари ёддан сақлаб келаётган қадимий бой фольклорни тарғиб қилиш билан бирга янги терма, қўшиқ ва дostonлар яратдилар, озодлик, бахтиёрлик, шодлик, халқлар дўстлиги, меҳнатдаги қаҳрамонлик, совет халқларининг шижоатини куйладилар, Ватан ва Коммунистик партия шуҳратини тараннум этдилар. Фозил шоир Йўлдош ўғли «Сельмаш», «Тўқимачилик комбинати», Пўлкан шоир «Ҳасан кўли», Ислон шоир «Бизнинг Шўро», «Ҳорманглар!» сингари асарларини совет кишиларининг ижодий меҳнатини, қаҳрамонлигини тараннум этишга бағишладилар.

Атоқли ёзувчи ва олим Садриддин Айний Самарқанднинг адабий ҳаётида алоҳида роль ўйнади. Унинг 30-йилларда яратган «Қуллар» романи, «Судхўрнинг ўлими» қиссаси кўп миллатли совет адабиётининг олтин фондидан жой олди. Бу асарлар юксак ғоявийлик намунаси бўлиб, халқ турмушини революцион ривожланиш жараёнида ҳаққоний тасвирлаб берди, меҳнаткашларнинг ўтмишдаги оғир турмушини реалистик бўёқларда кўрсатиб берувчи тўла қонли бадий образларни ўз ичига олди, бой ва рагон тилда ёзилди. Рудакий, Фирдавсий, Абу Али ибн Сино, Саъдий, Алишер Навоий, Мирзо Бедил ҳақидаги йирик адабиётшунослик асарларини ҳам Айний Самарқандда ёзди. Ўзбеклар ҳам, тожиклар ҳам Садриддин Айний билан фахрланадилар, чунки улар уни ҳар иккала халқнинг севимли совет ёзувчиси икки тилда ижод қилган Лутфий ва Алишер Навоий анъаналарининг давомчиси деб биладилар.

Айнийнинг ўзбек тилида ёзилган «Қуллар» романи иккинчи даражали республика мукофоти билан тақдирланди. Бу асар айни вақтда ёзувчининг ўзи томонидан тожик тилида ҳам ёзилди ва унинг тожикча варианты 1935 йилда Душанбада чоп қилинди. Романда тарихнинг ҳаракатлантирувчи кучи, бунёдкори ва ижодкори бўлган халқнинг реалистик образи яратилди. «Қуллар» романи Урта Осиё халқларининг қашшоқлик ва қулликдан, социализмнинг зафарли байроғи остида эркинлик

ва бахтиёрликка эришишдаги тарихий йўлини акс эттирувчи бадий йилномадир. Ёзувчи ўз қаҳрамонларининг маънавий эволюциясини зўр маҳорат билан кўрсатиб берди. Меҳнаткашлар инқилоб туфайли ўз тақдирининг хўжайини бўлиб қолганлиги асарда яққол кўрсатиб берилди.

30-йиллар бу йirik санъаткор учун жадал ижодий ўсиш даври бўлди. Унинг «Етим», «Судхўрнинг ўлими» повестлари, «Тарихий байрам» сингари очерклари, «Эски мактаб» номли ҳикояси, «Эсдалик учун» шеърлар тўплами ва Инсоннинг сув билан кураши» поэмаси ўша даврда босилиб чиқди.

Поэзия жанрида ҳам катта асарлар яратилди. Ҳамид Олимжон «Ойгул ва Бахтиёр» (1937 йил), «Зайнаб ва Омон» (1938 йил), «Семурғ» (1939 йил) дostonларини, Амин Умарий ўзининг бир қанча шеърий тўпламларини («Садоқат», «Шеърлар», «Менинг овозим») ўша даврда ёзди.

Социализм куриш, индустриштириш ва қишлоқ хўжалигини коллективлаштириш, мамлакатнинг мудофаа қобилиятини мустаҳкамлаш учун кураш ўзбек ёзувчилари асарларининг асосий мавзуи бўлди.

Маҳмуд Ходиев (Боту) ўша йилларда Самарқанднинг етакчи шоирларидан бири эди. У «Аланга» журналинн ташкил қилиб, унга муҳаррирлик қилди, «Ер юзи» журнали таҳрир ҳайъатининг аъзоси, Ўзбекистон пролетар ёзувчилари ташкилоти «Қизил қалам» правлениесининг аъзоси бўлиб ишлади.

30-йилларда Самарқанд театр санъатининг актив арбоби Исмоил Акрам 1934—1941 йилларда республика совет Ёзувчилари союзининг драматургия секциясига бошчилик қилди. Унинг драматурглик таланти ўша йилларда етилди ва такомиллашди. Исмоил Акрамнинг «Рапорт», «Кураш», «Адолат» пьесалари урушдан олдинги даврдаги ўзбек совет драматургиясининг энг яхши асарлари бўлиб танилди. Унинг «Адолат» пьесаси драма асарларининг республика конкурси мукофотига сазовор бўлди. Исмоил Акрам Самарқанд область театрини барпо қилиш ва ривожлантиришда катта роль ўйнади.

Ёш талантли ёзувчи Саид Назарнинг ижодий фаолияти 30-йилларнинг охирида Самарқандда бошланди. Унинг «Ленин йўли» газетасида, альманах ва тўпламларда босилган шеър, очерк ва ҳикояларида халқнинг бахтли ҳаёти, социалистик тузум, шонли Совет Армияси тараннум қилинади.

Самарқанд шоирлари ва ёзувчилари рус адабиёти классикларининг ва СССР халқлари ёзувчиларининг энг яхши асарларини халққа ёйиш соҳасида катта иш олиб бордилар.

Ҳамид Олимжон А. С. Пушкиннинг «Қавказ асири», М. Ю. Лермонтовнинг «Бэла», М. Горькийнинг «Челкаш», Н. Островскийнинг «Пўлат қандай тобланди» асарларини, А. Корнейчукнинг «Платон Кречет» пьесасини, Тарас Шевчен-

конинг шеърларини ва бошқа кўпгина асарларни ўзбек тилига таржима қилди.

30-йиллар Самарқанд ёзувчилари ва шоирлари учун катта ижодий ғалабалар даври бўлди. Уларнинг сафларига янги талантлар — Раъно Узоқова, Темир Маъруфов, Қодиржон Имомов, Воҳид Абдуллаев сингари ёшлар кириб келдилар, яқин ўтмишда эзилган халқларнинг бири бўлган ўзбек халқининг Октябрь революцияси туфайли озодликка эришиб, Коммунистик партия раҳбарлигида бахтли турмуш кечираётганлигини, совет кишиларининг қаҳрамонона меҳнатини, халқлар дўстлигини тараннум этдилар, Коммунистик партияни шарафладилар.

Урушдан олдинги даврда Самарқандда маданий қурилиш жуда кенгайиб кетди. Муаллимлар, агрономлар, врачлар, ёзувчилардан иборат совет зиёлиларининг катта отряди ўсиб етишди. Улар социализм қурилишига қўлларидан келган ҳиссаларини қўшдилар. Мактаб ва болалар боқчалари, меҳнаткашларнинг маданий савиясини оширишга хизмат қилаётган маданий-оқартув муассасалари кўпайтирилди.

Урушдан олдинги даврда олий ва ўрта махсус таълимнинг ривожланиши туфайли халқ ҳўжалигининг барча тармоқлари учун кадрлар тайёрлашда ҳам кўзга кўринарли ютуқлар қўлга киритилди.

4. ШАҲАР ҲУЖАЛИГИНИНГ ЯНАДА РИВОЖЛАНТИРИЛИШИ ВА САМАРҚАНД МЕҲНАТКАШЛАРИ МОДДИЙ АҲВОЛИНИНГ ЯХШИЛАНГАНЛИГИ

Социализм қурилиши даврида Самарқанднинг ташқи қиёфасида ҳам феодал-мустамлакачилик ўтмишининг белгилари тобора кўпроқ йўқола борди.

Шаҳарни реконструкция қилиш бош планининг узил-кесил охириги варианты 1938 йилда Узпланпроект томонидан тузилиб, уни республика Халқ Комиссарлари Совети 1940 йилда тасдиқлаганлигига қарамай, Самарқанднинг айрим районларини қайта қуриш ишлари ундан олдинги йиллар давомида систематик равишда олиб борилди.

Самарқандни реконструкция қилишнинг 15—20 йилларга мўлжалланган планида шаҳар территориясини шаҳар атрофи коххозлари ҳисобига кенгайтириш кўзда тутилди. Бу плани амалга оширмақ учун уй-жой қурилиши, коммунал ҳўжалик ва ободончилик соҳасида бир қанча мураккаб вазифаларни ҳал қилиш зарур эди. Кўчаларни реконструкция қилишга алоҳида эътибор берилди. Эски шаҳарнинг қийшиқ ва тор кўчалари радиал-ҳалқа системасида янгича планлаштирилиб, Самарқанднинг эски ва янги шаҳар қисмини яхлит шаҳарга айлантириш ишлари бошланди.

Фрунзе ва Тошкент кўчаларининг, Тупроққўрғон майдонининг ва «Хужум» фабрикасига олиб борадиган Тошкент (тор) кўчасининг қиёфасини бутунлай ўзгартириш лозим бўлиб қолди. Дахбет кўчасини кенгайтириш бошланди. Бу кўча Термиз трактига олиб чиқадиган кенг бульвар тусини олди. Шу тариқа шаҳарнинг аҳоли яшайдиган жанубий районини саноат корхоналари жойлашган шимолий райони билан бирлаштириб, мармалад заводи ёнидан ўтган Ленин кўчасига олиб чиқиш, Почта кўчасини кесиб ўтиб, эски шаҳар орқали Кооператив кўчасига бориб туташини лозим эди.

Эски шаҳар кўчаларини тўла равишда реконструкция қилиш, уларни кенгайтириб, эини 60 метрга етказиш, кўчаларнинг атрофига янги бинолар қуриш, шаҳарда трамвай йўли қуриш ва автобус йўли очиш планлаштирилди. Ишчи посёлкаларини ҳам қайта қуриш кўзда тутилди. Бу тадбирларнинг ҳаммаси энг зарур талабларни қондириши ва яқин йиллар ичида қурилишни кенгайтиришни таъминлашни лозим эди. Майдонлар, магистраллар, парклар, бульварларни яхлит план асосида архитектура жиҳатидан безаш йўли билан Самарқандни энг гўзал социалистик шаҳарга айлантириш мўлжаллаб қўйилди.

Бош план лойиҳасига кўра, шаҳарнинг маъмурий-сиёсий маркази Тупроққўрғон майдони территориясига кўчирилиши, шаҳарнинг барча асосий магистраллари шу майдонга келиб тақалиши лозим эди. Тупроққўрғон майдонида Марказий маданият ва истироҳат парки билан шаҳар стадиони қуриш, Чашма ариғи бўйида катта ҳовуз қуриш мўлжаллаб қўйилди.

Шаҳарни реконструкция қилишнинг яқин 5—7 йилга мўлжалланган биринчи навбати планида шаҳарнинг ғарби-шимолий қисмида Янги лагерь тош йўли билан темир йўли ўртасида саноат районини вужудга келтириш кўзда тутилди.

Планга кўра, бўлажак шаҳарнинг бутун территориясини кўкаламзорлаштириш мўлжаллаб қўйилди. Шаҳарнинг уч районида умумий саҳни 25—30 гектар келадиган маданият ва истироҳат парклари, шунингдек, Сиёб бўйидаги 300 гектар майдонда, яъни шаҳар четида катта парк барпо қилиш мўлжалланди. Тупроққўрғон майдонида болалар учун махсус бир неча парк қуриш планлаштирилди.

Самарқандни электр энергия билан таъминламоқ учун Ҳисрав гидроэлектр станцияси ва шаҳар ичида ёқилғи билан ишлайдиган иккита электр станцияси қуриш кўзда тутилди. Инженер-транспорт коммуникацияларининг тўла комплексини ташкил этиш: мавжуд водопровод тармоқларини кенгайтириш, канализация коллекторлари қуриш ишлари ҳам планлаштириб қўйилди.

Самарқандни қайта қуриш планини жамоатчилик кенг муҳокама қилди. 1939 йилнинг май ойида Олимлар уйи бино-

сида лойиҳа материалларининг кўргазмаси ташкил этилди. Самарқанд аҳолиси бу лойиҳани билдирилган баъзи истак ва қўшимчалар билан бирга маъқуллади.

Зарур маблағлар ажратилганлиги туфайли шаҳарни реконструкция қилиш бош планининг режалари узил-кесил тасдиқланмасданоқ план амалга оширила бошланди. Чунончи, Самарқанд давлат бюджетида коммунал ва уй-жой хўжалигини ривожлантиришга ва ободонлаштиришга ажратилган харажатларни кўпайтириш назарда тутилди. Шу мақсадлар учун 1936 йилда 2055 минг сўм ажратилган бўлса, 1939 йилда 3215 минг сўм ажратилди.

Уй-жой қурилишига мана шундай катта ҳажмда пул ажратиш уй-жой фондини аста-секин кўпайтира бориш имконини берди. Бошланган қурилишларин битказиш билан бир қаторда Самарқанднинг эски шаҳарида ҳам, янги шаҳарида ҳам янги бинолар қуриш мўлжалланади. 1936 йилда умумий саҳни 2708 квадрат метр бўлган 6 та уй қуриш мўлжаллаб қўйилди. Бу уйларнинг учтаси ҳар бири 12 квартиралари икки қаватли бинолардан, учтаси эса саккиз квартиралари иморатлардан иборат бўлиши, бу иморатлар санитария, техника жиҳатдан тўла равишда жиҳозланган бўлиши лозим эди. Шаҳарнинг уй-жой фонди 1936 йилнинг январиди 544,8 минг квадрат метрга етди, аҳоли жон бошига ўрта ҳисобда 5 квадрат метрдан тўғри келди.

Кооперация йўли билан иморатлар қуриш ҳам кенг йўлга қўйилди. Шунингдек, жамоатчилик бинолари қуриш давом эттирилди. Вокзалолди районида 60 номерли меҳмонхона ҳамда 2 та ҳаммом ва бир неча мактаб қурила бошлади.

1936 йилда Самарқандда ҳар бири 400 ўқувчига мўлжалланган 6 та мактаб-интернат ҳамда гунглар (кар-соқов болалар) учун мактаблар, болалар боқчалари, ирригация ва транспорт техникумлари ҳамда Таъминот институти учун ётоқхоналар қуришга киришилди, қишлоқ хўжалик институти биносининг устига янги қават қурилди. Шу йиллар давомида шаҳарни янада ободонлаштириш масалалари партия ва совет ташкилотларининг диққат марказида турди. Бу масалалар шаҳар партия конференцияларида, шаҳар партия комитетининг пленумларида, Самарқанд Советининг сессияларида кўп марталаб муҳокама қилинди. Меҳнаткашлар депутатлари Самарқанд шаҳар Советининг 1940 йил мартда бўлиб ўтган II сессияси Самарқандни энг обод ва маданий область марказларидан бирига айлантириш шаҳар партия ва совет органларининг муҳим вазифаси эканлигини таъкидлади. Сессиядан сўнг шаҳар ва районларни ободонлаштириш штаблари тузилди.

Республика ҳукумати Самарқандни ободонлаштириш учун маблағ ажратди. Биринчи галда йўл ва кўчаларни яхшилаш

мўлжалланди. Бу ишларга 1935 йилда 124 минг сўм, 1940 йилда эса 300 минг сўм сарфланди. Тош ётқизилган кўчаларнинг узунлиги 30-йилларнинг иккинчи ярмида 50 километрга яқинлашиб қолди. Энгельс, Кооператив, Октябрь, Карл Маркс кўчаларига тош; В. И. Ленин, К. Маркс, Совет ва Фрунзе кўчаларига асфальт ётқизилди, бетон кўприклар қурилди.

Саноат корхоналарининг ишчилари, олий ва ўрта ўқув юр்தларининг студентлари шаҳар шанбаликларида актив қатнашдилар. Чунончи, 1940 йилнинг бошида ўтказилган митингда жамоатчиликнинг кучи билан шаҳарнинг ободончилик даражасини кўтаришга қарор қилинди. Бу таклифни шаҳар ва район ташкилотлари қувватладилар. 1940 йилнинг мартида Боғишамол район партия комитети корхона ва муассасалардаги, ўқув юр்தларидаги бошланғич партия ташкилотлари секретарь ва раҳбарларининг кенгашини чақирди. Кенгаш стадион ва кўл қуришга, ариқларни яхшилашга, жарларни кўмиб ташлаш ва шу каби ишларга меҳнаткашларни тортишга қарор қилди.

1940 йилнинг баҳор ва ёзида шаҳарнинг кўпгина ишчи-хизматчилари ободонлаштириш ишларида қатнашдилар. Сибё район ташкилотлари жамоатчиликни Самарқанд кўчаларини тозалашга сафарбар қилдилар. 1940 йил 18 мартда шаҳарда ўтказилган оммавий ҳашарда Сибё районининг ўзидан 300 дан кўпроқ киши қатнашди. Айниқса, комсомол-ёшлар ташаббус кўрсатдилар. Шаҳар кўчалари, йўллари ва йўлкаларининг узунлиги 1940 йилнинг бошига келиб 130 километрга етди. Бу кўчаларнинг ярмига тош, ярмига асфальт ётқизилди.

Шаҳарни сув билан таъминлаш ҳам анча яхшиланди. 1936 йилда Ленин, Фрунзе, Маркс кўчаларига водопровод қувурлари ётқизилиб бўлди. Бундан ташқари, водопровод суви бериб турадиган 5 та будка, шулардан 3 таси Самарқанднинг эски шаҳар қисмида қурилди. Водопровод тармоқларининг умумий узунлиги (бу ҳисобга водопроводдан сув оладиган ариқлар ва хонадонларга киритилган водопровод тармоқлари қирмайди) 1936 йилда 16 километрга етган бўлса, 1940 йилда 40 километрга етди.

Шаҳарни кўкаламзорлаштиришга ҳам аҳамият берилди. Бу ишга 1935 йилда 150 минг сўм сарфланган бўлса, 1937 йилда бунга қараганда икки баравар кўп маблағ сарфланди. 1935—1936 йилларда 20 минг тупдан ортиқ манзарали ва мева дарахти кўчатлари ўтқазилган бўлса, 1939 йилда 40 минг туп кўчат ўтқазилди. 1935 йил 1 майда Марказий маданият ва истироҳат парки очилди. Бу парк меҳнаткашлар ҳузур қилиб дам оладиган жой бўлиб қолди. Паркда қироатхона, қизил чойхона, ресторан, болалар клуби, танца майдони, болалар стадиони, янги эстрада театри ва фонтан бор.

Маҳаллий ҳокимият органлари шаҳар меҳнаткашларининг яхши дам олишлари учун бутун шарт-шароитни яратиб беришга интилдilar. Янги скверлар, бульварлар бунёд қилинди. Жамоат фойдаланадиган жойларнинг кўкаламзорлаштирилган майдони 2 га гача кенгайтирилди ва 1937 йилда кўкаламзорлаштирилган кўчаларнинг узунлиги 71 километрга етказилди.

Шаҳар кўчаларининг электр нури билан ёритилиши, унинг ободончилигини яхшилашга ёрдам берди. Социалистик қурилиш давомида барпо қилинган айрим электр станцияларнинг ишга туширилиши бу соҳада катта роль ўйнади. Биринчи беш йиллик мобайнида шаҳарда ёқилғи билан ишлайдиган ва қуввати 300 *от кучига* тенг бўлган электр станцияси қурилган эди. Эски шаҳардаги электр шохобчаларини кўпайтирмоқ учун у ердаги электр станцияда 200 *от кучи* қувват берадиган янги двигателъ ўрнатилди. Бу станция республика касалхонасини ҳам электр энергия билан таъминлаши лозим эди.

Халқ Хўжалиги Олий Советининг қарорига биноан, 1929 йилда Самарқанд шаҳар электр станцияси кенгайтирилиб, унинг қувватини 1800 *от кучига* етказиш мўлжалланди ва шу станцияда ҳар бири 600 *от кучига* эга бўлган иккита янги дизель ўрнатилди. Натижада бутун шаҳар аҳолиси электр энергия билан таъминланибгина қолмасдан, Самарқанднинг бир қанча асосий саноат корхоналарини ҳам электрлаштириш имконияти туғилди.

1937 йилда электр нури билан ёритилаётган кўчаларнинг умумий узунлиги 15 километрга, электр фонарларининг сони 393 тага етган бўлса, 1941 йилда эса электр тармоқларининг умумий узунлиги 48 километрга, электр фонарларининг сони эса 1500 тага етди.

Урушдан олдинги йилларда Самарқандда трамвай йўли қуриш бошланди. Бу қурилишга 5 миллион сўм сарфлаш мўлжаллаб қўйилди. Унинг лойиҳасини тузиш Ўзбекистон ССР Коммунал хўжалик халқ комиссарлигига юкланди ва лойиҳанинг биринчи қисми 1939 йил май ойида тузилди. Кенг изли йўлларнинг бири вокзалдан Маркс, Совет, Фрунзе кўчалари бўйлаб шаҳарнинг ҳозирги марказидан Тупроққўрғон майдонига ўтиб, Регистон майдонига олиб чиқиши керак эди. Иккинчи йўл эса М. Горький бульвари орқали ўтиб, шаҳарнинг шимолий ва жанубий саноат районларига бориши керак эди. Бу трамвай йўлининг умумий узунлиги 15 километр бўлиши лозим эди. Трамвай йўли ўтувчи кўчалар аниқланиб, 1939 йилнинг охирида иш бошланди. Қурилишнинг техника лойиҳаси тузиб бўлинди, йўл қуриш учун тайёргарлик ишлари кучайтириб юборилди. Бироқ, гитлерчилар Германиясининг мамлакатимизга қилган хойнона ҳужуми бу лойиҳанинг амалга оширилишига халақит берди.

Шаҳарда транспортнинг асосий тури автобус бўлиб қолди. Самарқанд автобус паркидаги автобуслар сони 1940 йилда 47 тага етди. Бу автобуслар йилига 11 миллиондан кўпроқ кишини ташишга хизмат қилди.

Иккинчи ва учинчи беш йилликлар даврида меҳнаткашлар фаровонлиги янада юксалди. Коммунистик партия ва Совет ҳукумати шаҳар ва қишлоқ меҳнаткашларининг эҳтиёжларига ғамхўрлик қилиб турди. Савдо шохобчаларини, маданий-оқартув муассасаларини кўпайтиришга, иш ҳақини оширишга давлат томонидан тобора кўпроқ маблағ ажратилди. 30-йилларнинг ўрталарида Самарқанд ишчиларининг реал иш ҳақи ўрта ҳисобда 25 процентга кўпайди.

1935 йилда карточка системаси бекор қилинганлиги муносабати билан меҳнаткашларнинг моддий аҳволи анча яхшиланди. Чакана товар обороти ортди, озиқ-овқат ва саноат молларининг нархлари тўхтовсиз камайиб, аҳолининг харид қобилияти ўса борди. 1938 йилда Самарқанд шаҳрида давлат ва кооператив савдосининг обороти 162 миллион сўмни, колхоз савдосининг обороти эса 113 миллион сўмни ташкил қилган бўлса, йилнинг биринчи ярмида давлат ва кооператив савдосининг обороти 83 миллион сўмни, колхоз савдосининг обороти 63 миллион сўмни ташкил қилди. Ваҳолонки, 1937 йилда давлат ва кооператив савдосининг обороти 83,3 миллион сўмдан ошмаган эди.

Шаҳарда савдо шохобчалари систематик равишда кенгайтирила борди, янги магазинлар, дўконлар очилди. Буларнинг бир қисми завод ва фабрикалар ҳузурида очилган ихтисослаштирилган магазинлардан иборат бўлди. 1934 йилда Самарқандда 262 та магазин ва дўкон бўлган бўлса, 1939 йилнинг бошида уларнинг сони 464 тага етди. 30-йиллар шаҳар савдо тармоқларининг кенгайганлиги билан характерланади.

Колхоз савдоси тобора кўпроқ аҳамият касб этди. Колхозлар олиб келиб сотаётган қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг таннархи камайверди. Колхоз савдоси соҳасида реализация қилинаётган маҳсулотнинг миқдори кўпайган сари, унинг умумий қиймати ҳам кўпая борди. Чунончи, Самарқанд колхоз бозорларида 1935 йилда 11 миллион сўмлик маҳсулот сотилган бўлса, 1938 йилда 113 миллион сўмлик маҳсулот сотилди.

Умумий овқатланиш шохобчалари анча кўпайди. 1936 йилда шаҳарда очиқ ошхоналар 102 тага, ёпиқ ошхоналар (йирик саноат корхоналаридаги махсус ошхоналар) 91 тага етди.

Маҳаллий ҳокимият органлари меҳнаткашларнинг соғлиғини сақлаш учун ҳамма чораларни кўрдилар. Шаҳарда янги касалхоналар, поликлиникалар, амбулаториялар очилди, дам олиш уйлари ва санаторийларга бориш учун социал страхование йўли билан ишчи ва хизматчиларга берилаётган йўл-

ланмалар сони кўпайди. 1937 йилда Самарқандда 985 ўрнили олтига касалхона (Республика касалхонаси, Шаҳар юқумли касалликлар касалхонаси, Тубдиспансер ҳузуридаги стационар, Венерик касалликлар диспансери ҳузуридаги стационар), 24 та амбулатория ва 11 та поликлиника ишлаб турди. Медицина ходимларининг сони 1600 та бўлиб, улардан 220 таси врачдир.

Шаҳар аҳолисининг состави кўп миллатли бўлгани ҳолда, бу аҳоли сони йилдан-йилга ошиб борди. Шаҳар аҳолисининг сони асосан саноат корхоналари ва ўқув юртларига қишлоқдан келаётган аҳоли, шунингдек, Россиянинг марказий районларидан келган ишчи ва инженер-техник ходимлар ҳисобига кўпайиб борди. Самарқанд аҳолиси 1933 йилда 130 минг бўлган бўлса, 1937 йилда 151 минг кишига етди.

Улуғ Ватан уруши арафасида Самарқанд республиканинг энг катта саноат ва маданий марказларидан бирига айланган эди. Аҳолисининг сони жиҳатидан Ўзбекистонда Тошкентдан сўнг иккинчи ўринда турар эди (шаҳар аҳолиси 1917 йилга нисбатан икки баравар кўпайди). Шаҳар аҳолисининг социал составида катта ўзгаришлар бўй берди, эксплуататор синфларининг қолдиқлари йўқ бўлди, кўп сонли ишчилар синфи ва совет зиёлилари вужудга келди.

VI БОБ

САМАРҚАНД УЛУҒ ВАТАН УРУШИ ЙИЛЛАРИДА (1941—1945 ЙИЛЛАР)

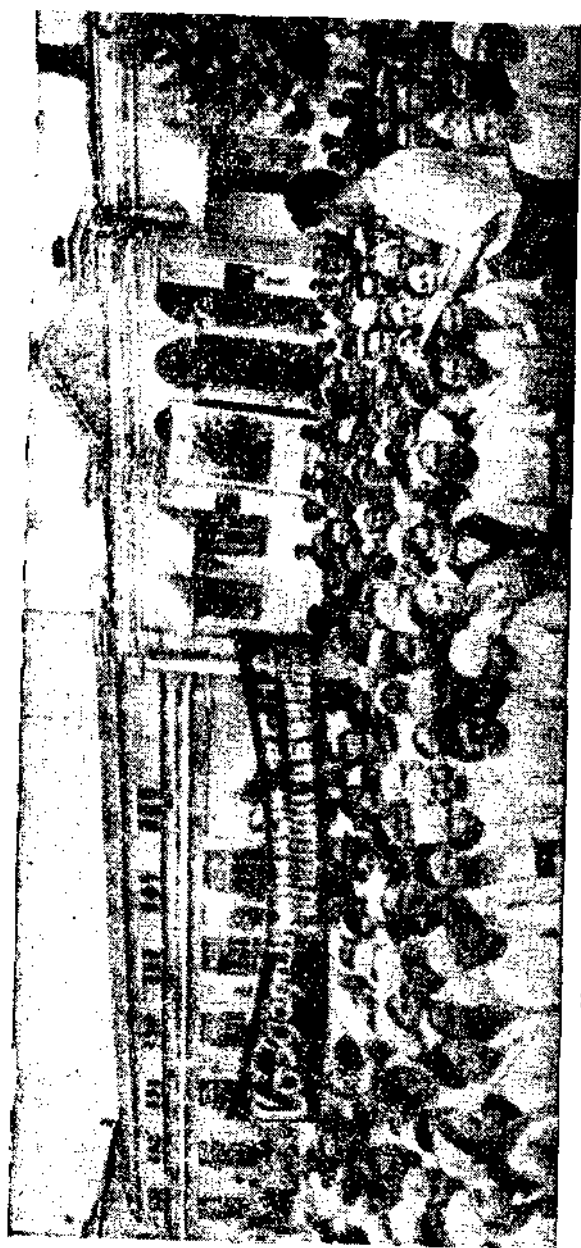
1. ҚИЗИЛ АРМИЯ УЧУН РЕЗЕРВЛАР ТАЙЕРЛАШ ВА АҲОЛИНИ ҲАРБИЙ ИШГА УРГАТИШ

Фашистлар Германиясининг Ватанимизга хоинона бостириб кириши совет кишиларининг тинч меҳнат фаолиятини бузди. Урушнинг биринчи кунлариданоқ бутун мамлакат бўйлаб митинг ва йиғилишлар ўтказилиб, уларда қатнашган меҳнаткашлар душманни тор-мор келтирмоқ учун ўзларининг бор кучларини сарфлашга тайёр эканликларини билдирдилар. Совет кишиларининг дарҳол фронтга юборишни, ҳаракатдаги армия ва флот сафига жўнатишни илтимос қилиб ҳарбий комиссарликларга тўхтовсиз аризалар бериб турганликлари уларнинг Ватанимиз мустақиллигини сақлаб қолишга маҳкам бел боғлаганликларини кўрсатиб турарди.

Совет кишилари қатори Самарқанд аҳолиси ҳам партия ташкилотлари ҳамда шаҳар ва область ҳарбий комиссарликларига дарҳол фронтга юборишларини сўраб 1316 та ариза бердилар. 1941 йил 4 августга келиб бундай аризалар сони 2988 тага етди. Шу аризалардан 613 таси хотин-қизлардан эди. Ўз аризаларида совет кишилари ўз социалистик Ватанларига халқнинг чексиз муҳаббат ва садоқатини, фашист босқинчиларига бўлган нафратини ҳамда социализм мамлакатини ҳимоя қилиш йўлида жанговар шижоатлар кўрсатишга тайёр эканликларини изҳор қилдилар.

Кўнгиллиларни ва ҳаракатдаги армия сафига чақирилганларни кузатиб қўйиш совет ватанпарварлигининг зўр намоишига айланди. Чунончи, пенсионер Ҳасан бобо Мамадалиев ўғлини фронтга жўнатар экан: «Ватан қўлингга қурол берди. Шу қурол билан душмanning адабини бериб қўйишинг лозим. Ҳамиша биринчилар сафида бўл! Фронтда қаҳрамонликлар кўрсатишингга аминман», — деб насиҳат қилди.

Самарқандда ҳарбий таълим олган 72-запас ўқчи полкнинг 3-батальон 10-ротасидаги ўзбек жангчилари фронтга жўнаш олдидан ўз ҳамшаҳарларига — Самарқанд область меҳнаткашларига «Ленинский путь» газетаси орқали қуйидаги хат билан мурожаат қилдилар: «Азиз ҳамшаҳарлар, бугун

Ўой ҳадоқлаш фабрикаси ишчиларининг митинги (1941 йил, июль).

биз севикли Ватанимизни кўкрак кериб ҳимоъ қилиш учун ҳаракатдаги армия сафига жўнаб кетмоқдамиз. Мамлакат ичкарисиди бўлган вақтимизни бекор ўтказмадик. Зўр бериб тайёргарлик кўрдик. Бахтли ҳаётимизга, озодлигимизга ва мустақиллигимизга қасд қилган фашист газандаларини емириб ташлаш учун ҳарбий ишни қўнт билан ўргандик. Севикли Ватанимиз таҳқирланганлиги учун, оталаримиз ва оналаримизнинг, акаларимиз ва опаларимизнинг, хотинларимиз ва болаларимизнинг тўкилган беҳисоб қони, кўз ёшлари учун нафрат олови қалбимизда ёниб турибди. Сиз азиз ҳамшаҳарларимизга айтадиган гапимиз шуки, Қизил Армияни зарур нарсалар билан таъминлаш ва душманни тор-мор келтириш учун сизлар ҳам мамлакат ичкарисиди тинмай меҳнат қилингиз. Биз ҳам сизларни ишонтириб айтамызки, жангда сира бўш келмаймиз, жонажон еримизни охириги томчи қонимиз қолгунча ҳимоъ қиламиз».

Жангчилар ҳамшаҳарларига берган сўзларининг устидан чиқдилар. Самарқандликлар хизмат қилаётган ҳарбий қисм 1941—1942 йил қиши давомида душмanning мотомеханизациялашган ва танк қисмлари билан 21 марта оғир мудофаа жанги қилиб, унинг жоғти кучи ва техникасига жуда катта талафотлар етказдилар. Жангларда командир ва жангчилар чинакам қаҳрамонлик кўрсатишди. Чунончи, Орёл областининг Чухлово шаҳри учун 3 кун давом этган жангда улар душмanning 18 марта қилган қарши ҳужумини қайтардилар. Бу жангда душмanning кучи уларнинг кучидан тўрт барабар кўп бўлса ҳам фашистларнинг 3 танкини, 1500 га яқин солдат ва офицерларини ер тишлатди. Совет жангчиларининг қаттиқ туриб мардонавор жанг қилиши фашистларни мудофаага ўтишга мажбур этди.

1941 йил 25 июлда бошлаб бутун республикада ҳарбий хизматга чақирилиши лозим бўлган кишиларни ҳарбий ишга тайёрлаш авж олдирилди. Самарқанд область, шаҳар, район партия комитетлари, бошланғич партия ташкилотлари ва Самарқанд область ҳарбий комиссарлиги ҳарбий ишга ўргатилиши лозим бўлган кишиларнинг рўйхатини тузишга, запас бўлинмаларни тўлдиришга, бошлиқлар составини танлаб олишга ва улар билан машғулотлар ўтказишга дарҳол киришдилар. 1941 йил 30 июлда Самарқанд областининг шаҳар ва районларида ҳарбий таълим олган кишилар сони 10 мингдан ошиб кетди.

Коммунист ва комсомоллар армияга юборилаётганларнинг олдинги сафиди бўлдилар. 1944 йилнинг охирига келиб Самарқанд шаҳар партия ташкилотининг ўзигина ҳаракатдаги армияга сиёсий раҳбар қилиб юборган коммунистлар 1835 кишига етди. Уруш йиллари давомида 37 мингдан ортиқ комсомол, яъни бутун область комсомол ташкилоти составининг

60 проценти фронтга жўнаб кетди. Урушнинг биринчи кунларидаёқ фронтга кетганлар орасида Самарқанд шаҳар Боғишамол район партия комитетининг секретари Зиёбоев, Самарқанд шаҳар комсомол комитетининг секретари Р. К. Каримов, 8 март номидаги фабрика комсомол комитетининг секретари Саруханов, кўн заводи комсомол комитетининг секретари Изчагин, чой қадоқлаш фабрикаси комсомол комитетининг секретари Шчербинин, педагогика институтини комсомол комитетининг секретари Кукушкин ҳамда бошқа жуда кўп коммунист

Самарқандда тузилган ҳарбий қисм фронтга жўнаш олдидан.

ва комсомоллар бор эди. Область партия комитети аппаратидан область партия комитетининг иккинчи секретари М. Г. Чикований, бўлим мудирларидан 3 киши ва инструкторлардан 9 киши фронтга жўнатилди.

Давлат мудофаа комитети наряди бўйича ҳарбий ҳаво десантлари ва автоматчилар бўлинмалари асосан кўнгилли коммунист ва комсомоллардан тузилди.

Давлат мудофаа комитетининг «Ўрта Осиё ҳарбий округи территориясида миллий қўшин бирлашмалари тузиш тўғрисида»ги 1941 йил 13 ноябрь қарори ва Ўрта Осиё ҳарбий округи штабининг буйруғига асосан республикада қўшин бирлашмалари тузила бошлади, шулар қаторида алоҳида миллий ўқчи бригада Самарқанд областида тузилди.

1941 йил 19 ноябрда Самарқанд область партия комитети бюроси ёши 40 дан ошмаган маҳаллий миллатдан ва муайян миқдорда коммунист ҳамда комсомоллардан иборат қўшин

бирлашмалари тузиш тўғрисида қарор қабул қилди. Область партия ташкилоти шу ҳарбий қисмларга 838 коммунисти, область комсомол комитети 3248 комсомолни юборди. Область меҳнаткашлари дивизия ва бригадага ҳаммаси бўлиб 8773 кишини юбордилар.

Область территориясига жойлашган миллий бирлашмаларнинг қисмлари аҳоли, партия, совет ва жамоатчилик ташкилотларидан ҳар томонлама ёрдам олиб турдилар.

Шаҳар ишчиларини ҳарбий ишга ўргатиш.

Сиёсий бўлимларни ходимлар билан таъминлаш учун дивизия ва бригадага область партия ходимларидан 40 киши, чунончи, Окдарё район партия комитетининг секретари Қ. Нурқобилов, Булунғур район партия комитетининг секретари М. Тиллаев, область партия комитети ҳарбий бўлимининг инструктори Н. Шоймардонов, Нарпай район партия комитети агитация ва пропаганда бўлимининг мудири О. Солиҳов ва бошқалар юборилди.

Область партия комитети қарори билан область ҳарбий комиссарлиги ҳузурида ҳарбий қисмларга сиёсий ходимлар тайёрлаш курсларида 130 киши ўқитилди. Бундан ташқари, 100 дан ортиқ киши Тошкентдаги 15 кунлик курсларга юборилди.

Миллий қисмлар учун ўзбек тилида газеталар, адабиётлар, ҳарбий ўқув қўлланмалари чиқарилиб турди. Чунончи,

«Танклар билан курашиш тўғрисида тўп командири ва наводчикка қўлланма», «Огнемётлар ва улар билан кураш» ҳамда бошқа шу каби 16 номдаги ҳарбий ўқув қўлланмалари ўзбек тилига таржима қилиниб, кўп нусхада нашр этилди.

1942 йил августида десант қисмларига ихтиёрий равишда кўнгиллиларни қабул қилиш бошланди. 1000 дан ортиқ кишидан ариза тушди, ҳарбий комиссия шулардан 617 тасини танлаб олди. Кейинроқ комсомоллардан қўпоровчи отрядлар тузилди.

1943 йилда Самарқанд областида 24-запас ўқчи бригада тузилди. Каттақўрғон районига жойлаштирилган бу бригада Қизил Армияга резервларни оммавий тайёрлаш бўйича машқ қилдирувчи марказ бўлиб қолди. Йил охиригача бу бригада юзга яқин рота ҳамда махсус командаларни фронтга юборди. Шу йилнинг июлида Самарқандда коммунист ва комсомоллардан автоматчиларнинг 17-алоҳида «Самарқанд батальони» тузилди. Бу батальонни фронтга жўнатиш олдидан унга область ижроия комитети ва область партия комитетининг Қизил байроғи топширилди ҳамда мурожаат ўқиб эшиттирилди. Мурожаатда бундай дейилган эди: «Автоматчиларнинг 17-алоҳида Самарқанд батальони Самарқанд области меҳнаткашларининг юксак ишончини оқлайди, манфур немис оккупациячиларини муқаддас совет еридан тамомила ҳайдаб чиқаргунча уларни шавкатли Қизил Армия сафида туриб шавкатсизлик билан тор-мор келтира беради, деб Ўзбекистон Коммунистик (большевиклар) партиясининг область комитети ишонч билдиради». Автоматчи жангчилар бу йўл-йўриқни муқаддас билиб, фронтларда ботирларча жанг қилдилар.

Давлат мудофаа комитетининг «СССР гражданларини умумий мажбурий ҳарбий ишга ўргатиш тўғрисида»ги қарори 1941 йил 19 сентябрда эълон қилиниб, Урта Осиё ҳарбий округининг ҳарбий совети республика меҳнаткашларини ҳарбий ишга ўргатишнинг асосий вазифаларини белгилловчи кўрсатмалар берганидан кейин Ўзбекистонда меҳнаткашларни ёппасига ҳарбий ишга ўргатиш бошланиб кетди.

1941 йил 25 сентябрдан бошлаб бутун республикада ҳарбий ўқув пунктларини ташкил этишга ва уларни командирлар состави билан тўлдиришга киришилди.

Самарқанд область партия ташкилоти ҳамма коммунист, комсомол ва меҳнаткашларни ҳарбий ўқишга тортиш вазифасини қўйди. Бошланғич партия ташкилотлари ҳарбий ўқишга тортилиши лозим бўлган кишиларнинг ҳаммасини ҳисобга олиб, улар орасида катта тушунтириш ишлари олиб бордилар, ҳарбий органларнинг ҳарбий ўқув пунктларини жиҳозлашларига ва ўқув қўлланмаларини тайёрлашларига ёрдамлашдилар. Партия ташкилотлари ҳарбий ўқишнинг қандай бораёт-

ганлиги масаласини бюро мажлис ва йиғилишларида муттасил муҳокама қилиб турдилар.

Коммунист ва комсомоллар бу соҳада ҳам олдинги сафда бордилар. Облаstdaги ташкилот, муассаса, саноат корхоналарида, колхоз ва совхозларда ҳар куни, ҳатто дам олиш кунларида ҳам 2,5 соатдан ҳарбий машғулот ўтказилиб турди. Ўрта мактабларнинг юқори синфларида ўқувчиларга ҳарбий жисмоний тарбия ва санитария таълими бериш учун ажратилган соатлар миқдори кўпайтирилди.

Район партия комитетлари ҳарбий таълимнинг бориши тўғрисида ҳар беш кунда область ва шаҳар партия комитетларига оператив маълумотлар юбориб турдилар.

Партия ташкилотлари илгари армия сафида хизмат қилган ёки махсус тайёргарликдан ўтган запасдаги командирлар, мактабларнинг ҳарбий раҳбарлари ва оддий жангчилардан ҳарбий таълим командирларини танлаб олиб, уларни ҳарбий комиссарликлар билан бирга ҳарбий таълим бўлинмаларига сафарбар қилдилар. Район партия комитетлари ҳарбий таълим машқларини ўтаётганлар ўртасида сиёсий-оммавий иш олиб бориш учун ҳар бир бўлимга бир суҳбатчи, ҳар бир взводга бир агитатор, ҳар бир ротага бир сиёсий раҳбар, ҳар бир батальонга бир ҳарбий комиссардан иборат сиёсий составни танлаб олиб, бюрода тасдиқладилар. Машғулот бошланиши олдида ҳар куни 15—20 минут суҳбат ва сиёсий ахборат ўтказилиб турилди.

Ҳарбий таълимни ўтказишда ўрта команда составидан 92 киши, оддий составдан 810 киши қатнашди. Ҳарбий таълим олган кишилардан қисқа вақт ичида бир қанча батальон ва бошқа ҳарбий қисмлар тузилди.

Охунбобоев номидаги Самарқанд кўн заводида ҳарбий таълим ишлари, айниқса, яхши ташкил этилди. Бу завод ишчи ва хизматчиларининг ҳаммаси ҳарбий таълим машғулотларида қатнашди. Машғулотлар программага мувофиқ қатъий жадвал асосида олиб борилди. Завод ўт ўчирish командаси бошлиғининг ёрдамчиси, коммунист Иванов, запасдаги кичик лейтенант Бердников, смена технологи Мустафинлар бўлинмаларининг энг яхши командирлари эканликларини кўрсатдилар.

«Хужум» фабрикаси, «Ударник» артели, 4-вино заводи ва бошқа корхона ходимларининг ҳаммаси ҳарбий тайёргарлик машқларини ўтадилар.

Самарқанд шаҳрининг Боғишамол районида баъзи машқ роталари бир неча корхонанинг ишчи ва хизматчиларидан тузилди. Чунончи, Чкалов номидаги босмахона ва ёғочсозлик заводи коллективларидан бир рота тузилди, макарон, тамаки фабрикалари, мебелсозлик устахонаси, «Горняк» артели коллективлари ходимларидан иккинчи рота тузилди. Каттароқ

корхоналарда (тикувчилик ва пиллакашлик фабрикалари) алоҳида-алоҳида роталар тузилди.

Самарқанд шахрининг аҳолисидан урушнинг биринчи йили давомида 10 минг, 1942 йил сентябрь ойдан то йил охиригача 27 минг киши ҳарбий маълумотга эга бўлди.

Улуғ Ватан уруши йилларида ёшларнинг сиёсий раҳбар ва ташкилоти — комсомол ташкилотларининг роли янада кўтарилди, уларнинг ҳарбий хўжалик вазифаларини ҳал қилиш учун ҳам, шунингдек, Қизил Армияга резервлар тайёрлаб бериш учун ҳам зиммаларидаги масъулият бениҳоя ошиб кетди.

Самарқанднинг комсомол ташкилотлари аҳолини ҳарбий ишга ўргатишда, ёшларни фронтнинг машаққатли шароитига тайёрлашда партия органларига катта ёрдам бердилар. Комсомол ташкилоти умумий ҳарбий таълимни ташкил этишни ўз оталиғига олиб, бўлинмалар тузишда ҳам, жангчиларга сиёсий тарбия беришда ҳам актив қатнашди. 1941 йил 11 октябрда область комсомол комитети бюроси махсус қарор қабул қилиб, шаҳар ва район комсомол комитетлари зиммасига ҳарбий сиёсий жиҳатдан тайёргарлиги яхши бўлган комсомолларни ҳарбий комиссарликлар билан биргаликда танлаб олиб, уларни умумий ҳарбий таълим бўлинмаларининг сиёсий раҳбарларига ўринбосар қилиб юбориш вазифасини юклади. Комсомол раҳбар ходимлари, область, шаҳар ва район комсомол комитетларининг аъзоларидан ўнлаб кишилар умумий ҳарбий таълим бўлинмаларидаги ёшлар орасида сиёсий иш олиб бориш учун юборилди.

1941 йилнинг октябрида Самарқанд область комсомол комитети бюроси «Умумий ҳарбий таълимнинг ҳарбий округ пунктлари учун ўқув қуроли ясаб бериш тўғрисида» деган масалани кўриб чиқди ҳамда саноат корхона ва ташкилотларнинг комсомол ва ёшларини иш вақтидан ташқари вақтларда ўқув қуроли ясашга, шунингдек, жанговар устав ва плакатлар йиғишга сафарбар қилиш зарурлигини кўрсатиб ўтди.

Район комсомол комитетлари берган топшириққа мувофиқ, комсомоллар корхоналарда ишдан ташқари вақтларида макетлар ясаш учун махсус бригадалар туздилар, машқ милтиқлари, граната-миномёт ва бошқа қуроолар ишлаб чиқариш учун социалистик мусобақани авж олдириб юбордилар. Ҳар кун мусобақа якунлари «Молния», «Жанговар варақалар»да эълон қилиниб турилди. 1941 йилнинг охирига қадар область комсомоллари кучи билан ҳарбий ўқув пунктлари учун милтиқларнинг 2959 та макети, 1278 та граната тоши, найза жанги учун 128 та чучело, 1943 йилнинг охирига қадар эса милтиқларнинг 6000 та макети, 7500 та граната тоши, 350 та бошқа ўқув қуроли тайёрлаб берилди. Самарқанд ва Каттақўрғон корхоналарининг комсомоллари ҳарбий машқда ишлатиш учун 8 та 37 миллиметрли миномёт ясаб бердилар.

Уруш йиллари давомида Самарқанд комсомоллари ҳарбий ўқув пунктлари учун ҳаммаси бўлиб 22 мингга яқин ўқув қуроли ясаб бердилар.

Мудофаа халқ комиссарлиги НКО буйруғига биноан, пулемётчи, миномётчи, танк қирувчи, автоматчи, снайпер ва алоқачилар тайёрлаш учун 1942 йил февралда умумий ҳарбий таълим системасида махсус комсомол-ёшлар бўлиналари тuzилди.

Самарқанд комсомол ташкилоти бу бўлимлارни тузиш ишини партия ташкилоти раҳбарлигида авж олдириб юборди. Бу бўлиналарга асосан 110 соатлик ўқув программасини яхши ўзлаштирган комсомол ва ёшлар танлаб олинди. Ўқув машқлари жанг шароитига яқинлаштирилган шароитда ва жанговар қуролни қўллаш йўли билан олиб берилди.

1943 йилнинг апрелида ЎзЛКСМ Марказий Комитети бюроси «Тошкент ва Самарқанд областлари комсомол ташкилотларининг умумий таълим системасида танкчилар тайёрлашдаги иштироки тўғрисида» қарор қабул қилди. Шу қарорга кўра, Самарқанд область комсомол комитети 18 ва ундан катта ёшдаги жисмоний соғлом, 110 соатлик программа бўйича ҳарбий тайёргарликдан ўтган комсомол ва ёшлардан механик-ҳайдовчи ва танк командирлари тайёрлаб бериши лозим эди.

Шаҳар комсомол комитети комсомоллар орасидан керакли кишиларни бир ҳафта ичида танлаб олди ва май ойидаёқ 2-Харьков танк билим юрти қўмондонлиги ёрдамида 150 соатлик программа бўйича танкчилар тайёрлаш машғулотлари бошланди. Бу машғулотлар ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда ўтказилди ва бунинг учун ҳафтада камида 6 соат вақт ажратилди. 1943 йилнинг 15 ноябрига қадар 100 киши механик-ҳайдовчи ва 50 киши танк башняси командирлари қилиб тайёрланди.

1942 йилнинг ёзи ва кузида Кавказда ҳамда Сталинград бўсағаларида шиддатли жанглар бошланиб кетди. Фронтдаги кескинлашган вазият мудофаа ишларини янада авж олдиришни талаб қилди. 1942 йилнинг сентябрида область партия активи бошқа масалалар билан бир қаторда, Қизил Армия учун резерв тайёрлашни кучайтириш масаласини ҳам муҳокама қилди. Актив йиғилиши «областнинг барча партия ташкилотларидан, ҳар бир коммунистдан Қизил Армия учун янги одам резерви тайёрлашни ўз қўлига олишни, саноат ва темир йўл объектларини ҳаво ва кимёвий ҳужумдан мудофаа қилишни жиддий равишда мустаҳкамлашни, меҳнаткашларнинг кенг табақаларини мудофаа ишига актив қатнаштиришни таъминлашни» талаб қилди.

Самарқанд шаҳар, район партия комитетлари ва бошланғич партия ташкилотлари бу қарорни бажара бориб, 1942 йил-

нинг сентябрь ва октябрь ойларида иккинчи навбатдаги умумий ҳарбий таълимни тамомлаб чиққан кишилардан кичик командирлар тайёрлашни авж олдириб юбордилар. Ҳар бир район 60 кишини кичик командир қилиб тайёрлаб бериши керак эди. Бу топшириқ ошириб бажарилди.

Партия ташкилотлари ва ҳарбий комиссарликлар умумий ҳарбий таълим жангчиларининг жанговар ва сиёсий тайёргарлиги қандай бораётганлигини диққат ва эътибор билан кузатиб турди, илғорлар тажрибасини умумлаштириб, барча ҳарбий машқ пунктларига ёйдилар, камчиликларни очиб ташлаб, уларни йўқотиш чораларини кўрдилар. Жангчилар тайёрлаш фронтдаги вазиятга яқинлаштирилган шароитда олиб борилди.

Давлат мудофаа комитетининг «СССР гражданларига умумий мажбурий ҳарбий таълим бериш тўғрисида»ги 1941 йил 18 сентябрь қарори қандай бажарилаётганлигини 1943 йил 27 августда Область партия комитети бюроси кўриб чиқиб, партия ташкилотлари область меҳнаткашларига ҳарбий таълим беришни ташкил этиш борасида жуда катта иш қилганликларини қайд этди. Уруш йиллари давомида бутун областда ҳаммаси бўлиб етти марта умумий ҳарбий таълим машқлари ўтказилди, меҳнаткашлардан 200 мингга яқин киши ҳарбий тайёргарликдан ўтди.

Қизил Армиянинг бешта ҳарбий академияси: С. М. Киров номидаги Ҳарбий медицина академияси, Ҳарбий химия академияси, Ҳарбий-денгиз академияси, Ҳарбий-ветеринария академияси, Ф. Э. Дзержинский номидаги Артиллерия академияси уруш йилларида Самарқандга кўчириб келтирилган эди. Бундан ташқари, бир қанча ўрта ҳарбий ўқув юртлари, чунончи Воронеж алоқа билим юрти, 2-Харьков танк билим юрти ва авиация мактаблари ҳам Самарқандга кўчириб келтирилди. Ўқув юртларининг ҳаммаси юқори малакали ҳарбий мутахассислар тайёрлаш билан шуғулланди.

Область партия комитетининг қарорига биноан, 1942 йилнинг ноябрида Ф. Э. Дзержинский номидаги Артиллерия академияси ҳузурида партия активларини ҳарбий ишга ўргатиш машғулотлари ташкил этилди. Машғулот ҳафтасига тўрт марта — иш кунларида кечқурун 8 дан кечаси соат 12 гача ва яқинба кунлари ерталаб соат 9 дан кундуз соат 5 гача ўтказилиб турди. Машғулотлар программаси 4 ойга мўлжалланган эди.

1941 йилнинг июлида халқ лашкарлари отрядларининг ташкил этилиши совет ватанпарварлигининг ёрқин ифодаси эди. Самарқандда шундай биринчи отряд 2-вино заводида тузилди. Партия комитетлари тажрибали коммунистларни танлаб олиб, уларга шу отрядларга раҳбарлик қилишни, шунингдек, отрядларда сиёсий-оммавий иш олиб боришда ҳарбий комиссарликларга ёрдам бериб туришни топширдилар.

Халқ лашкарлари отрядларига жон-дилдан ёнлувчилар жуда кўпайиб кетди. Қўлига қурол олиб Ватанни мудофаа қилишга қодир бўлган кишларнинг ҳаммаси шу отрядларга жангчи бўлиб кирди. Самарқанд чой қадоқлаш фабрикасидаги маъмурий хўжалик бўлимининг хизматчиси Саликов 60 ёшга тўлганлиги сабабли унга, сиз халқ лашкари отрядига крмай қўяқолинг, деб маслаҳат берилганида у қатъиян рад қилиб: «Мен ҳали унчалик қари эмасман. Милтиқни ишлатишда ёшлардан қолишмайман. Фронтда хизмат қилганман, Совет юртимиз даҳшатли хавф остида турган бир пайтда мен гитлерчи йиртқишларни ер билан яксон қилишда бутун халқ билан бирга қатнашаман», — дейди.

Самарқанднинг Сиеб районида халқ лашкарлари отрядларига ёзиш бошланган дастлабки кундаёқ, бу отрядлар составига 3976 киши жангчи бўлиб кирди. Кўн ва 4-вино заводларидаги, «Ударник» артелидаги, «Утильпромкомбинат»даги отрядлар машғулотларни уюшқоқлик билан бошладилар. Улар ҳарбий уставни ўргандилар, сафда юришни, отишни, машқ қилдилар, тактика машғулотларида қатнашдилар.

1941 йилнинг 20 июлига қадар шаҳарда халқ лашкарлари отрядларида 19579 кишидан иборат 73 та отряд тузилди. Кейинчалик бу отрядлар умумий ҳарбий таълим бўлинмаларига кўшиб юборилди.

Урушнинг дастлабки кунлариданоқ партия ташкилотлари аҳолини ҳаво ва кимёвий ҳужумдан мудофаага тайёрлашга алоҳида эътибор бердилар. Самарқанд шаҳар партия комитети бюроси Осоавиахим, Қизил Ярим Ой жамияти район советлари раисларининг зиммасига уюшмаган аҳолидан ўз-ўзини ҳимоя қилиш группаларини тузишни 10 кун ичида тамомлаш вазифасини юкледи. Барча хўжалик ташкилотларининг бошлиқларига, муассасаларнинг раҳбарларига, бошланғич партия ташкилотларининг секретарларига корхона, муассаса ва ўқув юртларида ҳаво ҳужумидан мудофаа қилишнинг ўз-ўзини ҳимоя қилиш группаларини ва санитария постларини уч кун ичида ташкил этиш вазифаси юкланди.

1941 йилнинг августида самарқандликлар орасида ҳаво ҳужумидан мудофаани ўрганаётганлар сони 50 мингдан ошиб кетди. Ҳамма корхона, ташкилот ва уй бошқармалари ҳузурида объектларнинг командалари ҳамда ҳаво ва кимёвий ҳужумдан ўз-ўзини ҳимоя қилиш группалари тузилди.

Мудофаа — оммавий ишларнинг аҳволи партия комитетларининг бюро мажлис ва пленумларида, партия активларининг ва бошланғич партия ташкилотларининг йиғилишларида систематик равишда муҳокама қилиб турилди. «Ҳужум» фабрикасида ҳаво ва кимёвий ҳужумдан мудофаага тайёргарлик масаласи партия йиғилишида кўриб чиқилганидан кейин, маҳаллий ҳаво ҳужумидан мудофаа бирлашган командаси ту-

зилди. Тартиб ва меҳнатни муҳофаза қилиш отрядлари, алоқа ва қўриқчи отрядлар, кимёвий ҳужумдан мудофаа отряди, ҳаво ҳужумидан мудофаа отряди, авария — қайта тиклаш отряди, медицина-санитария отряди шу бирлашган команда составига киритилди. Бундай командалар шаҳар ва областнинг бошқа корхона ва муассасаларида ҳам тузилди. Бутун 1940 йил давомида областда Осоавиахим йўли билан 21505 кишига ҳаво ва кимёвий ҳужумдан мудофаа қоида ва йўллари ўргатилган бўлса, 1941 йилнинг охирига қадар бундай қоида ва йўллар 516504 кишига, 1942 йилнинг февралига қадар эса 558961 кишига ўргатилди. Уруш йилларида ҳаммаси бўлиб 707703 киши ҳаво ва кимёвий ҳужумдан мудофаа программаси бўйича ўтказилган машғулотларда қатнашиб таълим олди.

Хуллас, Самарқанд партия ташкилотлари ва ҳарбий органлари Қизил Армияга жанговар резервлар тайёрлашда ва аҳолини ҳарбий ишга ўргатишга катта ҳисса қўшдилар.

Коммунистик партия Ватанга чексиз муҳаббат руҳида тарбиялаб вояга етказган самарқандлик жангчилар Улуғ Ватан уруши фронтларида ва душманнынг орқа томонида қаҳрамонлик мўъжизаларини кўрсатдилар. Немис-фашист босқинчилари билан олиб борилган жангларда мардлик ва шижоат кўрсатган самарқандликлардан 49573 киши орден ва медаллар билан мукофотланди, шулардан 52 кишига Совет Иттифоқи Қаҳрамони деган юксак унвон берилди. Шу юксак унвонга сазовор бўлганлардан 17 киши коммунист, 25 киши комсомол ва 10 киши партиясиздир.

Александр Матросовнинг ўлмас шижоатини такрорлаган самарқандлик Қудрат Суёновнинг, партизан отрядининг командири, шу отряд олиб бораётган жангда ҳалок бўлган Дуся Богатерованинг, афсонавий Брест қалъаси ҳимоячиларидан М. Ҳамроев, Е. Лисс, Л. Михайлов ва бошқа қаҳрамонларнинг номлари сира унутилмайди. Булар ўз Ватани ва жонажон шаҳрининг шухратини оширган ажойиб қаҳрамонлардир.

2. УЛУҒ ВАТАН УРУШИ ЙИЛЛАРИДА САМАРҚАНД САНОАТИ

Улуғ Ватан уруши бошланмасдан олдин Самарқанд областида 195 та саноат корхонаси ва уч мингдан ортиқ майда корхона бўлиб, буларда жами 17,3 минг ишчи ишлар эди. Ҳамама корхоналар 1941 йилги нарх билан ҳисоблаганда йилига 926,5 миллион сўмлик саноат маҳсулоти ишлаб чиқарар эди. Самарқанд областида ишлаб чиқарилаётган жами саноат маҳсулотининг 53 процентини озиқ-овқат саноати корхоналари, 31 процентини тўқимачилик корхоналари (шу жумладан,

пахта тозалаш заводи) берар эди. Ириқ ва металл ишлаш саноатининг тармоғи унчалик катта эмас эди: биринчисиники 11 процент, иккинчисиники 5 процент эди.

Урушнинг биринчи кунларидан бошлаб бутун Ватанимиз ишчилари каби Самарқанд ишчилари ҳам: «Ҳамма нарса фронт учун!», «Ҳамма нарса душман устидан ғалаба қозониш учун!» шioriни қурол қилиб олдилар. Шаҳардаги саноат корхоналарида оммавий социалистик мусобақа авж олиб кетди. «Мамлакат ичкарасида фронтдагидек жонбозлик кўрсатайлик» деган шior остида меҳнаткашлар кечаю кундуз фронт учун тинмай ишладилар. Завод ва фабрикаларда фронт бригадалари тузилди.

«Колхозчи» заводининг ишчилари фидокорона меҳнат билан Ватан мудофасини мустаҳкамлаймиз, деб сўз бердилар. Завод тоқари Гончар иш нормасини муттасил 120 процент, электр пайвандчи Ильин 150 процент, слесарлардан Самойлова билан Зуркина 110—120 процент, бўёқчилардан Волина ва Самойлова 250—300 процентга етказар эдилар. Завод слесари Буйнов 22 июндан бошлаб кунлик топшириқларни 300 процент, шлифовалщик Иванов топшириқни 280 процентга етказиб бажара бошладилар; слесарь Балиба ва чилангар Зокиров кунига 3—4 норма бажаришни одат қилиб олишди. 1941 йилнинг 23 июнидаёқ шу заводнинг механика цехи ходимлари кунлик нормани ошириб бажаришди, ишчи Шчербин эса кунлик топшириқни 408, Осин 466, Леутский 340 процентга етказиб адо этдилар. Завод коммунистларидан Велигурский, Завозин, Неъматов, Габидуллин, Мамаев, Гиёсов ва бошқалар қаҳрамонона меҳнат намуналарини кўрсатдилар.

Завод комсомоллари ҳам урушнинг биринчи куниданоқ фронт бригадаси туздилар. Комсомол ташкилотининг секретари Шелехов бу бригадага бошчилик қилди. Комсомолларнинг деярли ҳаммаси ишлаб чиқариш топшириғини 2—3,5 барабар ошириб бажардилар.

Авторемонт устахонасининг ишчилари «ўзимизни Ватани ҳимоя этишга сафарбар қилинган деб ҳисоблаймиз!» деган мажбуриятни олиб, умуман, корхонада меҳнат унумдорлигини 20 процентдан зиёд оширдилар. Самарқанд пахта заводи коллективи меҳнат унумдорлигини 15 процентга ошириб, чиқарилаётган маҳсулот таннарини анча камайтиришга муваффақ бўлди. 8-март номидаги тикувчилик фабрикасининг ишчилари уруш йиллари давомида фидокорона меҳнат қилдилар. Уларнинг кўплари ҳар куни иш нормасини 200—250 процент бажарардилар.

Шаҳардаги саноат корхоналарининг ҳаммаси ўз ишларини уруш даври талабига мувофиқ қайта қуриб олди, фронтга кетаётган малакали мутахассислар ўрнида ишлаш учун ёшлар ва хотин-қизлардан янги ишчи кадрлар тайёрладилар.

Плани тўла ва ошириб бажаришнинг жуда муҳим омили — меҳнат унумдорлигини оширишга катта эътибор берилди.

Саноат корхоналарини ҳарбий асосда қайта қуриш ишлари мураккаб шароитда олиб борилиб, катта қийинчиликларга дуч келинди. Корхонанинг янги профилига мувофиқ келадиган ускуналар топиш ёки ясаш, заводларни малакали кадрлар билан таъминлаб туриш керак эди. Кадрлар проблемаси жуда жиддий масала эди, чунки урушнинг биринчи ойларидаёқ малакали ишчилар ҳаракатдаги армияга жўнаб кетган эди.

Шаҳар партия ташкилотлари одам резервларидан моҳирлик билан фойдаланиб, ёшлар ва хотин-қизлардан корхоналарни ишчи кучи билан узлуксиз таъминлаб туришга муваффақ бўлдилар. Урушнинг биринчи кунларидаёқ Самарқанд саноат корхоналарида ишлаш учун рўзгор ишидаги хотинлардан 154 киши келди, шулардан 16 киши токарь ва слесарлик касбини ўрганиб олиб «Қолхозчи» заводи цехларида меҳнат қила бошлади. Самарқанддаги фабрика, завод қурилишига келиб ишлай бошлаган аёллар — жангчиларнинг хотинлари 1941 йилнинг охирига келиб икки ярим мингдан ошиб кетди.

Меҳнат резервлари мактаблари саноат корхоналарига кадрлар тайёрлаб беришда катта роль ўйнади. Уруш даврида бу мактаблар минглаб малакали ишчи тайёрлаб берди. 1942 йилнинг ўзидаёқ Самарқанддаги фабрика-завод таълими мактабларига 1380 киши қабул қилинди. Меҳнат ветеранларининг кўплари ҳам корхоналарга қайтиб келиб ишлай бошлади.

Фабрика ва заводларда рационализаторлик ҳаракати кенг авж олди. Қўн заводининг инженерлари Гуревич билан Ильяшевич камёб химикатлар ўрнини босадиган материал топиб, уни ишга солдилар. Пахта заводида Мирзаев бригадаси иш кунини тежаб, меҳнат унумдорлигини икки баравардан зиёд-роқ оширди. Охунбобоев помидога завод ишчилари чала ёнган кўмирни қайта ёқиш йўли билан ойига 18 тонна кўмирни тежашга муваффақ бўлдилар. Шу завод илғорларидан Музикангов, Енотова, Таришкинalar иш нормаларини 150—180 процентга етказиб бажарадиган бўлдилар.

Чой қадоқлаш фабрикасининг рационализаторлари камёб сим ўрнига чиқинди сим ишлатиш йўлини топдилар. Шу корхона ишчиларининг ҳаммаси ўзларининг ишлаб чиқариш нормаларини тўла, жумладан, ишчиларнинг 80 процентдан кўпроғи кундалик топшириқни муттасил ортиғи билан бажариб турди. Чунончи, 1941 йилда 1333 тонна, 1942 йилда эса 4413 тонна биринчи навли чой ишлаб чиқарилди. Ўзбекистон ССР нинг 20 йиллиги шарафига фабрика пландан ташқари 3 тонна маҳсулот топширди.

Шойи тўқув фабрикасида янги очилган ёрдамчи цех ва устахоналар илгари четдан келтириладиган камёб запас қисм-

ларнинг баъзиларини ишлаб чиқаришни йўлга қўйди, натижада 1941 йил планини фабрика коллективи 128,6 процентга етказиб бажарди. Давлатга пландан ташқари кўплаб миқдорда маҳсулот топширилди.

«Хужум» фабрикасининг ишчилари урушнинг дастлабки икки ойи ичида 85 минг сўмлик хом ашё, 92 минг сўмлик ёқилгини тежаб, маҳсулот таннаrxини 4,1 процент камайтirdилар. Фабрика тўққиз ойлик планни саккиз ой ичида бажариб, давлатга 237 минг сўм фойда келтирди. Шу давр ичида фабрикада ишлаб чиқариш илғорлари 30 процентдан ортиб кетди. Калавачилардан Горская билан Тамарова кунлик иш нормасини муттасил 120—130 процентга етказдилар.

«Рабочая сила» артелида ҳам меҳнат унумдорлиги ошди. Чунончи, навалоотбойщик Канов ҳар кун иш нормасини 200 процент, вальцовкачи Райзман 250 процентга етказди.

Мева консерваси заводида меҳнат унумдорлигини ошириш учун курашда жиддий қийинчиликларни енгишга, меҳнат интизомини йўлга қўйишга тўғри келди. Қўрилган чора-тадбирлар корхонанинг тез орада илғорлар қаторига чиқиб олишига ёрдам берди. Заводнинг энг яхши ишчиларидан Гриченко, Чернишева, Стропенколар ўз нормаларини 135—140 процент, Инбшина ва Пономарева 160 процентга етказиб бажара бошладилар. Уруш йиллари давомида завод 90 миллион сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарди.

«Қолхозчи» заводининг коллективи ҳарбий техникани ремонт қилиб бериб турди. 1941 йилнинг октябрида завод инженерлари битказган катта рационализаторлик иши фронт учун зарур маҳсулот ишлаб чиқариш учун кўрилаётган тайёргарликни жадаллаштиришга имкон берди.

Самарқанднинг кўпгина корхоналари, чунончи, Самарқанд район электр станцияси, 2-нон заводи суюқ ёқилғи билан ишлайдиган оташхонани газогенераторли установка билан алмаштиришдек ғоят муҳим вазифани ҳал қилдилар, бу туфайли қимматли хом ашё фронт эҳтиёжи учун юбориладиган бўлди. Шойи тўқиш фабрикасида газламаларни сульфатсиз қайнатиш методини қўллашга киришилди, бу йилига 130 минг сўмлик маблағни тежаш имконини берди.

Самарқанд область партия комитетининг 1941 йил 9 сентябрда бўлиб ўтган пленуми шаҳар ва область хўжалиги уруш талабларига мослаштирилиб муваффақиятли қайта қурилаганлигини қайд қилди.

Партия ташкилотларининг тўғри раҳбарлиги ва оммавий социалистик мусобақанинг қизитиб юборилганлиги туфайли саноат корхоналаридан 23 таси ўзларининг йиллик планини Улуғ Октябрнинг 24 йиллик байрамигача тўла бажардилар. Планни биринчи бўлиб бажарган корхоналар орасида Мотор-

ремонт заводи, шойн тўқиш ва пиллакашлик фабрикалари, авторемонт устахонаси, шоли заводи, Самарқанд станциясининг темир йўл депоси ва бошқалар бор эди.

Уруш бошланган кунданоқ Самарқанд темир йўлчилари транспорт ишини уруш талабига мувофиқ қайта қуришга қизгин киришдилар. Темир йўл составларини фақат мамлакатнинг Европа қисмига ўтказиш тезлиги қарийб бир ярим баравар кўпайтирилди, локомотивларнинг бир ремонтдан иккинчи ремонтгача ишлаш даври икки баравар узайтирилди. Самарқанд темир йўл депосининг ишчилари Ватан олдидаги бурчларини шараф билан бажариб, меҳнат унумдорлигини ошириб бордилар. Айрим цехлар, жумладан, механика цехи маҳсулот ишлаб чиқаришни икки баравар кўпайтирди, паровозларни ремонт қилиш муддати қисқартирилди, техникавий тезлик ва бошқа кўрсаткичлар муттасил ошиб борди.

Уруш натижасида кўмир келтириш қийинлашиб қолганлиги сабабли 1941 йилнинг охири ва 1942 йилнинг бошида Самарқанд депосидаги 31 та буғ оташхонаси қайта қурилиб, нефть билан ишлайдиган бўлди.

Малакали ишчиларнинг бир қисми ҳаракатдаги армияга жўнаб кетганидан кейин депода ишларнинг баъзи муҳим турларини бажаришда қийинчиликларга дуч келинди. Жумладан, манометрларни ремонт қилиш кечика бошлади, ваҳолонки, манометр бўлмаса, поездни юргизиш мумкин эмас. Бундай пайтларда меҳнат ветеранлари, пенсионерлар ёрдамга келди. Чунончи, илгари транспортда 24 йил ишлаб пенсияга чиққан кекса коммунист Муҳамедов депога қайтиб келиб, манометрларни ремонт қилиш цехига қабул қилишларини илтимос қилди. Муҳамедов ишга қабул қилинганидан кейин топшириқни муттасил тўла ва ошириб бажаришга киришди.

Транспорт ходимларига ака-укалари, эрлари фронтга кетгандан кейин уларнинг ўрнида ишлай бошлаган аёллар катта ёрдам бердилар. Юзлаб аёллар депога, Самарқанд станциясига, телеграфга келиб курсга қабул этишни ёки касб ўрганиш учун малакали ишчиларга биркичиб қўйишни илтимос қилдилар. Урушнинг биринчи ойидаёқ хотин-қизлардан 42 киши паровоз депосида токарга шогирд бўлиб, 42 киши машинист ёрдамчилари тайёрлаш курсида ўқий бошлади. Паровоз ўт ёқари Дудин фронтга кетганидан кейин, унинг ишини хотини Гулакова давом эттирди. Рўзғор ишидаги аёл Гапикова машинистлар курсини тамомлаб, фронтга кетган эри ўрнида ишлай бошлади.

1942 йилнинг мартига келиб Самарқанд темир йўл узелида станок ва агрегатларда ишлаётган хотин-қизлар сони 127 кишига етди, шулардан 20 таси слесарь, 10 таси машинист ёрдамчиси, 3 таси паровоз ўт ёқари бўлиб ишлади.

Машинист ёрдамчиларининг шогирдлари бўлиб ишлаётган аёллар 1942 йилнинг августида машинист бўлиб ишлаш ҳуқуқини олганларидан кейин мустақил ишлашга киришдилар.

Уруш даврида Самарқанд областидаги саноат корхоналари ва транспорт ишларига минглаб хотин-қиз ишга қабул қилинди. Самарқанддаги 67- ва 68-темир йўл ўрта мактабларини битириб чиққанлар ҳам транспорт ишчилари сафини анчагина тўлдирди.

Уруш йилларида рационализаторлик ҳаракати депода меҳнат унумдорлигини оширишда катта роль ўйнади. Бу ҳаракат ишлаб чиқариш жараёнини такомиллаштиришга, анчагина металл, ёқилғи, мойлаш материаллари, асбоблар, пул маблағларини тежашга ёрдам берди.

Депонинг техника бюросидаги рационализаторлар арранинг тишини қайрайдиган станок ясаб беришди (илгари бу иш қўлда бажариларди). Мана шу биргина станокнинг ўзи бир неча ўн минг сўмни тежашга имкон берди. Урушнинг биринчи йилларидан бошлаб деталларни «металлаштириш» деган усул кенг қўлланилган бўлди (механизмларнинг ейилиб кетган қисми устига янги металл қатлами ёпиштирилади, шундан сўнг деталь яна ишлатишга яроқли бўлади). Кўтарма ремонт мастери В. А. Бойко балансир болтларни пресслайдиган янги асбоб таклиф этди, слесарь Скоробогатов тишлари суриб қўйиладиган мослама ясаб берди, паровозларни қабул қилувчи Штударенко ҳаво билан қум туширадиган асбоб ихтиро қилди.

Электр пайвандчи Потаповнинг таклифига бипоан, депода чўян ва мис деталларни пайвандлашнинг янги усули ишлаб чиқилди ва ўзлаштирилди. Буг машинасининг цилиндрини янги метод билан пайванд қилишнинг ўзигина 3500 сўм маблағни тежашга имкон берди.

Слесарь Короленко ихтиро қилган асбоб туфайли эговларнинг сарфлалиши анча камайди ва паровозларнинг ремонтда туриб қолиш муддати 5 кун қисқарди. 1942 йилнинг бошигача депонинг ўзида 13 та рационализаторлик таклифи амалга оширилди. Бу эса 57 минг сўмдан кўпроқ маблағни тежашга имкон берди.

Самарқанд темир йўл станцияси депосининг партия ташкилоти олиб борган сиёсий-оммавий ишлар меҳнат унумдорлигини оширишда, социалистик мусобақани кенг авж олдиришда ҳаят катта роль ўйнади. Мамлакат ичкарисини мустаҳкамлаш вазифасининг муҳимлигини ва мураккаблигини тушунтиришга асосий эътибор берилди. Сиёсий агитация ва пропагандаларнинг ҳамма форма ва методлари — сиёсий ахборот бериш, суҳбат, лекция ва докладлар ўтказиш, плакат ва деворий газеталар чиқариш Ватан мудофаасига хизмат қилдирилди. Деворий газеталарнинг иши қайта қурилди. Цехларда ҳар

айда чиқариладиган катта деворий газеталар ўрнига ҳафталик ва ҳатто кундалик «Жанговар варақа», «Молния»лар чиқарила бошлади. Булар социалистик мусобақа қандай бораётганлигини ва социалистик мажбуриятлар қандай бажарилаётганлигини, мамлакат ишчиларининг меҳнатда кўрсатаётган қаҳрамонликларини цех коллективларига ўз вақтида билдириб турди.

Ҳар кунини камида икки нормани бажаришга сўз берган икки юзчиларнинг ватанпарварлик ҳаракатига Самарқанд темир йўлчилари ҳам қўшилдилар. Делонинг 50 дан ортиқ ишчиси ҳар кун топшириқни 250—300 процентга етказди. Чунончи, слесарь Кудрявцев илгари Эверластинг кранини ишлашга 5 соат сарф қилган бўлса, энди бу ишни 30 минутда бажарадиган бўлди. Электр пайвандчи А. Филатов июль ойи топширигини 193 процентга етказган бўлса, август ойида иш нормасини 298 процентга етказиб адо этди. Автогенчи Жумаев ўзининг социалистик мажбуриятида: «Қанча деталь талаб қилинса, шунча деталь бериш меннинг бурчим. Август ойи топширигини 236 процент қилиб бажардим, сентябрь ойида уч норма беришга ҳаракат қиламан ва сўзимнинг устидан чиқаман»,— деб ёзади. Коммунист слесарь В. Жбанов август ойи топширигини 365 процентга етказди.

Нормаларини ошириб бажараётган ишчилар кундан-кунга кўпайди. 1941 йилнинг июлрида депо ишчиларининг 40 проценти муттасил икки ва ундан ҳам кўпроқ норма берадиган бўлди. Ремонт цехларида эса, умуман, топшириқ 201,1 процентга етказиб бажарилди.

Машинистлардан Неъматов ва Кирилук, бош кондуктор Каронен ва поезд вағони мастери Беломицев бригадаси муҳим юк ортилган составни йўлда сув олмай ва паровозни кўрикдан ўтказишга вақт сарфламай Жиззах станциясигача элтиб қўйди. Поезд бу йўлни 3 соати 10 минутда босиб ўтди. Поезднинг бир кунда босган йўли ўрта ҳисобда 784 километр.

Социалистик мусобақа авж олиб кетганлиги натижасида янги меҳнат қаҳрамонлари етишди. Илгари қийин кўринган ишлар Ватан уруши кунларида бемалол бажариладиган бўлди.

Ишчилар дам олишни хаёлларига ҳам келтирмай, мумкин қадар яхшироқ, кўпроқ меҳнат қилиш иштиёқига берилиб кетдилар, топшириқ ёки мажбурият тўла бажарилмагунча иш жойидан силжимай ишлайдиган бўлиб қолдилар. Баъзи ишчилар, умуман, дам олиш кунларидан ҳам воз кечдилар. Ҳамма жойда — саноатда ҳам, транспортда ҳам меҳнат иштиёқи шундай бўлди.

1941 йилнинг охирига келиб барча саноат корхоналари ва транспорт гишт, чарм, пойабзал, совун ва узум винолари ишлаб чиқаришни бирмунча камайтириш ҳисобига ўз топшириқ-

ларини муваффақиятли адо этдилар, лекин, умуман, областда ишлаб чиқариш плани анча ошириб бажарилди. Советлар мамлакатининг ичкарасида олиб борилаётган ялпи қизгин ишга Самарқанд меҳнаткашлари ҳам ўз ҳиссаларини қўшдилар. Халқимизнинг шундай жонбозлик билан ишлаши гитлерчиларнинг яшн тизлигидаги уруш планининг қаҳрамон Қизил Армия томонидан 1941 йилдаёқ барбод этилишига имкон берди.

Область партия комитети бюроси қарорига мувофиқ, 1942 йилда Самарқанднинг баъзи йирик корхоналари ҳарбий қурол-аслаҳа ишлаб чиқаришга киришдилар ва бутун уруш давомида бу вазифани муваффақиятли бажардилар.

8-март номидаги фабрика армия учун кийим-кечак тикишга киришиб кетди, кўн заводи ҳарбий этиклар учун тери тайёрлаб берди, шойи тўқиш фабрикаси мудофаа саноати учун махсус ипак ишлаб чиқаришга киришди, 2-вино заводи техникавий спирт ишлаб чиқаришни йўлга қўйди. Облпромсоюз артеллари ҳам фронтга керакли маҳсулот ишлаб чиқаришга киришдилар. Область саноат комбинати ва саноат кооперацияси Совет Армияси жангчиларига калта пўстин, мўйна сирилган нимча, қулоқчин, пахталик шим, санитария сумкалари ва бошқа буюмлар тайёрлашга киришдилар.

Самарқанднинг тўқимачилик саноати ил ва ипак газлама ишлаб чиқаришни кўпайтиришда катта муваффақиятларга эришди. 1940 йилда 107 минг метр ил газлама ишлаб чиқарилган бўлса, 1945 йилда 746 минг метр ишлаб чиқарилди; 1940 йилда 854 минг метр шойи газлама ишлаб чиқарилган бўлса, 1945 йилда 921 минг метр ишлаб чиқарилди.

Фронт бўйи районларидан кўчирилган корхоналар 1941 йилда Самарқандга етиб кела бошлади. Меҳнаткашлар бу корхоналарни янги жойда тиклаб ишга туширишга зўр ғайрат ва матонат билан киришдилар.

1941 йилнинг ноябрида Новороссийскдан Самарқандга кўчириб келтирилган «Красный двигатель» заводи «Колхозчи» заводи территориясига жуда қисқа муддат ичида жойлаштирилди. Бу завод 1942 йилнинг июнида тракторлар учун запас қисмлар ишлаб чиқаришни йўлга қўйди. «Глававтотрактородеталь» бўйича берилган буйруқда «Красный двигатель» заводинга қўйидаги вазифалар топширилган эди:

1. Новороссийскдан келтирилган ускуналарнинг ҳаммасидан қишлоқ хўжалик техникаси учун керакли запас қисмларни ишлаб чиқариш учун тўла фойдаланилсин.

2. Саҳни 23000 м² ли янги қуюв цехи 1942 йилнинг 20 ноябригача ишга туширилсин ва 1943 йил 1 январидан бошлаб ҳар ойда тракторлар учун 1 миллион сўмлик запас қисмлар ишлаб чиқариши таъминлансин.

3. Гильзаларни механик усулда ишлаб берадиган линия ускуналари 15 ноябрга қадар тахт қилиб қўйилсин ва кунига

камида 500 дона, 1 январдан бошлаб эса кунига 1000 дона гильза ишлаб чиқариши таъминлансин.

4. Поршенларни механик усулда ишлаб берадиган линия ускуналари белгиланган планнинг бажарилишини таъминлайдиган қилиб қўйилсин.

5. Қуюв ва механика цехларидаги ускуналарнинг ҳаммаси «Универсал» трактори учун керакли бўлган гильзани ишлаб

«Красный двигатель» заводининг зарбдорларидан Н. М. Ковальков ва Ихнатулла Назруллаев.

чиқариш учун 1942 йилнинг 5 декабрига қадар тайёрлаб қўйилсин ва 1 январдан бошлаб кунига 800 дона шундай гильза ишлаб чиқариши таъминлансин.

6. 1942 йилнинг 15 декабригача Термик цехининг биринчи навбатини ишга тушириш таъминлансин.

7. 170,01—02 деталларини ясаш учун керакли мосламалар тайёрлаб қўйилсин.

Завод коллективи бу топшириқни муваффақиятли бажарди.

1942 йили завод 20 минг янги поршень ишлаб чиқарди, ўн минглаб эски поршенларни реставрация қилди, 308 та бункер қурди ва фронт учун зарур бўлган янги маҳсулот ишлаб чиқаришни ўзлаштира бошлади.

«Красный двигатель» заводи Олтой, Бошқирдистон, Бурят-Мўғулистон, Вологда, Красноярск, Новосибирск, Омск, Пенза, Свердловск, Удмуртия, Челябинск, Чита областларини трактор учун зарур бўлган запас қисмлар билан таъминлаб турди.

Кўчириб келтирилган корхоналар: Киевдаги 6-фотоаппарат, Ленинграддаги «Кинап» ва Одессадаги киноаппаратлар заводлари негизда Самарқандда киноаппаратлар заводи қурилди. Керакли маҳсулот ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш учун ишлаб чиқариш базасини деярли янгидан бунёд қилишга тўғри келди. Область ва шаҳар партия ташкилотларининг актив ёрдами натижасида завод 1942 йил ичида корхонани ишга тушириш қийинчиликларини бартараф қилди ва 1943 йилда шаҳарнинг илғор корхоналари орасидан фахрли ўрин олди.

Самарқандга кўчириб келтирилган Полтава трикотаж фабрикаси собиқ 3-вино заводи территориясига жойлаштирилди ва 3 ойдан кейин саноат маҳсулоти ишлаб чиқаришга киришди.

Одессадан кўчириб келтирилган вино кислотаси заводи 4-вино заводи негизда қайта тикланди ва 1942 йил февраль ойининг ўрталарида ишга туширилди. Москвадан кўчиб келган чой қадоқлаш фабрикаси Самарқанд чой қадоқлаш фабрикасига жойлаштирилди, Симферополнинг сабзавот консерваси тайёрлаш заводи 5-вино заводида, Одессадан келтирилган мева шарбатини ажратиш заводи лимонад заводида жойлаштирилди.

Кўчириб келтирилган корхоналарнинг ҳаммаси ишчи, хизматчи ва инженерларнинг фидокорона меҳнати туфайли бир ойдан олти ойгача муддат ичида қайта тикланиб, ишга тушириб юборилди. Бинокор ва монтажчилар кечаю кундуз зўр фидокорлик билан меҳнат қилдилар. Завод ва фабрикаларнинг ускуналарини монтаж қилишда комсомол-ёшлар бригадалари актив қатнашди.

Кўчириб келтирилган йирик корхоналар негизда Самарқанд область партия комитети пленумининг қарорига биноан ҳар хил қурул-яроғ ишлаб чиқариш ташкил этилди.

Корхона коллективлари уруш вақтининг мураккаб шароитида кўпгина саноат корхоналари янги жойларга кўчириб келтирилганлиги, малакали ишчиларнинг кўп қисми фронтга кетганлиги, хом ашё етишмаслиги натижасида туғилаётган қийинчиликларни енгиб, ишлаб чиқариш планларини бажариш учун фидокорона ишладилар. Баъзи заводлар 1941—1942 йил қишида очиқ майдонларда монтаж қилинди, ёғиб турган ёмғир ҳам, қор ҳам ишни тўхтата олмади. Монтажчиларнинг кўплари очиқ ҳавода, уйқу ва дам олишдан воз кечиб, икки-уч смена сурункасига ишладилар.

Юзлаб жуда катта корхоналар мамлакатнинг Европа қисмидан Ўрта Осиёга кўчириб келтирилганлиги янги хом ашё

базасини вужудга келтиришни талаб қиларди. Ўзбекистон партия ташкилоти бу масалага жуда катта аҳамият бериб, ВКП(б) Марказий Комитетининг кўрсатмасига биноан, меҳнаткашларни фойдали қазилмаларни ишга солишга, фойдаланилмай ётган маҳаллий хом ашё ресурсларини қидириб топишга сафарбар қилди. Чунончи, 1942 йилнинг январиди шаҳар партия комитети Самарқанд ишчиларидан 2 мингга яқин кишини кон қурилишида ишлаш учун юборди.

Саноат корхоналарига хом ашёни ташиб келтириш ва тайёр маҳсулотни фронтга тез-тез жўнатиб туришни таъминлаш учун шаҳар партия ташкилотининг ташаббуси билан Самарқандда 8,5 километрли темир йўл линияси қуришга киришилди.

1942 йил 17 июлда Самарқанд область партия комитети ва область ижроия комитети шаҳар темир йўли қурилишининг бориши тўғрисидаги масалани кўриб чиқиб, уни 1942 йил 10 августга қадар қуриб битказиш тўғрисида қарор қабул қилди. Бу вазифани ҳам шаҳар меҳнаткашлари муваффақиятли бажардилар, белгиланган муддатда йўлнинг ишга туширилиши Самарқанд саноат корхоналарининг ишини анча енгиллаштирди.

1942 йилнинг сентябрида Улуғ Ватан уруши фронтларида шиддатли жанглар кетаётган пайтда Самарқанд область партия комитети область партия активларининг кенгашини чақирди. Кенгаш фронтдаги вазият сабабли партия ташкилотларининг олдида турган вазифаларни чуқур муҳокама қилди, область меҳнаткашларининг хўжалик фаолиятини кескин равишда юксалтиришга, ҳарбий маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайтиришга ва меҳнат унумдорлигини янада оширишга қаратилган қарор қабул қилди. Қарорда бундай дейилган эди: «Ўзбекистон аслини олганда фронт экинларидаги республика бўлиб қолганлиги сабабли вужудга келган янги, гоят муҳим шароитда саноат ва транспортнинг роли, аҳамияти бутунлай ошиб бормоқда. Бутун шаҳар партия ташкилоти олиб бораётган иш партиямизнинг: «Асло орқага қайтилмасин, душман улоқтириб ташлансин ва тор-мор келтирилсин» деган асосий шиорига бўйсундирилиши лозим».

Уша кунлари область ва шаҳар партия ташкилотлари жуда катта ташкилий ва партиявий-сиёсий ишни авж олдириб юбордилар. Ҳамма районларда район партия комитетларининг пленумлари, партия активларининг йиғилишлари ўтказилди; саноат корхоналарида очиқ партия йиғилишлари бўлиб ўтди. Бу йиғилишларда коллективнинг ҳар бир аъзоси ишлаб чиқариш топшириқларини ортиғи билан бажариш учун ғайратни икки-уч барабар ошириб ишлаш, бутун кучни фронтни узлуксиз таъминлаб туришга сарфлаш тўғрисида конкрет мажбуриятлар олди. Область ва шаҳар партия коми-

тетлари аъзолари ҳар бир саноат корхонасига амалий ёрдам кўрсатиш учун шу корхоналарга бириктириб қўйилди. Бу билан бирга, партия ташкилотларининг вакиллари меҳнат жа- раёнига ўзлари ҳам қўшилиб, бутун коллективга шахсий иб- рат кўрсатиб ишладилар. Давлат Мудофаа комитетининг топ- шириқларини бажаришга алоҳида эътибор бердилар.

Шаҳарнинг ҳамма корхоналарида авж олиб кетган социа- листик мусобақа 1942 йилнинг ишлаб чиқариш планини тўла ва ошириб бажариш учун умумхалқ кураши ҳақиқатан авж олиб кетганлигини яққол кўрсатди. Мамлакат ичкарасидаги меҳнаткашларнинг ҳаммаси «Душманни тор-мор келтиришга бутун кучни сарфлайлик» деган шир остида ишлади.

Тошкент темир йўлчилари Тошкент темир йўлининг барча ишчи, сиёсий ходим ва командирларига қарата: «Паровозчи ўртоқлар! Техника ва участка тезлиги нормаларини ошириб бажариш билан йўл участкаларининг проездларни ўтказиш имкониятидан энг кўп фойдаланишни таъминлангиз. Поезд- ларни кривоносчиларнинг юксак тезликларида ҳайдаб берин- гиз, поездларни ҳалқали ва айланма усулда юритишни таш- кил этингиз. Оғир юк ортилган составларни ҳайдаш усулини кенг жорий қилингиз! Машинистларни, уларнинг ёрдамчила- рини, ўт ёқарларни паровозлар обороти графигига қаттиқ риоя қилишга, эпкировка вақтини қисқартиришга, паровоз- лар паркини намунали ва маданий тартибда сақлашга, локо- мотивларни муддатида ва юқори сифатли ремонт қилиб бе- ришга, ёқилғи ва мойлаш материалларини тежаб сарфлашга чақирамиз», деб мурожаат қилдилар.

Депо машинисти Вовченко мурожаатга жавобан ёнилғи ор- тилган составни Самарқанддан Зиёвуддин станциясигача ку- нига ўртача 1072 километр тезлик билан ҳайдаб, маррага етиб келди.

Депонинг механика цехида мастер Кочетков сменаси ўрта- ча меҳнат унумдорлигини Октябрь революциясининг 25 йил- лигига қадар 300 процентга етказиш, токарларнинг ўз станок- ларини ўзлари ремонт қилишларига эриши, шунингдек, қозон цехи планнинг бажарилишини 250 процентга етказиш мажбуриятини олдилар. Бошқа цехларда бўлгани каби бу цехларда ҳам мусобақага партия группаси бош бўлди. Партия группасининг ташкилотчиси Адволодкин ҳар куни икки-уч нормани бажариб, зарур иш чиқиб қолганида цехдан чиқмай уч сменалаб сурункасига ишлади. Депо устахонаси ишчилари бундай олижаноб ватанпарварлик ташаббусини авж олди- риб, кунига бир неча норма бажарадиган бўлиб қолдилар. Чу- нончи, мусобақа давомида Лужаренко, Ястребов, Иванов, Ҳасанов ва бошқалар кундалик нормаларини камида 3 бара- варига етказиб бажардилар. Токарлик цехининг слесари Зотов ҳар куни камида 4 норма бажариб, тўрт юзчи унвонини олиш-

га сазовор бўлди. Кўп ўтмай слесарь Чуркин, токарь Казанин, қозончилардан Власов ва Чабоев, темирчи Орипов ҳам тўрт юзчи бўлиб олишди. Инструментчи Фролов, ювиш цехининг слесари Назаров «беш юзчи» унвонини олишга эришдилар, «олти юзчи» унвонини олишга мушарраф бўлган инструментчи слесарь Короленко, шунингдек, насекалчиклардан Дўстмухамедов ва Герасимов ҳар ойда иш нормасини 700—800 процентга етказиб бажаришга муяссар бўлдилар.

Коммунист ва комсомоллар бу сафар ҳам жанговар топшириқларни бажариш учун курашаётганларнинг биринчи сафига бориб, бошқаларга етакчилик қилдилар.

Бошқа корхоналарнинг ишчилари ҳам ўша вақтларда зўр шижоат билан меҳнат қилишди. «Красный двигатель» заводида фронт бригадаларининг аъзолари заводдан бир неча кун чиқмай ишлаб, ниҳоят ишлаб чиқариш планларининг оширилиб бажарилишига муваффақ бўлдилар. Ишчиларнинг кўпчилиги кунлик топшириқни 150—200 процент ва undan ҳам ошириб бажаришди. «Кинап» авторемонт заводи, 8-март номидаги фабрика ва бошқа корхоналарнинг ишчилари ҳам фидокорона меҳнат қилдилар. Самарқанд областидаги саноат корхоналари коллективларининг қаҳрамонона меҳнати ғалаба билан якунланди. 1942 йилнинг охирига келиб областнинг йирик саноати Давлат Мудофаа комитетининг мажбурият топшириғини бажариб бўлди, маҳаллий саноат эса 1942 йил планини 120 процентга етказиб бажарди.

1943 йилда Самарқанд область партия комитети ва область ижроия комитети олдида саноатини ва шаҳар аҳолисини маҳаллий ёқилғи билан узлуксиз таъминлаб туриш вазифаси қўйилди.

Самарқанд партия ва совет ташкилотлари фронт эҳтиёжларига биринчи даражада эътибор бериш билан бирга аҳоли эҳтиёжларини ҳам эсдан чиқармадилар. Чунончи, 1943 йилнинг январида область партия ва ижроия комитетлари аҳоли учун керакли пойабзал ишлаб чиқаришни кўпайтириш ва кўн-пойабзал корхоналарининг ишини яхшилаш тўғрисида махсус қарор қабул қилдилар. 1943 йилнинг январида 16,7, февралда 19,7, мартда 22,6 минг жуфт, 1943 йилнинг биринчи кварталида эса жами 59 минг жуфт чарм пойабзал ишлаб чиқариш топшириғи тўла бажарилди. 1943 йилда шаҳар саноати ҳаммаси бўлиб 200 минг жуфтидан кўпроқ эркак, аёл ва болалар пойабзали ишлаб чиқарди. 1944—1945 йилларда бу кўрсаткич янада кўпайди. Умуман, бутун 1943 йилда область саноати кенг истеъмол моллари ишлаб чиқаришни 1940 йилдагига нисбатан 67 процент кўпайтирди.

Улуғ Ватан уруши фронтларидаги муваффақиятлар мамлакат ичкарисиди, шу жумладан, Самарқандда ҳам меҳнат ғайратини янада юксалтириб юборди. Заводларнинг ишчила-

ри партиянинг тобора мураккаб топшириқларини бажара бордилар.

Область партия комитетининг 1943 йил 30 январдаги «Красний двигатель» заводида СССР Халқ Комиссарлари Совети ва ВКП(б) Марказий Комитетининг 1943 йил 23 январь қарорини бажаришга доир тадбирлар тўғрисида» қарорига биноан, заводга область МТС ларининг, совхозларининг трактор ва қишлоқ хўжалик машиналарини ремонт қилиш учун керакли запас қисмлар ва материал билан тўла таъминлаш, шунингдек, немис-фашист босқинчиларидан озод қилинган районларни трактор ва қишлоқ хўжалик машиналарини запас қисмлар билан таъминлаш вазифаси юклатилди. 1943 йилнинг биринчи кварталида завод 2,5 миллион сўмлик запас қисм ишлаб чиқариши керак эди, шу маҳсулотнинг қарийб ярми мамлакатнинг озод қилинган районларига юборилиши лозим эди. Партия ва Ҳукумат топшириғини завод муваффақият билан бажарди. 1943 йилнинг биринчи кварталида 2,8 миллион сўмлик запас қисм ишлаб чиқарди. Кейинги ойларда завод трактор учун керакли запас қисмларни ишлаб чиқаришни тўхтовсиз кўпайтира борди. Умуман, 1943 йилда планга нисбатан 120 процент миқдорида маҳсулот ишлаб чиқарилди.

Шаҳардаги саноат корхоналарининг ҳаммаси 1943 йил планини тўла, корхоналардан 40 га яқини эса йиллик плани ортиги билан бажарди.

Область, шаҳар партия ва ижроия комитетлари Ўзбекистон металлургиясининг тўнғичи бўлган Бекобод металлургия заводи қурилишини тугаллашга катта эътибор бердилар. 1943 йилининг охирида область партия комитети шу завод учун 330 тонна темир-терсак йиғиб бериш тўғрисида махсус қарор қабул қилди. Бу топшириқ ҳам ошириб бажарилди.

Фронт учун маҳсулот ишлаб чиқараётган завод ва фабрикалар, чунончи «Красний двигатель», «Кинап» заводлари, шойи тўқиш ва пиллакашлик фабрикалари ҳамда бошқа кўпгина корхоналар 1944 йили, айниқса, яхши ишладилар. 1944 йилда авж олиб кетган социалистик мусобақада «Красний двигатель» заводи бутун Совет Иттифоқида иккинчи ўринни олди. Корхона илғорларининг кўплари, жумладан, И. Назруллаев, И. А. Бутузов, Ш. Миржамолов, Н. Н. Орлов, Н. А. Козублар орден, медаль ва фахрий ёрлиқлар билан мукофотландилар.

Самарқанд комсомоллари Улуғ Ватан уруши йилларида меҳнатда зўр қаҳрамонлик кўрсатиб шухрат қозондилар. Чунончи, «Красний двигатель» заводида комсомол йигит Лейхтер кунлик топшириқни муттасил 400—500 процент, фронт бригадасининг аъзоси Фомин эса иш нормасини 500—600 процентга етказдилар. «Хужум» фабрикасида комсомол қиз Ма-

матованинг фронт бригадаси кунлик топшириқни 250 процентдан оширди, фабрика комсомол бюросининг секретари Обии, комсомоллардан Раҳимова, Алимова, Файзулловалар кунлик топшириқни муттасил 200—250 процент қилиб бажаришга одатландилар. Вагон депосининг слесари, комсомол Руденко кунлик нормани 450 процентга, паровоз депосининг токарни Казанин 500 процентга етказадиган бўлдилар.

«Қинап» заводидида фронт бригадаси аъзолари бўлган комсомоллар айрим кунларда 5—6 норма маҳсулот берар эдилар. Каттақўрғон пахта заводидида комсомол Анна Чурихина қисқа муддат ичида обмотчи монтер сингари мураккаб касбни ўзлаштириб олиб, кунлик иш нормасини 150—250 процент бажарадиган бўлиб олди. Темир йўл комсомоллари ҳам кунлик иш нормасини бажаришни 300—400 процентга етказишди. Пахта заводининг бешта фронт комсомол бригадасидан иборат цехи ҳам корхона коллективи учун ўрпақ бўлиб қолди.

Комсомол-ёшлар бригадалари 1944 йилнинг охирига келиб шаҳарда 50 га яқинлашиб қолди, 1945 йилда эса саноат корхоналаридаги бундай бригадалар юздан ҳам ошиб кетди. Бу бригадаларда ишлаб турган минглаб йигит ва қизларнинг ярмидан кўпи ишлаб чиқариш зарбдорлари ва новаторлари бўлиб, кунлик иш нормаларини муваффақиятли ошириб бажардилар. Фронт бригадаларининг аъзоларидан 943 киши икки юзчи, 438 киши уч юзчи, 43 киши тўрт юзчи, 46 киши эса, бир сменада 5 норма ва ундан ҳам ошириб бажарадиган бўлдилар. Чунончи, «Красний двигатель» заводидида Бутузов, Гурьевский, Петренко ва бошқа комсомоллар кунлик топшириқни муттасил 300—400 процентга етказдилар.

«Красний двигатель», «Қинап» заводлари, «Хужум» фабрикаси ва бошқа корхоналарнинг комсомол-ёшлар бригадалари Улуғ Ватан уруши йилларида қаҳрамонона меҳнат қилганликлари учун Ҳукуматимизнинг юксак мукофотлари билан бир неча бор тақдирландилар.

Шаҳар комсомол ташкилоти комсомол ва ёшларни фабрика ва заводларга танлаб олиб, уларга ишлаб чиқариш касбларини ўргатиш борасида катта ишлар қилди. «Красний двигатель» заводига юборилган 700 дан ортиқ комсомол йигит ва қиз янги касб ўрганиб, мустақил ишга тушган биринчи ойларидаёқ ишлаб чиқариш топширигини анча ошириб бажардилар.

Улуғ Ватан уруши йилларида шаҳар саноат корхоналари учун комсомоллардан 3 мингга яқин ёш мутахассис тайёрланди, областда эса ҳаммаси бўлиб 14,5 минг ёшлар турли ишлаб чиқариш касбини ўрганиб олдилар.

Корхоналардаги комсомоллар орасида рационализаторлик иши кенг авж олдирилди. 1941 йилда 267 та рационализаторлик таклифи ишлаб чиқаришга жорий қилиниб, 1,5 миллион

сўмдан кўпроқ маблағни тежашга имкон берди. Урушнинг охириги йилларида рационализаторлик ишлари яна ҳам кенг авж олди.

Самарқанд комсомоллари 500 тонна рангли ва қора металл парчалари, 15 минг килограмм доривор ўсимликлар тўплаб топширдилар. Комсомол-ёшлар ўтказган бир якшанбаликнинг ўзидагина 38 минг киши қатнашди. Якшанбаликда бажарилган ишлар учун олинган 200 минг сўм мудофаа фондига берилди. 7 минг шаҳар комсомоли область колхоз ва совхозларидаги қишлоқ хўжалик ишларида қатнашди. Темир йўл районининг комсомол ва пионерлари 400 тонна темир-терсак тўплаб беришди.

27-халқаро ёшлар кунига ўтказилган якшанбаликда область комсомол ва ёшларидан 120 мингдан кўпроқ киши қатнашди. Самарқанднинг ўзидагина якшанбаликда қатнашган йигит ва қизлар 35 минг кишидан ошиб кетди. Уша кунги маблағнинг ҳаммаси Ватан мудофааси фондига топширилди. Бундай якшанбаликлар систематик равишда ўтказилиб турилди. Область комсомоллари танклар колоннаси қуриш учун 170 минг сўм, «Совет олий мактабининг талабаси» номли авиация эскадрильяси қуриш учун 115 минг сўм, «Совет студентлари» авиация эскадрильясини қуриш учун 75 минг сўм пул тўладилар. Фарҳод гидроэлектростанцияси қурилишида 660 комсомол қаҳрамонона меҳнат қилди.

Улуғ Ватан уруши йиллари мобайнида Самарқанд корхоналарида 150 дан ортиқ янги цех бунёд қилинди, 200 хилдан кўпроқ янги маҳсулот турларини ишлаб чиқариш ўзлаштирилди, ишлаб чиқаришнинг умумий даражаси икки баравар оширилди. Йирик саноат асосий фондларининг қиммати урушдан олдинги нархлар билан ҳисоблаганда 1940 йилдаги 123,4 миллион сўмдан 1945 йилда 228,3 миллион сўмга етди.

Самарқанд меҳнаткашлари Улуғ Ватан уруши йилларида ўзларининг фидокорона меҳнатлари билан жонажон шаҳар тарихига шонли саҳифа ёздилар.

3. САМАРҚАНД ЗИЕЛИЛАРИНИНГ ДУШМАНГА ҚАРШИ КУРАШ — УМУМХАЛҚ ИШИГА ҚУШГАН ҲИССАСИ

Совет халқининг фашист босқинчиларига қарши олиб борган ватанпарварлик курашида Самарқанд зиёлилари четда қолмадилар. Фан, маданият ва маориф ходимларининг кўплари кўнгилли бўлиб фронтга жўнаб кетдилар. Мамлакат ичкарисида қолганлари эса ишчи ва деҳқонлар билан бирга мамлакат мудофаасини мустаҳкамлаш учун жонбозлик кўрсатиб меҳнат қилдилар.

Маориф ходимлари ёшларни совет ватанпарварлиги руҳида тарбиялашга берилаётан эътиборни кучайтирдилар. Улар

йигит ва қизларимизни халқимизнинг шонли ишлари ва жаъговар традицияларидан ўрнак олишга даъват қилиб, шу асосда уларни Коммунистик партияга, Совет давлатига чексиз садоқатли ва Ватанимиз душманларига нафрат руҳида мард кишилар қилиб тарбиялашда ўз ҳиссаларини қўшдилар.

Медицина ходимлари уруш даврининг оғир шароитларида ҳам профилактика ишларини тинмай ўтказиб турдилар, Совет Армиясининг яраланган солдат ва офицерларини даволадилар, меҳнаткашларга медицина хизмати кўрсатишни яхшиладилар.

Олий ўқув юртларининг профессор ва ўқитувчилари ўқитиш, сиёсий-тарбиявий ва оммавий агитация ишларини бажариш билан бирга студентлар ва аҳоли орасида тушунтириш ишларини ҳам олиб бордилар, мудофаа аҳамиятига эга бўлган илмий-тадқиқот ишлари билан шуғулландилар. Улар ўзларининг бутун куч ва билимларини душманни тор-мор келтиришга ва Ватан мудофаасини мустаҳкамлашга сарфлашга интилиб, корхона ва колхозларнинг ишларини уруш талабларига мувофиқ қайта қуришга ёрдамлашдилар.

1941 йил 8 июлда Самарқанд Олимлар уйида шаҳар илмий ходимларининг умумий йиғилиши чақирилди. Йиғилиш «Олимларнинг бутун кучи фронт хизматига» деган шоир остида ўтди. Йиғилишда қабул қилинган резолюцияда бундай дейилган эди: «Биз ўзимизни сафарбар қилинган деб ҳисоблаймиз, ўзимизнинг бутун илмий ишимизни Ватанни мудофаа ва хўжалик қувватини мустаҳкамлашга сарфлаймиз, сиёсий ва оммавий ишларда актив қатнашамиз, колхозларга бориб агрономия, медицина ёрдами ва бошқа хил ёрдамларни бериб турамыз, ҳарбий ихтисосларни ўрганиб оламиз. Бутун фикр-зикримизни инсониятнинг ва маданиятнинг энг ёвуз душмани — фашизмни батамом тор-мор келтиришга қаратамыз».

Урушнинг дастлабки ойларидаёқ Самарқанд олимлари ҳарбий sanoat корхоналари учун турли материалларни қидириб топишда, область завод ва фабрикаларида ҳарбий маҳсулот ишлаб чиқаришни йўлга қўйишда совет ва партия ташкилотларига амалий ёрдам беришга киришдилар. Чунончи, «Колхозчи» заводидида, паровоз ва вагон деполарида, авторемонт устахонасида, тикувчилик фабрикасида, кўпгина артелларда, шаҳар sanoat комбинатида, кейинги вақтларда Самарқандга кўчириб келтирилган «Красный двигатель», «Кинап» заводларида ва бошқа корхоналарда шаҳар инженер-техник ходимларининг ёрдами билан фронт эҳтиёжлари учун маҳсулот ишлаб чиқариш кенг йўлга қўйилди.

50 дан ортиқ олим партия ва совет ташкилотларининг вакиллари билан бирга бир неча ой колхозларда туриб қишлоқ

хўжалик ишлаб чиқаришини қайта қуриш ва ҳарбий изга қўчиришда актив қатнашди.

Олий ўқув юртлари ва техникумларнинг икки юздан ортиқ профессор ва ўқитувчилари область меҳнаткашлари орасида доимий оммавий-агитация ишлари олиб борди. Лектор ва пропагандистлар фашизмнинг йиртқиқлик қиёфасини фош қилдилар, фронтдаги аҳволни гапириб, совет халқининг ғалаба қозонишига бўлган ишончини мустаҳкамладилар, шаҳар ва қишлоқ меҳнаткашларини тагин ҳам кўпроқ ғайрат билан меҳнат қилишга чақирдилар. Доцент И. М. Мўминов, вагон депосининг инженер И. Бахтин, шаҳар Советининг депутати М. Муҳаммадиева шаҳар ва областнинг энг яхши пропагандист ва лекторлари бўлиб танилдилар. Фабрика, завод ва колхозларда уларни ҳамма хурсандлик билан кутиб олар эди, уларнинг жонли, илҳомбахш ва ҳақ сўзларини эшитишга ҳамма муштоқ эди.

Самарқанд олий ўқув юртлари ўзларининг кўп қиррали фаолиятларини тобора кенг авж олдира бордилар. Ўзбекистон Давлат университети етакчи ўринларининг бирини олди. Олим ва ўқитувчилар бажараётган ишларнинг тематикасини ишлаб чиқаришининг энг зарур проблемаларига мослаштирилди, университет тайёрлаб берган кадрлар эса кўпгина корхона ва муассасаларда партия ва совет ишида актив меҳнат қилдилар. Москва, Ленинград ва Украинанинг бир неча йирик ўқув юртлари Самарқандга кўчиб келганлиги сабабли 1941 йилнинг ноябрида университет САГУ (Ўрта Осиё Давлат университети) билан вақтинча бирлаштирилди. Ўзбекистон Давлат университети профессор-ўқитувчилар составининг катта қисми ўзининг илмий фаолиятини Тошкент шаҳрида давом эттирди, қолганлари Самарқанд шаҳридаги бошқа олий ўқув юртларида, техникум ва ўрта мактабларда давом эттирдилар.

Баъзи илмий ходимлар республика партия ва совет органларида, олий ўқув юртларида ва халқ маорифи органларида раҳбарлик лавозимларини эгалладилар. Университет ходимларининг бир қисми Қизил Армия сафига чақирилди. Университетнинг собиқ ректори А. Валиев, ўқитувчилардан У. Турсунов, Х. Ф. Чикаев, Ю. Н. Алескеров, А. С. Ефимов, М. С. Бурнашев, С. А. Акрамов, А. Сагитов ва бошқа кўпгина олимлар урушининг биринчи кунларидаёқ фронтга жўнаб кетдилар. Улар Ватанимизнинг озодлиги ва мустақиллигини сақлаб қолиш учун фидокорона жанг қилдилар. Уларнинг кўплари Совет Иттифоқининг орден ва медаллари билан мукофотланди.

Фронтга кетганларнинг айримлари жанг майдонларидан қайтмадилар. Фронтга кўнгилли бўлиб кетган А. Валиев 1943 йилда Сталинград остонаси жанглирида қаҳрамонларча ҳалок бўлди; Қулданов Ватанимиз мустақиллиги учун ўз жонини фидо қилди.

Университет САГУ билан бирлаштирилган бўлса ҳам, илмий ишни тўхтатгани йўқ. Уша даврда П. М. Факторович Урта Осиёдаги биология ва медицина тарихига доир ўзининг энг муҳим асарларини эълон қилди, И. М. Мўминов Мирзо Бедилнинг ҳаёти ва фалсафий қарашлари тўғрисида асар ёзди; профессор А. Н. Текучев «Баъзи металллар юзасининг ҳолатига қараб уларнинг нур сингдириш қobiliятларига доир экспериментал тадқиқотлар» деган катта асарнинг нашр эттирди; профессорлардан И. И. Умняков, Н. И. Романов, Войцик, доцент В. А. Абдуллаев ва бошқалар самарали илмий иш олиб бордилар.

Уруш даврининг қийин шароитида Комунистик партия ва Совет ҳукумати олий мактабларни ривожлантиришга ва билимларнинг ҳамма соҳалари бўйича миллий кадрлар тайёрлашга зўр эътибор бериб келдилар.

Олий ўқув юртлари, илмий-текшириш ва ижодий коллективларнинг кўп қисми мамлакатнинг марказий об-ластларидан Урта Осиё республикаларига, шу жумладан, Ўзбекистонга кўчириб келтирилган эди.

1941 йилнинг охирида Москва зооветеринария институти, Москва қоракўлчилик илмий-тадқиқот институ-ти, Украина рассомлик институти, Ленинград кинофотоплёнка

Ўзбекистон Давлат университетининг ректори Азиз Валиев (1941 йил).

институти, Ленинград кино инженерлари институти, Москвадаги ўғитлар институти, Ростов кинофикация техникуми, Брянск темир йўл техникуми, Москва рассомлик техникуми, Харьков яҳудий драма театри, Москва қўғирчоқ театри, Одесса денгиз транспорти инженерлари институти, Тимирязев номидаги Қишлоқ хўжалик академияси, Харьков қишлоқ хўжалик институти Самарқандга кўчирилди. Бундан ташқари, баъзи ҳарбий ўқув юртлари ҳам Самарқандга жойлаштирилди.

Мамлакат етакчи олимларининг катта отряди шаҳар зиёлилари сафига қўшилди. Самарқанд — ҳарбий ва гражданд кадрлари тайёрлаб берувчи муҳим марказ бўлиб қолди.

Қизил Армия Москва остоналарида душманга огир зарба берган 1942 йилининг январда Самарқанд зиёлилари-

нинг шаҳар йиғилиши ўтказилди. Ўзбекистон ССР Халқ Комиссарлари Советининг раиси йиғилишда «Улуғ Ватан уруши ва совет зиёлиларининг вазифалари» тўғрисида доклад қилиб, Самарқанд шаҳрининг зиёлилари олдида турган конкрет вазифаларни кўрсатиб ўтди. Йиғилиш қатнашчилари Давлат Мудофаа комитети номига мактуб билан мурожаат қилиб, партияни «Самарқанд областининг зиёлилари фронтнинг қуро-ляроғ ва ўқ-дориларни кундан-кунга тобора кўпроқ олиб туриши учун, колхоз ва совхозлар мамлакатга озиқ-овқат ва хом ашёни тобора кўпроқ бериб туришлари учун ҳамма чораларни кўрадилар»,— деб ишонтирди.

Область ва шаҳар партия комитетлари, область ва шаҳар ижроия комитетлари шаҳар ва область илмий ходимларининг коллективлари олдида вазифалар қўйиш билан бирга, илмий ходимларга ҳар доим ғамхўрлик қилиб, уларга зарур чоралар билан моддий ёрдам ва мадад бериб турдилар. Илмий ходимларнинг ҳаммаси квартира билан таъминланди, уларга махсус паёк бериб турилди. Олимлар ва уларнинг oilалари махсус магазинларга ва ошхоналарга бириктириб қўйилди. Зиёлиларнинг январь ойидаги кенгаши бўлиб ўтгандан кейин ва Самарқанд область партия комитети бюросининг «Самарқанд шаҳридаги фан, адабиёт ва санъат ходимларидан фойдаланиш тўғрисида» февраль ойида қарор қабул қилганидан кейин барча илмий-тадқиқот институтлари ва ўқув юр-ларарида, театрларда ва Ёзувчилар союзида чақирилган партия йиғилишлари ва илмий советларнинг мажлислари баланд руҳ билан ўтди, улар илмий-тадқиқот, ўқитувчилик, пропаганда ишларини янада кучайтиришга доир янги мажбуриятлар қабул қилдилар. Масалан, Тимирязев номидаги Қишлоқ хўжалик академияси илмий советининг академиянинг уруш вақти шароитидаги вазифаларига бағишланган мажлисида академик Д. Н. Прянишников сўзга чиқиб бундай деди: «Илмий ходимларнинг ҳар бири ўзининг бутун фаолиятини мамлакатнинг мудофаа қобилиятини мустаҳкамлашга бўйсундириши лозим. Менга ва менинг ўртоқларимга қишлоқ хўжалиги учун юқори малакали кадрлар тайёрлаш топширилган. Битириб чиқувчи студентлар фақат билим олибгина қолмасдан, амалий иш малакаларини ҳам ўрганиб олишларига бизнинг коллективимиз жуда қисқа муддат ичида эришмоғи лозим. Кимёгар илмий ходимлар группаси соф кимёвий реактивлар ишлаб чиқариш ишларини тағин ҳам кенг авж олдириши лозим. Бу реактивлар лабораторияларда тезроқ тадқиқ қилиниши ва фойдаланишга топширилиши лозим».

Тимирязев номидаги академия олимлари пахта, дон, сабзавот экинларидан юқори ҳосил олишда, чорвачиликнинг маҳсулдорлигини оширишда, область учун янги экин — қанд лавлагини ўзлаштиришда колхозларга ёрдам бериб, уларнинг

ҳаётида актив қатнашдилар. Академия олим ва студентлари ўқув планини бажариш билан бир қаторда колхозларнинг кўкламги экиш кампаниясини ўтказишларига ҳам ёрдамлашдилар. Академия студентларидан 250 киши 1942 йилда область ва республика колхозларида тракторчи, агротехник ва бригадир бўлиб икки ой чамаси ишладилар. Маҳаллий ва область ташкилотлари уларнинг бу ватанпарварлик меҳнатига юксак баҳо берди.

Суғориладиган ва лалми ерларни ишлашга мўлжалланган қишлоқ хўжалик машиналарини синаш станцияси академия олимларининг кучи билан барпо қилинди. Академия Самарқанд Қишлоқ хўжалик институти билан бирга областининг беш районини — Самарқанд, Пастдарғом, Ургут, Зомин ва Нурота районларини оталиққа олиб, шу районларда тадқиқот ва амалий ишларни бошлаб юборди.

Олимлар суғориладиган деҳқончилик шароитида қандлавлагги етиштириш имкониятларини ўргандилар. Академиклардан Алексеев ва Прянишников, профессорлардан Шчерба, Селезнев, Кособуцкий, доцент Кузнецев ва бошқа олимлар қандлавлагини ўстириш, уни офтобда қуришти, зараркунанда ва ҳашаротларга қарши курашиш йўллариини ишлаб чиқдилар.

Сув транспорти инженерлари институтининг ходимлари «Хужум» шойи тўқиш фабрикасида, мева консерваси тайёрлаш заводида ва бошқа корхоналарда иссиқлик установкаларини ўзгартириш технологиясини ишлаб чиқдилар. Бу ишлар жуда кўп ёқилгини тежашга имкон берди.

Шаҳар илмий ходимлари «Красный двигатель» заводида электр пайвандлашнинг технология жараёнини йўлга қўйиб бердилар, чўян ҳалқалар ишлаш технологиясини ишлаб чиқдилар. 1942 йилнинг ўзидагина олимлар катта халқ хўжалик аҳамиятига эга бўлган 15 та йирик илмий-тадқиқот ишини ниҳоясига етказдилар.

1943 йилда Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг тузилиши республика илмий ҳаётида жуда катта воқеа бўлди. Бу академия составига Самарқанд оимларидан Г. Абдуллаев, С. Айний ва И. М. Мўминовлар ҳам сайландилар.

И. П. Павлов номидаги Самарқанд медицина институти Улуғ Ватан уруши йилларида ғоят катта ишлар қилди. Шу давр ичида институт 950 дан кўпроқ врач тайёрлаб берди. Самарқанд медицина институтини битириб чиққанларнинг кўплари ҳаракатдаги армия сафига жўнаб кетди. Институт ходимлари илмий-тадқиқот ишларини давом эттирдилар ва уруш йиллари давомида 189 та катта илмий ишни тугатдилар. Чунончи, медицина ходимларининг илмий конференциясида врачларнинг ярадор жангчиларни даволаш тажрибаси яқунланди. Юқори малакали медицина ходимлари яраларни даволашга ва жангчиларни соғайтириб сафга қайтаришга доир

бир қанча муҳим масалаларни ишлаб чиқдилар. Булар орасида ўқ ярасини даволаш, синган сон суякларини тузатиш, нерв системасининг жароҳатланишини даволаш ва шу каби методлар катта аҳамиятга эга бўлди.

Уруш йилларида Самарқандда 20 га яқин ҳарбий госпиталь ишлаб турди. Бу госпиталларда Совет Армиясининг минглаб бемор, ярадор солдат ва офицерлари даволанди. Самарқанд область партия комитети бюросининг 1941 йил 10 октябрдаги қарори билан госпиталларда даволанаётган бемор, ярадор жангчи ва офицерларга хизмат кўрсатишни ташкил этиш комиссияси тузилди. Бу комиссия қисқа муддат ичида меҳнаткашлардан, зиёли ва мактаб ўқувчиларидан активлар тўплашга муваффақ бўлди. Булар бемор ва ярадорларни парвариш қилиб турдилар.

Самарқанд медицина ходимлари ва барча меҳнаткашлари ярадорларга доим ғамхўрлик ва меҳрибонлик қилиб, уларнинг соғайиб кетишларига ёрдамлашдилар. Самарқанд госпиталларида даволанган солдат ва офицерлар ўзларини соғайтириб сафга қайтарган кишиларга чуқур миннатдорчилик ҳисларини изҳор қилардилар.

Самарқанд госпиталларидан бирида даволанган жангчилар группаси «Ленинский путь» область газетасига юборган хатида ёзадилар: «Врач Зоя Обухова ва ҳамшира Александра Петрушина бизга катта ғамхўрлик қилганликлари, бизни меҳрибонлик билан парвариш қилганликлари учун уларга ташаккур изҳор қилиб, чин кўнгилдан солдатлик саломини йўллаймиз».

Самарқандда 50 мингдан ортиқ солдат ва офицер даволаниб сафга қайтди. Қизил Армия ва Ҳарбий Денгиз флотининг яраланган жангчи, командир ва сиёсий ходимларини соғайтириш йўлида қилинган фидокорона ишга СССР Мудофаа халқ комиссарлиги юксак баҳо берди. Госпиталь бошлиғининг медицина қисми бўйича ёрдамчиси А. В. Поляковга, госпиталь бошлиғи Ҳ. Р. Фарҳодийга, ҳарбий госпиталнинг етакчи хирург, профессор В. П. Медведкога Совет Армиясининг яраланган жангчи ва офицерларини даволашда қилган фидокорона меҳнатлари учун 1944 йил 22 июнда «Ўзбекистон ССР да хизмат кўрсатган врач» унвони берилди.

СССР Иттифоқи Соғлиқни сақлаш халқ комиссарлиги Самарқанд врачларидан А. Лузан, Г. Рудинштейн, И. Ковальский, М. Еникеева, С. Саасларни фронтда яраланган бемор жангчи ва офицерларни муваффақиятли даволаганликлари учун «Соғлиқни сақлаш аълочиси» значоги билан мукофотлади. Бундан ташқари, Самарқанд медицина ходимларининг кўплари ҳарбий госпиталларда фидокорона ишлаганликлари учун, Совет Армияси жангчи ва командирларини даволаганликлари, юқумли касалликларга қарши тадбирларни муваф-

фақиятли ўтказганликлари, медицина хизмати кўрсатишни яхши ташкил этганликлари ва медицина кадрлари тайёрлашни яхши уюштирганликлари учун СССР Олий Совети Президиумининг фармонида биноан орден ва медаллар билан мукофотландилар.

Малярия ва паразитология институтининг директори Л. М. Исаев малярия (безгак) касаллигини тугатиш йўлида катта ишлар қилганлиги учун «Меҳнат Қизил байроқ» ордени билан, Самарқанд медицина институтининг директори Ҳ. З. Зоҳидов ва шу институт доценти Ҳ. Р. Фарҳодий ҳамда бошқалар «Ҳурмат белгиси» ордени билан мукофотландилар.

Самарқанд олий ўқув юртлари 1941—1943 йилларнинг ўзидagina олий малакали 2,5 минг ҳарбий ва граждaн мутахассислари тайёрлаб берди. 1944 йилда Ўзбекистон Дaвлат университети қайта тикланди ва унинг ректори қилиб М. М. Мўминов тайинланди.

Мамлакатнинг озoд қилинган районлари учун, шунингдек, Қизил Армия учун турли ихтисoсларга эга бўлган мутахассислар керак эди. Республикaнинг, жумладан, Самарқанд олий ўқув юртлари фронтга ва мамлакат ичкарисига зарур кадрларни тайёрлаб бериш тўғрисида Дaвлат Мудoфаа комитетининг топширигини муваффақиятли бажардилар.

Самарқандда ўқитувчилар тайёрлаш билан М. Горький номидаги Педагогика институти шуғулланди. Урушга қадар бу институт кундузги педагогика институти ва муаллимлар институтидан иборат катта ўқув комбинати эди. Ўзбекистон Дaвлат университети вақтинча ёпиб қўйилганидан кейин педагогика институти ва муаллимлар институти олий ўқув юртлари учун, ўрта ва тўлиқсиз ўрта мактаблар учун илмий ва педагог кадрлар тайёрлаб берувчи шаҳарда бирдан-бир ўқув юрти бўлиб қолди.

Ўзбекистон ССР нинг 20 йиллигига бағишлаб 1945 йил январидa олий ўқув юртлариарo илмий конференция ўтказилди. Конференцияда профессор Aвербург «Самарқандда олий таълим, адабиёт ва санъат тараққиётининг 20 йиллиги» тўғрисида доклад қилди. Докладчи Самарқанддаги олий ўқув юртлари ташкил топганидан бери 7 мингга яқин врач, агроном, зоотехник, педагог ва экономист мутахассис, шу жумладан маҳаллий миллат вакилларида 2 минг мутахассис тайёрлаб берганлигини қайд қилди. Олий ўқув юртларининг илмий ходимларидан 300 га яқин киши 1700 га илмий ишни тайёрлаб, эълон қилдилар.

1945 йилда Самарқандда саккизта олий ўқув юрти, иккита илмий-тадқиқот институти ва 15 та техникум мавжуд эди. Уша йили Самарқанд олий ўқув юртлари 415, техникумлар эса ўрта малакали 257 мутахассис тайёрлаб берди. Олий ўқув юртлари.

да мингга яқин илмий ходим, жумладан 42 профессор ва 118 доцент ишлади.

Уруш йиллари мобайнида Самарқанд зиёлиларининг отряди ўсиб, мустақамланди, олий ўқув юртларида кадрлар тайёрлаш яхшиланди. Бу ишда РСФСР нинг марказий шаҳарларидаги олий ўқув юртлари катта роль ўйнади. Мамлакатнинг энг кекса олий ўқув юртларидаги кўзга кўринган олимлар маҳаллий олимларга ва уларнинг кандидатлик ҳамда докторлик диссертацияларини тайёрлашларига катта ёрдам бердилар.

Ёзувчи, расом ва артистларнинг ижодий ташкилотлари уруш йилларида ажойиб асарлар яратиб, совет кишиларини душманга қарши курашга чақирдилар. Урушнинг дастлабки 10 ойи мобайнида Ўзбекистон шоир ва ёзувчилари ҳарбий мавзуда 300 дан ортиқ шеър, ҳикоя ва қўшиқ, 70 та драма асарлари яратдилар. Шоир Саид Назаров Фарҳод қурилишини тараннум этувчи «Қурилиш» поэмасида Ўзбекистон колхозчиларининг севикли Ватани бахт-саодати йўлида қилаётган қаҳрамонона меҳнатини куйлади. Шоир Чустий уруш даврининг оғир шароитида қурилишларда ишлаётган ўзбек қизларини ўз шеърларида тараннум этди. Ҳамид Ғулом ўзининг «Самарқанд шаҳрининг қизил аскарларига шон-шарафлар» шеърида Улуғ Ватан уруши фронтларида жанг қилаётган самарқандликларнинг шижоат ва қаҳрамонликларини ҳикоя қилиб берди.

Ўзбек шоирлари шеърларининг ҳар бир сатрида халқимиз юрагининг уруши эшитилиб турди. Шоирларнинг фикри-зикри Ватанимиз қалби — Москва билан ҳамоҳанг бўлди. Саид Назаров «Москва — менинг юрагим» номли шеърида бундай деб ёзади:

Сенинг кўкрагингни қалқон қилдим ўзимга

Сен — яшнаётган боғларимиз аро, мисоли чўққи

Сен — менинг охирги нафасимгача зиёсан, жонимга

Сен — менга баҳорчи Қуёш зарурдай, кераксан Москва.

Шоирлар қандай мавзунини қаламга олмасинлар, уларнинг шеърлари бир ҳис билан, яъни фронт билан мамлакат ичкарисининг бирлигини тараннум этиш ҳисси билан суғорилган эди. Улар ёвуз душманни тор-мор келтиришга халқимиз маҳкам бел боғлаганлигини ўз асарларида тараннум этдилар. Уруш йилларида С. Айний ўзининг «Муқанна» ва «Темур Малик» қиссаларини ёзиб тамомлади. Бу асарларнинг қаҳрамонлари истилочиларга қарши кураш байроғини баланд кўтарган халқ қаҳрамонлари эди. Шу билан бирга, у «Озодлик учун курашда» ҳикоялар туркуминини яратишга киришди.

Драматург Исмоил Акрамов «Искандар» пьесасини ёзди. Бу пьеса Тошкентдаги Қизил Армия театрида сахналаштирилди.

Шаҳар рассомлари совет халқининг немис-фашист босқинчиларига қарши қаҳрамонона курашини акс эттирувчи бир қанча асарлар яратдилар. Улуғ Октябрь социалистик революциясининг 25 йиллигига бағишланиб Москвада «Улуғ Ватан уруши» деб аталган Бутуниттифоқ выставкаси очилди. Бу выставкага Самарқанднинг 20 рассоми қатнашди.

Совет зиёлиларининг Улуғ Ватан уруши йилларидаги ватанпарварлик фаолияти Совет Қуrollи Кучларининг немис-фашист босқинчилари устидан ғалаба қозонишига ёрдам берди. Самарқанд зиёлилари мамлакатни мудофаа қилиш ишида ишчилар синфи ва деҳқонлардан қолишмай қуroll-яроғни, жанговар техникани такомиллаштиришга ва ишлаб чиқаришни ташкил этишга, шунингдек, саноат ва қишлоқ хўжалигини мустаҳкамлашга ёрдам бериб турдилар. Улар урушнинг қийин шароитида ҳам совет фани ва техникасини ривожлантириш ишига баракали ҳисса қўшдилар.

4. УЛУҒ ВАТАН УРУШИ ЙИЛЛАРИДА САМАРҚАНДДА ХАЛҚ МАОРИФИ

Улуғ Ватан уруши йилларида халқ маорифи органлари ўзгарган вазиятнинг ҳисобга олиб, ўз ишларини тезлик билан қайта қуришлари лозим бўлиб қолди. Уруш вақти шароити мактаблар олдига янги мураккаб вазифаларни қўйди. Ёш авлоднинг ўқитиш ва тарбиялашни фронтга имкон борича кўпроқ ёрдам бериш билан ҳар томонлама қўшиб олиб бориш зарур бўлиб қолди.

Урушнинг биринчи кунлариданоқ Самарқанд шаҳри мактаб ва ўқув юртлари оғир шароитда ишлашга мажбур бўлдилар — бинолар етишмас эди, чунки мактаб биноларининг 42 проценти (6, 13, 26, 35, 43 ва бошқа мактабларнинг бинолари), шунингдек, педагогика ва муаллимлар институтининг бинолари госпиталларга олиб берилди. Бу бинолар кўчириб келтирилган корхоналарнинг ишчилари учун ётоқхоналарга айлантирилди, шу биноларнинг бир қисмида кўчириб келтирилган олий ва ҳарбий ўқув юртлари жойлаштирилди. Мактабларнинг кўпчилигида машғулотларни уч сменага бўлиб ўтказишга тўғри келди, шаҳарнинг тўртта мактабида эса машғулотлар тўрт сменада олиб борилди.

Урушнинг дастлабки йилларида бино етишмай қолганлиги сабабли Самарқанд Педагогика институти ва Давлат университети ёпиб қўйилди. Муаллимлар армияга чақирилиб, уларнинг сони жуда камайиб кетганлиги, дарслик ва дафтарлар, ўқув қуrollлари етишмай қолганлиги сабабли мактабларнинг иши мураккаблашди. Халқ маорифи органлари уруш вақтининг қийинчиликларини енгиб, мактабларнинг узлуксиз ишлашини таъминлаш, мактаб шохобчаларини сақлаб қолиш ва

мактаб ёшидаги болаларни ўқишга жалб этиш учун сабот. матонат билан кураш олиб бордилар. Бундан ташқари, қўлига қурол олиб Ватанин ҳимоя қилаётган ёки корхоналарда кечаю кундуз меҳнат қилиб турган ота-оналарнинг болалари тўғрисида ғамхўрлик қилишни ҳам мактаб ўз зиммасига олиши лозим бўлиб қолди; бу билан бирга мактаб ёшларни ҳарбий ва жисмоний жиҳатдан тайёрлашни ташкил этиш, мактаб коллективларининг куч ва ғайратини колхоз ва совхозларда қишлоқ хўжалик ишларига сафарбар қилиш; ўқувчи ва муаллимларни актив ижтморий-мудофаа ва сиёсий-оқартув ишларига тортиш билан ҳам шуғулланиши лозим бўлди.

Эвакуация қилинган болаларга ғамхўрлик қилиш, уларни кийим-кечак, озиқ-овқат билан таъминлаш Самарқанд партия ва совет ташкилотларининг, бутун жамоатчиликнинг диққат марказида турган энг муҳим масалалардан бири бўлди.

Бундай болаларни жойлаштиришга республика, область, шаҳар ва район комиссиялари раҳбарлик қилди. Самарқанд область комиссиясининг кўрсатмасига биноан, Самарқанд станциясидаги эвакуопункт ҳузурида балоғатга етмаган болаларни қабул қилиб олиш пункти ташкил қилинди. Бу пункт болаларни ўқув юртлари ва болалар боғчаларига жойлаштириш, ўсмирларни эса корхоналарда ишга жойлаштириш билан шуғулланди. Пункт малакали медицина ходимлари билан таъминлаб қўйилди, у ерда муаллимлар ва комсомоллар катта иш олиб бордилар.

Республиканинг бошқа катта шаҳарларида бўлгани каби Самарқандда ҳам болалар учун махсус ошхоналар очилди. Кўчириб келтирилган кишиларнинг ва фронтдагиларнинг 1500 боласи ҳар кун иссиқ овқат олиб турди, уларнинг кўплари текин овқатлантирилди. Бемор ва кучсиз болаларга медицина ёрдами кўрсатилиб, санаторийларга жойлаштирилди.

Самарқандга кўчириб келтирилган ва ота-оналари фронтда жанг қилаётган болаларга мактаблар катта ёрдам кўрсатди. Чунончи, 1942/43 ўқув йилида мактаблар шундай ёрдам фондига 101349 сўм, кийим ва пойабзал олиш учун 1044 талон, кўпгина иссиқ кийим-кечак ва шу кабиларни тўплаб берди. 30-, 37- мактаблар бир неча пуллик кечалар ўтказиб, тўпланган 16600 сўмга шу мактабда ўқиб турган 20 бола учун кийим сотиб олдилар, 35- мактаб эса ўзи тўплаган пулга болалар санаторийсининг 12 та йўлланмасыни сотиб олиб, кўчириб келтирилган фронтдаги кишиларнинг даволанишга муҳтож болаларини шу йўлланмалар билан таъминлади.

Партия, совет ва комсомол ташкилотлари, шаҳар жамоатчилиги болаларнинг ҳаммасини мактабга тортиш борасида қизғин иш олиб бордилар. Фронтдагиларнинг болаларини, кўчириб келтирилган аҳолининг болаларини ҳамда ота-онасиз қолган болаларни ўқитиш учун шароит яратиб беришга,

махаллий миллатларнинг болаларини, айниқса, қизларни ўқишга тортишга катта эътибор берилди. Партия ва Ҳукуматимиз бу йўлда бир қанча чора-тадбирларни амалга оширди: Қизил Армия ва Ҳарбий Денгиз Флоти оддий жангчилари ва кичик бошлиқлар составининг болаларини ўқитиш учун олинadиган ҳақдан озод қилинди; кўчириб келтирилган болалар учун қўшимча синфлар очилди, ҳар бир мактабда муҳтож болаларга моддий ёрдам бериш учун умумий таълим фондлари таъсис этилди; фронтдагиларнинг ва Улуғ Ватан уруши инвалидларининг болалари учун болалар уйлари, мактаб-интернатлар очилиб, улар озиқ-овқат ва кийим-кечак билан таъминлаб турилди. 1942/43 ўқув йилида миллий мактабларнинг 8 ва 10-синфларидаги ўқувчилар ўқиш учун олинadиган ҳақдан озод қилинди, лекин бу тадбирларга қарамай, урушнинг дастлабки йилларида мактабларнинг сони ҳамда ўқувчиларнинг, айниқса юқори синфларнинг сони камайиб кетди, чунки малакали ўқитувчилар етишмаслиги сабабли урушнинг биринчи йилларида таълим-тарбия иши бирмунча пасайиб кетди.

1942/43 ўқув йили бошланганида Самарқандда 36 та мактаб бўлиб, 15 таси ўрта, 11 таси етти йиллик ва 10 таси бошланғич мактаб эди. Болаларнинг 86,5 проценти 1—4-синфларда, 65,4 проценти 7-синфга қадар, 64 проценти 10-синфга қадар ўқишга тортилган эди. Мактабларнинг юқори синфларида ўқувчилар бунчалик камайиб кетганлигининг сабаби шуки, ўсмирларнинг кўплари ишга кириб кетдилар ёки ҳунар билим юртларига ва фабрика- завод таълими мактабларига кириб ўқишни давом эттирдилар.

Умумий мажбурий таълим плани тўла бажарилмай қолди. Мактаб ёшидаги болаларни ҳисобга олишнинг қониқарсиз аҳволга тушиб қолиши, бу масалага айрим партия, совет, комсомол ташкилотлари ва халқ маорифи органлари эътибор бермай қўйишлари умумий мажбурий таълим планининг бажарилмай қолишига сабаб бўлди. Бу камчиликлар Ўзбекистон К(б)П Марказий Комитети ва Ўзбекистон ССР Халқ Комиссарлари Советининг «Мактабларнинг ишини яхшилаш ҳамда партия ва совет ташкилотларининг халқ маорифи ишига раҳбарлигини кучайтириш чоралари тўғрисида» 1944 йил 10 апрель қарорида кўрсатиб ўтилди. Самарқанд партия ва совет ташкилотлари бу қарорни бажара бориб, халқ маорифи масалаларини уруш вақтининг бошқа жуда муҳим вазифалари билан бир қаторда диққат марказига қўйдилар. Мактаблар ишининг аҳволи ва умумий мажбурий таълим плани қандай бажарилаётганлиги область, шаҳар, район партия комитетлари бюроларининг ва шаҳар ижроия комитетининг мажлисларида муттасил муҳокама қилиниб турилди. Умумий мажбурий таълим учун курашда бу ишга комсомол ва касаба

союз ташкилотлари, ота-оналар комитетлари, мактабларни оталиққа олган корхона, маҳалла комиссиялари ва уй бошқармалари катта ёрдам бердилар. Натижада тез фурсатда катта муваффақиятлар қўлга киритилди. 1943/44 ўқув йилида ёқ биринчи синфга болалар қабул қилиш плани 100 процент бажарилди, шаҳарда умумий мажбурий таълим плани эса 1942/43 ўқув йилидаги 73 процент ўрнига 1943/44 ўқув йилида 84 процент бажарилди. Маҳаллий миллат ўқувчилари сони анча кўпайди. Чунончи, тожик ўқувчилари сони 3-мактабда 2,5 барабар, 45-мактабда 50 процентдан зиёдроқ ортди.

1945/46 ўқув йилининг бошида Самарқанд мактабларига пландаги 14566 бола ўрнига 15056 бола қабул қилинди.

1943/44 ўқув йилида ишчи ва қишлоқ ёшлари учун мактабларнинг очилиши ёш авлодни ўқитиш ва тарбиялаш ишида Партия ва Ҳукуматимиз қилаётган ғамхўрликнинг ёрқин ифодаси бўлди. Урушнинг оғир йилларида корхона, колхоз ва совхозларга бориб ишлашга мажбур бўлган йигит ва қизлар ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда шундай мактабларда ўқишни давом эттириш имкониятига эга бўлдилар. Самарқанддаги ишчи ёшлар мактабларида юзлаб йигит ва қизлар ўқиб билим олишди, уларнинг кўплари ўқишни олғи ўқув юртларида давом эттиришди.

Шундай қилиб, шаҳар халқ маорифи органлари ва мактаблар уруш даври қийинчиликларини енгиб, бутун халқ мадади ва қилаётган ғамхўрлигидан фойдаланиб умумий мажбурий таълим ишини йўлга қўйиб олишга муваффақ бўлдилар.

Уруш йилларида мактаб ва муаллимларнинг ёш авлодни совет ватанпарварлиги, интернационализм ва халқлар дўстлиги руҳида тарбиялаш ва ўқитиш учун бўлган масъулиятни тагин ҳам кўпроқ ошди. Программа мудофаа тематикаси билан боғлаб ўтилди. Адабиёт, тарих, биология, география, ҳарбий дарсларда муаллимлар ўқувчиларда социалистик онгни, ватанпарварлик ҳисларини, душманга нафратни, коллектив дўстлик ҳиссини, халққа меҳр-муҳаббат, уюшқоқлик ва ҳушёрликни ривожлантиришга ёрдам берадиган элементларга диққат ва эътиборни кучайтирдилар.

Ёшларни ҳарбий-жисмоний тарбиялашга катта эътибор берилди. 1942/43 ўқув йилида қуйи синфларда ҳарбий-жисмоний тайёргарлик машқлари ва ҳамма мактабларнинг юқори синфларида ёшларни армия сафига чақиришдан олдин ҳарбий тайёрлов машқлари киритилди. Спортнинг оммавий турлари — кросслар, пиёда юришларга чиқишлар, ҳарбийлаштирилган ўйинлар ҳамда ГТО (меҳнат ва мудофаага тайёр), ГСО (санитария мудофаасига тайёр), ПВХО (ҳаво ва кимёвий ҳужумдан мудофаа) значокларини олиш учун ёшларни тайёрлаш кенг ривожлантирилди. 6, 10, 30, 35, 37, 41 ва 45-мактаб-

ларда бу иш, айниқса яхши ташкил қилинди. Улар ҳарбий-жисмоний тайёргарликнинг район ва шаҳар кўрикларида систематик равишда қатнашиб турдилар.

Коммунистик партия ва Совет ҳукумати уруш йилларида болаларни ўқитиш ва тарбиялашни яхшилаш борасида бир қанча тадбирларни амалга оширдилар. 1942 йилнинг мартида Ўзбекистон К(б)П Марказий Комитети «Ўқувчилар орасида сиёсий-тарбиявий ишни яхшилаш ва болаларнинг қаровсизлиги билан курашни кучайтириш тадбирлари тўғрисида» қарор қабул қилди. Самарқанд шаҳар халқ маорифи органи, мактаблари бу қарорни бажариш борасида катта ишлар қилдилар. Муаллимлар қизгин иш олиб борганликлари натижасида ўқувчилар ўзлаштириши 1942/43 ўқув йилида 1941/42 ўқув йилидагига нисбатан 5 процент кўтарилди. Бир синфда икки йил қолувчилар сони камайдн.

Муаллимларнинг кўплари ўзлаштиришни 100 процентга етказишга эришдилар. Булар орасида география ўқитувчиси Орипов, математика ўқитувчиси Бараев (8-мактаб), кимё ўқитувчиси Аббосова (13-мактаб), тарих ўқитувчиси Острейко (31-мактаб) ва бошқа кўпгина муаллимлар бор эди.

Самарқанд шаҳрининг Сиёб районидаги 4-бошланғич мактаб ўқитувчилар коллективи болаларни ўқитиш ва коммунистик руҳда тарбиялаш ишида катта муваффақиятларга эришди. Шу мактаб ўқитувчилари ўқувчиларнинг ҳаммасини мактабда сақлаб қолишга, ўзлаштиришни юксак даражага кўтаришга муваффақ бўлдилар, сиёсий-оммавий ва муҳофаа ишларини кенг авж олдириб юбордилар. Бу мактаб ёшларини коммунистик руҳда тарбиялаш ва ўқитишдаги муваффақиятлари, ижтимоий фойдали ва оммавий муҳофаа ишларда актив қатнашганлиги учун Ўзбекистон ССР Маориф халқ комиссарлигининг Фахрий ёрлиғи билан мукофотланди.

СССР Халқ Комиссарлари Советининг «Мактабда ўқитиш сифатини яхшилаш тадбирлари тўғрисида» 1944 йил 21 июнь қарори болаларга берилаётган билимнинг сифати учун курашда муҳим босқич бўлди. Бу қарор бошланғич ва етти йиллик мактабни битириб чиқаётган ўқувчилардан битириш имтиҳонлари олишни ҳамда ўрта мактабларни битириб чиқаётганларнинг етуклик аттестати олишлари учун имтиҳон топширишларини, булардан энг яхшиларини олтин ва кумуш медаллар билан мукофотлашни жорий қилди.

1944/45 ўқув йилида Самарқанд мактабларини тамомлаган юздан ортиқ йигит ва қиз, жумладан, маҳаллий миллат болаларидан 25 киши етуклик аттестати олди.

Ўқувчи ва муаллимлар душман устидан ғалаба қозонишга ёрдам берувчи ишларда актив қатнашишга ҳар доим интиланликлари бутун мамлакатда бўлгани каби Самарқанддаги мактаблар ишининг муҳим хусусияти бўлди.

Ўқувчиларнинг колхоз далаларида қилган фидокорона меҳнати қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш планларини бажариш йўлидаги умумхалқ курашига катта ҳисса бўлиб қўшилди. Чунончи, 1942 йилда Самарқанд шаҳридаги мактабларнинг ўқувчилари 76784 меҳнат куни ишладилар, 350281 тонна пахта, 16882 тонна лавлаги, 63 тонна тамаки ва бошқа кўпгина қишлоқ хўжалик маҳсулотларини йиғиб-териб бердилар. Самарқанд қишлоқ районининг ўзидагина юқори синфларнинг 300 дан ортиқ ўқувчиси ғўзага ишлов беришда ва дон экинлари ҳосилини ўриб-йиғиб олишда қатнашди.

Мактаб ўқувчиларининг кўплари колхозчилар билан баб-баравар ишладилар ва ҳатто катталар учун белгиланган нормаларни ҳам ошириб бажардилар. Самарқанд шаҳар Сиеб районидаги 5-мактаб ўқувчилари опа-сингил Рая ва Унира Надфуллиналар ҳар куни пахта чолғида нормани 400—500 процентгача етказиб бажаришди.

Болалар неча минг тонналаб темир-терсак, қимматли техника хом ашёлари, доривор ўсимликлар тўплаб, мамлакат мудофааси фондига топширдилар. Юзлаб темирчи командалар минглаб пионер ва ўқувчиларни бирлаштириб, фронтдагиларнинг оилаларига, ярадор жангчилар ва командирларга, кўчириб келтирилган болаларга ҳар куни ёрдам бериб туршди.

Самарқандли муаллим ва ўқувчилар танклар колоннаси қуришга, Сталинград ҳимоячиларига совғалар юборишга ва Ленинград болаларига ёрдам фондига 1942/43 йилида 118 минг сўм пул тўплашди.

Уруш даври шароитида мактаб ва ўқув юртлари актив ижтимоий, ташкилий ва сиёсий-оқартув ишлари олиб бориладиган марказ бўлиб қолди, муаллимлар эса актив пропагандист ва агитаторлик ишларини ҳам олиб бордилар. Муаллимлар олиб бораётган агитация ишларининг мақсади ҳамма меҳнаткашларни душманга зарба беришга, ёвуз душманни тезроқ тор-мор келтиришга сафарбар қилишдан иборат бўлди. Чунончи, 1942/43 ўқув йилида 43-мактаб муаллим ва ўқувчилари уюшмаган аҳоли орасида юздан ортиқ суҳбат ва докладалар ўтказишди, шаҳарни кўкаламзорлаштириш, кўчаларни тозалаш, темир йўллар қуриш, темир-терсак тўплаш учун ўтказилган якшанбаликларнинг ташаббускорлари бўлишди. Улар рўзғор ишидаги хотинлардан 64 кишини ПВХО значогига ва 34 кишини ГСО значогига норма топширишга, 16 кишини ПВХО нинг агитатор-инструктори қилиб тайёрладилар. Сиеб районидаги муаллимларнинг 75 проценти маҳаллаларда ташвиқот ишларини олиб боришди.

Шундай қилиб, Самарқанд ўқитувчилари уруш даврининг қийин шароитида болаларни ўқитиш ва тарбиялаш борасида қизғин иш олиб бориш билан бир қаторда аҳоли ўртасида

ғоявий-тарбиявий ишларни олиб боришда ҳам партия ташкилотларига ёрдам бериб турдилар.

Партия ва совет ташкилотлари, халқ маорифи органлари ва бутун жамоатчиликнинг фидокорона меҳнати туфайли Самарқанд шаҳрида халқ маорифи тобора ривожланиб ва такомиллашиб борди.

5. САМАРҚАНД МЕҲНАТКАШЛАРИНИНГ СОВЕТ АРМИЯСИ ЖАНГЧИЛАРИГА ВА КЎЧИРИБ КЕЛТИРИЛГАН АҲОЛИГА ҒАМХЎРЛИГИ

Саноатни уруш талабларига мослаб қайта қуриш ва Қизил Армия учун жанговар резервлар тайёрлаб бериш билан бир қаторда партия ва совет органлари урушнинг биринчи ойларидаёқ немис-фашист босқинчилари вақтинча оккупация қилиб олган область ва районлардан ҳамда фронт бўйидаги ерлардан кўчириб келтирилган граждандарни жойлаштириш тўғрисида ҳар томонлама ғамхўрлик қилиб турдилар. Кўчириб келтирилган 165 мингдан ортиқ киши Самарқанд областида қабул қилиб олинди, бошпана ва иш билан таъминланди. Область меҳнаткашлари эвакуация қилинган аҳолини самимият билан қабул қилиб олдилар. Фақат Самарқанднинг ўзидагина шундай кишилар учун олти квартирали тўртта уй, яхши иситилган олтита барак қуриб берилди, студентларнинг ётоқхоналари ва бўш квартиралар ажратиб берилди.

Кўчириб келтирилганларнинг кўпчилик қисми маҳаллий аҳоли орасида жойлаштирилди. Кўчиб келган ва маҳаллий аҳоли кўпинча бир хонада яшаб, уруш қийинчиликларини ҳам, тирикчилик ҳузурини ҳам бирга тортишди.

1941 йилнинг октябрь — декабрь ойларида шаҳарга кўчириб келтирилаётганлар айниқса кўпайиб кетди. Кўчиб келганларнинг кўпчилик қисми Самарқанднинг ўзида ўрнашиб қолди. Аҳолининг ғоят зич жойлашганлиги, ҳаммом, ювиниш жойлари, дезинфекция қиладиган камералар етарли эмаслиги шаҳарда юқумли касалликлар пайдо бўлиш хавфини туғдирди. 1942 йилнинг январида бу масала шаҳар партия комитети пленумида муҳокама қилинди. Пленум шаҳар партия комитетининг бюроси, район комитетлари ва бошланғич партия ташкилотлари зиммасига дарҳол юқумли касалликлар тарқалишига йўл қўймаслик учун профилактика ишларини ҳамма жойда ташкил этиш ва бу ишга бош бўлиш вазифасини юклди. Бошланғич партия ташкилотлари қабул қилинган қарорни бажариб, юқумли касалликларга қарши тадбирларнинг ҳар бир корхона, муассаса ва уйларда амалга оширилиши устидан назорат ўрнатдилар. Улар меҳнаткашлар ўртасида, корхона ва агитпунктларда тушунтириш ишларини кенг авж олдириб юбордилар, врач ва бошқа медицина ходимларининг

лекция ва суҳбатларини ташкил қилдилар, бу ишда плакат ва шиорлардан самарали фойдаландилар. Профилактика ишлари анча кучайтирилди, ҳаммом, дезинфекция камералари ва ювиниш жойларининг узлуксиз ишлаши таъминланди. Тезлик билан қатъий чоралар кўрилганлиги туфайли юқумли касалликларнинг тарқалиш хавфи тугатилди.

Партия ташкилотлари фронт бўйидан кўчириб келтирилган, аҳоли кўчириб келтирилаётганида ота-онасидан ажралиб қолган ёки болалар уйлари ва ўқув юртларидан ажралиб қолган болаларни жойлаштиришга фоят катта эътибор берди. Самарқанд шаҳридаги эвакуопункт ҳузурида балоғатга етмаган болаларни қабул қилиш пункти ташкил этилди. Шу пунктга болаларни болалар уйига ва ўқув юртларига жойлаштириш, 16—17 ёшдаги ўсмирларни саноат корхоналарига ва колхозларга ишга юбориш вазифаси юкланди. Область партия комитети ҳузурида область комсомол комитетининг секретари Собиров раҳбарлигида тузилган махсус комиссия пунктнинг ўз зиммасига юклатилган вазифаларни бажаришига ёрдам бериб турди.

Урушда ота-онасидан ажраб қолган болаларни олиб тарбиялашдек ватанпарварлик ҳаракати республикада кенг авж олди. 1942 йилнинг бошларига қадар Самарқанд шаҳрида 150 болани меҳнаткашларнинг oilалари тарбиялаш учун ўз oilаларига қабул қилиб олдилар. 56 киши шундай болаларни боқиб ва тарбиялаб туриш мажбуриятини ўз зиммасига олди. Эвакуопунктда тўпланган болалардан 100 тасини корхона, мактаб, болалар боғчалари коллектив тарбиялаш учун қабул қилиб олдилар.

Етим қолган болалар Самарқанд меҳнаткашларининг oilаларида худди ўз уйларидагидек меҳрибонлик билан тарбияландилар. Етимларга меҳрибонлик қилишда маҳалла комитетининг раиси, етим қолган ўғил болани ўз тарбиясига олган Маҳмудова: «Мен бу болага оналик қилишни устимга оламан. У русми, украинми, ёки яҳудийми, мен учун барибир. Ўзбекнинг oilаси унга лаънати фашистлар томонидан ўлдирилган ота-онасидек меҳрибон бўлиб қолади», — дейди.

Кўчириб келтирилган болаларга жамоатчилик мана шундай ёрдам бериб турганига қарамай уларга давлат ғамхўрлик қилиб турди. Болалар уйлари ота-онасиз қолган болаларни тарбиялашнинг асосий формасига айланди. 1942 йилнинг бошида Самарқанддаги 10 та болалар уйларида 1512 бола тарбияланди. Шулардан 590 таси кўчириб келтирилган болалар эди. Болалар уйларида тарбияланаётган болалар кўпая бориб, 1943 йилнинг ўрталарида 1810 кишига етди. Самарқандда поляк болалари учун очилган болалар уйи, Москвадан кўчириб келтирилган испан ёшлари интернати ҳам ишга туширилди.

Болалар уйларини сақлаш учун давлат жуда катта пул маблағи ажратди. Лекин кўчириб келтирилаётган болалар кўпайиб кетганлиги ва болалар уйлари тез ўсиб бораётганлиги болаларни тарбиялаш ва ўқитиш учун нормал шароит яратишда катта қийинчиликлар туғдирди.

Бу соҳада область ва шаҳар меҳнаткашларининг болалар уйларига бериб турган ёрдами, айниқса катта аҳамиятга эга бўлди. 1943 йилда Самарқанд областининг колхозлари болалар уйларига 8,6 тонна сабзавот, 250 килограмм мева, 200 килограмм шOLI, 450 килограмм картошка, 2083 сўм пул етказиб бердилар.

Шаҳар партия комитети қарорига биноан, болалар уйининг ҳар бирини шаҳар ва ташкилотлардан бири оталиққа олди. Артиллерия ва кимё академиялари, муаллимлар институти, область милицияси, пахтачилик трести ва бошқа ташкилотлар болалар уйларига ёрдам бериб турдилар. Чунончи, Охунбобоев номидаги Кўн заводи 23-мактаб ўқувчилари (фронтдагиларнинг болалари) учун ишлаб чиқариш чиқитларидан 200 жуфт иссиқ жунли пойафзал ва ёзлик пойафзал тикди, кутубхона учун 300 та китоб сотиб олди.

Самарқанднинг энг кичик граждaнларига алоҳида ғам-хўрлик қилинди. Уруш йилларида болалар боғчалари анча кўпайтирилди ва кенгайтирилди, болалар боғчасининг учтасида кечаю кундуз ишлайдиган группалар очилди, сил касалигa мубтало бўлган болалар учун икки жойда 150 ўринли болалар уйи ташкил этилди, кечаю кундуз ишлайдиган 120 ўринли ва поляк болалари учун болалар боғчалари очилди. 1945 йилнинг бошида шаҳардаги 52 та болалар боғчасида тўрт мингдан ортиқ бола тарбияланди. Буларнинг кўпчилиги фронтдагиларнинг болалари ва етим болалар эди.

Шундай қилиб, халқ маорифи органлари уруш йилларида ота-онасиз қолган болаларни жойлаштириш ва тарбиялашдан иборат мураккаб ва масъулиятли вазифани партия, совет ва жамоат ташкилотларининг ҳар томонлама ёрдамида ҳал қилдилар.

1942 йил январь ойининг ўрталарида Тошкент хотин-қизлари Ўзбекистоннинг барча хотин-қизларига очиқ хат билан мурожаат қилиб, уларни кўчириб келтирилган ва қаровсиз болаларга ёрдам бериб туришга чақирдилар: «Ҳар бир ишчининг, колхозчи, хизматчи, зиёлининг оиласи, ҳар бир корхона, колхоз ва совхоз шу болаларни жойлаштириш ва тарбиялашда фаол қатнашсин».

Самарқанд область меҳнаткашлари бу чақириққа жавобан қизгин иш бошлаб юбордилар. Кўпгина оилалар болаларни ўз тарбияларига олдилар. Коммунистлар бу олижаноб ишда ўрнатқ кўрсатдилар.

Самарқанд пахта тозалаш заводининг мастери Нуруллаев, шу заводдаги жин машиналари цехининг бошлиғи Прокопович, самарқандлик шоира Раъно Узоқова, Пахтакор районидаги Қарноб қишлоқ Советининг раиси Аҳмедов, муаллимлардан Нурманов, Наврӯзов ва бошқа кўпгина кишилар кўчириб келтирилган болаларни ўз оилалари тарбиясига олдилар. Самарқанд областидаги Энгельс номи колхоз раиси Фотима Каримова кўчириб келтирилган болалардан 10 тасини ўз оиласига қабул қилиб олиб тарбиялади.

Бутун-бутун коллективлар ҳам болаларни ўз тарбияларига олдилар. Самарқанд пахта тозалаш заводининг ишчи ва хизматчилари шундай болалардан 16 тасини тарбиялаш учун қабул қилишди. Мева консерваси тайёрлаш заводининг ишчилари, Самарқанд қишлоқ районидаги Калинин номи колхоз аъзолари кўчириб келтирилган болалар учун болалар уйи очиб, уларни ҳар томонлама таъминлаб турдилар.

Партия ва комсомол ташкилотлари кўчириб келтирилган болаларни ўз оталиқларига олдилар. Улар учун кийим-кечак, ўйинчоқлар, озиқ-овқат тўплашни уюштирдилар.

Мактаб коллективлари кўчириб келтирилган болаларни кийим-кечак билан таъминлаш тўғрисида катта ғамхўрлик қилдилар. 31,8 ва 5-мактабларнинг ўқувчилари бундай болалар учун бир неча кунда юзлаб кийим-кечак тўплаб беришди. Самарқандда бир ой ичида шундай болаларга бир неча ўн минг кийим-кечак тўпланди.

Кўчириб келтирилган, ота-онасидан ажраб қолган болаларни жойлаштириш учун область партия ва область ижроия комитетлари қарорига биноан, Самарқанднинг қишлоқ районлари Жомбой, Булунғур, Фориш, Нарпай, Пастдарғом ва областнинг бошқа районларида 8 та болалар уйи ташкил этилиб, улар 4270 болани тарбиялашни ўз зиммаларига олдилар. Самарқанд шаҳридаги 11 та болалар уйига қўшимча равишда 660 бола жойлаштирилди.

Совет Армиясининг жангчилари Самарқанд область меҳнаткашларига хатлар юбориб, ўз оилаларини шундай меҳрибонлик ва самимият билан қабул қилиб олинганликлари учун уларга қизгин ташаккурлар изҳор қилдилар. Келган жуда кўп хатлардан бирида бундай дейилади:

«Сиз болаларимга нақадар кўп ғамхўрлик қилганлигини ўзимга келган хатдан ўқиб билдим. Сиз орқали бутун ўзбек халқини ишонтириб айтаманки, халқимиз бошига шу қадар кўп азоб-уқубатлар солган немис босқинчиларидан шафқатсизлик билан қасос оламан, буни сизларнинг қилаётган ғамхўрлигини сизга ўзимнинг энг яхши жавобим деб биламан».

Урушнинг даҳшатли кунларида бутун мамлакатда Ватан муфодааси фонди тузиш — танклар ва самолётлар қуришга,

қурул-яроғлар ва ҳарбий анжомлар сотиб олишга пул ва қимматли буюмлар тўплаш, армияга иссиқ кийим ва совғалар тўплаш ҳаракатини меҳнаткашлар кенг авж олдириб юбордилар. Самарқанд ишчи, хизматчи ва зиёлилари партия ташкилотлари раҳбарлигида бу ишда қизгин қатнашдилар. Урушнинг биринчи ойларидаёқ область меҳнаткашлари, асосан комсомол ва ёшлар «Ўзбекистон комсомоли» номи танклар колоннаси қуриш учун 1 миллион сўмга яқин пул тўплашди.

Самарқанддаги «Хужум» фабрикаси ишчилари мамлакатни мудофаа қилиш фондиди ташкил этишга бағишланган митингда, «уруш тамом бўлгунча ҳар ойда мудофаа фондига бир кунлик иш ҳақини бериб турамиз»,— деган қарорга келишди. Ҳамма завод, фабрика, муассаса, колхоз ва совхозларнинг меҳнаткашлари бу ватанпарварлик ташаббусига дарров қўшилдилар. Самарқанд пахта заводининг ишчи ва хизматчилари мудофаа фондига 1941 йил август ойининг 10 кун ичидагина 5500 сўм нақд пул тўплаб бердилар. Қишлоқ хўжалик институтининг ходимлари 30 минг сўмлик облигацияларини мудофаа фондига топширдилар. Ўзбекистон Давлат университетининг ўқитувчи, ишчи ва хизматчилари ҳам шу фондга ўз қўлларидаги давлат заёмлари облигацияларини топширишга ва ҳар ойда бир кунлик иш ҳақларини бериб туришга қарор қилдилар.

Медицина институтининг профессор ва ўқитувчиларининг кўплари мудофаа фондига катта-катта пул ва қимматли буюмларини топширдилар. Чунончи, профессор Сушчевская қарийб 9 минг сўмлик облигациясини ва бир неча минг сўмлик қимматбаҳо тилла буюмларини топширди.

Областда Совет Армияси жангчилари учун иссиқ буюм ва совғалар тўплаш оммавий тус олди. 1941 йилда чой қадоқлаш фабрикаси ишчиларининг коллективи бу тадбирни биринчилар қаторида бошлаб берди. Совғалар тўплашда колхозчилар актив қатнашдилар.

Янги — 1942 йилга атаб область меҳнаткашлари фронтдагилар учун 6,75 килограмм майиз, 22,3 тонна қуруқ мева, 5,9 тонна сабзавот, 5077 литр вино, 38 центнер кондитер буюмлари, 1034 килограмм гуруч, 13 центнер мой ва 24 минг сўм нақд пул юбордилар.

Самарқанд меҳнаткашлари жонажон армия тўғрисида ҳар доим ғамхўрлик қилиб, Москва остонасидаги ғалабалар билан фахрланиб, Совет Армияси жангчилари учун маблағ ва совғалар тўплашни яна ҳам активлик билан давом эттирдилар. Самарқанд 2-спирт-ароқ заводи ишчи ва хизматчилари фронтга 3600 сўмлик посилка жўнатишди. Завод ишчиларининг кўпчилиги Совет Армиясининг 24 йиллиги шарафига меҳнат вахтасида туриб ишлаб, смена топшириғини 150—175 процентга етказдилар.

Шаҳар меҳнаткашлари Совет Армиясининг 24 йиллик байрами муносабати билан Ғарбий фронтда жанг қилаётган, ўзлари оталиққа олган генерал Сиязов дивизиясига «Ватанининг қаҳрамон ҳимоячилари учун» деб 25 вагон совгани фронтга жўнатдилар. Шу составда 10 вагон вино, 3 вагон гўшт, 5 вагон қуруқ мева, бир вагон гуруч ва 6 вагон бошқа озиқ-овқат маҳсулотлари бор эди. Эшелонни «Колхозчи» заводининг новатори Завозин, шоир Воҳид Абдуллаев, Самар-

Самарқанд районидаги Энгельс номли колхознинг моҳир узум соҳибкори Жаббар Еқубов

қанд район комсомол комитетининг секретари Бўронов, 6-мактаб ўқитувчиси Муҳамедова, Самарқанд депосининг таниқли машинисти Неъматов ва бошқалар олиб борди. Бу делегацияга Самарқанд шаҳар Темирийўл райони ижроия комитетининг раиси Баҳриддинов бошчилик қилди.

Делегация аъзолари солдат ва офицерлар билан суҳбатлашдилар, самарқандликларнинг қаҳрамонона меҳнати тўғрисида уларга гапириб бердилар. В. Абдуллаев шу учрашувларда жангчиларга ўзининг шеърларидан ўқиб берди. Жанг-

чилар ўзларининг жавобларида Самарқанд делегатларига, биз фақат галаба билан юртимизга қайтамыз, деб ваъда беришди. Жангчилар билан ўтказилган учрашувлар фронт орқасидаги меҳнаткашларни меҳнатда янги қаҳрамонликлар кўрсатишга руҳлантирди.

1942 йилнинг биринчи кварталда область меҳнаткашлари танклар колоннаси қуришга 25 миллион 600 минг сўм пул тўплаб беришди. Жанговар машиналар қуришга маблағ тўплашда Самарқанд ўқувчилари ҳам қатнашдилар. Улар завод ва колхозларда ишлаб топган 284 минг сўм пулларини мудофаа фондига топширдилар. Ҳар бир ўқувчи ўзи ишлаб топган пуlining ҳаммасини Ватан мудофааси фондига топширишини ўзининг ватанпарварлик бурчи деб билди.

Самарқанд шахрининг олимлари «Илмий ходим» ва «Совет олий мактаби ходими» номи эскадрильялар қуришга пул тўплаб беришди.

1943 йилда шаҳар меҳнаткашлари 123 миллион сўмлик давлат заёмига ёзилдилар. Шундан 90 миллион сўмнинг нақд пул билан тўладилар. Заёмга ёзилиш ватанпарварлик ғайрати гоят юксак вазиятда ўтди. 8-март номидаги фабрика ишчилари ўзларининг бир-икки ойлик иш ҳақлари миқдорига заёмга ёзилишди. Фабрика ишчиларидан 285 хотин-қиз бир соат ичида 80400 сўмлик заёмга ёзилди. Шаҳарнинг ҳамма корхоналарида ҳам заёмга ёзилиш муваффақиятлан ўтди.

Қизил Армиянинг 25 йиллиги муносабати билан Облтекстиль ва Самарқанд шаҳар Спёб районидаги Швейпромсоюз артелларида фронтдагиларга юбориладиган совгалар учун 100 минг сўм пул тўпланди. Самарқанд шаҳар музхонасининг ишчи ва хизматчилари Қизил Армия жангчиларига совгалар сотиб олиш учун 58 минг сўм пул тўплашди, шунингдек, кўп миқдорда иссиқ кийим-кечак ва озиқ-овқат топширишди. Музхона ишчилари фронтга йўллаган хатларида бундай деб ёздилар: «Азиз оталаримиз ва ака-укаларимиз, Совет Армиясининг жангчи ва командирлари, сизларга жанговар ишларингизда муваффақиятлар тилаймиз, ёвуз душманини аямай қираверинглар, биз ҳам тинмай меҳнат қилиб сизларга ёрдамлашаверамиз. Шу арзимас совғамиз билан сизларга ўзимизнинг муҳаббат ва ҳурматимизни изҳор қиламиз. Севикли Ватанимизни қаттиқ туриб ҳимоя қилаверинглар. Биз ҳаминша сизлар билан биргамиз».

Қурт уруғи тайёрлаш заводи коллективи Совет Армиясининг 25 йиллиги муносабати билан фронтга 1910 сўмлик бешта посылка юборди.

Самарқандликлар пайпоқ, қўлқоп, жун пайтава, иссиқ ич кийим, шапка ва шу кабилардан иборат якка посылкаларни ҳам фронтга минглаб юбориб туришди. Чунончи, 8-март номидаги фабрика ишчилари 153-Смоленск танк бригадаси

жангчиларига бешта калта пахталик, 50 та иссиқ ички кийим, бир неча ўн жуфт жун пайпоқ, иссиқ қўлқоплар юборишди.

1943 йилда шаҳар меҳнаткашлари Совет Армияси жангчиларига ва курашаётган Ленинградга 16 вагон озиқ-овқат, 6 вагон дон, 180 тонна гўшт, 26 тонна сабзавот, 20 тонна қуруқ мева, 28 тонна мой, 1,5 тонна тамаки, 100 минг пачка папирос, 13 тонна кондитер маҳсулотлари, 20 минг банка гўшт консерваси, 15 тонна чой, соқол-мўйлов олиш учун керакли бир неча юз асбоб, бир неча ўн баян, 1500 дона ҳар хил иссиқ кийим, 100 жуфт пийма юборишди; пийма тайёрлаб бериш учун давлатга 2 тоннага яқин жун, калта пўстин тикиш учун 2 мингта қўй териси топширишди. Бундан ташқари, кишмиш, конфет, махорка, консерва, дастурмол, тамаки халта, пайпоқ ва шу кабилардан иборат 15 мингта якка посилка тўплаб фронтга жўнатилди.

Улуғ Ватан уруши йилларида Самарқанд области меҳнаткашлари жанговар машиналар қуришга 100 миллион сўм пул тўплаб беришди. Бундан ташқари, корхона, муассаса, колхоз, совхозлар ва хусусий кишилар мамлакат мудофааси фондига 47 миллион сўмлик қимматбаҳо буюмлар ва нақд пул тўплаб беришди, шунингдек, 17,5 миллион сўмлик давлат заёми облигацияларини мудофаа фондига топширишди.

Мамлакат ичкарасидаги меҳнаткашларнинг ватанпарварликлари Совет Армияси жангчиларини жанг майдонларида янгидан-янг қаҳрамонликлар кўрсатишга руҳлантириб турди. Фронтдаги жангчилар мамлакат ичкарасидаги меҳнаткашлар яхши уюшган катта куч эканлигини, душманни тормор келтирмоқ учун зарур нарсаларнинг ҳаммасини топиб бера оладиган қувватга эга эканлигини, бу куч ўзларига мададкор эканлигини тушуниб жанг қилдилар. Улар она-Ватан ўз оилаларини ғамхўрлик билан парвариш қилиб турганлигини билиб, оилалари учун ҳам хотиржам эдилар.

Самарқанд партия ва совет ташкилотлари фронтдаги жангчиларнинг оилаларига ҳам доим эътибор бериб, моддий ёрдам ва мадад бериб турдилар. Самарқанд область партия комитети бюросининг 1941 йил 10 ноябрь қарорида бундай дейилган эди: «Севиқли Ватанимизни фашистлардан кўкрак кериб ҳимоя қилаётган Қизил аскарларнинг, Қизил Армиянинг жанговарлик қобилиятини мустаҳкамлашда уларнинг оилалари тўғрисида ғамхўрлик қилишни область партия комитети жуда муҳим сийёсий вазифа деб ҳисоблайди». Мазкур қарорда фронтга кетганларнинг оилаларининг ҳаммасини ҳисобга олиб чиқиб, уларга зарур ёрдам кўрсатишга доир конкрет тадбирлар белгилаб берилди.

Самарқанд область партия комитети бюроси фронтдагиларнинг оилаларига ёрдам кўрсатиш масаласини область ижроия комитети билан бирга ҳар уч ойда ўзининг мажлисла-

рида муҳокама қилиб турди. Шаҳар ва район партия комитетлари бюрolari мажлисларида ҳам, шунингдек, қуйи партия ва совет ташкилотларида ҳамда ҳарбий комиссарликларда ҳам бу масала мунтазам равишда кўрилиб, тегишли чора ва тадбирлар амалга оширилиб турди. Партия ва совет органлари фронтдагиларнинг oilаларига ғамхўрлик қилишни ўзларининг доимий мажбурий вазифалари деб билдилар. Фронтдагилар oilаларининг ҳаммаси ҳисобга олиб чиқилди. Самарқанд облаcтида бундай oilаларга 1942 йилда 31

Самарқанддаги Ғалаба ёдгорлиги.

миллион сўм пул берилди, 5 мингдан ортиқ oilа уй-жой билан таъминланди, 760 oilанинг уйи ремонт қилиб берилди. Фронтдагиларнинг 8338 боласи болалар уйи ва боқчаларда тарбияланди.

1943 йилда Самарқанд облаcтида 32512 ҳарбий хизматчининг oilаси нафақа, 2042 ҳарбий хизматчининг oilаси пенсия билан таъминланди, шулардан 10551 кишини кексайиб қолган ота-оналар, 15227 кўп болали oilалар ташкил қиларди. Ҳарбий хизматчиларнинг oilа аъзоларидан 3117 киши ишга жойлаштириб қўйилди, 984 киши ўқишга юборилди, 763 бола болалар муассасаларига, 7650 бола болалар майдончаларига жойлаштирилди. 1943 йилнинг ўзидагина фронтдагиларнинг oilаларига ёрдам тариқасида 1,8 миллион сўм пул, 2445 центнер дон, 1,4 центнер сабзавот, 1578 килограмм қуруқ мева, 7834 бош чорва мол, 7654 комплект кийим, 2366 жуфт пойаб-

зал, 1933 кўрпа-ёстиқ, 19392 куб метр ўтин, 10 центнер мой ажратилди, бундан ташқари, 2933 квартира ремонт қилиб берилди.

Фронтдагиларнинг оилаларига ёрдам бериб туриш учун 1943 йилда Самарқанд область ҳарбий комиссарлигида 400 минг сўмлик пул фонди таъсис қилинди. Область ҳарбий комиссарлиги шу пул ҳисобига болаларни соғломлаштириш лагери ташкил этди. Бу лагерда 1943 йил ёзининг 3 ойи мобайнида 5 минг бола дам олди. Фронтдагиларнинг оила аъзоларидан бўлган минглаб болалар ҳарбий комиссарликдан бутун йил бўйи яхши овқат олиб турдилар, ҳарбий хизматчиларнинг болаларидан 12 минг киши Самарқанд военторги ҳузуридаги ошхоналардан овқатланиб турди. Фронтдагиларнинг оилаларидан 3 мингтасини ҳарбий комиссарлик ёқилғи билан таъминлаб турди.

Партия ва совет ташкилотлари Ватан уруши инвалидларига доимий ёрдам ва мадад бериб келдилар. 1945 йилнинг ўзидагина уларга 1406 метр газлама, 160 килограмм совун, 350 килограмм мой, 602 та кийим-кечак берилди.

Хуллас, бутун уруш йиллари давомида самарқандликлар фронтдагиларнинг оилаларига тинимсиз ғамхўрлик қилиб турдилар. Фронтдаги жангчилар бундай ғамхўрлик учун чуқур миннатдорчилик ҳисларини изҳор қилиб, фашист босқинчиларига қарши курашда зўр қаҳрамонликлар кўрсатишни давом эттирдилар.

6. МАМЛАКАТНИНГ ОЗОД ҚИЛИНГАН РАЙОНЛАРИГА САМАРҚАНД ОБЛАСТИ МЕҲНАТКАШЛАРИНИНГ ҚАРДОШЛИК ЁРДАМИ

Уруш йиларида совет ватанпарварлиги фронтда кўрсатилаётган оммавий қаҳрамонликда ва мамлакат ичкарасида жонбозлик билан қилинаётган меҳнатдагина ифодаланиб қолмасдан, Ватанимизнинг озод қилинган районларидаги меҳнаткашларга немис-фашист босқинчилари вайрон қилган хўжаликларни қайта тиклашда меҳнаткашлар томонидан берилиб турган умумхалқ ёрдамида ҳам ўзининг ёрқин ифодасини топди.

Гитлерчи оккупациячилардан озод қилинган районлар хўжалигини қайтадан тиклашга мамлакатнинг барча меҳнаткашлари билан биргаликда самарқандликлар ҳам катта ёрдам бердилар. Бу ёрдам турли формаларда: озиқ-овқат молларидан иборат посилкалар юбориш, қишлоқ хўжалик ва бошқа машиналар билан таъминлаш, уларнинг кутубхоналарини тўлдириш, вайрон қилинган шаҳар ва қишлоқларни қайта тиклаш учун пул тўплаш, мутахассислар юбориш — мана шуларнинг ҳаммаси озод қилинган районларга берилган ёрдамнинг турли формалари эди.

Область, шаҳар ва район партия комитетлари озод қилинган районларнинг меҳнаткашларига ёрдам кўрсатиш билан алоқадор бўлган тadbирларни систематик равишда муҳокама қилиб турдилар. Чунончи, область партия комитети бюроси мажлисларида бу масалалар 1943 йилнинг ўзидагина 21 марта муҳокама қилинди. Самарқанд шаҳридаги саноат корхоналарининг, областдаги машина-трактор станциялари ва совхозларнинг партия ташкилотлари озод қилинган районларга станоклар, асбоблар, ҳар хил ускуналар, шунингдек, автомашина, трактор, комбайн, плуг, сеялка ва улар учун запас қисмлар юборишни ташкил этдилар. «Красный двигатель» заводининг, мотор ремонт заводининг, авторемонт устaxonаларининг коллективлари озод қилинган районларга юборилаётган машиналарни ремонт қилиб, запас қисмлар билан таъминлаб турдилар. Самарқанд пахта заводи коллективи қайта тикланаётган районларга дераза ойналари, ички кийимлар ва болалар боқчалари учун кўрпа-ёстиқлар жўнатди. Заводнинг ёрдамчи хўжалиги ёрдам фонди учун 20 бош қўй, 4 бош сигир ажратди ва 50 гектар ерга буғдой экиб берди.

1943 йилнинг бошида область меҳнаткашлари қамалдан озод қилинган Ленинградга уч вагон крупа ва гуруч, бир вагон қуруқ мева ва консерва, бир вагон гўшт ва бир неча вагон озиқ-овқатдан иборат биринчи эшелонни жўнатдилар.

ВЛКСМ Марказий Комитетининг қаҳрамон шаҳар — Сталинградни қайта тиклашда қатнашиш тўғрисидаги чақириғига жавобан Самарқанд область комсомолларидан 65 киши жўнаб кетди. Область меҳнаткашлари ўз вакилларини қизгин кузатиб қўйдилар. Уларни тўла кийим-кечак, каравот, кўрпа-ёстиқ ва иш асбоблари билан таъминладилар. Сталинградга жўнаб кетаётган ҳар бир кишига ВЛКСМ Марказий Комитети томонидан берилган йўл-йўриқда бундай дейилган эди:

«Сен шуҳратимиз шаҳри бўлган Сталинградга комсомолнинг вакили бўлиб бораётирсан. Сен комсомол йўлланмаси билан сталинградлик бўлиб қоласан. Шаҳарни мудофаа қилган қаҳрамонларга муносиб бўл... Комсомол сенга гитлерчилар вайрон қилган шаҳарни култепалардан тозалаб, тиклаш вазифасини топширади. Сталинградимиз чиройли ва гуллаб-яшнаб турган шаҳарга айланмагунча сен дам олмай ишлашинг, қурилиш майдончаларидан кетмаслигинг лозим».

Самарқанддаги ҳунар билим юртини битириб чиққанларнинг катта группаси — ёш слесарлар, токарлар, сувоқчилар, ёш терувчилар ва дурадгорлар Донбассни қайта тиклашда қатнашдилар.

Халқ хўжалигининг турли тармоқларида ишловчи мутахассислар озод қилинган районларга Самарқанд областидан жўнаб кетди. 1943 йил январь-февраль ойларининг ўзидагина Ставрополь ўлкасига ва Украинага беш агроном, тўрт зоо-

техник, МТС лар учун икки директор, 178 тракторчи, 26 бригада ва участка механикларни, шулар қаторида механизаторлардан 1-Нарпай МТС идан Муҳаммад Бердиев, Эшон Боймуродов, Худойберди Шукуров, 1-Пастдаргом МТС идан Ҳамид Жабборов, Очил Элмуродов, Ҳасан Хушназаров, Захар Майоров, Иван Калинин ва бошқалар юборилди.

Область партия комитети комсомол раҳбар ходимларидан 18 кишини озод қилинган районларда ишлаш учун Самарқанд область комсомол комитетининг иккинчи секретари Анатолий Шевцов бошчилигида жўнатди.

1944 йилнинг февралда «Красный двигатель» заводининг партия йиғилиши саноат корхоналарини қайта тиклашга, жумладан Новороссийск шаҳрида трактор запас қисмлари ишлаб чиқарувчи заводни қайта тиклашга ёрдам кўрсатиш масаласини муҳокама қилди. Завод партия ташкилоти йўлланмаси билан Новороссийскка инженер-техник ходимлардан 6 киши, ишчилардан 16 киши, хизматчилардан 2 киши жўнаб кетди. Улар заводнинг инженер-техник ходимлари тайёрлаб берган техникавий ҳужжатларни: барча бино ва иншоотларнинг чертёжларини, СХТЗ тракторига поршень ва гильзалар ишлаб чиқариш ҳамда «Универсал» тракторига гильзалар ишлаб чиқариш технологиясига доир материалларни 20 яшикка жойлаб, ўзлари билан олиб кетдилар. Бундан ташқари, улар билан бирга 390 яшик турли асбоблар юборилди.

1944 йилнинг мартда завод Новороссийскка қўшимча равишда токарлик ва заточка станоклари, қолиплаш машинаси, бетон қориштириш машинаси ва бошқа ускуналарни, шунингдек икки комплект ўлчов асбобларини, модели ва стерженли яшикларни, саккиз номдаги электр ускуналарини жўнатди.

Шаҳар партия комитети чақириғига биноан, Самарқанд саноат корхоналарининг ишчилари Новороссийск аҳолисига озиқ-овқат маҳсулотлари, рўзгор буюмлари, кийим-кечаклар тўплаб, бир вагон совға ҳамда 75 ўринли болалар боқчасини жиҳозлаш учун керакли буюмларнинг ҳаммасини жўнатдилар. Самарқанд коммунал банкининг хизматчилари немис оккупациячиларидан озод қилинган районларни қайта тиклаш фондига 1941—1942 йилларда отпуска олмай ишлаганликлари учун тегадиган 3771 сўмни тўплаб бердилар.

Самарқанд областидаги маҳаллий саноат ва ҳунармандчилик кооперацияси ходимлари озод қилинган районлар учун 1943 йилнинг ўзидагина маҳаллий резервлардан фойдаланиб, пландан ташқари қарийб 7 миллион сўмлик маҳсулот ишлаб чиқардилар.

Самарқанд темир йўл узелида партия ташкилотининг ташаббуси билан Сталинград темир йўлчиларига юбориш учун маблағ, асбоб-ускуна ва рўзгор буюмлари тўплаш бошланди. Самарқанд узелининг паровозчилари Сталинград паровоз де-

посига 2 вагон асбоб-ускуна жиҳозлаш буюмларини юборишди. Бундан ташқари, улар кўпгина каравот, табуретка ва столлар ҳамда 10 минг сўм нақд пул ҳам тўплаб жўнатишди.

Вагон депосининг ишчилари Сталинград темир йўлчиларининг ёрдам фондига бир кунлик иш ҳақларини юборишга яқдиллик билан қарор қилиб, 7 минг сўм нақд пул тўладилар.

Самарқанд темир йўлчилари Сталинграддаги ўз ҳамкасбларини мусобақага чақирдилар. Бунга жавобан сталинградликлар қуйидаги телеграммани юборишди: «Сизларнинг самимий ғамхўрлигингиз ва берган ёрдамингиз учун чин кўнгилдан ташаккур изҳор қиламиз. Мусобақа тўғрисидаги чақирингизни қабул қиламиз. Бизларнинг қардошларча ва ишлаб чиқаришдаги дўстлигимиз совет ерини гитлерчи оккупациячилардан батамом тозалашда қаҳрамон Қизил Армияга ёрдам беради».

Самарқанд Қизил Армия уйи ўз фондидан 5 та бадий полотно ажратиб, Сталинград, Ростов-Дон ва Ворошиловграддаги (Луганск) маданий муассасаларига совға қилиб юборди.

Самарқанд меҳнаткашлари озод қилинган районлар ёрдам фондига ҳаммаси бўлиб, 170 миллион сўм пул тўплаб беришди.

Область партия комитети қарорига биноан, озод қилинган область ва районларда фашистлар емириб ташлаган кутубхоналарни қайта тиклаш учун юбориладиган адабиётлар учун область кутубхонаси ҳузурида махсус фонд ташкил этилди. Қисқа вақт ичида бу фондда 80 мингдан кўпроқ дарслик ва ўқув қўлланмалари тўпланди.

Партия ташкилотининг чақирғига биноан, Самарқанд областининг меҳнаткашлари озод қилинган районларнинг қишлоқ хўжалигини қайта тиклаш ишига актив қўшилдилар. 1943 йил февраль ойининг ўрталарида Самарқанд станциясидан Ставрополь ўлкасига трактор ва қишлоқ хўжалик машиналари ортилган 2 эшелон жўнаб кетди. Областининг машина-трактор станциялари 180 та ғилдиракли трактор ва 40 та ўрмаловчи трактор, 165 та сеялка, 66 та трактор плуги берган эдилар.

Ўша йилнинг ўзида самарқандликлар Украинага 95 та трактор ва 95 та плуг, Краснодар ўлкасининг районларига эса 60 та автомашина жўнатдилар.

1943 йилнинг баҳорида Ярославль областидаги «Горшиха» қишлоқ хўжалик артели аъзолари мамлакатдаги барча қишлоқ хўжалик ходимларига мурожаат қилиб, уларни озод қилинган районлардаги колхоз ва колхозчиларга ёрдам фондига атаб пландан ташқари дон экинлари экишга ва чорвачилик фермаларини қайтадан тикламоқ учун чорва моллари беришга чақирдилар. 1943 йил 26 апрелда Самарқанд область пар-

тия комитети ярославликларнинг мурожаатини муҳокама қилиб, район партия комитетларининг зиммасига «Ярославль областидаги «Горшиха» қишлоқ хўжалик артели колхозчиларининг мурожаатини колхозларда кенг муҳокама қилишни ташкил этиш ҳамда немис босқинчиларидан шикастланган колхоз ва колхозчиларнинг ёрдам фондига баҳори экинлар экиб бериш ва чорва моллари боқиб бериш юзасидан ўз зиммаларига олган мажбуриятларини бажаришларига ёрдамлашиш» вазифасини юклади.

Булуғур районининг Кулчаба қишлоқ Советидаги қишлоқ хўжалик артелининг колхозчилари ярославликларнинг чақиригига жавобан қизгин иш бошлаб юбордилар: «Меҳнат бирлашув» колхозини 8 гектар ерга баҳори экин экди, «Йўлбошич» колхозини 4 гектар ерга дон экди, шунингдек 6 та қўй ва 1 бош ситир ажратиб қўйди. Уша райондаги Қорамўйин қишлоқ Советида жойлашган қишлоқ хўжалик артелларининг колхозчилари ҳам ёрдам фондига атаб пландан ташқари 10 гектар ерга шолни экдилар.

Пастдарғом районининг меҳнаткашлари озод қилинган районларга ёрдам фондига атаб пландан ташқари бир неча юз гектар ерга турли экинлар экдилар, Комсомол районидаги «Қизил қаҳрамон» колхозини бу фондга 4 қўй ажратиб қўйди ва бир гектар ерга сабзавот экди.

Самарқанд қишлоқ районининг Хишрав қишлоқ Советидаги «Большевик» колхозини аъзолари узоқ Курск областида фашистлар вайрон қилган «Красний кооператив» колхозинида чорвачиликни қайта тиклаб бериш вазифасини ўз зиммаларига олишга қарор қилдилар. Улар ўзларининг рус биродарларига юборган хатларида бундай деб ёздилар: «Фашист йиртқишларидан қўл шикаст кўрдигиз. Қизил Армия бизларни бундай кулфатлардан халос қилди. Сизларга ёрдамлашишни ўзимизнинг муқаддас бурчимиз деб ҳисоблаймиз. Гарчи бизнинг асосий касбимиз сабзавотчилик бўлса ҳам уруш вақтида бизнинг чорвачилик фермаларимиз ўсиб ривожланди. Биз фронтга ёрдамлашиш учун кучимизни аямай меҳнат қилмоқдамиз. Оғамиз рус халқи бизга берган ёрдами билан барпо қилинган тузум туфайли бизнинг даромадимиз йилдан-йилга кўпайиб бормоқда ва фаровонлигимиз яхшиланмоқда.

Мана шунини эсда тутиб ва ўзбекларнинг «бир яхши ишга юз яхши иш билан жавоб бер» деган қадимий доно мақолига амал қилиб, колхозини ўз оталигимизга олишга қарор қилдик ва ўзимизнинг чорвачилик фермаларимиздан сизларга 12 бош қорамол, 13 та урғочи чўчқа, 5 та қоракўл қўй юборамиз. «Красний кооператив» колхозини фашистлар Германияси ҳужум қилмасдан олдинги ҳолатига тезроқ етиб олибгина қолмасдан, тагин ҳам бадавлат ва бой хўжаликка айлансин, деб сизларнинг чорвачилик хўжалигини ўзимизнинг тамомини қайта

тиклаб олгуниңгизча биз сизларга ёрдам бериб туриш мажбуриятини оламыз».

Колхозчилар ўз сўзларининг устидан чиқдилар ва йил давомида «Красний кооператив» қишлоқ хўжалик артелига бир неча юз бош қорамол ва майда мол юбордилар.

1943 йилнинг кузида Самарқанд қишлоқ районининг Янгиробот қишлоқ Советидаги колхозчилар немис оккупациясидан озод қилинган районлардаги чорвачиликни қайта тиклаш фондига 200 минг сўм пул ажратиб, бу пулни Смоленск область ижроия комитетига юбордилар. Тез фурсатда уларга, бу пул Пречистенский районидаги «Память Ленина», Ярцево районидаги «Пролетарий», Смоленск районидаги «Париж коммуналари» колхозлари ва Сафонов районидаги яна бир колхоз, жами 4 колхозга тақсимлаб берилганлиги тўғрисида Смоленскдан хабар келди. Бунинг кетидан «Память Ленина» колхози аъзоларининг хати ҳам етиб келди. Бу хатда колхозчилар қардошлик ёрдами учун қизғин ташаккур билдирган эдилар. Смоленск областининг колхозчилари ўша хатда, биз бутун кучимизни хўжаликни тезроқ тиклаб олишга сарфлаймиз, деб ёзган эдилар.

1943 йилнинг охирида Самарқанд области озод қилинган районларга 13500 бош қоракўл қўй, 11600 бош думбали ва бошқа зотдаги қўй, 2 минг бошдан ортиқ эчки ва қўзи, 1200 бош йилқи, 800 бош ҳўкиз, кўпгина сиғир ва бошқа чорва моллари юборди.

Самарқанд области меҳнаткашлари немис-фашист босқинчиларидан озод қилинган ўзларининг шаҳар ва қишлоқларига жўнаб кетаётган оилаларни қардошларча кузатиб қўйдилар.

Комсомол ва Самарқанд қишлоқ районларининг колхозчилари картошка, сабзавот, меваларни уларга араваларда келтириб бердилар. Область, шаҳар партия ва совет ташкилотлари жўнаб кетувчиларга лозим бўлган ҳамма ёрдамни бердилар. Ворошиловград область ижроия комитети раисининг ўринбосари Кабанов ўз юртига жўнаб кетиш олдидан Самарқанд область меҳнаткашларига «Ленинский путь» газетаси орқали қўидаги хат билан мурожаат қилди:

«Областимиз меҳнаткашлари Самарқанд областида турган вақтларида уларга самарқандликларнинг ғамхўрлиги ва меҳрибонлиги бизни нақадар хурсанд қилганлигини айтиб тасмол қилиб бўлмайди. Юртимизга жўнаб кетиш олдидан ҳамма самарқандликларнинг қўлини сиқиб, уларга Сизларнинг меҳрингиз қалбимизда абадий сақланиб қолади, ўртоқлар, деб айтгимиз келади.

Сиз, самарқандлик ўртоқларни нишонтариб айтамызки, тарихий ғалабалар билан шуҳратланган шахримизни, жонажон ўлкамиз — Украинани тезроқ қайта тиклаб олиш учун ҳамма чораларни кўрамиз. Душман устидан батамом ғалаба қозони-

ладиган порлоқ соат яқинлашиб қолди. Бахтиёрлик ва ҳурсандлик улуғ мамлакатимизни яна ёритадиган соат яқинлашиб қолди. Бошимизга оғир кунлар тушганда сизларнинг бизга қилган меҳрибонлигингизни, дўстлигингизни ҳеч қачон унутмаймиз».

Немис-фашист босқинчилардан озод қилинган районларнинг меҳнаткашларига бутун мамлакат билан бир қаторда Самарқанд области меҳнаткашларининг ҳам қардошларча ёрдамлашганлиги халқлар дўстлиги ва совет кишиларидаги чинакам пролетар интернационализмнинг ёрқин намоёниши бўлди.

САМАРҚАНД СОЦИАЛИЗМ ҚУРИЛИШINI ТУГАЛЛАШ ДАВРИДА (1946—1958 ЙИЛЛАР)

1. ШАҲАР МЕҲНАТКАШЛАРИНИНГ МЕҲНАТ ВА СИЕСИЙ АКТИВЛИГИНИНГ УСИШИ

Улуғ Ватан уруши ғалаба билан туғайдан кейин совет халқи олдида қисқа муддат ичида халқ хўжалигини қайта тиклаш, саноатни тинчлик даври учун керакли маҳсулотлар ишлаб чиқаришга ўтказиш, ишлаб чиқарувчи кучларни янада ўстириш ҳамда меҳнаткашларнинг моддий фаровонлиги ва маданий савиясини оширишни таъминлаш каби улкан вазифалар турарди.

СССР Олий Совети 1946 йилнинг март ойида халқ хўжалигини қайта тиклаш ва ривожлантиришнинг 1946—1950 йилларга мўлжалланган беш йиллик плани тўғрисида Қонун қабул қилди. Бу қонун мамлакатнинг урушдан шикастланган районларини қайта тиклашни кўзда тутди ҳамда саноат ва қишлоқ хўжалигини қайта тиклаб, урушдан олдинги даражасига етказиш ва сўнгра бу даражадан анча миқдорда ўзиб кетишни белгилаб берди.

Ўзбекистон ССР халқ хўжалигини қайта тиклаш ва ривожлантиришнинг 1946—1950 йилларга мўлжалланган, СССР беш йиллик планининг таркибий қисми бўлган тўртинчи беш йиллик план Ўзбекистон ССР Олий Советининг VIII сессиясида (1946 йил 30 август — 2 сентябрда) кўриб чиқилди ва тасдиқланди. Бу планни тузишда республиканинг планлаштирувчи ташкилотлари ССР Иттифоқи Халқ Комиссарлари Советининг «Ўзбекистонда пахтачиликни 1946—1953 йилларда ривожлантириш ва янада юксалтириш плани ва тадбирлари тўғрисида» 1946 йил 2 февралдаги қарорини асос қилиб олдилар.

Республика саноати ва қишлоқ хўжалигини ривожлантириш истиқболлари Самарқанд меҳнаткашлари олдида муҳим вазифаларни қўйди. Чунончи 1945 йилда республикада 2300 та трактор запас қисмлари йўқлиги сабабли ишламаганлигини назарда тутиб, Самарқанддаги «Красний двигатель», моторремонт ва авторемонт заводлари трактор ва бошқа қиш-

тоқ хўжалик машиналарига керакли запас қисмларни биринчи галда кўплаб ишлаб чиқариши лозим бўлиб қолди.

Ўзбекистон саноатини, шу жумладан, Самарқанд саноатини тинчлик даври учун керакли маҳсулотлар ишлаб чиқаришга ўтказишда маълум қийинчиликларни енгилшга тўғри келди. «Красний двигатель», «Кинап», моторремонт ва бошқа заводларда цехларни қайта ускуналаш, техника ҳужжатларини тайёрлаш, ишлаб чиқаришнинг янги технологиясини йўлга қўйиш лозим бўлиб қолди. Саноат корхоналарининг ишчи кучи билан етарли равишда таъминланмаганлиги, малакали кадрларнинг етишмай қолганлиги, шунингдек, аҳолини озқовқат маҳсулотлари ва кенг истеъмол буюмлари билан таъминлаш нормалаштириб қўйилганлиги халқ хўжалигини қайта тиклаш даврида учраган жиддий қийинчиликлардан бўлди. Шуларга қарамай партия ташкилоти раҳбарлигида мавжуд корхоналарни қайта тиклаш билан бирга янги корхоналар қурилди ва реконструкция қилинди.

1946 йилда Самарқандда иттифоқ қарамоғида 7 та, республика қарамоғида 31 та корхона, саноат кооперациясининг 27 та артели ва маҳаллий саноатнинг 3 та корхонаси мавжуд бўлиб, бу корхоналарда 20,7 минг ишчи ва хизматчи ишлади.

«Красний двигатель», «Кинап», консерва заводларини қайта ускуналашни тугаллаш, гишт заводларида ишлаб чиқаришни механизациялаш ва уларни йил бўйи ишлайдиган қилиш, черепица ишлаб чиқаришни қайта тиклаш ва кенгайтириш, ичи говак бўлган ва пардоз учун ишлатиладиган гишт, керамика блокларини кўплаб ишлаб чиқаришни ташкил этиш планлаштирилди.

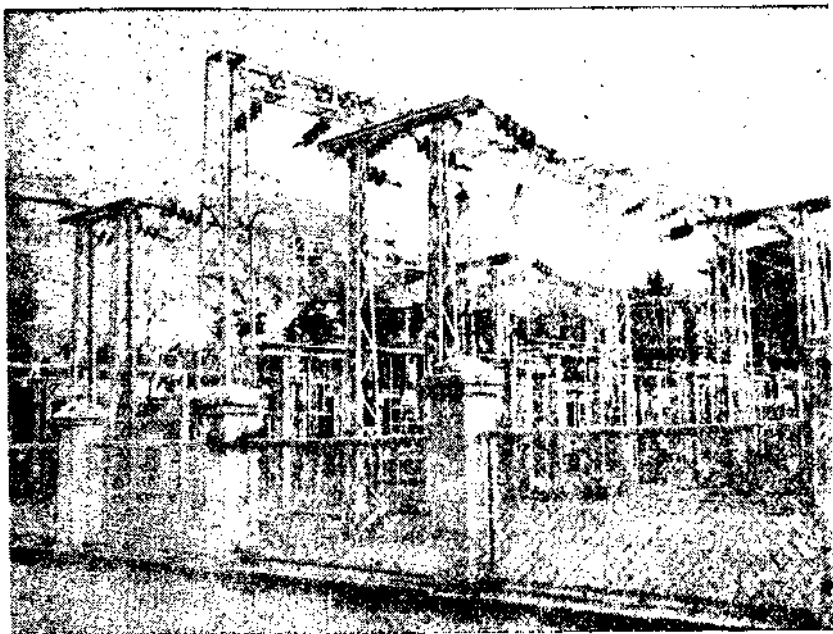
Самарқанд пахта тозалаш заводини реконструкция қилиб кенгайтириш, 5 минг урчуқли йигирув фабрикасини қуриб, ишга тушириш (саноат кооперацияси системасида), пойабзал фабрикасининг қувватишни шойн тўқиш фабрикасида 145 та янги тўқув станокларини ўрнатиш ҳисобига ошириш керак эди.

Шаҳарда янги қўн заводини қуриш, нон ва макарон заводларини қайтадан тиклаб, уларни урушдан олдинги маҳсулотларини ишлаб чиқарадиган қилиб кенгайтириш, доналаб сотиладиган турли хил нонлар ишлаб чиқариш ва миллий ассортиментдаги буюмлар ишлаб чиқаришни кўпайтириш, мой — пишлоқ заводининг ишини яхшилаш, Самарқанд гишт комбинати ва музхонасини реконструкция қилиб кенгайтириш, 1000 тонна муз сигадиган омбор ва кунига 30 тонна муз тайёрлайдиган заводни қуриш мўлжалланди.

Шаҳар ва областнинг ривожланаётган саноати учун етарли қувват берадиган энергетика базасини вужудга келтириш мақсадида беш йил ичида Хишрав гидроэлектростанциясини қуриб ишга тушириш, Толигулон гидроэлектростанциясини

тўла қувват билан ишлайдиган қилиш, Самарқанддаги коммунал электростанцияларнинг ишини яхшилаш ҳамда электр шохобчаларини реконструкциялаш планлаштирилди.

Беш йиллик планда техника тараққиёти асосида барча ишлаб чиқариш жараёнларини механизациялаш ва интенсификациялаш ҳамда иш кунидан тўла фойдаланиш асосида саноатнинг барча тармоқларида меҳнат унумдорлигини оширишга алоҳида эътибор берилди.

Хишрав ГЭСи.

Беш йиллик планда олий ўқув юртлари, профессионал-техника билим юртлари ва бошқа махсус ўқув юртларида маҳаллий миллат вакилларида малакали ишчи ва инженер-техник кадрларни тайёрлашга, доний ишчи кадрларни корхоналарда сақлаб қолмоқ учун уй-жой шароитини яхшилашга алоҳида эътибор берилди.

Қишлоқ хўжалигининг техника билан тобора кўпроқ татминланаётганлиги, областда тракторларнинг кўпайиб қолганлиги, В. И. Ленин номидаги «Красный двигатель» заводининг ишчилари, хизматчилари ва инженер-техник ходимлари коллективи олдида тракторларни энг зарур ва камёб запас қисмлар билан ўз вақтида таъминлаб туриш каби катта ва масъулиятли вазифаларни қўйди. Шу сабабли урушдан кейинги беш йилликининг биринчи йилида завод коллективига берилган иш-

лаб чиқариш топшириғида заводни «СХТЗ» ва «У-2» тракторларига керакли гильзалар, мотор цилиндрлари, шунингдек, «СХТЗ» тракторининг моторига поршенлар ишлаб чиқарадиган қилиб ихтисослаштириш кўзда тутилди. Шу билан бир вақтда завод «Универсал» тракторига керакли бўлган поршень танаворларининг қуймаларини ишлаб чиқара бошлади ва уларни Сталинград (ҳозирги Волгоград) заводига механик тарзда ишлаш учун юбориб турди. Ўзбекистон К(б)П Марказий Комитетининг қарорига биноан, 1946 йилда завод комбайнлар учун ҳам запас деталлар, шунингдек, халқ истеъмол молларини кўплаб ишлаб чиқара бошлади.

1943 йилдаёқ инженер С. О. Бирули ва А. С. Шейнфельд ташаббуси билан Бутуниттифоқ қуювчиларининг илмий-инженерлик-техника жамияти ячейкаси тузилди. Бу ячейка заводдаги илғор ходимларини ўз сафида бирлаштирди ҳамда ишлаб чиқариш технологиясини яхшилаш, янги маҳсулот ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва меҳнат унумдорлигини оширишда катта роль ўйнади. Меҳнат жараёнларини такомиллаштириш билан 55 минг сўмлик маблағ тежалди.

Енгил саноат корхоналарида ҳам улкан юксалишлар рўй берди. Чунотчи, дастлабки йилларда «Хужум» фабрикасининг ипак ўраш цехида иш тўхтаб қолиш ҳоллари кўп бўлиб турарди, чунки ишчи кучи етишмас, меҳнат эса яхши ташкил этилмаган эди. Шу сабабли фабрика давлатга қимматбаҳо маҳсулотларни етарли миқдорда етказиб беролмас эди. Партия, касаба союз ва комсомол ташкилотлари йўл қўйилган камчиликларни йўқотиш борасида катта ишлар қилди. Фабрика ишчиси Р. Исоҳов фронтдан қайтиб келгач, ипак ўраш цехининг бошлиғи қилиб тайинланди. У цехда кадрларни тўғри жойлаштирди, бригадаларни фабрика-завод таълими мактабини битириб чиққан ёшлар билан тўлдирди, интизомни мустаҳкамлади. Натижада цех бир маромда ишлайдиган бўлиб қолди, маҳсулот ишлаб чиқариш кўпайди ва унинг сифати яхшиланди. 1946 йилнинг январида фабрика планни 110,2 процент қилиб бажарди, маҳсулот таннархини 2 процент камайтирди. Ипак ўраш цехининг ўзида эса 25 минг сўмга яқин маблағ тежалди.

Улуғ Ватан уруши қатнашчилари Х. Ахтамов ва Ю. Ханмов бошчилик қилаётган илғор бригадалар маҳсулот сифатини яхшилаган ҳолда ойлик топшириқни 110—119 процент қилиб бажардилар. Комсомоллардан С. Қурбонова, Ф. Ғофурова, О. Эглич ва бошқалар топшириқни 40 процент ва ундан ҳам ошириб бажардилар.

Самарқанднинг бошқа корхоналарида ҳам илғорлар ва рационализаторлар сонинча-мунча эди. Совет Армиясидан демобилизация қилинган С. Милов «Кинап» заводига ишга кириб, кучайтиргичларни йиғиш ва монтаж қилиш ишини му-

каммал эгаллаб олди ва бир сменада 30 та ўрнига 40—45 та кучайтиргични йилгиб берди. С. Милов заводнинг ёш ишчиларига ўзининг тажриба ва билимларини ўргатиб, катта ёрдам бериб турди.

Ховренко номидаги вино заводининг илгор бригадалари 1946 йилнинг июнида Ўрта Осиё виночиллик саноатида биринчи музлатиш установкасини монтаж қилиб бўлдилар. Бу установка температура режимини маълум даражада сақлаш ва маҳсулот сифатини яхшилаш имконини берди. Завод шу йилнинг ўзида қизил нордон виноларнинг морастель, саперавий, каберний маркаларини ишлаб чиқаришни йўлга қўйди.

Чой қадоқлаш фабрикаси қадоқлаш цехининг механиги коммунист А. Белоусов киритган 7 та рационализаторлик таклифи меҳнат унумдорлигини ошириш ва ускуналар ишини яхшилашга имкон берди. У киритган янгиликлар туфайли чой қадоқлаш автоматининг иш унуми тўрт баравар кўпайди, ишламай қолган бир қадоқлаш автомати тузатилиб ишга туширилди, чой кукунларини фабриканинг иккинчи қаватига чиқариб қўйиш машиналаштирилди. Бунинг натижасида шу ишда банд бўлган 5 кишини қисқартириб бошқа ишларга ўтказиш имконияти туғилди.

Куйбишев номидаги комбинат коллективи озиқ-овқат саноати ходимларининг Бутуниттифоқ мусобақасига қўшилиб, 1946 йилнинг июнида камида 3 тонна вино кислотаси ишлаб чиқариш мажбуриятини олди. Бу мажбуриятни бажармоқ учун ачитқи цехининг иш унумини икки баравар ошириш керак эди. Бригада бошлиғи М. Покровский, ишчилардан Б. Волков ва А. Ширманов ташаббуси билан ачитқи цехини қайта ускуналаш натижасида коллектив 3,3 тонна кислота бериб, мажбуриятни ортиғи билан бажарди.

Самарқанд трикотаж фабрикасида асосий иш жараёналарини механизациялаш борасида катта ишлар қилинди, бир неча йилдан бери ишламаётган 16 та машина тузатилиб ишга туширилди ва эски кустарь механизмлар бу машиналар билан алмаштирилди. Шу туфайли кўпгина ишчилар бошқа ишга кўчирилди, маҳсулот сифати яхшиланди ва унинг таннархи анча камайди. Қорхонада техникавий тадбирларнинг амалга оширилганлиги ва социалистик мусобақанинг кенг авж олдирилганлиги натижасида коллектив йиллик планни 9 ой ичида бажарди, шунингдек, бир йилга планлаштирилган 273 минг сўм фойда ўрнига 8 ойнинг ўзида 557 минг сўм фойда берди.

2-спирт-ароқ заводида ускуналар тез-тез ишдан чиқиб турарди, бу ускуналарни йўл-йўлакай тузатишга тўғри келар эди. Аммо бунинг учун керакли деталлар етишмас эди. Механика цехининг коллективи бу борада, айниқса, қизғин меҳнат қилди: Кўпгина ишчилар смена иши тамом бўлгандан кейин ҳам цехда қолиб, қорхонанинг нормал ишлашини таъминлаш

учун кучларини аямай ишладилар. 1946 йилда заводнинг спирт цехи спирт ишлаб чиқаришнинг янги методини цех ишини тўхтатмай туриб ўзлаштириб олди. Шу методни ривожлантириш натижасида ачитиш жараёни эски усулдаги 36 соат ўрнига 10—12 соатда ўтадиган бўлиб қолди. Коллективнинг фидокорона меҳнати туфайли завод йиллик ишлаб чиқариш планини муддатидан олдин бажарди.

Уша даврда шаҳарнинг саноат корхоналари бир метёрда ишлай олмади, айрим корхоналар баъзан квартал ва ойлик планларини бажармади. Чунончи, 1946 йилда Самарқанддаги

Трикотаж фабрикасининг тўр парда цехи.

38 та катта корхонадан 15 таси квартал планини ва 9 таси ойлик планини бажармади. Маҳаллий ва кооператив саноати биринчи квартал планини атиги 78,8 процент қилиб бажариб, давлат олдида қарздор бўлиб қолди. Бунга запас қисмларнинг етишмаслиги, ишнинг тўхтаб қолиши каби ҳолларнинг кўп бўлиб туриши, малакали ишчиларнинг етарли эмаслиги, социалистик мусобақанинг яхши ташкил этилмаганлиги сабаб бўлди. Ишчиларнинг ҳаммаси ҳам уй-жой билан тўла таъминланмаган эди. Бунинг натижасида кадрлар орасида қўнимсизлик доимий тус ола бошлади.

Шаҳар, партия, комсомол ва касаба союз ташкилотлари меҳнатни тўғри ташкил этиш, техника тараққиёти, саноат корхоналарининг ишчилари орасида социалистик мусобақани кенг авж олдириш, ишчиларнинг уй-жой шароитини яхшилаш учун

барча талбирларни кўриб, бу қийинчиликларнинг ҳаммасини секин-аста енга борди. Самарқанд саноат корхоналаридаги ишчилар, инженер-техник ходимлар партия ва совет органларининг кундалик ёрдамига суянган ҳолда фидокорона меҳнат қилдилар. 1946 йилда йирик корхоналар ялпи маҳсулот ишлаб чиқариш планини 2,3 процент қилиб ошириб бажарди, бир йил ичида саноат ишлаб чиқариш ҳажми 22,5 процентга кўпайди. 1947 йилда план 11,6 процент ошириб бажарилди, маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми 1945 йилдагига нисбатан 25,5 процентга кўпайди.

1947 йилда электр энергия, шунингдек, маҳсулотларнинг айрим турларини, масалан, пахта толаси, чигит, қурт уруғи, гўшт, сариёғ, пишлоқ, бринза, гуруч ва шу кабиларни ишлаб чиқариш 1940 йилги даражадан ошиб кетди.

1947 йилда Самарқанд саноат корхоналарида стахановчилар сони 3847 кишига етди, яъни 1946 йилдагига нисбатан 13,2 процент кўпайди, 3319 кишига оммавий касблар ўргатилди. Шаҳарда рационализаторлар ҳаракати ҳам кенг авж олди. «Красный двигатель» ва «Кинап» заводларида тўртинчи беш йилликнинг иккинчи йилида 770 та рационализаторлик таклифи тушди, шуларнинг 377 таси жорий қилинганлиги натижасида 4350 минг сўмлик маблағ тежалди.

1948 йилда Самарқанд корхоналарида йиллик планни муддатидан олдин бажариш учун тежамкорлик ва рентабеллик учун кураш янада кенг авж олди. Москвадаги 35 та корхона коллективи саноат ишчиларини хом ашё, материалларни тежаб сарфлаш, устама харажатларни қисқартириш учун курашга чақириб, уларга мурожаат қилганларидан кейин Самарқанд корхоналарида тежамкорлик ва рентабеллик учун кураш, айниқса, кучайиб кетди. Партия томонидан социалистик саноат олдига қўйилган муҳим вазифалар шаҳар партия ташкилотининг ташаббуси билан партия, хўжалик активларининг йиғилишларида муҳокама қилинди. Чунончи, чой қадоқлаш фабрикасида ресурслар синчиклаб ҳисоблаб чиқилди ва пландан ташқари 4015 минг сўм фойда бериш тўғрисида мажбурият қабул қилинди. Коллектив маҳсулотнинг биринчи сортини пландан ташқари ишлаб чиқариш ва транспорт харажатларини камайтириш билан 1250 минг сўм фойда бериш мажбуриятини олди. Бу мажбурият Улуғ Октябрнинг 31 йиллигига шараф билан бажарилди.

«Красный двигатель» заводида ҳам москваликлар ташаббусига эргашувчилар кўпайди. Бу завод давлат дотациясидан воз кечиб 1948 йилнинг 29 сентябрида йиллик планни бажариб, пландан ташқари 500 минг сўмга яқин жамғарма олди. «Кинап» заводи ҳам йиллик планни муддатидан олдин бажарди, пландан ташқари 5 миллион сўмлик маҳсулот берди. Бу муваффақиятлар социалистик мусобақа кенг авж олдирилганли-

ги туфайли қўлга киритилди. Мусобақа давомида ишчилардан 28 кишининг ҳар бири 6 йиллик нормани, 48 киши эса ўзининг беш йиллик планларини бажарди. «Уроқ ва болға» заводи, «Хужум» пиллакашлик фабрикаси ва бошқа бир қанча корхоналар ҳам йиллик планни муддатидан олдин бажариб, пландан ташқари бир неча миллион сўмлик жамғарма берди.

Самарқанднинг 12 та йирик корхонаси Конституция кўни арафасида ўзининг йиллик топшириқларини бажарди. Бу корхоналар 1948 йилнинг 10 ойи мобайнида пландан ташқари 10 миллион сўмдан зиёдроқ жамғарма олди.

Давлат дотациясидан воз кечган, ички резервларни сафарбар қилган Москва корхоналарининг чақириғи Самарқанд темир йўл узели корхоналарида қизғин равишда қабул қилинди. Қисқа вақт ичида вагон депосида 55 та рационализаторлик таклифи тушди. Бу таклифлардан 20 тасини ишлаб чиқаришга жорий қилиш натижасида 62 минг сўмлик маблағ тежалди.

«Красний двигатель» заводида ҳам рационализатор ва ихтирочиларнинг активлиги анча кучайди. Бир ойнинг ўзида бундан олдинги 5 ойдагига қараганда тўрт барабар кўп рационализаторлик таклифи тушди. Рационализаторлик таклифларини киритганлар орасида юздан ортиқ оддий ишчилар ҳам бор эди. Слесарь Б. Калибетов, қирқувчи М. Сарно ва бошқалар энг қимматли таклифларни киритдилар. Завод 117 та рационализаторлик таклифини жорий қилиб, 2 миллион сўмлик маблағни тежади.

Самарқанд корхоналарида коммунист ва комсомоллар социалистик мусобақанинг ташкилотчиси ва энг актив қатнашчиси. «Красний двигатель» заводининг коммунистлари—бригадир Б. Житковский, металл қуювчи М. Мусинов, электр пайвандчи А. Яковеня, слесарлардан Қ. Блинов ва А. Лузум, вагранкачи А. Нурмухамедов ва бошқалар беш йиллик планни икки йилу тўрт ойда бажардилар. 1948 йилнинг тўққиз ойи ичида А. Лузум 27, Қ. Блинов 29, Б. Житковскийлар 21 ойлик нормани бажарди.

Урушдан кейинги беш йилликни муддатидан олдин бажариш ва ВЛКСМ XI съездини муносиб кутиб олиш учун курашга қўшилган 219 та ёшлар бригадасининг 23 таси олти йиллик, 39 таси беш йиллик ва 47 таси тўрт йиллик ишлаб чиқариш планини бажарди. 105 та бригада эса 1948 йил планини муддатидан илгари адо этди.

Шаҳар саноат корхоналарининг комсомол ва ёшлари хом ашё, ёқилғи, материаллар, электр энергияни тежаш, пландан ташқари жамғарма бериш учун курашни авж олдириб юбордилар. Самарқанд саноат корхоналаридаги комсомол ва ёшлар киритган рационализаторлик таклифлари 1948 йилда 3 миллион сўмдан кўпроқ маблағни тежашга имкон берди.

Самарқанд область ва шаҳар партия комитетлари ленинградликларнинг ташаббусига қўшилиб, беш йиллик планни тўрт йилда бажариш учун бошланган мусобақага бошчилиқ қилдилар. Шу мусобақа давомида шаҳар саноати 1948 йил планини 108,2 процент қилиб бажарди, маҳсулот ишлаб чиқаришнинг урушдан олдинги даражасига нисбатан 18,2 процент кўп маҳсулот ишлаб чиқарди, маҳсулот ҳажми эса 1945 йилдагига нисбатан 55 процентдан зиёдроқ кўпайди. Сифат кўрсаткичлари ҳам яхшиланди, меҳнат унумдорлиги 9,9 процент ошди. Москва корхоналарининг чақириғига жавобан хўжалик ҳисобини жорий қилиш ва иқтисодий тежашлар борасида катта ишлар қилинди. Илгари давлатга зарар бериб келган корхоналар эндиликда давлат дотациясидан воз кечиб, рентабел корхонага айланди, илғорлар сони анча кўпайди. 1948 йилда 700 ишчи беш йиллик топшириқни тўла ва ошириб бажарди.

Бироқ Самарқанднинг маҳаллий саноати ва ҳунармандчилик кооперациясининг иши яхши йўлга қўйилмаган эди. Бу корхоналар 1948 йил планини 80 процент бажарди, улар ишлаб чиқараётган маҳсулотнинг таннархи ҳам юқори эди. Кенг истеъмол моллари ва озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш учун бой маҳаллий хом ашё ресурсларидан яхши фойдаланилмаганлиги, молия интизомини қўпол равишда бузишларга йўл қўйилаётганлиги, янги техникани ишлаб чиқаришга секинлик билан жорий қилинаётганлиги, мусобақанинг яхши ташкил қилинмаганлиги маҳаллий саноат ва ҳунармандчилик кооперацияси корхоналарида мана шундай қолоқликни келтириб чиқарди.

1949 йилда Самарқанд корхоналари маҳсулот хилларини кўпайтирди, техника ва иқтисодий базасини янада мустаҳкамлаш учун курашди.

Москва шаҳри ва Москва областидаги 103 та корхона коллективларининг оборот маблағларини тезлаштиришга қаратилган ватанпарварлик ташаббусини Самарқанд шаҳридаги корхоналарнинг ишчи-хизматчи ва инженер-техник ходимлари қизғин қўллаб-қувватладилар.

ВКП (б) Марказий Комитети февраль Пленумининг қишлоқ хўжалигини юксалтириш тўғрисидаги қарорларини амалга ошираётган «Красний двигатель» заводи беш йилликнинг тўртинчи йилида ўз зиммасига янги социалистик мажбуриятларни олди. Завод коллективи беш йиллик планни ишлаб чиқариш даражаси бўйича 3,5 барабар ошириб бажариш, маҳсулот таннархини камайтириш билан камида 2 миллион сўм фойда олиш, оборот маблағлар оборотини 15 кунга тезлаштириш ва шу йўл билан оборот маблағларидан бўшаб қолган 500 минг сўм пулни халқ хўжалиги эҳтиёжларига сарфлаш каби янги социалистик мажбуриятларни олди. Корхона 1949 йилда автомобиллар учун керакли запас қисмларни ишлаб

чиқаришни ўзлаштириш мажбуриятини ҳам олди. Бунинг учун махсус цехни ускуналаб ишга тушириш, узлуксиз ишлайдиган конвейерда марказдан қочирувчи усул билан деталлар қуюшни кенгайтириш, заводнинг умумий иш унумини 30 процент ошириш керак эди.

Пахта заводининг ишчилари маблағларни тежашнинг бир қанча резервларини топдилар. Бош инженер А. Кожухиннинг таклифига биноан ўтказувчи тасмалар тексроплар билан алмаштирилди, бу эса ускуналарни тасмаларнинг узилиб қолиши натижасида ишламай қолишини анча камайтирди. Линтер цехининг бошлиғи коммунист Ф. Нефедов раҳбарлигида жин машиналаридаги арраларни алмаштириш графиги ишлаб чиқилди. Бу эса ускуналарнинг иш унумини оширишга, корхонанинг ишлаб чиқариш циклини қисқартиришга имкон берди. Смена мастерлари М. Абдуллаев, М. Мирзаев, А. Зуев толани енгилроқ қилиб тойлаш ўрнига 200 килограммлик қилиб тойлашни йўлга қўйдилар. Бу эса толани тойлаш учун ишлатиладиган газлама ва симларнинг қийматини 140 минг сўм миқдо-рида қисқартиришга, шунингдек, вагонларга пахта тойларини тигизроқ қилиб ортиш билан 200 дан кўпроқ вагонни тежашга имкон берди. Заводдаги умумий харажатлар қисқартирилган-лиги натижасида маҳсулот таннархи 1,8 процент камайди, йил-нинг биринчи ярмида пландан ташқари 407 минг сўмлик фой-да олинди. Хўжалик ишларининг яхши йўлга қўйилганлиги корхонанинг оборот маблағларининг айланишини тезлашти-ришга ва шу йўл билан 1 миллион сўм маблағни тежаб, дав-лат бюджетига ўтказишга имкон берди.

Новаторлар ташаббусини ишлаб чиқаришга жорий қилиш натижасида «Хужум» фабрикасининг коллективи ускуналар-нинг иш унумини 5 процент ошириш, меҳнат унумдорлигини икки баравар кўпайтиришга муваффақ бўлди. Бу фабрикада юқори сифатли маҳсулотлар ишлаб чиқариш 10,9 процентга ўсганлиги туфайли 183 минг сўмлик маблағ тежалди, пландан ташқари 858 минг сўм фойда олинди. Аёло сифатли маҳсулот-лар ишлаб чиқарувчи Т. Бекмуҳамедов бригадаси социали-стик мусобақада ажойиб муваффақиятларга эришиб, 6 ой ичида 40,2 минг сўмлик пиллани тежаган бўлса, Б. Исмоило-ва ва А. Зарипованинг бригадалари эса 34,7 минг сўмлик пиллани тежадилар. «Хужум» фабрикаси биринчи ярим йил-лик ишлаб чиқариш планини 105,6 процент бажарди, ҳар бир маҳсулот бирлигига сарф бўлаётган хом ашёни 3,27 процент камайтирди ва пландан ташқари 6947 кг пилла тежалди.

Иттифоқ ва республика қарамоғидаги корхоналарда, шу-нингдек, Самарқанднинг кооператив саноатида ялпи маҳсу-лот ишлаб чиқариш планини ошириб бажарган «Красний двигатель», «Ўроқ ва болға», «Кинап», мева-консерва завод-лари, макарон фабрикаси ва бошқа баъзи корхоналар улкан

муваффақиятларни қўлга киритди. Илгари қолоқ бўлган корхоналарнинг кўплари, шу жумладан, кўн заводи, пойабзал фабрикаси, гўшт комбинати, ёғочсозлик заводи давлат планларини муваффақиятли бажарди. 1949 йилнинг иккинчи кварталда 1948 йилнинг иккинчи кварталига нисбатан истеъмол моллари ишлаб чиқариш анча кўпайди. Чунончи, ип газламалар ишлаб чиқариш 3 процент, шойи газламалар ишлаб чиқариш 122 процент, пойабзал ишлаб чиқариш 130 процент кўпайди.

Шаҳардаги ҳар бир корхона, ҳар бир цех, ҳар бир ишлаб чиқариш участкасида меҳнат унумдорлигини ошириш, маҳсулот сифатини яхшилаш, асбоб-ускуналардан янада унумли фойдаланишнинг янги йўллари тинмай қидираётган ишчилар сонин борган сари кўпаяверди.

«Красный двигатель» заводида йил бошидан то август ойига қадар 120 та рационализаторлик таклифи тушди. Завод шулардан 38 тасини жорий қилиш натижасида йилга 135 минг сўмлик маблағни тежашга муваффақ бўлди. Шаҳардаги энг катта корхоналардан бири бўлган «Кинап» заводида ҳам ишчиларнинг ихтирочиликлари ва рационализаторлик ҳаракатига катта эътибор берилди. Бу заводда корхона ишчиларидан тушган 106 та рационализаторлик таклифининг 58 тасини ишлаб чиқаришга жорий қилиш натижасида йилга қарийб 100 минг сўмлик маблағ тежалди.

1949 йилда «Кинап» заводида ишлаб чиқариш ҳажми 1948 йилдагига нисбатан 5,5 процент кўпайди. Бу ютуқни қўлга киритишда корхона новаторларининг хизмати катта.

Самарқанд корхоналарининг партия ташкилотлари Ўзбекистон К(б)П Х съездининг қарорларини амалга ошира бориб, Ўзбекистон К(б)П Марказий Комитети ва Ўзбекистон ССР Министрлар Советининг республиканинг 25 йиллиги муносабати билан қилган мурожаати натижасида шаҳар меҳнатқашларида туғилган меҳнат активлигига бошчилик қилди, йиллик планни муддатидан олдин бажариш учун курашни кенг авж олдириб юборди. Ўзбекистон ССР нинг юбилейини муносиб кутиб олиш учун бошланган социалистик мусобақа йиллик топшириқларни муддатидан илгари бажариш, маҳсулот сифатини яхшилаш, таннархини камайтириш, материаллардан яхшироқ фойдаланиш учун кураш шиори остида ўтди. Самарқанд саноати 1949 йилги давлат планини 103 процент бажарди, маҳсулот ишлаб чиқаришни 1948 йилдагига нисбатан 9,2 процент кўпайтирди.

Урушдан кейинги беш йилликнинг охирги йили, айниқса, муваффақиятли йил бўлди. 1950 йилда Самарқанд саноати ва транспортининг ишчи ва инженер-техник ходимлари СХТЗ-НАТИ, «Универсал» тракторларига, «ГАЗ-АА» ва «ЗИС-5» автомашиналарига керакли запас қисмлар, кинотеатрларга ке-

ракли аппаратлар ва бошқа шу кабиларни ишлаб чиқаришни ўзлаштириш учун курашдилар. Дизель, перфоратор, автомашиналарнинг олдинги ўқини капитал ремонт қилиш ҳам яхши йўлга қўйилди. Бундан ташқари кичик механизацияни кенгайтириш, рационализаторлик таклифларини жорий қилиш билан меҳнат унумдорлигини пландагига нисбатан 5 процент ошириш, маҳсулот таннархини қўшимча равишда яна 0,5 процент камайтириш ва брак натижасида бўладиган нобудгарчиликларни нормадагига нисбатан 23 процент камайтириш, пландан ташқари чиқариладиган биринчи сортли маҳсулотни 7 процент кўпайтириш, янги рационализаторлик таклифлари ва ихтироларни жорий қилиш билан бир йилда тежаладиган маблағни 3 миллион сўмга етказиш мўлжалланди.

Зарбдорлик, новаторлик, рационализаторлик ва ихтирочилик ҳар бир корхона коллективи ҳаётида катта ўрин эгаллади. Мамлакатимизга машҳур бўлган новаторлар — Лидия Корабельникова, Александр Чутких, Нина Назарова, Генрих Борткевин, Федор Ковалевлардан ўрнат олиб ишлаётган ишчилар меҳнат методларини гобора такомиллаштириб, кенг ёйдилар.

«Красний двигатель» заводининг тезкор токарлари комсомол Вартанов ва Шчербинлар металл қирқиш тезлигини минутига 250—300 метрга етказиб, иш нормаларини 300—350 процент қилиб бажардилар. Нина Назарованинг издошлари, паровоз депосининг токарлари коммунист И. Новиков ва комсомол А. Коралевлар у ремонтдан бу ремонтгача ишлаш муддатини нормадагига нисбатан икки барабар кўпайтириб, қисқа вақт ичида 11,4 минг сўмлик маблағни тежадилар.

Охунбобоев номидаги кўн заводининг стахановчи ишчилари Лидия Корабельниковадан ўрнат олиб ишлаб, бир йил ичида 3 миллион квадрат дециметр чармни тежадилар ва шу тежалган чармдан 150 минг жуфт пойабзал тикдилар ҳамда тежалган хом ашё билан 22 кун ишладилар. 1950 йилда шаҳардаги 11 та корхонанинг ўзида рационализатор ва ихтирочилар томонидан 772 та рационализаторлик таклифи киритилди, шулардан 360 тасини ишлаб чиқаришга жорий қилиш натижасида 2700 минг сўмлик маблағ тежалди.

1950 йилда шаҳар саноатида ишлаб турган ҳамма ишчиларнинг 94,7 процентини илғорлар ташкил қилди. Нормаларини бажармаётган ишчилар сони анча камайд.

Маҳсулот ишлаб чиқаришни янада кўпайтириш мақсадида кўпгина корхоналарни кенгайтириш ва реконструкция қилиш ишлари амалга оширилди. «Красний двигатель» заводида механика ва қуёв цехларидан иборат бўлган иккита цех ишга туширилди. Чой қадоқлаш фабрикасида чойларни сортларга ажратиш цехи реконструкция қилинди, бир йўла тўрт сортдаги чойни чиқарадиган тўртта аралаштирувчи барабан ўрнатилди. «Ўроқ ва болға» заводида тайёр маҳсулот берувчи цех

ишга туширилди, кўн заводини қуриш ишлари кенг авж олдирилди. 1950 йилда Самарқанд саноат корхоналарини реконструкция қилиш ва қуришга ҳаммаси бўлиб 15 миллион сўмга яқин пул ажратилган эди.

1950 йилда Самарқанд узелининг темир йўлчилари катта муваффақиятларни қўлга киритдилар. Улар юк ортиш йиллик планини 130 процент, юк бўшатиш йиллик планини 112 процент бажардилар. Шу вақт ичида 344 та поезд тезкорлик методлари билан тузилиб, йўлга жўнатилди, 1175 та қизил юлдузли рейслар ўтказилди, 1100 тонна ёқилғи тежалди. Машинист коммунист Демакин 74 тонна ёқилғини тежаб, юксак кўрсаткичларга эришди, автогенчи Б. Жумаев эса беш йилликни 12 йиллик нормани бажариш билан тугаллади.

Шаҳар партия комитети саноат ходимларини тайёрлаш ва кадрларнинг малакасини оширишга катта эътибор берди. 1950 йилда директорлар, корхоналарнинг бош инженерлари, саноат кооперациясининг масъул ходимлари учун иқтисодий билим даражаларини ошириш курслари ташкил этилди.

Самарқанд завод ва фабрикаларида бир йил ичида 6 мингдан кўпроқ ишчи ўз малакаларини оширди ва юқори разряд олди. Ишчи кадрларнинг малакасини ошириш учун кенг имкониятларнинг яратиб берилганлиги, уларнинг маданий-маиший шароити яхшиланганлиги натижасида ишлаб чиқаришдаги қўнимсизлик анча камайди.

Саноат корхоналарининг партия ташкилотлари давлат планини бажариш учун ўз масъулиятларини оширдилар. Мана шуларнинг ҳаммаси сезиларли натижаларни берди. 35 йирик давлат саноат корхонасидан 33 таси ўзининг йиллик топшириқларини тўла, умуман бутун шаҳар саноати йиллик планини 106,4 процент бажарди. Шу билан бирга, меҳнат унумдорлиги 5,1 процент ошди, брак камайди, ассортимент плани яхши бажариладиган бўлди, ишчиларнинг иш ҳақи кўпайди.

Шаҳарнинг маҳаллий ва кооператив саноати яхши ишлайдиган бўлиб қолди, 1950 йил планини 108,3 процент бажарди.

Самарқанд ишчилари, инженер-техник ходимлари тўртинчи беш йиллик планни ялпи маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича 1950 йилнинг августида муддатидан олдин бажардилар. Беш йилликда Самарқанд саноати 1940 йилги даражага етибгина қолмасдан, балки бу даражадан анча ошиб кетди. 1950 йилда ялпи маҳсулот ишлаб чиқариш 1940 йилдагига нисбатан 128,8 процент, 1945 йилдагига нисбатан эса 69,5 процентни ташкил қилди.

«Красний двигатель», «Кинап», моторремонт заводи, авторемонт устаконалари сингари иттифоқ аҳамиятига эга бўлган йирик корхоналар, айниқса, сезиларли равишда ўсди. Шу корхоналар ишлаб чиқараётган маҳсулотнинг шухрати Ўзбекистон доирасидан ҳам анча четга ёйилди. «Красний двигатель»

заводи томонидан трактор, комбайн ва автомобиллар учун ишлаб чиқарилаётган запас қисмлар, «Қинап» заводи ишлаб чиқараётган киноаппаратлар Совет Иттифоқининг ҳамма республикаларига, шунингдек, халқ демократияси мамлакатларига юборилиб турди.

1946—1950 йилларда Самарқанд саноат корхоналарида иттифоқдош республика ва халқ демократияси мамлакатларининг халқ хўжалиги учун 300 хилга яқин маҳсулот турлари ўзлаштирилди ва ишлаб чиқарилди.

3000 киловатт қувватли Толигулон гидроэлектростанцияси ва саноат корхоналаридаги бошқа электростанцияларнинг ишга туширилганлиги туфайли фабрика ва заводларни, шаҳар аҳолисини электр энергия билан таъминлаш яхшиланди. Бироқ шуни ҳам айтиб ўтиш керакки, тўртинчи беш йилликда шаҳар хўжалигига сарф қилинаётган электр энергиянинг миқдори гарчи 6,3 минг киловаттга етган бўлса ҳам, аммо бу электр қуввати корхоналарнинг ўсиб бораётган эҳтиёжини тўла қондира олмади, натижада айрим вақтларда ишларнинг тўхтаб қолиш ҳоллари рўй берди.

1950 йилда қурилиш материалларини ишлаб чиқарувчи давлат саноати ва маҳаллий саноат 1945 йилдагига нисбатан кўп маҳсулот ишлаб чиқарган бўлса ҳам, аммо беш йиллик планни бажара олмади. Бунга бу корхоналарда ишлаб чиқариш жараёнларининг механизациялаштирилмаганлиги, ишчилар орасида социалистик мусобақанинг яхши ташкил қилинмаганлиги асосий сабаб бўлди. Қурилиш материаллари саноати ходимларининг айби билан бир қанча саноат объектиларини фойдаланишга топшириш кечикиб кетди. Шунга қарамай, умуман шаҳар индустрияси муваффақиятли ривожланиб борди.

1950 йилда Самарқандда 38 та йирик саноат корхоналари ишлаб турди. Шулардан 8 таси Иттифоқ ва 30 таси республика қарамоғидаги корхоналар бўлиб, йилига 1 миллиард сўмдан кўпроқ маҳсулот ишлаб чиқарди. Бундан ташқари 4 та маҳаллий саноат корхоналари ва 20 та ҳунармандчилик-кооператив артеллари 61,4 миллион сўмлик истеъмол молларини ишлаб чиқарди. Шундай қилиб, 1950 йилда Самарқанднинг давлат саноати ва маҳаллий саноати ялпи маҳсулот ишлаб чиқаришини 1945 йилдагига нисбатан икки баравар кўпайтирди.

Меҳнат унумдорлигининг ўсганлиги Самарқанднинг саноат корхоналарида ялпи маҳсулот ҳажминини кўпайтиришни таъминловчи муҳим манба бўлди. Агар 1940 йилда давлат ва кооператив саноатида ҳар бир ишчи тайёрлаб берган маҳсулотни 100 процент деб қабул қилсак, 1950 йилда бу даража 113 процентга етди.

Бу муваффақиятни қўлга киритишга ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг такомиллаштирилганлиги ва техника тарақ-

қиёти, шунингдек, меҳнат шароитининг яхшиланганлиги, уруш вақтида жорий қилинган иш вақтидан ташқари ишлашга барҳам берилганлиги, ишчи ва хизматчиларга отпускарлар бериш тартибининг қайта тикланганлиги ҳам ёрдам берди. Тўртинчи беш йилликда саноатни қайта қуриш ва янада ривожлантириш масалалари энг муҳим вазифалардан бири бўлган ишчи кадрлар тайёрлашнинг, айниқса, малакали ишчи кучи тайёрлашнинг энг муҳим вазифаларидан бирини ҳал этишни талаб қилди. Саноат корхоналарини ишчи кучи билан таъминлаш учун 1940 йилнинг охирида ташкил этилган давлат меҳнат резервлари системаси асосий манбадир. Ҳукуматнинг ҳунар билим юртлари ва фабрика-завод таълими мактабларида сиёсий-тарбиявий ишларнинг аҳволи тўғрисидаги қарорини амалга ошириш натижасида ёш ишчиларни тайёрлаш даражаси кўтарилди, ҳунар ва темир йўл билим юртлари ҳамда фабрика-завод таълими мактабларининг ўқув устахоналари зарур ускуна ва асбоблар билан таъминланди.

1950 йилда Самарқанддаги темир йўл ҳунар билим юртлари ва 5 фабрика-завод таълими мактабларида 1,5 минг ўқувчи ўқиди. Дастлабки ҳисобларга кўра 1946—1950 йилларда шаҳардаги ҳунар билим юртлари ва фабрика-завод таълими мактабларида турли ихтисослар бўйича 2,5 мингдан ортиқ ишчи тайёрланган.

Партия, комсомол, касаба союз ташкилотлари тўртинчи беш йилликда ишчи ва инженер-техник ходимларнинг малакасини ошириш борасида катта иш қилди. Самарқанднинг кўпгина корхоналарида илғор меҳнат методларини ўрганиш мактаблари, иккинчи касб ўргатадиган мактаблар, аъло сифатли маҳсулотлар ишлаб чиқариш, ускуналардан фойдаланишнинг рентабеллигини ошириш йўллариини ўргатувчи мактаблар ташкил этилди. 1950 йилда шаҳар саноат корхоналарида ишлаб турган ишчи ва хизматчиларнинг сони 1940 йилда Самарқанд областида ишлаган ишчи ва хизматчилар сонидан анча кўп эди.

Малакали кадрлар тайёрлашда катта ютуқлар қўлга киритилганлигига қарамай жамоат ташкилотлари, саноат корхоналари маъмуриятининг бу соҳадаги ишида қийинчиликлар ва камчиликлар ҳам учраб туради. Малакали ишчилар, техниклар, инженерлар етишмас, маҳаллий миллатлардан турли ихтисослар бўйича ишчилар тайёрлаш яхши йўлга қўйилмаган эди. Хотин-қизларни раҳбарлик лавозимларига кўтариш яхши ташкил этилмаганди. Социалистик қурилиш авж олган сари бу қийинчиликлар ва камчиликлар аста-секин тугатилди.

Партия ва жамоат ташкилотларининг муайян мақсадни кўзлаб ишлашлари, шаҳардаги ишчи, инженер-техник ходимларнинг фидокорона меҳнатлари натижасида Самарқанд саноат корхоналари тўртинчи беш йиллик планни муддатидан

олдин бажарди, маҳсулотнинг миқдори кўпайди ва сифати яхшиланди.

Совет халқи урушдан кейинги биринчи беш йиллик планини муваффақиятли бажариб, Коммунистик партия раҳбарлигида социалистик қурилишнинг янги вазифаларини амалга оширишга киришди. Партия XIX съездининг беш йиллик план директиваларида кўрсатиб ўтилганидек, «тўртинчи беш йиллик планининг муваффақиятли бажарилганлиги халқ хўжалигининг ҳамма тармоқларини янада юксалтириш, халқнинг моддий фаровонлигини ошириш, соғлиқни сақлаш ва маданий савиясини янада ўстиришни таъминлайдиган янги беш йиллик плани қабул қилишга» имкон берди.

Бешинчи беш йиллик план директива лойиҳасида социалистик экономикани янада ўстириш учун хўжаликнинг ички ресурсларини сафарбар қилиш, давлат интизомига қаттиқ риоя қилиш ва ҳар бир корхонанинг ишлаб чиқариш планини белгиланган ассортиментда бажаришга эришиш зарурлиги кўрсатиб ўтилди.

Умумиттифоқ планини бажаришда Ўзбекистон ССР га муҳим ўрин берилди. Республикамиз табиий ресурси ва экономикаси жиҳатидан асосий пахта базаси бўлиб қолди. Пахтачилик билан алоқадор оғир саноатни, биринчи навбатда қишлоқ хўжалик ва тўқимачилик машинасозлигини тез суръатлар билан ривожлантириш кўзда тутилди. Республикани электрлаштириш яхши йўлга қўйилди, чунки бу нарс а ишлаб чиқаришда механизациялаш ва автоматлаштиришни кенг жорий қилишни таъминлайди.

Партия XIX съезди СССР халқ хўжалигини ривожлантиришнинг 1951—1955 йилларга мўлжалланган бешинчи беш йиллик плани директивалари 1952 йил 6—8 сентябрда бўлиб ўтган XIII Самарқанд шаҳар партия конференциясида муҳокама қилинди. Конференция Самарқанд саноатини, жумладан, энергетика саноатини ривожлантириш вазифаларини белгилаб берди. Чунки халқ хўжалигининг ҳамма тармоқларини, маданиятни янада ривожлантириш ва аҳолининг маиший эҳтиёжларини қондириш биринчи галда шу эҳтиёжларнинг электр энергия билан таъминланишига боғлиқ эди.

Беш йиллик планда Дарғом дарёсида қурилаётган 15 минг киловатт қувватли Хишрав гидроэлектростанциясини ва шаҳарнинг саноат корхоналаридаги бир қанча дизель станцияларини ишга тушириш кўзда тутилди. Бу станцияларнинг ишга туширилиши натижасида 1955 йилда Самарқанднинг электр баланси қарийб уч барабар кўпайди ва шу тариқа шаҳар хўжалигининг электр энергияга бўлган эҳтиёжи таъмин қилинди.

Бешинчи беш йиллик планда ҳар йили 200 минг тонна ўғит ишлаб чиқарадиган суперфосфат заводи ни қуриш, Охун-

бобоев номидаги кўн заводини йилга 150 миллион ва ундан ҳам кўпроқ юқори сифатли терилар ишлаб чиқарадиган қилиб реконструкция қилиш планлаштирилди.

«Красний двигатель» заводиди янги цехларнинг қурилганлиги трактор деталлари ишлаб чиқаришни кўпайтиришга ёрдам берди. Шойи тўқиш фабрикасида шойи ва ип аралаш шойи газламалар ишлаб чиқариш икки баравар кўпайтирилди. «Кинап» заводи кино саноати учун маҳсулотнинг янги турларини ўзлаштириш ҳамда маҳсулотни модернизациялаштиришни планлаштирди.

Кон-руда индустрияси янада ривожланди. Озиқ-овқат саноатини ривожлантиришга катта эътибор берилди. Масалан, 1951 йилда «Ўроқ ва болға» консерва заводи маҳсулот хилларини кўпайтириши керак эди.

Маҳаллий ва кооператив саноати анча мустақамланди. 1951 йилда аҳолига 800 хил маҳсулот етказиб бераётган арава-темирчилик, керамика, тунукачилик, механика, тўқувчилик, этикдўзлик, тикувчилик ва темирчилик цехлари реконструкция қилинди.

Самарқанд шаҳар партия ташкилоти Ўзбекистон Коммунистик партияси X съезди, V область ва XIII шаҳар партия конференцияларининг меҳнаткашларнинг моддий даражаси ва маданий савиясини янада ошириш тўғрисидаги қарорига амал қилиб, давлат планларини муддатидан олдин бажариш учун бошланган социалистик мусобақага бошчилик қилди, оммавий-сиёсий ишларни кучайтириб юборди.

Саноат корхоналарининг коллективлари ўз зиммаларига қўшимча мажбуриятларни олиб, ўзaro социалистик шартномаларни туздилар. «Красний двигатель» заводининг коллективи традицион май олди мусобақасига қўшилиб, 1951 йилнинг биринчи квартал планини ошириб бажарди ва Тошкент қуёвчиларининг чақириғини қабул қилиб, апрель ойи мажбуриятларини ошириб бажариш учун курашни авж олдириб юборди. А. Ройтман бошчилигидаги цех коллективи мусобақада энг яхши натижаларга эришиб, планни 130 процент бажарди.

1951 йилнинг июль ойида Самарқанд область касаба союзлари Совети металл ишлаб чиқариш саноати корхоналаридаги 480 новаторнинг иштироки билан илғор токарларнинг шаҳар йиғилишини ҳамда фабрика-завод маҳаллий комитетлари раисларининг социалистик мусобақага раҳбарлик қилишдаги тажрибаларини алмашишга бағишланган кенгашини ўтказди. Бу йиғилиш ва кенгашларда «Красний двигатель», «Ўроқ ва болға» ҳамда бошқа заводларнинг вакиллари мусобақани тўғри ташкил этиш, меҳнатнинг социалистик формаларини кенг жорий қилиш, шу корхона цехларида коллективнинг стахановчилик ҳаракатига ўтиш учун зарур шарт-шароитларнинг яратилганлиги тўғрисида гапириб бердилар.

Самарқанд қасаба союз ташкилотлари СССР Қасаба союзлари Х съезди ва Ўзбекистон Қасаба союзлари II союзлараро конференциясининг қарорларига амал қилиб, ишлаб чиқариш кенгашларининг ишига раҳбарликни яхшиладилар. 1951 йилда область қасаба союзлари Совети фабрика-завод маҳаллий комитет раисларининг ҳисоботларини бир неча марта тинглади ва ишлаб чиқариш кенгашларининг ишини уюштиришга бағишлаб инструктив кенгашлар ўтказди. Кўпгина фабрика ва заводларда ишлаб чиқариш кенгашлари тез-тез

„Хужум“ шойи туқиш фабрикасининг ишчи ветеранлари: Ойқара Умарова ва Бибиражаб Абдурасулова.

ўтказиладиган бўлди. Ишлаб чиқариш кенгашлари қасаба союз комитетларининг асосий иш участкаларидан бирига айланди.

Ишлаб чиқариш кенгашлари ускуналар устидан назорат ўрнатиш, олинган социалистик мажбуриятлар, ишлаб чиқариш планларининг бажарилишини текшириш ва муҳокама қилиш, техника тадбирларини жорий қилиш, стахановчилик методларини ёйиш, брак ишлаб чиқаришга сабаб бўлаётган ишлаб чиқаришдаги камчилик ва нуқсонларни, ҳўжасизлик ҳамда моддий маблағларни унутмас сарфлаш натижасида келиб чиқаётган нобудгарчиликларни тугатиш йўлларини кўрсатиб бериш каби масалалар билан шуғулланди.

1951 йилда Охунбобоев номидаги кўн заводининг завод комитети ва цех комитетлари 32 марта ишлаб чиқариш кенгаши-ни ўтказди. Бу кенгашларда рационализаторлардан тушган таклифлар кўриб чиқилди. Бу таклифлардан 121 таси жорий қилинганлиги натижасида завод 56 минг сўмлик маблағни те-жашга муваффақ бўлди. «Хужум» пиллакашлик фабрикасида ишлаб чиқариш кенгашининг аъзолари беш йилликнинг бирин-чи йилида 168 та рационализаторлик таклифини муҳокама қилдилар. Бу таклифлардан 146 тасини ишлаб чиқаришга жо-рий қилиш натижасида 23 минг сўмлик маблағ тежалди. «Красный двигатель» заводидида 1951 йилнинг 10 ойи ичида 8 та умумий, 249 та цех ва участка ишлаб чиқариш кенгашлари ўт-казилди, 1100 та рационализаторлик таклифлари кўриб чиқил-ди. 743 та рационализаторлик таклифларини ишлаб чиқариш-га жорий қилиш натижасида 300 минг сўмлик маблағ те-жалди.

Шаҳар саноат корхоналарида омманинг меҳнатдаги ак-тивлиги тобора ўса борди. 1951 йилда саноатдаги ишчилар-нинг 70 проценти социалистик мусобақада қатнашди ва барча ишчиларнинг 96 проценти иш нормаларини тўла ва ошириб бажарди. Аъло сифатли маҳсулот ишлаб чиқарувчи бригада номини олиш учун курашаётган 196 та бригаданинг 167 та-сига мана шундай фахрли ном берилди. Шаҳар корхоналари-даги 29 цех, 56 бригада ва 19 смена ишчилари стахановчаси-га меҳнат қилувчи коллектив ҳисобланарди. 136 бригада хом ашё, материаллар, ёқилғи ва электр энергияни комплекс ра-вишда тежаш мусобақасида қатнашди. Саноат корхоналари ва транспортнинг минглаб новаторлари юксак меҳнат унум-дорлигига эришдилар. Булар орасида коммунистлардан «Ху-жум» фабрикасининг кўп станокчиси К. Раҳматова, паровоз депосида лунинчи машинист М. Жигулин, Хишрав гидро-электростанцияси қурилишида дурадгор М. Истомин ва бош-қа кўпгина новаторлар бор эди.

1951 йилда Самарқанд йирик саноатини реконструкция қилиш ва янги цехлар қуришга 22 миллион сўмдан кўп маб-лағ сарфланди, яъни маҳсулот ишлаб чиқариш планини 109,7 процент бажарди, ишлаб чиқарилаётган маҳсулот ҳажминин 1950 йилги даражадан 15 процент оширди ва пландан ташқари 124 миллион сўмлик маҳсулот берди. Шунингдек, пландан ташқари жамғармалар тўплаш билан 5 миллион сўмдан кўп-роқ хом ашё, материаллар, ёқилғи ва электр энергия тежалди, 416 та рационализаторлик таклифлари ва ихтироларини жо-рий қилиш натижасида 3 миллион сўмдан кўпроқ маблағ те-жалди. Шаҳар маҳаллий саноат корхоналари ишлаб чиқа-риш планини ошириб бажардилар.

1951 йилда энг яхши натижаларга эришган Темир йўл ра-йони корхоналари планини 111,7 процент, Боғишамол райони-

нинг корхоналари эса 109,8 процент бажардилар. Меҳнат унумдорлиги шаҳар саноатининг ҳамма турлари бўйича 1951 йилги планга нисбатан 9,2 процент, 1950 йилдагига нисбатан эса 22 процент ошди.

Самарқанд шаҳрининг саноат корхоналари маҳсулот таннархини камайтириш натижасида 6870 минг сўмни тежаб, пландан ташқари 18 миллион сўмга яқин жамғарма олдилар. Ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг таннархи 1951 йил пландагига нисбатан 0,4 процент, 1950 йилдагига нисбатан эса 4 процент камайтирилди.

Беш йилликнинг биринчи йилида чой қадоқлаш фабрикаси (115 процент), «Кинап» заводи (108,9 процент), кўн заводи (110,9 процент), 8-нон заводи (138,4 процент), трикотаж фабрикаси (123,9 процент) давлат планини муваффақиятли равишда тўла ва ошириб бажарди. Шунингдек, Самарқанд корхоналарининг 12 таси планни бажара олмади. XIII шаҳар партия конференцияси қайд қилиб ўтганидек, бу корхоналарнинг раҳбарлари ва жамоат ташкилотлари ишчилар орасида социалистик мусобақани яхши ташкил этмадилар, илғорлар тажрибасини ёймадилар, техника тараққиёти учун курашмадилар. Натижада меҳнат унумдорлигини ошириш ва маҳсулот сифатини яхшилаш, таннархини камайтириш каби масалалар бажарилмади.

Капитал қурилиш планининг бажарилмаганлиги Самарқанд саноатининг 1951 йилдаги ишида жиддий камчиликлардан бири бўлди. Жумладан, Хишрав гидроэлектростанцияси, суперфосфат заводи, шойи тўқиш фабрикаси ва бошқа баъзи бир корхоналарни қуриш ишлари қониқарсиз олиб борилди. Қурилишларда меҳнат яхши ташкил этилмади, қурилиш механизмлари ускуна, транспорт воситалари ва шу кабилардан тўла фойдаланилмаганлиги бунга асосий сабаб бўлди. Ғишт заводларида такомиллаштирилган техника воситалари, механизация ишлаб чиқаришга яхши жорий қилинмаганлиги сабабли қурилиш объектлари ғишт билан тўла таъминланмади.

1952 йилда Самарқанд саноатининг ишчилари ишлаб чиқариш ҳажмини 1951 йилга нисбатан камида 15 процентга кўпайтириш, йиллик планни 5 декабргача бажариш, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг таннархини пландагига нисбатан 2 процент камайтириш, пландан ташқари 25 миллион сўмлик жамғарма олиш, саноатда оборот маблағларининг оборот қилинишини 6 кунга тезлатиш, халқ хўжалигига 25 миллион сўмни сарфлаш, рационализаторлик ва ихтирочилик ҳаракатини кучайтириш билан 5 миллион сўмни тежаш тўғрисида ўз зиммаларига юксак социалистик мажбурият олдилар. 1952 йилда «Красный двигатель» кўн заводи, чой қадоқлаш фабрикаси ва бошқа корхоналарнинг ишчилари стахановчасига меҳнат қилувчи коллектив номини олиш, хом ашё, материаллар, ёқилғи

ва электр энергияни кам сарфлаш натижасида 8 миллион сўмлик маблағни тежашга мажбурият олдилар.

Шаҳар корхоналаридаги ишчилар хом ашё, материалларни тежаш, юқори сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш, квартал ва йиллик планларни муддатидан олдин бажариш учун курашни авж олдириб юбордилар.

Самарқанд мева-консерва заводининг коллективи Қашқадарё областидаги Китоб консерва заводининг коллективи билан мусобақалашиб, 1952 йил биринчи квартал планини ялпи маҳсулот бўйича 163 процент, консерва ишлаб чиқариш бўйича 139,2 процент бажарди, шунингдек, жамики маҳсулотнинг 87 процентини юқори сортли қилиб ишлаб чиқарди.

Ишлаб чиқариш илғорлари А. Ризаева (консерва цехи), Б. Мамадалиева, К. Романюта, Т. Титова (фабрикат цехи), Иброҳимова, К. Қурбонова, А. Бикова (тунука-банка цехи) ва бошқалар юксак кўрсаткичларга эришиб, смена топшириқларини 180—200 процент бажардилар. Заводда Федор Ковалев, Нина Назарова, Лидия Корабельникова каби илғорлар ва новаторларнинг тажрибаларидан кенг фойдаланилди. Заводнинг 224 ишчисидан 159 киши стахановчи ва 65 киши зарбдордир. Самарқанд мева-консерва заводида иш нормалари ўрта ҳисобда 143,8 процент бажарилди.

Самарқанднинг шойи тўқиш фабрикаси биринчи квартал планини ассортимент бўйича 108 процент, маҳсулот сифатини яхшилаш бўйича эса пландаги 61,4 процент ўрнига 64,7 процент қилиб бажарди. «Хужум» пиллакашлик фабрикаси Ўзбекистон тўқимачилик саноатининг новаторлари Турдиев ва Тошпўлатовнинг иш методларини ишлаб чиқаришга жорий қилиб, 1952 йил биринчи квартал планини 105,4 процент бажарди, маҳсулот сифатини яхшилаш билан пландан ташқари 132,8 минг сўмлик фойда олди, 3,7 тонна пиллани тежаб қолди.

«Кинап» заводининг 6-цех слесари Иванов ускуналардан унумли фойдаланиш мақсадида Нина Назаровага эргашиб, ҳамма станокларнинг яхши ишлашини таъминлашни ўз зиммасига олди. Контроль мастери М. Кузнецова деталларни операциялар бажарилаётган иш жойида қабул қилиб олиш методини жорий қилди. «Красный двигатель» заводида мастер Р. Ражабов участкаси давлат маблағларини анча тежашга эришди. Участка коллективи 1952 йилнинг биринчи кварталда 40 минг сўмга яқин маблағни тежади. Шундан 15 минг сўми ёрдамчи материал ва асбобларни тежаш натижасида қўлга киритилди. Мастер Ражабов участкаси ишлаб чиқаришда катта муваффақиятларга эришганлиги учун унинг коллективига стахановча меҳнат участкаси унвони берилди.

Коммунист ва комсомоллар ҳамма соҳада бўлгани каби бу соҳада ҳам юксак ишлаб чиқариш кўрсаткичлари учун курашнинг олдинги сафларида бордилар. Улар прогрессив ташаббус-

ларни бошлаб бериш билан бирга социалистик мусобақанинг ҳам ташкилотчилари бўлдилар. Масалан, «Красний двигатель» заводининг куюв цехида мастер, коммунист М. Рябухин биринчи бўлиб коммунизм қурилиши фондига маблағлар тежаш мусобақасини таклиф қилди. Комсомол, мастер Б. Ирих сменаси ишлаб чиқаришда катта муваффақиятларга эришди. Мусобақа натижаларини якунлашда бу смена биринчи ўринни олди ва унга кўчма Қизил Байроқ ордени ва биринчи даражали Фахрий ёрлиқ топширилди.

«Красний двигатель» заводида аъло сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш учун авж олдирилган социалистик мусобақага ишчиларнинг 80 проценти қатнашди, бракни кескин равишда камайтириш ва маҳсулот сифатини оширишга эришган 16 та бригадага аъло сифатли маҳсулот чиқарувчи бригада номи берилди.

Октябрь олди мусобақасига шаҳар ишчилари ва инженер-техник ходимларининг 95 проценти қатнашди, аъло сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш учун 318 та бригада тузилди. Шу бригадаларда 3,5 мингдан кўпроқ киши меҳнат қилди, 93 бригадага аъло сифатли маҳсулот ишлаб чиқарувчи коллектив номи берилди. Самарқанднинг Боғишамол ва Сиёб районларидаги корхоналарда 296 минг сўмлик хом ашё, материал, ёқилғи ва электр энергия тежалди.

Самарқанд шаҳар Советининг ижроия комитети саноат корхоналарига ишлаб чиқариш планларини бажаришда катта амалий ёрдам бериб турди. Шаҳар Совети ижроия комитетининг мажлисларида иттифоқ, республика қарамоғидаги корхона, саноат кооперацияси ва инвалидлар кооперацияси артеллари, маҳаллий саноат корхоналарининг ярим йиллик ва йиллик планларини қандай бажараётганликлари муҳокама қилинди. Танқид ва ўз-ўзини танқидни кенг қўллаш асосида камчиликлар очиб ташланди ва бу нуқсонларни бартараф этишнинг конкрет йўллари белгилаб берилди. Жумладан, ижроия комитет мажлисларида «Красний двигатель» заводида кўп меҳнат талаб қиладиган ишларни механизациялаш, гўшт комбинатининг молиявий-хўжалик фаолиятини, нон заводларида маҳсулот сифатини яхшилаш, 8- ва 13-ғишт заводлари бошқармаларининг планларни қандай бажараётганликлари, Хишрав гидроэлектростанциясини қуриш ҳамда шу қурилишда ишловчи ишчи ва хизматчиларга қандай маданий-маиший хизмат кўрсатилаётганлиги каби масалалар кўриб чиқилди.

Партия, совет ва касаба союз ташкилотларининг раҳбарлиги, ишчилар синфининг фидокорона меҳнати туфайли Самарқанддаги давлат корхоналари, маҳаллий ва кооператив саноат корхоналари йиллик планни 102,5 процент бажарди. Меҳнат унумдорлиги планда белгиланганидан 7 процент ошиб кетди. Маҳсулот таннархини камайтириш билан 6665 минг

сўмлик маблағ тежалди. 1952 йилда корхоналарни реконструкция қилиш ва капитал қурилишга 43 миллион сўмга яқин пул сарфланди.

Ишлаб чиқариш илғорлари анча кўпайди. 1952 йилда ишлаб чиқариш операциясини аъло бажариш ва унга сарф бўлаётган меҳнатни камайтириш учун 845 та бригада ва 11 та цех аъло сифатли маҳсулот ишлаб чиқараётган, стахановчасига меҳнат қилаётган, фан ходимларининг ишлаб чиқариш ходимлари билан ижодий ҳамкорлик қилаётган бригадаси номини олиш учун курашди. Бу ҳамкорлик 1952 йилда 717 та рационализаторлик таклифларини жорий қилиш натижасида 3422 минг сўмлик маблағни тежашга имкон берди.

Оборот маблағларининг оборот тезлиги тезлаштирилди. Шаҳардаги 11 та корхонада шу йўл билан 42,2 миллион сўм пул бошқа ишларга сарфланди, хом ашё, ёқилғи ва материалларни тежаш натижасида 8 миллион сўмдан кўпроқ маблағ тежалди.

Темир йўл узели, автотранспорт ва шаҳар темир йўл коллективи ҳам бирмунча ютуқларни қўлга киритдилар. Юкларни ташиб бериш плани 109,7 процент, вагонларга юк ортиш плани 128 процент ва юк бўшатиш плани 110 процент қилиб бажарилди.

1952 йилда Самарқанд саноати маҳсулотнинг янги турларини ишлаб чиқаришни ўзлаштирди. Масалан, «Кинап» заводи янги киноустановкаларни кўплаб ишлаб чиқаришга киришди. 26 Боку комиссарлари номидаги шойи тўқиш фабрикаси штапель газлама ишлаб чиқаришни яхши йўлга қўйди, бахмал ва туқли газдамалар ишлаб чиқаришга тайёргарлик кўра бошлади.

1953 йилда Самарқанд саноатини ривожлантиришда янги-дан-янги муваффақиятлар қўлга киритилди. Кўпгина саноат корхоналари, ҳунармандчилик кооперацияси, транспорт ва қурилиш коллективлари коллектив шартномаларни қайта кўриб чиқиб оширилган мажбуриятларни ўз зиммаларига олдилар. 1953 йилда 150 та коллектив шартнома тузди. Бу шартномаларнинг лойиҳалари фабрика ва завод йиғилишларида кенг муҳокама қилинди. Ишчи ва хизматчиларнинг 95 проценти қатнашган мана шу умумий йиғилишларда барча техникавий-иқтисодий кўрсаткичлар ва уй-жой шароитини яхшилашга қаратилган 1000 дан кўпроқ таклифлар киритилди.

Сиёб районидаги илғор фабрика ва заводлар Боғишамол районидаги корхона коллективларини социалистик мусобақага чақирди. Сиёб район меҳнаткашларининг мажбуриятларида ишлаб чиқариш планини 10 декабргача бажариб, пландан ташқари 15 миллион сўмлик маҳсулот ишлаб чиқариш, меҳнат унумдорлигини пландагига нисбатан 6 процент оширишга эришиш, маҳсулот таннархини 5 процент, бракдан келади-

ган нобудгарчиликларни 1952 йилдагига нисбатан 25 процент камайтириш, 170 минг сўмлик маблағни тежашга имкон берадиган 250 та рационализаторлик таклифларини ишлаб чиқиб, ишлаб чиқаришга жорий қилиш, оборот маблағларининг оборотини пландагига нисбатан икки кун миқдорида тезлаштириб, камида 1,5 миллион сўмни давлатга бўшатиб бериш, тажриба айирбошлаш ва илғор меҳнат методларини жорий қилишни кенг авж олдириш мўлжаллаб қўйилди. Боғишамол ва Темир йўл район меҳнаткашлари ҳам шундай мажбуриятларни қабул қилдилар.

Корхоналарнинг коллектив шартномалари ва социалистик мажбуриятларида маҳсулотнинг янги турларини ўзлаштиришга катта эътибор берилди. Чунончи, «Қинап» заводида бир қанча янги маҳсулотларни — узлуксиз ҳаракат қилувчи тўғриланган бир меъёردа ишловчи аппарат, қўшма кинорадиоустановкаларни ўзлаштириш кўзда тутилди. «Красний двигатель» заводида сифатли деталлар ишлаб чиқариш учун технология жараёни қайта қурилди, янги станоклар ишга туширилди. Пиллакашлик фабрикасида техникани тараққий эттириш йўли билан меҳнат унумдорлигини ошириш ва биринчи сортли хом ипак ишлаб чиқаришни 70 процентга етказиш учун янги резервлар қидириб топилды.

1953 йилнинг биринчи кварталда Самарқанд саноат корхоналарида ишлаб чиқариш ҳажми 1952 йилнинг биринчи кварталига нисбатан 6 процент ошди. Маҳсулот таннархи пландагига нисбатан 1 процент камайди, меҳнат унумдорлиги эса 2,6 процент кўпайди, 3 миллион сўмдан кўпроқ хом ашё, материал, ёқилғи ва электр энергия тежалди.

Кўпгина саноат корхоналарининг коллективлари давлат планлари ва олинган мажбуриятларни миқдор ва сифат жиҳатидан ошириб бажардилар. Чой қадоқлаш фабрикаси Бутуниттифоқ социалистик мусобақасида иккинчи ўринни эгаллади ҳамда аъло сифатли маҳсулот ишлаб чиқарувчи корхона номини ва 45 минг сўм миқдорида Бутуниттифоқ мукофотини олди; енгил саноат корхоналарининг Бутуниттифоқ мусобақасида учинчи ўринни эгаллаган шойи тўқиш фабрикаси 30 минг сўмлик мукофот олди; Охунбобоев номидаги кўн заводи чарм моллар ишлаб чиқариш планини 105,6 процент бажарди ва маҳсулот таннархини 1,2 процент камайтирди.

Социалистик мажбуриятларни бажаришнинг йиллик якуналари бўйича 133 бригадага аъло сифатли маҳсулот ишлаб чиқарувчи коллектив унвони берилди. Пиллакашлик фабрикасида Х. Иброҳимов бошлиқ ипак бўёқчилар бригадаси иш вақтидан ва ускуналардан унумли фойдаланиб, бўяш технологиясини такомиллаштириб, маҳсулот ишлаб чиқаришни қарийб икки барабар кўпайтирди ва унинг сифатини яхшилаб катта

шуҳрат қозонди. Самарқанд станцияси паровоз депосининг катта машинисти, коммунист В. М. Егорицев бригадаси бу борада яхши натижаларга эришди. 1953 йилнинг феввалидаёқ бу бригада 15 та оғир юкли поездларни ҳайдаб манзилга етказди ва пландан ташқари 11,5 минг тонна юк ташиб берди, 115 тонна ёқилғини тежади.

1953 йилда социалистик мусобақанинг турли хил формаларига 7859 киши тортилди. 3371 киши аъло сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш, 2000 дан кўпроқ киши ишлаб чиқариш операциясини аъло даражада бажариш ва унга сарфланаётган меҳнатни камайтириш учун курашди; 55 бригада, 16 цех ва 9 участка стахановчи коллектив номини олди.

1953 йилда саноатнинг ялпи маҳсулоти қарийб 1,5 миллиард сўмни ташкил қилди, ишлаб чиқариш ҳажми 1950 йилдагига нисбатан 43 процент кўпайди. Саноат корхоналарининг илғорлари ва рационализаторлари ишлаб чиқариш жараёнларини яхшилашга доир 170 дан кўпроқ рационализаторлик таклифларини киритдилар.

Самарқанд ишчилари саноатни ривожлантириш суръатларини йилдан-йилга тезлаштира борди. 1954 йилда ишлаб чиқарилган ялпи маҳсулотнинг ҳажми 1,6 миллиард сўмга етди, ишлаб чиқаришнинг ўсиши эса беш йилликнинг тўрт йилида 62,7 процентни ташкил этди. Шу вақт ичида ишлаб чиқариш майдонлари ўрта ҳисобда 15—16 процент, ишчилар сони эса 22 процент кўпайди.

1954 йилда Самарқанднинг айрим корхоналарида саноат ишлаб чиқаришининг ўсиши 1950 йилга нисбатан қуйидагича бўлди: чой қадоқлаш фабрикасида 93,8 процент, «Красный двигатель» заводида 88,8 процент, пахта заводида 72 процент, кўн заводида 54 процент, кооператив саноат корхоналарида 68,5 процент.

Шу йиллар ичида меҳнат унумдорлиги анча ошди. 1950 йилда ўрта ҳисобда 72261 сўмлик, 1951 йилда 79932 сўмлик, 1953 йилда 92994 сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарилган бўлса, 1954 йилда 96214 сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарилди. Саноатда меҳнат унумдорлиги 1950—1954 йилларда 33 процент кўпайди.

Меҳнат унумдорлигини оширишдаги муваффақиятлар, аввало, янги техникани ва илғор технологияни жорий қилиш, меҳнатни ва ишлаб чиқаришни яхши ташкил этиш, ишчиларнинг маданий-техникавий савиясини тинмай ошириш, илғорлар тажрибасини ўзлаштириш ва ёйиш йўли билан қўлга киритилди.

Беш йилликнинг тўрт йилида янги корхоналар қуриш ва борларини реконструкция қилишга 177,6 миллион сўм ажратилди. Ишлаб чиқариш воситалари 80 миллион сўм миқдорида кўпайди.

Самарқанд фабрика ва заводлари янги маҳсулотлар — тракторларга керакли деталлар ва запас қисмлар, кино-радио установакалар, олтингургурт кислотаси,ғижим духоба хонатлас, ғўшт ва сабзавот консервалари, юқори сифатли чарм маҳсулотларини ишлаб чиқаришга киришди.

Шу фактларнинг ўзи саноат корхоналарида фидокорона меҳнат қилаётган ишчилар синфи бешинчи беш йилликда қўйилган вазифаларни бажаришга ўзининг муносиб ҳиссасини қўшганлигини, мамлакатимизда социализм қурилишини тугаллашда актив қатнашганлигини яққол кўрсатиб турибди.

Бешинчи беш йилликнинг охириги йили бўлган 1955 йилда Самарқанд саноати ходимлари олдига катта ва масъулиятли вазифалар қўйилди. Суперфосфат заводи, Ҳишрав гидроэлектростанцияси ва бошқа объектларни фойдаланишга топшириш керак эди. «Красний двигатель» заводида чўян қуйишни ва ўзакларни тўлдиришни механизациялаш, металлларни ишлашда тезкорлик ва куч методларини жорий қилиш, станокда ишловчиларнинг 40 процентини малакасини ошириш мўлжаллаб қўйилди. Шойи тўқиш фабрикасининг ишлаб чиқариш майдонларини кенгайтириш, тукли газламалар ишлаб чиқаришнинг янада такомиллашган методларини ўзлаштириш кўзда тутилди.

Маҳаллий саноат ва кооператив саноатида 1955 йилнинг охиригача химиявий тозалаш ва каравот фабрикасини, иккита маиший комбинатни фойдаланишга топшириш планлаштириб қўйилди, мебель фабрикаси ва металл буюмлар ишлаб чиқариш заводининг лойиҳаси ишлаб чиқилди. Буларни ишга тушириш халқ истеъмол моллари ишлаб чиқаришни кўлайитиришга имкон беради.

Самарқанд саноатининг ишчилари давлат планини 1955 йил 21 декабрга қадар тўла бажариш, пландан ташқари 35 миллион сўмлик маҳсулот бериш тўғрисида социалистик мажбуриятни қабул қиладилар. Улар беш йиллик плани 25 ноябрга қадар муддатидан олдин бажариш, пландан ташқари 172 миллион сўмлик маҳсулот ишлаб чиқариш, меҳнат унумдорлигини 38,3 процент оширишга қарор қиладилар.

Самарқанднинг илғор ишчилари, инженер-техник ходимлари беш йилликни муддатидан олдин бажариш учун социалистик мусобақага қўшилиб, меҳнатда янги муваффақиятларни қўлга киритдилар. Бу мусобақада 18 мингдан ортиқ киши қатнашди.

«Красний двигатель» заводининг токари Волобуева, созловчи Ҳайдарова, пайвандчи Яковеня, слесарь Блиновлар топириқларини 200—220 процентга етказадилар. Улар 1955 йилнинг январидан бошлаб 1956 йил ҳисобига ишлай бошлайдилар. Тикувчилик фабрикасининг Володина ва Барелюк бригадаларига меҳнат унумдорлиги коллективи номи берилди.

Шойи тўқиш фабрикасида тўқувчилардан Япринцева ва Бельзерцева бир йўла 6 тўқув станогига ишлаб 1956 йил ҳисобига юқори сифатли маҳсулот ишлаб чиқаришга киришдилар.

Саноат корхоналари, транспорт ва қурилишларда комсомол ва ёшларнинг ишлаб чиқариш активлиги ошди. 4 мингдан кўпроқ ишчи москваликлар чақириғига жавобан беш йиллик планни муддатидан олдин бажариш учун социалистик мусобақага қўшилиб 1956—1957 йиллар ҳисобига ишладилар. «Кинап», «Красный двигатель» заводи, паровоз ва вагон деполари, пиллакашлик ва шойи тўқиш фабрикаларининг комсомол ва ёшлари меҳнатда, айниқса, юқори кўрсаткичларга эришдилар.

Самарқанддаги корхоналарнинг ҳаммаси ҳам ўз имкониятларидан тўла фойдаланмадилар. 8-ғишт заводи бир неча йилдан бери орқада қолиб келди. Бу завод беш йилликнинг тўрт йилида давлатга 3545 минг сўмлик маҳсулот топширди. Бу эса пландагидан кам эди.

Пойабзал фабрикасида жиддий камчиликларга йўл қўйилди. Беш йилликнинг тўрт йилида бу фабрика жами 1,5 миллион сўмлик 116 минг юфт пойабзални кам ишлаб чиқарди. 1954 йилда пойабзал фабрикаси ўзи ишлаб чиқараётган маҳсулотнинг таннарини 580 минг сўм миқдорида қимматлаштириб юборди. Шунингдек, унумсиз харажатлар қилинди, брак натижасида нобудгарчиликларга йўл қўйилди, натижада пойабзалнинг сифати пасайиб кетди. Мазкур корхоналарда партия ва жамоат ташкилотларининг етарли раҳбарлик қилмасликлари натижасида юқоридаги камчиликлар рўй берди. Чунки бу ташкилотлар ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг илғор методларини жорий қилмадилар, илғорлар тажрибасини ўрганмадилар, қўл меҳнатини механизациялаштирмадилар, бракни йўқотиш учун чора-тадбирлар кўрмадилар, меҳнат интизомини бузувчиларга нисбатан кўнгилчанлик қилдилар. Шаҳар партия ва совет органлари мана шу қолоқ участкаларга эътиборни кучайтиришлари лозим бўлиб қолди.

КПСС Марказий Комитетининг 1955 йил июль Пленуми қарорлари асосида Самарқанд саноати корхоналаридаги ишчилар ишлаб чиқариш ва меҳнат активлигини янада кучайтириб юбордилар. Пленум техникани тараққий эттириш ва меҳнатнинг ташкил этилишини яхшилаш асосида саноатни тубдан яхшилашга қаратилган конкрет чораларни белгилаб берди.

Самарқанд саноат корхоналарида партия ташкилотлари раҳбарлигида партия-хўжалик активларининг кенгашлари ўтказилди. Бу кенгашларда ишчилар, инженер-техник ходимлар партиянинг саноатни тубдан яхшилаш сиёсатини тўла равишда маъқуллаб, ўзларининг конкрет таклифларини киритдилар. Шаҳар партия комитети бу таклифларнинг энг аҳамиятлисини ижодий умумлаштириб, шаҳар партия комитети бюросининг

қарори билан тасдиқлади ва уни ишлаб чиқаришга жорий қилиш учун фабрика ва заводларнинг партия ташкилотлари-га юборди. Шаҳар партия комитети бюро мажлисларида «Красний двигатель», «Кинап», авторемонт, пахта тозалаш за-води, чой қadoқлаш фабрикаси партия-хўжалик раҳбарлари-нинг ҳисоботлари тингланди.

«Красний двигатель» заводининг коллективи янги техника-ни жорий қилиш соҳаси бўйича олинган мажбуриятни бажар-иб, 1955 йилнинг октябрида ДТ-54 тракторига керакли пор-шенлар ишлаб чиқаришни 55 минг донага етказди. КПСС Марказий Комитетининг июль Пленумига қадар бу завод бир ойда ўрта ҳисобда 45 минг дона поршень ишлаб чиқарарди. Ҳар бир поршеннинг таннари 11 сўм 95 тийинга туширилди. Ваҳолонки, шу типдаги заводларда ишлаб чиқарилаётган ҳар бир дона поршеннинг таннари 20 сўмдан 28 сўмгача боради.

«Кинап» заводида ҳам партия қарорларига жавобан амал-лий ишлар олиб борилди. Бу заводда кенг экранли кинотеатр-лар учун мураккаб қурилмаларнинг лойиҳалари ишлаб чиқи-либ, ишлаб чиқаришга жорий қилинди ҳамда кинотеатрлар учун овоз ҳосил қилувчи универсал қурилмалар ишлаб чиқа-рилди. КПСС Марказий Комитетининг июль Пленумидан кейин ўтган уч ой ичида йирик корхоналарнинг 10 тасида маҳ-сулотнинг таннари камайтирилганлиги натижасида 3130 минг сўм тежалди.

1955 йилнинг иккинчи ярмида Самарқанднинг саноат кор-хоналарида, транспорт ва қурилишларида, ҳунармандчилик артелларида КПСС XX съезди ва Ўзбекистон Коммунистик партиясининг XIII съездини муносиб кутиб олиш учун бош-ланган мусобақа кенг авж олдирилди. Бу мусобақада 14 мингдан кўпроқ ишчи ва инженер-техник ходимлар қатнаш-ди. Чунончи, «Красний двигатель» заводида созловчи Избе-ков нормани 200 процент қилиб бажарди. Токарё Файзиев ва бошқа кўпгина новаторлар ҳам яхши ишлаб меҳнат унум-дорлигини оширдилар.

26 Боку комиссарлари номидаги шойи тўқиш фабрика-сида тўқувчилардан Юнусова, Боқиева, калава ўровчи Чер-нищовалар янги технологияни муваффақиятли жорий қилиб, мукамал меҳнат методларини қўладилар. Самарқанд станциясининг депосида Хвосток, Ларин ва бошқа машинист-лар оғир юкли составларни ҳайдаб иш нормаларини ортири билан бажардилар. Охунбобоев номидаги кўн заводи, Самар-қанд станцияси, пахта тозалаш заводининг коллективлари республика Министрлар Совети ва Ўзбекистон Коммунистик партияси Марказий Комитетининг кўчма Қизил Байроғини олишга муваффақ бўлдилар.

КПСС Марказий Комитети июль Пленумининг қарорла-рини амалга оширишда саноат корхоналарида ишга солин-

ган катта резервлар, меҳнаткашларнинг ишлаб чиқариш ва сиёсий активлигининг юксалганлиги ишни яхши ташкил этишга, маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайтиришга, унинг таннархини камайтиришга ва сифатини яхшилашга имкон берди.

1955 йилда саноат корхоналари пландан ташқари 150 миллион сўмлик маҳсулот ишлаб чиқариб, беш йиллик планни республикада биринчилар қаторида муддатидан олдин, яъни 4 йилу 11 ой ичида бажардилар. Шаҳар саноатида беш йил ичида меҳнат унумдорлиги пландаги 38 процент ўрнига 43 процент ошди.

1954 йилда Боғишамол районида 800 дан кўпроқ ишлаб чиқариш илғорлари беш йиллик планларини тўла бажариб, 1956—1957 йил ҳисобига ишладилар. Самарқанд темир йўллари бешинчи беш йилликда катта ютуқларни қўлга киритдилар. Паровоз депоси паровозларнинг йўл босишини 1951—1955 йилларда 41 процент кўпайтирди. 1950 йилда 311 та оғир юкли поезд билан нормадан ташқари 91673 тонна юк ташиб берилган бўлса, 1954 йилда 3444 та оғир юкли поезд билан пландан ташқари 625957 тонна юк ташиб берилди. Прогрессив меҳнат методларини қўллаш ҳар бир составнинг ўртача вазнини 1950 йилдаги 1339 тоннадан 1954 йилда 1724 тоннага етказишга имкон берди.

Бешинчи беш йилликда Самарқанднинг саноат корхоналари янги, замонавий станок ва ускуналар билан тўлдирилди. Ҳаммаси бўлиб 378 та янги кўп унум берадиган ускуналар ўрнатилди, 15,5 минг квадрат метр саноат майдонлари ишга туширилди. Суперфосфат заводи, Охунбобоев номидаги кўн заводида янги цех ишга туширилди, пиллакашлик фабрикасининг цехлари кенгайтирилди. «Красний двигатель» заводида эса деталларни автомат линияларда поток усулида ишлашга имкон берадиган ва гильзаларни термик усулда ишлашнинг таинархини 58,4 процентга камайтирадиган ярим автомат термик цех қурилди, чой қадоқлаш фабрикасида чойни қадоқлаш ишлари тўла механизациялаштирилди.

Шаҳарнинг энергетика базаси ҳам анча кенгайтирилди. «Красний двигатель» ва пахта заводида, шойи тўқиш фабрикасида ва бошқа корхоналарда ишга туширилган янги дизель станциялари қўшимча 3882 киловатт электр энергия берди.

Самарқанддаги маҳаллий ва кооператив саноат маҳсулотлари (жумладан, тўқимачилик моллари) фақат Ўзбекистондагина эмас, балки республикамиз доирасидан ташқарида ҳам (Москва, Оренбург, Челябинск, Свердловск, Орёл, Псков, Мурманск ва бошқа жойларда ҳам) шуҳрат қозонди.

Шаҳар саноатининг тармоқ структурасида озиқ-овқат саноати биринчи, машинасозлик иккинчи, тўқимачилик саноати учинчи ўринни эгаллади. 1955 йилга келиб областдаги саноат

корхоналари ишлаб чиқараётган ялпи маҳсулотнинг ҳажми 59,7 процентни ташкил этди.

Самарқанд Совет Ўзбекистонининг йирик саноат марказларидан бирига айланди. Республика саноати 30 йил ичида (Ўзбекистон ССР ташкил топганидан бери) 50 барабар ўсган бўлса, Самарқанд саноати 63 барабар ўсди.

Илғор ишлаб чиқариш тажрибасини кенг ёйиш ва жорий қилиш, шунингдек, ишчиларга техника таълими бериш ва уларнинг малакасини ошириш ишлаб чиқариш қувватларидан тўла фойдаланишда катта аҳамиятга эга. 1954 йилнинг ўзида Самарқанд корхоналари қошида ташкил этилган техминимум мактаблари ва малакани ошириш курсларида 4 минг ишчи ўқитилди, 3300 дан кўпроқ киши Москва ва Ленинград новаторлари томонидан ишлаб чиқилган янги метод асосида ишладилар. «Красний двигатель», «Кинап» заводларида, паровоз депосида, шойн тўқиш, пиллакашлик ва чой қадоқлаш фабрикаларида техника кабинетлари, техника билимларини ошириш тўғараклари яхши ишлади.

1951—1955 йилларда Самарқанд саноати икки йўл билан: ҳунар-билим ўқув юртларида ва ишлаб чиқариш корхона ҳамда бригадаларида махсус курслар очилиб, малакали ишчилар тайёрланди. Беш йилликда ишлаб чиқариш таълими бериш йўли билан 9000 га яқин малакали ишчи тайёрланди. Уларнинг 60 процентидан кўпроғи маҳаллий миллатлардан иборат. Меҳнат резервлари билим юртларининг кўплари ўқитишни етти йиллик таълим асосида ташкил этдилар. Фабрика-завод шогирдлари мактаблари 1201 мутахассис тайёрлаб берди. Фабрика-завод таълими мактаблари ва ҳунар билим юртлари шу йилларда 7400 мутахассис тайёрлади. Бундан ташқари 1951 йилда Самарқанддаги 15 та саноат корхонасида, маҳаллий ва кооператив саноатида хотин-қизлардан 318 ишчи тайёрланди.

Кечки ишчи ёшлар мактаби, техникум ва олий ўқув юртлари ишчиларнинг маданий-техникавий савиясини оширишда катта роль ўйнади. Ишчи ёшлар мактаби ва билим юртларида ишчилар ишдан ажралмаган ҳолда ўқидилар. Беш йилликда Самарқанд локомотив депоси қошидаги ишчи ёшлар мактабини 405 киши тамомлаб чиқди.

Шу йиллар ичида Самарқанддаги озиқ-овқат ва индустриал техникуми мингдан ортиқ малакали мутахассислар тайёрлаб берди. 1954—55 ўқув йилида 3789 юқори малакали мутахассис тамомлаб чиқди. Уларнинг 57 процентидан кўпроғини маҳаллий миллат ёшлари ташкил этди.

Ишлаб чиқаришда хотин-қизлар кўпчиликини ташкил этди. 8-март номидаги тикувчилик фабрикасида, «Хужум» пиллакашлик фабрикасида, 26 Боку комиссарлари номидаги шойн тўқиш фабрикасида, айниқса, хотин-қизлар кўп эди. Йигирув

фабрикасининг ишчилари, мастерлари, техникларининг 90 проценти хотин-қизлар бўлиб, уларнинг 50 процентидан кўпроғини маҳаллий миллат хотин-қизлари ташкил этди. «Аёллар меҳнати» артели ишчиларининг 360 дан кўпроғи маҳаллий миллат ишчилари эди.

Янги саноат корхона ва цехларининг ишга туширилиши, мавжуд фабрика ва заводларнинг кенгайтирилиши билан саноат ишчиларининг сони кўпайди.

Самарқанд саноат корхоналарида партия, комсомол ташкилотлари йилдан-йилга мустаҳкамланиб, коммунист ва комсомоллар сафи ўсиб борди. 1950 йилда 5485 коммунист ва 10800 комсомол бўлган бўлса, 1955 йилда коммунистлар 6254 кишига (шулардан ишчилар 1729 кишига), комсомоллар эса 19000 кишига (шулардан ишчилар қарийб 8000 кишига) етди. Шундай қилиб, саноат корхоналаридаги ишчиларнинг 50 процентидан кўпроғини КПСС ва ВЛКСМ аъзолари ташкил этди. Бешинчи беш йилликда область, шаҳар ва бошланғич партия ва жамоат ташкилотлари раҳбарлигида қўлга киритилган муваффақиятлар социалистик ва коммунистик қурилишда Самарқанд меҳнаткашлари эришган ғалабаларнинг мустаҳкам гарови бўлди.

Совет халқи урушдан кейинги иккинчи беш йиллик программасини муваффақиятли равишда тугаллаб, Коммунистик партия раҳбарлигида социалистик қурилишнинг улкан вазифаларини бажаришга киришди. 1956—1958 йиллар катта воқеалар ва меҳнатда қўлга киритилган зўр муваффақиятлар йили бўлди.

КПСС XX съезди мамлакатнинг ишлаб чиқарувчи кучларини янада зўр куч билан юксалтириш, халқ турмуши ва маданий савиясини оширишнинг кенгайтирилган программасини қабул қилди. СССР халқ хўжалик планида мамлакатнинг асосий пахта базаси бўлган Ўзбекистон ССР га, унинг етакчи индустриал марказларига, шу жумладан Самарқандга ҳам катта аҳамият берилди. Олтинчи беш йиллик планда саноатни ривожлантиришнинг асосий йўллари белгилаб берилди.

Бу истиқболлар шаҳар меҳнаткашларининг меҳнат ғайратларини кучайтириб юборди. Завод ва фабрикаларда КПСС XX съезди материалларини муҳофафа қилишга бағишланган ишчиларнинг йиғилишлари, ишлаб чиқариш кенгашлари, конференциялари, партия, комсомол ва касаба союз активларининг йиғилишлари ўтказилди.

Социалистик мусобақа саноатни янада юксалтиришда қудратли кучдир. Корхоналарнинг илғор техника билан таъминланганлиги, ишчилар синфининг маданий-техникавий ва сиёсий савиясининг ошиб бораётганлиги бунинг учун зарур шарт-шароитларни яратиб берди.

КПСС Марказий Комитетининг 1957 йил декабрь Пленуми меҳнаткашларни ишлаб чиқаришга кўпроқ тортишнинг энг муҳим формаларидан бири бўлган социалистик мусобақани янада ривожлантириш масалаларига алоҳида эътибор берди.

Бригадалар ўртасида аъло сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш, техникадан унумли фойдаланиш, ускуналарни яхши сақлаш учун мусобақа тобора кенг авж олди. Социалистик мусобақа давомида ишлаб чиқаришнинг ажойиб илғорлари етишиб чиқди. Уларнинг номлари фақат шаҳардагина эмас, балки областда, республикада ҳам тилга олинadиган бўлиб қолди. Шундай илғорлардан баъзиларининг номларини келтириб ўтамиз: суперфосфат заводининг инженери К. Камолов, чой қадоқлаш фабрикасининг ишчиси Тюхматева, шу фабриканинг рационализатори, хом ашё, ёқилғи ва электр энергияни тежаш ҳаракатининг ташаббусчиси Белоусова, шунингдек, В. И. Ленин номидаги «Красный двигатель» заводининг мастери В. Рябухин, Самарқанд станциясининг стрелочниги М. Бозорова, Самарқанд пахта заводининг слесари, КПСС аъзоси Х. Мирзаев, «Кинап» заводининг фрезерчиси Камоловлар бор эди.

«Кинап» заводида социалистик мусобақага ишчи ва инженер-техник ходимларнинг 80 проценти тортилди. Олинган мажбуриятларнинг бажарилиш якунлари цехларнинг йиғилишларида ва завод комитетининг мажлисларида мунтазам равишда муҳокама қилиниб турди. Пешқадам цехларга кўчма Қизил Байроқлар берилди, илғор участка ва ишчиларга вимпеллар топширилди. Ойлик нормасини 255 процентга етказиб бажарган Иброҳимов, Муллақандов, З. А. Канеев, Клиблеев каби ишчиларнинг номлари заводининг ҳурмат тахтасига ёзилди. 1958 йилда меҳнат унумдорлиги пландагига нисбатан 0,3 процент ошди. Заводда нормасини бажармаётган битта ҳам ишчи қолмади.

СССРда биринчи бўлиб Самарқанд суперфосфат заводида бино қурмай, контакт усулида олтингугурт кислотаси ҳосил қиладиган цехлар ишга туширилди. Бу заводининг тажрибаси олтингугурт кислотаси цехларининг аппаратлари очиқ жойда ҳам ишлаш мумкинлигини кўрсатди.

Заводда технология жараёнини такомиллаштириш соҳаси бўйича катта ишлар қилинди. Бу эса системанинг қаршилигини камайтирди, меҳнат шароитини яхшилади ва цехда моногидрат ишлаб чиқаришни йилига 82 минг тоннага етказиш имконини берди. 1958 йилда завод коллективи партия XX съезди қарорларини бажара бориб, қишлоқ хўжалиги учун минерал ўғитлар ишлаб чиқаришни 312 минг тоннага етказди.

Олтинчи беш йилликнинг биринчи йили планини муддатидан олдин бажариш учун социалистик мусобақага қўшилган

«Хужум» пиллакашлик фабрикасининг коллективи йиллик планни 20 декабрда бажариб бўлди. 1956 йилда пландан ташқари 1 миллион 925 минг сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарилди. Ҳар бир ишчига ҳисоблаганда меҳнат унумдорлиги 100,7 процентни ташкил этди. Биринчи сортга қабул қилинган маҳсулотлар пландаги 65 процент ўрнига 71 процентга етказилди.

«Красний двигатель» заводи коллективи оммавий мусобақани авж олдириб, 1956 йилда ялли маҳсулот ишлаб чиқариш планини 100,4 процент, товар маҳсулоти ишлаб чиқариш планини 102,3 процент бажарди. Слесарь И. Ф. Блинов меҳнатда юксак кўрсаткичларга эришганлиги учун Меҳнат Қизил Байроқ ордени билан мукофотланди. Слесарь Никитюк ва заводнинг бош конструктори М. Н. Гунченко «Социалистик мусобақа аълочили» значогини олдилар. 1956 йилда ишлаб чиқаришда қўлга киритилган муваффақиятлар учун завод коллективига Самарқанд шаҳар партия комитетининг кўчма Қизил Байроғи берилди.

Шу йиллар ичида Партия ва Ҳукуматимиз мусобақага раҳбарликни кучайтирди ва уни ташкил этишдаги формализм ва шаблонга қарши кураш олиб бориб, партия, касаба союз ва хўжалик ташкилотларидан халқ ташаббуси билан мусобақа практикасига киритилаётган янгиликларни ҳисобга олиб боришни ва қўллаб-қувватлашни талаб қилди.

Социалистик мусобақани мана шундай ижодий ташкил этиш «Красний двигатель» заводининг иккинчи қуёв цехида ишлаб чиқариш кўрсаткичларини яхшилашга ёрдам берди. Бу цехда меҳнатни ташкил этиш ва технология жараёнини такомиллаштириш бўйича катта ишлар қилинди. Иккинчи қуёв цехининг қуёвчилари ремонт цехининг, бош механика бўлимининг ходимлари билан биргаликда меҳнат унумдорлигини ошириш ва меҳнат шароитини яхшилаш учун курашиб, иссиқ деталларни қолипдан чиқариб олишни механизациялаштирдилар. Партия ташкилоти ва цех раҳбарлиги ҳар қандай янгиликни қўллаб-қувватлаб, уни ишлаб чиқаришга жорий қилдилар. Чунончи, формовщик Ҳайитбоевнинг таклифини амалга ошириш муҳим бир детални ясашни тезлаштиришга, унинг сифатини яхшилашга ва 22 минг сўм маблағни тежашга имкон берди. Технолог Сулаймоновнинг таклифини жорий қилиш натижасида брак анча камайди.

Самарқанд корхоналарида мусобақалар битта ҳам қолоқ ишчи, қолоқ бригада, қолоқ цех, қолоқ корхона бўлмасин, деган шиор остида олиб борилди. Фабрика ва завод ишчилари ишлаб чиқаришни ривожлантириш суръатларини кундан-кунга ошириб, янгидан-янги ички резервларни ишга солдилар, ўз корхоналарининг обрўйини оширишга ҳаракат қилдилар ҳамда кўплаб юқори сифатли маҳсулотлар ишлаб чиқардилар.

Самарқанд саноати киноаппаратлар ассортиментини, трактор ва қишлоқ хўжалик машиналарига керакли запас қисмларни, минерал ўғит, шойи газлама, пойабзал, трикотаж ва тайёр кийимлар, чой, консерва, вино ишлаб чиқаришни кўпайтирди. 1958 йилда шаҳар саноати 233,3 минг тонна минерал ўғит, 370 минг метр ип газлама, 4744 минг метр шойи газлама, 510 минг жуфт чарм пойабзал, 5285 тонна макарон, 35,8 миллион банка консерва, 9,8 минг тонна чой ва шу кабиларни ишлаб чиқарди. Саноатда ялпи маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича ҳар бир ишчига ҳисоблаганда меҳнат унумдорлигининг ўсиш суръати 1958 йилда 1940 йилдагига нисбатан 147 процент кўпайди.

Шаҳарнинг энергетика хўжалиги сезиларли равишда яхшиланди ва ўзгарди. Еқилғи билан ишлайдиган электростанция, 2 та гидроэлектростанция ва бир қанча электростанциялар, шу жумладан 15 минг киловатт қувватли Ҳишрав гидроэлектростанцияси қўрилди.

1956—1958 йилларда шаҳар саноати корхоналарида янги техника ускуналари ўрнатилди, малакали кадрларнинг сони ошди ва маҳсулот сифат кўрсаткичларини янада яхшилаш учун қулай имкониятлар яратиб берилди.

Ўсиш суръатларининг юқорилиги Самарқанд саноатининг ривожланиши учун характерли белги бўлди. 1913 йилдан 1958 йилгача шаҳар саноати ишлаб чиқараётган ялпи маҳсулот 28, ишчиларнинг сони эса 13 баравар кўпайди.

Машинасозлик, химия саноати, енгил саноат, озиқ-овқат саноати, энергетика ва илақни қайта ишлаш саноати анча ўсди. Бу саноат корхоналарининг ишлаб чиқарган маҳсулоти республика доирасидан ташқарида ҳам машҳурдир.

1958 йилга келиб шаҳарда биринчи даражали техника билан таъминланган 50 та йирик завод ва фабрика ишлади.

1958 йил қаҳрамон совет халқи ва унинг авангарди бўлган ишчилар синфи тарихида янги ажойиб саҳифа очилди. «Коммунистчасига яшаш, ишлаш ва ўқиш» деган шиор остида янги оммавий ҳаракатлар бошланди.

Коммунистик меҳнат ҳаракатининг туғилиши ва ривожланиши ишчилар синфининг меҳнат ғайрати ва сиёсий активлиги ҳолат даражада юксаклиги билан чамбарчас боғланган. Партия Марказий Комитети партия турмушининг ленинча нормаларини, раҳбарликнинг ленинча принципларини қайта тиклаш борасида катта ишлар олиб борганлиги натижасида КПСС XX съезидан кейин мамлакатимизда бундай активлик зўр куч билан бошланиб кетди. XXI съездга умумхалқ тайёргарлиги бошланган даврда коммунистик меҳнат бригадалари тузилди, зарбдорлар ҳаракати авж олиб кетди. СССР халқ хўжалигини ривожлантиришнинг 1959—1965 йилларга мўлжалланган контрол рақамларини кенг муҳокама қилиш совет

кишиларининг ижодий ташаббускорлигини янада кучайтириб юборди. Бу ҳаракат социалистик мусобақанинг янада юқори босқичи бўлди. Бу босқичда коммунизмнинг моддий-техника базасини вужудга келтириш ва янги кишини тарбиялаш асосий вазифа бўлиб қолди.

«Хужум» пиллакашлик фабрикасининг комсомол ва ёшлари коммунистик меҳнат ҳаракатини бошлаб берди. Л. Сулаймонова ва Р. Қириллованинг бригадалари биринчи бўлиб фабрикада янгича яшаш ва ишлаш истагини билдирдилар. Партия ташкилоти раҳбарлигида фабрикада новаторлар мактаби ташкил этилди ва илғорлар тажрибасини ўрганишга киришилди, иш операцияларининг ҳаммаси хронометраждан ўтказилиб, меҳнатни ташкил этишда янгиликлар жорий қилинди.

КПСС XXI съезди арафасида областда коммунистик меҳнат бригадаси деган юксак ном учун мусобақалашаётган кишиларнинг сони 200 га етди. В. И. Ленин номидаги «Красный двигатель», суперфосфат ва ремонт-машинасозлик заводларида, 26 Боку комиссарлари номидаги шойи тўқиш фабрикасида коммунистик меҳнат бригадалари тузилди. 7 та бригадада коммунистик меҳнат бригадаси номи берилди, 114 бригада эса шу юксак номни олиш учун мусобақани авж олдириб юборди.

Партия ташкилотлари юқори сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш учун курашга доимо диққат ва эътибор бериб келдилар. Бу кураш ишчилар виждонининг ойнаси бўлиб қолди. Шаҳар партия ташкилоти ишчилар, инженер-техникларнинг маҳсулотни нуқсонсиз ишлаб чиқариш учун бошлаган ватанпарварлик ҳаракатини ҳар томонлама кенгайтириб ва ривожлантириб, Самарқанд корхоналарининг маркази юқори сифатли маҳсулотнинг гарантияси бўлиши учун тинмай курашди.

Шаҳар меҳнаткашлари социалистик мажбуриятларини тўла ва ошириб бажариш учун курашиб, ишлаб чиқариш планларига муҳим тузатишлар киритдилар. Новаторлар ва мусобақа илғорларининг сафлари борган сари кўпайди, Самарқанд области ва Ўзбекистонда, шунингдек, бошқа қардош республика ва областларда ҳам бир хил маҳсулот ишлаб чиқараётган корхоналар ўртасидаги мусобақалар кучайтирилди. Масалан, Самарқанд ва Ленинобод шойи тўқиш фабрикалари, Самарқанд ва Чоржўй кимёгарлари тажриба айирбошлашни яхши йўлга қўйдилар ва ўзаро мусобақани кучайтириб юбордилар. Туркменистондаги В. И. Ленин номидаги Чоржўй суперфосфат заводига Самарқанддаги суперфосфат заводининг делегацияси бир неча марта бориб тажриба алмашиб келди ва уларга ўз тажрибаларини ўргатди. Самарқандликлар Туркменистондан келган аппаратчилар, операторлар, лаборантларнинг катта группасига ўз касбларини ўргатдилар ва бир қанча малака-

ли ишчи ва инженерларни Чоржўйга юбордилар. Шу билан бирга, Самарқанд кимёгарлари Туркменистон кимёгарларининг тажрибаларини ўргандилар.

Шаҳар ёшлари қунт ва сабот билан меҳнат қилди. Комсомол ва ёшлар илғор ишчиларнинг тажрибаларини ўрганиб, ўзларининг маданий-техникавий билимларини оширдилар ва унумли ишлаш ҳамда ташаббускорлик намуналарини кўрсатдилар. Чунончи, авторемонт заводининг комсомоллари ишлаб чиқариш топшириқларини ошириб бажаришда катта ўрناق кўрсатдилар: ёш слесарь Файзиев кунлик топшириқни 200 процентга етказиб бажарди. Комсомоллардан 6 киши 1959 йил ҳисобига, токарь Яхёев 1961 йил ҳисобига, токарь Бекиров 1963 йил ҳисобига ишлади.

Шаҳар корхоналарида мусобақа якунлари матбуот, радио орқали, слётлар, кенгашлар, корхона пропагандистларининг суҳбатларини ўтказиш йўли билан маълум қилиниб турилди.

«Красный двигатель» заводининг кўп тиражли «Ленинчи» газетаси илғорлар тажрибасини ёйиш, ишлаб чиқаришдаги ички резервларни ёритиш, оммани ишлаб чиқариш планларини бажаришга сафарбар қилишда пропаганда ва агитация ишларини олиб борди. Газета партия турмуши масалаларини, завод рационализатор ва ихтирочиларининг фаолиятини кенг ёритди, маҳсулот сифати учун курашди, завод ишидаги айрим камчиликларни танқид қилиб, уларни тузатишга кўмаклашди. 1958 йилда бу газетада 508 та мақола, корреспонденция, хабар, фотосурат эълон қилинди. Бу материалларнинг кўпчилиги корхоналардаги ишчи мухбирлар, коммунистлар томонидан ёзилди.

Самарқанддаги энг катта корхоналарнинг рационализатор ва ихтирочилари саноатни янада ривожлантириш ва техникани тараққий эттириш ишига катта ҳисса қўшдилар.

Бутуниттифоқ ихтирочилари ва рационализаторлик жамиятининг маҳаллий бўлимлари ишчиларни, инженер-техник ходимларни, хизматчиларни ихтирочилик ва рационализаторлик ишларида актив қатнашишларида катта роль ўйнадилар. 1958 йилнинг охирида Самарқанд корхоналарида бу жамиятининг бошланғич ташкилотлари тузилди. Улар партия ташкилотлари ва фабрика-завод комитетларининг раҳбарлигида ишлаб, тажриба орттирдилар, корхоналарнинг ишлаб чиқариш ҳаётини чуқур ўргандилар.

Самарқанд ишчилар синфининг меҳнат ғайратини ва сиёсий активлигини оширишда ихтирочи ва рационализаторлар жамияти билан бир қаторда илмий-техника жамиятининг маҳаллий бўлимлари ҳам катта ишлар қилдилар. Булар янги техникани, илғорлар тажрибасини ҳамда фан ва техника муваффақиятларини ишлаб чиқаришга жорий қилиш билан шуғулландилар.

Социализм қурилишини тугаллаш йилларида Самарқандда инженер-техника билимларининг асосларини эгаллаган ишчи-рационализаторларнинг, ишчи-ихтирочининг, кенг ишлаб чиқариш профилини ўзлаштириб олган мутахассиснинг янги типи вужудга келди. Шаҳарда рационализатор ва ихтирочилар тобора кўпайди.

В. И. Ленин номидаги «Красний двигатель» заводидида ихтирочи ва рационализаторлар Бутуниттифоқ жамиятига 105 ишчи ва инженер-техник аъзо бўлди. Булардан М. Неменков, В. Сергеев, П. Вагановлар, айниқса, актив иш олиб бордилар. Суперфосфат заводидида Н. Олланазаров, Самарқанддаги 2-нон заводидида С. Ашурова шу жамиятнинг энг актив аъзоларидир. Ихтирочи ва рационализаторлар Бутуниттифоқ жамиятининг Самарқанд шойи тўқиш фабрикасидаги «Ўроқ ва болға» консерва заводи ташкилотлари рационализаторлик ва ихтирочилик ҳаракатини авж олдиришда катта ютуқларни қўлга киритдилар.

«Красний двигатель», «Кинап» заводларида, локомотив депосида ҳар 6 ишчининг бири, суперфосфат заводидида ҳар 8 ишчининг бири, I-механика заводида ҳар 5 ишчининг бири рационализатор ёки ихтирочи эди.

Партия ва совет органларида рационализаторлик ва ихтирочилик ҳаракати билан алоқадор бўлган масалалар бир неча марта муҳокама қилинди. Масалан, 1957 йил 5 апрелда шаҳар партия комитети бюросида пахта заводидаги партком секретарининг «Пахта заводидаги рационализаторлик ва ихтирочилик ишлари» тўғрисидаги доклади тингланиб, бу участкани яхшилаш чоралари белгилаб берилди. 1960 йилнинг октябрь ойида шаҳардаги илғор корхоналарнинг рационализаторлик ва ихтирочилик ҳаракатини ривожлантириш тажрибалари умумлаштирилди. Шаҳар партия комитети партия ташкилотларига ва саноат коллективларининг раҳбарларига ҳар бир корхонада техника кабинетлари ва устахоналарини вужудга келтиришни, рационализаторларга техникавий адабиётлардан кенг фойдаланиш ва инженер-техник ходимлардан консультациялар олиб туриш имконини беришни, рационализаторлик ва ихтирочилик темаларини ишлаб чиқишни, рационализатор ва ихтирочиларнинг ижодий иш олиб боришлари учун зарур шарт-шароит яратиб бермаётган раҳбарларни қаттиқ танқид қилиш лозим, деб кўрсатди. Натижада 1959 йилнинг 11 ойида 2000 га яқин рационализаторлик таклифи ишлаб чиқаришга жорий қилинди, бу эса 6,5 миллион сўмлик иқтисодий манфаат берди.

Коммунистик меҳнат ҳаракати шаҳар саноатини ривожлантиришга, Самарқанд меҳнаткашларининг маънавий ва профессионал ўсишига ёрдам берди.

2. ҚОРХОНА КОЛЛЕКТИВЛАРИНИНГ ҚИШЛОҚ МЕҲНАТКАШЛАРИГА ОТАЛИҒИ

Мамлакатимиз социализм қурилишини тугаллаш даврида саноат билан қишлоқ хўжалигининг иқтисодий алоқалари тобора кучайди, ишчилар синфи билан колхозчи деҳқонлар иттифоқи янада мустаҳкамланди.

Маълумки, ишчилар синфи билан деҳқонлар иттифоқи масаласи социалистик ва коммунистик қурилишнинг ҳамма босқичларида Коммунистик партия сиёсатининг туб масаласи бўлиб келди. Социализм ғалаба қилган шароитда бу масала халқлар маънавий-сиёсий бирлиги ва дўстлигининг мустаҳкам негизига айланди. Социализмнинг қурилганлиги мамлакатимиз ишчи ва деҳқонлари бажарган ишларнинг асосий якуни бўлди.

«КПСС шунга асосланадими,— дейилади партия Программасида,— ишчилар синфи билан колхозчи деҳқонларнинг бузилмас иттифоқини янада мустаҳкамлаш СССРда коммунизм қуриш учун ҳал қилувчи сиёсий, социал-иқтисодий аҳамиятга эгадир»¹.

Социализм ва коммунизм қуришда ишчилар синфи билан колхозчи деҳқонлар иттифоқи синфлар ўртасидаги тафовутларни йўқотишда ва мамлакатимизда синфсиз жамиятни барпо қилишда катта роль ўйнайди. Қишлоқ хўжалик ишларини комплекс механизациялаш, электрлаштириш, қишлоқ хўжалик техникасини жорий қилиш, минерал ўғитлар ишлаб чиқаришни кўпайтириш қишлоқ хўжалигини юксалтиришнинг зарур шартлари бўлиб, бу ишларни ишчилар синфининг иштирокисиз амалга ошириб бўлмайди.

Республиканинг энг катта саноат марказларидан бўлган Самарқанд ишчилар синфи қишлоқ хўжалигини қайта қуrolлантириш ишига катта ҳисса қўшди.

В. И. Ленин номидаги «Красний двигатель» заводи трактор ва автомобиллар учун тайёрлаб бераётган запас қисмларни фақат Ўзбекистонгагина эмас, балки мамлакатнинг бошқа районларига ҳам юборди. Самарқанд ремонт-механика заводининг ишчилари трактор двигателларини ремонт қилишда, трактор ва қишлоқ хўжалик машиналари учун запас қисмлар ишлаб чиқаришда область қишлоқ хўжалигига доимо ёрдам бериб турдилар. Пахта заводи, авторемонт устахонаси, мўйли чўтка фабрикаси ишлаб чиқарган маҳсулотлардан ҳам қишлоқ хўжалигининг барча эҳтиёжлари учун кенг фойдаланилди. Суперфосфат заводи Ўзбекистоннинг бир қанча пахтакор областларини минерал ўғитлар билан таъминлади.

¹ Совет Иттифоқи Коммунистик партиясининг Программаси, Тошкент, Ўздавнашр, 1961, 79-бет.

Шаҳардаги кўпгина корхоналарнинг оталиқ комиссиялари областдаги колхоз, совхоз ва МТС лар билан доимий алоқа қилиб, қишлоқ хўжалик машиналарини ремонт қилиш, қишлоқ меҳнаткашларининг сўёсий ва маданий савиясини оширишда уларга амалий ёрдам бериб турдилар. Бундай корхоналарга «Красний двигатель», Самарқанд ЦЭС, паровоз депоси, шойн тўқиш фабрикаларининг коллективларини мисол қилиб кўрса-тиш мумкин.

Самарқанднинг саноат корхоналари 1951—1952 йилги кўк-ламги экин кампанияси даврида тракторларни ремонт қилиш учун областдаги МТС ларга 59 механик, 81 слесарь, 46 токарь, 16 электр пайвандчини (270 кишини) юбордилар. Боғишамол районидаги корхоналар оталиққа олган колхозлари учун 238 та плуг, 56 та сеялка, 34 та культиватор, 12 та мотор ва 244 та ҳар хил асбобларни ремонт қилиб бердилар. Шаҳар саноат корхоналари коллективларининг кучи билан мингдан ортиқ қишлоқ хўжалик машина ва қуролини ремонтдан чиқарилди, 17 та сушилка қурилди ва 5 минг тоннага яқин юк колхозлар-га ташиб берилди.

Саноат корхоналари коллективлари социалистик мусобақа-ни ташкил этишда область колхоз ва МТС ларига катта ёрдам бердилар. Чунончи, «Красний двигатель», «Кинап» заводлари ва бошқа корхоналарнинг илғорлари ва новаторлари оталиқ-қа олинган МТС ларга бориб меҳнат ва ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг янги методлари тўғрисида доклад қилдилар, тажриба айир бошладилар.

Колхоз, совхоз ва МТС ларга шаҳардан борган вакиллар лекция ва докладлар ўқиб, Партия ва Ҳукумат қарорларини пропаганда қилдилар, уларга клуб, маданият уйларини қуриш-да, дала шийпонларини жиҳозлашда, кўчма кутубхоналарни ташкил қилишда ва бадий ҳаваскорлик концертларини уюш-тиришларида яқиндан ёрдам бердилар. Масалан, Самарқанд темир йўлчилар клуби 4-совхозни, «Кинап» заводининг клуби Жомбой районидаги Будённий номли колхозни, «Красний дви-гатель» заводининг клуби Комсомол районидаги Киров номли колхозни оталиққа олдилар.

Республика қишлоқ хўжалиги, жумладан, Самарқанд об-ластининг қишлоқ хўжалигидаги айрим муваффақиятларга қарамай, ўша даврда қишлоқ хўжалигининг айрим тармоқла-ри унчалик тез тараққий этмади. Ўзбекистон бешинчи беш йил-ликнинг биринчи йилларида пахта тайёрлаш давлат планини бажара олмади. Техниканинг етишмаслиги сезилиб турди, чунки қишлоқ хўжалигини техника билан таъминловчи рес-публиканинг кўпгина корхоналари айрим кўрсаткичлар бўйи-ча давлат планини бажара олмадилар. Ўзбекистон заводла-рида ишлаб чиқарилган янги машиналарнинг сифати пахта-

чиликининг талабларига ҳали жавоб бермас, колхоз, совхоз, ва МТС ларда малакали кадрлар етишмас эди.

КПСС Марказий Комитетининг 1958 йилги сентябрь Пленуми ва ундан кейинги пленумлари бу камчиликларни тугатишда катта аҳамиятга эга бўлди, мамлакат қишлоқ хўжалигини юксалтиришнинг кенг программасини белгилаб берди. Халқ хўжалигининг ана шу муҳим тармоғига раҳбарлик қилишдаги хатоларни бартараф қилишга партия ташкилотларининг диққат ва эътибори сафарбар қилинди.

Ўзбекистон партия ташкилотлари олдига иш унуми юсак машиналар ишлаб чиқаришни анча кўпайтириш, колхоз ва совхозларнинг моддий-техника базасини янада мустаҳкамлаш, уларни малакали мутахассис кадрлар билан таъминлаш вазифалари асосий вазифа қилиб қўйилди. Бу вазифалар фақат қишлоқ хўжалиги меҳнаткашлари учун тааллуқли бўлмай, балки республика ишчилари учун ҳам тааллуқлидир.

Область қишлоқ хўжалигига шаҳар кадрлари юборилиб катта ёрдам берилди. 1953 йилги сентябрь Пленумидан кейинги дастлабки кунларданоқ колхозларга 494 мутахассис юборилди.

Самарқанд шаҳар партия комитетининг 1954 йил 29 январда бўлиб ўтган VI пленуми колхоз ва МТС ларни мутахассислар билан етарли даражада таъминланмаганлигини назарда тутиб, шаҳардаги саноат корхоналари мутахассисларини колхоз ва МТС ларга юбориш масаласини муҳокама қилди. Мутахассислардан 143 киши доимий ишлаш учун қишлоқларга юборилди. 1954 йилнинг I мартига қадар шаҳар саноат корхоналаридан 80 киши қишлоқларда ишлаш учун жўнаб кетди. Булар орасида электротехник А. П. КалOVERов, механик А. Л. Қозон, цех бошлиғи П. А. Филипенко, механик ёрдамчиси Ф. Б. Қалмаков, экскаваторчи В. А. Красноперов ва бошқалар бор эди. 1955 йилда партия чақириғига биноан совет ватанпарварларидан 30 минг киши қишлоқда ўз ихтиёрлари билан ишлаш истакларини билдирдилар. Самарқанд «Хўжум» пиллакашлик фабрикасининг директори Ҳ. М. Ермуҳамедов бошчилигида шу корхона раҳбар ходимларидан тўққиз киши ўзларини колхозларга юборишни сўраб, ариза бердилар. Самарқанднинг ўттиз мингчиларидан бўлган А. Юсупов, Р. Истанқулов, И. Истамов ва бошқалар қолоқ колхозларда ишлаб, уларни илғор колхозлар даражасига кўтардилар. Масалан, собиқ Комсомол районидаги (ҳозирги Самарқанд қишлоқ райони) Охунбобоев номли колхоз И. Истамов раҳбарлигида меҳнатни тўғри ташкил этганлиги, меҳнат унумдорлигини оширганлиги, маъмурий ишлаб чиқариш ҳаражатларини қисқартирганлиги туфайли қисқа вақт ичида илғор хўжаликлар қаторига ўтиб олди. Колхозчиларнинг моддий-маънавий даражаси сезиларли даражада ўсди, колхоз тўла равишда

радиолаштирилди ва телефонлаштирилди. Социалистик деҳқончилик ташкилотчиларининг қишлоқларга бориб ишга тушганлиги колхоз тузумини ва ишчи-деҳқонлар иттифоқини мустақамлашда, ишчилар синфининг колхоз қурилишидаги раҳбарлик ролини кучайтиришда муҳим роль ўйнади.

Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини янада ривожлантириш тадбирларини белгилаб берган КПСС XX съезидан кейин ишчилар синфининг колхозчи деҳқонларга ёрдами тагин ҳам кучайтирилди. 1957 йилги кўклам экиш компанияси даврида Самарқанддаги саноат корхоналари коллективлари трактор ва бошқа қишлоқ хўжалик машиналарини ремонт қилишда амалий ёрдам кўрсатиш учун 200 дан кўпроқ мутахассисни область районларига юборди.

Шаҳар саноат корхоналарининг ишчи ва хизматчилари коммунистик шанбаликларнинг ажойиб традицияларини давом эттириб, ғўзага ишлов беришда, пахта ҳосилини ўз вақтида териб олишда колхоз ва совхозларга ўз меҳнатлари билан бебаҳо ёрдам бериб турдилар. Шаҳар ишчи ва хизматчилари 1957 йилнинг ўзида 22,5 минг гектар майдондаги ғўзага ишлов бердилар. Шу давр ичида 4 минг тоннадан кўпроқ ўғит ташиб берилди, 25 минг тонна пахта терилди. Шаҳар меҳнаткашларининг бу бебаҳо ёрдами область пахта топшириш давлат планини муваффақиятли бажаришни таъминлаган муҳим омиллардан бири бўлди.

Оталиққа олинган қишлоқларда олиб борилаётган ишнинг мазмунини ҳам ўзгарди, бу иш конкрет ва кўп қиррали бўлиб қолди.

Оталиққа олган ташкилотлар билан оталиққа олинган колхоз, совхоз ва МТС лар ўртасида социалистик шартномалар тузиш янада кенг ривож топди. Корхона коллективлари қишлоқ хўжалиги учун маҳсулот ишлаб чиқариш программасини ошириб бажариш ёки оталиқ ёрдами кўрсатиш мажбуриятларинигина ўз зиммаларига олиш билан чекланиб қолмай, оталиққа олинган хўжаликларга амалий ёрдам беришни ҳам кенг йўлга қўйдилар.

1957 йилда суперфосфат заводининг коллективи билан Қомсомол районидаги «Қалинин» колхозини социалистик мусобақа шартномаси тузиб, ўзаро социалистик мажбуриятлар олдилар.

«Қинап» заводининг коллективи пахтакорлар билан мустақам дўстлик алоқалари боғлади. Заводининг колхозда олиб бораётган оталиқ ишлари партия бюросининг мажлисларида ва ишчилар йиғилишларида тез-тез муҳокама қилиб турилди. Завод ўзининг активларини Жомбой районидаги Будённий номли колхозга систематик равишда юбориб турди. Завод ишчилари колхозга пахта сушилкаси қуриб бериб, деҳқончилик асбобларини ремонт қилишда ёрдамлашдилар. Заводининг

инженер-техник ходимлари колхозга бориб лекциялар ўқиди, бадий ҳаваскорлик коллективи колхозчиларга концертлар қўйиб берди. КПСС Марказий Комитетининг 1958 йил февраль Пленуми МТС ларни қайта ташкил этиш ва колхоз тузумини янада мустаҳкамлаш тўғрисида қарор қабул қилди. Бу қарор саноат корхоналарининг колхозлар билан алоқасини кенгайтирувчи муҳим омиллардан бири бўлди. Самарқанд саноат корхоналарининг коллективлари партиянинг колхозларга ёрдамини тагин ҳам кучайтириш тўғрисидаги чақириғига жавобан қизгин иш бошлаб юбордилар. Шаҳар корхоналари коллективлари қишлоқ хўжалиги заказларини юқори сифатли қилиб бажариш учун социалистик мусобақага қўшилиб, оширилган мажбуриятлар олдилар.

Жумладан, суперфосфат ва «Красный двигатель» заводи коллективлари КПСС ХХI съездини муносиб кутиб олиш юзасидан мажбуриятлар олиб, уни ошириб бажарди. Самарқанд кимёгарлари 1958 йил давлат планини муддатидан олдин бажариб, пландан ташқари 1 миллион 332 минг сўмлик маҳсулот бердилар. «Красный двигатель» заводи энг муҳим деталларни ишлаб чиқариш бўйича 1958 йил планини 114 процент бажарди. Ишчилар синфи қишлоқ хўжалигининг индустриал базасини мана шундай фидокорона меҳнат билан янада мустаҳкамлашга ёрдам бериб турди.

Шаҳар партия комитети бюросининг колхозларга ёрдамни янада кучайтириш тўғрисида 1958 йил 25 апрелда қабул қилган қарорида энг яхши мутахассис — механикларни экиш ишларини ташкил этиш ва ўтказишда ёрдамлашиш учун колхозларга юбориш, автолитучкалар, яъни кўчма устахоналарни ускуналаб, буларни оталиққа олинган колхозларга юбориш, колхоз мутахассисларини корхоналарда ўқитиш, уларни трактор ва бошқа қишлоқ хўжалик машиналарини мустақил ремонт қилишга ўргатиш, ремонт устахоналари қуриш ва ускуналарни монтаж қилишда ёрдам бериш, колхозларда партиявий-сиёсий ишларни кучайтириш зарурлиги кўрсатиб ўтилди.

Шаҳар саноат корхоналарининг коллективлари оталиққа олинган колхозларда катта ишлар қилиб, шу тариқа партия ташкилотларининг қарорларини бажара бордилар. Завод ва фабрика ишчиларидан колхозларга доимий ишлаш учун юборишни сўраб жуда кўп аризалар тушди. Суперфосфат заводи-нинг газ пайвандчиси М. Холмуротов бундай деди: «Мен хурсанд бўлиб колхозга ишлаш учун бораман, чунки Коммунистик партия ўзининг бутун фикри-зикрини меҳнаткашларнинг фаровонлигини яхшилашга қаратаётганлигини биламан».

Шаҳар корхоналари ўзлари оталиққа олган колхозлар учун станоклар, темирчилик ускуналари, электр пайвандлаш аппаратлари ва бошқа материалларни юбориб турдилар. 1958

йилнинг ўзидагина колхозларга 50 дан кўпроқ ҳар хил ускуна-лар-токарлик ва пармалаш станоклари, генераторлар, кўчма темирчилик устахоналари, 3 мингга яқин ҳар хил асбоблар юборилди.

Колхозларга техника ёрдами кўрсатиш учун 300 дан кўп юқори малакали мутахассислар, техниклар, инженерлар, ил-мий ходимлар жўнаб кетди. «Қинап» заводи Жомбой райони-даги ўзи оталиққа олган колхоз учун қисқа вақт ичида бир ге-нератор, пармалаш станогини, 350 та ҳар хил асбоб ва 150 кило-грамм металл берди, колхозчи мутахассислардан 5 кишини ўқитиб, малакасини оширди. Самарқанд ЦЭСи Оқдарё райо-нидаги «Ўзбекистон» колхозини оталиққа олиб, у ерга элект-ромонтёрлар бригадасини юборди, ҳар хил асбоблар берди. Пахта заводи ҳам ўша райондаги Ф. Энгельс номли колхозга кўчма автоустахона ва ускуналар юборди.

Шаҳар саноат корхоналари колхозчиларни ўқитиб, улар-дан токарлар, слесарлар, электр пайвандчилар, электромон-тёрлар, темирчилар тайёрлади. 1958 йилнинг ўрталарига ке-либ, шаҳар корхоналарида бундай ҳунар ўрганаётган колхоз-чилар сони 100 кишидан ошиб кетди. Булар «Красний двига-тель» заводида 24, ремонт заводида 14, 150-қурилиш трести-да 6 кишига етди ва ҳоказо. Бундан ташқари, 200 дан кўпроқ колхозчи колхоз устахоналарида мустақил ишлаш учун якка тартибда ўқитилди ва ўргатилди.

Шаҳарнинг колхозчи деҳқонларга бераётган оталиқ ёрда-мини уюштиришда шак-шубҳасиз муваффақиятлар билан бирга бир мунча камчиликлар ҳам бўлди. Баъзи саноат кор-хоналари оталиққа олинган колхозларга ёрдамни систематик равишда бериб турмасдан, балки экиш ёки йигим-терим ком-панияси вақтларида берар эдилар. Оталиққа олинган колхоз ва МТС ларни тез-тез алмаштириб турилганлиги ҳам катта камчилик бўлди. Бу эса ишчилар синфи билан колхозчи деҳ-қонлар алоқаларини янада мустаҳкамлаш йўлида систематик иш олиб боришни қийинлаштирар эди.

Самарқанд фабрика ва заводларининг қишлоққа бериб турган ҳар томонлама ёрдами катта роль ўйнади. Уша даврда бундай ёрдам муайян ва доимий тус олди, шаҳар билан қиш-лоқ ўртасидаги алоқаларнинг форма ва методлари хилма-хил бўлиб қолди. Натижада колхоз ва совхозларнинг моддий тех-ника базаси анча мустаҳкамланди. 1951—1958 йиллар давоми-да Самарқанд областида тракторлар сони икки бараварга яқин кўпайди ва 1958 йилда ҳамма тракторлар сони 7944 тага етди. Бундан ташқари, областда 750 пахта териш маши-наси, 861 ғалла комбайни, юзлаб юк автомобили ва бошқа кўпгина техника воситалари ишлаб турди.

Колхозчи деҳқонларнинг фидокорона меҳнати, ишчилар синфининг жуда катта ёрдами туфайли Самарқанд области

1958 йилда 346 минг тонна пахта толшириб, давлат планини ошириб бажарди. 1959 йилда область пахта етиштиришни кўпайтиришда эришган муваффақиятлари ҳамда давлатга пахта сотиш юзасидан олган мажбуриятларни бажарганлиги учун мамлакатимизнинг олий мукофоти — Ленин ордени билан тақдирланди.

Мана шуларнинг ҳаммаси ишчилар синфининг колхозчи деҳқонларга тобора кўпроқ ёрдам бераётганлигини, ишчилар синфи билан колхозчи деҳқонлар иттифоқи янада мустаҳкамланаётганлигини кўрсатувчи ёрқин далилдир. Колхозчи деҳ-

УКАЗ ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР

263 О награждении Самаркандской области Узбекской ССР орденом Ленина

За крупные успехи, достигнутые трудящимися Самаркандской области Узбекской ССР в увеличении производства хлопка, и успешное выполнение социалистических обязательств по продаже государству в 1959 году 388 тыс. тонн хлопка-сырца наградить Самаркандскую область Узбекской ССР орденом Ленина.

Председатель Президиума Верховного Совета СССР К. ВОРОШИЛОВ.

Секретарь Президиума Верховного Совета СССР М. ГЕОРГАДЗЕ.

Москва, Кремль. 28 ноября 1959 г.

СССР Олий Совети Президиумининг Самарканд областини Ленин ордени билан мукофотлаш ҳақидаги фармони.

қонлар билан ишчилар синфи иттифоқининг мустаҳкамланиши эса социализм қуришни муваффақиятли тугаллашнинг ва коммунистик жамият қуришга ўтишнинг гаровидир.

3. МАДАНИЙ ҚУРИЛИШДАГИ ЮТУҚЛАР

Халқ хўжалигини урушдан кейин қайта тиклаш ва ривожлантириш йиллари Ўзбекистоннинг социалистик маданиятини ривожлантиришда муҳим давр бўлди. Маданий қурилишнинг энг муҳим вазифалари СССР халқ хўжалигини қайта тиклаш ва ривожлантиришнинг 1946—1950 йилларга мўлжалланган беш йиллик плани тўғрисидаги қонунда, ВКП (б) Марказий Комитетининг идеология иш масалаларига доир қарорларида ва Ўзбекистон Коммунистик партияси X съездининг қарорларида белгилаб берилди.

Умумий таълим муассасаларининг ўқув-моддий базасини қайта тиклаш, мактабларда таълим ва тарбия сифатини яхши-

лаш, етти йиллик умумий таълим қонунини амалга ошириш, мактабларни юқори малакали кадрлар билан таъминлаш халқ маорифи соҳасида асосий вазифа бўлиб қолди. Ўзбекистон К(б)П Марказий Комитетининг 1945 йил сентябрида бўлиб ўтган XII пленуми ҳам халқ маорифи ишини тубдан яхшилаш, мактаб ёшидаги болаларнинг барчасини ўқишга тортиш зарурлигини кўрсатиб ўтди.

Меҳнаткашлар маданий савиясини ошириш бобидаги асосий вазифалар КПСС XIX ва XX съездларининг қарорларида белгилаб берилди. Қарорларда етти йиллик таълимдан умумий ўрта таълимга ўтиш, мактабларни малакали ўқитувчи кадрлар билан таъминлаш, политехника таълимини амалга ошириш зарурлиги кўрсатиб ўтилди. Партия олий ва ўрта махсус ўқув юртларида мутахассислар тайёрлаб чиқаришни кўпайтиришга, илмий-тадқиқот институтлари ва олий ўқув юртларининг илмий ишини яхшилашга, маданий-оқартув муассасалари ишини яхши йўлга қўйишга, адабиёт ва санъатни социалистик қурилишнинг янги вазифалари даражасига кўтаришга алоҳида диққат ва эътибор берди.

Мана шу вазифаларга асосланиб, Ўзбекистон Коммунистик партияси бешинчи ва олтинчи беш йиллик мобайнида республиканинг социалистик маданиятини ривожлантиришнинг асосий йўналишини белгилаб берди.

Бу вазифаларни бажаришга Самарқанд меҳнаткашлари халқ маорифи органлари, маданият ва санъат арбоблари билан бирга актив киришдилар.

Шаҳар партия ва совет ташкилотлари Ўзбекистон К(б)П Марказий Комитети XII пленумининг қарорларини бажара бориб, болаларни ўқитиш ва тарбиялаш масалалари билан чуқурроқ шуғулланадиган бўлиб қолди, бу ишга жамоатчиликни кенг тортди. Жумладан, саноат корхоналарининг кўпгина комсомол ташкилотлари мактабларни оталиққа олди. Оталиққа олган корхоналар, шунингдек, ота-оналар комитети мактабларни ремонт қилиш, ўқувчиларни иссиқ овқатлар билан таъминлаш борасида катта ишлар қилди, ҳар бир мактаб ҳузурида умумий таълим фонди ташкил этилди. 1946—47 ўқув йилида биргина Снеб районининг ўзидагина 300 ўқувчига умумий таълим фондининг маблағи ҳисобига оёқ кийимлари олиб берилди ва шу фонддан жами 24510 сўмлик бир йўла ёрдам кўрсатилди.

Умумий мажбурий таълим тўғрисидаги қонунни амалга оширишда бир қанча муваффақиятларга эришилди. Чунончи, 1945—46 ўқув йилида шаҳар мактабларида 13849 бола ўқиган бўлса, 1948—49 ўқув йилига келиб, 20207 бола ўқиди, яъни мактаб ёшидаги болаларнинг 99,5 процентини ташкил қилди. Шу билан бир вақтда ўқувчиларнинг мактабни ташлаб кетишлари ҳам камайди. 1945—46 ўқув йилида мактабни ташлаб ке-

тувчи ўқувчилар сони 905 та бўлган бўлса, 1948-49 ўқув йилига келиб 202 та бўлди, яъни 4 баравардан зиёдга камайди.

Партия ва Ҳукуматимизнинг мактабларни ўқитувчи кадрлар билан таъминлаш, мактабнинг моддий базасини мустаҳкамлаш, аҳоли орасида оммавий-сиёсий ишлар олиб бориш ҳақида доимий ғамхўрлик қилиб келиши 1949—50 ўқув йилидан бошлаб ялпи етти йиллик таълимни амалга оширишга қиришиш учун имконият туғдирди. 1948 йилда Самарқанд мактабларининг педагог коллективлари жамоатчилик билан бирга СССР Министрлар Советининг 1949 йилда бошланғич синфларни тамомлаган ҳамма ўқувчиларни 1949—50 ўқув йилида бошлаб албатта V синфларда ўқитиш тўғрисидаги қарорини амалга ошириш борасида муҳим иш қилдилар. Шу билан бир вақтда турли сабабларга кўра, мактабда илгари ўқиёлмай қолиб кетган болаларни I—IV синфларга тортиш чоралари кўрилди.

Умумий етти йиллик таълим амалга оширилаётганлиги сабабли тўртинчи беш йиллик даврида шаҳардаги мактаблар сони кўпайиб, 33 дан 35 тага етди. 1949—50 ўқув йилида I—X синфда ўқийдиган ўқувчилар сони 21060 кишига етди. VII синфни тугатувчилар сони 1945—46 ўқув йилидаги 484 дан 1948—49 ўқув йилида 627 га, X синфни тугатувчилар сони эса 133—216 кишига етди, бу эса 1939—40 ўқув йилидагига қараганда анча кўпайди.

Уруш йилларида ўқувчиларнинг кўп қисми ишлаб чиқаришда ишлашга мажбур бўлиб, мактаблардан кетиб қолган эди. Булар учун ишчи-ёшлар мактаби ташкил этилди. 1945—46 ўқув йилида шаҳарда мана шундай мактаблардан 6 та бўлиб, бу мактабларда 611 ўқувчи ўқиган бўлса, 1948—49 ўқув йилида эса ишчи-ёшлар мактаби 7 тага, ўқувчилар сони 945 кишига етди.

Республикада умумий мажбурий етти йиллик таълимнинг амалга оширилиши ўқитувчи кадрлар тайёрлаш борасида жиддий иш олиб боришни талаб қилди, чунки бундай кадрларга эҳтиёж кўпайди ва уларнинг малакасини, ғоявий-сиёсий савиясини ошириш ҳам жуда зарур бўлиб қолди.

1946 йилда Ўзбекистон Коммунистик партияси Марказий Комитети ўқитувчилар тайёрлашнинг беш йиллик плани тўғрисида қарор қабул қилди. Қарорда 1946—50 йилларда республиканинг педагогика ва ўқитувчилар тайёрлаш институтларида 28495 ўқитувчи тайёрлаш кераклиги кўрсатиб ўтилди. Шулардан 15849 киши сиртқи ва кечки бўлимларда тайёрланиши лозим эди.

Урушдан кейинги даврда шаҳар ва область мактаблари учун керакли педагог кадрлар Ўзбекистон Давлат университетида, Самарқанд ўқитувчилар институти ва кечки педагогика институтида, тожик ўқитувчилар институтида, тўртта пе-

дагогика билим юртида ва мактабларнинг иккита ўн биринчи педагогик синфларида тайёрланди.

1947—48 ўқув йилида Самарқанднинг педагогика ўқув юртлари олий маълумотли 114, тўлиқсиз олий маълумотли 154 ва ўрта маълумотли 332 ўқитувчи тайёрлаган бўлса, 1948—49 ўқув йилида эса бу ўқув юртлари 1039 ўқитувчи тайёрлади.

Шаҳар ўқитувчиларининг малакасига келганда 1948—49 ўқув йилида уларнинг маълумот даражаси ҳали анча паст эди. Шаҳардаги 753 ўқитувчидан 191 киши олий маълумотга, 218 киши тугалланмаган олий маълумотга ва 344 киши ўрта маълумотга эга эди. Снёб районининг 13 мактабидаги 330 ўқитувчи орасида 59 олий маълумотли, 118 тугалланмаган олий маълумотли ва ўрта маълумотли ўқитувчилар бор эди. Шаҳарда рус, чет ва ўзбек тили ҳамда математика, физика муаллимларига талаб, айниқса катта эди. Дарсларни кўпинча бошқа ихтисосга эга бўлган муаллимлар берарди. Бу эса ўқитиш сифатини пасайтиришга олиб борарди, албатта. Мана шуларнинг ҳаммаси халқ маориф органларидан, партия ва совет ташкилотларидан ўқитувчи кадрлар тайёрлаш ва қайта тайёрлашнинг бутун системасини яхшилаш йўлида тағин ҳам кескин чоралар кўришни талаб қилди. Шу мақсадда етарли маълумоти бўлмаган, лекин кўп йиллардан бери ўқитувчилик қилиб келаётган муаллимларни сиртқи ва кечки бўлимларда ўқишга тортилди, шунингдек, малакани ошириш курслари ташкил этилди. Тўртинчи беш йиллик даврида Самарқанд педагогика ўқув юртларининг сиртқи бўлимининг 737 киши, шу жумладан, Ўзбекистон Давлат университетининг сиртқи бўлимининг 60 киши тамомлаб чиқди. Педагогика билим юртлари беш йил ичида (1946—1950 йиллар) бошланғич мактаблар учун 1464 педагог тайёрлаб берди. Бу чоралар мактабларда таълим-тарбия ишининг сифатини ошириш учун катта аҳамиятга эга бўлди.

Совет ўқитувчиларининг ватанпарварлик меҳнатини бутун халқ, Коммунистик партия ва Совет давлати тақдирлаб, юқори баҳолади. 1950 йилда шаҳар ўқитувчиларидан 31 кишига Ўзбекистон ССР да хизмат кўрсатган ўқитувчи унвони берилди ва 200 дан кўпроқ киши ҳукумат мукофотлари билан тақдирланди.

Партия ва Ҳукуматнинг ғамхўрлигига жавобан совет ўқитувчилари коммунизмнинг бўлажак қурувчиларини ўқитиш ва тарбиялаш ишига ўзларининг бутун куч, билим ва ғайратларини сарфламоқдалар. Улар мактабда фидокорона ишлаш билан бирга корхона, қизил чойхона, клуб ва маҳаллаларда оммавий-агитация ишлари олиб бордилар. 1946 йилда СССР Олий Советига сайлов ўтказиш даврининг ўзидагина Самар-

қанд шахрида ишлаган 3 минг агитатордан 500 таси мактаб муаллимларидан иборат бўлди.

Улуғ Ватан уруши ғалаба билан тугагандан сўнг халқ маорифи ишларини яхши йўлга қўйиш учун қисқа муддат ичида мактабларни қайта тиклаб олиш ва уларнинг моддий базасини мустаҳкамлаш зарур бўлиб қолди. Шу мақсадда республика саноати мактаблардаги кабинет ва лабораториялар учун хилма-хил ўқув қуроллари, 300 минг янги парта, 10 миллион нусхадан кўпроқ дарслик, 50 миллион дафтарни тайёрлаб бериши лозим эди.

Ўзбекистон Коммунистик партияси Марказий Комитети ва Республика Министрлар Совети партия, совет ва комсомол ташкилотларини, касаба союзлари ва жамоатчиликни янги мактаблар қуриш ва уларни ускуналаш, кўрсатмали ўқув қуроллари, ёқилғи билан таъминлаш, капитал ва навбатдаги ремонтни сифатли қилиб ўтказиш ишида ёрдам кўрсатишга сарфбар қилиш чораларини кўрдилар ва бу соҳада катта иш қилди.

Самарқанд корхоналари— «Красний двигатель», «Кинап» заводлари, чой қадоқлаш, шойи тўқиш фабрикалари ҳам бу муҳим ишда катта ёрдам бердилар. Улар ўзлари оталиққа олган мактаблар учун бинокорлик материаллари юбориб, уларни бинокорлар билан таъминлаб турдилар. 1946 йил 25 июлдан 25 августга қадар шаҳарда мактабларни янги ўқув йилига тайёрлаш ойлиги ўтказилди. Бу тадбир мактаблар шароитини яхшилашга ёрдам берди. Шаҳардаги 33 мактабдан 11 таси капитал ремонтдан чиқарилди, қолган мактаблар эса жорий ремонт қилиб берилди. Мактабларни капитал ремонт қилишга 1946—47 ўқув йилидаги 711 минг сўм ўрнига 1947—48 ўқув йилида 1 миллион сўм пул ажратилди. Бу тадбирларни ҳаммаси ўқувчилар билимини кенгайтириш ва мустаҳкамлашга ижобий таъсир қилди. Ўзбек, тожик ва рус тилларини янги программа ва дарсликлар асосида олиб борилиши ўқувчиларни луғат фондини бойитди ва адабиётни чуқур ўрганишда муҳим роль ўйнади.

Ўзбек ва бошқа миллий мактабларда рус тилини ўқитиш энча яхшиланди, чет тилларни ўқитишни яхшилаш борасида ҳам бир қанча тадбирлар амалга оширилди.

Ўқитувчилар ишнинг янги форма ва методларини қўлдан ўрганиб, болаларни ўқитиш ва тарбиялашдаги формализмни бартараф қила бордилар. Натижада ўқувчиларнинг давомати ва улгуриши яхшиланди, шаҳар мактабларида бир синфда икки йил қолувчилар сони камайди. Чунончи, 1945—46 ўқув йилида улгуриш 76 процентдан ошмаган бўлса, 1949—50 ўқув йилида 84 процентга етди. Шу йиллар ичида бир синфда икки йил қолувчилар сони камайиб, 18 процентдан 8,6 процентга тушиб қолди.

Социалистик ишлаб чиқаришни янада ўстириш ва техника-ни тўхтовсиз тараққий эттириш эҳтиёжлари мактаблардан фан асосларини чуқур эгаллаб олган, кенг политехника таълимини ўттиб, амалий малака ва кўникмаларга эга, маданий-техника савияси юксак даражада бўлган кишиларни тайёрлаб беришни талаб қилмоқда эди. Шаҳарда ўрта мактаблар сони кўпаяверди, бу эса КПСС XX съездининг халқ маорифини бутун чоралар билан ривожлантириш тўғрисида қўйган вазифасига мос бўлиб тушмоқда эди. 1951 йилдан то 1958 йилга қадар ўрта мактаблар сони икки бараварга яқин кўпайди, яъни 16 дан 30 га, ўқувчилар сони эса 24,3 минг кишидан 26,7 минг кишига етди.

VIII—X синфлардаги ўқувчилар сони ҳам кўпайди. 1956—57 ўқув йилида бу синфлардаги ўқувчилар сони 1950—51 ўқув йилига нисбатан тўрт баравар кўпайди, яъни 1,5 минг кишидан 5,9 минг кишига етди. Мактабларни битириб чиқувчилар ҳам муттасил кўпая борди ва 1951—1958 йиллар мобайнида шаҳар мактабларини битириб чиқувчилар сони 3000 кишига етди. Бу муваффақиятлар мактабларнинг педагог коллективлари тўлиқ ва ўрта маълумот олиш зарурлигини ота-оналар ва ўқувчилар орасида тушунтириш борасида муттасил иш олиб борганликлари, халқнинг моддий-маиший шароити яхшиланганлиги натижасида қўлга киритилди. Партия ва ҳукумат ишлаб чиқаришда ишлаб турган ёшларни ўқитишга алоҳида эътибор берди. Шаҳарда ишлаб турган кечки ишчи-ёшлар мактабининг сони 1958 йилда 12 тага етди ва бу мактабларда ўқийдиган ўқувчилар сони 1,8 минг кишидан ошиб кетди. 1949—50 ўқув йилида область қатнаб ўқиш-сиртқи мактаби очилди. Саккиз йил ичида бу мактаб 150 тўлиқсиз ўрта маълумотли, 1345 ўрта маълумотли ўқувчи тайёрлади.

Ўқитувчи кадрларнинг умумий таълим даражасини планли равишда тинмай ошириш давом эттирилди. Педагог ва мактаб раҳбарларининг сифат состави сезиларли равишда ўзгарди. 1956—57 ўқув йилида шаҳар мактабларида ишлаб турган 1335 ўқитувчининг ярмидан кўпроги олий маълумотли эди.

1953 йилда Самарқанд Давлат университети билан бир қаторда ўқитувчилар институти негизида ташкил этилган Самарқанд педагогика институти ҳам олий маълумотли ўқитувчилар тайёрлашга киришганлиги малакали ўқитувчи кадрларни кўпайтиришга ёрдам берди. Педагогларнинг кўпгина қисми мана шу олий ўқув юртларининг сиртқи ва кечки бўлимларида ўқиб, олий маълумот олди. 1946 йилдан 1958 йилгача бўлган давр ичида область ўқитувчиларидан 3 мингга яқин киши сиртдан ўқиб, олий маълумот олди. Шулардан 1710 киши Ўзбекистон Давлат университетининг, 522 киши ўқитувчилар институтининг, 732 киши кечки педагогика институтининг сиртқи

бўлимларини тамомлади. Бундан ташқари, Тошкент ва СССР-нинг марказий шаҳарларидаги олий ўқув юртлари ҳам Самарқанд учун анчагина ўқитувчи кадрлар етиштирди.

Ўқитувчилар малакасини ошириш турли шаклларда давом эттирилди. Бунинг учун қисқа муддатли курс ва семинарлар ташкил этилди, турли фанлар бўйича метод бирлашмалари, педагогика кабинетлари ишлаб турди, педагогикага доир лекциялар ўқилди, илғор педагогика тажрибаси кутубхоналари вужудга келди. Уша даврда политехника таълимини йўлга қўйишга алоҳида эътибор берилди. Мактабларни оталиққа олган корхоналарнинг ёрдами билан 1958—59 ўқув йилининг ўзидагина шу мактабларда 39 дурадгорлик, 13 слесарлик 12 слесарь-дурадгорлик устахоналари, автотрактор ишини ўрганиш учун 4 махсус автосинф, 5 электротехника лабораторияси, 63 химия ва физика кабинетлари ташкил этилди, 17 теллица қурилди.

Мактабларда политехника базасини вужудга келтириш ва мустаҳкамлаш билан бир қаторда физика, математика, химия, биология, чизмакашлик фанларини ўқитиш ҳам яхши йўлга қўйилди. 6-мактаб физика муаллими О. А. Аветисяннинг фаолияти политехника таълимини амалга ошириш йўлида муаллимлар нақадар активлик билан ишлаганлигини кўрсатувчи мисол бўла олади. Шу мактабни оталиққа олган «Кинап» заводининг актив ёрдами билан шу муаллим раҳбарлигида ташкил этилган физика ва электротехника кабинети областдаги энг яхши кабинетга айланди. Ўқитувчи ёрдамида ўқувчиларнинг ўзи шу кабинетда тўплаган ускуналар ўқув программасида кўрсатилган ҳамма лаборатория ишларини ўтказиб туришга имкон берадиган бўлиб қолди. Кабинетда ўқувчиларнинг ўзи бир қанча асбоб ва кўрсатмали қуруллар бунёд қилдилар. Физика дарсларини ўқитишда ўқув кинофильмларидан мунтазам равишда фойдаланиб борилди.

Шу даврда халқ маорифи органлари мактабгача тарбия ишларини яхшилаш борасида ҳам кенг жамоатчиликнинг ёрдами ва болалар боқчалари ходимларининг актив иштироки билан катта ишлар қилдилар. Самарқанддаги мактабгача тарбия муассасаларининг кўпайтирилганлиги ва кенгайтирилганлиги Партия ва Ҳукуматнинг болаларнинг сиҳат-саломатлиги тўғрисида кўрсатаётган ғамхўрлигининг яққол далилидир. Шаҳардаги 43 болалар муассасида 1950 йилда 2435 бола тарбияланган бўлса, 1957 йилнинг бошида 49 болалар муассасида 3823 бола тарбияланди.

Беш йиллик планнинг маданий қурилиш соҳасидаги вазифаларини муваффақиятли бажаришда олий ва ўрта махсус ўқув юртларининг ҳиссаси катта бўлди.

Тўртинчи беш йилликнинг дастлабки йилларида Самарқандда 7 олий ўқув юрти — Ўзбекистон Давлат университети

(ҳозирги Самарқанд Давлат университети), Медицина институти, Ўзбекистон қишлоқ хўжалик институти, Ўзбекистон халқ хўжалиги институти, Ўқитувчилар ва педагогика институтлари ҳамда Тожиқ ўқитувчилар институти, шунингдек, 17 та техникум бор эди. Буларда 8 мингга яқин студент ўқиб турди.

Алишер Навоий номли Ўзбекистон Давлат университети шаҳарнинг етакчи олий ўқув юрти бўлиб, ўша даврда унинг беш факультетида, яъни тарих, физика-математика, филология, биология, геология-география факультетларида 1945—46 ўқув йилида 12 ихтисос бўйича 585 студент ўқиди. Университет 1946—1950 йиллар мобайнида 483 мутахассис тайёрлаб берди. Университет коллективи ўқув-илмий базасини кенгайтириш ва мустаҳкамлаш, илмий-тадқиқот ишлари олиб бориш, профессор-ўқитувчи кадрларнинг гоёвий-назарий савияси ва иш малакасини ошириш, аспирантура орқали мутахассислар тайёрлаш ҳамда студент ва илмий-техник ходимларнинг моддий-маиший шароитини яхшилаш борасида муҳим ишлар қилди.

Ўша йилларда Ўзбекистон Давлат университетининг профессор-педагог ходимлари составида С. Айний, В. А. Абдуллаев, М. М. Мўминов, А. Саъдий, У. Турсунов, И. И. Умняков, И. С. Куклес, М. Н. Кособуцкий, Р. А. Олимжонов, А. К. Сагитов сингари республиканинг кўзга кўринган олимлари ишлади.

1947 йилда Ўзбекистон Давлат университети тузилганига 20 йил тўлди. Университет ташкил топганидан бери миллий кадрлар тайёрлаш, Ўзбекистон ССР нинг халқ хўжалиги ва маданиятини ривожлантириш соҳасида катта ишлар қилди.

Юбилей муносабати билан университет Ўзбекистон Коммунистик партияси Марказий Комитети, Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиуми, СССР Олий таълим министрлиги ҳамда бошқа кўпгина партия, совет, жамоат ташкилотларидан табриқномалар олди.

Ўзбекистон Давлат университетини ташкил этиш ва мустаҳкамлаш борасидаги самарали ишлари учун ректор М. М. Мўминов, С. Айний, И. М. Мўминов, профессор Г. И. Проскоряков ва бошқа профессор-ўқитувчилар составига СССР Олий таълим министрлигининг 1947 йил 29 декабрдаги буйруғи билан ташаккур эълон қилинди. Университет ходимларининг катта группаси Ўзбекистон ССР Олий Советининг Фахрий ёрлиқлари билан мукофотланди. Шу йили университетга Алишер Навоий номи берилди.

Академик И. П. Павлов номидаги Самарқанд медицина институти Самарқанддаги катта олий ўқув юртларининг иккинчиси бўлиб, бу институт қайта тикланганидан кейин унинг студентлари сони анча кўпайди. Институт 1941 йилда Тош-

кент медицина институти билан бирлаштирилган эди. 1942 йилнинг апрелида эса, Ўзбекистон Коммунистик партияси Марказий Комитети ва Ўзбекистон ССР Халқ Комиссарлари Советининг қарорига биноан мустақил институт сифатида қайта тикланди. Мазкур институтда студентлар сони анча

Ўзбекистон Давлат Университетининг ректори профессор М. М. Мўминов (1950 йил).

ўсди, агар 1940 йилда 910 студент ўқиган бўлса, 1945 йилда ундаги студентлар сони 1100 кишига етди.

1949—50 ўқув йилида институтнинг 32 кафедрасида 131 илмий ходим, шу жумладан, 14 профессор ва фан докторлари ҳамда 43 доцент ва фан кандидатлари ишлади. Шулардан 15 киши маҳаллий миллат вакиллари эди. Тўртинчи беш йилликнинг ўзидагина институтни 849 мутахассис тугатди.

Қишлоқ районлари учун юқори малакали медицина кадрлари тайёрлашга институтда алоҳида эътибор берилди. Чунончи, 1950 йилда Самарқанд областида ишлаб турган 929

врачнинг кўпчилиги Самарқанд медицина институтининг га-
момлаб чиққан кишилар эди.

Қишлоқни социалистик негизда техника ва маданий жи-
ҳатдан қайта қуришда қишлоқ хўжалик мутахассисларининг
роли жуда катта. В. В. Куйбишев номидаги Ўзбекистон қиш-
лоқ хўжалик институти (ҳозирги Самарқанд қишлоқ хўжалик
институти) тўртинчи беш йиллик давомида юқори малакали
629 мутахассис етиштирди. Булар орасида 216 ветеринария
врачи, 114 дала агрономи, 101 зоотехник, 168 виночилик ва
30 йилқичилик мутахассислари бор. Институтни тамомлаб
чиққанлар орасида маҳаллий миллат мутахассислари 234 ки-
ши. Институтдаги студентлар сони йилдан-йилга кўпайиб
борди. Чунончи, 1946 йилда 250 киши қабул қилинган бўлса,
1950 йилда 350 киши қабул қилинди.

1949 йилда номи ўзгартирилиб, Самарқанд совет савдоси
институти деб атала бошлаган Ўзбекистон халқ хўжалик ин-
ститути мамлакатимизга юқори малакали кадрлар тайёрлаб бе-
риб турди. Институтдаги 12 кафедрада 43 илмий ходим, шу
жумладан, 5 профессор ва фан докторлари ҳамда 25 доцент
ва фан кандидатлари ишлади. 1946—50 йиллар давомида ин-
ститут 794 студент қабул қилди ва уни 577 мутахассис битириб
чиқди. Ҳозир булар Ўрта Осиё республикалари ва Қозоғистон
халқ хўжалигининг турли участкаларида ишлаб турибди.

Самарқанд ўқитувчилар ва А. М. Горький номидаги кеч-
ки Педагогика институти шаҳар ва область халқ маорифини
ривожлантиришда катта роль ўйнади. 1946 йилдан 1950 йил-
га қадар Самарқанд ўқитувчилар институтини 844 киши,
кечки педагогика институтини 117 киши тамомлаб чиқди.
1947 йилда Самарқандда очилган тожик ўқитувчилар инсти-
тути тўртинчи беш йиллик давомида Тожикистон ССР учун
804 ўқитувчи тайёрлаб берди.

Умуман тўртинчи беш йиллик мобайнида Самарқанд олий
ўқув юр்தларини 4303 мутахассис битириб чиқди. Шу тариқа
шаҳарнинг олий ўқув юр்தлари мамлакатимиз учун олий ма-
лакали кадрлар тайёрлаш ишига муносиб ҳисса қўшди.

Олий ўқув юр்தлари кенгайиб борганлиги ва улардаги
студентлар сони анча кўпайганлиги муносабати билан про-
фессор-ўқитувчи кадрлар тайёрлаш, илмий ишларни ташкил
этиш ҳам яхшиланиб борди. Чунончи, Самарқанд медицина
институтининг 20, қишлоқ хўжалик институтининг 26 ходими
шу давр ичида кандидатлик диссертациясини ёқлади.

Ўзбекистон Давлат университетининг ижтимоий фанлар
кафедраларининг коллективлари рус демократик маданияти-
нинг Ўрта Осиёдаги илғор фикрнинг ривожланишига ўтка-
зиб келган прогрессив таъсирига тааллуқли проблемаларни
ҳамда Улуғ Октябрь социалистик революциясининг ғалаба-
си натижасида ўзбек халқининг маънавий ҳаётида рўй бер-

ган туб ўзгаришларни ўрганишга катта эътибор бердилар.

1946 йилда И. М. Мўминовнинг «Мирзо Абдулқодир Бедилнинг фалсафий қарашлари» деган асари босилиб чиқди. И. М. Мўминов кўп йиллар давомида олиб борган тадқиқотлари натижасида 1949 йилда «XIX асрнинг охири ва XX асрнинг бошларида Ўзбекистондаги ижтимоий ва фалсафий фикр тарихидан» номли катта монографияни ёзиб тамомлади.

Университет филология факультетининг илмий ходимлари ўзбек совет поэзиясидаги бадий мерос, новаторлик ҳамда социалистик реализм назарияси, ўзбек ва рус тиллари назарияси ва тарихи проблемаларини тадқиқ қилиш билан шуғулландилар. Академик В. А. Абдуллаев, профессорлардан А. Саъдий, У. Т. Турсунов, И. М. Багрянский ва бошқа олимларнинг бу соҳадаги ишлари Ўзбекистондаги филология фанини ривожлантиришга катта ҳисса бўлиб қўшилди.

1947 йилда Ўзбекистон Давлат университетининг Д. Н. Лев раҳбарлигида иш олиб борган археология экспедицияси Самарқанднинг 40 километр жанубидаги Омонқўтон ғоридан ибтидоий одамнинг тош қурулларини топишга муваффақ бўлди. Шу муҳим топилиқларга асосланиб, Д. Н. Лев «Самарқанддаги қадимий палеолит» деган қимматли асар ёзди. Тарихнинг кейинги босқичларини ўрганиш натижалари профессор И. И. Умняковнинг тохарлар қабиласига доир асарларида ўз ифодасини топди.

Ўзбекистонда сонлар ва дифференциал тенгламаларнинг сифат назариясига доир математика мактабларининг вужудга келиши Самарқанднинг атоқли профессорлари Н. П. Романов ва И. С. Куклес номи билан боғланган. Университетнинг физик профессорлари А. Н. Текучев, М. М. Мўминов ва бошқалар радиактив нурланиш, гелеотехника, суюқлик, спектроскопия, гамма нурларининг интенсивлиги ва қамралишини ўлчаш соҳасида эксперимент ва назарий тадқиқотлар олиб бордилар. Мамлакатда чигити нурлантириш методи биричи марта профессор М. М. Мўминов лабораториясида таниқли ботаник Қобулов билан ҳамкорликда амалга оширилди. Шаҳар физиклари ва математиклари томонидан дарслик ва ўқув қўлланмаларининг ўзбек тилида яратилиши республикада олий таълимни янада ривожлантириш учун катта аҳамият касб этди.

Ўзбекистон Давлат университетининг зоологлари зарарли ва фойдали жониворларни ҳар томонлама ўргана бошладилар; ботаниклар Зарафшон водийсининг ўсимликларини, фойдали ёввойи ўтларини ўрганишга катта ҳисса қўшдилар. Профессор М. Н. Кособуцкийнинг «Самарқанд областидаги тоқларда учрайдиган девпечак ва у билан кураш методлари-

га қиёсий баҳо», академик К. З. Зокировнинг «Зарафшон дарёси ҳавзасидаги ўсимликлар» деган асарлари халқ хўжалик аҳамиятига эга бўлди. Университет кимёгарлари саноат учун керакли хом ашёларнинг янги турларини топиш борасида илмий иш олиб бордилар, ёввойи ўсимликлар таркибидаги шифобахш моддаларни тадқиқ қилиш билан шуғулландилар ва ҳоказо.

Медицина институтининг олимлари турли касалликларнинг диагностикаси ва назариясига доир тадқиқотлар ўтказиб, қимматли натижаларни қўлга киритдилар. Медицина фанини ривожлантиришга ва илмий кадрлар тайёрлашга катта ҳисса қўшган И. К. Мусабоев, Л. Н. Лапин, А. Н. Маъруфов, А. Ахтамов, Ф. И. Шевченко, Г. Г. Абдуллаев, Н. И. Медведов, М. Н. Холқўзиев, Н. А. Мирзоян, М. Ф. Голуб, М. И. Габриэльян, Г. Н. Александров ва бошқа кўпгина профессорларнинг номлари билан институт ҳақли равишда фахрланади.

Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришнинг экономикаси ва уни ташкил этиш, тупроқ унумдорлигини, пахта, маккажўхори ва бошқа қишлоқ хўжалик экинлари ҳосилдорлигини, қишлоқ хўжалик ҳайвонлари маҳсулдорлигини ошириш ва мавжуд ҳайвон зотларини такомиллаштириш соҳасида Ўзбекистон қишлоқ хўжалик институти муҳим ишлар қилди. Институт кафедралари қишлоқ хўжалик ҳайвонларининг юқумли ва юқумсиз касалликлари билан кураш ва бу касалликларнинг олдини олиш проблемалари билан ҳам шуғулланди, қишлоқ хўжалик ҳайвонларининг маҳсулдорлигини ошириш соҳасида анатомик-морфологик тадқиқотлар олиб борди.

Совет савдоси институти савдо ташкилотлари пшнинг иқтисодий кўрсаткичларини яхшилаш, маҳаллий саноат ишлаб чиқараётган кенг истеъмол молларининг сифатини белгилаш ва бошқа шу каби проблемалар устида иш олиб борди.

1946—1950 йилларда фақат олий ўқув юртларигина эмас, шу билан бирга, Бутуниттифоқ қоракўлчилик илмий-тадқиқот институтининг, академик Р. Р. Шредер номидаги Ўзбекистон боғдорчилик, узумчилик ва виночилик илмий-тадқиқот институти Самарқанд филиалининг ҳамда Ўзбекистон безгак ва медицина паразитологияси илмий-тадқиқот институтининг олимлари ҳам илмий тадқиқот ишлари билан шуғулландилар.

Тўртинчи беш йиллик мобайнида Самарқанд олий ўқув юртлари ва илмий-тадқиқот институтларида олиб борилган ишлар республика ва областнинг социалистик экономикаси ва маданиятини янада ривожлантиришда катта роль ўйнади.

Бешинчи ва олтинчи беш йилликлар даврида Самарқандда олий ва ўрта таълим соҳасида ҳам катта силжишлар бўй

берди. Самарқанд халқ хўжалигининг турли тармоқлари бўйича олий ва ўрта малакали мутахассислар тайёрлашда республикада Тошкентдан кейин иккинчи ўринда туради.

КПСС XIX съезди турли ихтисослар бўйича мутахассислар тайёрлаб беришни янада кўпайтириш борасида олий ва ўрта махсус ўқув юртлари зиммасига масъулиятли вазифалар юклади. Самарқанддаги олий ва ўрта махсус ўқув юртларининг ходимлари партия талабини бажаришга ўзларининг бутун куч ва ғайратларини сафарбар этдилар. КПСС XX съездининг қарорлари асосида таълим-тарбия ишларини қайта қуриш борасида муҳим ишлар қилинди.

Шаҳар олий ўқув юртлари 1950 йилда 1150 мутахассис тайёрлаган бўлса, 1958 йилда 1400 мутахассис тайёрлаб берди. Шу давр ичида ўрта махсус ўқув юртлари мутахассислар тайёрлашни 966 кишидан 2700 кишига етказди.

Самарқанд Давлат университетининг ана шу даврдаги фаолияти учун характерли нарсаси шу бўлдики, ундаги студентлар ва профессор-ўқитувчи кадрлар сони тўхтовсиз ўсиб борди, натижада университетнинг моддий-илмий базаси анча кенгайди.

1958—59 ўқув йилида университетнинг 32 кафедрасида 306 киши дарс бериш, илмий-тадқиқот ва тарбиявий ишлар олиб бориш билан шуғулланди. Булар орасида 8 профессор ва фан докторлари, 87 доцент ва фан кандидатлари бор эди. Университет 1946—1956 йиллар мобайнида 483 мутахассис тайёрлаб берган бўлса, 1951—1958 йилларда 2900 дан кўпроқ мутахассис, сиртқи ва кечки бўлимларида эса 1700 га яқин мутахассис тайёрлади.

Маҳаллий миллатлардан кадрлар тайёрлаш масаласи медицина институти раҳбарларининг ҳар доим диққат марказида турди. 1951—1958 йилларда институтни 1150 киши тамомлаб чиқди, буларнинг ярмидан кўпроғи маҳаллий миллат вакилларидир. Бу кадрлар қишлоқдаги соғлиқни сақлаш муассасаларини юқори малакали мутахассислар билан таъминлашга ёрдам берди. 1954 йилда институтни тамомлаб чиққан 140 кишидан 50 киши (35,7 проценти) маҳаллий миллат вакиллари бўлган бўлса, 1958 йилда врачлик дипломини олган 165 кишидан 102 киши (61,7 проценти) маҳаллий миллат вакиллари эди.

Маҳаллий миллат студентлари орасида қизлар сони ҳам йилдан-йилга кўпаймоқда. 1956—57 ўқув йилининг охирида 1233 студентдан 783 студент маҳаллий миллат вакиллари бўлса, булардан 419 таси қизлар эди. Студентлар орасида республиканинг узоқ районлари ва областларидан келиб ўқиётган ёшлар ҳам йилдан-йилга кўпаяверди.

Халқ хўжалигининг эҳтиёжларига мувофиқ олий ўқув юртлари ҳузурида янги факультетлар ташкил қилина борди.

Жумладан, 1950—51 ўқув йилида қишлоқ хўжалик институтида қоракўлчилик мутахассислари тайёрлаш ташкил этилди, зоотехника факультетига қабул қилиш анча кўпайтирилди, 1954 йилда эса кооператив институтида технология факультети очилди.

Самарқандда ўрта малакали мутахассислар тайёрлаш янада яхши йўлга қўйила борди, чунки бундай мутахассисларга талаб жуда кўп эди. Урушдан кейинги биринчи йилда Самарқанддаги 17 техникумда 4,5 мингдан кўпроқ ўқувчи ўқиган бўлса, 1950 йилда мазкур ўқув юртларида 7 мингга яқин ўқувчи ўқиди. Ўрта махсус маълумотга эга бўлган ёш мутахассислар тайёрлаш кўпайтирилди ва буларнинг сони 1945 йилдаги 331 кишидан 1950 йилда 1074 кишига етди (сиртқи бўлимларни тамомлаб чиққанлар бу ҳисобга кирмайди). Шундай қилиб, урушдан кейинги беш йил ичида ўрта махсус ўқув юртларини тамомлаб чиққан мутахассисларнинг сони уч барабардан зиёдроқ кўпайди.

1949—50 ўқув йилида Самарқанддаги 16 та ўрта махсус ўқув юртларидан 3 таси (гўшт-сут саноати техникуми, озиқ-овқат саноати техникуми ва темир йўл транспорти техникуми) саноат ва транспорт учун, 4 таси (гидромелиорация, зооветеринария, мева-сабзавотчилик техникуми ва колхозлар учун раҳбар кадрлар тайёрловчи қишлоқ хўжалик мактаби) қишлоқ хўжалиги учун, 4 таси (эрлар педагогика билим юрти, тожик педагогика билим юрти, қизлар педагогика билим юрти, мактабгача тарбия билим юрти) маориф учун кадрлар тайёрлаш, 2 таси (молия ва кооператив техникуми) иқтисодчи ва савдо ходимлари тайёрлаш билан шуғулланди; шаҳарда медицина, музика ва рассомлик билим юртлари ишлаб турди.

1958—59 ўқув йилида ўрта махсус ўқув юртларида ўқувчилар сони 9208 кишига етди, бешинчи ва олтинчи беш йилликлар даврида шаҳардаги ўрта махсус билим юртлари йилига 1,5—2 минг мутахассис тайёрлаб бериб турди.

Ўрта махсус таълим ривожланиши билан бирга ўқитувчи кадрларнинг сифат состави ҳам ўсиб борди. Чунончи, 1958—59 ўқув йилида Ўзбекистон ССР Қишлоқ хўжалик министрилиги системасида ишлаб турган 468 ўқитувчидан 384 таси олий маълумотли эди.

Шаҳардаги олий ва ўрта махсус ўқув юртларида ўқувчилар сони йилдан-йилга кўпайиб борди. 1951 йилда студентлар сони 13330 та бўлган бўлса, 1958 йилда уларнинг сони 21300 гага етди.

Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш соҳасида Ўзбекистон, хусусан, Самарқанд Англия, Франция, Италия сингари ривожланган капиталистик мамлакатлардан аллақачон ўзиб кетди. Чунончи, 1958 йилда Ўзбекистон олий ўқув юрт-

ларида 10 минг кишига ҳисоблаганда 111 студент тўғри келган бўлса, АҚШ да 92, Японияда 58, Францияда 39, Италияда 31, Испанияда 22 студент тўғри келди. 1958 йилнинг ўзига Самарқанд областида олий ва ўрта маълумотли 27 мингга яқин мутахассис ишлади, яъни халқ хўжалигида ишлаб турган, шу жумладан, ишчи ва колхозчилардан бўлган ҳар 100 кишига дипломли 18 мутахассис тўғри келди. 1958 йилда Самарқанд областида ҳар 1000 кишига олий маълумотли 11 киши, тўлиқсиз олий ва ўрта маълумотли, шу жумладан, тўлиқсиз ўрта маълумотли 223 киши тўғри келди. Олий ва ўрта махсус таълимнинг бу қадар ривож топиши социалистик Самарқанднинг маданияти нақадар равнақ топганлигини кўрсатувчи яққол далилдир.

Олий ўқув юртлари ва ўрта махсус ўқув юртлари кенгай борган сари илмий даража ва унвонлари бўлган ўқитувчилар сони ҳам кўпайди. 1958 йилда шаҳар олий ўқув юртларида, илмий-тадқиқот муассаса ва техникумларида 4 минг ходим ишлади. Булардан 46 таси профессор ва фан доктори, 260 таси доцент ва фан кандидатларидир.

Фан соҳасида янада янги муваффақиятларга эришилди. Университетдаги физика-математика факультетининг олимлари қуёш нури энергиясидан халқ хўжалигида фойдаланиш, тупроқдан ясалган сунъий иншоотлар тигизлигини гамма нурлари ёрдамида белгилаш ҳамда дифференциал тенгламаларнинг сифат ва сонлар назариясига доир тадқиқот ишлари олиб бордилар. Бу соҳада, айниқса, профессор М. М. Мўминов, И. С. Куклес ва доцент М. С. Собиров ва бошқаларнинг хизматлари каттадир.

М. Мўминов билан Ҳ. Ҳайдаровнинг «Молекуляр физика», Р. Искандаровнинг университет ва педагогика институтларининг студентлари учун ўзбек тилида ёзилган «Олий алгебра» дарслиги нашр этилди.

Ўзбекистон Давлат университети олимларининг илмий-назарий ва халқ хўжалик аҳамиятига эга бўлган муҳим тадқиқотчилик ишларидан профессор И. С. Куклеснинг «Дифференциал тенгламаларнинг сифат назарияси», профессор Қ. З. Зокировнинг «Зарафшон дарёси ҳавзасининг ўсимликлари», доцент П. Г. Бронштейннинг «Ўзбекистондаги пахтазорлар ва бедзорларнинг ҳашаротлари», профессор Г. И. Проскоряковнинг «Ўрта Осиё флораси ўсимликлари унаётган уруғликларининг мосланиши», профессор У. Т. Турсуновнинг «Ўзбек адабий тили тарихи», доцент Д. Н. Левнинг «Ўзбекистон палеолити» асарларини кўрсатиб ўтиш мумкин.

Биология, химия, геология-география факультетларининг илмий ходимлари энг зарур халқ хўжалик проблемаларини ишлаб чиқишга алоҳида эътибор бердилар. Чунончи, доцент

Д. Т. Қобулов дони йирик буғдой ҳамда пахтанинг янги на-
вини етиштириш устида илмий иш олиб борди, Самарқанд
областининг пахта далаларидаги бегона ўтлар билан кураш
чораларини ишлаб чиқди. У етиштирган «Ўзбекистон» ном-
ли буғдой нави мутахассислар томонидан юксак баҳоланди
ва Бутуниттифоқ ўсимликшунослик институтининг қарори
билан «СССР флораси» асарининг III томига киритилди.

Геология-география факультетининг коллективи «Самар-
қанд областининг ишлаб чиқарувчи кучлари» деган пробле-
ма устида иш олиб борди. Самарқанд шаҳри ва унинг атро-
фидаги фойдали қазилмаларни, қурилиш материаллари ком-
плексини ўрганиш билан шуғулланди, Самарқанд шаҳри ва
областининг табиий, иқтисодий географиясига ҳамда қор
қатламларини ўлчаш ва текшириш асосида дарё сувлари-
нинг миқдорини олдиндан белгилаб бериш методларини иш-
лаб чиқишга доир тадқиқотлар олиб борди.

Университет илмий-тадқиқот ишларининг анчагина қис-
мини республикадаги ишлаб чиқариш ташкилотларининг,
совхоз ва колхозларнинг ходимлари билан ҳамкорликда ба-
жаради.

Ижтимоий фан кафедраларининг коллективи ва шаҳар
тарихшунослари «Улуғ Октябрь социалистик революцияси-
нинг ғалабаси ҳамда ўзбек халқининг экономикаси ва мада-
ниятини ривожлантиришдаги тубли тўнтариш», «Ўзбекистон-
да революцион идеяларнинг ривожланиши», «Ўрта Осиёда
диалектик материализмнинг тарқалиш тарихидан», «Ўзбе-
кистон ва Самарқанднинг қадимдан то шу кунгача бўлган
тарихи» сингари проблемаларни ўрганиш билан шуғуллан-
дилар. Самарқанд Давлат университетининг доцентлари
М. У. Аминов, Х. Ф. Чикаев ва бошқаларнинг Совет Ўзбеки-
стони тарихини ўрганишга доир асарлари диққатга сазовор-
дир. Ёшлон қилинган илмий-тадқиқотлар орасида профессор
И. И. Умняковнинг Темур тарихига доир янги манбалар, Ўр-
та Осиёнинг XV асрдаги халқаро муносабатлари тўғрисида-
ги асарлари алоҳида аҳамиятга эга.

В. А. Абдуллаевнинг «XVII-XVIII асрларда Хоразмдаги
ўзбек адабиёти», доцент Б. Валихўжаевнинг «XV—XIX аср-
ларда Ўзбекистондаги адабий-танқидий фикрнинг ривожла-
ниш тарихидан» деган асарларида классик адабий мерос
масалалари ишлаб чиқилди. Адабиётшуносларнинг кўпчили-
ги Ўзбекистон ёзувчиларининг ижодий материалига асосла-
ниб миллий адабиётчиларнинг ривожланиш проблемаларига
доир тадқиқотлар олиб бориш билан шуғулландилар. Чунон-
чи, О. Икромов Зулфия ҳақида; Амин Умарий, Ю. Ю. Авалиан;
Л. Ройзензон С. Бородин ижоди тўғрисида; С. Мирзаев Ойдин
ҳақида; В. Абдуллаев С. Айний тўғрисида илмий ишлар олиб
бордилар ва ҳоказо.

Қишлоқ хўжалик институти илмий ходимларидан Д. М. Кугучков, К. П. Данилевский, Д. К. Саидов, Я. Д. Нагибин ва бошқа профессорлар пахтанинг ҳосилдорлигини ошириш, унинг тезлишар, серҳосил, касалликларга бардош берадиган ва яхши технологик сифатларга эга бўлган янги навларини яратиш, агротехникани такомиллаштириш, квадрат уялаб экиш усулини қўллаш, органик ва минерал ўғитлардан рационал фойдаланиш, шунингдек, пахта-беда алмашлаб экишни жорий қилиш, шурхоқ ерларнинг мелиорация ҳолатини яхшилашга доир илмий тадқиқот ишлари олиб бордилар.

Профессор П. П. Виноградов Ўзбекистондаги қорақўл қўйлар, эчкилар ва бошқа ҳайвонларнинг анатомиясини ўрганишга доир бир қанча тадқиқот ишларини бажарди, профессор Н. В. Баданин Ўзбекистон шароитида гельминтоз касалликлари билан кураш чораларини таклиф қилди, профессор И. И. Архангельский бузоқлардаги паратиф касалига қарши янги ярим суюқ вакцинани ишлаб чиқди. Бутуниттифоқ қорақўлчилик илмий-тадқиқот институтининг М. В. Юдин, И. Н. Дьячков ва Р. Т. Писменная каби ходимлари қорақўл қўйларини баррасининг сифатига қараб туркумларга бўлишнинг янги принципларини таклиф қилдилар. Қорақўл териларида жунларнинг жимжималаниш шакли ҳосил бўлишига ва қўйларнинг жунни ўсиши ва ривожланиши жараёнида баррасининг ўзгаришига, шунингдек, барқарор озуқа базасини вужудга келтириш масалаларига доир тадқиқотлар қорақўлчилик назарияси ва практикасига муҳим ҳисса бўлиб қўшилди.

Боғдорчилик ва узумчилик илмий-тадқиқот институти Самарқанд филиалининг олимлари В. В. Назаркин, Д. М. Мирзоҳидов, А. Х. Табанелилар боғдорчилик ва узумчилик соҳасида қимматли илмий ишлар қилдилар. Шу даврда институт селекционерлари узум ҳамда меваларнинг 44 та янги серҳосил ва яхши сифатли навларини яратдилар.

Маҳаллий касалликларнинг олдини олиш ва уларни даволаш, этиология, эпидемиология проблемаларини ўрганиш масаласи шаҳар медицина олимларининг диққат марказида турди. Профессор А. И. Маъруфовнинг «Ўзбекистонда элементар токсикознинг (энцефалит билан) патологик морфологияси», профессор К. А. Дьяковнинг «Қўтири даволаш», профессор Г. Г. Абдуллаевнинг «Қўриш органларидаги оғриқли шикастланишларнинг диагностикасига ва терапиясига доир» деган асарлари катта ва муҳим илмий-тадқиқот ишларидан бири бўлди.

Профессор Л. Н. Лапин микроанализнинг янги биохимик методларини ишлаб чиқишни давом эттирди. Бу методлар ўзининг оддийлиги, аниқлиги ва бажарилиши осонлиги сабабли биологик ва клиник лабораторияларда қўлланиладиган бўлиб қолди. Профессор Л. Н. Лапин бир қанча қимматли

ихтиролар ҳам қилди. Чунончи, у ош тузидаги йодни олиб берадиган кўчма лаборатория яратганлиги учун 1958 йилда СССР Министрлар Совети ҳузуридаги Ихтиролар ва кашфиётлар комитетидан авторлик шаҳодатномаси олди.

Гельминтозлар, кана орқали юқадиган қайтармали тиф, лейшманиозлар сингари паразитар касалликларни республикада батамом тугатиш проблемаси устида медицина ходимлари қизғин иш олиб бордилар. Давлат мукофоти лауреати,

ВНИИК экспериментал хўжалигида қорақўл кўзичоқларини бонитировка қилиш.

профессор Л. М. Исаев раҳбарлигида безгак ва медицина паразитологияси институтининг олимлари 550 дан кўпроқ илмий тадқиқотларни бажардилар, буларнинг кўпчилиги қисми мамлакатимизнинг вақтли нашрларида эълон қилинди.

Шундай қилиб, Самарқанд ўша даврда Совет Шарқининг йirik илмий марказларидан бири бўлиб қолди. Буни Самарқанд оимларидан бирига Давлат мукофоти лауреати унвони ва оимга Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган фан арбоби унвонлари берилганлиги кўрсатиб турибди. Самарқанд оимларидан кўпларининг номлари турли мамлакатларнинг илмий доираларида чуқур ҳурмат билан тилга олинмоқда, уларнинг тадқиқотлари социалистик фанни янада ривожлантиришга ёрдам бермоқда.

Маданий-оқартув ишларига алоҳида аҳамият бериб келган В. И. Ленин социализм қуриш ва социализмдан аста-секин коммунизмга ўтиш учун халқнинг маданий савиясини ошириш мутлақо зарур шарт эканлигини кўп марта лаб кўрсатиб ўтган эди.

1946 йилда шаҳарда кечки марксизм-ленинизм университети, 9 та кечки район партия мактаби, 46 та сиёсий мактаб, 84 та партия тарихини ўрганиш тўғараклари ишлаб турди. Партия маорифининг ҳамма формаларида 2280 киши шуғулланди. Бироқ, партия маорифи шохобчаларига партиясиз активлар етарли равишда тортилмаган эди. Кейин бу камчилик ҳам тугатилди. 1950 йилга келиб партия маорифида шуғулланувчилар сони 4984 кишига етди.

Шу нарса характерлики, партия тарихини ўрганиш билан шуғулланувчи юқори типдаги сиёсий мактаб ва тўғараклар сони шаҳарда тобора кўпайди ва кенгайиб борди, натижада тўғарак аъзоларининг сони ҳам ўсди. Пропагандистлар состави ҳам яхшиланди. 1950 йилда 211 пропагандистдан 121 таси олий ёки тўлиқсиз олий маълумотга эга кишилар эди. Мана шуларнинг ҳаммаси машғулотлар савиясини оширишга, ўқишни шаҳар партия ташкилоти олдида турган хўжалик-сиёсий вазифалар билан чамбарчас боғлаб ўтказишга олиб келди.

Партия ташкилоти раҳбарлигида олиб борилаётган оммавий-сиёсий ишлар меҳнаткашларни идеологик жиҳатдан тарбиялашнинг муҳим участкаларидан биридир. Шаҳар агитаторлари ўзларининг большевистик оташин сўзлари ва шахсий ўрнак кўрсатишлари билан ишчи ва хизматчиларнинг меҳнат интизомини мустаҳкамлашга, меҳнат унумдорлигини оширишга эришдилар. Масалан, «Красный двигатель» заводининг вагранка ишчиси, агитатор Нурмуҳамедов 1948 йилнинг майида ўзининг беш йиллик планини тўла бажарди, ўша йилнинг декабрида эса 1951 йил ҳисобига ишлашга киришди. Яна шу заводнинг ўзида бригадир-агитатор Житковский беш йиллик планни ўзининг бутун бригадаси билан бирга 2 йилу 4 ой ичида бажарди. Бундай ишлаб чиқариш илғорлари бўлган актив агитаторлар юзлаб учурди. 1948 йилда меҳнаткашлар депутатларининг маҳаллий Советларига сайловлар ўтказиш даврининг ўзидагина 3200 дан кўпроқ агитатор 1257 та лекция ва доклад ўқиди. 12795 та суҳбат ўтказди.

Меҳнаткашлар билимини ошириш ва тарбиялаш воситаси бўлган илмий-оқартув ва лекция ишлари урушдан кейинги йилларда анча яхши йўлга қўйилди. Партия комитетларининг, лекция бюроларининг, «Билим» жамиятининг кўп сонли лекторлари ва идеология фронтининг бошқа ходимлари бу ишда катта роль ўйнадилар. Бундан ташқари, меҳнаткаш-

лар орасида илмий-оқартув пропагандасини ва лекция ишларини кучайтириш мақсадида 1945 йилда Совет ҳокимиятининг маҳаллий органлари ҳузурида лекция бюрolari ташкил этилди, районларда лекторлар группалари тузилди. Лекция бюрolari ва лекторлар группалари халқ ҳўжалиги ва билимнинг турли соҳаларида ишлаб турган ўнлаб йирик мутахассисларни пропагандистлик ишига жалб қилдилар. 1950 йилда иш олиб борган 186 лектордан 88 таси ўқитувчи, 34 таси врач, 15 таси агроном, 11 таси суд ва прокуратура ходимларидир. Булар 3 мингдан ошиқ лекция ўқидилар ва бу лекциялар 200 мингга яқин киши томонидан тингланди.

1947 йилнинг июнида «Билим» жамиятининг Самарқанд филиали ташкилий жиҳатдан расмийлаштирилди. 1949 йилнинг январига келиб бу жамиятнинг ҳақиқий аъзолари 132 кишига ва мусобақачи аъзолари 24 тага етди. Жамият лекторлари 628 та лекция ўқидилар. Бу лекцияларни 80 мингга яқин киши тинглади. 1950 йилнинг бошида «Билим» жамиятининг аъзолари сони 450 кишига етди.

Оталиққа олинган колхозларда жуда кўп лекциялар ўқилиб турди. Боғишамол райони лекторлари ва агитаторларининг ўзигина 1949 йил давомида оталиққа олинган колхозларда 218 та доклад ва лекция ўқидилар, 63 та деворий газета ва 186 та жанговар варақаларни чиқаришга ёрдамлашдилар, колхозларга бадний ва сиёсий адабиётлардан иборат 150 та кутубхонача юбордилар.

Лекцияларни уюштиришда жиддий камчиликларга ҳам йўл қўйилди. Табний-илмий ва илмий-атеистик билимларни пропаганда қилиш сустроқ бўлди, баъзи лекциялар ғоявий-сиёсий жиҳатдан паст даражада ўқилди, социалистик қурилишнинг амалий вазифалари билан боғланмади, лекцияларда қироатхонлик ва догматизм элементларига йўл қўйилди. Бу камчиликлар партия ташкилотларининг доимий раҳбарлиги ва ёрдами туфайли аста-секин тугатилди.

А. С. Пушкин номидаги область халқ кутубхонасининг фаолияти Самарқанддаги кутубхона муассасаларининг иши тўғрисида ёрқин тасаввур бера олади. Кутубхонанинг китоб фондида қадимий ва нодир китоблар кўп. Бу ерда тарих, география, адабиёт тарихи, санъат, турли техника тармоқлари ҳамда ижтимоий-сиёсий масалаларга доир жуда қимматли адабиётлар тўпланган. Кутубхонанинг китоб фонди 1946 йилда 133 минг, 1950 йилда эса 149,2 минг нусхага етди. Кутубхона аъзолари сони ҳам тўхтовсиз кўпайиб борди.

1950 йилда шаҳарда 38 та кутубхона бўлиб, бу кутубхоналар ижтимоий-сиёсий, табний-илмий, техникавий, бадний ва болалар адабиётларини тарқатиш борасида муҳим иш олиб бордилар. 4 район кутубхонасининг ўзида 3392 аъзо бўлиб, улар шу кутубхона китобларидан фойдаланиб турдилар.

1958 йилда шаҳардаги оммавий кутубхоналар сони 91 тага, уларнинг китоб фондидаги китоблар эса 814 минг нусхага етди, яъни 1950 йилдагига қараганда 2,5 барабар кўпайди. Самарқанд Давлат университетининг асосий кутубхонаси шаҳардаги энг катта кутубхоналардан бири бўлиб, унинг китоб фондида 1952 йилда 275 мингта турли босма асарлар бор эди. Шунингдек, олий ўқув юртларининг кутубхоналари, А. С. Пушкин номидаги область халқ кутубхонаси ҳам шаҳарнинг энг катта кутубхоналаридан ҳисобланарди. Қишлоқ хўжалик институтининг ҳам катта кутубхонаси бор. Унинг фондидаги китоблар 1958 йилда 1721 минг нусхага етди. Шаҳар кутубхоналари социалистик маданиятнинг ҳақиқий ўчоқларига айланди, йил сайин уларнинг аъзолари олимлар, студентлар, ишчи ва хизматчилар ҳисобига кўпайиб борди.

1950 йилда шаҳарда 32 та клуб, 27 та қизил бурчак ишлаб турди. Бу муассасалар маданий-оммавий ишларни олиб борди. 1958 йилда шаҳардаги клуб муассасаларининг сони 47 тага етди. Энди саноат корхоналари ва ўқув юртларининг ҳаммаси ўз клубларига эга бўлиб қолди. Шаҳарнинг барча маданий кишилари ва зиёлилари мана шу клублар атрофида тўпланиб иш олиб борди. Клубларнинг фаолияти жонли ва хилма-хил бўлиб қолди. Улар сиёсий, табиий-илмий, иқтисодий билимларни, совет фани ва техникасининг муваффақиятларини, адабиёт ва санъатнинг ютуқларини, саноат ишлаб чиқаришининг илғор тажрибаларини оммавий пропаганда қилдилар, бадий ҳаваскорлик ишларини яхши йўлга қўйдилар.

1955 йилда шаҳарда турли бадий ҳаваскорлик тўғараклари сони 100 га етди, бу тўғаракларда 1200 га яқин киши шугулланди. Бадий ҳаваскорлик кенгайиб бориш билан бирга ўз сафига ҳаваскорларни ҳам кўпроқ тортди. Бадий ҳаваскорлик тўғараклари фаолиятининг бадий савияси ҳам тўхтовсиз ошиб борди. Бадий ҳаваскорлик тўғаракларининг кўриклари, конкурслари, фестиваллари ва олимпиадалари систематик равишда ўтказилиб турилди. Бу эса талай муваффақиятларни қўлга киритишга ёрдам берди.

1952 йилнинг мартида бадий ҳаваскорлик театрлари спектаклларини кўрсатиш ўн кунлиги ўтказилди. Бу ўн кунликда энг яхши театр коллективларидан 10 таси қатнашиб, 14 та спектакль кўрсатди. Совет савдоси институтининг коллективи С. Раҳмоннинг «Хуш келибсиз», консерва заводининг коллективи М. Горькийнинг «Васса Железнева», Ўзбекистон Давлат университетининг коллективи А. Н. Островскийнинг «Хурсандлик ҳаммага ҳам насиб бўлавермайди», «Хужум» пиллакашлик фабрикасининг коллективи И. Назаровнинг «Кичик сингил», медицина институти коллективи

А. Корнейчукнинг «Платон Кречет» асарларини сахналаштирдилар. Бу спектаклларнинг муваффақияти мазкур коллективларнинг ижоди анча ўсганлигидан далолат берди.

1953 йилдан бошлаб бутун республикада бўлгани каби Самарқандда ҳам ашула байрамлари мунтазам равишда ўтказиладиган бўлиб қолди. Ашула байрамлари бадий ҳаваскорликни янада яхши йўлга қўйиш учун катта аҳамиятга эга бўлди. Шаҳарда ўтказилган биринчи ашула байрамидаёқ 53 та хор коллективи, 7 та рақс коллективи, 6 та музика коллективи қатнашди. Буларнинг ҳаммасида жами 3800 киши иштирок қилди.

1957 йилнинг майида «Меҳнат ва ёшликни шарафлаймиз» шiori остида ёшларнинг биринчи шаҳар фестивали ўтказилди. Шу муносабат билан кўпгина янги бадий ҳаваскорлик тўғараклари тузилди ва бир неча тadbирлар ўтказилди. 1958 йилда ўтказилган республика кўригида самарқандликлар иккинчи ўринни олишга муваффақ бўлдилар.

Меҳнаткашларни идеологик жиҳатдан тарбиялашда матбуот, радио ва кино жуда катта роль ўйнади.

Самарқандда бир йўла тиражи 23 минг нусхадан иборат иккита область газетаси, ҳар бирининг тиражи 600 дан то 1500 нусхагача бўлган иккита темир йўл узели газетаси ва 6 та кўп тиражли газета чиқиб турди.

Самарқанднинг вақтли матбуоти Ленин партиясининг ғояларини кун сайин омма орасига ёйиб, меҳнаткашларни хўжалик сиёсий вазифаларни амалга ошириш учун курашга даъват этди, ишлаб чиқариш илғорларининг тажрибаларини пропаганда қилди, меҳнат унумдорлигини ошириш учун курашди. Ишчи-қишлоқ мухбирлари матбуот ишида актив қатнашдилар. Шунини айтиш кифоя қиладики, 1955—1958 йиллар ичида область газеталари меҳнаткашлардан 50 мингга яқин хат олди, шу хатлардан 25 мингтаси эълон қилинди. Ишчи-қишлоқ мухбирларининг сигналлари билан кўпгина камчиликлар очиб ташланди ва тугатилди, илғор меҳнат методлари оммалаштирилди, энг яхши новаторларнинг фаолияти ёритилиб турди.

Вақтли матбуотга ёзилган обуначилар сонини йилдан-йилга кўпайиб борди. Шаҳарда 1951 йилда обуна билан 17740 нусха газета ва журнал тарқатилган бўлса, 1958 йилда 35200 нусха газета ва журнал тарқатилди, яъни шаҳардаги ҳар тўрт кишидан бири обуначи бўлиб қолди. 1949 йилнинг ўзидагина «Союз печать» ва «Ўзкитоб» орқали аҳолига 2200 минг нусха турли китоблар сотилди.

1951 йилда шаҳар меҳнаткашларининг уйларида 20225 та радиоточка ва 11831 та радиоприёмник ишлаб турди. 1956

йилда Тошкент телевизион маркази ишга тушганидан кейин шаҳар меҳнаткашлари телевидение эшиттиришларини ҳам кўриш имкониятига эга бўлиб қолдилар.

Самарқандни кинолаштириш тез ривож топди. 1949 йилда шаҳардаги 15 киноустановка 8546 та киносеанс кўрсатди ва киносеансларни 1,5 миллиондан кўпроқ томошабин келиб кўрди. Демак, шаҳардаги катта ёшдаги кишилардан ҳар бири йилига ўрта ҳисобда 13 марта киносеансларни бориб кўрди деса бўлади. Самарқандда кинолаштиришнинг кейинги йилларда эришган муваффақиятларини кўрсатувчи ёрқин бир фактни айтиб ўтиш мумкин. 1955 йилда 16 та киноустановка 18700 киносеанс кўрсатган ва бу киносеансларни 3 миллион 600 минг томошабин келиб кўрган бўлса, 1958 йилда 26 та киноустановка 28900 киносеанс кўрсатди ва бу киносеансларни 5 миллион 200 минг томошабин келиб кўрди. Шундай қилиб, 1955—1958 йилларда киносеанслар сони 54 процентга, томошабинлар сони 44 процентга кўпайди.

Ўзбекистон ССР маданияти ва тарихининг республика музейи Ўрта Осиёнинг энг кекса музейларидан бўлиб, бу музей Самарқандда жойлашган. Унинг экспозиция ва фондларида Ўзбекистон халқларининг энг қадимий замонлардан то шу кунга қадар бўлган моддий ва маънавий маданияти буюмларининг жуда бой коллекциялари тўпланган. Музейни ҳар йил ўн минглаб меҳнаткашлар келиб кўради. 1958 йилнинг ўзидагина уни 100 мингдан кўпроқ киши келиб кўрди. Бундан ташқари музей муҳим илмий-тадқиқот марказларидан биридир.

Уша даврда Самарқанд ёзувчиларининг ижодида совет халқининг гитлерчи босқинчиларга қарши қаҳрамонона кураши, СССР халқларининг бузилмас дўстлиги, социалистик халқ ҳўжалигини ривожлантириш, шаҳар меҳнаткашларининг маънавий ўсиши сингари мавзуларни ёритиш асосий ўринни олди. Бу мавзулар Садриддин Айний, Фозил Йўлдош ўғли, Ислон шоир Назар ўғли, Раъно Узоқова, Воҳид Абдулла, Саид Назар, Исмоил Акрам, Темур Маъруфий ва бошқаларнинг асарларида ёрқин акс эттирилди.

Урушдан кейинги йилларда Садриддин Айний «Уруш ва ғалаба тўғрисида қисса» деган дoston ёзиб, ғолиб ҳалқни ва унинг авангарди — Коммунистик партияни куйлади. У Горький анъанасини давом эттириб, «Эсдаликлар» номли кўп томли автобиографик асар устида иш олиб борди. Тожик тилида ёзилаётган бу асарни муаллифнинг ўзи пешма-пеш ўзбек тилига таржима қилиб турди. Бу ажойиб эсдалик асарда муаллифнинг таржиман ҳолигина эмас, шу билан бирга, ўзбек ва тожик халқлари турмушининг революция арафасидаги даври ҳам зўр бадний маҳорат билан тасвирланди.

Садриддин Айний ўз умрининг охиригача зўр куч ва ғайрат билан ишлашни давом эттирди (у 1954 йилда вафот этди). Бу улўф адиб ўзининг бадий асарлари, тарихга, адабиётшуносликка ва тилшуносликка тааллуқли ишлари билан совет адабиёти фанига катта ҳисса қўшди. Садриддин Айний Ўзбекистон Давлат университетининг профессори ҳамда ўзбек ва тожик адабиёти кафедрасининг мудирини бўлиб ишлаб, бир қанча илмий ходимлар тайёрлади, Самарқанднинг ёш адибларига ҳар доим ёрдамлашиб турди.

Совет кишиларининг мардлиги, ватанига, халқига муҳаббати тараннум этилган қирқдан кўпроқ дostonларнинг муаллифи бўлган ажойиб бахши — шоир Фозил Йўлдош ўғлининг ижоди шу даврда, айниқса барқ уриб яшнади. Ватанимиз пойтахти Москвага, шавкатли Совет Армиясига, СССР халқларининг дўстлигига, совет кишиларининг меҳнатдаги шижоатларига бағишлаб жуда кўп шеърлар ёзган халқ шоирини ва бахши Ислон шоир (Ислон Назаров) ҳам ўз ижоди билан Ўзбекистонда зўр шуҳрат қозонди.

Саид Назар ижоди ҳам китобхонлар оmmasига манзур бўлиб қолди. Урушдан кейинги даврда у пахтакорларнинг ҳаётига бағишланган «Ваъда ва амал» поэмасини, «Забардаст кишилар» номли ҳикоя ва «Дўстларим» номли шеърлар тўпламини эълон қилди. Унинг «Яшил бойлик» романида урушдан кейинги қишлоқ ҳаёти, қишлоқ меҳнаткашларининг турмуши ва фидокорона меҳнати акс эттирилган. Бу роман Саид Назар ижодида алоҳида ўрин олди. Ёзувчи бу асарда ўзининг ижодий изланиш ва интилишлари натижаларини якунлади, деса бўлади. Саид Назар Хоразм меҳнаткашларининг хонларга қарши курашига бағишланган «Қиз қалъаси» номли драма асарини ҳам ёзди.

Урушдан кейинги йилларда драматургларнинг катта ижтимоий проблемаларга ижодий қизиқиши тобора ошиб борди. Драматург Исмоил Акрам ўзининг «Фароғат», «Қалбаки севги» асарларида бой-феодал муносабатларни, хотин-қизларни озод қилиш учун олиб борилган курашни, уларнинг ишлаб чиқариш, оила ва ижтимоий ҳаётдаги ролини кўрсатиб берди. Унинг «Уч тўй», «Тақдир» пьесалари Ватан уруши, Совет Армияси ва меҳнаткашларнинг қаҳрамонона шижоатлари темаларига бағишланди. Драматургнинг «Оналар», «Унутилмас кунлар» асарларида ўтмишдаги лавҳалар гавдалантирилди. Сув учун кураш, одамларнинг Каттақўрғон сув омбори қурилишида маънавий ўсиши унинг «Бахтиёрнинг саодати» пьесасида акс эттирилди.

Драматург С. Исмоилзода ўзининг «Муборак» ва «Ҳижолат» асарларини қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштиришга бағишлади. У «Ўтганининг можароси», «Зафар» пьесаларини ва «Қор ёғди» номли музыкали комедиясини ёзди.

Урушдан кейинги йилларда Самарқандда ёш ёзувчилар Раъно Узоқова, Темур Маъруфий, Ирина Гуро, Константин Федоровлар самарали ишладилар.

Бевақт вафот этган Раъно Узоқова ва Темур Маъруфий ўзбек совет поэзиясининг ривожланишига ўз ҳиссаларини қўшдилар. Раъно Узоқованинг «Қасам», «Йигит бўлса сендай бўлсин», «Яхши бор», «Танкчи», «Жоним келади, қарши ол» шеърлари совет жангчиларининг немис-фашист босқинчиларига қарши қаҳрамонона курашига бағишланди. Раъно Узоқова талантли шоирагина бўлиб қолмасдан, шу билан бирга ҳикоянавис, журналист, актив жамоат арбоби ҳамдир.

Темур Маъруфийнинг шеърлари ўз даврининг энг муҳим мавзуларига бағишланди. Шоирнинг «Ленин», «Яшасин тинчлик», «Ватан севгиси», «Москва», «Ўзбекистон», «Совет хотин-қизларига», «Мен чегарачи» шеърларини гражданлик лирикасининг энг яхши намуналари дейиш мумкин. Унинг «Денгиз илҳомлари». «Она ва фарзанд», «Кавказ», «Эслайсанми жонон дилбарим» шеърлари ўқувчида унутилмас таассурот қолдиради.

И. Гуронинг «Самарқанд новеллалари», «Бугун газеталарда ёзишяпти» асарлари Ватан урушининг қаҳрамонларига бағишланди. Ишчилар синфи ва колхозчи деҳқонларнинг ҳаёти «Сизларнинг бирингиз», «Оқ йўл» асарларида акс эттирилди. Маҳаллий ва республика матбуотида К. Федоровнинг республика меҳнаткашларига бағишланган «Агитатор», «Дашт тонги», «Ўзбекистон» ва бошқа шеърлари босилиб чиқди. Шоир «Алишер Навоий» деган поэма ҳам ёзди.

Душан Файзий, М. Муҳаммадқулов, Н. Нарзуллаев, Б. Бойқобилов, Х. Қаримова, Ёдгор бахши Исҳоқов, С. Орипов, Ҳайдар Яҳёзола, Р. Фарҳодий, К. Ўтаев, В. Матчонов сингари шоирлар адабиётга урушдан кейинги даврда кириб кела бошладилар. Улар республиканинг етакчи шоирлари яратган энг яхши асарлардан ўрناк олиб, бирдан-бир ва такрорланмас шеърят йўлларини топишга интилоқдалар. Шу сабабли уларнинг ижодий изланишлари шеърят шинавандаларининг эътиборини ўзига жалб этмоқда.

Душан Файзий «Тугилган куним», «Зарафшон қўшиқлари» ва бошқа тўпламларга киритилган шеърлари билан майдонга чиқди, «Дўстлик қўшиқлари», «Озодлик йўлида», «Она» поэмаларини, «Зарафшон қизи», «Атласхон», «Келин келди», «Қора соч» пьесаларини ёзди.

Ёш шоир Ҳайдар Яҳёзоданинг асарлари эътиборни жалб қиладиган бўлиб қолди. У ўзининг энг яхши шеърларини СССР халқларининг бузилмас дўстлигига, бахтли болалик ва ёшлик чоғларига, пахтачиликка, совет ватанпарварлигига бағишлади. Унинг «Чегарада», «Тинч постда», «Ёшлик даф-

тари», «Жанговар дўстлар салом» ва бошқа шеърлари шулар жумласига киради.

Самарқандда ҳикоя, очерк, фелъетон жанрларида ижод этаётган бир группа истеъдодли ёзувчилар бор. Булар орасида М. Ашуров, Л. Ҳамроев, Б. Имомовлар алоҳида ажралиб туради.

Самарқандда рус ёзувчиларининг ажойиб отряди ўзбек ёзувчилари билан ҳамкорликда ишламоқда. А. Храмовскийнинг «Инсон мана шундай ўсди» романи Ўрта Осиё халқларининг революцион курашига бағишланди. И. Кислов саргузаштлар жанрида, Р. Соколовский сатира ва юмор жанрида, В. Лушкарёв ва бошқалар поэзия жанрида ижод этдилар. Урушдан кейинги йилларда бадний очерк шаҳардаги рус ёзувчиларининг ижодида катта ўрин олди. А. Шаталин, К. Волков, И. Булушев бу жанрда муваффақиятли иш олиб бордилар. Раҳим Муқимов, Гулханий, Диёрӣ, Салим Кенжа ва бошқа ёзувчилар ҳам Самарқандда яшаб ижод қилмоқдалар.

Самарқандлик авторларнинг «Самарқанд қўшиқлари», «Ешлар куйлайди», «Литературний Самарқанд», «Зарафшон», «Самарқанд машъаллари» ва бошқа коллектив тўпламлари шаҳарнинг адабий ҳаётида катта воқеа бўлди.

Самарқанднинг адабиётшунос олимлари совет адабиётининг актуал проблемаларига бағишланган асарлари билан ўзбек адабиётшунослигининг умумий тараққиётига ҳисса қўшмоқдалар. Масалан, академик Воҳид Абдуллаев «Ўзбек адабиёти тарихи» номли монографиясида ўзбек адабиёти тараққиётининг катта даврига (XVI—XVIII асрларга) доир проблемаларни марксизм-ленинизм методологияси асосида таҳлил қилиб берди. Ҳ. Дониёров, С. Мирзаевнинг «Сўз санъати», Ҳ. Дониёров, С. Мирзаев ва С. Шермухамедовнинг «Адабиёт ва санъатнинг ленинча партиявийлик принциплари». Б. Валихўжаевнинг «Ўзбек адабий танқидчилиги тарихидан» асарлари кенг жамоатчиликка манзур бўлди.

Шаҳарда профессионал театр, музика ва тасвирий санъат сон ва сифат жиҳатидан анча ривож топди.

Самарқанд ўзбек музикали драма театри ва 1943 йилда шу театр составидан ажралиб чиққан рус драма театри шаҳар ва область меҳнаткашларига идеологик ва эстетик тарбия беришда анчагина иш қилди.

Самарқанд томошабинлари шаҳар театрлари сахналарида ўз замондошларининг ёрқин образларини кўриш имкониятига эга бўлдилар. Театрларнинг репертуари ўтмиш ва ҳозирги турмушни ёрқин акс эттирган актуал пьесалардан ташкил топди. Ўзбек драматургларининг асарлари — Абдулла Қаҳҳорнинг «Шоҳи сўзана» ва «Оғриқ тишлар», Назир Сафаровнинг «Шарқ тонги», Шукур Саъдуллоанин «Дала-

да байрам», Баҳром Раҳмоновнинг «Юрак сирлари» ва бошқа бир қанча асарлар театр репертуарида етакчи ўринни эгаллади.

Ҳамид Олимжон номидаги ўзбек музикали драма театри кўпгина ажойиб спектакллар яратди. Совет ва жаҳон драматургларининг классик асарлари театр репертуарларидан муносиб ўрин олди. 1950 йилнинг ўзида театр 18 та пьесани сахналаштирди. Шу пьесалардан 11 таси замонавий мавзуларга бағишланган.

1951—1957 йилларда театр сахнасида томошабинлар Островскийнинг «Момақалдироқ» ва «Сепсиз қиз», Гоголнинг «Ревизор», М. Горькийнинг «Егор Буличов ва бошқалар», Шекспирнинг «Отелло», Гольдонининг «Икки бойга бир малай», С. Поповнинг «Оила», М. Аблаевнинг «Шамсиқамар», Хўжа Ниёзовнинг «Севмаганга суйканма», Р. Тагорнинг «Ганг дарёсининг қизи» (Гинзбург инсценировкаси), Шуракнинг «Оқ нилуфар», Т. Иззатнинг «Бошмоғим» пьесаларини кўришга муваффақ бўлдилар.

1953 йилда театр Тошкентга иккинчи марта гастролга келди (биринчи гастроль 1939 йилда бўлган эди). Пойтахт томошабинлари гастролда кўрсатилган спектакллари зўр қизиқиш билан томоша қилиб, уларни юқори баҳоладилар. Республика матбуоти театрга баҳо бериб, «ҳаваскорлар тўғарагидан ўсиб чиққан бу театрнинг ҳозир малакали актёр ва режиссёр кадрлари, бой ижодий тажрибаси, ранг-баранг репертуари» борлигини қайд қилди.

Театрнинг талантили артисти З. Содиқова кўп йиллик ижодий иш жараёнида (1930 йилдан бери) икки юзга яқин образ яратди. Шулардан Лариса («Сепсиз қиз»), Луиза («Макр ва муҳаббат»), Жамила («Бой ила хизматчи»), Баҳор («Навбаҳор»), Мария Александровна Ульянова («Оила»), Дездемона («Отелло») образлари энг муваффақиятли чиққан.

Артист Рустам Мансуровнинг ёрқин ва ўзига хос ижоди томошабинларга манзур. У 1933 йилдан бери бир қанча образлар яратди. Ягор («Номус»), Хожи («Нурхон»), Солиҳбой («Бой ила хизматчи»), Дадабой («Навбаҳор»), Мавлон («Шоҳи сўзана») роллари артистнинг ижодида етакчи ўрин олди.

Ўзбекистон ССР халқ артисти, режиссёр А. Жўраев, шунингдек, кекса авлодга мансуб, етакчи артистлар Х. Нарзиқулов, З. Содиқов, К. Муслимова, Б. Тожиевларнинг фаолияти коллектив ижодий тараққиётида муҳим ўрин олди.

Театр маҳаллий драматурглар билан актив ишлаб келмоқда. Чунончи, 1954 йилда Исмоилзоданинг «Ўтганнинг мажораси», 1957 йилда И. Акрамовнинг «Фароғат», Исмоил-

зоданинг «Зафар», Санд Назарнинг «Қиз қалъаси» пьесалари сахналаштирилди.

Рус драма театри сахнасида совет ва рус классик драматургларининг асарлари кенг ўрин олди. Театр Н. Погодиннинг «Кремль куранти», К. Симоновнинг «Рус масаласи» ва «Бегона соя», С. Михалковнинг «Қисқичбақалар», В. Розовнинг «Яхши соатда» пьесаларини сахналаштирди. Ўзбек совет авторлари пьесаларининг Самарқанд рус театрида сахналаштирилганлиги катта аҳамиятга эга бўлди. Театр 1950 йилда Уйғуннинг «Навбахор», 1954 йилда Б. Раҳмоновнинг «Юрак сирлари», 1958 йилда Ҳамзанинг «Холисхон» («Паранжи сирлари») пьесаларини сахналаштирди. Театр коллективининг ижодий ўсганлиги Самарқанд рус драма театри республиканинг энг яхши театр коллективи қаторига ўтди, деб айтиш учун имкон беради. Репертуарнинг хилма-хиллиги, спектакллар бадий савиясининг юксаклиги — театр коллективи меҳнатининг самаралилигини, ҳаёт ҳақиқатини сахнада акс эттиришга интилаётганлигининг натижасидир. Бу театр 1946—1950 йилларда 1417 та спектакль ва концертлар кўрсатди. Буларни 249 минг томошабин кўрди.

Театрда таланти ва тажрибали санъат усталари ишлади. Булардан кўпларининг номи фақат Самарқанддагина эмас, шу билан бирга бутун республикада ҳам машҳурдир. Ўзбекистон ССР халқ артисти ва хизмат кўрсатган артистлар Е. Н. Карельская, И. П. Шквалов, Н. И. Мартинова, Ю. А. Алябьев, М. Р. Любанский, И. Д. Балаев ва бошқалар шулар жумласидандир.

Ўзбекистонда музика санъатининг юксак даражага кўтарилганлиги Самарқанд композиторлари ва ижрочилари фаолиятида ҳам акс этди.

Композитор Наби Ҳасанов 20 дан кўп номерни ўз ичига олган музикали монтаж яратди; Наби Ҳасанов билан мелодист-композитор Сирож Юсупов музика меросини ўрганиш соҳасида кўп иш қилдилар. Композитор Я. Миловецкий «Муҳаббат рамзи», «Баҳор», «Уч калит» романс ва бошқа асарларни ёзди.

Еш композитор Марям Муҳаммаджонованинг номи Самарқанддагина эмас, ҳатто бутун Ўзбекистонда ҳам кўпчиликка маълум. Унинг «Қолхозчи қизлар қўшиғи», Алишер Навоий сўзига ёзган «Мубтало бўлдим сенга» романи Ўзбекистон композиторлар союзи конкурсиде мукофотга сазовор бўлди. Композитор симфоник оркестр учун сюнталар, фортепиано учун вариациялар ҳам ёзди. М. Муҳаммаджонованинг «Боққа гул экдик», «Лолалар», «Эрталаб» деган шўх оҳангдор қўшиқларини болалар завқ билан эшитади ва ижро этади. Еш композитор 30 га яқин оригинал музика асарлари яратди.

Мелодист-композитор Шариф Акрамов халқ ҳофизи Хожи Абдулазиз Абдурасуловнинг Самарқанд мақомларини давом эттирди. У «Муборак» музыкали комедиясини ёзди (1954), И. Акрамовнинг «Фароғат» (1957), Саид Назарнинг «Қиз қалъаси» (1958) драматик асарлари учун музика яратди. Шашмақомларнинг давомчиси, халқ ҳофизи Г. Муллақандовнинг ижоди Ўзбекистон ва Тожикистон халқларига яқин ва манзурдир.

Тасвирий санъат ҳам яхши йўлга қўйилди. Унинг жанри хилма-хил бўлиб, чуқур мазмун касб этди, формаси такомиллашди. Самарқанд рассомларнинг севган шаҳри бўлиб келган. Унинг ажойиб манзараси ва қадимий ёдгорликларининг сўнмас бўёқлари машҳур рус рассомлари Верешчагин ва Коровиннинг асарларида ярқираб турибди. Павел Петрович Беньков ўзининг «Дутор чалаётган қиз» (1947 йил), «Хева қизлари» (1931 йил) номли ҳаётбахш асарлари билан Ўзбекистон санъатига қимматли ҳисса қўшди.

Биринчи ўзбек рассомларини тайёрлашда П. Беньковнинг хизмати каттадир. У 1930 йилдан 1949 йилга қадар Самарқанд рассомлик билим юртининг раҳбари бўлиб келди. Ўзбекистоннинг таниқли рассомлари: Ўзбекистон ССР халқ рассоми Лутфулла Абдуллаев, хизмат кўрсатган санъат арбоби Абдулҳақ Абдуллаев, рассомлардан Чингиз Аҳмаров, Рашид Темуров, Ашраф Розиков ва бошқалар П. Беньковнинг шогирдларидир. 1949 йилда П. Беньковга Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган санъат арбоби фахрий унвони берилди.

Самарқанд рассомлик билим юртида П. Беньков билан бир қаторда З. М. Ковалевская ҳам муаллимлик қилди. Республика тасвирий санъатининг етакчи усталаридан бири бўлган З. М. Ковалевская ўзбек хотин-қизларининг образларини ўз асарларига асосий мавзу қилиб олди. Унинг «Халқ ижоди усталари» (1947 йил) асари ўзбек чевар қизларининг санъатига бағишланган. Рассомнинг «Онаси билан қизи», «Қаштачи қиз», «Радио эшитишяпти», «Ложада», «Велосипедчилар мусобақасида ғолиб чиққан қиз» ва бошқа асарлари Тошкент, Қозон, Москва ва Ленинградда ўтказилган тасвирий санъат кўргазмаларида намоиш қилинди. Бу асарлар 1948 йилда Парижда ўтказилган «Санъатда совет хотин-қизлари» кўргазмасида юксак баҳо олди. Қишлоқнинг ва шу қишлоқ меҳнаткашларининг қиёфаси «Помидор узиш», «Пахтакорларни мукофотлаш», «Донгдор пахтакорлар қурултойида» асарларида акс эттирилди.

1953 йилда Тошкентда З. М. Ковалевская асарларининг шахсий кўргазмаси ўтказилди. Рассомга ўша йили Ўзбекистон ССР да хизмат кўрсатган санъат арбоби, 1964 йилда эса Ўзбекистон ССР халқ рассоми фахрий унвони берилди.

Рашид Темуров Ўзбекистоннинг энг талантли манзаранавистларидан бири. Унинг асарларида Самарқанднинг шопрона жойлари ва ўлмас тарихий ёдгорликлари акс эттирилган. Р. Темуров юртимизнинг пахта далаларини, қорли тоғ манзараларини зўр муҳаббат билан чизади. Рассомнинг «Олтин куз», «Пахта теримчилари», «Регистонда ёз», «Яйловдаги баҳор» ва бошқа кўпгина асарлари эътиборлидир. Унинг урушдан кейинги йилларда яратган «Россияда баҳор», «Экиш бошланди», «Хирмонда», «Сурхондарёда илк баҳор» ва бошқа асарлари рассомнинг маҳорати янада камолга етганлигидан далолат беради.

Рассом Сергей Васильевич Редькин замондошларимизга, совет даврининг оддий кишиларига кўпроқ қизиқади. У турмушда ўз кўзи билан кўрган нарсаларни жонли, табиий ва хилма-хил қилиб акс эттиришга интилан. «Лекцияда», «Муаллимнинг портрети» (1947 йил), «Учинчи синф қизи», «Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Э. Нурхонова портрети», «Кекса колхозчининг портрети» ва бошқалар Редькиннинг энг машҳур асарлари ҳисобланади.

Портретнавис Юсуф Ифраилович Елизаров, Ашраф Розиков, график ва плакатнавис П. Тен ва бошқалар ўзларининг ижодий фаолиятларини Самарқандда бошладилар.

Кейинги йилларда ёш талантли рассомлар ўсиб етишди. Жумладан, Г. И. Улько, А. Шаймуродов, И. Пандзеладзе, В. И. Балабанов ва бошқаларни кўрсатиш мумкин.

Самарқанд рассомлари колхоз ва совхоз клубларини, дала шийпонларини, қишлоқ хўжалик кўргазмаларини безатишда актив қатнашмоқдалар.

1958 йилда Совет Рассомлари союзининг Самарқанд бўлимида 13 рассом (шулардан 3 таси халқ усталари) ижодий иш олиб борди. Самарқанд усталарининг ажойиб нақшлари, чиройли расмлари ва бадний буюмлари Самарқанд, Бухоро, Тошкент ва Москва музейларини безатиб турибди.

У. Жўрақулов, Л. С. Туркевич, С. Ф. Ракова сингалари рассомлар, Б. Жўраев ва Ж. Жўраев каби халқ усталари амалий санъатни ривожлантиришга катта ҳисса қўшдилар.

Уста Умарқул Жўрақуловни ўз ижодий истеъдодининг характери жиҳатидан муайян ижодий программага эга бўлган халқ рассоми ва айни вақтда замонавий профессионал уста деса бўлади. Самарқанд керамикасининг қадимий мероси бу устага асосий илҳом манбаи бўлиб хизмат қилмоқда. У. Жўрақулов кўпгина халқаро, Бутуниттифоқ, республика ва область кўргазмаларида қатнашган. Унинг ишларини Москва, Тошкент ва Самарқанд музейларида кўриш мумкин. Керамика ва кулолчилик бадний ишлаб чиқаришни ривожлантириш соҳасидаги жуда катта ишлари учун 1953

йилда Умаркул Жўрақуловга Ўзбекистон ССР халқ рассоми фахрий унвони берилди.

Л. С. Туркевич чинни буюмларга гул солиш билан шуғулланади. «Олтин нақшлар» деб аталган гулдор идиш, «Ўзбекистон» номли чойнак, «Самарқанддан салом» номли лаган

ЎзССР Халқ рассоми уста Умаркул Жўрақулов.

Л. С. Туркевичнинг энг яхши асарларидан бўлиб, булар фақат музейларгагина эмас, шу билан бирга республика аҳолисининг уй-рўзғорига ҳам ҳусн бағишламоқда.

С. Ф. Ракова кичик декоратив скульптура, ажойиб керамиканинг устаси. Унинг энг яхши асарлари қаторига «Пахта терими», «Теримчи қиз», «Пахта кўтарган қиз», «Уч қиз», «Ўзум кўтарган қиз» ва бошқа декоратив тарелкаларни қўшиш мумкин.

Тошкент Алишер Навоий номли Давлат академик опера ва балет театри биносини қуришда қатнашганликлари учун ака-ука Болта ва Жамол Жўраевларга Давлат мукофоти лауреати унвони берилди.

Шундай қилиб, Самарқанд меҳнаткашлари урушдан кейинги йилларда маданиятни ривожлантириш борасида бир қатор муваффақиятларни қўлга киритдилар. Бунин 1946—1958 йиллар мобайнидаги шаҳар маданий қурилишининг та-рихи яққол кўрсатиб турибди.

4. ШАҲАР ХҲЖАЛИГИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ ВА МЕҲНАТКАШЛАР МОДДИЙ ФАРОВОНЛИГИНИНГ ЯХШИЛАНИШИ

Республиканинг бошқа шаҳарлари каби, Самарқанднинг шаҳар хўжалиги ҳам бутун ўзбек халқининг социалистик қурилишни тугаллаш учун олиб борган кураши билан чам-барчас боғланган ҳолда ривожланди, бу эса саноат қурили-шини кенгайтириш билан бирга шаҳарни ҳам ҳар томонла-ма ободонлаштиришни талаб қилди.

Совет ҳокимияти йилларида ўй-жой шароити анча яхши-ланганлигига қарамай, аҳолининг шинам биноларга эҳтиёжи ҳали ҳам катта эди. Бундан ташқари, уруш йилларида ўй-жой биноларининг кўпчилиги ремонт қилинмай қолиб кет-ган эди.

1946 йилнинг 1 декабрига қадар Самарқанд шаҳрининг умумий майдони 3940 гектар бўлиб, шу майдонда жойлашган 30440 иморатнинг фойдали саҳни 706 минг квадрат метрга тенг эди. Шу иморатлардан умумий саҳни 134 минг квадрат метрга тенг бўлган 2901 та иморат давлат фондига ман-суб эди.

Ўй-жой фондининг ўсиш суръати паст даражада эди. Шу сабабли 1946—1950 йилларга мўлжалланган планининг асо-сий вазифаси ўй-жой фондини қайта тиклаш, шунингдек, меҳнаткашларнинг маиший шароитини яхшилашдан иб-роат эди.

Тўртинчи беш йилликда Самарқандни ободонлаштириш соҳасида катта ишлар қилинди, шаҳар ўз қиёфасини ўзгар-тира бошлади. Ободончилик ишларига, ўй-жой фондини ре-монт қилишга, коммунал корхоналар ишини яхшилашга ва янги қурилиш ишларига шаҳар бюджетидан йилга 6 милли-он сўмдан кўпроқ пул сарфланиб турди. 1946 йилнинг ўзи-даёқ кўкаламзорлаштириш, мактаб, йўл ва кўприкларни ре-монт қилиш, қадимий ёдгорликларни қайта тиклаш ва шу каби ишларга 7 миллион сўм пул ажратилди, Ўзбекистон ССР Коммунал хўжалик министрлиги йўли билан ҳаммаси бўлиб 31.2 миллион сўм пул берилди.

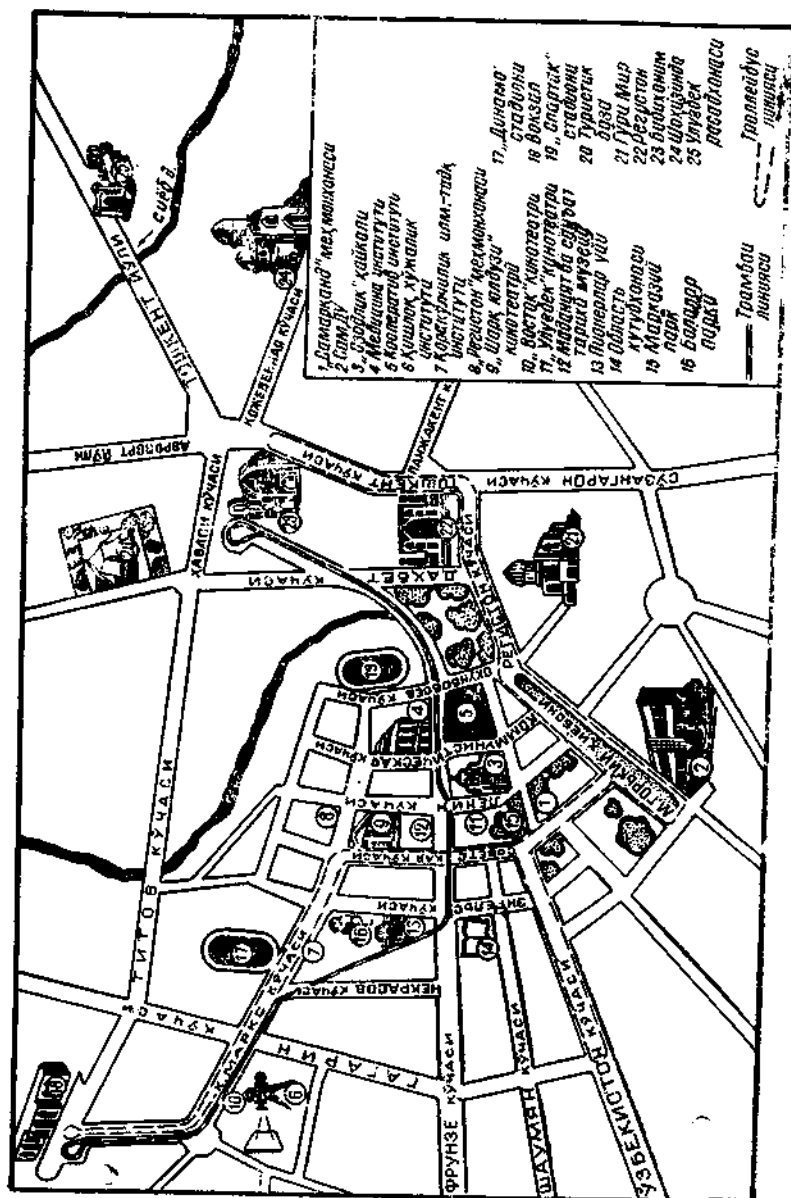
1940 йилдаёқ Ўзбекистон ССР Халқ Комиссарлари Совети шаҳарнинг бош плани схемасини тасдиқлаган эди. 1946 йилда Ўзбекистон ССР Министрлар Совети ҳузуридаги Архитектура ишлари бошқармасининг махсус бригадаси шаҳарни реконструкция қилиш бош плани схемасининг бугунги кун талабларига қанчалик мувофиқлигини аниқлаб, катта ҳажмда топография-геодезия ишлари ўтказиш, бош план схемасини шу куннинг талабига мослаб тузиш ва қурилиш лойиҳаларини батафсил ишлаб чиқиш зарур, деган ҳулосага келди.

Уша йилнинг ўзида Ўзбекистон ССР Давлат архитектура совети шаҳарни реконструкция қилиш соҳасида олиб бориладиган ишларга тааллуқли асосий йўл-йўриқларни кўриб чиқди ва 15 миллион сўмлик сметани тасдиқлади. Бу маблагнинг ҳаммаси жой-жойига тўла равишда сарфланди.

Шаҳар аҳолисининг иштироки билан ободончилик ишлари ҳам олиб борилди. 1946 йилда ободончилик ишларини бажариш учун ўтказилган якшанбаликларда 100 мингга яқин киши қатнашди. Улар 9 мингдан кўпроқ ҳовлини тозалаб, 206 минг туп кўчат, шу жумладан, 48 минг туп мевали дарахт кўчатлари ўтказишди, ариқлар тозаланди, кўпгина кўприklar, йўллар, йўлкалар ремонт қилинди.

Самарқанд шаҳар ташкилотлари 1946—1947 йилларда шаҳарни ободонлаштириш ва аҳолига маиший хизмат кўрсатишни яхшилаш борасида анчагина ишлар қилганликларини Ўзбекистон ССР Министрлар Советининг 1947 йил 17 декабрдаги қарорида қайд қилиб ўтилди.

Карл Маркс кўчасида ўнлаб кўп қаватли бинолар қурила бошлади. 1947 йилнинг ўзида ишчи ва хизматчилар учун 6 та кўп қаватли бино қуриш, шу жумладан, «Красный двигатель» заводига 3 та, чой қадоқлаш фабрикасига 2 та, «Кинап» заводига битта кўп қаватли бинолар қуриб бериш планлаштирилди. 1948 йилда Самарқандда ҳаммаси бўлиб 300 дан кўпроқ объектни ремонт қилиш ва 85 та янги бинолар қуриш мўлжалланди. Беш йилликнинг кейинги 3 йили мобайнида шаҳарнинг уй-жой фонди анча кўпайди. Шу давр ичида фақат давлат ташкилотлари томонидан жами саҳни 727,3 минг квадрат метрга тенг бўлган 6404 та квартира қурилди. Боғишамолда икки йил ичида (1949—1950 йилларда) янги уй-жой посёлкаси қад кўтарди. Давлат якка тартибда уй қурувчиларга ёрдам бериш учун катта маблаг ажратди. Чунончи, 1948 йилда «Красный двигатель» заводининг якка тартибда уй қураётган ишчилари давлатдан 100 минг сўмлик, темир йўлчилар 250 минг сўмлик кредит олдилар. Улуғ Ватан урушининг инвалидлари ва қатнашчиларига 1948 йилда жами 620 минг сўмлик узоқ муддатли кредитлар берилди.

Самарқанд шаҳрининг схема-плани.

Қурилиш ишларида шаҳар аҳолисининг ўзи актив қатнашди. «Красный двигатель», «Ўроқ ва болға», кўн заводи, 8-март номли тикувчилик фабрикаси, авторемонт устахонаси ва бошқа корхоналарнинг коллективлари уй-жой бинолари қуришда фидокорлик билан ишладилар. Улар ўнлаб якшанбаликлар ўтказишди, қурилишда ишлаш учун махсус бригадалар тузишди. Энг ташаббускор ва актив меҳнаткашлардан 80 га яқин киши шаҳар ижроия комитети билан шаҳар партия комитети томонидан мукофотланди. Самарқанд меҳнаткашлари шаҳарни ободонлаштириш ишида актив қатнашдилар, 50 минг кубометрга яқин ер ишларини адо этдилар. Самарқанд корхона ва муассасаларининг ишчи ва хизматчилари давлатдан қарз олиб, 100 дан кўпроқ уй қуриб олдилар. Бундан ташқари, 1948 йилнинг ўзидагина шаҳардаги биноларни ремонт қилишга 2 миллион сўмдан кўпроқ пул ажратилди. 111900 квадрат метр уй-жой майдони электр нури билан таъминланди.

1951 йилнинг 1 январидида шаҳар уй-жой фондининг умумий саҳни 842,7 минг квадрат метрга тенг бўлган 32388 иморатдан иборат бўлиб қолди. Шулардан уй-жой майдонининг саҳни 134,7 минг квадрат метрга тенг бўлган 3494 иморат маҳаллий Советларники, уй-жой майдонининг саҳни 70 минг квадрат метрга тенг бўлган 1175 иморат корхона ва муассасаларники, уй-жой майдонининг саҳни 10 минг квадрат метрга тенг бўлган 104 иморат уй-жой кооперациялариники ва уй-жой майдонининг саҳни 628 минг квадрат метрга тенг бўлган 27615 иморат хусусий кишиларники эди.

Бироқ, ўша даврда Самарқанднинг уй-жой ҳўжалиги шаҳарнинг қолоқ участкаларидан бири бўлиб қолаверди ва меҳнаткашларнинг ўсиб бораётган талабларини ҳали тўла қондира олмас эди.

Аммо, квартираларни ремонт қилиш учун берилаётган маблағлар йил сайин тўла равишда фойдаланилмасдан қолаверди. Ремонт қилувчи ташкилотлар малакали ишчилар билан тўлиқ таъминланмаган эди.

Уй-жой қурилиши плани ҳам тўла бажарилмади. Бу жиддий қолоқлик айрим корхона, қурилиш ташкилоти раҳбарларининг, шунингдек, шаҳар ва район ижроия комитетларининг бу муҳим ишга эътиборсизлик билан қараганликлари натижасида келиб чиқди.

Уй-жой биноларини қуриш ва уларни жойлаштиришнинг кўпгина лойиҳаларида уларнинг сифатини пасайтирадиган ориқчаликларга йўл қўйилди. Қам қаватли иморатлар асосан шаҳарнинг марказида қурилди, ваҳолонки, биноларни индустриал методлар билан қуришга имкон берадиган кўп қаватли уйларнинг типовой лойиҳаларига шаҳар жуда муҳтож эди.

Республика, шу жумладан, Самарқанд областида қурилиш материаллари кам ишлаб чиқарилди. Бу эса капитал қурилишни авж олдиришга катта тўсқинлик қилди.

Ўзбекистон ССР Министрлар Совети ва Ўзбекистон Қ(б)П Марказий Комитети республикада маҳаллий қурилиш материалларига эҳтиёж жуда катта эканлигини ҳисобга олиб, бу материалларни ишлаб чиқаришни кўпайтириш тадбирларини белгилаб берди.

Кўп жиҳатдан эскириб қолган ва тубдан ўзгартирилишга муҳтож бўлган 1938 йилги бош план ўрнига Ўзбекистон ССР Министрлар Совети ўзининг 1951 йил 29 сентябрдаги қарорига мувофиқ Самарқандни реконструкция қилишнинг янги бош планини тасдиқлади.

Бу бош планда шаҳарни янада ободонлаштириш турли мақсадларга мўлжалланган районларни бир-бирига нисбатан жойлаштириш принципларини ўзгартириш назарда тутилди. Жумладан, унда янги саноат корхоналари қуриш ва эскиларини реконструкция қилиш (йигирув фабрикаси, кўн заводи, шойи тўқиш ва пиллакашлик фабрикалари, машина-экскаватор ва машина-йўл станцияси, автобаза ва бошқалар) кўзда тутилди.

Самарқанднинг шаҳар хўжалигини ривожлантириш учун катта маблағлар ажратилди. Шаҳарнинг 1953 йилги бюджети 52,5, 1955 йилги бюджети 58,3, 1956 йилги бюджети 75,5 миллион сўм қилиб белгиланди, шаҳарнинг 1958 йилги бюджети эса 145 миллион сўмга етди.

1952—1955 йиллар мобайнида Коммунал хўжалик министрилиги томонидан шаҳарнинг уй-жой коммунал хўжалиги учун сарфланган капитал маблағларнинг умумий ҳажми беш баравар кўлайди.

Шаҳар аҳолиси тўхтовсиз кўпайди. Меҳнаткашларнинг маданий ва моддий талаблари эса тобора ўсиб борди. Бу эса шаҳар хўжалигининг асосий тармоқларидан бири бўлиб қолган уй-жой қурилиши суръатларини тезлаштиришни талаб қилди. Шаҳар доирасидаги колхоз ерларини Самарқанд шаҳар хўжалигига бериш тўғрисида Ўзбекистон ССР Министрлар Советининг 1952 йил 1 январдаги қарори ҳамда шаҳарда коммунал хўжаликни ва уй-жой қурилишини янада ривожлантиришга ёрдамлашиш тўғрисидаги қарор (1954 йил январь) бу масалани ҳал қилишда катта роль ўйнади.

1954 йилда қабул қилинган қарорда Самарқанд шаҳридаги уй-жой қурилишининг ва коммунал хўжаликнинг аҳоли меҳнаткашларнинг эҳтиёжини асло қондира олмаётганлиги кўрсатиб ўтилди. Шу сабабли Ўзбекистон ССР Министрлар Совети шаҳар саноати корхоналарининг коллективи учун 13 та 24 ва 30 квартирали уйлар қуришни 1954 йилнинг планида кўзда тутди, бунинг учун 5,3 миллион сўм пул ажратилди.

Бу қарорни Самарқанднинг партия, совет ва хўжалик ташкилотлари, шаҳарнинг барча меҳнаткашлари қизгин маъқуллаб, қўллаб-қувватладилар.

Самарқанд шаҳар Советининг 1954 йил 9 февралда бўлиб ўтган сессияси шу қарорни муҳокама қилиб, уй-жой қурилиши масаласини ҳал қилишга эътиборни кучайтиришни, ажратилган фондлардан тўла ва самарали фойдаланиш учун барча зарур чораларни кўришни шаҳар ижроия комитети зиммасига юкледи. Шу билан бирга, шаҳар корхона ва муассасаларининг раҳбарларига ўз коллективлари учун уй-жой бинолари қуришга жиддий эътибор бериш ва бунини бевосита ўз назоратлари остига олишни таклиф қилди.

Шу қарор натижасида шаҳарда уй-жой қурилиши анча тез суръатлар билан олиб борила бошлади.

1952 йилдан 1955 йилга қадар шаҳарда ҳаммаси бўлиб 15 минг квадрат метр уй-жой майдони фойдаланишга топширилди. Шундан 3 минг квадрат метрини шаҳар Совети ва 12 минг квадрат метрини саноат корхоналари қурди.

СССР Министрлар Советининг 1956 йил 28 январь қарори Самарқандда шаҳар қурилишини тезлаштириш ва яхшилаш ишида катта роль ўйнади. Қарорда Самарқанд, Бухоро ва Термиз аҳолисига маданий-маиший хизмат кўрсатишни ҳамда ободонлаштириш ва шаҳар хўжалиги қурилишини яхшилаш тадбирлари белгилаб берилди. Қарорда СССР Молия министрлиги зиммасига бу ишларга қўшимча равишда Ўзбекистон ССР Министрлар Совети учун 24 миллион, шу жумладан, Самарқандга 11,5 миллион сўм ажратиш юкланди.

Самарқанд шаҳар Советининг 1956 йил июнь ойида бўлиб ўтган IX сессияси «Шаҳарда уй-жой қурилиши планининг бажарилиши тўғрисида» деган масалани махсус муҳокама қилди. Горькийликларнинг саноат корхоналари ишчи ва хизматчиларининг иштироки билан шу корхоналар томонидан уй-жой бинолари қуришдан иборат методи Самарқанд қурилиш ишларида кенг авж олдирилди. Биринчи бўлиб бу тащаббусга В. И. Ленин номидаги «Красный двигатель» заводининг ва «Хужум» пиллакашлик фабрикасининг коллективи қўшилди. «Красный двигатель» заводи ўз ишчиларини уй-жой билан таъминламоқ учун 25 та уй қурди. «Хужум» фабрикаси ҳар бири икки квартиралар 10 та уй, паровоз депосининг коллективи 5 та типовой уй ва Ўзбекистон Давлат университетининг коллективи 10 та типовой уй қурдилар.

Самарқанд шаҳар Совети КПСС Марказий Комитети ва СССР Министрлар Советининг «Уй-жой қурилишини ривожлантириш тўғрисида» 1957 йил 31 июлда чиқарган қарорини муҳокама қилиб, шу қарорда белгилаб берилган вазифалар

ни муваффақиятли бажариш учун зарур чораларни ишлаб чиқди.

Ўша йилнинг ўзида 150-қурилиш трестининг ўзигина 7400 квадрат метрдан иборат уй-жой майдонини фойдаланишга топширди.

Келаси йили 73 минг квадрат метр уй-жой майдони қурилиб фойдаланишга топширилди ва бу йиллик план 100,5 процент бажарилди.

Шаҳарга туташган ишчи посёлкаларини ҳам ободонлаштириш ишлари авж олдирилди. Масалан, 1952 йилда қурила бошлаган «Суперфосфатний» посёлкаси 1958 йилга келиб ёш ободонлаштирилган шаҳарча тусини олди. Бу шаҳарчада чиройли уй-жой бинолари, кундузги ва кечки ўрта мактаблар, 400 ўринли кинотеатр, шаҳар кутубхонасининг филиали, болалар боқчаси, болалар яслиси ва шу каби бинолар қад кўтарди.

Коммунистик партия ва Совет ҳукумати меҳнаткашларни уй-жой билан тезроқ таъминлашга, якка тартибда уй-жой бинолари қуришга алоҳида аҳамият берди. Якка тартибда уй-жой бинолари қуришни авж олдириш учун ҳар йил катта-катта маблағлар ажратилиб, кредит тариқасида бериб турилди. Бу масалани тезроқ ҳал этмоқ учун Ўзбекистон ССР Министрлар Совети бир қанча махсус қарорлар қабул қилди.

Самарқанд шаҳар Совети ҳукуматнинг бу қарорларини бажаришни таъминлайдиган амалий чоралар кўрди. Шаҳар ижроия комитети шу мақсадлар учун 1953 йилда 446 минг сўм пул ажратган бўлса, 1954 йилда 665 минг сўм пул ажратди. Бундан ташқари, якка тартибда уй-жой қурувчиларга ёрдам тариқасида жуда кўп миқдорда қурилиш материаллари завод ва фабрикаларнинг ўзига тақсимлаб берилди. «Красный двигатель» заводи ўз ходимларининг уй-жой шароитини яхшилаш тўғрисида алоҳида ғамхўрлик қилиб, якка тартибда уй-жой бинолари қуриш учун 1954 йилнинг ўзидагина 250 минг сўм пул ажратиб берди.

Якка тартибда уй-жой бинолари қуриш учун давлатдан ер участкалари ва кредит олувчиларнинг сони тез кўпаяверди. 1955 йилда якка тартибда уй қурувчиларга 1150 та ер участкаси ажратилиб, уларга жами 2 миллион 930 минг сўм кредит берилди. 1958 йили эса ер участкалари олувчилар сони 2000 га етди, берилган кредитларнинг миқдори эса 3,5 миллион сўмни ташкил қилди.

Ҳашар йўли билан уй-жой бинолари қуриш кенг авж олди.

Бу метод қурилиш суръатларини тезлаштирди ва 1957 йилнинг ўзидаёқ 46 минг квадрат метрга яқин уй-жой майдонини қуриб битказиш имкониятини берди. Масалан,

«Красный двигатель» заводи ва паровоз депосининг коллективи ҳашар йўли билан қисқа муддат ичида бир неча янги уйлар қуриб олди.

Самарқанд шаҳар Совети ва қурилиш ташкилотлари уй-жой фондини ремонт қилиш ва қайта тиклашга алоҳида аҳамият бердилар. 1952 йилда шу мақсадлар учун 2,4 миллион сўм ажратилган бўлса, 1953 йилда 3,4 миллион сўм ажратилди. Бу ажратилган пулларнинг ҳаммасидан тўлиқ фойдаланилди. Уй-жой майдонининг саҳни 16,4 минг квадрат метрдан кўпроқ бўлган 767 та объект ремонт қилинди. Уй-жойларни ремонт қилиш учун ажратилаётган маблағлар йилдан-йилга кўпайтирилди. Шу мақсад учун 1954 йилда 3,6 миллион сўм ажратилди. Бу пул билан уй-жой майдонининг умумий саҳни 21,9 минг квадрат метр бўлган 1037 та объект ремонтдан чиқарилди. 1958 йилда капитал ремонт ишларига 5 миллион сўм сарфланиб, 736 та квартира ремонт қилиб берилди.

Қурилиш материаллари саноатини қуриш ва ривожлантиришдаги эришган муваффақиятлари учун республика бинокорларининг катта группасига СССР Олий Совети Президиумининг 1958 йил 9 октябрдаги фармонида биноан, орден ва медаллар топширилди. Мукофотланганлар орасида Самарқанд бинокорларидан Маматқул Жўнайдов, Виктор Толмачев, Усмон Миршукуров, Толиб Абдуллаев, Анна Сверникова, Мамат Содиқов ва бошқалар ҳам бор эди.

Шаҳарни янада обод қилиш, шунингдек транспортни яхши йўлга қўйиш учун 1946 йилда СССР Министрлар Совети шаҳар Советига кўпгина ускуна ва материаллар ажратди, жуда кўп автомашина, автобус, троллейбус, янги трамвай вагонлари, рельслар чўян трубалар ва шу каби материаллар берди.

Трамвай йўлининг 8,5 километрдан иборат биринчи навбати қурилиб бўлиб, 1946 йил 7 ноябрда ишга туширилди, автобуслар қатнови ҳам қайта тикланди. Натижада аҳолига транспорт хизмати кўрсатиш анча яхшиланди. Уларнинг маршрутлари корхоналар, олий ўқув юртлари, аҳоли зич жойлашган районларни назарда тутиб белгиланди. Шу билан бирга трамвай парклари ҳам кўпайди. Бу эса 1948 йилда трамвайлар ёрдамида ташилган юкларни бир ярим баравар, пассажирлар ташишни эса 1947 йилдагига нисбатан икки баравар кўпайтиришга имкон берди. 1950 йилга келиб яна янги трамвай йўллари қурилди, трамвай вагонлари тағин ҳам кўпайтирилди. Шу туфайли бир йилда 6 миллион пассажирни ташиш мумкин бўлиб қолди. Рельсли транспортдан ташқари шаҳарда пассажирлар ташийдиган 16 та автобус ва 38 такси машина бўлиб, булар йилига 2 миллионга яқин кишини, яъни илгариги вақтдагига қараганда тўрт баравар кўп пас-

сажирларни ташиш имконини берди. 1947 йилда шаҳарда биринчи троллейбус йўли қурилди.

1946—1947 йилларда шаҳарнинг партия ва совет ташкилотлари водопроводлар ишини яхшилаш учун кўпгина чора ва тадбирлар кўрди. 1946 йилнинг ўзидагина водопровод шохчасини (шу жумладан, техника иншоотларини) капитал ремонт қилишга 74 минг сўм ва янги қурилишга эса 70 минг сўм ажратилди. Уч агрегатнинг ҳаммаси капитал ремонт қилинди, сув келтирадиган янги линия қурилди. Бу эса, насос станциясининг иш унумини оширишга ва водопровод орқали берилаётган сувни 1945 йилдаги 800 минг кубометрдан 1947 йилда 2 миллион 100 минг кубометрга етказишга, фақат аҳолинигина эмас, шу билан бирга саноат корхоналарини ҳам сув билан таъминлашни яхшилашга имкон берди. Бироқ, сувга бўлган эҳтиёж ҳали ҳам тўла равишда қондирилмаган эди. 1946 йилда шаҳар кунига 5,5—6 минг кубометрга яқин сув олиб турди. Шундан 4 минг кубометри саноат ва коммунал корхоналар эҳтиёжларига, 2 минг кубометри эса аҳолининг маиший эҳтиёжларига сарф бўлар эди, ваҳолонки аҳолининг маиший эҳтиёжлари учун 9—10 минг кубометр сув керак эди.

Шаҳар водопроводининг қуввати 5 йил ичида 25 процент кўпайтирилганлигига қарамай, сувга бўлган эҳтиёжнинг фақат ярмисигина қондирилмоқда эди.

Шаҳар водопроводининг қувватини кунига 30 минг кубометрга етказмоқ учун 1948 йилда республика Министрлар Советининг қарори билан Самарқандда водопроводнинг иккинчи навбатини қуриш, унинг ускуналарини янгилаш ишлари бошланди. Бу ишлар учун 2 миллион сўм ажратилди.

Шу билан бирга, канализация қуриш учун тайёргарлик ишлари бошлаб юборилди ва бу ишга 750 минг сўм сарфланди.

Беш йилликнинг тўртинчи йилларидаёқ шаҳарнинг йўл-кўприк хўжалигини яхшилашга катта эътибор берилди. Шу эҳтиёжлар учун 1946 йилда 534 минг сўм пул ажратилди. Бу пул билан шаҳар ташкилотлари 900 квадрат метр янги йўللарга тош ётқиздилар, 3940 квадрат метр тош ётқизилган йўللари ва 42 та кўприкни ремонт қилдилар, 1125 та янги кичик кўприклар ва йўллар қурдилар, 1095 квадрат метр шағал ётқизилган йўллари ремонт қилиб бердилар, 4285 квадрат метр йўлкага асфальт ётқиздилар.

1947 йилда 12,6 минг квадрат метр йўл, тош кўча ва йўл-калар асфальт қилинди, бундан ташқари, 12 минг квадрат метр янги йўлкалар очилиб, гишт ётқизилди. Бироқ, шаҳар ободончилиги меҳнаткашларнинг ўсиб бораётган маданий-маиший талабларидан ҳали жуда орқада қолмоқда эди. Шу сабабли, Ўзбекистон ССР Министрлар Совети республика-

нинг 1948 йилги халқ хўжалик планида Самарқандга 5 минг квадрат метр кўчани асфальтлаш учун 2 миллион сўм ва Снёб устига кўприк қуриш учун 250 минг сўм пул ажратди.

1948—1950 йилларда шаҳар ободончилигига ҳаммаси бўлиб 3298,5 минг сўм пул сарфланди, шундан фақат йўл қуриш ва тош ётқизиш ишларига 1 миллион 900 минг сўмдан кўпроқ пул сарф бўлди. Бу маблағлар 25 минг квадрат метрдан кўпроқ кўчаларга янгидан тош ётқизиш, 29324 квадрат метр йўлкани асфальтлаш, 426 та янги кўприк ва йўл қуриш, мавжуд кўприк ва йўللardan 579 тасини, шунингдек, умумий саҳни 42750 квадрат метр бўлган тош йўл ва йўлкаларни ремонт қилиш имконини берди. Бундан ташқари 80 та ҳовуз ва 64 та қудуқ қазиб, тозаланди.

Аҳолига маданий-مائий хизмат кўрсатишни янада яхшилаш борасида ҳам катта ишлар қилинди.

Ҳаммомлар капитал ремонтдан чиқарилди. Натижада бу ҳаммомлар 1944 йилда 350 минг кишини ювунтириш имкониятига эга бўлган бўлса, 1947 йилда 850 минг кишини ювунтириб чиқарадиган бўлиб қолди. Кўча ва майдонларни ёритиш, умуман шаҳарни электрлаштириш яхшиланди.

Шаҳарни кўкаламзорлаштириш учун кўпгина ишлар қилинди. Бу ишлар: «Самарқандни гуллаб турган боғ-шаҳарга айлантирамиз» шиори остида олиб борилди.

1946 йилнинг баҳор-куз даврида 107 минг туп манзарали дарахт, 6400 туп мева дарахтининг кўчатлари, 300 минг туп гул кўчатлари, шунингдек, 60 минг туп ихота кўчатлари ўтқазилди. Шаҳарни кўкаламзорлаштиришга 104 минг сўм сарфланди. Бу ишларга бюджетдан ажратилган маблағлардан ташқари, корхоналар, муассасалар ва аҳолининг 225 минг сўм маблағи сарф қилинди.

1948—1950 йилларда кўкаламзорлаштириш эҳтиёжларига 350 минг сўм сарфланди. Бу жуда катта маблағлар 198 минг туп манзарали ва 109 минг туп мева дарахти, шунингдек, 446 минг туп бута ва ихота кўчатларини ўтқазиш имкониятини берди.

Бу даврда шаҳарнинг кўкаламзор зонаси 26 гектар миқдорида кўпайди.

1950 йилда шаҳар территориясида 609 гектар боғ ва тоқзор, 4 та парк ва 5 та сквер бор эди. Марказий маданият ва истироҳат паркнинг ўзидагина 1946 йилда 105 мингга яқин киши келиб ҳордиқ чиқарди. Бу паркда 24 марта сайил ўтказилди, 50 марта концерт ва театр спектакллари кўрсатилди. Паркни капитал ремонт қилиш ва жиҳозлаш ишларига 400 минг сўм ажратилди. Регислон майдонида янги парк барпо этилди, қизил чойхона очилди.

М. Горький номидаги бульвар ҳам меҳнаткашлар ҳузур қилиб дам оладиган оромгоҳ бўлиб қолди. Бу ерда трибуна

ва Ғалаба монументи қурилди, чироқлар кўпайтирилди, гулзорлар қилинди. Чашма ариғи атрофида Комсомол кўли қурила бошлади.

Меҳнаткашлар депутатларининг шаҳар ва район Советлари шаҳарни ободонлаштириш ва кўкаламзорлаштиришга доир ишларнинг ҳаммасини аҳолининг актив иштироки билан бажардилар. Ҳар йили 50 мингдан кўпроқ меҳнаткашлар иштироки билан 10 га яқин умумшаҳар якшанбаликлари ўтказиб турилди.

Мамлакат экономикаси мустаҳкамланиб қолганлиги сабабли кейинги йилларда Коммунистик партия ва Совет ҳукумати катта қурилиш ишлари олиб бориш билан бир қаторда совет кишиларининг турмушини яхшилашга янада кўпроқ эътибор берди.

1952 йил 29 ноябрда ВЦСПС секретариати «Ўзбекистон ССР шаҳарларининг аҳолисига коммунал корхоналар хизмат кўрсатишни яхшилаш тўғрисида» қарор қабул қилди. Шу қарор асосида республика Коммунал хўжалик министрлиги коммунал хўжалик ишчилари касаба союзларининг республика комитети билан биргаликда коммунал корхоналари ишини яхшилаш ойлгини ўтказдилар. Республика шаҳарлари ўртасида ободончиликни яхшилаш учун социалистик мусобақа бошланди. Бу мусобақа натижалари 1952 йилнинг IV кварталда Самарқанд ва Термизда муваффақиятли якунланди. Бу шаҳарларга Ўзбекистон ССР Министрлар Советининг 1953 йил 23 февралдаги қарорига биноан кўчма Қизил байроқлар ва ҳар бирига 15 минг сўмдан пул мукофотлари берилди.

1954 йилда Ўзбекистон Самарқанд коммунал хўжалигини ривожлантириш ва ободончилик ишларига қўшимча равишда яна 12 миллион 560 минг сўм пул ажратди. Бундан ташқари, шаҳар Совети ҳам шу эҳтиёжлар учун 4,4 миллион сўм пул берди.

1957 йилда шаҳар водопроводининг иккинчи навбати фойдаланишга топширилди. Шаҳарнинг сув таъминоти яхшиланди. 1958 йилда шаҳар аҳолисига берилаётган сувнинг миқдори 1951 йилдагига нисбатан қарийб икки баравар кўлайди, канализация шохобчалари анча кўпайтирилди. 1952 йилда 4 та ирригация иншоотлари қурилди. 1600 метрдан иборат ариқларга ғишт ва бетон ётқизилди. 1956 йилда эса 1880 метр ариқ ремонт қилинди ва ғишт ётқизилди. Бу ишларга 320 минг сўм пул сарфланди.

1956 йилда Хишрав гидроэлектростанциясининг иккинчи навбати ишга туширилганидан кейин шаҳар электр шохобчаларининг узунлиги 81 километрга етди. 1958 йилда учта турбина ишга туширилди. Бу эса шаҳарнинг энергетика балансини тағин ҳам кўпроқ яхшилади. Электр энергия ишлаб

чиқариш плани 16 процент ошириб бажарилди. Шаҳар энди деярли электрлаштирилди.

Шаҳар транспортни ривожлантириш ва уни яхшилаш ишлари 50-йилларда янада давом этди. 1951 йилда трамвай йўлининг иккинчи навбати қурила бошланди. Шу туфайли трамвай йўлининг узунлигини 11 километрга етказиш мумкин бўлиб қолди.

1954 йилда трамвай парки хўжалигида мавжуд трамвай вагонларининг сони 24 тага, йўлларнинг узунлиги эса 15,3 километрга етди. Самарқанд ижроия комитети 1956 йилда шаҳар ичидаги транспортни яхшилаш ва ривожлантириш учун 1,5 миллион сўм пул ажратди. Шу йилнинг ўзидаёқ янги троллейбус йўли қуриш ва трамвай хўжалигини реконструкция қилиш тўғрисида муҳим қарор қабул қилди. Бу чоралар шаҳарни ривожлантиришнинг бош планига мувофиқ эди. 1957 йил 25 декабрда узунлиги 3 километрдан иборат бўлган троллейбус линияси очилди. Бу йўл шаҳар четини марказ билан боғлади. 1958 йилда узунлиги 10 километр бўлган янги линия қурилиб, битказилди. Бу йўл аввалги эски шаҳарни вокзал билан боғлаш имконини берди.

Шаҳар автомобиль паркига пассажирлар ташийдиган 30 та янги автобус ва 50 та енгил такси машиналари қўшилди.

1958 йилда Тошкент билан Самарқанд ўртасида қатнай-диган автобус йўли очилди. Бу йўл республиканинг мана шу энг катта шаҳарлари ўртасида қатновни яхшилашга имкон берди.

Йўл хўжалигини янада яхшилашга катта эътибор берилди. 1954 йилда йўл хўжалигига 1676,3 минг сўм, яъни шаҳарни ободонлаштириш учун ажратилган жами маблағнинг 74 проценти сарфланди. Бир йил ичида 162 минг квадрат метр кўчага асфальт ётқизилди. Войкова, К. Маркс, Тошкент, Кожевенная кўчалари янгидан асфальтланди. М. Горький номидаги бульварга, Улуғбек расадхонасига, Шоҳи Зинда ва Гўри Амир ёдгорликларига олиб борадиган йўлларга асфальт, 16 минг квадрат метр йўлга шағал ётқизилди.

Шаҳарнинг эски шаҳар қисмига тобора кўпроқ эътибор берилди. Унинг кўчалари кенгайтирилиб, реконструкция қилинди ва асфальтланди. Натижада эски шаҳарнинг ташқи қиёфаси сезиларли даражада ўзгарди.

Уй-жой қуришда бўлгани каби ободончилик ишларида ҳам ҳашар усули билан ишлаш кенг авж олди. Шаҳарнинг санитария ҳолатини яхшилаш, кўкаламзорлаштириш ва ободончилик ишлари учун ўтказилган ҳашарда аҳоли актив қатнашиб, 10 минг иш кунини ишлаб берди. 1952 йилдан то 1955 йилга қадар шаҳар йўлларининг 520 минг квадрат метрига тош ётқизилди, 730 минг квадрат метри асфальтланди.

550 минг сўм шаҳар кўчаларини асфальтлаш ва кўприклар қуришга сарфланди. Шаҳарни ободонлаштириш ишларига 1952—1955 йилларда жами 9 миллион сўмга яқин пул сарф бўлди. Шу пулнинг 60 процентга яқини шаҳардаги корхона ва ташкилотларнинг катта ҳисса қўшиб қатнашишлари йўли билан қопланди.

1957 йилда шаҳар ободончилигига 2,2 миллион сўм сарфланди. Бундан ташқари шаҳар ободончилигини яхшилаш ишларида саноат корхоналари ва ташкилотлари актив қатнашдилар. Масалан, консерва заводи Красноармейская кўчасидаги ариқларга тош ётқизиш ва кўчага шағал ётқизиш ишларини ўз маблағи билан бажарди. «Хужум» фабрикаси Мельничная кўчасини, шойи тўқиш фабрикаси ўз корхонаси атрофидаги территорияни ободонлаштирди ва ҳоказо. Самарқанд шаҳар коммунал-хўжалик бўлими шаҳардаги корхона, муассаса ва бутун аҳолининг ёрдами билан ободонлаштириш ишларининг планда кўрсатилган ҳажмини ошириб бажарди.

Шаҳарни кўкаламзорлаштириш ишлари жадал давом эттирилди. Чунончи, 1952 йилда Тупроққўрғон районидаги 17 гектар майдонга 40 минг туп бута ва бошқа дарахт кўчатлари ўтқазилиб, кўкаламзор, оромгоҳ ерга айлантирилди. 1955 йилда кўчаларга 38,2 минг туп хилма-хил дарахт кўчатлари ва 300 минг туп гул кўчатлари ўтқазилди. 1957 йилда 45 тупга яқин чинор, қайрағоч, акация кўчатлари, 8 минг тупдан кўпроқ манзарали дарахт кўчатлари ўтқазилган бўлса, 1958 йилда 37 минг туп манзарали дарахт кўчатлари ва 908 минг туп гул кўчатлари ўтқазилди. 7 та янги сквер бунёд қилинди. Хишрав гидроэлектростанцияси посёлкасида комсомоллар ёрдамида сквер ташкил қилиниб, 2300 туп дарахт ўтқазилди.

Шаҳарнинг асфальт ётқизилган майдони 1951 йилда 18,5 процентни ташкил қилган бўлса, 1958 йилда 80 процентга етди. 1958 йилда шаҳар, ишчи посёлкалари ва район марказларининг ободончилиги ҳамда санитария ҳолатини аниқлаш мақсадида ўтқазилган оммавий ижтимоий кўрикда Самарқанд областа биринчи, республикада эса иккинчи ўринни олди. Натижада Самарқанд обод, боғ шаҳарга айланди.

Коммунистик партия ва Совет ҳукумати меҳнаткашларнинг моддий даражасини ошириш, соғлиқни сақлаш, маданият ва турмушни яхшилаш тўғрисида муттасил ғамхўрлик қилиб келмоқда.

Уруш натижасида тўхтаб қолган тинч ривожланиш мамлакатимизда яна бошлаб юборилганлиги натижасида меҳнаткашларнинг турмушини яхшилаш, аҳолининг моддий таъминотидаги айрим қийинчиликларни тугатиш учун кенг имкониятлар очилди.

Коммунистик партия ва Совет ҳукумати халқ хўжалигини қайта тиклаш ва ривожлантириш программасини амалга ошира бориб, урушдан кейинги биринчи беш йиллик даврида бутун совет халқининг турмуш даражасини яхшилаш соҳасида жиддий муваффақиятларга эришди.

Ўзбекистонда 1947 йилда ишчиларнинг ўртача иш ҳақи пахта тозалаш саноатининг ўзида 1946 йилга нисбатан 30,1 процент, ипакчилик саноати ишчилариники эса 34,2 процент ошди. Самарқанд областида саноат корхоналари ишчилари иш ҳақининг умумий фонди 1947 йилда 1946 йилдагига қараганда 69,5 процент кўпайди.

1948 йилда саноатда ишлаб турган ишчиларнинг иш ҳақи республика миқёсида 1940 йилдагига нисбатан 2,2 баравар ошди, ишчи ва хизматчилар иш ҳақининг йиллик фонди эса 3,1 баравар кўпайди.

Пул ислоҳоти ўтказилганлиги, карточка системаси бекор қилинганлиги, нархларнинг пасайтирилганлиги меҳнаткашлар фаровонлигини кескин равишда яхшилади, уларнинг харид қobiliятини оширди. Мана шуларнинг ҳаммаси савдо-сотиқни яхши йўлга қўйишга ёрдам берди. Савдо-сотиқни янада яхшилаш мақсадида товар оборотини систематик равишда кўпайтириб бориш, магазин, умумий овқатланиш корхоналарининг шохобчаларини кенгайтириш, хилма-хил ва сифатли молларни аҳолига узлуксиз сотиб туришни таъминлаш, савдо ва умумий овқатланиш қорхоналарининг ишини контроль қилишни кучайтириш чоралари кўрилди. Пул ислоҳоти ва озик-овқат молларига бўлган карточкаларни бекор қилиш тўғрисидаги қарор қабул қилингандан кейин ўтган бир йил ичида Самарқандда 235 та янги савдо корхоналари очилди. 1948 йилнинг кейинги кварталда аҳолига қанд, нон, гўшт ва бошқа кондитер маҳсулотлари сотиш ўтган йилнинг шу давридагига нисбатан 2,5 баравар ошди, шунингдек, ип газлама, пойафзал ва бошқа саноат молларининг кўпгина хилларини сотиш ҳам кўпайди, 522 та янги савдо корхоналари очилди. Савдо шохобчалари 1949 йилнинг 1 январиди 1948 йилнинг 1 январига нисбатан 37,6 процент кўпайди.

1945—1950 йиллар давомида шаҳарнинг партия, совет ташкилотлари соғлиқни сақлаш органларининг аҳолига медицина хизмати кўрсатишни медицина кадрлари тайёрлашни янада яхшилаш борасидаги ишлари даражасини анча оширишга муваффақ бўлдилар. Медицина муассасалари шохобчаларини, айниқса, фабрика ва заводларда кенгайтиришга кўпроқ эътибор берилди.

1946 йилда шаҳарда 16 та поликлиника, 143 та амбулатория, 25 та болалар консултациялари ишлаган бўлса, 1950 йилда 18 та поликлиника, 190 та амбулатория ва 34 та бо-

лалар консультациялари ишлаб турди. 1946 йилда касалхоналарда 1890 та (шу жумладан, туғруқхоналарда 80 та) ўрин бўлган бўлса, 1950 йилда касалхоналардаги ўринлар сони 2075 тага (туғруқхоналарда 140 тага) етди. 1950 йилнинг ёзида 10472 бола санаторий ва лагерларда дам олди.

Оммавий соғломлаштириш ва профилактика тадбирлари амалга оширилганлиги ва медицина фанининг муваффақиятлари кенг жорий қилинганлиги натижасида аҳоли орасида касаллик ва ўлим кескин камайди, юқумли касалликларни, жумладан, безгакни тамомила тугатишга эришилди.

Кейинги йилларда Коммунистик партия социалистик экономиканинг ўсиб бораётган қувватига таяниб, меҳнаткашларни моддий жиҳатдан таъминлашдаги мавжуд қийинчиликларни йўқотиш ва совет халқининг фаровонлигини яхшилаш борасида бир қанча тадбирларни амалга оширди.

Мамлакат ва республиканинг миллий даромади ўсиб бораётганлиги туфайли Самарқанд бюджети ҳам йилдан-йилга ўсиб борди. Айни вақтда шаҳар бюджетига социал-маданий тадбирлар учун қилинаётган харажатлар ҳам кўпайди. Масалан, шаҳарнинг маҳаллий бюджети 1951 йил учун 52 миллион 484 минг сўм, 1955 йил учун 58 миллион 270 минг сўм, 1956 йил учун 75 миллион 827 минг сўм, 1957 йил учун 90 миллион 801 минг сўм, 1958 йил учун эса 101 миллион 286 минг сўм ажратилди. Социал-маданий тадбирларга қилинган харажатлар 1951 йилда 11 миллион 484 минг сўмни (21,9 процент), 1955 йилда 16 миллион 979 минг сўмни (29,1 процент), 1958 йилда 40 миллион 91 минг сўмни (39,7 процент) ташкил этди.

Иш ҳақи ошириллиги, давлат заёмларига ёзиллиш тўхтатилганлиги, нарх ва солиқларни камайтириш муттасил давом этиб келганлиги туфайли аҳолининг реал даромадлари ўсиб борди.

Шаҳар меҳнаткашларининг моддий даражаси ва маданий савиясини оширишда 1956 йилда катта силжишлар рўй берди. Коммунистик партия XX съездининг директиваларига мувофиқ ишчиларнинг иш ҳақини ошириш сиёсати изчиллик билан ўтказилди. Ҳукуматнинг 1957 йил 1 январь қарори кам ҳақ олаётган ишчи ва хизматчиларнинг иш ҳақини оширди ва улардан солиқ олишни бекор қилди. Умуман Самарқандда ҳар бир ходимнинг ўртача иш ҳақи 1958 йилда 4 процент ошди.

Самарқанд областининг социал таъминот бўлимида 1953 йилда 11736 киши ҳисобда турар ва шаҳарда инвалидлар учун очилган 3 та уй бор эди. 1953 йилда жами 17,7 миллион сўм пенсия ва нафақаларга тўланди. Нафақа олаётган пенсионерлар сони бир йил ичида 545 кишига кўпайди.

Самарқанд областининг давлат социал-страхование бюджети 1954 йилда 35,3 миллион сўмни ташкил қилган бўлса, 1955 йилда 37 миллион сўмни ташкил қилди.

1958 йилда социал страхование бюджети 62,7 миллион сўмни ташкил қилди ва 1957 йилдагига нисбатан қарийб 1 миллион сўм миқдорида кўпайди. Давлат социал страхованиеси бюджети йилдан-йилга ўсиб борди, 1956 йилда пенсиялар тўғрисида қабул қилинган янги қонун меҳнаткашларнинг моддий фаровонлигини оширди. Бу эса Коммунистик партия ва Совет ҳукумати қилиб келаётган ғамхўрликнинг яна бир ёрқин намунаси бўлди.

Шаҳарнинг савдо шохобчалари янада ўсди ва ўз ишини такомиллаштирди. 1953 йилда шаҳарда 36 та саноат моллари, 91 та озиқ-овқат моллари магазини, 37 та ихтисослаштирилган магазин, 11 та аралаш магазин, шунингдек, 142 та колхоз дўконлари ва 50 та китоб магазинлари ишлаб турди. Марказий китоб магазини коллективи китоб савдоси ходимларининг Бутуниттифоқ мусобақасида катта муваффақиятга эришди ва иккинчи ўринни олди.

Иттифоқ ҳукумати ва КПСС Марказий Комитетининг 1953 йил 28 ноябрдаги қарорига мувофиқ Ўзбекистон ССР Министрлар Совети ва республика Коммунистик партия Марказий Комитети товар оборотини янада кўпайтириш, савдо ва умумий овқатланишни яхшилаш программасини тасдиқлади.

Самарқанд шаҳар партия комитети ва шаҳар Совети мазкур қарорга амал қилиб, бу муҳим ишга диққат ва эътиборни қучайтирди. Аҳолига савдо хизмати кўрсатишни яхшиламоқ учун 1954 йилда 895 минг сўм пул ажратилди, 20 та янги умумий овқатланиш корхоналари қурилди, шаҳар бозорларида қишлоқ хўжалик маҳсулотлари сотиладиган 3 та махсус павильон очилди. Натижада 1954 йилда 1953 йилдагига нисбатан 45 миллион сўмлик ортиқ саноат ва озиқ-овқат моллари сотилди. 1956 йилда чакана товар оборотининг умумий ҳажми 60 миллион сўмдан ошиб кетди.

Аҳолининг талабини қондириш, савдо методларини такомиллаштириш учун ҳар йили харидорлар конференциялари ўтказилиб турди, магазинларни ихтисослаштиришга алоҳида эътибор берилди. Бу эса товар оборотини кўпайтиришга ёрдам берди ва аҳоли талабини тўлиқроқ қондириш имкониятини туғдирди. Масалан, 1957—1958 йилларда шаҳарнинг асосий кўчаси бўлган Ленин кўчасида «Болалар дунёси» универсал магазини, болалар кийим-кечаги ва пойафзал сотиладиган 4 та магазин очилди.

1957 йилда шаҳарда озиқ-овқат ва саноат моллари сотадиган магазинларнинг сони 706 тага, колхоз дўконлари 101 тага ва китоб магазинлари қарийб 100 тага етказилди.

50-йилларда Самарқанднинг савдо ташкилотлари мамлакатнинг марказий шаҳарларидан ўрناк олиб, савдонинг янги прогрессив формаларини жорий қилишга киришдилар, яъни сотувчисиз хизмат кўрсатишга ўтилдди.

Умумий овқатланишни яхши йўлга қўйишда КПСС Марказий Комитети ва СССР Министрлар Советининг «Умумий овқатланиш корхоналарининг ишини яхшилаш тадбирлари тўғрисида» 1956 йил 1 мартда қабул қилган қарори катта роль ўйнади. Умумий овқатланиш шохобчалари 1953 йилда 198 та бўлган бўлса, 1957 йилда 265 тага етди.

Таомларнинг хили кўпайди, сифати яхшиланди, истеъмолчиларга хизмат кўрсатиш маданияти яхшиланди, тўнги смена ишчиларини иссиқ овқатлар билан таъминлаб турилди.

Шаҳар меҳнаткашларига маданий хизмат кўрсатишни яхшилаш борасида ҳам кўпгина ишлар қилинди. 1958 йилда Тошкент телевизион марказининг эшиттиришларини олиб кўрсатадиган янги телевизион ретранслятор ишга туширилди. Бу эса самарқандликлар учун қилинган ажойиб совға бўлди. 1958 йил 24 сентябрда Тошкент—Самарқанд—Бухоро—Чоржўй линиясида Урганч ва Нукусга ҳам йўл очиб берган шаҳарлараро телефон алоқасининг янги кучли аппаратлари ишга тушди.

Соғлиқни сақлаш эҳтиёжларига берилаётган маблағларнинг миқдори йилдан-йилга кўпайтирилди; турли медицина муассасаларининг шохобчалари кенгайди, улар замонавий медицина аппаратлари ва асбоблари билан таъминланди.

Соғлиқни сақлаш шохобчаларини кенгайтириш учун шаҳар бюджетининг маблағларидан 1956 йилнинг ўзига 60 миллион сўм ажратилди. Медицина хизмати кўрсатишнинг территориал-участка системаси ташкил этилди. 1953 йилда Самарқандда ҳаммаси бўлиб 4 та бирлашган касалхона, 3 та поликлиника, болалар сил касалликлари санаторийси, 3 та туғруқхона, 2 та диспансер, юқумли касалликлар касалхонаси, чақалоқ болалар учун очилган 2 та уй, 3 та соғломлаштириш пункти ва 22 та болалар яслилари ишлаб турди. Бундан ташқари шаҳарнинг саноат корхоналарида 3 та медицина-санитария қисмлари, 4 та касалхона, 56 та соғломлаштириш пунктлари иш олиб борди. Кейинги йилларда 200 ўринли юқумли касалликлар касалхонаси, 200 ўринли област касалхонаси қурилди, Самарқанд дезинфекция станцияси реконструкция қилинди, тез ёрдам транспорти кўпайтирилди, 40 ўринли янги туғруқхона очилди.

Медицина ходимларининг сони тўхтовсиз кўпайиб борди. 50-йилларнинг бошида шаҳарда 1206 врач ишлаган бўлса, 1958 йилга келиб, уларнинг сони 2 минг кишидан ошиб кетди.

Шаҳарнинг минглаб ишчи ва хизматчилари Бутуниттифоқ ва маҳаллий шифохоналарда даволандилар, дам олдилар.

«Красный двигатель» заводининг касаба союз комитети ишчи ва хизматчиларнинг ёзги дам олиши учун 1952 йилнинг ўзида 100 минг сўм ажратди. Корхоналарнинг даволашга муҳтож бўлган илгорларидан 130 дан кўпроқ киши Қрим ва Кавказ шифохоналарига, ёзлик санаторийларга ва дам олиш уйларига бориб даволаниш ва истироҳат қилиш учун текин йўлланмалар олди. 1952 йилда Самарқанд меҳнаткашларидан 2 мингдан кўпроқ киши мамлакат шифохоналарида даволанган бўлса, бундай шифохоналарда даволанган самарқандликлар сони 1954 йилда 3-минг кишига етди.

1958 йилда 2130 кишидан кўп ишчи ва хизматчилар социал страхование маблағлари ҳисобидан курорт-санаторийларга даволаниш учун юборилди! 4400 киши дам олиш уйларида ва 1000 киши тунги профилакторийларда бўлдилар. Болалар соғлигини яхшилаш тўғрисида, айниқса, катта ғамхўрлик қилинди. 1954 йилда Самарқанд областининг соғломлаштириш лагерларида шаҳар меҳнаткашларининг 4278 боласи дам олди. 1956 йилда Самарқанд областида ишлаб турган 16 та пионер лагерларида 6069 бола дам олди.

Шаҳарнинг касаба союз ташкилотлари физкультура ва спортни яхши йўлга қўйиш ишларини кенг авж олдирдилар. 1957 йилда физкультура ишлари учун 22 минг сўм ажратилди. Спорт муассасалари, физкультура коллективларининг сони кўпайди, уларнинг базалари яхшиланди. Ўзбекистон Давлат университети, «Кинап» заводи, мой-экстракция заводи ва бошқа корхоналарнинг физкультура коллективлари спорт ишини яхшилашда юксак кўрсаткичларга эришдилар, шаҳар ва область мусобақаларида етакчи ўринларни олдилар.

1956 йилда шаҳардаги қуйи физкультура коллективларининг спорт мусобақаларида 15 минг киши қатнашди. 922 киши спорт разрядчиси, 3883 киши ГТО комплексининг значкисти қилиб тайинланди. «Локомотив» ва бошқа кўнгилли спорт жамиятининг аъзолари: Клевцова, Свидерский, Мақсудов, Шерова, Тимофеева ва бошқалар Москвада ўтказилган СССР халқлари спартакиадасида қатнашиш ҳуқуқини олишга муваффақ бўлдилар. 1957 йилда Самарқандда касаба союзларининг 695 та физкультура коллективлари ишлаб турди ва 916 спорт разрядчиси, 5604 та ГТО значкисти тайёрланди.

Бутун Ўзбекистонда бўлгани каби Самарқанд меҳнаткашларининг ҳам моддий фаровонлиги ва маданиятининг ошганлиги, экономика юксалганлигининг натижаси бўлди. Бу эса социалистик тузумнинг капиталистик тузумдан афзаллигини, совет халқининг имкониятлари битмас-туганмас эканлигини кўрсатувчи яна бир ёрқин далил бўлди.

VIII БОБ

САМАРҚАНД КОММУНИЗМНИНГ МОДДИЙ-ТЕХНИКА БАЗАСИНИ ЯРАТИШ ДАВРИДА

1. САМАРҚАНДНИНГ САНОАТ ТАРАҚҚИЕТИ ВА КОММУНИСТИК МЕҲНАТ УЧУН КУРАШ

КПСС нинг навбатдан ташқари ХХІ съезди халқ хўжалигини ривожлантиришнинг етти йиллик планини қабул қилди. Бу план коммунизмнинг моддий-техника базасини яратишда муҳим роль ўйнади. Панда бутун халқ хўжалигини мисли кўрилмаган тез суръатлар билан ривожлантириш, халқнинг турмуш даражасини тобора яхшилаш, меҳнат унумдорлигини ошириш кўзда тутилган.

Мамлакат етти йиллик планида Ўзбекистон республикасига алоҳида аҳамият берилди. Етти йиллик охирига бориб Ўзбекистонда саноат маҳсулоти ишлаб чиқариш 80 процент оширилиши лозим эди. Шу билан бирга умумий саноат ишлаб чиқаришида оғир саноат маҳсулотининг салмоғи 1958 йилдаги 32 процент ўрнига 1965 йилда 40 процентга етказилиши мўлжалланган. Бунинг учун 630 миллион сўм маблағ ажратилди.

Бу вазифаларни бажаришда Самарқанд зиммасига масъулиятли вазифалар юкланган эди. Самарқанд саноатини ривожлантириш етти йиллик планида областдаги ҳамма табиий бойликлардан кенг фойдаланиш, капитал сарфлашни кўпайтириш, янги саноат тармоқларини вужудга келтириш, йирик саноат корхоналари қуриш, дастлаб Самарқандда бунёд қилинган қудратли индустрия базасини сифат жиҳатдан янада ривожлантириш кўзда тутилган эди.

Етти йиллик план корхоналарда кенг муҳокама этилди. Бу эса шаҳар ишчиларининг шу вазифаларни бажаришга қатъий киришганликларидан далолат берарди. Самарқанд меҳнаткашлари плани муддатидан илгари бажариш, пландагидан ортиқ маҳсулот етиштириш ҳамда меҳнат унумдорлигини ошириш соҳасида ўз зиммаларига социалистик мажбуриятлар олдилар.

Шаҳарда етти йилликнинг биринчи йиллидан бошлаб корхоналарнинг ишлаб чиқариш қувватини ошириш, маҳсулот

сифатини яхшилаш, меҳнат унумдорлигини кўтаришга қаратилган ташкилий-техникавий чоралар план асосида олиб борилди.

Масалан, 1959 йилда шаҳардаги саноат корхоналарида 13 ишлаб чиқариш процесси автоматлаштирилди, 20 процесс механизациялаштирилди, 24 автомат қурилма ва аппарат, 28 турли серунум машина ва агрегатлар ишлаб чиқаришга жорий қилинди, 6 та янги поток линиялари ўрнатилди.

Самарқанд корхоналарининг янги хил ёқилғи-газга ўтиши катта аҳамиятга эга бўлди. Консерва заводи, шойи тўқиш фабрикаси, «Красний двигатель» заводи, «Хужум» фабрикаси ва бошқалар газ билан ишлашга қўчирилди.

Шаҳардаги ҳамма корхоналар йиллик планни ялписига муддатидан илгари бажариш юзасидан социалистик мажбурийат қабул қилдилар. Масалан, «Красний двигатель» заводи пландан ташқари 2 миллион сўмлик эҳтиёт қисмлар ишлаб чиқариш, иш унумини 10 процент ошириш, қуйиш цехини проектда белгиланган қувватига етказиб ўзлаштириш; суперфосфат заводи иш унумини 1,5 процент ошириш, пландан ташқари бир неча минг тонна минерал ўғит ва бир неча юз тонна гугурт кислотаси ҳамда 100 минг сўмлик маҳсулот ишлаб чиқариш; «Кинап» заводи коллективи эса пландан ташқари 800 минг сўмлик киноаппаратлари ишлаб чиқариш мажбуриятини олди.

Техника соҳасида прогресс учун тўхтовсиз кураш олиб бориш коммунизмнинг моддий-техника базасини яратишдаги ҳал қилувчи омиллардан биридир. Рационализаторлик ва ихтирочилик ҳаракатида, янги техникани синаш ва такомиллаштиришда фаол қатнашувчи ишчилар синфи бунда гоят буюк роль ўйнайди.

Самарқандда техника соҳасидаги прогресс учун кураш етти йилликнинг биринчи йилидаёқ муваффақиятли олиб борилди. Масалан, 1959 йил давомида фақат «Красний двигатель» заводининг ўзида 87 рационализаторлик таклифи амалга оширилди, натижада етти йиллик фондига (эски баҳомасштаблари билан ҳисоблаганда) 700 минг сўм маблағ ажратилди. Суперфосфат заводида яна ўша йили 95 рационализаторлик таклифи жорий қилинди. Самарқанд области 1959 йилда етти йиллик фондига 10 миллион сўм маблағ қўшиш вазифасини ўз зиммасига олди.

1959 йилда Бутуниттифоқ ихтирочилари ва рационализаторлари (ВОИР) область жамиятининг ташаббуси билан ҳамма корхоналардаги ишлаб чиқариш илғорлари «Красний двигатель», суперфосфат ва Охунбобоев номли тери заводларида ҳамда шойи тўқиш фабрикасида бўлдилар. Улар бу завод ва фабрикаларда қизиққан масалалари юзасидан инженер, техник, ишчилардан қимматли маслаҳатлар олдилар.

Мана шундай бевосита фикр олмашув, энг янги техника билан танишувнинг фойдалари катта бўлди.

Чой қадоқлаш фабрикасида ихтирочилик ишларини жонлантириш учун техника кенгаши мавзулар рўйхатини ишлаб чиқди, ҳамма хоҳлаганлар шу мавзулар устида ишлашга таклиф этилди. Натижада кўп ишчилар ўз ижодий лаёқатларини активлаштира бордилар Фабрика ишчиларидан фақат

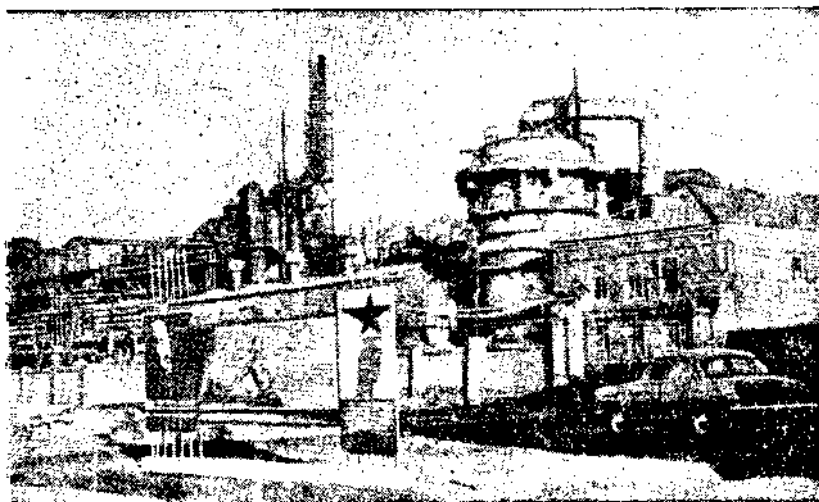
„Кинап“ заводининг хорижий мамлакатларга жўнатиладиган тайёр маҳсулоти.

икки киши Ботвинников билан Носковнинг технология процессини ўзгартириш юзасидан берган таклифлари жорий қилинди, натижада бир йилда 350 минг сўм маблаг тежалди.

1959 йилда Бутуниттифоқ ихтирочилари ва рационализаторлари жамиятининг I съезди бўлди. Съезд кўргазмасига Ўзбекистон республикасида: самарқандликлардан суперфосфат заводи ходими Садовскийнинг меҳнат унумини 30—35 процент оширган ихтироси, «Красный двигатель» заводи рационализаторлари Ҳамидов ва Амировнинг меҳнат унумини 30—40 процент ошириб, 200 минг сўмга яқин маблағни тежашга имкон берган ихтиролари, шунингдек, «Реммаш» заводи ва шаҳардаги бошқа саноат корхоналарининг экспонатлари ҳам қўйилган эди. Съезд Самарқанд рационализаторлик ҳаракатини кучайтиришда катта роль ўйнади. Ша-

ҳарда съезд шарафига йиллик иқтисод натижаларини тежашга имкон берадиган янги рационализаторлик таклифларини жорий қилиш ҳаракати авж олди.

Бутун мамлакатда бўлгани сингари, Самарқанд корхоналарида ҳам кенг қулоч ёйган коммунистик меҳнат ҳаракати етти йиллик план топшириқларини муваффақиятли бажариш, ишлаб чиқаришни такомиллаштириш кишиларнинг маънавий ўсиши учун фоят катта аҳамиятга эга бўлди.

Суперфосфат заводи.

Трикотаж фабрикасида коммунистик меҳнат бригадаси номини олиш учун курашаётган биринчи бригада катта ютуқларни қўлга киритди. Айниқса, А. Алиқулова, А. Фозилова, О. Шчеткина ва бошқалар ташаббускорлик кўрсатиб, бригада авангардлари бўлдилар. Коллектив смена топшириқларини муттасил ошириб бажарди, натижада хом ашё анча тежалди.

«Реммаш» заводининг коммунистик меҳнат бригадаси, айниқса шу бригада аъзолари А. Базаев, С. Калашников, Н. Бондаренко, М. Султонов ва бошқалар ишлаб чиқариш топшириқларини 200 процент бажариб, аъло натижаларга эришдилар. Коммунистик меҳнат ҳаракати меҳнаткашларнинг ижодий ташаббускорлигини қўзғатди, катта-катта резервларни очиб берди. Масалан, «Реммаш» заводида меҳнатни цехсиз ташкил қилишга ўтилди, натижада бир йилда 60 минг сўм тежалди. Бу эса топшириқни 105—107 процент ошириб бажаришга ва баъзи бир муҳим маҳсулот турларини

нинг чиқишини оширишга ёрдам берди. Бу завод маҳсулотлари мамлакатимизнинг кўп томонларига — Москва, Белоруссия, Узоқ Шарқ, Олтой, Шимолий Осетия, Бурят-Монголия корхоналарига, Урта Осиёдаги барча республикаларга юборилган эди, ҳамма ердан маҳсулотларнинг сифати ҳақида яхши баҳолар олинди. «Кинап» заводида етти йилликнинг биринчи кунларидан бошлаб чилангарлар Кузин, Зеленский, Алмазов, Новиковлардан иборат бригада коммунистик меҳнат бригадаси номини олиш учун астойдил кураш олиб борди ва бригада топшириқни 150 процент бажарди. Заводдаги бошқа ўнларча коллективлар эса улардан ўрнатиб ишладилар.

Суперфосфат заводининг кислород, сув ва электр цехлари кўп смена ва бригадалари коммунистик меҳнат бригадаси, деган ном учун курашдилар. С. Лангерман, Л. Нурматова, О. Лебедев, Б. Дмитриев сменалари, Х. Комилов, Н. Расулов, Г. Кайгородов, Н. Иброҳимов бригадалари юксак натижаларга эришдилар.

Бадний нафис-галантерея маҳсулотлари ишлаб чиқариш фабрикасининг илғор ишчилари, жумладан, А. Рашидов, М. Шукуров, А. Арутюнов ва бошқалар бу соҳада ажойиб ютуқларни қўлга киритдилар.

1959 йил бошида Самарқандда коммунистик меҳнат бригадаларининг биринчи область кенгаши бўлди. Кенгашда илғор ҳаракатларни янада кенгроқ жорий қилиш, баъзи бир участкалар қолақлигига барҳам бериш зарурлиги алоҳида қайд қилиб ўтилди.

Коммунистик меҳнат бригадаларининг «бир киши ҳамма учун, ҳамма бир киши учун» шиори ленинча социалистик мусобақа принципига тўла мувофиқ бўлиб, умумий юксалишга эришиш учун қолақларга ёрдам беришга қаратилган эди. Шунинг учун шаҳардаги илғор меҳнаткашлар, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони В. Гаганованинг орқада қолаётган участкаларга ўтиш, уларни илғорлар даражасига кўтариш ҳақидаги чақиригини жўшқинлик билан қабул қилдилар.

«Хужум» фабрикасининг бригадирлари Лариса Сулаймонова ва Раиса Кирилловалар ҳам ташаббускорлик кўрсатдилар. Сулаймонова орқада қолаётган бригадага ўтиб, биринчи ойдаёқ биринчи сорт маҳсулот ишлаб чиқаришни 47,5 процентдан 77 процентга кўтарди. Кириллова бригадасида эса ҳам илгир ишлаб чиқариш янада кўпайди.

Дастлабки гагановачиларнинг кўрсатган ташаббускорлиги фабрикада коммунистик меҳнат учун мусобақанинг кенг ривожланишига ёрдамлашди. 1959 йилда бу фабрикада бундай бригадалардан 5 таси муваффақиятли иш олиб борди, уларда 47 киши бирлашган эди. Масалан, Сония Элатова бригадаси йиллик топшириқни 109,2 процент бажарди ва энг

муҳими шундаки, бу коллектив пландаги 31,9 процент ўрнига 79 процент биринчи сорт маҳсулот берди. Александра Попова бошчилигидаги коммунистик меҳнат бригадаси топириқни 108,5 процент бажариб, 73,2 процент биринчи сорт маҳсулот берди. Фабриканинг илғор бригадаларидан 7 таси Гагановадан ибрат олиб, орқада қолаётган бригадаларга ўтди. Бундай ватанпарварлик ташаббуслари сиратижа бўлди. Орқада қолиб келаётган ҳамма участкалар ишлаб чиқариш топириқини ортиғи билан бажариб, сифатли маҳсулотлар бердилар. Яхши натижаларга эришган илғор бригадаларнинг аъзолари «Социалистик мусобақа аълочиси» деган нишонлар билан мукофотландилар.

Пиллакаш аёллар тажрибасидан «Красный двигатель» заводининг ишчилари — дастгоҳчи Кудрицкая ва бўлим инженери, бош энергетик Пудковлар ҳамда Гаганова ташаббусидан илҳомланган шойи тўқиш фабрикасининг ишчилари: Исмоилов, аппарат цехи мастерининг ёрдамчилари Кривов ва Бакировлар қолоқ бригадаларга ишга ўтиб, бригада нормасини 110 процент, сифатли маҳсулот етиштиришни 47 процентдан 58 процентга кўтардилар.

Бу олижаноблик ташаббуси мухлисларининг сони тобора кўпайди, 8-тикувчилик фабрикасининг ишчиси, коммунистик меҳнат бригадасининг инструктори А. А. Сиденко, тери заводининг илғор ишчиси А. Саприпин, шунингдек, бригада, смена ва звено раҳбарларидан 50 дан ортиқ киши орқада қолган участкаларга ёрдамга ўтиб, уларни қисқа муддат ичида илғорлар даражасига кўтардилар.

1959 йил декабрда иккинчи область кенгаши коммунистик меҳнат ҳаракати иштирокчиларининг кенгаш мусобақа натижаларини яқунлаб, шаҳар корхоналарининг йиллик плани муддатидан олдин бажарилганлигини таъкидлаб ўтди. Суперфосфат заводи, биринчи ремонт механика заводи, иккинчи спирт-ароқ заводи, пиллакашлик ва шойи тўқиш фабрикалари ҳамда чой қадоқлаш фабрикасининг коллективлари меҳнатда юксак кўрсаткичларга эришдилар. 3,5 мингдан ошиқ ишлаб чиқариш илғорлари ўзларининг йиллик планларини муддатидан салкам 3 ой илгари бажариб, янги, 1960 йил ҳисобидан муваффақиятли иш олиб бордилар.

1959 йилда 22 бригада, смена ва участкага коммунистик меҳнат коллективлари деган фахрий ном берилди.

Шаҳардаги саноат корхоналарида КПСС Марказий Комитети июнь (1959) Пленумининг ишлаб чиқариш процессларини автоматлаштириш ва механизациялаш, илғор технологияни кенг жорий қилиш, янги хил маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳақидаги қарорларини амалга ошириш борасида катта ишлар олиб борилди. Бу борада айниқса, «Қинап»,

«Красный двигатель», суперфосфат, вино ва пахта тозалаш заводларида катта ўзгаришлар содир бўлди.

Июнь Пленумидан кейин шаҳар рационализаторларининг ижодий фикри анча жонланди. 1960 йил рационализаторлик соҳасида серҳосил йил бўлди. Бу йил ичида 1200 қимматли таклиф киритилиб, бу таклифларни амалда жорий қилишдан олинган иқтисодий натижа 9 миллион сўм бўлди.

Самарқанд меҳнаткашлари партиянинг XXII съездини муносиб кутиб олиш учун мусобақа бошлаб рационализаторлик ҳаракатини янада янги босқичга кўтардилар. Партиянинг XXII съезди шарафига ўтказилган область рационализаторлари эстафетаси ҳам бунга ёрдамлашди. Ҳар бир корхонада махсус эстафета штаби тузилди. Бутуниттифоқ ихтирочи ва рационализаторлари жамиятининг ҳамма бошланғич ташкилотлари ҳар бир корхонада етти йиллик жамғармаси фонди тузиш учун кураш бошлаб юбордилар.

Эстафета муваффақиятли ўтди, рационализаторлик таклифларининг сони кўпайди. Эстафета давомида фақат «Кинап» заводининг ўзида 80 та рационализаторлик таклифи тушди. Шаҳардаги кўпгина саноат корхоналарида жамоат конструкторлик бюрolari ташкил қилинди. Масалан, «Красный двигатель» заводининг жамоат контроли бюроси (ОКБ), 3 рационализаторлик таклифини муваффақият билан ишлаб чиқди, натижада заводининг анча маблағи тежалди. 1961 йилнинг 8 ойи ичида шойи тўқиш фабрикасида 124 рационализаторлик таклифлари амалда жорий қилинди, 55,6 минг сўм маблағ тежалди. Шу йиллари ишчи кадрлар тайёрлаш, уларнинг малакасини, билим даражасини ошириш юзасидан катта ишлар олиб борилди. Масалан, чой қадоқлаш фабрикасида ишчиларга яқка ҳолда иш ўргатиш, махсус семинарлар ва курслар ташкил қилиш кадр тайёрлашнинг энг мувофиқ усули бўлиб қолди. 1959 йилда шу усул билан фабрикада 40 малакали ишчи тайёрланди.

«Хужум» фабрикасида 1960 йилнинг биринчи кварталида бригадада иш ўргатиш, ўқитиш йўли билан планда кўрсатилган 30 киши ўрнига 72 киши тайёрланди; пландаги 45 ишчи ўрнига 71 ишчи ишлаб туриб малакасини оширди, 59 киши кечки мактабларда, 9 таси техникумларда, 8 таси олий ўқув юртларида ўқиди. Ишчилар малакасини, уларнинг умумий билим даражасини ошира бориш коммунистик меҳнат ҳаракати билан мустаҳкам боғлиқдир, негаким коммунистик меҳнат ҳаракати унда қатнашувчи ҳар бир кишидан ўз билим ва меҳнат малакаларини доимо такомиллаштириб боришни талаб қилади.

Етти йилликнинг охирига келиб Самарқанд меҳнаткашларининг билим даражаси анча ўсди. Олий маълумотлилар 7731, тугалланмаган олий маълумотлилар 5925, ўрта махсус

маълумотлилар 9920, умумий ўрта маълумотлилар 18209, тугалланмаган ўрта маълумотлилар 6881, етти йиллик маълумотли ишчилар қатламининг анча кенгайганлиги — ишлаб чиқаришни механизациялаш ва автоматлашнинг қонуний натижасидир, шаҳар корхоналаридаги ишчилар синфининг маданий-техника савияси ўсиб бораётганлигини кўрсатадиган муҳим далилдир.

1961 йил саноат ишлаб чиқариш плани ортиғи билан бажарилди. Меҳнат унумини ошириш плани 3,6 процент оширилиб, таннархини пасайтириш, маҳсулот ишлаб чиқариш ва жамғариш планлари юзасидан берилган топшириқлар тўла бажарилди. Шу йили 3 минг ишлаб чиқариш илғорлари ва коммунистик меҳнат зарбдорлари номини олиш учун мусобақага қўшилган 638 коллективдан 139 коллектив ва 320 зарбдорга шундай фахрий номлар берилди.

Коммунизм кишининг фазилатлари коммунистик меҳнат ҳаракатида ҳаммадан ҳам тўлароқ намоён бўлмоқда. Бу ҳаракат қатнашчилари ўзларининг бутун иш ва хатти-ҳаракатлари билан коммунистик ахлоқ принципларини иш ва турмушдаги кундалик нормаларга айлантиришга ҳаракат қилдилар ва қилмоқдалар.

Охунбобоев номли тери заводининг Т. Раҳимов бригадирлик қилиб келган коммунистик меҳнат бригадасининг турмуши бунга мисол бўла олади. Бу коллектив аъзолари ўз малакалари ва умумий билим даражаларини ошириш билан бирга бир неча топшириқларни ортиғи билан бажариб келдилар.

«Красный двигатель» заводининг ўртоқ Муравьев бошчилигидаги коммунистик меҳнат бригадаси, УНР-978 даги Шамсиддинов бригадаси ва бошқаларнинг қўлга киритган ютуқлари ҳам бундан кам эмас.

Коммунистик меҳнат зарбдорлари ва бригадаларининг 1961 йил 7 июнда бўлиб ўтган иккинчи область слёти шаҳарда коммунистик меҳнат учун курашнинг янада ривожланишида катта туртки бўлди.

Слёт коммунистик меҳнат учун мусобақага қатнашганларнинг ҳаммасини, ишчи, инженер ва техникларни, фан соҳасида ишловчи барча ходимларни техника тараққиёти учун курашда куч-ғайратларини бирлаштиришга, техникани, техника билимларини зўр бериб эгаллашга, ўз малакалари, умумий билим даражалари ва маданий савияларини оширишга, коммунистик ахлоқ учун тинмай кураш олиб боришга чақирди.

Слёт делегатлари ўзлари чиқарган қарорда: Ўзинг ўргандингми — ўртоғингга ҳам ўргат, қолоқларга ёрдам қўлини чўз! — деган шior бизнинг ҳаракатимизда қатнашаётганлар-

нинг ҳаммаси учун қатъий қонун бўлиши лозим, деб ёзган эдилар.

Слётда суперфосфат заводи коммунистик меҳнат сменасининг бошлиғи ўртоқ Раҳматов ишчиларнинг умумий билим даражасини оширишда ўз коллективи зиммасига мажбуриятлар олганлигини айтди. Бунда ишчилардан 5 таси институтда, 4 таси ўрта мактабда ўқиётган эди.

Бу вақтларда шаҳар коммунистик меҳнат зарбдорлари ва бригадалари деган ном учун кураш олиб бориш билан чекланиб қолинмади.

СССР Олий Советининг депутаты, «Красный двигатель» заводининг мастери, коммунистик меҳнат зарбдори Жалол Гиёсов.

Суперфосфат заводи, В. И. Ленин номидаги «Красный двигатель» заводи, чой қадоқлаш ва шойи тўқиш фабрикалари, локомотив ва вагон депоси сингари йирик корхоналарнинг коллективлари коммунистик коллектив деган фахрий ном учун зўр ғайрат билан кураш олиб бордилар. Мусобақада шаҳар меҳнаткашларининг 60 проценти иштирок этди.

Илғор бригада аъзолари, шунингдек, юксак ном учун мусобақалашаётганларнинг ҳаммаси доимий ишлаб чиқариш кенгашларининг ишларида Бутуниттифоқ ихтирочилари ва рационализаторлари жамиятининг бошланғич ташкилотларида, НТО кенгашининг

ишларида актив қатнашдилар. Келажакни разведка қилувчилар янги ишлаб чиқариш резервларини қидириб топишда, рационал хўжалик юргизишда ўз коллективларига фаол ёрдамлашдилар. 1961 йилда Самарқанд шаҳрида Бутуниттифоқ ихтирочилари ва рационализаторлари жамиятининг 12 бошланғич ташкилоти бўлиб, буларда 7 минг, ишчи, инженер ва техник ходимлар бирлашган эди.

Коммунистик меҳнат бригадаларининг аъзолари — актив жамоатчилардир. Ленин номи «Красный двигатель» заводи коммунистик меҳнат бригадасининг ишлари бунинг ёрқин мисолидир. Бригада 1961 йилда ишлаб чиқаришнинг юксак

маданияти учун курашни жамоат кўригидан ўтказишда ташаббускорлик кўрсатди, бу кўрик давомида корхоналарга меҳнатни муҳофаза қилиш, техника бехатарлиги, саноат санитарияси ва шу каби масалалар юзасидан 1000 дан ортиқ таклиф тушди. Бу қимматли таклифларнинг ярмидан кўпроғи коммунистик меҳнат зарбдорлари ва бригадалари томонидан берилган таклифлар эди.

Самарқанд шаҳар партия ташкилоти КПСС XXII съезди қарорларини амалга ошириш юзасидан техника тараққиётига катта эътибор берди. 1962 йилнинг ўзидаёқ шаҳар корхоналарида янги техникани жорий қилиш юзасидан 60 тадбир амалга оширилди, 6 поток линия ишга туширилди, ишлаб чиқариш жараёнларидан 160 дан кўпроғи автоматлаштирилди ва машиналаштирилди, 140 дастгоҳ янгиланди, 19 энг янги технология жараёни ўзлаштирилди.

В. И. Ленин номидаги «Красный двигатель» заводи бунга мисол бўла олади. Унда 16 станок янгиланди, бешинчи центробеж қуйма конвейери ўрнатилиб, ишга туширилди. Янги трактор деталлари линиясидаги қириндиларни йиғиб олиш ишлари батамом механизациялаштирилди.

Ишлаб чиқариш қувватларидан сер натижароқ фойдаланиш, шаҳар саноат корхоналарида ишлатилмай ётган резервларни аниқлаш учун жамоат кўриги ўтказилди, натижада 1100 дан кўпроқ муҳим технология чоралари амалга оширилди, 300 дан ортиқ ишлаб чиқариш ускуналари ишга туширилди. 1962 йилда рационализаторлик таклифларини жорий қилишдан олинган иқтисодий фойда 842 минг сўм бўлди.

1963 йил охирида Самарқандда 194 коммунистик меҳнат бригадаси ва 830 коммунистик меҳнат зарбдори бор эди. Коммунистик меҳнат коллективи деган фахрий ном учун мусобақа қилаётган корхоналар сони 13 га, бригадалар, сменалар ва цехлар сони 489 га етган эди. 1967 йилда эса шаҳардаги коммунистик меҳнат бригадалари сони 631 га етди.

Социалистик мусобақа якуналарига кўра, Самарқанд кимёгарлари коллективи юксак техника-иқтисодий кўрсаткичлари учун биринчи мукофотга сазовор бўлиб, Ўрта Осиё халқ хўжалиги кенгаши ва Ўзбекистон Қасаба союзлари советининг Қизил байроғи билан тақдирланган эди. Шойн тўқиш фабрикасининг коллективи ҳам ўз ютуқлари билан шаҳар корхоналари орасида ажралиб турди. Бунда 32 ижодий рационализаторлик бригадаси ишлаб турди. 1962 йилдаёқ улар 121 рационализаторлик таклифини жорий қилиб, 460 минг сўм маблағ тежадилар. Корхона рационализаторларидан В. Котлов, Г. Мухин, Ф. Ошиқов ва бошқаларнинг номлари ҳурмат билан тилга олинди.

Биргина 1965 йилнинг ўзида (шаҳарда) 1280 қимматли таклиф амалга оширилиб, 1,8 миллион сўм фойда келтирди.

«Красный двигатель» заводида поток линияси ишга туширилди, механика цехи реконструкция қилинди, баъзи бир қўл меҳнат турлари тугатилди, шунингдек консерва заводи, тикувчилик ва трикотаж фабрикаларида, нон комбинатида ҳам поток линиялар вужудга келтирилди.

«Кинап», «Красный двигатель» ва яна бошқа баъзи бир завод коллективлари рационализаторлик ишларини йўлга қўйиш соҳасида шухрат қозондилар.

Етти йиллик мобайнида илғор усуллар мактаби ва семинарлари каби ўқиш формалари мавжуд бўлиб, бу формаларнинг асосий мақсади меҳнат унумдорлигини ошириш эди. Масалан, шойи тўқиш фабрикасида ишчиларнинг техника билимини ошириш яхши уюштирилган эди, унда доимо новаторларнинг машғулот ва кенгашлари бўлиб турарди, ишлаб чиқариш илғорлари билан учрашув кечалари ўтказиларди, илғор меҳнат усуллари амалда, ишда намойиш қилиб кўрсатиларди.

Етти йиллик даврида Самарқанд корхоналарининг Буниттифоқ миқёсидаги ишлаб чиқариш роли яна ҳам ошди. Шаҳар саноатида фақат сон ўзгаришлари эмас, шу билан бирга сифат ўзгаришлари ҳам бўлди. Шаҳарда радиоэлектроника сингари янги, мураккаб саноат тармоқлари пайдо бўлди. Шу йиллар мобайнида бинокорлик материаллари ишлаб чиқариш ҳам анчагина кенгайди. Самарқанд корхоналарининг маҳсулотларини импорт қиладиган чет мамлакатлар сони кўпайди. Чунончи, шаҳардаги энг кўзга кўринган корхона бўлган ва етти йиллик мобайнида саноат маҳсулотининг ҳажми 2 мартадан ҳам кўпроқ ошган «Кинап» заводи ўзи ишлаб чиқарадиган кино аппаратлари ва товуш қурилмаларининг 90 процентини қардош республикаларга ҳамда Мексика, Покистон, Англия, Афғонистон, Индонезия каби чет мамлакатларга экспорт қилди.

Етти йиллик якунлари ва шаҳар саноатининг ютуқлари катта бўлди. Ишлаб чиқариш фондлари қарийб 2 марта ошди, фақат 1965 йилда шаҳардаги фабрика ва заводларда 140 та муҳим ташкилий-техника чоралари амалга оширилиб, натижада 1 миллион 100 минг сўмни тежашга ва маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайтиришга имкон туғилди, 69 хил янги маҳсулотлар ишлаб чиқариш ўзлаштирилди.

Етти йиллик план 1965 йил сентябрда муддатидан илгари бажарилди, пландан ташқари 63.7 миллион сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарилди. Меҳнат унумини ошириш, тан нархини пасайтириш ва маҳсулот сифатини яхшилаш юзасидан берилган топшириқлар ҳам ортиғи билан бажарилди.

Янги корхоналар — радио деталлар заводи, шина ремонт заводи, бинокорлик материаллари ва конструкциялари комбинати, ремонт-механика заводи, ёғоч-тахтадан буюм ишлаш

заводи ва бошқаларнинг ишга туширилиши планнинг муваффақиятли бажарилишига, келажак планларининг кенгайишига ёрдамлашди.

Йирик саноат корхоналари ялпи маҳсулотининг ўсиш суръатлари ҳақидаги маълумотлар етти йиллик даврида Самарқанд саноатининг йилдан-йилга ўсиб борганлигини кўрсатади. Агар 1959 йилда уларнинг ялпи маҳсулоти (1913 йилдагига нисбатан) 26 единица бўлган бўлса, 1963 йилда 42,6 единица, 1965 йилда эса 49,6 единица бўлди.

1966 йилда КПСС XXIII съезди янги беш йиллик план юзасидан директивалар қабул қилди. Мамлакатдаги ҳамма меҳнаткашлар билан бирга самарқандчилар ҳам съезд қарорларини бажаришга зўр ғайрат билан киришдилар.

Самарқанд саноати янги беш йилликда ҳам муваффақият билан ривожланиб боради, техника тараққиёти янада кенг қулоқ ёйди. Агар 1966 йилда шаҳардаги 57 саноат корхонаси 231 миллион 841,8 минг сўмлик маҳсулот берган бўлса, 1967 йилда 360 миллион 24 минг сўмлик маҳсулот берди. Саноат ускуналари ва жиҳозларини янгилаш юзасидан муҳим ишлар қилинди, натижада маҳсулот тан нархини пасайтириш, меҳнат унумини ошириш имкони туғилди.

Кейинги йилларнинг характерли хусусияти меҳнатни илмий асосда уюштириш принципларининг кенг қўламда жорий қилинганлигидир. Самарқанд корхоналарида меҳнатни илмий асосда уюштиришга бағишланган лекциялар ўқилди, суҳбатлар ўтказиб турилди. «Красний двигатель» заводда иш вақти резервларидан фойдаланишни ўрганиш, сменалар ўртасида бекор туришларни, ишлаб чиқаришни уюштиришдаги айрим ишчиларнинг меҳнатидаги камчиликларни аниқлаш мақсадида баъзи бир станок, агрегат ва участкаларда хронометраж ўтказилди. Бу хронометраж ўтказиш ва шунингдек, мамлакатимизнинг бошқа шаҳарларидаги шундай корхоналарнинг меҳнатни илмий уюштириш борасидаги тажрибаларидан фойдаланиш заводнинг катта-катта резервларини аниқлашга ёрдам берди.

Самарқанд меҳнаткашларининг бир группаси меҳнатда эришган ютуқлари учун ҳукумат томонидан орден ва медаллар билан тақдирландилар. Самарқанд вино заводининг аппаратчиси Д. Сулаймонов Ленин ордени, шу завод вино маҳсулотларига ишлов берувчи М. Мирбобоев ва виноларни идишларга қуйиш цехининг оператори М. Мельниковлар «Шавкатли меҳнати учун» медаллари билан мукофотландилар.

Янги беш йиллик планда энергетика, кимё ва енгил саноат бинокорлик индустрияси сингари муҳим тармоқларни ривожлантириш кўзда тутилган. Асосий фондлар ва ишлаб чиқариш қувватларидан фойдаланишни, ишлаб чиқаришни уюш-

тириш ишларини яхшилайдиган, нобудгарчилик ва унумсиз чиқимларни максимал даражада камайтиришга ёрдам берадиган чораларни амалга ошириш назарда тутилади. Маҳаллий саноат маҳсулотларининг хиллари анча кўпайтирилади.

Беш йиллик планни амалга ошириш мобайнида корхоналарни янги хўжалик формаларига кўчириш юзасидан катта тайёргарлик ишлари амалга оширилади. «Хужум», пой-афзал ва трикотаж фабрикалари, пахта тозалаш заводи ва бошқалар ҳозирда ноқ янгича планлаштириш ва иқтисодий жиҳатдан рағбатлантириш системаси билан ишламоқдалар.

Саноат корхоналари меҳнаткашларининг коммунистик меҳнат ҳаракати тобора кенгайиб, янада ўсиб бормоқда. Шаҳардаги янги ва янги коллективлар муносиб ишлари билан бу фахрий унвонга сазовор бўлмоқдалар.

2. ШАҲАР БИЛАН ҚИШЛОҚ МЕҲНАТКАШЛАРИ ИТТИФОҚИ

Партиянинг мамлакат экономикасини мустаҳкамлаш, саноатда иш унумини ошириш юзасидан кейинги йилларда кўраётган чоралари шаҳар билан қишлоқнинг хўжалик алоқаларини анча мустаҳкамлади. Самарқанд меҳнаткашлари, ишчилар синфининг қўлга киритган ютуқлари область қишлоқ хўжалигига тобора кўпроқ ёрдам бериш имконини туғдирди. Масалан, 1940—1966 йиллар мобайнида Самарқанд саноатининг ялпи маҳсулоти 435 процент, меҳнат унуми эса 281 процент ўсди. Ҳозир областнинг колхоз ва совхозларига бундан ўн йил илгаригидагига қараганда бирмунча кўп меҳнат қуроллари, ўғит юборилиб турибди. Шу билан бирга орденли Самарқанд областининг қишлоқ меҳнаткашлари ҳам шаҳарга тобора кўпроқ озиқ-овқат, саноат хом ашёси етказиб турибдилар, ҳар йили уюшқоқлик билан иш кучи ажратиб, корхоналарни кадрлар билан тўлдириб турмоқдалар.

Колхоз ва совхозларни моддий-техника жиҳатдан таъминлаш, электрлаш ва машиналаштириш ишларининг тобора ўсиб бораётганлиги шаҳар билан қишлоқ ўртасидаги алоқанинг мустаҳкамлигини тасдиқлайдиган ёрқин далилдир. 1967 йилга келиб областдаги ҳамма колхозларнинг 88 проценти ва совхозларнинг ҳаммаси электрлаштирилган эди. Қишлоқ хўжалигининг электр энергия истеъмол қилиши 1966 йилда 1950 йилга нисбатан 36 марта ошди. Масалан, Самарқанд областидаги колхоз ва совхозларда меҳнатнинг электр энергияси билан қуролланиш даражаси 1940—1966 йиллар мобайнида ҳар бир ходимга чақиб ҳисоблаганда 1 от кучидан 6,8 от кучига етди. 1940 йилда ҳар 100 гектар экин майдонига тўғри келган электр энергияси 48 от кучи миқдорида бўлган бўлса, 1966 йилда 269 от кучига етди. Агар 1950 йилда Самарқанд области далаларида (ҳар бири 15 от кучлик)

4155 трактор ишлаган бўлса, 1966 йилда уларнинг сони 17 434 га етди.

Область колхоз ва совхозларининг электрлаштиришнинг яхши йўлга қўйилганлиги экин майдонларини йилдан-йилга кенгайтиришга имкон берди. Чунинчи, 1960—1966 йилларда экин майдони 565,9 минг гектардан 663,4 минг гектарга, шу жумладан, дон экинлари майдони 267,3 минг гектардан 382,5 минг гектарга, техника ўсимликлари майдони 169,1 минг гектардан 173,4 минг гектарга ошди.

Самарқанд корхоналари 1967 йили қарийб 10 млн сўмлик трактор ва автомашиналарга запас қисмлар, 500 минг тоннага яқин суперфосфат ишлаб чиқарди ва кўп миқдорда қишлоқ хўжалик техникасини ремонт қилди.

Қишлоқ хўжалиги меҳнатини механизациялаштиришда ҳосилни йиғиб оладиган машиналарнинг аҳамияти катта. 1967 йилда Самарқанд областининг колхоз ва совхозларида 1100 дан кўпроқ ғалла комбайни бор эди. Кейинги йилларда мукаммал, серунум пахта терим машиналари яратилди. 1958 йилда областда шундай машиналардан 751 та бўлган бўлса, 1966 йилда уларнинг сони 3145 га етди. Натижада пахтачиликдаги энг сермеҳнат — пахта териш ишларини машиналаштириш даражаси йилдан-йилга ошиб борди. 1966 йилда «зангори кема»лар областдаги барча пахта майдонининг учдан биридаги ҳосилни териб олган бўлса, ундан кейинги йилда машина билан ҳосилни йиғиштириб олиш ҳиссаси анча ошди.

Ишчилар синфининг колхозчи деҳқонларга кўрсатаётган ёрдамини Каттақўрғон районидаги В. И. Ленин номи қишлоқ хўжалик артели мисолида кўриш мумкин. Колхознинг жуда кўп машиналари бўлиб, улар кўп меҳнат талаб қилинадиган соҳаларни механизациялашга имкон берди. Масалан, 1962 йилда деярлик бутун пахта ҳосили қўл билан териб, йиғиштириб олинган бўлса, 1964 йилда колхоз далаларида 22 пахта терим машинаси ишлади. Улар бир мавсумда 1275 тонна пахта терди.

Баъзи бир бригадаларда пахта терими 30—40 процент, К. Қодиров, Ш. Саидов, Э. Йўлдошевлар раҳбарлик қилган комплекс механизация звеноларида бўлса 85—90 процент машиналаштирилган эди. Бу звеноларда етиштирилган пахта ҳар бир колхозчига 220—230 центнердан, яъни бригадалардаги ўртача ҳосилдан икки-уч ҳисса кўпроқ пахта тўғри келди. Колхозда ёппасига олганда ҳар бир центнер пахтанинг таннархи 25 сўмдан тўғри келган бўлса, бу звеноларда 16—17 сўмдан тўғри келди. Шу муносабат билан ҳар бир кишининг бир кунлик иш ҳақи анча кўпайди. Колхоз 1965 йил пахта терими мавсуми олдида яна 5 та терим машинаси, пахтани қоп-қанорсиз ташийдиган ва тракторга тиркаладиган бир не-

ча аравалар сотиб олди. Машина ва механизмлар кўпайгандан кейин, колхозда яна бир неча комплекс механизация звенолари тузишга имкон туғилди.

Яна бир мисол. 1964 йилда Нарпай районидаги 18-пахтачилик хўжалигида 184 та пахта терим машинаси бўлиб, булар бир мавсумда 11500 тонна пахта териб берди, шу билан 4 минг кишининг ишини қилди.

Область бундан ташқари зарур миқдорда кўрак йиғим машиналари, шулха тозалаш машиналари, маккажўхори йиғим машиналари, силос ўсимлик йиғим комбайнлари, пичан ўриш машиналари, дон тозалаш машиналари, трактор плуглари, культиваторлар, сеялка ва шу каби машиналар ҳам олиб туради. 1960 йилда область хўжаликларида 2883 юк автомашина, шу жумладан, автоцистернаси бор эди, 1966 йилда уларнинг сони 4259 га етди.

Маълумки, суғориб деҳқончилик қилинадиган районларда далаларни планлаштириш, ариқ ва коллекторларни тозалашга жуда кўп меҳнат сарф қилинади. Шу ваздан республика колхоз ва совхозларида ер қазувчи машиналар ҳам доимо кўпайтирилиб туради. Самарқанд областида 1967 йил 1 январда 263 бульдозер, 148 бульдозерга тиркаладиган қуроллар, 135 грейдер, 131 экскаватор ва 187 скрейпер бор эди. Шу туфайли ер қозиш ишларининг 90 процентдан кўпроғи ер қазувчи техника зиммасига юкланган бўлиб, бу техника қишлоқ хўжалиги меҳнаткашларини оз унумли оғир қўл меҳнатидан озод қилади.

Колхоз ва совхозларни ташкилий-хўжалик жиҳатдан мустақамлашда, уларни янги техника билан таъминлашда, қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришига энг янги фан ютуқларини жорий қилишда, қишлоқ учун малакали кадрлар тайёрлашда партиянинг кўрсатаётган ғамхўрлиги ва ишчилар синфининг доимий ёрдами қишлоқ хўжалигида меҳнат унумини тобора ошириб боришни таъминлайди.

Самарқанд областининг деҳқончилик ва чорвачиликдан оладиган ялпи маҳсулоти 1958—1966 йилларда 135 процент ошди, бу маҳсулотнинг пулга чақиб ҳисобланган умумий ҳажми 368 миллион сўмни ташкил қилди. Шу даврда йиғиб олинган ялпи чигитлик пахта 249 минг тоннадан 408 минг тоннага, унумдорлик ҳар бир гектардан 15,6 центнердан 24,5 центнерга, 1955—1966 йиллар ичида йиғиб олинган ғалла экинлари 97,3 минг тоннадан 155,3 минг тоннага, унумдорлик гектарига 3,2 центнердан 4,1 центнерга етди.

Чорвачиликда катта ютуқлар қўлга киритилди. 1950—1966 йилларда қорамол 208,6 минг бошдан 443,2 минг бошга, чўчқалар 9 минг бошдан 75,2 минг бошга, қорақўл қўйлари 738,5 минг бошдан 1 миллион 31,8 минг бошга, бошқа жинсли қўйлар 224,3 минг бошдан 256,4 минг бошга етди. Ҳар хил

паррандалар сони 1966 йилда 1 миллион 381,1 минг донага етди. Булар йилдан-йилга кўпроқ гўшт, жун, сут, тухум етиштиришга имкон беради.

Областда боғдорчилик, узумчилик, сабзавотчилик тез суръатлар билан ривожланмоқда. Кейинги йилларда ялпи мева, узум, сабзавот, қовун-тарвуз ва бошқа полиз маҳсулотлари етказиш бир неча марта кўпайтирилди.

Коммунистик қурилиш вазифалари муносабати билан шаҳарнинг қишлоқ устидан оталиги янада кенг қулоқ ёйди, бу ишлар планли йўсинда, сермазмун ва мақсадга мувофиқ тарзда олиб борилмоқда.

Индустриал ишлаб чиқариш методлари ва меҳнат маданиятини қишлоқ ишлаб чиқаришига киритишда ёрдамлашиш, колхоз ва совхоз ходимларининг янги техникани эгаллашида уларга ёрдам бериш, сермеҳнат иш жараёнларини машиналаштиришда, меҳнатни илмий-иқтисодий планлаш ва уюштиришда, фан ва илғор тажрибани пропаганда қилиш ва қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришига киритишда, колхозларда илғор тажрибахоналар ташкил этишда, хўжалик қурилиши ишларида, ремонт устакхоналарини керакли қуруллар билан таъминлашда, ишлаб чиқариш ва маданий-маиший бинолар қуришда, қишлоқда сиёсий-тарбия ва маданий-оқартиш ишларини кучайтиришда ёрдам бериш сингари муҳим ва сернатижа оталиқ формалари ҳозирги кунларда айниқса, ривожланмоқда.

Самарқанд корхоналари коллективларининг областдаги колхозларга қилаётган оталиқлари мисолида бу ишлар аниқ-равшан кўриниб турибди.

Воскресенский химикларининг чақирғига мувофиқ, суперфосфат заводи ишчилари минерал ўғит ишлаб чиқаришни янада кўпайтириш юзасидан Бутуниттифоқ социалистик мусобақасига қўшилдилар. Коллектив меҳнат унумини ошириш учун курашиб 1961 йилда гугурт-кислота цехини қайтадан қуришга киришди. 1962 йил бошларида рационализаторлардан Қ. Камолов ва бош механик Ю. Махлисининг таклифи билан бунда технология процесси такомиллаштирилди ва ишлаб чиқариш операциялари автоматлаштирилди. Шу билан суперфосфат ишлаб чиқариш ва уни колхоз, совхозларга етказиб бериш ишлари янада яхши йўлга қўйилди.

Биринчи механика заводининг ишчилари 1959 йилги социалистик мусобақаларда муваффақият қозониб, пландан ташқари жуда кўп трактор ва бошқа қишлоқ хўжалик машиналари деталлари ишлаб чиқардилар.

Бу коллектив 1961 йилда ипакчиликда меҳнатни механизациялаш учун камида 1,2 минг комплекс ускуна етказиб бериш мажбуриятини олган эди. Мажбурият қисқа муддатда бажарилди, қишлоққа 250 минг сўмлик ҳар хил механизмлар

етказиб берилди. Бунинг орқасида ипакчилар пиллани тозалашда жуда сермашаққат ва кам унум қўл меҳнатидан қутулдилар.

Оталиқ туфайли ремонт заводи коллективи билан Самарқанд районидаги «Ленинизм» колхози меҳнаткашлари бир-бирлари билан иноқлашиб олдилар. Ишчилар ремонт устaxonасини ва электр кучи қурилмасини ускуналарда колхозчиларга ёрдам бердилар. Устaxона учун пармалаш ва чарх установкалари ажратиб берилди, чилангарликда вентилятор ўрнатилди, электр кучи қурилмасида генератор ва идора тахтаси ўрнатиб берилди. Завод колхозга вертикал-фрезер установкаси, 2 та электромотор, жуда кўп фреза, парма, мётчик, кесиш асбоблари ва бошқа асбоб-ускуналар берди. Дала ишлари қизғин бораётган дамда завод ўз оталиғидаги колхозга махсус ускуналардан кўчма авто-ремонт устaxона юборди, шунингдек, колхозда доимо ишлаш учун 4 чилангар, 2 токарь, 3 электрик, 1 электрпайвандчи тайёрлади.

«Красный двигатель» заводининг коллективи ўз оталиғидаги Булунғур районидаги В. И. Ленин номи колхозга, Булунғур ремонт-трактор станциясига, областдаги бошқа хўжаликларга қишлоқ хўжалик техникасини ремонт қилишда кўп жиҳатлардан ёрдам қилиб келди ва қилмоқда. Завод ишчилари ўз оталиғидаги колхознинг механика устaxonасини тўлатўкис ускуналадилар, малакали токарлар, пайвандчилар, электр механиклар билан таъминладилар. Қорхона мутахассислари ва жамоатчилиги қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини планлаштиришда, меҳнатни нормалаш ва ҳисоблашда, хўжалик ҳисобини жорий қилишда, колхозчилар орасида маданий-оммавий ва физкультура ишларини йўлга қўйишда ёрдам бермоқдалар.

Суперфосфат заводининг ишчилари Пастдарғом районидаги С. М. Киров номи колхозга ёрдам тариқасида тракторлар учун запас қисмлар тайёрлаб бердилар, колхозчиларни чилангарлик, темирчилик, газ-электр пайвандчилик, электрчилик касбларига ўргатдилар. Марказий завод лабораториясининг коллективи колхозда агрохимия лабораторияси очиб берди, унда колхозчилар минерал ўғит ишлатиш қоидаларини, тупроқни таърифлаш йўлларини ўргандилар.

Завод партия ташкилотининг аъзолари колхоз партия ташкилотининг ишларини яхшилашда қишлоқ коммунистларига яқиндан ёрдам бердилар. Қишлоқ хўжалик артелида партия ишлари кўпроқ мақсадга мувофиқ ва таъсирчан бўлаборди. Қишлоқ хўжалик машиналарини биладиган ишчилар Қаландаров, Бурдин, Ковалёв, Струков, Немцевич ва бошқалар йиғим-терим ишлари авжи қизиган пайтларда трактор ва терим машиналарида ишладилар.

Чой қадоқлаш фабрикасининг ишчилари, жумладан, старший электр монтёр Р. Тероголов, механик И. Чупилов, чилангар М. Мамудовлар Пойариқ районидagi колхозларда самарали меҳнат қилдилар. Қишлоқ хўжалик техникасини ремонт қилиш даврида фабрикага колхоз механиклари тез-тез келиб туришарди. Бу ерда улар фабрика мутахассисларининг ёрдами билан газ ва электрпайванд ишларини битказиб, қишлоқ хўжалик машиналарини ремонтдан чиқариб олдилар. Завод коллективининг колхоз қишлоқларини электрлаш соҳасидаги хизматлари каттадир.

Самарқанд «Қинап» заводи пиллачилар учун пиллаҳоналарда ҳавони кондиционлайдиган қурилма тайёрлаб берди. Ремонт-механика заводи ўз оталиғидаги колхозлар билан ҳамкорликни янада мустаҳкамлаш борасида ажойиб ишлар олиб борди. Корхоналарда мунтазам суратда «инженерлар кун» ўтказилиб, унга қишлоқ хўжалик механизаторлари таклиф этилди. Уларни коллектив ишлари, ишлаб чиқариш жараёнлари, техника янгиликлари, автотрактор двигатели ва бошқа узелларни ремонт қилиш хусусиятлари ҳамда илғор усуллари билан таништириб борилди. Бу ўзига хос семинар қатнашчилари машиналарни ишлатишда зарур бўлган жуда кўп қимматли ва фойдали билимларни олиб турдилар. Бу эса шаҳар ва қишлоқ техника мутахассислари ўртасидаги алоқаларни тобора мустаҳкамлади.

Самарқанд ёш ишчилари коммунистик меҳнат ҳаракатига қўшилиб, техника прогрессига, қишлоқни электрлаштиришга ҳар жиҳатдан ёрдамлашишни мусобақа шартларидан бири қилиб қўйди. Улар колхозчиларга ҳозирги замон қишлоқ хўжалик техникасини эгаллашда, ремонт ишларида ёрдам бериб келдилар.

Самарқанд планлаш органларининг экономистлари ва ходимлари қишлоққа катта ёрдам бериб келмоқдалар. Улар область қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришига меҳнатни илмий асосда уюштириш принципларини жорий қилдилар. Натижада колхозчилар меҳнатининг самараси анча ошди. Масалан, Хатирчи районидаги В. И. Ленин номи қишлоқ хўжалик артелида область иқтисодий кенгашининг ёрдами билан ҳамма ишлаб чиқариш тармоқларида ижодий бригадалар ташкил қилинди, булар колхозлардаги меҳнатни илмий уюштириш кенгашларининг раҳбарлиги остида техника ва асбоб-ускуналардан фойдаланиш устидан назорат қилиб бордилар, ерни суғоришнинг энг яхши усулларини қидириб топдилар. Натижада деҳқончилик маданияти юксалди ва меҳнат унуми ошди.

Самарқандликлар ҳар йили оталиқларидаги хўжаликларнинг далаларида пахта теримида қатнашиб турдилар. Улар 1966 йил мавсумида 17 минг тоннадан зиёд пахта териб, тайёр-

лов пунктларига топширдилар. Суперфосфат ва пахта заводлари, пиллакашлик ва чой қадоқлаш фабрикалари, ўқув-ишлаб чиқариш комбинатлари, медицина муассасалари ва бошқа корхоналарнинг коллективлари пахта теримида ўз зиммасига олган социалистик мажбуриятларини ортиғи билан бажардилар. «Хужум» пиллакашлик фабрикасининг ишчи ва хизматчилари, медицина институтининг ўқитувчи ва студентлари пахта теримида қилган намунали ишлари учун Ўзбекистон Компартияси Самарқанд область комитети ва шаҳар Советининг кўчма Қизил Байроғи билан, 39 саноат корхоналари ва муассаса коллективлари эса шаҳар партия комитети ва шаҳар ижрокомининг ёрлиқлари билан мукофотландилар.

Самарқанд партия ташкилотлари партиянинг XXII съезди қарорларини ва у съездда қабул қилинган КПСС Программасини пропаганда қилишда қишлоқ коммунистларига самарали ёрдам кўрсатдилар. Область партия комитетининг йўлланмаси билан колхоз ва совхозларга борган олимлар, қишлоқ хўжалик мутахассислари, инженерлар, ўқитувчилардан 60 га яқин киши съезд материалларини пропаганда қилдилар. Улар КПСС Программасининг асосий бўлимлари юзасидан 600 та лекция ўқидилар.

Маданият бўлимининг ходимлари қишлоқ меҳнаткашларининг маданий ҳордиқ чиқаришини уюштиришда доимо ёрдамлашиб турдилар. Дам олиш кунлари, айниқса, пахта терими авжи қизиган вақтларда, артистлар, ашулачилар, раққослар ва созандалар колхоз ва совхозларга бориб концерт бердилар. Шаҳар кутубхоналаридан дала шийпонларига китоблар, журналлар юборилиб турди.

Ўзбекистон маданият ва санъат тарихи музейи Самарқанд бўлимининг агитбригадаси «Етти йилликда Самарқанд», «Фан ва дин» номли кўчма кўргазмаларни намоён қилди, 5-ва 6-совхозлардаги қўриқ ер очувчилар ҳузурига область халқ ижодий уйи агитбригадалари бориб меҳмон бўлиб келдилар.

Самарқанд ўзбек музыкали драма театрининг санъат усталари пахтакорлар ҳузурига бориб, 1966 йил пахта терими кампанияси даврида 75 концерт ва спектакллар кўрсатдилар. Республика халқ артисти К. Муслимов раҳбарлиги остидаги агитбригада Нарпай ва Хатирчи районларидаги хўжаликларга гастролга бориб келди.

Шаҳар билан қишлоқ ўртасидаги ҳар томонлама иқтисодий, ишлаб чиқариш ва маданий алоқаларнинг такомиллашиши ва чуқурлаштирилиши ишчилар синфи билан деҳқонлар иттифоқини мустаҳкамлайди, саноат билан қишлоқ ишлаб чиқаришини ягона иқтисодий бир бутун қилиб бирлаштиради, қишлоқ хўжалик меҳнатини индустрия меҳнатининг бир турига айлантиради, қишлоқ аҳолисининг маданияти ва тур-

мушини шаҳар маданияти ва турмуши даражасига кўтаради. Натижада шаҳар билан қишлоқ ўртасидаги чегара йўқ бўлиб кетади.

Партия томонидан кейинги йилларда ўтказилган ташкилий ҳамда партия, совет, касаба союз ва комсомол органлари фаолиятида ленинча принципларни КПСС Марказий Комитети ноябрь (1964 йил) Пленуми қарорларига мувофиқ тақомиллаштириш ишлари ишчилар синфи билан деҳқонлар, шу жумладан, Самарқанд шаҳар ва областидаги меҳнаткашлар иттифоқини янада мустаҳкамлашда катта аҳамиятга эга бўлди. Партия бу органларнинг сунъий равишда саноат ва қишлоқ органларига бўлинганлигига хотима берди, шу билан уларнинг ташкилий структурасини ишчилар билан деҳқонлар ҳамкорлигини мустаҳкамлаш талабларига мослади.

Ишчилар синфи билан деҳқонлар иттифоқи ҳозирги босқичда коммунизм томон қилинаётган ҳаракатнинг замини бўлиб хизмат қилмоқда. Бу иттифоқнинг мустаҳкамланиши туфайли партия, КПСС XXIII съезди қайд қилиб ўтгандай, экономика билан маданиятни ривожлантиришда, халқнинг турмуш даражасини кўтаришда катта ютуқларни қўлга киритди. Етти йиллик планнинг бажарилиши натижасида коммунизмнинг моддий-техника базасини яратиш йўлида муҳим қадам қўйилди. Бунинг ёрдами шу бўлдики, «Совет жамиятининг негизи — ишчилар синфи билан колхозчи деҳқонлар иттифоқи, кўп миллатли Совет Иттифоқи халқларининг дўстлиги, ҳамма меҳнаткашларнинг КПСС атрофига жипслашуви янада мустаҳкамланди»¹.

Мамлакатимиз партиянинг XIII съезди қарорларини, шунингдек, унинг янги беш йиллик план юзасидан берган директивларини муваффақият билан амалга ошириш йўлидан бораётган бир вақтда ишчилар синфи билан деҳқонлар иттифоқининг коммунизм қурилиши борасидаги ижтимоий тараққиётга таъсири яна ҳам кўпроқ самарали намоён бўлмоқда.

3. ФАН, МАДАНИЯТ ВА САНЪАТ

Жамиятимиз ҳаётидаги янги босқич — коммунизм қуриш босқичи, бутун совет халқи қатори Самарқанд меҳнаткашлари учун ҳам маориф, фан ва маданиятнинг янада ривожланишидан, маънавий ўсишидан иборат бўлди. Ленин таълим бериб, ёш бўғинни тарбиялаш ва ўқитиш, хўжалик, фан ва маданиятнинг барча тармоқлари учун юқори малакали кадрлар тайёрлаш масалаларида Коммунистик партия ва Совет давлати ҳамини алоҳида ғамхўрлик кўрсатиши лозим, деган эди.

¹ КПСС XXIII съезди материаллари, М., Госполитиздат, 1966, 162-бет.

Ешларни ўқитиш ва коммунизм руҳида тарбиялаш вазифаларини ҳал қилишда ёш авлоднинг ҳар томонлама ривожланиб камол топишини таъминловчи совет мактаби, махсус ўрта ва олий ўқув юртлари жуда муҳим роль ўйнаши лозим.

Самарқанд шаҳар халқ маориф органлари 1958 йилда қабул қилинган мактабни турмуш билан алоқасини мустаҳкамлаш ва халқ маорифи системасини янада ривожлантириш ҳақидаги қонунни амалга ошириш борасида ишлаб, умум таълим мактабларини қайта қуриш учун кўп куч ва ғайрат сарф қилдилар. Мажбурий саккиз йиллик таълим жорий қилинди, кечки ва сиртдан ўқитиш, интернат-мактаблар кенгайтирилди, ишлаб чиқариш таълими бирга қўшиб олиб бориладиган ҳамма турдаги мактабларнинг ўқув планлари ишлаб чиқилди. Янги ўқув планларига кўра, ўрта мактаб ўқувчилари, фаннинг негизларини ўрганиш билан бирга ишлаб чиқариш касблари ва ҳунарларини ҳам билиб олдилар.

Самарқандда 1959—60 ўқув йилида «Кинап» заводи, 150-қурилиш трести, шунингдек, шойи тўқиш фабрикаси базасида ишлаб чиқариш таълими ҳам бирга қўшиб олиб бориладиган 5 та ўрта мактаб очилди. Бу мактабларда ўқувчилар токарлик, чилангарлик, темирчилик, электр монтерлик, тўқувчилик, тикувчи-мотористкалик ҳунарларини эгаллаб олдилар. 1963—64 ўқув йилида эса ишлаб чиқариш таълими 24 мактабда жорий қилинди. 1965—66 ўқув йилида ўрта мактабни битирган 3259 ўқувчига 36 хил ҳунардан малака гувоҳномалари берилди.

Қишлоққа оталиқ қилувчи шаҳар корхоналари ва илмий муассасаларнинг коллективлари политехника таълимининг ҳозирги замон фани ва техникаси даражасига мувофиқ тарзда ташкил қилишда катта ишлар қилдилар. Масалан, 10-ва 34-мактабларда электрон-ҳисоблаш машиналари учун программист-ҳисобчилар тайёрланмоқда. Бу мактабларда математика ва физика бўйича бирқанча курсларни университет ўқитувчилари ўтдилар, амалий машғулотлар университет лабораторияларида ўтказилди.

Бироқ, ишлаб чиқариш таълимини йўлга қўйишда жиддий нуқсонлар ҳам бўлди, кўп мактабларда зарур моддий-ўқув базалари йўқ эди, шу ваздан ўқиш планида касб тайёргарлиги учун белгиланган кўпгина соатлар мақсадга мувофиқ сарфланмади.

СССР Министрлар Совети ўқувчиларнинг ишлаб чиқариш таълимига катта аҳамият бериб, «Ўрта умумтаълим мактабида меҳнат тайёргарлигини қисман ўзгартириш ҳақида» қарор қабул қилди. Қарорда ўрта умумтаълим мактаблари ўн йиллик таълимга ўтказилиши муносабати билан кўп мактабларда ўқувчиларнинг мажбурий ҳунар тайёргарлигини амалга ошириш учун зарур шарт-шароитлар йўқлигини назарда ту-

тиб, ўрта мактаблар ўқувчиларга ўртача умумий, политехника маълумоти, меҳнат тарбияси бериши лозим, деб кўрсатиб ўтилди, шунингдек, коммунистик қурилишнинг ҳозирги босқичига жавоб берадиган янада мукамалроқ таълим формалари белгилаб берилди.

Бутун республикада бўлгани сингари, Самарқандда ҳам умумий таълим мактаблари ва ўқувчилари сони кўпайиб борди, уларнинг тузилиши ўзгарди, моддий базаси кенгайди. Агар 1958—59 ўқув йилида Самарқандда 42 мактаб, шу жумладан, 30 та ўрта мактаб, 10 та тўлиқсиз ўрта мактаб, 2 та бошланғич мактаб бўлиб, буларда жами 26,7 минг бола ўқиган бўлса, 1967—68 ўқув йилида шаҳарда 55 мактаб, шу жумладан, 39 ўрта мактаб, 15 та саккиз йиллик мактаб бўлиб, буларда 50 минг бола ўқиди. Шундай қилиб, шаҳар мактаб ўқувчилари сони 1967—68 ўқув йилида 1958—59 ўқув йилига нисбатан салкам тенг баравар кўпайди.

Умумий таълим мактаблари билан бир қаторда, интернат-мактаблар сони ҳам кўпайди. Агар 1961—62 ўқув йилида 5 интернат-мактабда 1765 бола ўқиган бўлса, 1964—65 ўқув йилида 6 интернат-мактабда 2526 бола ўқиди.

1959 йилда 18 мактаб қошида 21 узайтирилган кун группалари очилганди, 1967—68 ўқув йилида 48 мактаб қошида 133 узайтирилган кун группалари ташкил қилинди, буларда 4,2 минг бола ўқиди. Бундан ташқари, шаҳардаги 3 та мактаб узайтирилган кун тартибида иш олиб борди. Мактабларнинг педагог коллективлари ва халқ маорифи бўлими ходимлари, шаҳар партия ва совет органлари ялпи таълимни — мактаб ёшидаги болаларни, айниқса, ерли миллат қизларини батамом мактабларга тортиш ва ўқишда сақлаб қолиш тадбирларини амалга оширишга жиддий эътибор бердилар. Бу тадбир ўзининг ижобий самараларини кўрсатди. Чунончи, 1965—66 ўқув йилида планда кўрсатилган 44,4 минг ўқувчи ўрнига 44,9 минг ўқувчи, 1966—67 ўқув йилида эса планда кўрсатилган 48,2 минг ўқувчи ўрнига, 48,6 минг ўқувчи мактабга жалб этилди.

Мактабларда ўқиётган ерли миллат қизлари сони йилдан-йилга кўпайди. Агар 1961 йилда мактабларда ўқиётган қизлар сони 14,9 минг бўлиб, улардан 5,7 мингги ерли миллат қизлари бўлган бўлса, 1967—68 ўқув йилида мактабда ўқиётган қизлар сони 25 мингга етди, булардан 11,9 мингги ерли миллат қизларидир. Ўрта мактабни битирган ерли миллат қизлари сони 1958—59 ўқув йилида 284 бўлган бўлса, 1966—67 ўқув йилида уларнинг сони 531 га етди.

Самарқанд мактабларида немис, инглиз, француз, урду, хитой ва форс тиллари ўқитилмоқда. Шаҳарда дарслар инглиз тилида олиб бориладиган икки мактаб ишлаб турибди. Ота-оналар хоҳиши билан бир қанча мактабларда бошланғич

синфлардаги ўқувчиларга ҳам чет тиллардан дарс берилмоқда.

Умумий таълим мактабларини қайтадан қуриш тадбири ўқитувчиларнинг педагоглик малакалари ва ғоявий савияларини доимо оширишни, ишлаб чиқариш таълими учун ўқитувчи кадрлар тайёрлашни кенгайтиришни қаттиқ тақозо қилди.

Самарқанддаги умумий таълим мактабларидаги ўқитувчилар сони 1962—63 ўқув йилида 2,1 минг бўлган бўлса, 1966—67 ўқув йилида 2,8 мингга етказилди. Шу билан бирга

5-ўрта мактабда форс тили дарсини ўқитувчи Солизода олиб бормоқда.

олий маълумотли педагоглар сони шу йиллар ичида 1,2 мингдан 1,9 мингга етказилди. 8 йил ичида 1960—1967 йиллар мобайнида Самарқанддаги ўқитувчилар сони 1000 тага ошди.

Педагог кадрлар составини сифат жиҳатидан ўзгартириш, ўқитувчиларнинг малакасини ошириш область ва республика институтлари ҳамда шаҳар методика секцияларининг ишларини яхшилаш каттагина роль ўйнади. Фақат 1964—1967 йиллар ичида курс ва семинарларда 4,3 мингдан кўпроқ ўқитувчи шуғулланиб, ўз малакаларини оширди. Шаҳар методика кабинетини қошида 37 секция ишлаб турди. Шаҳарда 24 инспектор ва 48 методист жамоатчилик йўли билан ишлади.

1961 йил мартдан Самарқанд Давлат университети қошида ўқитувчилар учун саккиз факультетдан иборат илмий билимлар университети ишлаб турибди.

«Педагоглар анжуманлари»ни ўтказиш кенг расм бўлди. 1965 йил мартда Самарқандда V республика «Педагоглар анжумани» ўтказилди. Самарқандликлар ўз тажрибаларини ўртоқлашиш билан бирга, анжуман қатнашчиларига синфдан ташқарида ўтказиладиган машғулотларни намойиш қилиб кўрсатдилар, меҳмонлар анъана тусига кирган ўқувчи болалар ишлари кўргазмасини бориб кўрдилар. 1967 йил мартда Фарғонада ўтказилган VI Республика педагоглар анжуманида Самарқанддан келган 22 ўқитувчининг докладлари тингланди. Москвада 1968 йилда ўтказилган Бутуниттифоқ «Педагоглар анжумани»да Самарқанддан икки ўқитувчи: 37-мактаб математика ўқитувчиси А. И. Альперович ва 48-мактаб тарбия ишлари юзасидан ўқиш бўлимининг мудирини Ю. Ҳолиқовалар қатнашдилар.

Булар ҳаммаси болаларни ўқитиш ва тарбиялаш ишлари-га самарали таъсир кўрсатмоқда. 1964—65 ўқув йилида 100 га яқин ўқитувчи ўқувчиларнинг дарсларини тўлиқ ўзлаштиришини ва мустақам билим олишларини таъминладилар. 1966—67 ўқув йилида бундай ўқитувчилар сони 300 дан ҳам ошиб кетди. Бир неча йил давомида шаҳардаги 11 та таянч мактабда жуда қизиқ тажрибалар ўтказилиб, илғор педагоглар тажрибаларидан тегишли хулосалар чиқарилди. Ўқитувчилар коллективи «Ўқувчиларни В. И. Ленин ҳаёти ва фаолияти мисолида тарбиялаш», «Ўқувчиларни партия ва халқнинг революцион, жанговар, меҳнат анъаналари асосида тарбиялаш», «Мактабда эстетика тарбияси» каби илмий проблемалар устида актив иш олиб бормоқда.

Республикада хизмат кўрсатган ўқитувчилардан А. Г. Деменовский, Х. Юсупова, Р. Авезов, А. Шохидий, А. Ҳакимов, З. П. Смирнова, Ҳ. Тўраева, М. Узоқов, Н. Собиров ва бошқалар Самарқанд шаҳар мактабларида самарали педагоглик ишларини олиб бормоқдалар, бунда фан кандидатлари, педагогика фанлари илмий-текшириш институти аспирантлари дарс бермоқдалар. Ўқитувчилар орасида новатор-педагоглар, жумладан, 5-ўрта мактаб директори, республикада хизмат кўрсатган ўқитувчи А. Ражабова, 10-ўрта мактаб директори З. Тошпўлатова, 37-ўрта мактаб директори Т. А. Максимова, 5-ўрта мактаб ўқитувчиси Э. П. Рилова, 34-мактаб математика ўқитувчиси В. Кругова ва бошқалар бор.

Ўқувчилар билан синфдан ва мактабдан ташқарида олиб бориладиган ишлар тобора мароқли ва мазмунли бўла борди. Мактабдан ташқари ишлар билан шуғулланувчи муассасаларнинг кўпайиши бунга ёрдамлашди. Самарқандда ўқувчи болаларнинг 14 та мактабдан ташқари муассасалари, шу жумладан, 5 та спорт, 5 та музика мактаблари ишлаб турибди, уларда 1260 ўқувчи ўқийди. Кейинги йилларда болаларнинг жисмоний тарбиясига кўп эътибор берилди. 1967 йилда XX шаҳар

спартакиадаси ўтказилди: 6 хил спорт юзасидан 3080 киши мусобақада қатнашди.

1966—67 ўқув йилида Самарқанд мактабларида 942 предмет ва техника тўғараклари ишлади, буларда 1673 ўқувчи қатнашди, математика, физика, химия, рус тили ва география юзасидан ташкил қилинган мактаб олимпиадаларида 3835 ўқувчи қатнашди, булардан 26 киши республика олимпиадаси иштирокчиларидир.

Кечки ишчи ёшлар мактаби, шунингдек, сиртқи мактаблар тўла ўрта маълумот берадиган асосий мактаблар типидан бири бўлиб қолди. Самарқанддаги кўп саноат корхоналарида смена мактаблари ва синфлари очилди. Суперфосфат, «Красный двигатель», «Кинап» заводлари ҳамда шойи тўқиш фабрикасининг партия, комсомол ва жамоат ташкилотлари ёшларнинг ўқишига ғамхўрлик қилмоқда.

1958—59 ўқув йилида Самарқандда ишчи ёшларнинг 12 та кечки мактаби бўлиб, буларда 1825 ўқувчи ўқирди. 1965—66 ўқув йилида эса кечки ишчи ёшлар мактабидаги ўқувчилар сони 3840 га етди. 1963—1967 йиллар мобайнида 2121 киши кечки мактабни тамомлаб, етуклик аттестати олди.

1964—65 ўқув йилида шаҳардаги кечки мактабларда 197 ўқитувчи дарс берди, булардан 184 таси олий маълумотлидир. Ишчи ёшлар мактаби ўқитувчилари учун очилган шаҳар методика кабинетида методика секциялари ишлаб турди.

Ишчи ёшлар мактаблари устидан назорат қилиб туриш ва уларга амалий ёрдам бериш учун 18 кишилиқ жамоат инспектор-методистлари штаби ташкил қилинган.

Самарқандда интернат, умумтаълим ва ишчи ёшлар мактабларидан ташқари, саноат, қурилиш, транспорт ва қишлоқ хўжалик ишчилари тайёрлайдиган 5 касб-ҳунар-техника мактаблари ишлаб турди. 1966 йилда бу мактабларда 2300 киши ўқиди.

Мактабларнинг ўқув-техника базаларини мустаҳкамлашга жуда катта эътибор берилди. 1959 йилда шаҳар мактабларида 38 ўқув устахоналари бўлган бўлса, 1967—68 ўқув йилига келиб уларнинг сони 128 га етди. Бунда 40 физика, 35 химия, 15 биология кабинети ишлади. 51 комплект энсиз плёнкали кино аппаратлари, 78 радиоприёмник, 10 телевизор, 55 магнитофон, 23 радиоузеллари бор эди. Бир қанча мактаблар қошида техника воситалари кабинетлари ва ўқув-тажриба ер участкалари, 40 та мактабда бадан тарбия заллари, шунингдек, ҳамма мактабларда ошхона ва буфетлар бор. Мактабларнинг кўпчилигида ўқувчилар иссиқ овқатлар билан таъминланиб турадилар.

Шаҳарда ўқишни бир сменалик қилиш учун катта ишлар олиб борилди. Агар 1959—60 ўқув йилида шаҳардаги ўқувчи болаларнинг 65 проценти бир сменада ўқиган бўлса, 1963—

64 ўқув йилида 77,5 проценти бир сменада ўқиди. 1960 йилдан 1967 йилгача ҳар бири 964 жойлик 10 янги мактаб қурилиб, ишга туширилди, бундан ташқари, иккита саккиз йиллик мактаб янгидан қурилди. Мавжуд мактаб биноларини кенгайтириш, маъмурий идора биноларини мактабларга олиб бериш ҳисобидан ҳам ўқувчилар бир сменада ўқишга ўтказилмоқда.

Мана шу чораларнинг ҳаммаси мактабларда болаларнинг дарсларини ўзлаштириши тобора яхшироқ бўлишига ёрдамлашмоқда. 1959—60 ўқув йилида ўқувчиларнинг дарс ўзлаштириши 87,6 процент бўлган бўлса, 1966—67 ўқув йилида 91,3 процентга етди.

Самарқандда мактабгача тарбия муассасаларини кенгайтириш юзасидан ҳам каттагина ишлар қилинди. Агар 1961 йилда 81 та мактабгача тарбия муассасаларида 8300 га яқин бола тарбияланган бўлса, 1967—68 ўқув йилида 100 та мактабгача тарбия муассасаларида 15314 бола тарбияланди. Ун йил ичида (1956—1965 йилларда) 21 та янги мактабгача тарбия муассасалари очилди, шаҳардаги мактабгача тарбия муассасаларида болаларни тарбияловчилар сони 1857 кишига етган.

Ҳар йили маориф ишлари учун кўп маблағ ажратилди. Етти йиллик мобайнида Самарқанд шаҳрида халқ маорифи учун давлат бюджетидан 35,3 миллион сўм ажратилган бўлса, 1966—68 йилларда 28,5 миллион сўм ажратилди.

Халқ маорифи масалалари шаҳар партия, совет, касаба союз ва комсомол ташкилотларининг эътибор марказида турди. Шаҳар партия комитетининг бир қанча пленумларида ва унинг халқ маорифи юзасидан штатдан ташқари бўлимида, шунингдек, меҳнаткашлар депутатлари шаҳар Советининг сессияларида ва унинг халқ маорифи комиссияларида мактаб ҳақидаги қонуннинг бажарилиши, мактабларда ўқиш ва тарбия ишларини яхшилаш масалалари қаралиб, муҳокама қилинди. Булар ҳаммаси шаҳар халқ маорифи ишларидаги кўп камчиликларни тугатиб, маориф ишларини янада яхшироқ йўлга қўйишга ёрдамлашди.

1968 йил январда Тошкентда республика ўқитувчиларининг III съезди бўлди. Съезд муҳим масалаларни муҳокама қилди ва партия XXIII съездининг, шунингдек, КПСС Марказий Комитети, СССР Министрлар Совети, Ўзбекистон КП Марказий Комитети ва ЎзССР Министрлар Советининг умумтаълим ўрта мактаб ишларини такмиллаштириш ҳақидаги қарорларини амалга ошириш йўллари белгилаб чиқди.

Самарқанд халқ маорифи ходимлари Партия ва Ҳукуматимизнинг қарорларини амалга ошириш йўлида курашиб, коммунизм қурувчиларининг янги авлодини яна ҳам яхшироқ тарбиялаб етиштириш учун ҳамма чораларни амалга оширдилар.

Коммунизмнинг моддий-техника базасини қуриш, фан ва техникани тез тараққий эттириш шароитида малакали мутахассис кадрлар тайёрлаш жуда катта аҳамиятга эгадир. Шу сабабдан Коммунистик партия ва Совет ҳукумати коммунистик қурилиш борасида олий ва ўрта махсус таълим ишларига алоҳида аҳамият берди.

Халқ хўжалиги ва маданият соҳаларида етти йиллик ва янги беш йиллик планда кўзда тутилган улкан вазифалар олий ва ўрта махсус таълимни янада ривожлантиришни, олий ўқув юртлари ва техникумларида ўқиш-ўқитиш ишларини ишлаб чиқаришга яқинлаштириш асосида мутахассислар тайёрлаб чиқариш ва уларни тайёрлаш сифатини яхшилашни талаб қилди.

Ўзбекистон экономикаси ва маданиятининг ўсиши, янги-янги саноат тармоқларининг вужудга келиши, бутун халқ хўжалигида техника тараққиётининг гуркираб бораётганлиги янги ўқув юртлари ташкил этиб, янги факультет ва бўлимлар очишни талаб қилди.

Малакали кадрларга эҳтиёж тобора ошганлиги натижасида 1966—67 йилларда Самарқандда янги архитектура-қурилиш ва педагогика институтлари ташкил қилинди. Бундан ташқари, бир қанча ўрта махсус ўқув юртлари: 1959 йилда қишлоқ хўжалик техникуми, 1961 йилда мактабгача тарбия педагогика мактаби ва 1965 йилда молия техникуми ташкил этилди.

Самарқанддаги бир қанча олий ва ўрта махсус ўқув юртларида янги факультетлар ва бўлимлар очилди, ўқувчилар қабул қилиш кенгайтирилди. Масалан, 1960—1966 йилларда Самарқанд Давлат университетида: физика, механика-математика, инженер-техника, география, чет тиллар ва рус филологияси факультетлари ташкил қилинди, тожик филологиясидан мутахассислар тайёрлаш ишлари кенгайтирилди. Шундай қилиб, агар 1962 йилгача Самарқанд Давлат университетида бор-йўғи 5 факультет бўлган бўлса, 1966—67 ўқув йилида уларнинг сони 10 га етди. 1966 йилда Самарқанд қишлоқ хўжалик институтида қоракўлчилик факультети ташкил этилди.

Ўрта махсус мактабларда ҳам ўзгаришлар бўлди. 1963 йилдан бошлаб биринчи марта Самарқанддаги 9-касб-ҳунар-техника мактабининг дастлабки икки группасида қишлоқ хўжалик машиналари ва автомобилларни ремонт қиладиган слесарлар ва тўрт группасида кенг профиллик тракторчи-машинистлар тайёрлана бошлади. 1965 йилда озиқ-овқат техникумида кондитер маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи мутахассислар тайёрлайдиган группа тузилди. Биринчи марта нон пиширувчилар ва озиқ-овқат саноати корхоналарини ускуналаш мутахассислари тайёрлайдиган группа ташкил қилинди, шунингдек, сут маҳсулотлари технологияси бўлими вужудга

келтирилди. Гидромелинорация техникумида 1964—65 ўқув йилидан бошлаб граждан ва саноат қурилишининг кундузги ва кечки бўлимлари очилди.

Етти йиллик даврида ва янги беш йилликдан бошлаб студентлар сони анча кўпайди. Агар 1958—59 ўқув йилида шаҳардаги 4 олий ўқув юртида 13,6 минг студент ўқиган бўлса, 1966—67 йилларда 5 олий ўқув юртидаги студентлар сони 26,6 мингга етди. 1958—59 ўқув йилида 12 ўрта махсус ўқув юртларида 7,7 минг ўқувчи бўлган бўлса, 1966—67 йилга бориб 17 техникумдаги ўқувчилар сони 17,3 мингга етди. Шундай қилиб, студентлар сони тенг баравар ошди.

Олий ўқув юртларига ишлаб чиқариш стажни бор, саноат ва қишлоқ хўжалик илғорлари бўлган кўп ёшлар келди. Самарқанд студентлари орасида ерли миллат қизларининг сони ошиб бораётганлиги муҳим омиллардан биридир. 1965—66 ўқув йилида олий ўқув юртлари студентларининг 33,9, техникум студентларининг 31,4 процентини хотин-қизлар ташкил этди.

Олий ва ўрта маълумотли мутахассислар сони йилдан-йилга ошмоқда. Агар 1958—59 ўқув йилида Самарқандда халқ хўжалигининг турли тармоқлари учун олий маълумотли 1,4 минг, ўрта махсус маълумотли 2 минг мутахассис тайёрланган бўлса, 1966—67 ўқув йилида олий маълумотли 2,5 минг, ўрта маълумотли 3,3 минг мутахассис тайёрланди.

Партия ва Ҳукуматимиз сиртқи ва кечки таълим мактабларни ривожлантиришга катта аҳамият берди.

Самарқанд олий ўқув юртларининг кечки бўлим студентларининг сони 1958—59 ўқув йилида 700 бўлган бўлса, 1966—67 ўқув йилида 1,6 мингга борди. Сиртқи бўлим студентлари сони эса 5,4 мингдан 14 мингга етди.

Шу даврда ўрта махсус ўқув юртларининг кечки бўлимидаги ўқувчилар сони 200 дан 1,9 мингга, сиртқи билимидаги ўқувчилар сони эса 1,7 мингдан 6,4 мингга етди.

Профессор-ўқитувчилар штати ҳам сон, ҳам сифат жиҳатдан кўпайди. Масалан, 1960 йилда шаҳардаги олий ўқув юртларининг ўзида 28 профессор ва фан докторлари, 270 доцент ва фан кандидатлари, 700 катта ўқитувчилар ва ассистентлар бўлган бўлса, 1967 йилга бориб профессор ва фан докторлари сони 40 га, доцент ва фан кандидатлари сони 400 га, ўқитувчилар сони 1000 дан кўпроқ кишига етди.

1959—1967 йилларда Самарқанд шаҳридаги олий ўқув юртларининг моддий базаси кенгайди ва янада бойиди. Шаҳар студентларининг фан чўққиларини эгаллашлари учун маиший шароитлар яратилди. Масалан, Самарқанд Давлат университетига энг янги ўқиш ва илмий ускуналар сотиб олиш учун 1960 йилда 3 миллион сўмдан кўпроқ маблағ сарф қилинди. Университет қошида 3 проблема лабораториялари очил-

ган, буларга 2 миллион сўмдан зиёдроқ маблағ сарфланиб, энг яхши аппаратлар сотиб олинган. Агар 1959 йилда университетнинг асосий кутубхонасида 750 минг жилд китоб бўлган бўлса, 1967 йилда бу китоб фонди ўсиб, 1 миллион жилдга етди.

Самарқанд медицина институтининг ўқув ва даволаш базалари анча кенгайди. 1964 йил институтда энг яхши асбоб-ускуналар билан жиҳозланган янги ўқиш корпуси, 50 жойлик радиологик бўлим очилди. Бунда рак ва бошқа оғир касалликларни даволашнинг энг янги усуллари қўлланилмоқда.

1962 йилда университет студентларига 630, 1967 йилда 705, медицина институти студентлари учун эса 500 ўринли-ётоқхона қуриб берилди.

Олий ва ўрта мактаб ишларининг қайта қурилиши, мактабнинг турмуш билан алоқасини мустаҳкамлаш қонуни, Партия ва Ҳукуматимизнинг қарорлари юқори малакали мутахассис кадрлар тайёрлаш ишининг сифатига самарали таъсир кўрсатди.

Самарқанд олий ўқув юртлари ва техникумлари ишлаб чиқариш, шунингдек, илмий-текшириш муассасалари, колхоз, совхозлар билан алоқани мустаҳкамлаш мақсадида ўқиш процессларини қайтадан қурдилар, бунинг базасида студентларнинг ишлаб чиқариш практикаси кенгайди.

Бўлажак мутахассисларнинг билим савиясини ошириш ва мутахассисликка онд фанларни ҳозирги замон талабларига мослаб ўрганиш учун Самарқанд олий ва ўрта ўқув юртларининг ўқиш планларига янги дарслар киритилди. Масалан, Самарқанд Давлат университетининг физика-математика факультети ва бўлимларининг планларига политехника туркумига кирган практикум, автоматика ва электротехника асослари, радиотехника, хавфсизлик техникаси асослари, технология процессларини автоматлаш, электрон-ҳисоблаш машиналарида ишлаш, ҳисоблаш математикаси машғулоти дарслари киритилди.

1959—60 ўқув йилида Самарқанд студентларининг 12 мингдан ортиғи радиоактив изотоплар, оптика, механика, ботаника, зоология бўйича практика ўтдилар. Ўзбекистон ССР Министрлар Советининг қарорига мувофиқ, 1-зотдор чорва совхозини ва «Даҳбед» пахтачилик совхозининг бўлими Самарқанд қишлоқ хўжалик институтига ўқув-тажриба хўжалиғи қилиб берилди. Кўп тармоқли йирик илмий ишлаб чиқариш базасининг борлиғи студентларнинг амалий машғулотларини яхшилашга, илмий-текшириш ишлари учун қулай шарт-шароит яратишга имкон берди. Студентлар ўзлари мустақил ер ҳайдаб, чорва молларини боқадилар, машина билан пахта терадилар. 1964 йилда институт пахта териш машиналарида ишлайдиган 100 механик-ҳайдовчи тайёрлади.

Самарқанд олий ўқув юртларининг партия ташкилоти ва ректоратлари ўқув-тарбия ва илмий-текшириш ишларини янги талабларга мослаб янада яхшилаш ва сифатини кўтариш борасида муҳим ишлар олиб борди, илмий ва методика кенгашлари, шунингдек, илмий семинарларнинг ишлари жонланди, кафедралар лекция, семинар, лаборатория машғулотларининг мазмунини ва методикасига тобора чуқурроқ эътибор берадиган бўлдилар. Натижада студентларнинг дарсларни ўзлаштиришлари ва ғоявий савиялари ошди. Масалан, Самарқанд Давлат университетида 1962 йилда университетни битирувчи студентларнинг 335 диплом ишидан 150 таси аъло, 124 таси яхши, қолганлари қониқарли баҳо олдилар.

Ўрта махсус ўқув юртларининг коллективлари ҳам назарий ўқишни ишлаб чиқариш билан яхшироқ боғлаб олиб бориш учун зарур чораларни амалга оширдилар.

Зооветеринария техникумида амалий машғулотларнинг катта қисми бевосита колхоз ва совхозларга кўчирилган. Масалан, 1959 йилда ветеринария бўлимининг студентлари об-ласть совхозларида ўн мингларча чорва моллари ва паррандаларни профилактикадан ўтказдилар, зоотехника бўлимининг студентлари отпусмага кетган зоотехниклар ўрнида ишладилар, бригадирлик қилдилар ва ҳоказо. Ўқиш процессининг бундай қўйилиши ва ташкил этилиши ўқувчиларнинг чорвачилик назарияси ва практикасини чуқурроқ билишга, дарсларни яхшироқ ўзлаштириб олишларига ёрдам қилди.

Самарқанд касб-ҳунар мактаблари мутахассислар тайёрлашга катта ҳисса қўшдилар. Жумладан, 9-мактабни ҳақли равишда механизатор кадрлар тайёрловчи мактаб деб атайдилар. Бу мактаб очилгандан буён ўтган 10 йил ичида (1963 йилгача) қишлоқ хўжалиги учун 3220 мутахассис, 8-мактаб эса кейинги йилларда 7 мингдан ортиқ малакали дурадгорлар, шувоччилар, слесарь-санитария техниклари, электромон-тёр ва бошқа шу каби мутахассислар тайёрлаб чиқарди.

Самарқанд миллий кадрлар тайёрлаш ўчоғидир, унда 42 профил юзасидан: тарихчи, географ, чет тили мутахассиси, адабиётчи, тилшунос, математик, физик, химик, биолог, врач, турли ихтисосли инженерлар, товаршунос, бухгалтер, экономист, санъатшунос ва шу каби мутахассислар тайёрланади; қишлоқ хўжалик институти қишлоқ хўжалигининг ҳамма тармоқлари учун мутахассислар тайёрлаб чиқаради.

Шаҳар олий ўқув юртлари ва техникумларини битириб чиқувчилар фан ва маориф соҳаларида, саноат корхоналарида, қурилишларда, колхоз ва совхозларда, партия ва давлат органларида, хўжалик ва маданий қурилишнинг турли соҳаларида самарали иш олиб бормоқдалар.

Ўзбекистон, шу жумладан, Самарқанд олий таълимнинг тараққий даражаси жиҳатдан хорижий Шарқ мамлакатлари-

дангина эмас, шу билан бирга ривожланган капиталистик Фарб мамлакатларидан ҳам олдинда туради. Агар 1966 йили Ўзбекистонда ҳар 10 минг кишига 133 студент, Самарқандда 160 студент тўғри келган бўлса АҚШ да 111, Японияда 58, Францияда 39, Англияда 29, Эронда 9 студентдан тўғри келди.

Самарқандда Совет ҳокимияти йиллари даврида юз берган туб ижтимоий-иқтисодий ва маданий ўзгаришлар чет эллардан келган кўпдан-кўп меҳмонларни ҳайратда қолдиради. Масалан, 1967 йил июлда Самарқандга келган БМТ таржима бўлимининг бошлиғи Сюзан Форг: «... кўча-кўйларингизда жуда кўп студентларни, ўқувчиларни учратдим. Қадимий шаҳарда фаннинг бундай тараққий қилиши, ёш самарқандликларнинг билимга бўлган иштиёқининг зўрлиги жуда ажойиб, маданиятнинг юқори даражага кўтарилганлиги ҳамма нарсада деярли кўриниб турибди», — деган эди. Лондон хотин-қизлар ташкилотининг аъзоси, илмий ходим Сюзан Гарт бундай деганди: «Самарқандни кўриб биз ажнабийлар шунга ишонч ҳосил қиламизки, революциядан илгари ёппасига саводсизлик ҳукм сурган шаҳарда бугун ёшлар мактабларда, техникумларда, институтларда ўрта ва олий маълумот оломоқдалар».

Самарқанд олий ўқув юртлири ва илмий-текшириш институтларининг ходимлари халқ хўжалик аҳамиятига эга бўлган кенг тадқиқот ишларини олиб бормоқдалар, бу ишларни республика халқ хўжалиги ва маданиятини ривожлантириш вазифалари ва эҳтиёжларига бўйсундирмоқдалар. Шаҳар олимларининг ҳамма фаолияти Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг институтлари, саноат корхоналари, шунингдек, колхоз ва совхозлар билан мувофиқлаб олиб бориломоқда.

Қишлоқ хўжалигига мунтазам ёрдам бериб туриш Самарқанд Давлат университети биология факультети олимларининг энг яхши традицияларидан бўлиб қолди. Пахта, картошка, сабзавот ва буғдой ҳосилини ошириш проблемалари, янги хил дон ўсимликлари етиштириш, қишлоқ хўжалик ўсимликларининг зараркунандаларига қарши кураш чораларини ишлаб чиқиш, халқ хўжалигида изотопларни татбиқ қилиш ва шу каби масалалар ҳамиша олимларнинг диққат марказида турди.

Университет биология факультети кафедраси аъзоларининг қимматли илмий тавсиялари қишлоқ хўжалигига муваффақиятли равишда татбиқ қилинмоқда. Улар заҳарли ёввойи ўтлар билан курашнинг биологик усулини ишлаб чиқдилар. Бу усул жуда оз маблағ билан (бир гектар ерга 6 тийин сарф қилиб) яхши натижалар олишга имкон беради. Бу усул қўлланмасдан олдин ҳар гектардан 2,6 тоннадан полиз экинлари ҳосили олинган бўлса, янги усул билан ҳар гектар ердан 8,8 тоннадан ҳосил олинди, картошка ҳосили ҳам салкам уч баравар ошди.

Самарқанддаги В. В. Куйбишев номи қишлоқ хўжалик институтининг олимлари қишлоқ хўжалигини машиналаштириш, далачилик, пахтачилик, чорвачилик, қоракўлчилик, чорва касалликларига қарши кураш ва шу каби актуал масалалар юзасидан сермазмун илмий ишлар олиб бормоқдалар. Ғўза зараркунандаси (кана), дон ўсимликлари зараркунандаси (зарарли тошбақа), қанд лавлаги, тамаки ва бошқа ўсимликларнинг зараркунандаларига қарши М. И. Кособуцкий томонидан ишлаб чиқилган кураш системаси амалда татбиқ қилинди.

Қишлоқ хўжалик ҳайвонларини урчитиш кафедрасининг ходимлари билан колхоз ва совхозлардаги амалий ходимлар ўртасида жуда яқин ҳамкорлик ўрнатилди. Масалан, Хатирчи районидаги «Зарафшон» совхозининг чорвадорлари институт ходимларининг ёрдами билан сут миқдорини 1000 кг га ошириб, тирик вазнига ҳам 100 килограммдан қўшишга муваффақ бўлдилар.

Ўрта Осиё ва Қозоғистон чўл-саҳролари шароитида «Милютинский-114 сафлори» қурғоқчиликка ҳаммадан кўпроқ чидамли ҳашак ўсимлиги тариқасида катта аҳамиятга эга бўлиб бормоқда. Қишлоқ хўжалик институтининг профессори Я.Г. Мамотнинг тажрибаларида, Бутуниттифоқ қоракўлчилик илмий-текшириш институти ходимларининг Қарнабўлдаги тадқиқотларида, шунингдек, колхоз ва совхозларнинг кенг амалий ишларида бу нарсa жуда ишонарли қилиб исботланган.

Самарқанд қишлоқ хўжалик институти пахтачилик кафедрасининг илмий ходимлари профессор Д. М. Кугучков раҳбарлиги остида Самарқанд областидаги пахтачилик районлари тупроғининг хусусиятларини текширдилар ва ундан фойдаланиш йўлларини белгилаб бердилар. Уруғчилик мутахассислари томонидан ўтказилган бир қатор тажрибалар ғўзани ҳар томонлама чанглатилганда асал арилардан фойдаланиш пахта ҳосилини оширишни, чигитнинг нав сифатларини яхшилашни аниқлашга имкон берди.

Ғўзаниннг ўсиши ва ривожланишига радиоактив изотопларининг таъсирини ўрганиш юзасидан Самарқанд олимларидан профессор М. М. Мўминов ва доцент Н. Д. Қобилов (СамДУ) ларнинг 1959 йилда қилган жуда қизиқарли ва муҳим ишлари яхши натижалар берди. 1962 йилда шу асосда ҳар бир гектардан 6,55 центнердан ошиқ ҳосил олинди. Булунғур районидаги А. А. Жданов номи колхоз 1963 йилда 500 гектар ерга нурланган чигит экди. СамДУ олимларидан бир группаси ёмғир ёғдириб суғориш усулини таклиф қилди, бу ернинг ботқоқланишини камайтиришга, жўяклардан сув бериб суғоришга қараганда 30—40 процент сувни тежашга имкон беради.

Университет биологлари «Ўзбекистон» чомаи янги бугдой

навини яратдилар. Буғдойнинг бу нави «Сурхон» навига қараганда ҳар бир гектар ердан 11,1 центнердан кўп ҳосил берди. Умумий деҳқончилик кафедраси ходимлари областдаги турли районлар тупроғини агрохимёвий текширишдан ўтказиб бу районлар учун ҳар хил ўғит солиш усулларини ишлаб чиқдилар. Ўсимликшунослик кафедрасининг дуқкакли ўсимликлар билан бирга маккажўхори экиш устида қилган тажрибалари шуни кўрсатдики, агар бу ўсимликлардан силос қилинса, силосда оқсил моддаси анча кўпаяр экан. Ветеринария институтининг илмий ходимлари бруцеллёзни тугатишнинг сerratижа усулини — ёппасига вакцинация усулини таклиф қилдилар. Илмий ходим А. Сиддиқов ўз тажрибаларини қоракўл қўйларининг пневмонияси билан курашишга бағишлади, бу касаллик чорвачиликка катта зарар келтириб турган эди.

Доцент Е. И. Аполипин раҳбарлиги остида областдаги ўтлоқ ва ўтлоқ-ботқоқ ерларга минерал ўғит солиш нормаси, муҳлати ва усуллари ўрганиб борилмоқда. Қишлоқ хўжалик фанлари кандидати С. А. Ағишева Республика Тупроқшунослик институтининг илмий ходимлари билан ҳамкорликда Пойариқ районидаги В. И. Ленин номли колхоздаги 1200 гектар ернинг кўчма фосфор миқдори картограммасини тузиб чиқди. Бу картограмма асосида ерларга минерал ўғит солиш илмий асосда олиб борилмоқда.

Самарқанд қишлоқ хўжалик институтининг олимлари жайдари товуқлардан 30—50 процент кўпроқ маҳсулот берадиган янги зотли товуқлар урчитиш, ёш чорва молларини парвариш қилиш методларини такомиллаштириш, чўчқаларнинг касалланиш сабабларини ўрганиш устида иш олиб бордилар. Доцент А. З. Мухторов раҳбарлиги остида «1-Зомин» совхозинда гўшт-сут маҳсулоти берадиган янги хил қорамоллар гуруҳининг урчитиш юзасидан катта ишлар олиб борилди. Доцент А. А. Раҳимов кулранг қоракўл қўйларини архар билан гибридлади. Натижада кулранг қоракўл қўйларининг зоти яхшиланди. Доцент Д. Г. Воскобоев ёнтоқ ва витаминлик йўнғучқа пичан уни тайёрлаш усулини ишлаб чиқди. Н. Р. Сканиш раҳбарлиги остида илмий ходимлар чорва молларнинг қисирлигини йўқотиш ва серпуштлиқ қилиш проблемаси устида ишладилар. Йирик қорамолларни чатиштириш, чўчқа ва қўйларни пичан уни билан, чўчқа ва паррандаларни тўп-тўп қилиб боқиш юзасидан олиб борилган ишларнинг натижалари колхоз ва совхоз ишлаб чиқаришига кенг татбиқ этилди.

1962 йилда Самарқанд химиклари тадқиқотчи-инженерлар У. Ялимов, И. Садовская, шунингдек, Ўзбекистон ССР ФА база лабораториясининг илмий ходимлари билан ҳамкорликда янги хил ўғит аммонийлаштирилган суперфосфат ишлаб чиқара бошладилар. Тонна-тонна аъло сифатли ўғитлар областнинг колхоз ва совхозларига юборилмоқда. Боғдорчилик ва

узумчилик институти Самарқанд филиалининг ходимлари мева ўсимликлари ва узумнинг янги серҳосил, юқори сифатли хилларини етиштириб қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришига жорий қилдилар.

Профессор Л. Н. Горев ер ости сувлари ер юзасига яқин бўлган ерларда узум етиштириш, доцент М. Г. Цейтлин узумни сунъий суратда қўшимча чанглаш юзасидан илмий ва ишлаб чиқариш жиҳатдан қимматли текширишлар ўтказди. Ҳозир Ўзбекистондаги деярли ҳамма колхоз ва совхозларда узум Цейтлин усули билан чанглатилмоқда. 1959 йилда Самарқанд областининг «Булуғур» ва Бухоро областининг «Ғалласиё» совхозлари Цейтлиннинг токни илдизидан ташқарида озиқлантириш ҳақидаги тавсиясини амалда татбиқ қилиб, юқори ҳосил олдилар.

Селекциячилар олма, нок, беҳи, гилос, узумнинг янги серҳосил навларини яратдилар. Ҳозирнинг ўзида 200 га яқин шафтоли нави бор. 1963 йилга бориб институт ходимлари, филналнинг салкам 35 йиллик ишн натижасида 168 хил узумдан иборат жуда бой коллекция тўпладилар. 1963 йилда колхоз ва совхозларга 220 минг кўчат етказиб берилди. Булар ҳосилдорлик ва мевасининг сифати жиҳатидан илгари кенг тарқалган мевали ўсимликлардан юқори туради. Эрфурт шаҳрида бўлган Халқаро кўрғазмада олинган 4 та олтин медаль янги хил меваларнинг сифати аъло эканлигидан далолат бериб туради. «Каттақўрғон» ва «Бедока» узумларининг навини чатиштириш йўли билан олинган янги уруғсиз узум сортининг допаси кишмишдан 5—6 марта каттадир. Халқ хўжалиги ютуқлари виставкасида бу узум олий баҳо — 10 балл олди.

Филнал ходимлари яна 6 хил янги тезпишар, серҳосил олма навларини етиштирдилар. Бу олмаларнинг меваси жуда ҳам хуштаъмдир. «Зарафшон розовка», «Саратон», «Афросиё», «Регистон», «Пушти кальвил» навлари давлат синови учун қабул қилинди. Филиал ходимлари ўз оталиғидаги К. Маркс номли колхознинг 10 гектар ерига беҳи экиб бердилар. 1961 йилда 60 тоннадан ортиқ беҳи, ҳар бир гектаридан 1500 сўм даромад олинди. Колхозчилар беҳизорни 100 гектарга кенгайтиришга қарор қилдилар.

1965 йилда филиал энтомологи Б. В. Романович Самарқанд районидаги «Москва» колхозида боғ ва мевазорларга янги кимёвий препарат — севин препаратини ишлатиш юзасидан биринчи тажриба қилиб кўрди. Бу тажриба яхши натижа берди. 1967 йилда Бухоро ва Самарқанд областларидаги ўсимликларни сақлаш станцияси 4,5 минг гектар ердаги боғларга севин препаратини ишлатди. Бу препарат ДДТ препаратидан икки барабар кўпроқ таъсир қилди.

Уноби етиштириш юзасидан унумли ишлар давом этдирилмоқда. Бу ишларни Р. Иванова раҳбарлиги остида субтропик

ўсимликлар сектори олиб бормоқда. Ун йилдан буён олиб борилаётган текшириш ишлари унинг саккиз навидан учтасини Ўзбекистонда ўстириш мумкинлигини тасдиқлади. Самарқанд область Самарқанд районидаги 5-совхозда дастлабки бир гектар ерга уноби экилди.

Селекция секторининг мудир А. К. Павлов нокларнинг 30 йил мобайнидаги ҳосилдорлигини таҳлил қилиб чиқди. Нокларнинг «бере Омонли» нави ҳар бир гектар ердан ўрта ҳисобда 173 центнердан ҳосил берди. «Виндзор», «кюре» навлари ҳам серҳосил навлардандир. Ҳолбуки, «деканка дю Комис», «Маргарита Марилья», «бере Арданпон» навларининг ҳосили гектарига 20—60 центнердандир. 1967 йилда А. К. Павлов икки хил беҳи навлари устида кўп йиллардан буён олиб бораётган селекция ишларини тугатди. Филиал у етиштирган 2-юмшоқ навли беҳини давлат синовига топширди.

Меваларни дастлабки ишловдан ўтказиш бўлими В. В. Хлюпов раҳбарлиги остида узумни ҳўл ҳолида сульфитация қилиш — қуритиш усулини ишлаб чиқди. Бу янги усул узумни майнз қилиш олдидан унга ишлов бериш вақтини 25—30 марта камайтиради. Бу усул билан ишланганда кишмишнинг кўриниши ҳам бутунлай ўзгаради — сапсариқ олтиндай товланади. Филиал олимлари ток ва мевали дарахтларни парвариш қилиш, агротехника методларини такомиллаштиришни давом эттирмоқдалар. Институт илмий ходимлари етиштирган ва аниқлаган узумнинг янги навлари амалда кенг жорий қилинди. Филиал ходимлари ишда эришган муваффақиятлари учун Германия Демократик Республикасида ўтказилган халқаро кўргазмаларнинг 4 та олтин, 2 та кумуш, 2 та бронза, шунингдек, халқ хўжалиги ютуқлари кўргазмасининг 40 га яқин медаллари билан мукофотландилар.

Микробиология кафедрасининг доценти Б. Д. Тўлабоев минерал ўғитлар ишлатилиши муносабати билан ўтлоқ-ботқоқ ерларда фосфобактерининг қандай натижалар беришини текшириб ўрганмоқда. Иштихон районидаги К. Маркс, Пастдарғом районидаги М. И. Калинин номли колхозларда ва «Даҳбет» совхозида синовдан ўтказилган янги препарат фосфор-бактерияли маҳаллий штаммлар ишлатилганда пахта ҳосили ҳар бир гектар ердан 2—4 центнер ошишини кўрсатди.

Институт илмий ходимлари Зарафшон водийси учун янги серҳосил картошка навлари етиштирдилар, шунингдек, ғўза ва бошқа ўсимликлар учун хавфли зараркунанда — кўсак қуртига қарши сερнатижа кураш чораларини белгилаб чиқдилар. Эртароқ боқилиб, сифатли ва тарози босадиган пилла берадиган серҳосил, оқ пилла қуртлари етиштирдилар.

Областадаги чорва хўжаликларида профессор А. Аҳмедовнинг тавсияси билан ёш чорва молларини парвариш қилишда поливитаминли антибиотик препарат — витобиомицин кенг

татбиқ қилина бошланди. Бу препарат чорва молларини касалликдан сақлайди. Профессор Н. В. Баданин ва доцент И. Х. Эргашев майда чорва молларини даволаш методикасини ишлаб чиқдилар. Бу методика чорва молларини паразитар касалликлардан ва ёппасига нобуд бўлишдан сақлайди. Доцент Х. З. Иброҳимов таклиф қилган мол боқиш ва емхашакдан заҳарланишнинг олдини олиш методлари қишлоқ хўжалик молларининг маҳсулдорлигини оширишга имкон беради.

Самарқанд қишлоқ хўжалик институтининг илмий-педагоглар коллективи оталиқ ишларини олиб бормоқдалар. Бу институт олимлари областдаги колхозларда ветеринария врачлари, фельдшерлари, зоотехниклари, агрокимё лабораториялари ва ўсимликларни ҳимоя қилиш агрономларининг малакаларини ошириш юзасидан семинар ва курслар ўтказдилар.

Баҳорикор деҳқончилик институти баҳори экин экиш агротехникасини такомиллаш юзасидан катта ишлар олиб бормоқда, ўзининг илмий ютуқларини ғаллакор колхоз ва совхозларнинг амалий ишларига татбиқ қилмоқда.

Қорақўлчилик институтининг тадқиқотчилик ишлари муҳим халқ хўжалик аҳамиятига эгадир. Институтнинг бутун илмий-амалий ишлари Ўзбекистон ва Қозоғистондаги йирик қорақўлчилик хўжаликларига амалга оширилиб келди, улар базасида 24 проблема-тематик топшириқлар ишлаб чиқилди. Институт олимларидан А. С. Краснополина, Г. А. Сергеева, З. Ш. Шамсидинов, П. В. Арабов, М. А. Зокиров ва бошқалар ўтлоқлардан фойдаланиш, уларни яхшилаш системаларини ишлаб чиқишда, селекция-зотдорлик ишларини йўлга қўйишда кўп меҳнат сарфладилар.

Қорақўл қўйларининг сонини ошириш мақсадида қўйларни сунъий урчитиш методи ишланиб, амалда жорий қилинди. Бу нарсга қорақўл қўйлари боқиладиган зоналарни қисқа муддат ичида кенгайтиришга, уларнинг сонини беш мартадан зиёд оширишга имкон берди.

Институт олимларининг ғайрат ва шижоатлари билан қорақўл қўйларини янги, ажойиб туслар ва барра хиллари билан бойитишга муваффақ бўлинди. Кейинги 10 йил ичида «Нурота» давлат зотдор қўйлар заводида жуда қимматбаҳо «сур» рангли қорақўл қўйлари янгидан вужудга келтирилди, оқ қорақўл тери олиш методлари ишлаб чиқилди. Халқаро бозор учун қимматбаҳо маҳсулот ҳисобланган силлиқ ва ингичка қиррали қорақўл хиллари етиштира бошланди.

Янги қорақўл стандартини тамомига етказиш устидаги ишлар институтнинг илмий ишлаб чиқариш фаолиятидаги муҳим қисмидир, бу янги қорақўл стандарти СССР Министрлар Совети қошидаги Стандартлар комитети томонидан қабул этилиб, 1959 йилдан амалда жорий қилинган.

1958 йилдан бошлаб қоракўлчилик институтида аспирантура орқали илмий кадрлар тайёрлаш жорий қилинди. Агар 1959 йилда институтда 12 аспирант бўлган бўлса, 1961 йилда 24 тага етди, улар асосан ерли миллат кишилариidir.

Институт жуда кўп асарлар нашр этди: 1959 йилда умумий ҳажми 58 босма листдан иборат илмий ва илмий-оммабоп китоблар, 1960 йилда Самарқандда бўлиб ўтган Бутуниттифоқ қоракўлчилик координация кенгашининг материаллари, шунингдек, институтнинг 60 босма листдан иборат айрим асарлари босилиб чиқди. Икки жилдлик (45 босма листлик) 27 илмий ишдан иборат илмий асарлар тўплами нашр қилинди. 1961 йилда эса 10-жилди босилиб чиқди, унда 30 га яқин илмий мақолалар босилган.

Самарқанд олимларининг дала ҳосиллини ва чорвачиликнинг маҳсулдорлигини оширишни таъминловчи асарларини кенг жамоатчилик тан олиб, тақдирлади. СамДУ биология факультети илмий коллективининг ишлари СССР халқ хўжалигининг ютуқлари выставкасида II даражали диплом билан тақдирланди. Профессорлардан Л. Н. Лапин, И. С. Куклес, М. М. Мўминов, В. А. Абдуллаев, доцентлардан С. С. Абаева, Н. А. Амирхонова, М. И. Икромов, Ц. Б. Бронштейнлар кумуш ва бронза медаллар билан мукофотландилар.

Самарқанд медицина институтининг хирургия клиникасида 1954 йилдан профессор Ф. М. Голуб раҳбарлиги остида синган суякларни даволашнинг янги усули жорий қилинди. Бу усулни ҳатто район касалхонаси шаронтида ҳам қўллаш мумкин. Шунингдек, янги усул касалларнинг тезда соғайиб кетишига имкон беради.

1959 йилда Самарқанд медицина институтида 2 докторлик ва 14 кандидатлик диссертациялари ҳимоя қилинган бўлса, 1960 йилдан 1963 йилгача 3 докторлик ва 28 кандидатлик диссертациялари ҳимоя қилинди. Самарқанд медицина институтида жуда кўп илмий ходимлар бўлиб, улар медицина илмий-тадқиқот ишларига ўзларининг катта ҳиссаларини қўшмоқдалар. Институт очилгандан буён ўтган йиллар ичида 23 фан доктори ва 170 дан ортиқ фан кандидатлари етишди. Институтда 50 дан ортиқ хотин-қизлар фан кандидати бўлдилар, улардан кўплари ерли миллат хотин-қизларидир.

1959 йилда 97 иш эълон қилинди, 1962—1964 йилларда эса 7 жилдлик илмий асарлар нашр этилди. Агар институт очилган вақтдан то 1963 йилгача 20 жилдлик илмий асарлар тўплами, 1000 дан ортиқ мақола ва 15 монография нашр қилинган бўлса, 1966 йилгача 35 жилдлик илмий асарлар тўплами ва 27 монография нашр қилинди. 1964 йилнинг ўзидаёқ марказий ва республика журналларида 250 дан ортиқ илмий мақолалар эълон қилинди.

Самарқанддаги 1-юқумли касалликлар клиника касалхонасининг ходимлари юқумли касалликларга қарши курашда ўзларининг қишлоқлардаги ҳамкасабаларига ёрдам бериб турдилар. Врачлар профилактика чораларини кўриш билан бирга аҳоли ўртасида санитария-гигиена пропагандалари ҳам олиб бордилар. 1961 йилнинг ўзида улар 230 лекция ўқидилар. Касалхона ходимлари пахта терими даврида колхоз ва совхозларга бориб, дала шийпонларида аптечкалар, бригада-ларда тиббий постлар ташкил қилдилар. Қишлоқ меҳнаткаш-ларига тиббий ёрдам бериш учун врачлардан Сайфуллина, Ражабов, Григорьян, Йўлдошев ва бошқалар тез-тез қишлоқ-ларга бориб турдилар.

Самарқанддаги Л. М. Исаев номидаги Ўзбекистон Илмий-текшириш медицина паразитологияси ва гельминтологияси ин-ститути самарали ишлар қилмоқда. Институтда лейшманиоз, гельминт ва бошқа касалликларга қарши кураш проблемалари устида тадқиқот ишлари олиб борилади. Институт ишларининг тематикаси Ўзбекистондаги соғлиқни сақлаш вазифалари билан боғланган бўлиб, аҳолининг ҳаётий манфаатларига мосдир. Институт бир қанча юқумли касалликларни тугатиш юзасидан тегишли чоралар, тавсиялар ишлаб чиқиш билан бирга жойлардаги ишларга ҳам бевосита раҳбарлик қиладди. Сурхондарё, Қашқадарё ва Бухоро областларида безгак, тери, лейшманиоз касалликларининг манбалари тугатилганлиги бунинг далилидир.

Институт ходимлари шаҳардагина эмас, шу билан бирга қишлоқларда ҳам санитария-оқартув ишлари олиб бордилар, юзлаб лекциялар ўқиб, суҳбатлар ўтказдилар.

Самарқанддаги олий ўқув юртлари ижтимоий кафедралари илмий ходимларининг асосий вазифаси Ўзбекистонда ва Самарқанд областида Улуғ Октябрь социалистик революцияси тарихининг масалаларини, Ўзбекистон халқларининг иқтисодий ва маданий-сиёсий тараққиёти учун революциянинг ҳал қилувчи аҳамияти масалаларини ишлаб чиқишдан иборатдир.

СамДУ КПСС тарихи кафедрасининг аъзолари «Ўзбекистон индустриалаш ва қишлоқ хўжалигини коллективлаштириш даврида», «Ўзбекистон коммунистлари пахтачиликни ва ирригация-қурилишларини ривожлантириш учун курашда», «Ўзбекистон коммунистик партияси меҳнаткашлар оммасига атеистик тарбия бериш учун курашда» ва шу каби масалалар устида ишламоқдалар. 1959 йилдан кейин ижтимоий фан кафедраларида илмий ишлар яхши йўлга қўйилди. Илмий-текшириш ишларининг планлари партия XXIII съезди ва КПСС Марказий Комитетининг ундан кейинги пленумлари қарори асосида қайтадан қараб чиқилди.

География кафедрасининг аъзолари табиий бойликлардан комплекс фойдаланиш учун табиатни ўзгартириш проблема-

ларини ўрганмоқдалар. 1966 йилда Ўзбекистон ССР «Фан» нашриёти Самарқанд географлари томонидан тайёрланган «Ўзбекистоннинг физик географиясига оид материаллар», «Ўзбекистон ландшафтлари», «Ўзбекистонни табиат жиҳатдан районларга бўлиш масалалари» деган уч тўпламни нашр қилди.

СамДУ филология факультетининг профессор ва ўқитувчилари тилшунослик ва адабиёт тарихига оид актуал проблемалар устида самарали иш олиб бормоқдалар. Бадий мерос ва ўзбек совет поэзиясидаги новаторлик проблемалари, социалистик реализм назарияси, рус ва ўзбек тиллари назарияси ва тарихий проблемаларини текширмоқдалар.

Илмий кадрлар тайёрлашда Самарқанд олий ўқув юр்தларининг ишлари анча яхшиланди. 1959 йилда СамДУ да 3 фан доктори ва 17 фан кандидати унвонлари берилди. 1966 йили университетда 17 кандидатлик диссертацияси ёқланган бўлса, 1967 йилда 20 дан ортиқ кандидатлик ва бир докторлик диссертацияси ёқланди.

СамДУда ўзбек тилида дарслик ва қўлланмалар тузиш юзасидан самарали ишлар олиб борилмоқда. 1959—1965 йилларда физика-геометрия, ўзбек тили ва адабиётидан 7 дарслик ва қўлланма нашр қилинди.

Самарқанддаги олий ўқув юр்தлари ва илмий-текшириш институтларининг ролини ошаётганлигини шу муассасалар ташкил қилаётган республика ва иттифоқ миқёсидаги сессия ва конференциялардан ҳам кўриш мумкин. Масалан, 1959 йилда фразеология юзасидан Бутуниттифоқ илмий конференцияси ўтказилди. 1960 йилда Бутуниттифоқ фитогелминтологлар кенгаши ўтказилиб, унда Москва, Ленинград, 14 иттифоқчи республика ва халқ демократияси мамлакатларининг кўзга кўринган мутахассислари қатнашдилар. 1962 йилда Самарқандда I карст конференцияси, 1964 йил СамДУ да республика ва иттифоқ аҳамиятига эга бўлган 5 илмий конференция ва кенгаш, 1965 йилда тилшунослик, физика, математика, биология, география ва ижтимоий фанларга бағишланган олий ўқув юр்தлараро бир неча илмий конференциялар ўтказилди.

1966 йилда Самарқандда 3 та Бутуниттифоқ илмий конференциялари бўлиб, уларда СамДУ нинг ўзидан 40 дан кўпроқ киши доклад қилди. Самарқанд медицина институтининг олимлари мамлакатдаги бошқа олий ўқув юр்தлари ва илмий-текшириш муассасалари билан ҳам яқин алоқада бўлиб турадилар. Улар 1962 йилдаги медикларнинг съезд ва конференцияларида 111 га яқин илмий доклад қилдилар.

Самарқанд кооператив институтининг илмий ходимлари марказий шаҳарларда — Москва, Ленинград, Киев ва Львовда бўлган илмий конференцияларда иштирок этдилар.

Студентларни илмий-текшириш ишларига қатнаштириш юқори малакали мутахассислар тайёрлашда муҳим роль ўй-

нади. Самарқанд олий ўқув юртлари кафедралари қошида студентларнинг илмий тўғараклари ишлаб турди. 1958—59 ўқув йилида 40 га яқин илмий тўғарақларда 900 дан ортиқ студент актив иш олиб борди.

Самарқанд олий ўқув юртларида студентлар ишлаётган темаларнинг актуаллиги ошганлигини, шунингдек, экспериментал текширишларнинг сони ортиб бораётганлигини кўрсатиб ўтиш лозим. СамМИ кафедралари қошидаги студентлар илмий тўғарақларининг ишлари жонланди: 1958—59 ўқув йилида 30 кафедра қошида илмий тўғарақлар ишлаб, уларда 360 киши шугулланган бўлса, 1965 йилда 500 киши шугулланди. Кооператив институт кафедралари қошида ҳар йили 16—17 илмий тўғарақ ишлаб, уларда 600 дан ортиқ студент шугулланади. 1967 йилда институт илмий конференциясининг 8 секциясида 100 дан ортиқ доклад тингланди. Студентлар илмий конференцияларини ўтказиб туриш Самарқанд олий ўқув юртлари учун анъана бўлиб қолди.

Совет фани жамиятнинг бевосита ишлаб чиқарувчи кучига айланиб бормоқда. Самарқанд олимлари бу самарали жараёнга ўзларининг муносиб ҳиссаларини қўшмоқдалар.

Самарқанд ҳақли ўлароқ республиканинг иккинчи йирик маданий маркази ҳисобланади.

Кейинги ўн йил ичида шаҳар маданияти янада юксалди. Бунга жамоатчилик, маданият ва санъат арбобларининг меҳнаткашларни мафкуравий ва эстетик жиҳатдан тарбиялаш ишларини яхшилаш ва Самарқанддаги ижодий коллективларнинг бадий савиясини ошириш борасида муттасил олиб бораётган ишлари ёрдамлашмоқда.

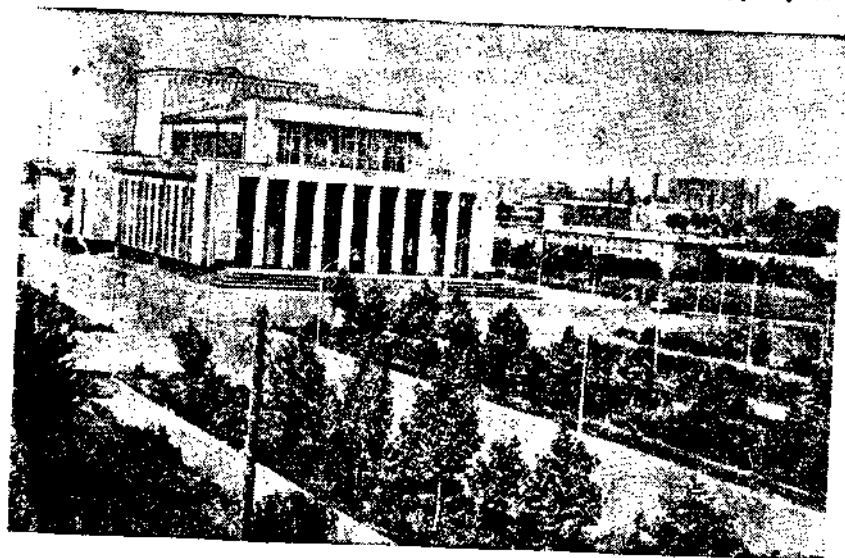
Ўзбек драма театрининг ажойиб коллективи жаҳон классик ва совет драматургиясининг бойликларини ўзлаштиришда янги қадам босди. Театрда Шекспир ва Фигейредо, Ҳамза ва Яшин ҳамда маҳаллий авторларнинг пьесалари қўйилмоқда.

Рус драма театри репертуарида ҳам рус ва жаҳон классик драматургияси ва ҳозирги замон санъаткорлари: Лопе де Веганинг «Айёр маъшуқа», Шиллернинг «Макр ва муҳаббат», Островскийнинг «Момақалдиқ», шунингдек, Эдуардо де Филиппо, К. Симонов, В. Розов ва бошқаларнинг пьесалари қўйилмоқда. Республика халқ артисти Г. А. Алябьев театрда кўп йиллар бош режиссёрлик қилиб келди. Халқ артисти Н. И. Мартинов, хизмат кўрсатган артист Е. И. Соколова, И. Д. Балаев, Е. И. Сергеевалар томошабинларнинг ҳурмати-га сазовор бўлдилар.

Самарқанд опера театрининг очилиши шаҳар маданий ҳаётида катта воқеа бўлди. Самарқанд опера ва балет театрини ташкил қилишда театрининг бадий раҳбари ва бош дирижёри, СССР халқ артисти, Давлат муко-

фоти лауреати профессор Мухтор Ашрафий, дирижёр Ғ. Тўла-
ганов, бош хормейстер Б. Қомилов, бош режиссёр Л. Ғ. Мей-
сель, бош балетмейстер Ғ. Дўсматов, бош рассом М. Йўлдо-
шев, шунингдек, солистлардан А. Эргашев, Н. Шарипов,
М. Хўжаева, З. Илёсова, Б. Нуриддинов, Ғ. Абрамов, Л. Кур-
батова, С. Муҳиддинов ва бошқалар муҳим роль ўйнадилар.

Еш коллектив томонидан сахнага қўйилган Асафьевнинг
«Боқчасарой фонтани», Пуччинининг «Чио-чио-сан», Вердининг
«Травната», Баласанянининг «Лайли ва Мажнун», Бобоевнинг
«Ҳамза» ва бошқа опералар томошабинларга манзур бўлди.

Самарқанд опера театри.

Шаҳардаги 34 маданият уйи ва клублар, 41 қизил бурчак-
лар ҳар томонлама маданий-маориф ишларини олиб бормоқ-
далар. Маданий-маориф ишларини олиб боришда В. И. Ленин
номидаги темир йўлчилар клуби, суперфосфат заводининг
маданият саройи, ёшлар маданият уйи, «Красний двигатель»
ва «Кинап» заводларининг клублари, ўқитувчилар уйи ва
бошқалар ҳаммадан кўп шухрат қозондилар. Бу ерларда ян-
ги совет байрамлари, урф-одатлари, гражданлик маросимла-
рини пропаганда ва жорий қилишга катта эътибор берилади.

Бадий ҳаваскорлик ишлари кенг қулоч ёйди. 1967 йилги
шаҳар фестивалида 300 дан ортиқ бадий ҳаваскорлар кол-
лективи қатнашди. 1 ва 3-маданият уйларида болалар музика
студиялари ишлаб турди. Улар бу студияларда баян, аккарде-
он ва фортепиано чалишга ўрганадилар.

Шаҳарда 104 оммавий, илмий ва техника кутубхоналари бўлиб, уларда бир миллион жилддан кўпроқ китоб бор. Агар 1959 йилда шаҳар аҳолисининг 15,3 минг радиоприёмниги ва бор-йўғи бир неча ўилаб телевизорлари бўлган бўлса, 1966 йилга келиб радиоприёмниклар сони 16,5 мингга етди, телевизорлар сони 2 мингдан ошди. Бу эса шаҳарликларнинг маданий савияси ўсганлигини кўрсатувчи муҳим далилдир.

1960—1964 йиллар Самарқандда 500 кишилик кенг экранли кинотеатр, иккита болалар кинотеатри солинди. 1966 йилда шаҳарда ишлаб турган киноустановакалар сони 46 га етди.

Шаҳар музейлари билим тарқатиш, меҳнаткашларни коммунистик руҳда тарбиялаш юзасидан ҳар томонлама иш олиб бормоқда. 1966 йилда Самарқанд республика музейи фондларида 100 мингдан ортиқ экспонат бор эди. Музейнинг икки бўлими, Улугбек мемориал музейи ва Шоҳи Зинда ансамбли ҳузурида атеистик музей ташкил қилинди. Музейнинг 17 илмий ходими унинг экспозицияларини кенгайтириш ва тўлдириш билан шуғулланмоқда. 1966 йилнинг ўзидаёқ бу музей экспозициялари билан минглаб одамлар танишиб чиқди.

Самарқанд адабиётчиларининг фаолиятида кўзга кўринарли ижодий ютуқлар қўлга киритилди. Кейинги йилларда маҳаллий авторлардан С. Исмоилзоданинг «Ҳаёт машъали», Р. Орифжонованинг «Она ҳукми», Р. Муқимовнинг «Вафо», Я. Ҳудойқуловнинг «Дугоналар», «Ғийбатчи», Г. Алябьевнинг «Қалб исёни» номли драма асарлари сахнага қўйилди.

Проза, публицистика соҳасида Б. Даминов, М. Наврўзов, М. Нажмиддинов, А. Мухторов, Х. Ҳамидов, А. Танхельсон, Р. Ўктамов, А. Жавлонов, М. Нуриддинов сингари журналистлар самарали меҳнат қилмоқдалар. Улар ҳикоя ва очеркларинда замондошларимиз — шаҳар ва қишлоқ меҳнаткашларининг ҳаётини, уларнинг Ватан бахт-саодати йўлидаги фидокорона меҳнатларини чуқур акс эттиришга интилоқдалар.

Самарқанд рассомларининг фаолияти жонланди, улар совет кишиларининг кўп томонлама ҳаётини янада тўлароқ ва ёрқинроқ акс эттирмоқдалар, омма билан алоқани тобора мустаҳкамламоқдалар. Самарқанд рассомлари 70 дан кўпроқ асарларини колхозчиларга ҳадя қилдилар. Самарқанддаги рассомлар, графиклар, ҳайкалтарошлар, амалий санъат усталарининг асарлари (масалан, Давлат мукофоти лауреати Чингиз Аҳмаровнинг чизган суратлари) Бутуниттифоқ ва чет эл — Арабистон, Афғонистон, Чехословакия кўргазмаларида бир неча марта намойиш қилинди.

Самарқандда революциядан илгари кўп дегадда 2 минг нусхадан чиқарилиб келган биттаю-битта газета бўлган бўлса, 1967 юбилей йилида газеталар сони 24 га, уларнинг тиражи 130 минг нусхага етди.

Самарқанд шаҳар спорт ташкилоти йилдан-йилга ўз ишини такомиллаштириб, 1967 юбилей йилида яхши натижаларга эришди. Физкультурачилар армияси 55 минг кишига етди. Унинг сафларида 40 дан ошиқ СССР спорт мастерлари бор.

КПСС Программасида кўрсатиб ўтилганидек, коммунистик жамият қуриш даврида маданий тараққиёт буюк маданий революциянинг тўғалловчи босқичи бўлади. Бу босқичда

„Ленин йўли“ газетасининг юбилей сонни, 1967 йил.

коммунизмнинг ғалабаси учун ҳамма зарур идеологик ва маданий шарт-шароитлар яратилиши таъминланади. Совет халқи ўзининг дунёда энг қудратли ва илғор социалистик маданиятини ривожлантириб, буюк, жаҳоншумул-тарихий аҳамиятга эга бўлган ишини тамомига етказди.

50 йил ичида совет халқи ғоят катта тарихий йўлни босиб ўтди. КПСС Марказий Комитетининг «Буюк Октябрь социалистик революциясининг 50 йиллигига тайёрланиш ҳақида» чиқарган қарорида кўрсатиб ўтилганидай, «бу йўл феодал-капиталистик тузумдан туб социалистик ўзгаришларга...»

техника-иқтисодий жиҳатдан қолоқликдан ҳозирги замон индустриясига ва машиналаштирилган коллектив қишлоқ хўжалигига, саводсизликдан халқ маорифи, фани ва маданиятининг исли кўрилмаган даражада ўсишига ўтиш йўлидир».

Ўзбекистонда, шу жумладан, Самарқандда Совет ҳокимияти йиллари ичида саводсизлик тамоман тугатилди, кўпдан-кўп мактаблар, техникумлар, билим юртлари, олий ўқув юртлари, илмий текшириш институтлари ва сиёсий-оқартув муассасалари вужудга келтирилди.

„Ленинский путь“ газетаси, 1968 йил.

Самарқанд ўзининг 2500 йиллигини маданият ва маорифнинг ҳамма соҳаларида янги ютуқлар билан кутиб олади.

1969 йил 30—31 январда бўлиб ўтган, Ўзбекистон Фанлар академияси ва А. Навоий номли Самарқанд Давлат университетининг бирлашган илмий сессияси юбиляр шаҳарнинг ма-на шу тарихий санасига бағишланди. Унда Тошкент, Самарқанд, Душанба, Ленинград ва Киев шаҳарларининг олимлари ҳамда олий ўқув юртларининг хизматчилари қатнашдилар.

Сессия программаси шаҳар ҳаётининг қадимги замондан ҳозирги кунгача турли аспектини ўзига қамраб олувчи кўп қиррали проблемаларнинг кўрилиши билан ажралиб турди.

Сессияда республиканинг кўзга кўринган олимларидан Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг президенти О. С. Содиқов, вице-президент И. М. Мўминов, академиклар:

Самарқанднинг 2500 йиллигига бағишланган илмий сессия (1969 йил 30 январь)

Т. Н. Қори-Ниёзий ва Я. Ғ. Ғуломов, мухбир аъзолари: Ғ. А. Пугаченкова, С. Қ. Зиёдуллаев, Р. Ҳ. Аминова, тарих фанлари докторлари: Б. В. Лунин, Х. Ш. Иноятов ва бошқалар сўзга чиқдилар. Сессия мажлисларида Самарқанднинг археология ва тарихий архитектурасини ўрганишдаги асосий этаплар тасвирлаб берилди. Самарқанднинг ўрта аср ва қадимий маданияти масалалари ёритилди. Самарқанддаги революцион ҳаракат, совет ҳокимиятининг ўрнатилиши ва мустақамланиши, шаҳарнинг социалистик қайта қурилиши, унинг иқтисодий ва маданий ривожланишига доир докладлар зўр қизиқиш уйғотди.

Илмий сессиянинг ўтказилиши бутун республика ва шаҳар маданий ҳаётида муҳим воқеа бўлди.

4. ЎЗБЕКИСТОНДА МАРКСЧА-ЛЕНИНЧА ФИЛОСОФИЯНИ ПРОПАГАНДА ҚИЛИШДА САМАРҚАНДЛИК ОЛИМЛАРНИНГ РОЛИ

Улуғ Октябрь социалистик революцияси, Совет ҳокимиятининг барпо этилиши ва мустақамланиши, синфий ва миллий зулмининг тугатилиши, СССР халқларининг тенглиги ва дўстлиги идеологиясининг амалга оширилиши чор Россиясининг собиқ мустамлакалари меҳнаткашларининг фан ва маданиятни ривожлантиришда актив қатнашишлари учун ҳамма имкониятларни яратиб берди. Бунинг ёрқин далилларида бири республика олимларининг совет фалсафа фикрини ривожлантиришга қўшган ҳиссасидир.

Бутун мамлакатда бўлгани сингари, Совет Ўзбекистониди ҳам фалсафа фани ўз тараққиётининг ҳамма босқичларида социалистик қурилиш практикаси, маданият ва фаннинг ривожланиши билан яқин боғлангани ҳолда ишланиб, ривожланиб ва бойиб келди, оммани марксизм-ленинизм, пролетар интернационализм, шунингдек, буржуа идеологиясига, феодал-капиталистик ўтмишнинг кишилар онгидаги қолдиқларига қарши аёвсиз кураш олиб бориш руҳида тарбиялашга актив ёрдамлашиб келди.

Ўрта Осиё Коммунистик Университети (САКУ) профессорлари, ўқитувчи ва студентлари аҳоли ўртасида марксча-ленинча дунёқарашни пропаганда қилишда муҳим роль ўйнадилар. Улар марксча-ленинча фалсафадан китоблар, брошюра-лар, мақолалар ёздилар, лекциялар ўқидилар, докладлар қилдилар ва ҳоказо. Марксча фалсафани пропаганда қилишда совет-партия мактабларининг роли катта. Уларнинг программасида сиёсий иқтисод, диалектик-тарихий материализм ва бошқа ижтимоий фанларни ўрганиш назарда тутилган.

Марксист философлар идеалистларга, дин ҳомийларига қарши чиқиб, оммага табиат ва жамиятнинг ривожланиш қо-

нунларини, одамнинг келиб чиқиши ва ривожланишини тушунтириб бордилар. Фалсафанинг асосий масаласи — тафаккурнинг борлиққа муносабати масаласини ёритишга, материалистик ва идеалистик оқимларнинг моҳиятини очиб кўрсатиш ва ҳоказоларга алоҳида эътибор берилди.

Марксистик фалсафа намояндалари материя ҳақида, одамнинг атроф муҳитини билиш мумкинлиги ҳақида гапирганларида, бизнинг онгимиз киши онгидан мустақил мавжуд бўлган ташқи дунёнинг инъикоси эканлигини, материясиз онгнинг бўлиши мумкин эмаслигини таъкидладилар.

Диалектик ва тарихий материализм масалалари юзасидан матбуотда эълон қилинган мақолалар илмий социализмга ёт идеяларни фожия қилишда, Ўзбекистонда марксча-ленинча фалсафани ўрганиш ва пропаганда қилишда катта роль ўйнади. Бундай асарларнинг асосий темаси ишчилар синфининг илғор отряди бўлган пролетар партияси, формацияларнинг алмашиши, жамиятнинг иқтисодий базиси ва устқурмаси ҳамда уларнинг бир-бирига таъсири ва ҳоказолар ҳақидаги марксча-ленинча таълимот эди.

Буюк Октябрь социалистик революциясининг ғалабаси ўтмиш маданий меросини ҳар томонлама ўрганиш учун имкониятлар яратиб берди. Шу муносабат билан республика философлари олдида янги вазифалар қўндаланг қўйилди. Бу вазифалар буюк ўрта аср мутафаккирларининг ижодий меросини чуқур ва ҳар тарафлама ўрганиш ва Ўрта Осиё халқларининг ижтимоий-фалсафий тафаккур тарихини марксча-ленинча позицияда туриб ишлаб чиқишдан иборат эди.

Ўзбекистоннинг иқтисодий ва маданий қолоқлигини тугатиш, республиканинг бутун ҳаётини социалистик негизда қайта қуриш шартларидан бири дин ва диний дунёқарашга қарши қатъий кураш олиб боришдир. Шу сабабдан қаттиқ туриб кундалик илмий ва атеистик пропаганда олиб бориш Коммунистик партиянинг энг муҳим идеологик вазифаларидан бири эди.

РКП(б) XII съездидаёқ, турли халқларнинг конкрет тарихий тараққиёт шароитларидан келиб чиқадиган хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда, диний хурофотларни тугатишнинг усул ва йўлларининг мунтазам системасини ишлаб чиқиш зарур деб ҳисобланган эди.

Ўзбекистон К(б)П нинг I съезди ҳам (1925 йил февраль) ўз навбатида, республикада динга қарши пропаганда ишлари табиий-илмий билимларни кенг тарқатиш замнида ташкил этилиши лозим, деб кўрсатиб ўтганди.

Диний таассубларга қарши курашда турли форма ва методлар қўлланди. Бу соҳада энг сернатижа тадбирлардан бири 1925 йилда Самарқандда «Худосизлар союзи»нинг, Тош-

кент, Қўқон, Бухоро ва бошқа жойларда унинг шуъбаларининг тузилиши эди.

Динга қарши курашда совет матбуоти ҳам катта роль ўйнади. 1928 йил январдан Самарқандда чиқа бошлаган «Худосизлар» журнали реакцион руҳонийларга қарши актив кураш олиб борди. Уша йиллари ўзбек тилида ёзилган атеизмга оид асарлар дастлаб мана шу «Худосизлар» журнали саҳифаларида босилганди. Абдулҳайининг «Динга ҳужум», Ҳоди Файзийнинг «Рўза», Мустақайнинг «Дин буржуазияга хизмат қилади», М. Ҳакимовнинг «Қуръон», Н. Қодировнинг «Худосизлар союзининг мақсади ва вазифалари» каби мақолалари мана шу журнал саҳифаларида ёритилди. Бу мақолаларда диннинг синфий моҳияти таҳлил қилинди, меҳнаткашларни зулмат ва нодонликда сақлаб келаётган эшон, мулла ва бошқа руҳонийларнинг ҳийла-найранг ва риекорликлари фош этилди.

20-йилларнинг охирида мамлакатни социалистик индустрилаштириш, қишлоқ хўжалигини коллективлаштириш ва маданий инқилоб учун бутун фронт бўйлаб кураш олиб борилди.

Коммунистик партиянинг бош йўлига троцкийчилар, ўнг оппортунист ва миллатчи-огмачилар қарши чиқди. Фалсафа соҳасида улар икки оқим — механицизм ва меньшевиклик идеализмидан иборат эди. Улар ленинча партиявий принципни инкор қилиб, уни бузиб кўрсатмоқчи, диалектик материализмни ривожлантиришда ленинча фалсафа меросининг буюк аҳамиятини инкор қилмоқчи бўлдилар. Марксистик фалсафани ривожлантиришда ленинча босқичнинг бундай инкор қилинишига Коммунистик партия қаттиқ зарба берди ва В. И. Лениннинг «Материализм ва эмпириокритицизм», «Жанговар материализмнинг аҳамияти ҳақида», «Фалсафа дафтарлари» ва шу каби фалсафий асарларини ҳар томонлама чуқур ўрганиш ва пропаганда қилиш вазифасини ўртага қўйди.

Республика идеология ходимларига Ленин меросларини баҳолашда ўзбек тилига таржима қилинган таниқли марксист М. И. Гришининг «Марксизм ва ленинизм» (1931), В. В. Адоратскийнинг «Марксизм ва ленинизм нима», «Марксизм-ленинизмнинг назарий негизи ҳақида» (1933) асарлари катта ёрдам кўрсатди.

Илмий билимнинг турли соҳаларида марксизм-ленинизм идеяларини қарор топтириш учун ҳар хил антимарксистик оқимларга қарши курашда, марксча-ленинча фалсафа принципларини пропаганда қилиш ва уларнинг тантана қилиши учун курашда Самарқанд партия ташкилоти ва шаҳар олимлари катта роль ўйнадилар.

Самарқанд олий ўқув юртларида, айниқса, Самарқанд Олий педагогика институтида, кейинроқ Ўзбекистон Давлат

Педагогика академиясида, сўнгра ЎзДУ да марксист-олим кадрлар тайёрлашга алоҳида эътибор берилди. Ўзбекистон ДПА ва ЎзДУ да диалектик ва тарихий материализмдан махсус курслар ўқилди, фалсафа бўйича аспирантура, шунингдек, жанговар материалист-диалектлар Ўрта Осиё жамиятининг секцияси очилди ва у ишлаб турди.

20-йилларнинг охири, 30-йилларнинг бошларида республиканинг йирик шаҳарларида, шу жумладан, Самарқандда назарий фронт ходимларининг кўпдан-кўп йиғилишлари бўлиб, бу йиғилишларда фанда ленинча партиявийлик учун марксизмни бузувчиларга қарши кураш олиб борилди. Марксча-ленинча фалсафанинг муҳим проблемаларини, айниқса, унинг ленинча босқичини чуқур ишлаб чиқиш масаласи ўртага қўйилди.

Шу муносабат билан уларда марксистик фалсафани янада ривожлантиришда В. И. Лениннинг гоят катта роль ўйнаганлигини кўрсатадиган бир қанча мақолалар босиб чиқарилди. Масалан, 1933 йилда ЎзДУ нинг «Ленин байроғи» газетасида босилиб чиққан И. М. Мўминов билан А. Валиевларнинг мақолалари шулар жумласидандир.

Булар ҳаммаси кадрларнинг умумназарий ва фалсафий савияларининг янада ўсишига ёрдамлашди. Марксча-ленинча фалсафани пропаганда қилиш ва кадрлар тайёрлашда САГУ нинг фалсафа, ЎзДУ нинг марксизм-ленинизм кафедраси катта роль ўйнади. Республиканинг марказий шаҳарларида, жумладан, Самарқандда, марксча-ленинча фалсафани пропаганда қилиш ва ўрганишга бағишланган кўпгина адабиётлар нашр қилинди. Бу марксистик адабиёт диалектик ва тарихий материализмни ҳар томонлама чуқур ўрганиш учун курашда муҳим роль ўйнади. Масалан, 30-йилларда Самарқандда, юқорида кўрсатилган марксистик адабиётдан ташқари А. Шуносийнинг «Жон борми?», «Ҳаётнинг келиб чиқиши», Ҳ. Обидовнинг «Ижтимоий форманинг ривожланиш тарихи», А. Ваҳобовнинг «Маркс ва марксизм» ва бошқа кўпгина асарлар нашр этилди.

Шундай қилиб, Ўзбекистондаги фалсафий тафаккурнинг ривожланиш даврини Ленин назарий меросини соф ҳолда сақлаш учун турли оғмачиларга қарши курашда диалектик ва тарихий материализм принципларини қарор топтириш даври деб таърифлаш мумкин.

50-йилларнинг бошида республикада фалсафа соҳасида илмий текшириш ишларининг умумий йўналишлари аниқлана бошланди. Тошкент университетининг марксизм-ленинизм кафедраси билан бир қаторда етакчи кафедра бўлган ЎзДУ марксизм-ленинизм кафедрасининг бош йўналиши Ўзбекистоннинг нокапиталистик йўл билан социализмга ўтишининг баъзи бир проблемаларини, айниқса, Улуғ Ватан уруши йиллари-

да ёрқин ифодаланган пролетар интернационалиزمи ва совет ватанпарварлигининг ғояларини ўрганиш ва улардан назарий хулосалар чиқаришдан иборат бўлган эди. Ўзбекистонда ижтимоий-фалсафий тафаккурнинг илғор намояндаларининг дунёқарашларини марксча-ленинча позициядан туриб ўрганиш катта ўрин олди. Дастлаб бу масалаларга Самарқандда нашр қилинган И. М. Мўминовнинг «Мирза Бедилнинг фалсафий қарашлари» (1946), «Ўзбекистондаги ижтимоий-фалсафий тафаккур тарихига доир» (1949) асарларини кўрсатиш мумкин.

Ўзбекистонда фалсафий мактабнинг қарор топиши, бу соҳада илмий кадрлар тайёрлаш ишларининг кенгайтирилиши академик И. М. Мўминовнинг номи билан боғлиқдир. Р. Қ. Каримов, Ғ. Абдуллаев, А. Ахтамов, В. Талишкин, Я. Ражабов, В. Самишкин ва М. Ҳайруллаевлар ЎзДУ марксизм-ленинизм кафедрасида И. Мўминов раҳбарлиги остида тайёрланган фан кандидатларидир. Уларнинг тадқиқот ишлари Ўзбекистоннинг нокапиталистик йўл билан ривожланиши, фалсафий мерос ва мантиқ проблемаларига бағишланган эди. Бу тадқиқотларнинг асосий натижалари ЎзДУ тўпламларида, илмий журналларда эълон қилинди. ЎзДУ марксизм-ленинизм кафедраси марксча-ленинча фалсафа соҳасида юқори малакали кадрлар тайёрлашда муҳим роль ўйнади, бу кадрлар ҳозирги вақтда республикамизнинг турли шаҳарларида муваффақиятли иш олиб бормоқда.

КПСС нинг XX съезди совет фани, шу жумладан, фалсафанинг янада ривожланишига катта таъсир кўрсатди. КПСС Марказий Комитети ва Совет ҳукуматининг кўрсатмасига мувофиқ ҳамма олий ўқув юртларида диалектик ва тарихий материализм курсининг янгидан жорий қилиниши фалсафий тадқиқотларнинг янада чуқурланиши ва кенгайишига, фалсафий муассасаларнинг кенг ёйилишига, улардаги кадрларнинг сон ва сифат жиҳатдан ўсишига кенг йўл очиб берди.

ЎзДУ да фалсафа кафедраси очилди, шунингдек, КПСС тарихи ва сиёсий иқтисод кафедралари билан бир қаторда Самарқанддаги тўрт олий ўқув юртида фалсафа кафедралари бор, қолган икки олий ўқув юртида марксистик назарияни ўрганиш проблемалари марксизм-ленинизм кафедраларида тўпланган. ЎзДУнинг фалсафа кафедраси қошида философ кадрлар тайёрлайдиган аспирантура бор.

1958 йил май ойида Ўзбекистон ССР Фанлар академияси Фалсафа ва ҳуқуқ институтининг очилиши республика илмий ҳаётида муҳим воқеа бўлди (бу институт 1956 йилдан буён давом этиб келаётган фалсафа ва ҳуқуқ бўлими базасида очилди). Ҳозир бу институтда Алишер Навоий номидаги Самарқанд Давлат университетида таҳсил олган кўпгина илмий кадрлар ишлаб турибди.

Самарқанд олимлари ҳозир фалсафа фанининг Ўзбекистонда социалистик ва коммунистик қурилиш тажрибасидан келиб чиқадиган энг актуал масалаларни илмий ишлаб чиқишда самарали қатнашмоқдалар.

Самарқанд философлари тарихий материализмнинг айрим масалаларини Ўзбекистон шароитига татбиқ этиб, уларнинг умумий қонуниятларини, илгари қолоқ бўлган мамлакатларнинг социализм томон йўлининг характерли хусусиятларини очиш нуқтаи назаридан қараб чиқмоқдалар. Шу жиҳатдан ўзбек социалистик миллатининг ташкил топиш ва ривожланиш масалалари кенг кўламда ўрганилмоқда.

Самарқанд ижтимоётчилари ўз асарларида Ўрта Осиё республикалари мисолида социалистик миллатларнинг таркиб топиши, равнақи ва бир-бирлари билан бирлашиш процессини ўрганиш ва илмий хулоса чиқариш масалаларига алоҳида аҳамият бермоқдаларки, бунинг жуда катта сиёсий ва халқаро аҳамияти бор.

1961 йили Тошкентда ўтказилган республикалараро семинар-кенгаш бу проблемаларни текшириш тажрибаларини ўртоқлашишга бағишланди. Кенгашда Москва ва Ўрта Осиё республикалари философлари, жумладан, Самарқанд философлари қатнашди. Кенг илмий жамоатчилик ва Совет Иттифоқининг бошқа шаҳарларидан келган вакилларнинг иштироки билан 1967 йил Самарқандда ўтказилган Бутуниттифоқ конференцияси нокапиталистик ривожланиш йўли проблемаларини янада ўрганиш масалаларини белгилашда муҳим роль ўйнади.

Совет халқларининг турмуш даражасини яхшилаш, халқ анъаналаридан ижодий фойдаланиш, СССР да миллатларнинг бир-бирлари билан яқинлашуви процессида янги, социалистик анъаналарнинг пайдо бўлиш проблемалари олимларнинг диққат-эътиборини тобора кўпроқ ўзига тортмоқда.

Илмий атеизм масалаларини ишлаб чиқиш ва меҳнаткашлар онгидаги диний сарқитлар билан курашишнинг сerratижа йўл ва усулларини аниқлаш, диннинг Совет Ўрта Осиёсининг ҳозирги шароитларига мосланиши йўлидаги ҳаракатларини танқид қилиш, Ўрта Осиё халқларининг маънавий ҳаёти тарихида ислом идеологиясининг реакцион йўлини очиб ташлаш, эркин фикрлик ва эркин ғояларнинг ривожланиш йўлларини ўрганиш каби масалалар катта амалий аҳамиятга эга бўлган энг актуал илмий проблемалардан биридир. Бу масалаларни марксизм-ленинизм нуқтаи назаридан ўрганиш Коммунистлар партияси ва Совет давлатининг Ўрта Осиё шароитида олиб борган атеистик ишлари тажрибасидан илмий хулосалар чиқариш, меҳнаткашларни материалистик дунёқараш ва коммунистик онг руҳида тарбиялаш учун муҳим ил-

мий-назарий ва сиёсий аҳамиятга эгадир. Самарқанд философларининг кейинги йилларда босилиб чиққан атеизмга доир асарлари худди шу масалаларга бағишланган.

Кейинги йилларда материалистик диалектика категорияларига, табиётнинг фалсафий масалаларига ва ҳозирги замон буржуа социологиясининг айрим оқимларини танқид қилишга бағишланган бир қанча тадқиқотлар Самарқандда эълон қилинди.

Логика (мантика)нинг актуал масалалари ва ҳозирги замон фанининг методологик проблемаларига бағишланган асарлар, жумладан, «Марксча-ленинча философия ва логика масалалари» (ЎзДУ асарлари, 122-китоб, Самарқанд, 1963). А. Аҳмедов, С. Йўлдошев ва бошқаларнинг мақолалари ҳам босилди.

Ўрта Осиё халқларининг табиий-илмий ва ижтимоий фалсафий тафаккурига оид бой меросини, илмий ютуқларини, ақл ва адолат тантанаси учун мистика ва жаҳолатга қарши курашда муҳим роль ўйнаган, жаҳон цивилизациясини ривожлантиришга катта ҳисса қўшган қадимги мутафаккирлардан Хоразмий, Форобий, Ибн Сино, Беруний, Улуғбек, Навоий, Бедил, Дониш ва бошқаларнинг дунёқарашларини марксистик нуқтаи назардан ўрганиш катта ўрин тутди.

Шу муносабат билан Ўзбекистон халқларининг прогрессив ижтимоий-фалсафий ва табиий-илмий тафаккурини ривожлантиришда Самарқанднинг ва Самарқанд мутафаккирларининг роли ва ўрнини ўрганиш масалалари фалсафа тарихчиларнинг эътиборини ўзига жалб қилмоқда. Маълумки, Самарқанд, айниқса, XIV—XV асрларда Ўрта Осиё ва бутун Шарқ халқларининг маънавий ҳаётида, жумладан, фан ва фалсафанинг ривожланишида муҳим роль ўйнаган.

Шундай қилиб, республика философларининг кўп томонлама фаолиятида Самарқанд олимлари актив қатнашмоқдалар, унда фалсафа фанининг турли соҳаларида малакали мутахассислар: фан кандидатлари, доцентлар: Р. К. Қаримов, В. Талишкин, А. Ахтамов, М. Аҳмедов, Тоғаев, Х. Каримов ва бошқалар иш олиб бормоқдалар.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистон философларининг энг муҳим вазибалари республикадаги социалистик ва коммунистик қурилиш тажрибасини, В. И. Лениннинг битмас-туганмас фалсафий ва социологик меросини, шунингдек, миллий республикаларда социалистик маданиятни ривожлантириш йўлларини янада чуқурроқ ўрганиш ва умумлаштириш, социалистик миллатларни янада бир-бирига яқинлаштириш, республика меҳнаткашларининг илмий дунёқарашини вояга етказиш мақсадида илмий атеизм масалаларини ишлаб чиқишдан иборатдир.

5. САМАРҚАНД ШАҲРИДАГИ МЕЪМОРЛИК ОБИДАЛАРИНИ ҚУРИҚЛАШ, ЎРГАНИШ ВА ТИҚЛАШ ИШЛАРИ

Самарқанд дунёдаги энг қадимги ва жаҳон маданияти ёдгорликлари сақланиб қолган шаҳарлардан биридир. Ўзбек халқи Самарқанднинг қадимги бинолари билан фахрланишга тамомила ҳақлидир. Регистон, Шоҳи Зинда, Ғури Амир ва бошқа улугвор ҳашаматли ёдгорликлар Ўрта Осиё халқлари маданий ҳаётининг ажойиб анъаналаридан далолат бериб туради.

Совет ҳокимияти — ғалаба қилган омма ҳокимияти маданий меросни кўз қорачиғидай асраб, бу анъаналарни кўпайтириш учун ҳамма чораларни кўриб келганлиги ва кўраётганлиги табиийдир.

В. И. Ленин томонидан 1918 йил 5 октябрда имзоланган декретда қадимий ёдгорликлар, санъат ва архитектура асарлари халқ мулки деб эълон қилинди. Бу декрет маданият ёдгорликларини муҳофаза қилиш масалаларини тартибга солиб турувчи программ ҳужжат бўлиб қолди. Ёдгорликларни тузатиш, тиклаш ва улар устида илмий текшириш ишлари олиб бориш ҳатто граждандар уруши йилларида ҳам тўхтатилгани йўқ.

Самарқандга алоҳида эътибор берилди, чунки республика меъморчилигининг асосий ёдгорликлари шу Самарқанд шаҳрида эди. 1919 йил бошларида ёдгорликларни бузилишдан сақлаш ва уларни мумкин қадар тиклаш чораларини кўриш мақсадида шаҳар ижроия комитети, халқ хўжалиги кенгаши, партия ташкилоти ва рассомлар вакиллари кенгаши бўлди.

Ўша вақтда машҳур рассом А. Татевосян раҳбарлиги остида махсус комиссия тузилиб дастлабки амалий чораларни кўрганди. Шаҳардаги ва шаҳар атрофидаги архитектура ёдгорликларининг техник ҳолати аниқланиб, Регистон майдони дўкончалардан тозаланиб, ремонт-реставрация ишлари юзасидан турли лойиҳалар тайёрланган эди. Жумладан, Бибиҳоним мачити номи билан машҳур бўлган Темур мачити жомеи қисман тиклаш кўзда тутилган эди.

Совет давлати Самарқанд тарихий ёдгорликларини сақлаш учун Бутун Россия коллегиясидаги йирик мутахассисларни, жумладан, машҳур архитектор ва рассом Д. М. Иофан, рассом Д. К. Степанов ва бошқаларни Самарқандга юборди.

Ўша вақтдаёқ В. Л. Вяткин, Б. Н. Кастальский, Д. М. Иофан, архитектор ва рассом Курби (Самарқанд область ревкомидан), Абдуқодир Боқиев, Тилла Раҳматуллаев, И. С. Қазаков, Д. К. Степанов, А. Татевосян, М. А. Вербов ва бошқалардан иборат Самарқанд комиссияси тузилди. Комиссия иш-

ига архитекторлардан М. Ф. Мауэр, И. И. Сосновский, Д. Д. Зуев, ўша кезларда Самарқанд музейининг мудири М. Е. Массон ва бошқалар ҳам тортилган эди.

Қадимги ёдгорликлар ва санъат обидаларини сақлаш ҳамда тиклаш Бутун Россия комиссиясининг раиси ва коллегия аъзоси Д. К. Степановга Туркистондаги тарихий ёдгорликларга тааллуқли ҳамма илмий материалларни, ўлкадаги, айниқса Самарқанддаги меъморчилик ёдгорликларини тиклаш билан боғлиқ проблемаларни ҳал қилишда фойдаланиш учун Туркистон Республикаси Марказий архивига топширишни илтимос қилиш вазифаси юклатилди.

Ўша вақтдаёқ комиссия В. Л. Вяткинга, маҳаллий аҳоли вакиллари билан бирликда, Самарқанд қадимий ёдгорликларини муҳофаза қилиш планини ишлаб чиқиш ва уларнинг тарихини рус ва ўзбек тилларида қисқача баён этиб, уларнинг ёнига осиб қўйиш таклиф этилган эди. Улуғбек мадрасаси минорасининг пойдеворини текшириш ва уни тўғрилаш учун шошилнч чоралар кўриш зарур деб топилганди. Қошинлар сирининг составини ўрганиш ишлари бошлаб юборилганди, бунинг учун махсус кулоллар керак эди. Шу мақсадда комиссия машҳур кулол Абдуқодир Боқиевни бу ишга тортади.

Шундай қилиб, қадимги замонлардан қолган биноларни тузатиш ва тиклаш борасидаги илгариги қўлланилган тажриба тариқасидаги иш усуллари ўрнини аста-секин тарихий биноларни илмий асосда, истеъдодли халқ усталари ҳамда маҳаллий халқ орасидан етишиб чиққан тажрибали меъморлар билан ҳамкорликда реставрация қилиш ва бузилишдан сақлаш ишлари эгаллади.

1921 йил 12 январда В. Л. Вяткин раислиги остида Самарқанд қадимий ёдгорликлари ва санъат обидаларини сақлаш ва реставрация қилиш комиссияси тузилиши муносабати билан бу иш илмий асосда кенг қулоч ёйди.

Туркистон республикаси Халқ Комиссарлари Совети 1921 йил 26 июнда «қадимий мусулмонлар меъморчилигининг бирдан-бир ёдгорликлари дунёда муҳим илмий аҳамиятга эга бўлганлигини назарда тутиб, бу ёдгорликларни сақлаш ва реставрация қилишга қаратилган ҳамма ишлар навбатдан ташқари ва ўта зарбдор ишлар деб топилсин» деган қарор қабул қилди. Туркистон республикасининг ҳамма муассасаларига, Самарқанд қадимий ёдгорликлари ва санъат обидаларини сақлаш комиссиясига ҳар жиҳатдан ёрдам бериш вазифаси юкланди.

Ўлкада бу соҳада зарур миқдорда мутахассислар йўқлиги, материаллар етишмаслиги сабабли меъморлик обидаларини реставрациялаш ишларини дарҳол бошлаб юборишга имкон бўлмади, лекин комиссия ходимлари уларни тузатиб, хароб

бўлишдан сақлаб қолиш ва тегишли даражада муҳофаза қилиш учун ҳамма мумкин ва зарур чораларни кўрдилар. Бу даврда Самарқанд шаҳридаги ҳамма меъморлик ёдгорликлари ялпи кўрикдан ўтказилди. Ёдгорликларнинг сузилишига асосий сабаблардан бири томларнинг ёрилиши эди. Шу сабабдан, Самарқанд қадимий ёдгорликлари ва санъат обидаларини сақлаш комиссиясининг асосий эътибори тарихий биноларнинг томларини тузатишга қаратилди.

1921 йилдан 1925 йилга қадар Ўрта Осиёга конкрет илмий топшириқлар билан 24 экспедиция ва илмий саёҳатлар уюштирилди. Маълумки, бу экспедиция ва саёҳатлар ўлкани археологик-географик ва этнографик жиҳатидан ўрганиш бобида ҳам, Бухоро, Термиз, Ўзган, айниқса, Самарқанд меъморчилиқ ёдгорликларини кўриқлаш бобида ҳам яхши натижалар берди.

Шундай қилиб, санъат обидалари ва қадимги ёдгорликларини сақлаш, давлат органлари ташкил қилиниши билан боғлиқ бўлган қадимий биноларни тузатиш ишларини илмий нормаларга мувофиқ, махсус муассасалар олиб бордилар. Бунда Москва ва Ленинград олимларининг хизмати катта бўлди, улар Туркистон қадимий ёдгорликлари ва санъат обидаларини сақлаш комиссиясининг вакиллари ва унинг маҳаллий ташкилотларига ҳар томонлама ёрдам бердилар, бажарилаётган ишлар учун маблағ ажратилишига кўмаклашиб турдилар.

Самарқанд аҳолиси, шаҳар жамоатчилиги реставрация ишларига жуда қизиқиб қарадилар, меъморчилиқ ёдгорликларини сақлаш ва реставрация қилиш ишлари катта ижтимоий аҳамият касб этди. Матбуот саҳифаларида маҳаллий зиёли вакиллариининг Самарқанддаги ёдгорликларни кўриқлаш, бу соҳадаги камчиликларга барҳам бериш зарурлиги ҳақида кўпдан-кўп ёзиб турганликлари ҳам шундан далолат беради. Фаҳриддин Пўлат, С. Уйғур, Абдумўмин Сатторий, Садриддин Айний ва бошқаларнинг мақолалари ҳам шундай масалалар устида ёзилган эди.

Мамлакат экономикаси мустаҳкамланиб борган сари ремонт-реставрация ва кўриқлаш ишларининг ҳажми кенгайиб борди. Масалан, 1924—25 йилда Шердор мадрасасида катта пештоқ арки янгидан қурилди, 350 квадрат метр томга янги темир-бетон плиталар ёпилди, деворлари мустаҳкамланди, жанубий деворидаги дераза ён шувоқлари янгиланди. Гўри Амир мақбарасида замин ости ва тобут устлари янги темир-бетон билан қспланди; харобалар территориясида Оқ сарой қулаб тушишдан сақланиб қолинди. Бу билан ундаги жуда қимматбаҳо суратлар бутунлай хароб бўлишдан қутқариб қолинди; мозаика ва рельеф нақшлар текширишдан

ўтказилди, шаҳар яқинидаги Чўпонота мақбараси тикланди ва бошқа шу каби ишлар қилинди.

Реставрация қилиш ишларини архитектор Б. Н. Засипкин раҳбарлиги остида ўзбек усталари олиб бордилар, бу ишларда машҳур Самарқанд меъмори, уста Абдуқодир Боқиев иштирок этди. Бу даврда меъморчилик ёдгорликларини архитектура-техника жиҳатидан рўйхатга олишга алоҳида эътибор берилди. Бунда бирон бионинг катталигини аниқ ҳужжатлар билан қайд қилиш ва унинг ташқи кўриниши, ўрнатилган жойи, қурилиши, қандай материал билан пардоз берилганлиги, қандай сақланиб қолганлиги ҳам белгилаб чиқилди.

Ёдгорликларнинг бунёд бўлган вақти, унга асос солган ва қуришда иштирок этганларнинг номлари аниқланди, тегишли ёзма ва оғзаки маълумотлар тўпланди. Бинолардаги ёзувлар суратга олиниб, таржима қилинди, чунки у ёзувларни ўқиб, тушуниб олмасдан туриб, уларнинг саналарини аниқлаш мумкин эмасди. Қадимий биноларга ёдгорлик лавҳаси ўрнатиш ишларига ҳам худди шу йиллари киришилди. Лавҳаларда уларнинг давлат муҳофазасига олинганлиги, бу тарихий биноларни вайрон қилиш ёки талон-торож қилишда айбланганларнинг жавобгарликка тортилиши кўрсатиб ўтилган эди.

Ўзкомстарис ходимларининг кўпгина илмий ишлари: М. Е. Массоннинг Ўрта Осиё миноралари ҳақида, В. А. Шишкиннинг Гиждувондаги Улуғбек мадрасаси ҳақида, Я. Ф. Гуломовнинг Ўзбекистондаги моддий-маданият ёдгорликларини қўриқлаш ва ўрганиш ҳақидаги илмий ишлари ва бошқалар эълон қилинди. В. Л. Вяткиннинг Самарқанд шаҳар архитектура ёдгорликлари юзасидан ёзган йўл кўрсаткичи қайтадан нашр қилинди.

Меъморчилик ёдгорликларини, жумладан Самарқанд ёдгорликларини қўриқлаш ишлари Москва ва Ленинград илмий ташкилотларининг диққат марказида турди. Масалан, СССР Халқ Маориф Комиссарлиги Бош фан идораси Ўрта Осиё коллегиясининг 1925 йил 15 январдаги мажлисида Ўзбекистоннинг Бухоро, Самарқанд ва бошқа шаҳарларидаги ёдгорликларни қўриқлашга бағишланган докладлар тингланди. Шу жумладан, Улуғбек мадрасасини тиклаш масаласи ҳам муҳокама қилинди.

Шу вақтларда Ўрта Осиё халқлари архитектура ёдгорликларини бизгача етиб келган тарихий биноларининг қадимий планлари ва кошин қопламалари чертёжлари асосида ўрганиш ишлари бошланди, халқ усталарининг асрлар давомида ижод қилган бадий усуллари ҳамда Ўрта Осиё уста ва рассомларига маълум бўлган кошин қопламаларини тайёрлаш сирлари аниқланди.

Самарқанд усталари халқ меъморчилигининг намоянда-
си, Тиллакори мадрасаси қошидаги дастлабки илмий-рестав-
рация устахоналарини очишда муҳим роль ўйнаган машҳур
халқ устаси Абдуқодир Боқиевнинг номини ҳозирги кунлар-
да ҳам эҳтиром билан тилга оладилар. Уста Абдуқодирнинг
камтарин одамийлиги шундан ҳам кўришиб турадики, у ўз
раҳбарлиги остида қурдирган биноларнинг биронтасида ҳам
ўзининг қатнашганидан нишона қолдирган эмас. Самарқанд-
нинг турли жойларида уста Абдуқодир қурган 30 бинодан
биронтасида ҳам унинг номи кўрсатилган эмас. Фақат қадим-
ий Афросиёб остонасида қурилган Ҳазрати Хизир маҷити
минорасига унинг шоғирдлари гулдасталар орасига колли-
графия усули билан: «Амали Уста мулла Абдуқодир ибн
Боқий Самарқандий» деган ёзувни тасвирлаб қолдирганлар.
Уста Абдуқодир Самарқанддаги тарихий ёдгорликлардан
Улуғбек, Шердор мадрасаларини реставрация қилишга катта
ҳисса қўшган.

Партия ва Ҳукуматимизнинг ғамхўрлиги туфайли Ўзбекис-
тон шаҳарларидаги, жумладан, Самарқанддаги тарихий би-
нолар илмий асосда реставрация қилиниб, бирин-кетин ўз
аслига қайтди. Бу ишда инженер-архитектор ва халқ меъ-
морчилиги усталарининг хизмати катта.

Ўзбекистон ССР ҳукумати ва партия органлари меъмор-
лик ёдгорликларини қўриқлаш устида ҳар томонлама ғам-
хўрлик қилиш билан бирга, бу ёдгорликларни бунёдга кел-
тирганларнинг авлодлари ҳақида ҳам жонбозлик кўрсат-
дилар, халқ усталарининг истеъдоди ва санъатига юқори
баҳо бердилар.

30-нчи йилларнинг иккинчи ярмида Ўзбекистонда Қомста-
рис ходимларининг ташаббуси билан бир қанча мактаб ва
устахоналар очилди, буларда ёшлар қадимий бадний нақш-
корлик, кошинкорлик каби ҳунар санъатидан таълим ол-
дилар. Самарқандда ўша даврда бадний нақшкорлик мак-
таби бўлиб, унга Уста Ширин Муродов раҳбарлик қиларди,
Усмон Умаров, Шамсиддин Ғафоров, ўймакор-рассом Аб-
дулла Болтаев, Насим Ғафуров, Абдулла Ғафуров, Мухид-
дин Раҳимов, Абдулла Мухаммадалиев, Анвар Қўлиев ва
бошқалар ҳам қатнашиб туришарди. Қадимий ўзбек кошин-
корлик санъатининг янгидан тикланишига ёрдамлашганлар
ҳам шу усталар бўлиб, улар ўзларининг ҳозирги шаклан
миллий, мазмунан социалистик маданиятга асосланган янги
усул ва методларини ҳам ишлаб чиқдилар. Ўзбекистон кимё-
гарлари халқ усталари, кошинлари, Самарқанд рассомлари
билан ҳамкорликда ёдгорликларда ишлатиладиган, узоқ
муддатга бардош берадиган бўёқлар составини аниқлашда
катта ишлар қилдилар. Бунга химия кафедрасининг доценти,
маҳаллий меъморлик ёдгорликлари учун ишлатилган сирнинг

Самарқанд ёлгорликларини тикловчи усталардан (чапдан ўнгга): Шамси Гофуров, Болта Жўраев, Хотам Мўминов, М. Солиҳов, Ш. Isoқов, М. Юнусовлар.

таркибини текширган В. Е. Ездаковни алоҳида кўрсатиб ўтиш лозим. В. Е. Ездаковнинг ишлари маҳаллий кошинкор усталарнинг, жумладан Тиллакори мадрасасидаги илмий-реставрация устaxonаси ходимлари уста Насим Ғафуров, Абдулла Муҳаммадиев, Малик Қамаров ва бошқаларнинг кўп йиллик тажрибасига асосланган эди.

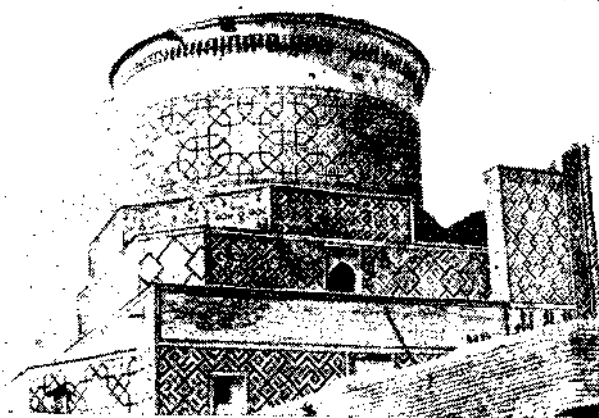
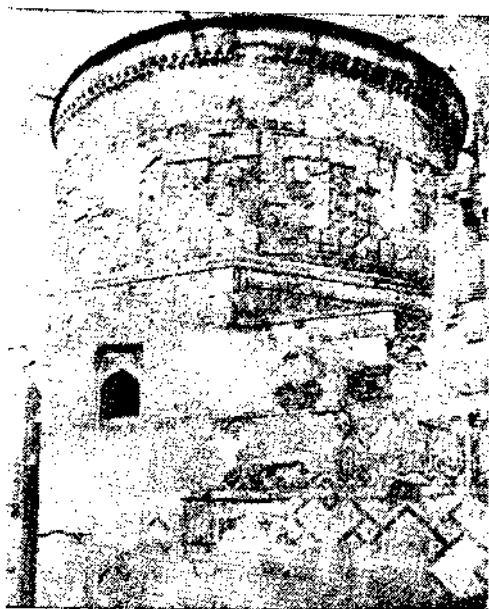
Мирзо Улуғбек мадрасасининг шимоли-шарқий минорасини тўғрилашга қаратилган чоралар Узкомстариснинг бутун фаолияти маълум мақсадга қаратилганлиги ва самарали эканлигини кўрсатадиган ёрқин мисолдир.

Бу проблемани ҳал қилиш тарихи мароқлидир. Маълумки, миноранинг (мадраса пештоқидан 2 метрча) оғиб қолганлигини В. Л. Вяткин 1916 йилдаёқ сезган эди. Лекин уни тўғрилаш чоралари фақат Совет ҳокимияти давридагина амалга оширилди.

1918 йилда Самарқанд инженери М. Ф. Мауэрнинг лойиҳасига мувофиқ минора ерга кўмилган ёғоч лангарга ўрнатилиб темир арқонлар билан тортилиб, қийшайишдан тўхтатилган эди. Бир йилдан сўнг оғирлиги 800 тонна, баландлиги 36 метр бўлган минорани тўғрилаш мумкинлиги аниқланди. 10 метр баландликда флекси-метр ўрнатилиб, унинг ёрдамида миноранинг ҳолати кузатилиб борилди; тиклаш учун турли лойиҳа ва чертёжлар тузилди.

Мутахассислардан кўплари минорани тўғрилаш мумкин эмас, чунки тиклашга ҳаракат қилинса минора қулаб тушади десалар, айрим мутахассислар (Б. Н. Кастильский ва бошқалар) минора гиштарини битта-биттадан бузиб олиб, эски минора ўрнига янгисини қуришни таклиф этдилар. Шундай бўлса ҳам М. Ф. Мауэрнинг дадил қарори қабул қилинди. Ўзбекистондаги мутахассис — археологлардан М. Е. Массон ва В. Л. Вяткин, архитекторлардан М. Ф. Мауэр, Б. Н. Засипкин, уста Абдуқодир Боқиев ва бошқаларга мамлакатдаги йирик олимлар, профессорлардан Н. А. Кузнецов, М. Н. Константинов, В. Г. Шухов, инженерлардан Ё. К. ва М. Е. Кноррелар ёрдам бердилар. Минорани тиклаш масаласи Ўзбекистон, Москва ва Ленинград олимларининг умумий кучлари билан ҳал қилинди.

Профессор Кузнецов лойиҳаси смета ва техника иши шартлари олий техника ўқув юртининг икки консультант профессорлари А. В. Лолейт ва Н. К. Лахтинларнинг доимий иштирокида муҳокама қилиниб, маъқулланди. Бутун дунёга номи кетган йирик мутахассис В. Г. Шухов, минорани тиклаш юзасидан профессор Кузнецовнинг лойиҳасини бажариш жараёнида, миноранинг қимматбаҳо сирланган сопол қопламаларини сақлаш мақсадида лойиҳани мукаммаллаштирадиган катта ўзгаришлар киритди.

Тиллақори маърасасининг тиклангунга қадар ва тиклангандан кейинги кўриниши.

Минорани тиклаш учун тайёргарлик ишлари бошланди. 1926 йилда эски лангарлар ўрнига янгилари ўрнатилди;

Самарқанд ёлгорликларини тикловчилар (чапдан ўнга): архитектор М. Ф. Мауэр, инженер-архитектор Е. О. Нелле, архитектор Б. Н. Засипкин, рассом-реставратор Г. Н. Никитин.

1927 йилда пойдевори тозаланганидан кейин миноранинг цоколи темир-бетон ҳалқа орасига олиниб, ўрта қисмига Шуховнинг винт конструкцияси жойлаштирилди. Шундан кейин миноранинг юқори ва ўрта қисмида ясалган сунъий пойдеворга қўш рельслар ўрнатилди.

Бу жуда муҳим техника ишларига шаҳар меҳнаткашларининг қандай қизиқиб қараганлигини Ўзкомстариснинг ўша вақтлардаги илмий котиби Я. Ғ. Ғуломовнинг «Социалистик фан ва турмуш» журналида босилган «Миноранинг тикланиши» номли мақоласидан кўрсатилган бўлади: «1932 йил январь кунларидан берида,— дейилганди бу мақолада,— қор билан қопланган Регистон майдонига жуда кўп халойиқ тўпланган эди. Ҳозир минорани тиклашади, деган гап ҳамманинг оғзида эди. Ниҳоят, ричаг винтларини бураш ҳақида буйруқ берилди...». Саккиз юз тонналик каттакон минора механизмлар ёрдами билан оsonгина кўтарилиб, 20 минутда тик ҳолга келтирилди. Реставрацияда қатнашганларнинг ҳисобига кўра, миноранинг ричагдаги оғирлиги жуда оз, бир неча килограмм экан, холос. Марказ олимлари билан республика олимларининг дўстона коллектив ишидан далолат берувчи сермеҳнат ва масъулиятли реставрация ишларидан бири шу тахлитда тугалланди. Улуғбек мадрасаси минорасининг тўғриланиши — меъморлик ёдгорликларини қўриқлаш ва реставрация қилишда ленинча ғамхўрликни кўрсатувчи яққол мисолдир. Бу воқеа ўлканинг тарихий-архитектура бойликларини сақлаш учун курашда Россия ва Ўрта Осиё илғор олимларининг ғайрат-шижоатини кўрсатди, совет инженерлик фанининг даражаси юқори туришини намоён қилди.

1939 йилда Алишер Навоий туғилган куннинг 500 йиллигига тайёргарлик кўриш муносабати ҳамда Юбилей комитетининг топшириғига асосан XV аср меъморчилигининг Самарқанддаги ёдгорликларини ҳар жиҳатдан текшириш ишлари бошланди, бу ишлар Улуғ Ватан урушига қадар давом этди. Жумладан, Ишратхона мақбарасида (М. Е. Массон, Г. А. Пугаченкова), Бибиҳоним (Я. Ғ. Ғуломов), Чилстун харобалари, Чўпонота мақбараси (Я. Ғ. Ғуломов), Улуғбек расадхонаси, Ғўри Амир мақбараси ва бошқаларда янада чуқурроқ тадқиқот ишлари олиб борилди. Бунда ёдгорликларнинг фақат тарихигина ёритилмасдан, уларни қўриқлаш ҳолатлари ҳам текширишдан ўтказилди.

Ҳукумат ва илмий жамоатчилик, ҳатто машаққатли уруш йилларида ҳам ўтмиш ёдгорликларини қўриқлашни диққат-эътибордан четда қолдирмади. 1942 йил май ойида Самарқандда бўлиб ўтган кенгаш Ўрта Осиё меъморчилигини ўрганишга бағишланди. Кенгашда Архитектура академиясининг президенти академик В. А. Веснин: «Ҳозирги замон вандаллари бўлган немис фашистлари жуда кўп энг яхши меъморлик ёдгорликларини вайрон қилаётган бир вақтда, Ўрта Осиёдаги ажойиб архитектура меросини ўрганиш ишлари ҳозир, уруш кетаётган шароитда ҳам давом эттирилмоқда»,— деган эди. Кенгаш қатнашчилари, халқ меъморларининг бой тажрибаларини ўрганиш зарурлигини таъкидлаб, бу тажриба-

лар совет архитекторлари хазинасига киритилади, улар уруш вақтидаги бинокорлик вазифаларини бажариш учун шу тажрибадан фойдаланадилар, деб қайд этиб ўтган эдилар.

Ўзбекистон Комстарисининг раиси архитектор В. А. Жаҳонгиров Самарқанд ёдгорликларини қўриқлаш ҳолатини, бу йўлда қилинадиган ишларнинг планини баён қилган эди. 1942 йили Самарқандда ўтказилган кенгаш ҳақида фақат маҳаллий матбуотдагина эмас, балки чет элда, жумладан, Англия ва Америка махсус матбуотида ҳам бу ҳақда муҳим фикрлар айтилган эди.

1943 йили ҳукумат СССР Халқ Комиссарлари Совети қошида Архитектура ишлари комитети тузди, бу комитет ҳузурида архитектура ёдгорликларини қўриқлаш бош идораси тузилиб, иттифоқчи республикаларда уларнинг органлари ташкил қилинди. Буларга замон ўтиши билан зарарланган ва бузилган архитектура ёдгорликларини қўриқлаш ва уларни реставрация қилиш вазифалари юкланди.

Ўзбекистон, жумладан, Самарқандда меъморчилик обидаларини қўриқлаш ишлари мамлакатнинг эвакуация қилинган илмий ташкилотлари — Моддий маданият тарихи институти, СССР Фанлар академияси Тарих институти, Шарқшунослик институти, Давлат Эрмитажи ва СССР Архитектура академияси олимлари билан биргаликда олиб борилди.

Уруш бошланишидан анча илгари Самарқандда тўпланган материаллар асосида архитектура ёдгорликларини оммалаштириш ва илмий текшириш ишлари олиб бориш давом эттирилди. Масалан, 1943—44 йиллари архитектура кандидати Б. Н. Засипкин Мирзо Улуғбек расадхонасини реконструкция қилиш юзасидан биринчи тажриба қилиб кўрди; Темурнинг мақбараси Гўри Амир ҳақидаги баъзи бир тарихий матълумотларни аниқлаш мақсадида 1943 йили мақбара территориясида қазиш ишлари ўтказилди.

Самарқанд аҳолиси реставрация ишларида актив қатнашди. 1943 йил баҳорида қарияларнинг қадимий ёдгорликларни қўриқлашга бағишланган шаҳар йиғилиши бўлиб ўтди. Йиғилиш реставрация ишларининг бир қисмини ҳашар йўли билан ўтказишга қарор қилди, бу муҳим ишга халқ усталари Уста Ширин Муродов, Устақули Жалилов, мармарчи Уста Юнус ва бошқалар ҳам иштирок этдилар.

Ремонт-консервация ишлари жараёнида ўрта асрларда кенг миқёсда ишлатилиб, кейинчалик эсдан чиқариб юборилган маҳаллий материалларни текшириш ишлари ҳам давом эттирилди. Жумладан, яхши натижалар берган сирланган гишт тайёрлаш тажрибаси ҳам тўхтатилгани йўқ. Самарқанддаги Тиллакори мадрасасидаги устахона-хумдон чинакам илмий лабораторияга айлантирилди. Регистон мадрасаси биноларининг олд томонини шу устахонада тайёрланган,

сирланган ғиштлар билан қоплаш муваффақиятли чиқди. Реставрациячи мутахассисларнинг сўзларига қараганда, бу ғиштга берилган сир сифати жиҳатдан XVII аср техникаси-дан юқори, Мирзо Улуғбек замонидаги (XV аср) техника-га яқин туради.

Ўрта аср усталарининг бино қуриш ва унга пардоз бериш-да қўллаган материалларини олиб текширганимизда халқ усталарининг хизмати катта эканлиги кўзга ташланади. Улар эскириб, хароб бўлган деворларни ва меҳроблар ҳамда ёд-горликларнинг бошқа қисмларини безаб турган алебастр сталактитларнинг жуда мураккаб учларини (қилтириқлари-ни) ўринлатиб тузатдилар. Совет ҳукумати халқ устала-рининг тажрибаларини сақлаб қолишга ва ёш авлодга ўрга-тишга ҳаракат қилди. Шу мақсадда республикада бир қан-ча мактаблар очилиб, уларда кекса усталар раҳбарлиги остида ёшларга таълим берилди. Реставрация устахонаси ходимларидан бири уста Абдулла Муҳаммадиевнинг айтишига кўра, совет олимлари ва кимёгарларининг қадимий ёдгорлик-ларнинг кошнлари ва ғишт сирлари юзасидан олиб борган лаборатория тадқиқотлари шу мактабларга раҳбарлик қилган усталарнинг кўп йиллик ижодий ишларига асос-ланган.

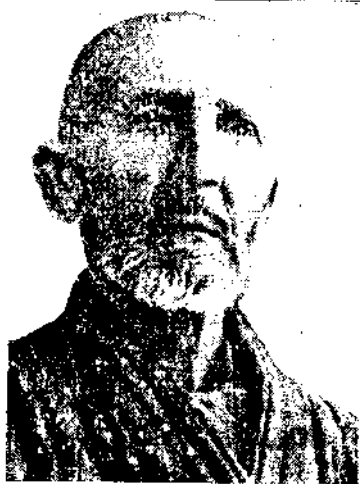
Улуғ Ватан уруши тамом бўлганидан кейин Самарқанд меъморчилик намуналарини реставрация қилиш ишлари яна-да кенгайтирилди. 1953 йилга бориб Гўри Амир мақбараси, Регистон ва унинг мадрасаси, Шоҳи Зинда мақбаралари ансамбллари ва бошқаларни тиклаш юзасидан муҳим ишлар қилинди.

Масалан, 1947—1948 йилларда Гўри Амир гумбази катта ремонтдан чиқарилди, чунки XIX асрнинг 70-нчи йилларида бажарилган юзаки реставрация ишлари жуда эскириб қол-ганди. Ички гумбазнинг тепасига қурилган ғишт устун, шу-нингдек, бошқа эскириб қолган мосламалар ҳам шаҳардаги тажрибали инженер ва архитекторлар томонидан ишланган конструкциялар билан алмаштирилди.

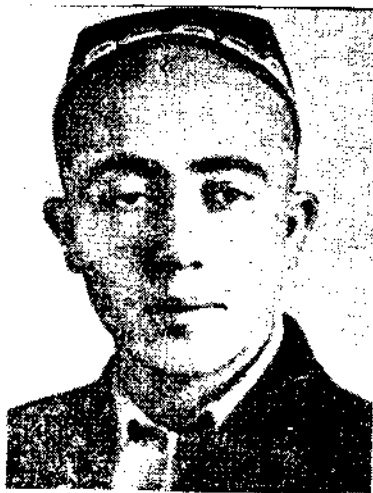
Мақбара зилзиладан зарар кўрмаслиги учун гумбаз ичи-га саккиз қирралик пирамида шаклида махсус ёғоч конст-рукция ҳамда гумбазни ушлаб турадиган старопил ўрнатил-ди, яна бундан бошқа ишлар ҳам бажарилди.

Рассом Г. Н. Никитин 50-йилларнинг бошида мақба-ра интерьерларини илмий асосда муваффақият билан рестав-рация қилди.

Яна шу даврда Мирзо Улуғбек мадрасаси биноларида реставрация ишлари бошланди. Ҳовли фасадлари реставра-ция қилинди, шимолий фасад гумбази ва ташқари девор қайтадан урилди. Пештоқ устунларининг тепа қисми туза-тилди ва ҳоказо. Шу билан бирга мадраса пештоқидаги ўй-

Самарқанд ёдгорликларини реставрация қилувчи усталардан (чапдан ўнг-га): Акром Умаров, Қули Жадолов, Азизмuroд Хўжаев, Нарзиқул ова.

Самарқанд ёдгорликларини реставрация қилувчи усталардан (чапдан ўн-
га): Анвар Қулнев, Иброҳим Шермухамедов, Фафур Ҳаққулов, Абду
насим Гафуров.

макор сирланган мозаика нақш ва мозаика вставкалар реставрация қилинди.

Вертикал(тик) ҳолатидан 1,78 метр оққан жануби-шарқдаги минорани тиклаш ишлари 1965 йил январида бошланди ва мартга бориб тамомига етказилди. Москвалик олим Э. М. Гендель лойиҳаси билан бу минорани инженер А. О. Омеров раҳбарлиги остида ишлаган Самарқанд устaxonаси тиклади. Жануби-шарқий минорани тиклаш 30-нчи йилларда шимолий минорани реставрация қилишдан кейинги иккинчи катта воқеа эди, бу иш ҳам жаҳон реставрация тажрибаси учун катта илмий ва амалий аҳамиятга эгадир.

Тиллакори мадрасаси бинолари (1950—1956), Шердор мадрасаси бинолари (1960—1965), Хўжа Аҳмад мақбараси, Шоҳи Зинданинг каттагина қисми ҳам реставрация қилинди ва ҳоказо.

Партия ва Ҳукуматимизнинг ўтмиш ёдгорликларини қўриқлаш ҳақида ғамхўрлик қилиши бу ишлар учун тобора кўпроқ маблағ ажратилишидан ҳам кўриниб турипти. Самарқанддаги ёдгорликларни реставрация қилиш учун фақат 1953—1958 йилларда 7 миллион сўмга яқин маблағ сарфланди. Харажатларнинг бир қисми реставрация қилинган ёдгорликларни эксплуатация қилишдан тушган махсус даромадлар ҳисобидан, марказий ва маҳаллий музейларнинг даромадларидан, шу билан бирга меҳнаткашларнинг — янги тузилган моддий маданият ва қадимги меъморлик ёдгорликларини қўриқлаш жамияти аъзоларининг ўзларидан ихтиёрий равишда тушган маблағлар ҳисобидан қопланди.

Меъморлик ёдгорликларини қўриқлаш умумхалқ иши бўлиб қолди. Совет давлатининг Самарқандда амалга ошираётган ремонт-реставрация ва қўриқлаш чоралари чет эл туристлари, дипломатлари ва бошқа шахсларни ҳар гал ҳайратга солди ва уларнинг шавқи-завқини келтирди. Бу ҳол фанни сохталаштирувчи буржуа арбобларининг СССРда миллий республикаларнинг маданий меросларига бепарволик билан қаралади, деган нғво гапларини тамомила рад қилди.

Чунончи, Англиянинг кўзга кўринган журналисти ва жамоат арбоби Том Драйберг 1956 йилда: «Самарқанддаги Регистон сингари қадимий ёдгорликларни тиклаш учун сабртоқат ва ғамхўрлик кўрсатиб зўр эътибор билан олиб борилаётган ишлар мени ҳайратда қолдирди»,— деб ёзган эди.

Бу жиҳатдан расмий шахслар, жумладан, 1962 йилнинг мартида Самарқандда бўлган араб дипломати М. М. Ғолибнинг билдирган фикри ҳам диққатга сазовордир: «Кейинги йилларда Самарқанд ёдгорликларини реставрация қилиш учун кўп ишлар қилинган, жуда мураккаб бу ишлар тез ва пухта бажарилмоқда. Ўзбекистон ҳукуматининг қадимий ма-

данийт бойликларини сақлашга қанчалик эътибор бераётганлиги шундан кўриниб турибди». Бу фикр дипломатия корпуси аъзолари, жумладан, Непал дипломати Д. Н. Сингхнинг фикрига монанд тушди.

Ҳиндистоннинг машҳур давлат арбоби доктор Сарвапалли Радхакришнан бундай деганди: «Осиёнинг кўп мамлакатларида тарихий ёдгорликлар бор, лекин улар билан ёнма-ён гадойлик ва ифлосликларни ҳам кўриш мумкин. Сизларнинг ўтмиш ёдгорликларини тиклашга ва қолоқчиликни тугатишга интилаётганлигингизни кўриб беҳад хурсанд бўлдим».

КПСС XXIII съездининг тарихий қарорларидан рағбатланган ЎзССР Маданият министрлиги қошидаги Моддий маданият ёдгорликларини қўриқлаш ва Музейлар иши Бош идораси реставраторлари, архитекторлари, инженер-техник ходимлари Самарқанд меъморчилик ёдгорликларини қўриқлаш, ўрганиш ва оммаллаштириш борасида катта ишлар олиб бормоқдалар.

Ишни тўғри ташкил қилиш ва архитектура ёдгорликларини пухта ўрганиш натижасида реставрация-қўриқлаш ишларини бирга қўшиб олиб бориш имкониятига эришилди. Самарқанднинг жаҳонга машҳур бўлган ёдгорликлари секин-аста Мирзо Улуғбек, Алишер Навоий, Мирзо Бобирлар давридагидай кўринишга эга бўлмоқда.

Самарқанддаги архитектура ёдгорликларини қўриқлаш ва реставрация қилишда ЎзССР нинг кўзга кўринган давлат арбоблари ва Фанлар академиясининг олимлари — Ўзбекистон ССР Олий Советининг раиси Ё. С. Насриддинова, академиклардан Т. Н. Қори-Ниёзий, Я. Ғ. Ғуломов ва бошқаларнинг ҳам хизмати бор.

Ўзбекистон ССР Фанлар академияси Тарих ва археология институтининг коллективи ҳозирги вақтда Самарқанд архитектура ёдгорликлари тарихини текшириш ва оммалаштириш ишлари билан тобора активроқ шуғулланмоқда.

Совет меъморлари Темур, Мирзо Улуғбек ва Алишер Навоий давридаги энг яхши халқ усталарининг тажрибаларини ўрганиб, улардан ўрнак олиб театрлар, маданият саройлари, турар-жой ва ўқув юртлари биноларини безаб келдилар ва безамоқдалар.

6. ШАҲАР ХҲЖАЛИГИ ВА МЕХНАТКАШЛАР УЙ-ЖОЙ ТУРМУШИ ШАРОИТИНИНГ ЯХШИЛАНИШИ

Коммунистик партия ва Совет ҳукумати меҳнаткашларнинг моддий ва маданий эҳтиёжларига хизмат қилиш ва у эҳтиёжларни қондирмоқ учун шаҳар хўжалиги ривожланишига жуда катта эътибор бердилар.

Етти йиллик мобайнида Самарқанд уй-жой фонди анча кенгайди, коммунал хўжалик яхшиланди, натижада шаҳарнинг қиёфаси кескин ўзгарди. Асрлар давомида бир-бирига тиралиб келган, пахса кулбалар ўрнида кўп хоналик, бир неча қаватлик янги уй-жой кварталлари қад кўтарди. 1959—1965 йиллар ичида шаҳарда 210 минг квадрат метр уй-жой солинди, 6 минг оила янги уйларга кўчирилди. Бундан ташқари, уй-жой кооператив пайчилари 4000 шинам, обод квартира олишди. 1965 йилда 1959 йилга қараганда 2,4 марта, етти йиллик ичида эса урушдан кейинги уч беш йилликка қараганда салкам икки марта кўп уй-жойларни эксплуатацияга топширилганлиги шаҳарда уй-жой қурилишининг қандай кенг қулоч ёйганидан далолат беради.

Бундан бир неча йил бурун қўп-қуруқ ер бўлган ҳозирги Гагарин кўчасида ўнлаб уч ва тўрт қаватлик бинолар қурилди. Самарқандликлар фақат шу районнинг ўзида ҳамма қулайликларга эга бўлган 130 минг квадрат метр уй-жой солдилар.

Шаҳарнинг Тошкент номига қўйилган асосий катта кўчаси тенг барабар кенгайтирилди. Регистон майдонида эски уйлар ўрнига ҳиёбон очилди. Эски маҳаллаларда ҳам кўп қаватлик бинолар қад кўтармоқда. Вокзал ёнидаги майдонда ҳам янги уй-жой массиви қурилмоқда. Боғишамолда Самарқандда энг катта 180 квартиралик янги уй солинди, бу уйда гастроним, кафе, почта, автомат телефон станцияси ва омонат кассаси бор. 1959—1967 йилларда Самарқанд ишчи ва хизматчилари учун кўплаб бир қаватлик уй-жой бинолари қурилди.

Ҳозир шаҳар ўзининг эски территориясига сиймай қолди, яқингиналарда ҳам дала ва боғ-роғ бўлган шаҳар атрофидаги участкалар тобора кўпроқ шаҳарга қўшилиб, шаҳар бинокорлигининг янги районларини ташкил қилмоқда. Илгариги Мўлиён қишлоғининг колхозга қарашли ерларида якка иморат массивлари пайдо бўлди. Шаҳарни реконструкция қилиш бош планига мувофиқ уйлари бузилган шаҳарликларнинг бир қисми шу ерга, бошқа қисми эса эски уйлар ўрнида солинган кўп қаватлик уйларга кўчиб ўтишди. 1967 йилда шаҳар уй-жой фонди 1809,5 минг квадрат метр бўлди. Суперфосфат заводи ва Хишрав ГЭС районида магазин, ошхона, болалар боқчаси, касалхоналар ва шаҳар типидagi янги ишчи посёлкалари пайдо бўлди. Буларда ҳозир 8 минг киши истиқомат қилиб туради.

Уй-жой қуриш ва уларни эксплуатацияга топшириш юзасидан бериладиган топшириқларни муваффақият билан бажаришда меҳнаткашлар роли катта. Кўп завод ва фабрикалардаги уй-жойлар шу корхона ишчиларининг ўз кучлари билан қурилмоқда. Партия, хўжалик, совет ва касаба союз

ташкilotлари якка уй-жой қурувчиларга яхши типовой уйлар танлаш, участка ажратиш, уларга сув, электр энергия, газ олиб боришда яқиндан ёрдамлашмоқдалар. Якка уй-жой қурувчилар давлатдан катта молиявий ёрдам олиб турадилар.

Партия XXIII съездининг директиваларида мамлакатимизда уй-жой масаласини ҳал қилишда бундан кейин ҳам иш олиб бориш кўзда тутилган, ҳозирги беш йилликда Самарқанд қиёфаси яна ҳам ўзгаради. Шаҳарнинг 2500 йиллигида (1969 йил сентябрда) самарқандликлар канализацияси, газ, водопроводи, души, ваннаси бор, буг билан иситиладиган 360 минг квадрат метр ёки 12 минг шинам квартира билан таъминландилар. Бу — етти йилликда қурилган уй-жойлардан салкам икки марта кўпдир. Кондицияланган ҳаволик, лифтлари бор бир қанча уйлар қуриш планлаштирилган. Шаҳар бир қанча маъмурий бинолар билан безалди. Ўзбекистон республикасининг қирқ йиллик тўйига атаб Самарқандда чиройлик янги бинолар — янги опера театри, область партия комитети биноси, Марказий универмаг (ЦУМ), икки қаватлик «Самарқанд» универмаги, «Самарқанд» меҳмонхонаси, Регистон майдонида 820 жойлик кондицияланган ҳаволик янги кенг форматлик кинотеатр қурилди.

Самарқандда эски шаҳарни реконструкция қилиш ишлари бошланди. Бутун бир комплекс бинолар: студентлар шаҳарчаси, хотин-қизлар педагогика мактаби, гидромелиорация техникуми ва архитектура-бинокорлик институтини қурилади. Ўқиш-маъмурий корпус учун 24 гектар ер майдонини ажратилган. Студентлар умумий ётоқхоналари, спорт майдончалари, сузиш ҳовузлари ҳам шу ерда бўлади. СамДУ химия факультети учун узунлиги 180 метрлик янги корпус қуриш ҳам планлаштирилган. Самарқанд студентлари ёруғ ва катта аудиторияларга, энг янги асбоб-ускуналар билан таъминланган кенг лабораторияларга эга бўладилар.

Шаҳар ичида Академия шаҳарчаси қуриш учун жой ажратилган. Бунда Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг филиаллари, илмий-текшириш институтлари очилади. Иккинчи янги меҳмонхона қурилмоқда. Булардан бири Максим Горький хиёбонидаги 320 жойлик «Интурист» меҳмонхонасидир. Кенг форматлик иккинчи кинотеатр, кутубхона, музей қуриш ҳам мўлжалланган. Проект кўчасидаги касаба союз область комитети биносининг қурилиши, ўн икки қаватлик област Советлар уйи, Матбуот уйи, Радио уйи, область халқ хўжалиги ютуқлари кўргазмаси учун икки қаватлик уй, бир неча етти қаватлик маъмурий бинолар қурилади.

Шаҳарнинг марказий майдонига В. И. Ленин ҳайкали ўрнатилади.

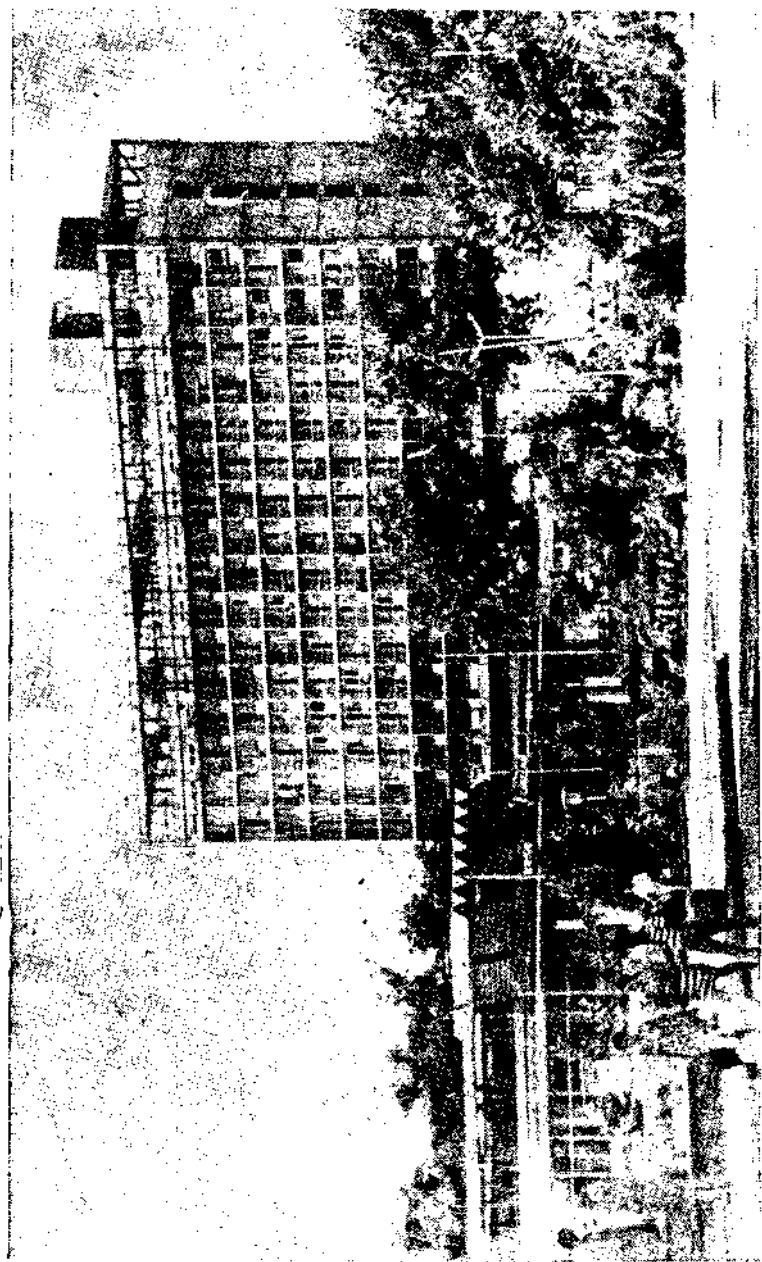
Қурилиш ишларининг бундай кенг даражада олиб борилишига сабаб КПСС XXIII съезди қарорларида бинокорлик материаллари ишлаб чиқаришни янада индустриалаштиришдан белгиланган программанинг амалга оширилиши бўлди. Бинокорлик материаллари тайёрлаш учун Самарқанд аэрофларида жуда кўп хом ашё манбалари: қизил ғишт пишириш, сопол қувурлар ясаш учун гил тупроқ, бетон ва шүвоқ ишлари учун кварц қум, графит, гипс, томга ёпиладиган материал ишлаш учун сланецлар, минерал бўёқлар, пишқиқ, турли хил чиройлик рангдор Ғозгон мармари бор. Жума қони бутун республикани шағал, қум ва майдаланган тош билан таъминлаб туради. 1957 йили Самарқанд областида керамзит ишлаб чиқарадиган завод ишга туширилди, бентонит гиллар бунинг учун энг яхши хом ашёдир.

Самарқандда индустриал бинокорлик усуллари кенг ривожланди. Шаҳар қурилишлари тобора кўпроқ ҳар хил механизмлар билан таъминланди. Пойдевор чуқурларини экскаваторлар тайёрлаб беради, ер қазииш ишларини зовур қазувчи бульдозерлар ва бошқа механизмлар бажаради. Деярлик ҳамма қурилиш майдончаларида башня кранлари бор, бинокорлик индустриясининг ривожланиши қурилиш-монтаж ишларини оширишга, меҳнат сарфини камайтиришга, бино таннарини пасайтиришга имкон бери. Темирбетон билан бир қаторда ғишт ҳам ишлатилади. 1967 йилда 94 миллион дона ғишт ишлаб чиқарилди.

Шаҳарда қурилиш материаллари ва конструкциялари комбинати «Бош қурилиш индустрияси», бино қурувчи комбинат, 150-бинокорлик трестининг комбинати, инерт материал қони, дурадгорлик заводи ишлаб турибди, Дурадгорлик заводида ҳар йили 200 минг ёғоч-қипиқ плита ҳам ишлаб чиқарилади.

Белгиланган бинокорлик ишларини амалга ошириш учун қўшимча яна 4000 малакали бинокор ишчилар тайёрланмоқда.

Кейинги йилларда Самарқанд коммунал хўжалиги айниқса, тез ривожланиб борди. Чанги чиқиб ётган тор кўчалар ўрнига кенг асфальтланган кўчалар қурилди. 1959—1966 йиллар ичида бундай кўчаларнинг узунлиги 1130 километрга етди, Кўча, тор кўчаларнинг 209 минг метрига шағал тўкилди, 12 километр ариқ цементланди. Водопровод ва канализация шохобчалари анча кенгайди, кўп уйлар бир марказдан туриб иситиладиган бўлди. 1959 йилда водопровод шохобчаларининг узунлиги 70,4 километр бўлиб, фақат 50 минг киши сувдан фойдаланган бўлса, 1966 йилда водопровод шохобчаларининг узунлиги 128,1 километрга етиб, 138,2 минг киши сувдан фойдаланадиган бўлди. 1959 йилда фақат 2775 квадрат метр уй-жойлар, яъни ҳамма уй-жой майдонининг 1,4 про-

„Самарқанд“ меҳмонхонаси.

центи сув билан таъминланган бўлса, 1965 йилда уй-жой майдони 149,2 квадрат метрлик 6397 квартира, яъни бутун уй-жой фондининг 30 проценти сув билан таъминланди. Шаҳарни сув билан таъминлаш ишлари ҳали ҳам давом этдирилмоқда. 1968 йил охирида водопровод қуввати 1967 йил бошидагига нисбатан тенг барабар ошди, бир кеча-кундузда 65 минг куб метрдан 115 минг куб метрга етказилди.

Канализация ишлари кенг кўламда олиб борилмоқда. 1959—1966 йилларда 29 километр канализация қувурлари қурилди. Канализация тармоқлари ва тозалаш қурилмаларининг узунлиги 1967 йилда 44 километр бўлган бўлса, 1969 йилда 64 километрга етказилди.

Шаҳар кўчаларини ёритадиган электр тармоқлари сони анча кўпайтирилди. 1966 йилда янги система билан ёритилган кўчаларнинг узунлиги 123 километрга етказилди. Фақат етти йилликнинг ўзида 4380 та электр чироқлари ўрнатилди.

Шаҳарни газ билан таъминлаш муваффақият билан бормоқда. Бу шаҳар аҳолининг турмуш маданиятини оширишга, рўзгор ишларини енгиллатишга, уйлارни иситиш чиқимларини камайтиришга ва шаҳарларнинг санитария ҳолатини яхшилашга имкон берди. 1959—1966 йилларда 158 километр кўчага газ трубалари ётқизилди ва 22 мингдан кўпроқ квартира газ билан таъминланди. Самарқанд юбилейи кунларигача яна 9 минг квартирага газ киритилади.

Телефон алоқа воситалари анча яхшиланди. Шаҳардаги алоқа бўлимларининг сони 1959 йилдаги 23 дан 1967 йилда 46 га етди. Етти йилликда шаҳарлараро телефон станциялари сони 120 дан 285 га, телеграф каналлар сони 138 дан 209 га, шаҳар телефон станцияси абонентлари сони 3325 дан 4875 га етди, 1961—62 йиллар ичида янги шаҳарлараро телефон станцияси ва видеотелефон ишга туширилди.

1964 йилдан бошлаб Самарқанд Москвадан телевизион эшиттиришларни қабул қилмоқда.

Кейинги йилларда аҳолини транспорт билан таъминлаш анча яхшиланди. Автомобиль ва троллейбус йўллари шаҳар марказини шаҳар чеккалари билан боғлади. Узунлиги 6,5 километрлик икки янги троллейбус йўллари, 21 машина тўрадиган троллейбус депоси қурилди. 16 троллейбус сотиб олинди. Автобус ҳўжалиги анча кенгайди (259 та автобус бор). Автобус маршрутлар сони 14 га етди. 1958 йилда троллейбус ва трамвайдан 1,3 миллион киши фойдаланган бўлса, 1966 йилда 24 миллионга етди. 1958 йилда автобусларда 31,4 миллион киши ташилган бўлса, 1966 йилда 65,5 миллионга етди. Бундан ташқари, шаҳарда жуда кўп енгил ва юк ташийдиган таксилар бор.

Шаҳарнинг айрим қисмлари бир-бирига ва марказга кенг, обод автйўллар билан боғланган. 1967 йили Самарқандда

узунлиги икки километргача келадиган, шаҳар билан Самарқанд районини боғлайдиган биринчи бетон йўл қурилиши тугалланди. Г. Титов номли кўчага янги йўл қурилишида бир неча юз метр бетон ётқизилди.

Самарқандда янги беш йилликда шаҳар йўловчилар транспортини янада ривожлантириш назарда тутилган. Троллейбус ва трамвайлар кўпайтирилади. Самарқанд темир йўл вокзалини реконструкция қилиш юзасидан белгиланган чоралар амалга оширилади.

Шаҳар маъмурлари шаҳар аҳлининг меҳнати ва ҳордиқ чиқариши учун қулай шароитлар яратиш юзасидан катта ғамхўрлик қилмоқда; шаҳар территориясида хиёбонлар, парклар ва боғлар вужудга келтирилган. Буларнинг шаҳар ичидаги умумий майдони 889 гектардан иборат бўлиб, аҳоли жон бошига ҳисоблаганда ўрта ҳисобда 34 квадрат метрдан тўғри келади. Булардан энг катта ва чиройлиси Горький номидаги хиёбондир.

Самарқандликларнинг кўнгилли ҳордиқ чиқарадиган М. Горький номли маданият ва истироҳат боғи тобора обод бўлмоқда. Кейинги йилларда бу паркда замонавий музика саҳналари, қироатхона, спорт майдончалари, каттакон фонтан, ҳовуз, кино-театр қурилди.

Шаҳарда тўққизта хиёбон бор, булардан олтигаси етти йиллик мобайнида бунёд қилинган (Регистон, Театр, Вокзал-олди ва Крепость майдонларидаги хиёбонлар, Навоий хиёбони, Мичурин хиёбони).

Уй-жой кварталларини кўкаламзорлаштиришга алоҳида эътибор берилмоқда.

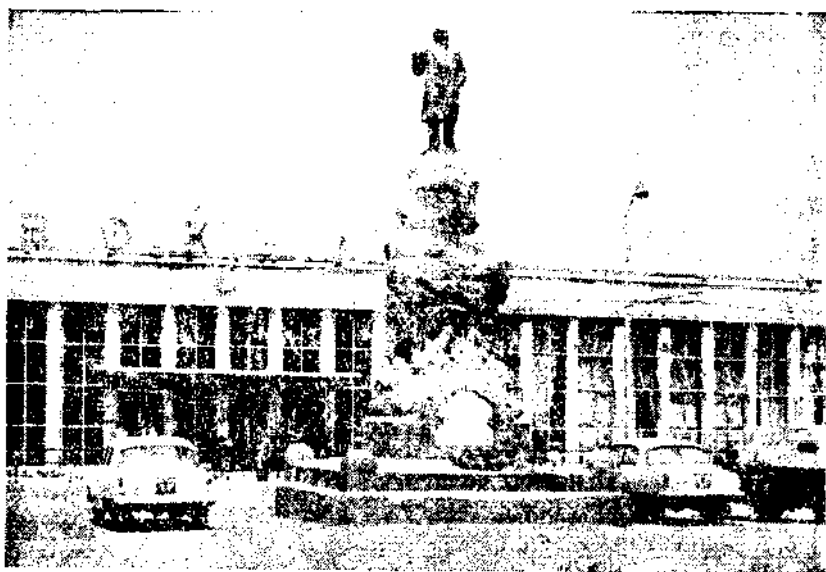
Самарқандликлар спорт мухлисларидирлар. Шаҳарда «Спартак» ва «Динамо» стадионлари, бир неча физкультура майдончалари бор. Шаҳар спорт ташкилотларида 140 физкультура коллективлари бўлиб, уларда 50 мингдан ортиқ киши бор.

Самарқандда маҳаллий командаларнинг Тошкент, Москва, Ленинград ва чет эл спорт коллективлари билан ўртоқлик учрашувлари бўлиб туради. Масалан, 1966 йили бу ерга Ҳиндистон гимнастлари, Афғонистон баскетболчилари, Руминия футбол командаси ва бошқалар келди.

1967 йили Самарқанд «Сугдиёна» футбол командаси Ўрта Осиё республикалари ва Қозоғистон зонасидаги «Б» классига кирган командалар ўртасида тўртинчи фахрли ўринни эгаллади.

КПСС Марказий Комитетининг қарорларига мувофиқ, шаҳарда маиший хизмат корхоналари йилдан-йилга кенгаймоқда, маиший хизмат корхоналарини ихтисослаш ишлари кенг миқёсда олиб борилмоқда, уларнинг техника даражаси ошмоқда. 1966 йили 1958 йилга нисбатан 1,5 марта кўп хиз-

мат кўрсатилди. Маиший хизмат муассасалари: фотография, сартарошхона, оёқ кийими тикиш ва ремонт ательелари, радио-телевизор аппаратлари ҳамда рўзгор буюмларини ремонт қиладиган устахоналар сони анча кўпайди. Эскириб қолган майда-чуйда дўкончалар ўрнига замонавий павильонлар қурилди.

Вокзалолди майдони.

Шаҳарда олтита маиший хизмат комбинати, машиналаштирилган химчистка ва кийим бўяш комбинатлари, машиналаштирилган кир ювиш хоналари, телевизион ателье, саккизта ҳаммом, бешта меҳмонхона, косметика кабинети, марказий маиший хизмат бюроси ва маиший хизмат уйи (бунда шошилинь ремонт ишлари бажарилиб, ҳар қандай маиший хизмат талабномалари қабул этилади), жуда кўп устахона ва қабулхоналар бор. 1959—1966 йиллар ичида маиший хизмат пунктлари 115 дан 359 га етди.

Коммунал-маиший хизмат масалалари Самарқанд область ва шаҳар Советларининг сессияларида кенг муҳокама қилиниб турилади.

КПСС XXIII съездининг янги беш йилликдаги маиший хизмат корхоналарини халқ хўжалигининг йирик машиналаштирилган тармоғига айлантириш ҳақидаги йўл-йўриқларига мувофиқ Самарқандда маиший хизмат корхоналарини янада йириклаштириш ва ихтисослаштириш, маиший хизмат

корхоналарнинг моддий базасини кенгайтириш чоралари кўрилмоқда. Натижада уй-жойларни ремонт қилиш, рўзгор машиналари ва асбоблари, транспорт воситалари, мебелларни тузатиш ишларининг ҳажмини кенгайтиришга имкон туғилади. Шу билан бирга янги хил хизмат турлари: квартираларни йиғиштириб саранжомлаш, болаларга қараш ва шу каби хизмат турларини ҳам жорий қилиш мўлжалланмоқда.

Коммунал хўжаликка маблағ ажратиш йилдан-йилга ошиб бормоқда. Агар 1966 йилда шаҳар ободончилигига 935 минг сўм сарфланган бўлса, 1967 йилда 2 миллион сўм сарфланди.

КПСС XXIII съездининг меҳнаткашларнинг уй-жой ва маъший шарт-шаронтларини янада яхшилаш тўғрисидаги директиваларига мувофиқ, Ўзбекистон компартияси Марказий Комитети ва республика ҳукуматининг «Самарқанд шаҳрининг 2500 йиллиги юбилейига тайёргарлик кўриш чоралари ҳақида» чиқарган қарори билан шаҳар коммунал хўжалигини янада ривожлантириш ва аҳолига маъший хизмат кўрсатиш ишларини яхшилаш юзасидан кенг программа белгиланган.

Етти йиллик мобайнида меҳнаткашларнинг моддий аҳволи янада яхшиланиб, маданий савияси янада кўтарилди.

Мамлакат ва республика миллий даромадининг ўсишига мувофиқ Самарқанд бюджети ҳам ошди. Ижтимоий-маданий чораларга ажратилган маблағлар асосан, мактаблар, болалар боқчалари, яслилар бепул медицина ёрдами, маданият ва санъатни ривожлантириш ишларига сарфланди. Ижтимоий фондларнинг ўсиши меҳнаткашлар реал иш ҳақининг ошувига ёрдамлашди.

Партия ва Ҳукуматимиз аҳолининг озиқ-овқат ва саноат молларига тобора ўсиб бораётган талабини қондириш учун ғамхўрлик қилиб келмоқда.

Самарқандда озиқ-овқат саноати маҳсулотининг сифати яхшиланиб, хиллари кўлайди. 1966 йилда ёғли кондитер маҳсулотлари (торт, пирожний, кекс, пряник ва шу кабилар) ишлаб чиқариши 1958 йилга нисбатан салкам тенг баравар, гўшт маҳсулотлари бир ярим марта, қолбаса ишлаб чиқариши икки марта ошди; сут заводининг маҳсулоти 2,5 марта кўпайди, вермишель ишлаб чиқариш салкам тенг баравар ошди.

Консерва заводининг ишлаб чиқариш қуввати жуда ошириб юборилди, заводда 35 хил консерва ва консерваланган шарбатлар ишлаб чиқарилди. Бу завод реконструкция қилинганидан кейин фақат Ўзбекистонда эмас, шу билан бирга бутун Ўрта Осиёдаги шундай корхоналар ичида қуввати энг зўр корхона бўлиб қолди. 1967 йили бу заводда суткасига 60—70 минг банка маринад ишлаб чиқарилган эди,

шарбат цехининг бир йиллик маҳсулоти 16 миллион банкага етди.

Заводда сабзавот икриси ва поток консервалар ишлаб чиқарадиган, илдимеваларни қовурадиган, салат тайёрлайдиган, ағдариладиган столлари бор тўртта маҳсулот жойлайдиган линиялар бор. Стерилизация бўлими кенгайтирилган, мева-сабзавот ювадиган қўшимча машиналар ва бошқа механизмлар ўрнатилган бўлиб, булар завод қувватини оширишга, маҳсулот сифатини яхшилашга ёрдам беради.

Кенг истеъмол моллари: оёқ кийими, трикотаж, шойи газмол ва шу кабилар ишлаб чиқариш тобора яхши йўлга қўйилмоқда. 1958 йилда Самарқандда 510 минг жуфт оёқ кийими ишлаб чиқарилган бўлса, 1966 йилда 1518 минг оёқ кийими ишлаб чиқарилди. 1958—1966 йиллар мобайнида ички трикотаж кийими ишлаб чиқариш 1396 минг донадан 4613 минг донага етди, устки трикотаж кийими эса 1933 минг дона ишлаб чиқарилди ва ҳоказо.

Самарқандда махсус капрон плашлар тикиш фабрикаси қурилаяпти. Фабрика йилига 2 миллион дона плаш тикиб чиқаришга мўлжалланган. Бу эса республика эҳтиёжини қондиради. Мебель фабрикасининг ассортименти анча кенгайди, фабрикада янги хил гарнитурлар ишлаб чиқарила бошланди.

Самарқанд фарфор (чинни) заводи 1969 йил бошида ишга туширилди, унинг иш ҳажми Тошкент фарфор заводини иш ҳажмидан тўрт ҳисса ошиқдир.

Халқ истеъмол қиладиган моллар ишлаб чиқаришни янада ривожлантириш юзасидан белгиланган тадбирларнинг амалга оширилиши аҳолининг талабини қондириш билан бирга, бу молларнинг бир қисmini шаҳар, область ва республикадан четга чиқаришга ҳам имкон беради.

Етти йилликнинг кейинги йилларида шаҳардаги магазинлар сони 1,5 марта, кносколар сони 2 марта кўпайди. 1967 йилда Самарқандда чакана савдо корхоналарининг сони 805 га етди, ҳолбуки 1958 йилда 565 та эди. Шу билан бирга расталарни обод қилиш юзасидан ҳам катта ишлар олиб борилмоқда. Сиёб бозорида усти ёпиқ павильон қурилиб, ишга туширилади, унда бир йўла 600 колхозчи ўз маҳсулотини сотиши мумкин бўлади.

Шаҳарга сабзавот, картошка, мева келтириш тобора кўпаймоқда. 1967 йил ёз мавсумида сабзавот павильонларининг сони 130 га етди, кўчалардаги лотоклар 1965 йилга нисбатан икки баравар кўпайди, дўкон ва магазинларга дала ва боғлардан бевосита мева етказиб туриш ишлари йўлга қўйилди.

Савдо шохобчалари, жумладан, сабзавот-мева савдо тармоқларининг моддий-техника базаси тез кенгаймоқда. 7 минг

тонналик сабзавотхона ва 2150 минг тонна мева сақлайдиган совутгич хона қуришга киришилди.

Улуғ Октябрнинг 50-йиллигига келиб Самарқанд савдо шохобчаларига 148 магазин ва киоскалар қўшилди: янги прогрессив савдо формалари, автоматлар, ўз-ўзига хизмат кўрсатиш, кредитга мол сотиш тобора кенг рақам бўлмоқда. Кредитга мол сотиш эса 1961 йилдан 1966 йилга қадар 2,8 марта ошди. Етти йиллик ичида иккита янги махсус газмол магазини, иккита оёқ-кийим магазини, бешта сут маҳсулотлари магазини, иккита бинокорлик материаллари магазини ва «Баҳор» ула-элик магазини солинди.

Шаҳар савдо шохобчаларининг ривожланиши, товарлар сонининг кўпайиши ва сифатининг яхшиланиши мол оборотининг ўсишига таъсир қилди. Натижада 1959—1966 йиллар ичида шаҳар савдо тармоғининг мол обороти 1,6 мартага ўсди. Аҳоли истеъмол динамикасидаги асосий тенденция, энг қимматли озиқ-овқат маҳсулотлари — гўшт, колбаса, мой, қанд истеъмол қилишининг ўсиши — аҳоли даромади даражасининг бевосита кўтарилиши оқибатидир.

Савдо корхоналари шохобчаларининг кўпайиши билан бирга магазин ва ошхоналарни замонавий ускуналар билан таъминлаш чоралари кўрилмоқда. Музлатиш, совутиш хўжалиги анча кенгайтирилди: совутиш қурилмалари, совутиш шкафлари ва бошқалар тобора кўпаймоқда. 1967 йилда тез бузиладиган маҳсулотлар билан савдо қиладиган магазинларнинг 80 проценти совутиш ускуналари билан таъминланди.

Кейинги етти йилликда кийим-бош, оёқ кийими сотиш анча кўпайтирилди, маданий-маиший буюмлар, айниқса кўп ишлатиладиган бўлди.

1959—1966 йиллар ичида Самарқанд шаҳри аҳолисига мол сотиш 1,6 марта, газлама, оёқ кийими, уст кийим ва ич кийим сотиш 1,8 марта, мебель сотиш эса 2,2 марта ошди. Маданий-маиший моллар шаҳар аҳолисининг турмушида мустаҳкам ўрин олди. 1959—1966 йилларда радиоприёмник ва тикиш машиналари сотиш 2 марта ошди. Юзлаб самарқандликлар автомашина, мотоцикл ва велосипед сотиб олдилар. Булардан 1966 йилда 1958 йилга қараганда 3 марта кўпроқ сотилди.

Самарқанд умумий овқатланиш корхоналари тобора кўпаймоқда. 1958 йилда уларнинг сони 204 та бўлган бўлса, 1966 йилда 282 тага, мол обороти эса 9,8 миллион сўмдан 16,6 миллион сўмга етди. 1967 йилда шаҳарда беш ресторан, 93 ошхона, 33 закускахона бор эди. Етти йиллик мобайнида шаҳарда 2 ресторан ва 25 янги ошхона очилди, булардан ташқари сосискахона, бир неча кабобхона ва чойхона бор. 1967 йилда ярим фабрикалар магазинлар сони олтига етди.

Кўп ресторан ва кафеларда прогрессив хизмат кўрсатиш методлари жорий қилинди. 1967 йилда «Солнечное» («Қуёш») кафеси очилди, бунда қишда 350, ёзда 500 киши бир йўла овқатланиши мумкин. Ёшлар кафеси қурилиб битказилди.

Беш кунлик иш ҳафтасига ўтилиши муносабати билан савдо ва умумий овқатланиш корхоналарининг иш режимида ўзгаришлар бўлди, энди озиқ-овқат магазинлари бутун ҳафта бўйи ишламоқда. Улардан кўплари бир смена ишдан бир ярим ва икки смена ишлашга кўчирилди.

Маҳаллий ҳокимият органлари меҳнаткашларнинг соғлиғи ҳақида ғамхўрлик қилмоқда. Шаҳарда соғлиқни сақлаш ишларига тобора кўпроқ маблағ ажратилмоқда. 1958 йилда бу маблағлар 2875,6 минг сўм бўлган бўлса, 1967 йилда 5328,5 минг сўмга етказилди.

Самарқанд — йирик медицина маркази, бунда кўп олимлар коллективи меҳнат қилади. Булар орасида машҳур медицина арбоблари бўлиб, улар бир қанча физиотерапев проблемаларини ҳал қилмоқдалар. Лейшманиозни даволашнинг натижалари усуллари ишлаб чиқишда, медицина практикасида маҳаллий ўсимлик хом ашёларидан ва синтетикадан фойдаланишда катта ишлар қилдилар. 1967 йил июнда Самарқандда Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотининг лейшманиозга қарши курашишга бағишланган халқаро семинари бўлиб ўтди.

Самарқанд меδικлари ўз практикаларида энг янги даволаш усуллари қўллаб, юрак, ўпка каби мураккаб операциялар ўтказдилар. Энг янги препаратларни кенг қўллаш орқасида аҳоли орасида ўлим ва касаллик кескин камайди.

Шаҳарда шифохоналар сони тезлик билан кўпаймоқда. 1967 йили Самарқандда 25 шифохона бор эди, жумладан, медицина институтининг клиника касалхонаси ва болалар касалхонаси, 3 та хотин-қизлар консултацияси, 6 та махсуслаштирилган диспансер, 4 та туғруқхона, тез тиббий ёрдам станцияси, қон қуйиш станцияси, санитария-эпидемиология станцияси, 17 та поликлиника (булардан 5 таси болалар поликлиникаси), бир неча тиббий пунктлар, меδικо-санитария қисмлари, 9 дорихона, болалар сут хонаси ва ҳозолар.

Касалхона ўринлари сони 1958 йилда 3210 бўлган бўлса, 1966 йилда 4423 га етди. Медицина ходимлари сони йилдан-йилга кўпаймоқда. 1958—1967 йиллар мобайнида уларнинг сафига 1000 дан ортиқ одам қўшилди. 1967 йилда Самарқандда 827 врач, 1770 ўрта тиббий ходимлар бор эди. Самарқандда ҳар 10 минг кишига 32 врач тўғри келади.

Тиббий муассасаларга энг қулай, кенг бинолар ажратиб берилган. Утган етти йилликда шаҳарда 60 ўринли янги туғ-

руқхона, 98 ўринли онкология диспансери, 30 ўринли қон қуйиш станцияси, 6000 порцияли болалар сут ошхонаси қурилди. 6 та янги поликлиника ва диспансер, шаҳар травматология пункти ва Самарқанд мединституту травматология ва ортопедия клиникаси очилди. Саноат корхоналари ва ўқув юртларидаги шифо пунктлари ва профилактория шохобчалари кенгайтирилди.

Янги беш йилликда Тошкент кўчасида янги болалар шифохонаси ва поликлиника, Газ кўчасидаги саноат районида болалар поликлиникаси қуриш планлаштирилган, кенг профилли касалхонага пойдевор қурилди, юқумли касаллар шифохонаси янги бинога кўчиб ўтади.

Партия ва Ҳукуматимизнинг кўрсатаётган ғамхўрлиги туфайли шаҳарда соғлиқни сақлаш ишлари янада такомиллашмоқда, шифо муассасалари кўпайтирилмоқда, санитария-гигиена шароитлари яхшиланмоқда, шаҳарда ҳам, шаҳар чеккаларида ҳам меҳнаткашлар учун янги-янги шифохоналар ва дам олиш жойлари вужудга келтирилмоқда.

Совет ҳукуматининг қатор қарорларида Самарқанд аҳолиси соғлиғини сақлаш ишларини яхшилаш чоралари кўрсатилган бўлиб, унда илмий-тадқиқот ишларини кенгайтириш йўллари, янада сернатижароқ профилактика восита ва методлари, турли касалликлар диагностикаси ва даволаш йўллари қидириб топиш вазифалари белгиланган. Соғлиқни сақлаш муассасаларининг моддий-техника базаси кенгайтирилмоқда ва мустаҳкамланмоқда. Аҳолига тез ва кечиктирмай ёрдам бериш ишларининг ҳажмини кенгайтириш ва сифатини яхшилаш чоралари ишлаб чиқилган, бунда шаҳарнинг индустрия жиҳатидан ривожланиш суръатлари тезлангани сари аҳолининг турмуш даражаси яхшиланиши ва аҳоли сонининг ошиши назарда тутилган.

Энг янги машина ускуналарини ишга тушириш йўли билан ишлаб чиқариш жараёнларининг механизацияланиши натижасида меҳнат шароити анча яхшиланди. Меҳнатнинг техника билан қуrollаниш даражаси 1959—1965 йиллар ичида бир ишчига ҳисоблаганда 34,9 процент ошди.

Бутун мамлакатда бўлгани сингари Самарқандда ҳам корхона ва муассасаларнинг беш кунлик иш кунига ўтиши давлат ва жамоат ташкилотлари олдига меҳнаткашларнинг дам олиш шарт-шароитларини яхшилаш масалалари билан яқиндан шуғулланиш заруратини кўндаланг қилиб қўйди. Шу муносабат билан бир қанча амалий тадбирлар белгиланди: шаҳар четидаги истироҳат боғларига автобуслар қатнай-диган; Зарафшон билан Оғалиқ суви тўсилиб, қайиқ станциялари ва пляжлар ташкил қилинадиган; Омонқўтон истироҳатгоҳ зонаси ишга солинадиган; меъморлик ёдгорликла-

рига яқин жойларда истироҳат боғлари вужудга келтирилдиган бўлди.

Асосий даромад формаси бўлган иш ҳақини ошириш, чакана савдо нархларини пасайтириш, солиқларни камайтириш ва бекор қилиш йўли билан шаҳар меҳнаткашларининг моддий аҳволи тобора яхшиланмоқда. 1959—1965 йилларда Самарқанд саноат ишлаб чиқариши ходимларининг пул билан олган ўртача иш ҳақи 16,4 процентга ошди. Шаҳар меҳнаткашларининг эҳтиёжларини қондириш учун белгиланган ижтимоий фондлар тобора ошмоқда.

Самарқанд меҳнаткашлари бепул тиббий ёрдам олиш орқасида ҳар йили 12 млн. сўмдан ортиқроқ пулни тежаб қоладилар. 1966 йили Самарқандда соғлиқни сақлаш ишлари учун жон бошига ўрта ҳисоб билан 48,8 сўмдан сарфланган.

Мамлакатимизда бўлгани сингари, Самарқандда ҳам ёш авлодга алоҳида аҳамият берилмоқда. 12 мингдан ортиқ мактаб ёшигача бўлган болалар боқча ва яслиларда тарбияландилар, улар учун ижтимоий фондлардан катта маблағлар ажратилди. Натижада Самарқанд аҳолиси 1966 йилда 4 миллион сўмга яқин пулни тежади. Болаларни умумий таълим мактабларида ўқитиш ишларига ҳам тахминан шунча маблағ сарфланди. Ёзги соғломлаштириш кампаниясида шаҳар ва областда 20 дан ортиқ пионер лагерларида 1967 йили 12 мингдан ортиқ бола дам олди.

Хўжалик ислоҳоти амалга оширила бorgan сари меҳнаткашлар даромадининг янги манбаи — моддий рағбатлантириш ва ижтимоий-маданий чораларга белгиланган фондлардан бериладиган мукофот тобора кўпаймоқда. Масалан, шойи тўқиш фабрикасида янги иш усулига кўчиш натижасида 1967 йилда моддий рағбатлантириш фондида 268 минг сўм, яъни бундан илгариги йилдагидан ўн баравар ортиқ маблағ ажратилди. Бу фонддан йилнинг биринчи ярмида ишчи ва хизматчиларга 40 минг сўмдан ошiqроқ мукофот берилди. Ипак фабрикасида янгича иш усули жорий қилингандан кейин 5 ой ичида иш унуми планга нисбатан 103 процент, пландан ташқари фойда 17 минг сўм бўлди, 14 минг сўмлик 1,3 тонна пилла тежалди. Оёқ кийими фабрикаси 40 минг сўмлик қўшимча маҳсулот ишлаб чиқарди. Чой қadoқлаш фабрикаси пландан ташқари 809 минг сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарди. Фақат бир кварталда моддий рағбатлантириш фондида 12 минг сўмдан кўпроқ пул ажратилди.

Ҳозирги беш йилликда ишлаб чиқариш кучларини янада ривожлантириш ва улардан тўғри фойдаланиш меҳнаткашларнинг моддий аҳволини янада яхшилашда муҳим роль ўйнайди. Жумладан, Самарқандни индустриал жиҳатдан ривожлантириш юзасидан белгиланган чоралар комплексини амалга оширишда ўз ифодасини топади, бу шаҳардаги меҳ-

нат ресурсларидан тўғри фойдаланиш проблемасини ҳал қилиш томон қўйилган муҳим қадам бўлиш билан бирга, аҳолининг моддий ва маданий талабларини янада тўлароқ қондириш воситаларидан бири бўлади.

Индустриалаш натижасида меҳнаткашларнинг реал даромадлари анча ошди, уларга маданий-маиший хизмат яхшиланди, юқори даражада малакали меҳнатни ишга солиш доиралари кенгайди. Бундан ташқари, рўзгор ишлари билан банд бўлиб келган жуда кўп хотин-қиз ижтимоий ишлаб чиқаришга тортилди.

КПСС Марказий Комитетининг сентябрь (1967 йил) Пленуми қарорлари Партия ва Совет ҳукуматининг халқ бахт-саодати учун қилаётган ғамхўрлигини кўрсатувчи ёрқин далилдир. Солиқларни камайтиришнинг ўзиданоқ Самарқанддаги ишчи ва хизматчиларнинг салкам 50 процентининг тежайдиган пули 581 минг сўм бўлади, энг оз иш ҳақини ошириш, отпускарларни чўзиш, инвалидларга бериладиган нафақаларни ошириш ва бошқалар бу ҳисобга кирмайди.

Ҳар 1000 аҳолига ҳисоблаганда ўлимнинг камайганлиги Самарқанд областидаги аҳолининг моддий ва маданий даражаси ўсиб бораётганлигидан далолат беради, агар 1940 йилда ҳар минг кишидан ўлганлар сони 12,8 процент бўлган бўлса, 1966 йилга келиб, 4,5 процентга тушди, яъни ўлим 3 мартадан кўпроқ камайди.

КПСС XXIII съезди аҳолининг моддий фаровонлигини ошириш юзасидан беш йиллик планда берилган топшириқлар сўнгги топшириқлар эмас, деб кўрсатиб ўтди. Коммунистик қурилишлардаги ютуқлар, ишлаб чиқаришнинг сернатижаллигининг ошиши, меҳнат унумдорлигининг ўсиши мамлакатимиз, жумладан, Самарқанд меҳнаткашларининг реал даромадларини яна анча оширишга имкон беради.

7. ХАЛҚ ТУРМУШИ

Улуғ Октябрь социалистик революциясидан кейин, бутун Урта Осиё халқларининг турмуши сингари, Самарқанд аҳолисининг турмуши ҳам яхши йўлга қўйилди. Социализм қурилиши ва коммунизмнинг моддий-техника базасини яратишга ўтиш билан бир қаторда халқ турмушида катта-катта сиلاجишлар бўлди.

Аҳолининг кўпайиши билан бирга Самарқанд аҳолисининг сони ва этник составида ҳам ўзгаришлар бўлди. Ҳозирги кунда Самарқандда мамлакатимиздаги кўп миллат намояндалари ҳамжиҳат оиладай ҳаёт кечириб, биргаликда меҳнат қилмоқдалар.

Ўзбекистондаги йирик шаҳарлардан бирида турли миллат кишиларининг биргалашиб ишлаши ва ҳамжиҳатликда ҳаёт

кечириси КПСС Программасида қайд этиб ўтилганидек, умумий коммунистик маданият, ахлоқ ва турмуш хусусиятларининг ривожланишига, улар ўртасидаги ўзаро ишонч ва дўстликнинг янада мустаҳкамланишига олиб боради.

Совет ҳокимияти йиллари ичида қадимий Самарқанднинг ташқи қиёфаси ўзгарди, у анча кенгайиб, обод бўлди. Ҳамма жиҳатдан қулай ва маданий-маиший муассасалар комплексига эга бўлган, ҳозирги замон архитектураси услубида қурилган кўп қаватли уйлар йилдан-йилга кўпаймоқда. 1959—1965 йиллар мобайнида давлат маблағлари ҳисобидан 659 минг квадрат метр уй-жой эксплуатацияга топширилди. Бундан ташқари шу йиллар ичида шахсий уй қурувчилар давлат ёрдами билан 605 минг квадрат метр уй-жой қуриб олдilar.

Турли миллат прогрессив маданият элементларининг ўзаро бир-бирига пайвандланиб, йилдан-йилга тобора кенг қулоч отиши янги уй-жойларнинг турларига ҳам таъсир қилди. Янги уй-жойлар қурилиши ҳозирги замон ютуқларининг барчасини ҳисобга олиш асосида ўсиб борди, яъни уй-жой турмушининг хусусиятларини, миллий анъаналарни, маданият хусусиятларини, иқлим шароитларини ҳисобга олиш асосида ривожланди. Масалан, янги бино қуришда унинг ҳовли томонига иссиқ иқлим шароитида зарур бўладиган айвон солиш халқ традициясига амал қилинади.

Ҳали ҳам сақланиб қолган эски тилдаги бинолар қайтадан қурилиб, ҳозирги замон турмушига мосланмоқда.

Андижон кўчасида истиқомат қилувчи пенсионер Нуриддин Муҳиддиновнинг уйи бунга мисолдир. Бошқа эски уйларда бўлгани сингари, бунда ҳам ичкари билан ташқари аллақачонлар йўқ бўлиб кетган. Хоналарга тахта пол қоқилган, катта-катта ойналик деразалар ўрнатилган. Бу уйга электр ва радио келтирилган, водопровод ўтказилган, хоналар ҳозирги замон системаси билан иситилади.

Самарқандликларнинг моддий аҳволи яхшиланиб маданий даражаси юксалиши билан уйларнинг жиҳоз ва зеби-зийнатлари ҳам жуда ўзгарди. Эски рўзгор буюмлари ўрнини чиройли, қулай, янги буюмлар олмоқда. Радиоприёмник, телевизор, тикув ва кир ювиш машиналари, холодильниклар, чанг тортар ва бошқа электр асбоблар кенг расм бўлиб бормоқда. Аҳолига ҳозирги вақтда урушгача бўлган даврга нисбатан турли хил мебеллар сотиш 19 марта кўпайди.

Агар 1940 йилда Самарқанд областидаги аҳоли 600 минг сўмлик ҳар хил мебель, электр асбоблар ва тикиш машиналари сотиб олган бўлса, 1966 йилда 10,1 миллион сўмлик сотиб олди.

1966 йилнинг ўзида аҳолига 85 минг донга соат, 6,3 мингдан кўпроқ холодильник, 8,2 минг кир ювиш машинаси, 21,7

минг радиоприёмник, 12,1 минг телевизор, 14,2 минг тикиш машинаси сотилди. Булар ҳозирги замон маданий-маиший моллари турмушда мустаҳкам ўрин олганини, аҳолининг турмуш даражаси анча яхшиланганлигини кўрсатади.

Маҳаллий аҳолининг уй-жой шароити ва зеби-зийнатида халқ турмушининг энг яхши анъаналари сақланмоқда. Гилам, палос, сўзана, чинни идиш-товоқлар фақат ўзбек хонадонини эмас, балки бошқа миллат хонадонларини ҳам безаб турибди. Шундай қилиб, турли халқлар маданияти ва турмушининг бир-бирига яқинлашуви, уй-жойлари ва уларнинг ички зеби-зийнатларига ҳам ижобий таъсир кўрсатади.

Шаҳар халқининг ҳозирги кийим-бошларида иқлим шароити билан боғлиқ бўлган, шунингдек, миллий колоритга эга бўлган баъзи бир миллий кийим элементлари сақланиб қолмоқда. Миллий ипаклик газмоллар, шоҳи-атласларга талаб жуда катта, буларни фақат ўзбек хотин-қизлари эмас, бошқа миллат хотин-қизлари ҳам жуда яхши кўришади.

Агар 1940 йилда 12,4 миллион сўмлик газмол сотилган бўлса, 1958 йилда 35, 1966 йилда эса 51,5 миллион сўмлик газмол сотилди. Шу йилларда сотилган кийим-бош, трикотаж кийимлари сотишлари 31,4 миллион сўмдан 56,6 миллион сўмга етди. Оёқ кийимлари сотиш 6 марта ошди. Агар 1940 йилда аҳолига 29,5 миллион сўмлик турли озиқ-овқат моллари сотилган бўлса, 1966 йилга бориб 200 миллион сўмлик сотилди. Шу давр ичида гўшт сотиш 19 марта, сут ва сут маҳсулотлари 27 марта, мол ёғи 4 марта, дон ва макарон маҳсулотлари салкам 3 марта ошди.

Миллий таомларни руслар ҳам, украинлар ҳам хуш кўрадилар, баъзи бир ўзбек таомлари бутун шаҳар аҳолисининг овқат рационига кирган. Самарқанднинг хушбўй ва ширин пўлоди нонининг республикага донғи кетган. Ҳозир уларни фақат саклаб қолиш эмас, балки технологик процессларини ҳар жиҳатдан механизациялаш йўли билан унинг хилларини янада кўпайтириш тадбирлари кўрилмоқда. Бу вазифани ҳал қилиш учун малакали мутахассислар ишга жалб қилинган.

Самарқанд қандалатпазлари турли ширинликлар, айниқса, ҳолва, шўрданак, майиз, кишмиш, мева қоқиси тайёрлашда машҳурдирлар. Ҳозир республикадан анча йироқларда ҳам буларга талаб ошганлиги муносабати билан ширинлик ва майиз, кишмишларни янада кўплаб тайёрлаш ишлари яхши йўлга қўйилган.

Шу тариқа, Самарқанд аҳолисининг ҳамма моддий-маданият соҳаларида жиддий ўзгаришлар юз берди. Моддий-маданият бошқа халқлар маданиятининг энг яхши элементлари

билан бойиди, шу билан бирга унинг энг яхши миллий хусусият ва анъаналари сақланиб қолиб, янада ривожланди.

Агар Совет ҳокимиятининг дастлабки ўн йилликларида оилани қайта қуриш хотин-қизларни тенг ҳуқуқли қилишдан иборат бўлган бўлса, кейинчалик миллатлар ва миллий маданиятнинг бир-бирига яқинлашуви таъсири остида оилада ва оила турмушида ҳозирги замон прогрессив ўзгаришлари юз берди. Маълумки, революциядан олдин бошқа миллат билан оила қуриш камдан-кам учрайдиган ҳодиса эди, ғайри дин билан турмуш қуриш умуман қатъий ман қилинганди. Замонавий оила муносабатларидаги характерли ривожланиш хусусиятларидан бири, аралаш ва турли миллат вакилларининг турмуш қуришидир. Миллатлараро никоҳлар сонни тобора ўсиб бормоқда, 1966 йилда шаҳар бўйича рўйхатга олинган 1819 никоҳдан 455 таси ёки 25,5 проценти аралаш никоҳлардир. Маҳаллий халқ билан руслар ўртасидаги никоҳлар сонни кундан-кун кўпайиб бормоқда. 1967 йилда рўйхатга олинган 290 та рус ва бошқа миллатлар орасидаги никоҳнинг 30 таси руслар билан ўзбекларга тўғри келади. Булар ҳаммаси эски диний ва миллий хурофотларнинг йўқолиб бораётганлигидан, турли миллатларнинг бир-бирига яқинлашаётганлигидан, эскирган анъана ва одатларнинг йўқолиб бораётганлигидан далолат беради.

Совет халқларини юқори билим, маданият даражасига олиб келган катта силжишларни Самарқанд мисолидан, айрим шаҳар оилалари мисолидан ҳам кўриш мумкин. Масалан, Абдурайим ва Баҳринисо Алимовалар II болани тарбиялаб ўстирдилар. Уларнинг энг катта қизлари Зеби — олий маълумотли тарихчи, ўрта мактабда ишлайди. Ўғиллари Қайюм — тарих фанлари кандидати, доцент, докторлик диссертациясини тугатиш арафасида, Салим — қишлоқ хўжалик институтини тамомлаган, Ургут районида ишлайди, қизларидан Роҳат кооператив институтини тамомлаган, Анор — Самарқанд Давлат университетининг физика-математика факультетини битириб, қишлоқ хўжалик институтида дарс бermoқда, Лубат ҳам СамГУнинг физика-математика факультетини битириб, педагогика ўқув юртида дарс беради. Яна бир ўғиллари Рафиқ университетнинг филология факультетини тугатган, архитектура институтида дарс беради. Кичик ўғил ва қизлари — Очил, Рашид ва Файзинисолар ҳам олий ўқув юртларининг студентлари, Шоира — ўрта мактабни тамомлаш олдиди.

Бу оила — кўп оилалардан бири бўлиб, совет халқининг оддий халққа қандай имкониятлар яратиб берганини, ўзбекларнинг маданий ҳаётидагина эмас, шу билан бирга тарихий тақдирларида ҳам қандай катта силжиш ва буюк ўзгаришлар бўлганини кўрсатувчи ёрқин далилдир.

Ўзбекистоннинг энг йирик саноат, маданий ва илмий марказларидан бири бўлган Самарқанд аҳолисининг маънавий ўсиши, мириқиб дам олиши, ўқиши, ўз устида ишлаши, ижтимоий ва сиёсий ишларда иштирок этиши учун кенг имкониятлар яратиб берилган.

Самарқанд нонлари.

Коммунизм моддий-техника базасининг ўсиши, моддий аҳволнинг яхшиланиши, ҳафтада икки кун дам олиш куни жорий қилинганлиги муносабати билан меҳнаткашларнинг бўш вақти кўпайганлиги, уларнинг ижодий ва маънавий жиҳатдан янада ўсиши, шахснинг ҳар томонлама ривожланиши учун шарт-шароитлар яратиб беради.

8. САМАРҚАНД — РЕСПУБЛИКАНИНГ ЙИРИК САНОАТ МАРКАЗИ ВА УНИНГ РИВОЖЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Совет Самарқанди социализмнинг тубдан ўзгартиш кучини кўрсатувчи ёрқин мисолдир. Самарқанднинг хўжалик ва маданий жиҳатдан гуллаб-яшнаши КПСС ленинча миллий сиёсатини амалга оширишнинг баракали таъсирини, социалистик тузумнинг афзалликларини, СССР халқларининг бузилмас дўстлигини кўрсатувчи ёрқин далилдир. Самарқанд йирик область маркази, Тошкентдан кейинги иккинчи катта шаҳардир. 1900 йилда Самарқанд аҳолиси 89 минг кишидан иборат бўлган бўлса, 1968 йилга келиб, унда яшовчиларнинг сонини чорак миллиондан ошди.

Совет ҳокимияти йиллари ичида Самарқанд савдогарлар ва ҳунарманд-косиблар шаҳридан Шарқдаги энг йирик индустриал, илмий ва маданий марказлардан бирига айланди. 1968 йилда 57 та йирик саноат корхонаси бўлиб, улар турли хил маҳсулотлар ишлаб чиқаради. Шаҳар корхоналарида 30 минг киши меҳнат қилади. 1968 йилда шаҳарнинг саноат маҳсулоти 1913 йилга нисбатан 30 мартадан ҳам кўпроқ ошди.

Самарқанд корхоналари орасида В. И. Ленин номи «Красный двигатель» заводи СССРдаги энг йирик трактор ва қишлоқ хўжалик машинасозлиги корхоналаридан биридир. Завод трактор двигателлари учун гильза, цилиндр, поршень ва поршень тишлари ишлаб чиқаришга ихтисослаштирилмоқда. Ҳозир бу корхонада умумий ишлаб чиқариш майдони 18 минг квадрат метр бўлган жойга механика цехи қурилмоқда ва қуйиш цехи реконструкция қилинмоқда. Реконструкция ишлари тамомлангач, завод маҳсулотининг ҳажми салкам 2,5 марта ошади.

Самарқанддаги киноаппаратлар ишлаб чиқарадиган «Кинап» заводининг маҳсулотлари мамлакатимизнинг чекка ерларида ҳам, Ватанимиз чегараларидан узоқларда ҳам машҳурдир. 1968 йилда бу завод дунёдаги 14 мамлакатга, жумладан, Венгрия, ГДР, Польша, Чехословакия, Куба, Италия, Япония ва бошқа мамлакатларга ўз маҳсулотларини етказиб берди.

Самарқанддаги «Хлопкомаш» заводи Ўзбекистондаги шундай профилдаги уч завод билан биргаликда Ватанимиздаги пахта тозалаш саноатларини ҳозирги замон технологик жиҳоз ва ускуналари билан таъминлаб туради. Бундай жиҳоз ва ускуналарга талаб тобора ошиб бораётганлиги учун бу заводнинг қуввати яқин йиллар ичида 5 марта кучайтирилади.

1964 йили ишга туширилган «Радиодеталь» заводи телевизорлар учун деталлар ишлаб чиқаради.

Самарқанд суперфосфат заводи фосфат ва олингурут ишлаб чиқаради. Ўзбекистонда ишлаб чиқариладиган фосфат ўғитларининг ярмидан кўпроғи шу заводда ишланади.

Шаҳардаги енгил саноат ва озиқ-овқат индустрияси корхоналарининг маҳсулотлари республика саноат ишлаб чиқаришида катта ўрин тутadi. Республикада ишлаб чиқариладиган хром тери молларининг 87 проценти, трикотаж устки кийимларининг 24 процентдан кўпроғи, ипак газмоллар ва мева-сабзавот консерваларининг 23 проценти, трикотаж ички кийимларининг 99 проценти, болалар оёқ кийимининг 19 проценти, пахта толаси ва сут маҳсулотларининг 10 процентдан кўпроғи Самарқанд корхоналарида ишлаб чиқарилади.

Самарқанддаги 26 Боку комиссарлари номли шойи тўқиш фабрикаси енгил саноат корхоналарининг энг йириги ҳисобланади, бу фабрикада 3 мингга яқин ишчи, хизматчи ва инженер-техник ходим ишлайди. 1966—1967 йилларда ўтказилган реконструкция ва кенгайтириш натижасида фабрика республика ипакчилик саноатида етакчи ўринлардан бирини эгаллади. 1969 йилда бу фабрикада салкам 11,2 миллион метр шойи тўқиб чиқарилди. 10 йил ичида бу фабрикада шойи тўқиш 2,2 барабар кўпайди. Ёғим духоба ва миллий ассортиментли шойи газмоллар, айниқса, Ўрта Осиё халқларига манзурдир.

«Хужум» ипак фабрикаси республикадаги ипак саноати корхоналарининг энг катталаридан биридир. Ўзбекистонда ишлаб чиқариладиган ҳамма хом ипакнинг салкам 15 проценти шу фабрикада ишланади. Бу фабрика маҳсулоти мамлакатимиздагина эмас, балки чет элларда ҳам машҳурдир.

Самарқандда иттифоқ аҳамиятига эга бўлган тери заводи йилига салкам 180 миллион квадрат дециметр хром тери товарлари ишлаб чиқаради. Ўзбекистон тери товарлари ишлаб чиқаришда СССР да бешинчи ўринда туради.

Енгил саноат корхоналаридан Самарқанддаги ҳозирги замон ускуналари билан жиҳозланган трикотаж фабрикасини ҳам кўрсатиб ўтмоқ лозим. Бу фабрика ҳар йили салкам 5 миллион дона ички ва 2 миллион донадан кўпроқ устки трикотаж кийимлари ишлаб чиқаради.

Самарқандликлар Ўрта Осиёда ягона ва мамлакатда энг катта чой қадоқлаш фабрикаси билан фахрланадилар. СССР да қадоқлаб ишлаб чиқариладиган жами чойнинг тахминан тўртдан бир қисми шу фабрика ҳиссасига тўғри келади.

Ўзбекистондаги энг йирик консерва заводи Самарқанддаги «Ўроқ ва болға» («Серб и Молот») заводидир. Завод йилига салкам 65 миллион банка сабзавот консервалари, мева ва узум шарбатлари ишлаб чиқаради. Кейинги йилларда заводда ҳар йили 16 миллион банкadan кўпроқ маҳсулот берадиган янги шарбат цехи очилди.

Самарқанд азалдан майиз ва мусалласлари билан шухрат қозонган. Мева-консерва заводи мамлакатимизга асосан майиз етказиб берувчи завод ҳисобланади.

100 йиллиги 1969 йилда нишонланган вино заводи эса катталиги жиҳатидан Ўзбекистонда иккинчи ўринда туради. Завод ишлаб чиқарган десерт (ширин) винолари учун кейинги йилларда Бутуниттифоқ ва халқаро кўргазмаларда ўнлаб олтин ва кумуш медаллар олди. Айниқса, «Гулакандоз», «Ширин», «Ўзбекистон», «Каберне», «Ликёр» ва «Буваки» винолари машҳурдир. Самарқанд вино заводи СССРда совет роми ишлаб чиқарадиган ягона корхонадир. Заводда завод ишга тушгандан буён йиғилган винолар коллекцияси мавжуд.

Республикадаги бирдан-бир тамаки ферментация заводи Самарқандда бўлиб, бу завод Москва, Ленинград ва Тошкент тамаки фабрикалари учун хом ашё етказиб беришда муҳим роль ўйнайди. Самарқанд пиво заводи пивосининг сифати жиҳатдан энг яхши ва Ўзбекистондаги энг йирик заводлардан бирidir. Республикада ишлаб чиқариладиган ҳамма пивонинг салкам бешдан бир қисми шу заводда тайёрланади.

Мебель саноати шаҳардаги янги саноат тармоқларидандир. 1966 йилда сўнгги жиҳоз ва ускуналар билан таъминланган мебель фабрикаси ишга туширилди. Бу фабрика лойиҳада кўрсатилган қувватига эга бўлганда йилига 3 миллион сўмлик ошхона, медицина ва корпус (китоб жавонлари ва кийим-кечак шкафлари) мебеллари ишлаб чиқарадиган бўлади. Фабрикани янада кенгайтириш мўлжалланмоқда, бунинг натижасида фабриканинг қуввати уч қисса ошади.

Самарқанднинг 2500 йиллик тўйига шаҳар енгил ва озиқ-овқат саноати корхоналари истеъмол моллари ишлаб чиқаради.

Қурилиш материаллари саноати корхоналари ва қурилиш индустрияси корхоналари шаҳар экономикасида муҳим роль ўйнайдилар. Биринчи беш йиллик даврида ишга туширилган гишт заводи ҳозир республикадаги энг йирик ва техника билан таъминланган заводлардан бири ҳисобланади. Завод йилига 100 миллион дондан кўпроқ гишт ишлаб чиқаради, ҳамма ишлаб чиқариш процесслари машиналаштирилган.

Етти йиллик мобайнида солинган йирик панелли бинокорлик комбинати шаҳарда уй-жой қурилишини индустрия изларига кўчиришга имкон берди.

Рудасиз қурилиш материаллари олинадиган механизациялашган карьерлар, темир-бетон конструкциялар ва маҳсулотлар ишлаб чиқарадиган керамзит заводи, ёғоч-тахтага ишлов берувчи заводлар ва бошқа корхоналар ҳам бинокорлик эҳтиёжлари учун ишлаб турибди.

Кейинги йилларда маҳаллий саноат тез суръатлар билан ривожланди. Электромеханик ва чўян қуювчи заводлар аҳолининг уй-рўзгор асбоблари ва бошқа керакли маҳсулотларга бўлган эҳтиёжларини қондириб турити.

Самарқанддаги «Хотин-қизлар меҳнати» фабрикаси миллий сўзана, зардевор, дўппи ишлаб чиқаришга ихтисосланган. Бунда 500 дан ортиқ ўзбек хотин-қизлари ишлайди. Бу фабрика коллективи миллий бадий-безак маҳсулотлари ишлаб чиқариб азалдан шўҳрат қозонган халқ усталарининг энг яхши анъаналарини мерос қилиб олган.

Маҳаллий саноатнинг бошқа корхоналари ҳар хил совға маҳсулотлари ишлаб чиқаришга ихтисослашган. Самарқанднинг 2500 йиллигига Самарқанддаги тарихий жойларнинг суратлари солинган совға нишонлари — сопол, суяк, мўғуз ва металлдан хилма-хил буюмлар ишлаб чиқарилади.

Халқ безак ҳунармандчилиги маҳсулотларига талаб зўр бўлиб, бундай маҳсулотлар ишлаб чиқариш янада ривожланади. 1971—1975 йилларда сопол, мис-ўймакор, ёғочдан ўймакор ва нақшдор совға буюмлари ишлаб чиқарадиган корхоналар қурилади.

Яқин йилларда бутун мамлакатимиздаги ҳамма меҳнаткашлар олдида, жумладан, самарқандликлар олдида ҳам экономика ва маданиятни янада ривожлантириш, аҳолининг турмуш даражасини ошириш борасида янада истиқболлар очилади.

Янги беш йиллик (1971—1975 йиллар)нинг асосий хўжалик, сиёсий вазифаси бутун планлаш ва идора системасини янада тақомиллаш йўли билан ижтимоий ишлаб чиқаришни ҳар жиҳатдан интенсивлаш ва натижадорлигини оширишдан, илмий-техник революция ютуқларидан тўла фойдаланишдан, халқ хўжалик пропорцияларини яхшилаш ва шу асосда ҳамма халқ хўжалиги соҳаларининг муттасил тез суръатлар билан ўсиб боришини, меҳнаткашлар турмуш даражасини оширишни таъминлашдан иборатдир.

Партия ва Ҳукуматимиз ишлаб чиқарувчи кучларнинг асосий жойланиш йўлларини белгилаб, мамлакатнинг шарқий районлари, жумладан, Ўзбекистон экономикасини янада ривожлантиришга катта эътибор берадилар.

Келажақда республикамизнинг халқ хўжалиги тобора ривожланади. Оғир саноатнинг энг муҳим: электр энергетика, рангли ва қора металлургия, машинасозлик, ёқилғи, кимё саноати ва бошқа тармоқлари тез суръатлар билан ривожланиб боради.

Енгил ва озиқ-овқат саноатининг юксак суръатлар билан ривожланиши бой хом ашё ва меҳнат ресурсларидан янада тўлароқ фойдаланиш базасида таъминланади.

Ўзбекистон бундан кейин ҳам мамлакатнинг асосий пахта базаси, ипак, қорақўл ва луб ўсимликлари ҳамда узум, мева, сабзавот-полиэтилен экинлари ва шоли етиштиришда муҳим район бўлиб қолади.

Фан ва техника ютуқларини халқ хўжалигининг ҳамма соҳаларига татбиқ этишда моддий бойликлар ишлаб чиқаришда фақат сон ўзгаришлари эмас, шу билан бирга тузатиш сифати ўзгаришлари ҳам юз беради. Бутуниттифоқ меҳнат тақсимида Ўзбекистоннинг роли ошиб боради. Республикани иқтисодий ва маданий жиҳатдан ривожлантириш юзасидан тузилган умумий планда республиканинг йирик индустрия маркази бўлган Самарқандга катта ўрин берилади.

Ҳозирнинг ўзидаёқ Самарқандда бир қанча янги йирик саноат корхоналари қурилмоқда, булардан бир қисми Самарқанднинг 2500 йиллиги юбилейи арафасида ишга туширилади. Бир қанча ишлаб турган корхоналар кенгайтирилади ва реконструкция қилинади. Янги саноат корхоналари комплекси қурилиши вужудга келтирилади.

Самарқандда қурилаётган уй-рўзгор холодильниклари заводи Ўзбекистон халқ хўжалиги учун катта аҳамиятга эга бўлади. Заводда ҳар йили 300 минг компрессор холодильники ишлаб чиқарилиши мўлжалланган. Бу эса ҳозир ишлаб турган Тошкент холодильники заводи маҳсулотидан 5 марта ортиқдир. Самарқанд заводининг холодильникилари ўзининг техник-иқтисодий параметрлари жиҳатидан жаҳондаги энг яхши холодильникилар даражасида бўлади. Янги заводда ишлаб чиқариш юқори даражада машиналаштирилади, энг мукаммал технологик ва янги материаллар, асосан пластик масса ишлатилади. Материаллар ва комплектловчи маҳсулотларнинг келишидан тортиб то ўралган холодильникилар ва уларнинг эҳтиёт қисмларини жўнатишгача барча ишлаб чиқариш ва складларда сақлаш ишларини ўз ичига олган юклаш, юк тушириш ва транспорт операциялари машиналаштирилган бўлади. Ҳамма цехлари 38 минг квадрат метр майдондаги корпусда жойлашади. Завод 1971 йилда ишга туширилади.

1968 йилда Самарқандда кўп қаватли турар-жой ва жамоат бинолари учун лифтлар ишлаб чиқарадиган Совет Шарқида ягона йирик завод қурилиши бошланди. 1969 йилда бу заводнинг бир қисми ишга туширилди. Қурилиш тамом бўлгандан кейин завод ҳар йили 4 минг дона пассажир лифтлари ишлаб чиқаради. Бу Ўрта Осиёдаги ҳамма республикаларнинг эҳтиёжларини таъминлаш учун етарлидир. Шаҳарда икки йирик енгил саноат корхоналари қурила бошланди, булардан бири чинни заводи. Чинни асбобларининг бозори мамлакатимизда ва хорижий мамлакатларда жуда чаққон. Самарқанд чинни заводининг қурилиши чинни асбобларига

бўлган талабни қондиришга имкон беради. Завод йилига 20 миллион дона идиш-товоқ ишлаб чиқаради, бу эса Тошкент чинни заводи ишлаб чиқарадиган маҳсулот миқдоридан 2,5 марта ортиқ бўлади.

Лойиҳада бу заводда ҳозирги замон ишлаб чиқариш техникаси, юқори меҳнат унуми жорий қилиш ва сарф қилинган маблағларнинг ўрнини тезда қоплаш назарда тутилган. Бу заводда салкам 1,7 минг ишчи ва хизматчи иш билан таъминланади. Завод 1970—1971 йилларда ишга туширилади.

Самарқандда қурилаётган капрондан плаш тикувчи фабрика Совет Иттифоқида шундай маҳсулот ишлаб чиқарадиган бирдан-бир ихтисослашган корхона бўлади. Самарқанд фабрикаси ҳар йили 2 миллион плаш ишлаб чиқаради. Унда 2 мингдан кўпроқ киши ишлайди. Янги беш йилликнинг бошларида (1971—1972 йилларда) шаҳарда ҳар йили 50 минг аппарат ишлаб чиқарадиган уй-рўзгор кондиционерлари заводи қурила бошлайди.

Мана шу йирик корхоналарнинг ҳаммаси Самарқанд шаҳрининг бир (саноат) районида қурилади, шунинг ўзи ҳам шаҳар экономикасининг ривожланиши учун катта аҳамиятга эга бўлади. Саноат корхоналарининг мана шундай тўп-тўп қилиб марказлаштирилиши жуда кўп маблағни тежашга имкон беради.

Биринчидан, уларнинг ҳаммаси учун битта темир йўл, умумий автомобиль йўли, складлар, юк жойлаш, юк тушириш воситалари вужудга келтирилади. Бу транспорт ва складлар қурилишини арзонга тушириш билан бирга, улардан сернатижароқ фойдаланишга ҳам имкон беради. Бу нарсa водопровод, газопровод, электр линиялари ва алоқа йўлларига ҳам тааллуқлидир.

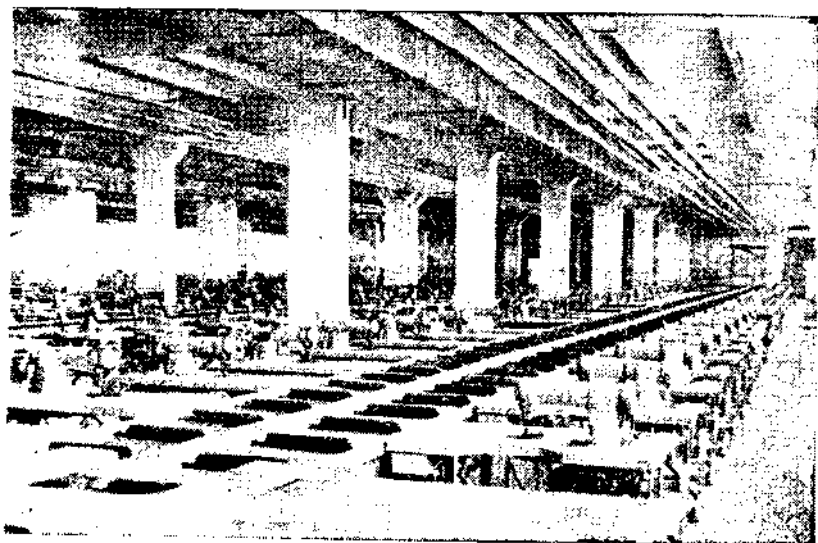
Иккинчидан, корхоналарнинг ҳаммасига ягона энергетика базаси хизмат қилади, натижада ҳар бир единица энергетика қувватига бўладиган капитал чиқимлар ва генерация қилинадиган электр энергиянинг таннарни пасаяди.

Учинчидан, бу ишлаб чиқаришга хизмат кўрсатиш учун муштарак қўшимча ёрдамчи корхоналар (ремонт, коммунал корхона ва бошқалар) вужудга келтирилади, уй-жой коммунал хўжалиги, маданий-оқартув ва табиий муассасалар қурилиши анча арзонлашади. Бу муассасалар корхоналар билан бирликда қурилади.

Тўртинчидан, комплекс корхоналарнинг ягона қувватли қурилиш базаси вужудга келтирилган ва бу база янада ривожланиб бормоқда.

Шаҳарнинг ривожланиши кўпроқ бинокорлик материаллари ишлаб чиқарадиган корхоналар қувватини ошириш ва бинокор ташкилотларнинг ишлаб чиқариш базасини мустаҳкамлашга боғлиқ. Ҳозирги беш йиллик ва бундан кейинги

беш йилликлар (1971—1976 йиллар) ичида мавжуд бинокорлик материаллари, саноат ва қурилиш индустрияси корхоналари анча кенгайтирилди, яна янги корхоналар қурилади. Масалан, керамзит заводида ҳар йили 200 минг метр квадрат дераза ва эшик блоклари ишлаб чиқарадиган цех ишга туширилади. Мавжуд йирик панелли уй қуриш заводи мукаммаллаштирилган уйлар учун деталь ва конструкциялар

Капрон илашлари тикиш фабрикасининг тикув цехи.

ишлаб чиқаради. Бу комбинат қошида 1971 йилда 10 минг метр куб йиғма темир-бетон ишлаб чиқариш қувватига эга бўлган темир-бетон каркас элементлари ишлаб чиқариш уюштирилади. Яқин йиллар ичида яна битта умумий майдони 80 минг метр квадрат уй-жой қурадиган йирик панеллик уй қурувчи завод солинади. 94 минг метр куб қувватлик йиғма темир-бетон маҳсулотлари ва конструкциялари ишлаб чиқарадиган комбинат, ҳар йили 100 минг метр куб керамзит бетонлик панеллар ишлаб чиқарадиган завод, бетон ва гипсқиринди плиталар цехи ва бошқалар қуриш ҳам мўлжалланган.

Келаси беш йилликда Самарқандда камволь-трикотаж комбинати қуриш мўлжалланмоқда. Бу Ўзбекистонда биринчи, Ўрта Осиёда иккинчи шундай корхона бўлади. Комбинат ҳар йили 12 миллион донга ҳар хил устки трикотаж кийимлари ишлаб чиқарадиган бўлади, шу билан бирга республикадаги трикотаж корхоналарини жун ип билан таъминлаб

туради. Бу комбинатнинг қурилиши жойлардаги табиий жун ресурсларидан, шунингдек, Навоий кимё комбинати ишлаб чиқарадиган нитрон ип (сунъий жун) дан фойдаланишга имкон беради.

Озиқ-овқат саноати анчагина ривожланади. Ҳар йили 26 минг тонна маҳсулот берадиган бисквит фабрикаси, йилига 8 минг тонна маҳсулот тайёрловчи иккинчи тамаки-ферментация заводи, ҳар йили 10 миллиард дона папирос ва сигаретлар ишлаб чиқарадиган тамаки фабрикаси, ҳар сменада мойи олинмаган 100 тонна сутни қайта ишлайдиган сут заводи, бир кеча-кундузда 140 тонна нон пишириб чиқарадиган нон заводи, 1000 тонна мой ва пишлоқ сигадаган холодильник бор база, ҳар сменада 30 тонна гўшт ва 10 тонна қолбаса маҳсулотлари берадиган гўшт комбинати қуриш мўлжалланган.

Кимё саноати янада ривожланади. Самарқанд суперфосфат заводини концентрациялашган фосфор ўғитлар ишлаб чиқаришга кўчириш ва қувватини 1967 йилдаги 360 минг тонна ўрнига, 750 минг тоннага етказиш планлаштирилмоқда. Заводда олтингугурт кислотаси чиқариш анча кўпайтирилади. Сунъий «лавсан» ип ишлаб чиқарадиган кимё заводи қуриш планлаштирилмоқда. Шундай қилиб, Самарқанд саноати келажакда жуда ривожлантирилади.

Аҳолига хизмат кўрсатиш йилдан-йилга яхшиланади. 1968 йилда маиший хизмат ҳажми 8,63 миллион сўмни ташкил қилган бўлса, 1970 йилда 11,6 миллион сўмга етади, яъни 35 процент ошади.

Ҳозирги беш йилликнинг охирига бориб аҳолига кўрсатилаётган хизмат турлари анча кўпаяди. Ишлаб турган маиший хизмат корхоналари кенгайиб, янги корхоналар қурилади. 1968 йилдан бери маиший хизмат кўрсатиш уйи ишлаб турипти. 1970—71 йилларда кийим тозалайдиган ва ички кийимларни ювадиган йирик фабрика, ҳар сменада 10 тонна ички кийим ювадиган кирхона-фабрика қурилиб бўлиши керак. 1971 йилда шахсий автомашиналарга техник жиҳатдан хизмат кўрсатиш станцияси ва бир қанча бошқа объектлар ишга туширилади. Ҳозир автобус ва енгил такси машиналарининг сони 800 тадан ошган бўлса, беш йиллик охирига бориб уларнинг сони тенг баравардан ҳам кўпроқ ортади. Трамвай йўллари эса қайтадан қурилиб икки йўллик бўлади, кейинчалик 1975 йилгача яна 28 километр трамвай йўли қушилади. Умуман икки йўллик трамвай йўлининг узунлиги 37 километрга етказилади. Самарқандда 1975 йилга бориб 1968 йилдаги троллейбус йўлларининг узунлиги 26 километр бўлган бўлса, 1975 йилга келиб 80 километрга етказилади.

Трамвай ва троллейбус парклари замонавий қулай вагон ва троллейбуслар билан таъминланади.

Ҳозирги беш йилликнинг охиригача 100 машина сиғадиган троллейбус депоси қурилиши битказилиб, янги беш йилликда (1971—1975 йилларда) 100 вагон сиғадиган трамвай депоси ва 6 та тортувчи, ўзгартувчи кичик станциялар қуриш мўлжалланди.

1970 йилда обод аэровокзал қурилиши битказилиб, темир йўл вокзали реконструкция қилинади; Тошкент ва Термиз томондан Самарқанд шаҳрига келадиган йўлларни бир-бирига боғлайдиган ва тўппа-тўғри Регистон майдонига олиб борадиган шаҳар атроф автомобиль йўлининг бир участкаси эксплуатацияга топширилади. Ундан кейинги йилларда (1975 йилга қадар) шаҳар атроф йўлининг қолган участкалари ва Тошкент—Самарқанд автомобиль магистрали битказилади, 1970 йилда телефон станцияси анча кенгайтирилади.

Янги беш йилликда шаҳарда янги темир йўл вокзали қурилади. Тошкент ва Москва билан автоматик шаҳарлараро телефон алоқаси ўрнатилади. Телетрансляция станцияси реконструкция қилинганидан кейин қўшимча учинчи программа ва рангли телевидениени олиб кўрсатадиган бўлади. Ҳозирги ва бундан кейинги беш йилликда шаҳарнинг экономикаси ва маданиятини янада ривожлантиришга ёрдамлашувчи бошқа муҳим транспорт ва алоқа объектлари ҳам қурилади. Саноат, транспорт ва алоқа ишлари билан бир қаторда, шаҳар хўжалигининг бошқа тармоқлари ҳам жуда ривожлантирилади. Уй-жой қурилиши масъаблари кенгайтирилади, иморатларнинг архитектура кўриниши ва безакларининг сифати янада яхшиланади.

Шаҳар коммунал хўжалиги анча яхшиланади. Водопровднинг узунлиги 1970 йилга бориб 17,2 километр, янги беш йилликда 45 километр узаяди, канализация коллекторларининг узунлиги 1968 йил 1 январидан 31 километр бўлган бўлса, 1975 йилга бориб 61 километрга етади. Шу давр ичида газ шохобчалари 60 километр узайиб, умумий узунлиги 1975 йилда 199 километрге етади. Газ ва иссиқлик шохобчалари ҳам анча кенгайди. Янги меҳмонхоналар, кафе, ресторанлар, магазинлар ва бошқа савдо ҳамда умумий овқатланиш объектлари ишга туширилади. Шаҳар ободончилигига катта эътибор берилди. 1969 йилнинг ўзида 2,5 миллион сўм сарфланди, бу олдинги йиллардагидан бир неча марта кўпдир. Бундан кейин ҳам бу мақсадлар учун тобора кўпроқ маблағ ажратилади.

Самарқанд тарих музейи сингари муҳим ижтимоий-маданий объектларни лойиҳалаш ва қуриш ишлари кенг миқёсда олиб борилади, бу тарих музейи катталик жиҳатдан Ўрта Осиёда иккинчи бўлиб, унга бутун дунёдан Самарқанд тарих

хига доир экспонатлар келтирилади; 500 минг жилд китоб сиғадиган кутубхона, архитектура-қурилиш институтига янги бино, Самарқанд Давлат университети учун янги бинолар комплекси, кенг форматли кинотеатр ва ҳоказолар қуриш мўлжалланади.

Моддий маданият меъморлик ёдгорликларини тиклаш, капитал ремонт қилиш ва уларнинг теварак-атрофларини обод қилиш планлаштирилган тадбирлар орасида муҳим ўрин тутади. 1966 йилгача ҳар йили реставрация ишлари учун 60—70 минг сўмдан ажратилиб келинган бўлса, энди Самарқанднинг 2500 йиллигига атаб белгиланган бундай ишларнинг умумий қиммати 2 миллион сўмдан ҳам зиёдроқ бўлади. Шу маблағ ҳисобидан Гўри Амир мақбараси, Улуғбек ва Тиллакори мадрасалари, Шоҳизинда ансамбли, Улуғбек расадхонаси ва бошқа ёдгорликлар реставрация қилинади. Бундай катта ҳажмдаги ишларни бажариш учун илмий реставрация устахонасининг моддий-техника базаси мустаҳкамланади, бунинг учун зарур маблағлар, механизм ва материаллар берилиди.

Шундай қилиб, Самарқанд экономикаси ва маданиятининг ривожланиши яқин йиллар ичида янада кенг қулоқ ёяди.

Қадимий Самарқанднинг улуғвор тарихи совет кишиларининг социалистик Ватан шарафига янги ажойиб ижодий ишлари билан бойитилади. Ўзбекистон ССРнинг йирик саноат ва маданий маркази бўлган Самарқанднинг роли йилдан-йилга ошиб, унинг коммунизм қурилишига қўшадиган ҳиссаси тобора ортиб боради.

9. САМАРҚАНД ОБЛАСТИНИНГ ҚИШЛОҚ ХҲЖАЛИГИ

Самарқанд области Ўзбекистон ССРнинг жануби-ғарбий қисмига жойлашган бўлиб, республиканинг йирик областларидан бири ҳисобланади. Майдони жиҳатидан учинчи ҳамда аҳоли ҳисобига кўра иккинчи ўринни ишғол этади. Унинг территорияси 29,2 минг квадрат километр бўлиб, аҳолиси 1439,3 минг кишидир (1969 йил 1 январгача бўлган маълумот), 1969 йил бошида ҳар бир квадрат километр жойга 49,2 киши тўғри келган.

Административ жиҳатдан область 11 районга бўлинади. Булар: Оқдарё, Булунғур, Ғаллаорол, Иштихон, Каттакўрғон, Нарпай, Нурота, Пойариқ, Пастдарғом, Самарқанд, Ургут ва Хатирчи районларидир.

Октябрь революциясига қадар Самарқанд областининг экономикаси бутун Туркистонда бўлганидек, огир аҳволда эди. Унинг территориясида 1913 йили 88 та ценз корхоналари бўлган. Бу корхоналарда қарийб 2 мингдан ортиқ ишчи

ишлаган. Умумий маҳсулот ишлаб чиқариш ҳозирги кунда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг 2 процентидан ҳам ошмаган. Маҳсулотнинг 90 процентини қишлоқ хўжалик ҳам ашёларини қайта ишлаш, шу жумладан, учдан икки қисмини пахта тозалаш саноатининг маҳсулоти ташкил қилган. Маҳаллий ҳам ашёнинг қарийб барчаси ва ярим фабрикалар қайта ишлаш учун Россиянинг марказий районларига жўнатилади. Шундай қилиб, Самарқанд области бутун Туркистон ўлкасининг сотиш бозори ҳисобланарди, холос.

Улуғ Октябрь социалистик революциясидан сўнг Коммунистик партия ва Совет ҳукумати чор Россиясининг собиқ қолоқ миллий чекка ўлкалари, шу жумладан, Самарқанд областининг саноатини ва қишлоқ хўжалигини планли равишда ривожлантириш масаласини қўйди.

Областда беш йилликлар даврида кенг кўламда сарф қилинган маблағлар натижасида саноатнинг янги соҳаси — химия, машина қуриш, рангли металлургия, тикув, ипак ишлаш, консерва ва бошқалар вужудга келди.

Қишлоқ хўжалигида туб ўзгаришлар юз берди.

Улуғ Октябрь революциясининг ғалабасидан сўнг йирик ер эгаларига, бойларга, диний назоратга тегишли бўлган ҳамма ер деҳқонлар қўлига ўтди. Майда шахсий деҳқон хўжаликларидан йирик социалистик корхоналар — колхоз ва совхозлар тузилди.

Илгари қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришида барча ишлар қўлда ва от-улов ёрдамида бажарилган, унинг устига етиштирилган ҳосил миқдори жуда оз бўлган. Совет ҳокимияти йилларида эса област қишлоқ хўжалиги мисли қўрилмаган муваффақиятларни қўлга киритди, халқ хўжалигининг ривожланган соҳасига айланди.

Республика ички меҳнатининг бўлинишига, экономик-географик ва табиий шароитларга мувофиқ, Самарқанд асосан саноати ривожланган қишлоқ хўжалик областидир. Қишлоқ хўжалигининг асосини суғориладиган ерларда пахтачилик, лалмикор ерларда ғаллачилик ва яйловларда чорвачилик ташкил этади. Область қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ихтисослаштиришнинг бу уч асосий йўналиши бир хил районларда озми-кўпми аниқ белгиланган ва айримларида эса турли хилдаги бирга қўшиб олиб боришларда кўринади.

Шу билан бирга Самарқанд области қадимий пиллачилик райони ҳамдир. У қадим замонлардан бери ўзининг боғ-роғлари, узумзорлари ва айниқса, етиштирган майизлари билан шон-шухрат қозониб келган. Бу ерда қўйчиликдан ташқари чорвачиликнинг бошқа соҳалари ҳам ривож топган.

Қўл соҳали қишлоқ хўжалиги 132 колхоз ва 48 совхозда тўпланган. Колхоз ва совхозларда, шунингдек, бошқа давлат хўжаликларида қишлоқ хўжалигига яроқли 2371 минг гектар

ер бўлиб, ундан 250 минг гектар суғориладиган, 441 минг гектар лалмикор ерлар, 14 минг гектар боғ-роғлар, 18 минг гектар узумзорлар ва 7,6 минг гектар тут плантацияларидир. Бу йирик замонавий ихтисослаштирилган хўжалик энг янги техника билан жиҳозланган. Комплекс механизациялаш, химизациялаш, фан ютуқлари ва илғорлар тажрибасидан фойда-

ЎзКП Самарқанд область партия комитетининг биноси.

ланиш натижасида хўжалик ривожланиб, йилдан-йилга қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ҳамда чорвачилик маҳсулдорлиги ортиб бормоқда. Область трактор хўжалик паркида 13,6 минг трактор, 1,9 минг комбайн, 3 мингга яқин пахта териш машиналари ва кўплаб бошқа техникалар мавжуд.

Самарқанд области қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқариш бўйича республикада қуйидаги ўринларни эгаллайди: дон экинлари, узум, тамаки, гўшт, тухум, майиз етиштириш бўйича биринчи; картошка, сабзавот, сут, қорақўл териси ва жун бўйича иккинчи; пилла етиштириш бўйича учинчи ва пахта бериш бўйича тўртинчи ўринда.

Қишлоқ хўжалигининг асосий соҳасини пахтачилик ташкил этади. 1968 йили пахта майдони 162,6 минг гектар ерни ташкил этган бўлиб, ундан 371,7 минг тонна «оқ олтин» ҳосили олинди. Ўртача ҳосилдорлик 22,8 центнерни ташкил этди. 1913 йилга нисбатан пахта майдони беш марта, ҳосилдорлик

уч мартадан зиёдроқ, пахта етиштириш эса 16 мартадан кўпроқ ошди.

Пахта ихтисослаштирилган хўжаликларда — 95 колхоз ва 7 совхозда етиштирилади. Бу хўжаликлар асосий соҳани — пахта етиштиришни чорвачиликнинг сутчилик йўналишини ривожлантириш билан боғлаб олиб борадилар.

1968 йили 405 минг гектар лалмикор ерларга дон экинлари экилиб, 327 минг тонна, яъни ҳар бир гектар ердан 8,1 центнердан рекорд ҳосил олинди.

Самарқанд атрофидаги қишлоқ районларининг колхоз ва совхозлари асосан сабзавот, картошка, узум ва турли хил мевалар етиштиради. Булунгур районининг совхозлари, Ургут районининг колхозлари ҳам шундай хил маҳсулотларни етиштиради. Ургут районидаги 14 совхознинг ҳаммаси тамаки етиштириш бўйича ихтисослашган бўлиб, ҳар йили 13—14 минг тонна тамаки барги етиштиради. Бу ва шунга ўхшаш бошқа районларда 13 ихтисослашган боғдорчилик-узумчилик совхозлари жойлашган. Бу совхозлар йилига 8 минг тонна майиз ёки иттифоқ миқёсида етиштириладиган узумнинг 75 процентини беради.

1968 йилда область хўжаликлари 82,5 минг тонна сабзавот, 16,2 минг тонна картошка, 14,2 минг тонна полиз экинлари, 7,6 минг тонна мева ҳамда 47,9 минг тонна узум етиштирди.

Областнинг дашт, тоғ олди ва тоғ районларида қоракўлчилик ривожланган. Чорвачиликнинг бу соҳаси билан ихтисослаштирилган 15 совхоз ва бир колхоз шуғулланади. Облаstdaги қоракўл қўйларининг сони 900 минг бошдан ошади. Бундан ташқари 4 та йирик гўшт-сут совхози, 2 та молни боқиб семиртирадиган, 3 та чўчқачилик совхози ҳамда 2 та паррандачилик фабрикаси чорвачилик билан шуғулланади.

1968 йили областнинг колхоз ва совхозлари 25 минг тонна гўшт, 50,5 минг тонна сут, 2,9 минг тонна жун, 16,3 млн дона тухум, шунингдек, 2 минг тоннадан зиёд пилла етиштирдилар.

Шундай қилиб, 1968 йили областнинг қишлоқ хўжалик ходимлари қишлоқ хўжалик маҳсулотларини давлатга сотиш ва топшириш планини муваффақиятли равишда бажардилар. Айрим маҳсулотлар бўйича план ортиғи билан бажарилди. Чунончи, галла 150 минг тонна ёки планга нисбатан икки юз элик фоиз, тамаки икки юз фоиз бажарилди.

Область қишлоқ хўжалиги айниқса сўнгги 4 йил ичида катта кўрсаткичларга эришди. Область меҳнаткашлари партиянинг XXIII съезди томонидан маъқулланган, КПСС МК нинг март Пленумида ишлаб чиқилган иқтисодий ва ташкилий тадбирларни ижодий амалга ошириб, партия ташкилотлари раҳбарлигида қишлоқ хўжалигига иқтисодий метод би-

лан раҳбарлик қилиш бўйича катта ишларни амалга оширдилар.

Ҳозирги кунда қишлоқ хўжалигининг асосий ташкилий масалаларидан бири — ишлаб чиқаришнинг барча соҳаларида хўжалик ҳисобига ўтиш, хўжаликни бошқаришнинг объектив баҳоси — рентабеллик даражасидир.

Район партия комитетларининг биринчи секретарлари бошчилигида, қишлоқ хўжалик мутахассисларининг иштирокида область ва иқтисодий анализ группалари ташкил қилинди. Барча звеноларнинг ишини синчиклаб ўрганиш натижасида етиштириладиган маҳсулотларнинг таннархини камайтиришга, материал — пул воситаларини тежаб харажат қилишга, меҳнат унумининг ошишига, ички резервларни қидириб топишга ва улардан фойдаланишга эришилди.

Асосий эътибор аниқ контроль қилиб туриладиган хўжалик ҳисобини амалга оширишга қаратилган эди. Бутун бригада аъзоларининг актив иштирокида хўжалик ҳисоби масалаларини ишлаб чиқишни таъминлайдиган тадбирлар кўрилди. Бу масалаларнинг маълум муддатда, чорвачиликда эса ҳар бир кварталда бажарилиши колхозчиларнинг ва совхоз ишчиларининг умумий йиғилишларида муҳокама қилиб борилди. Хўжаликни бошқариш натижалари мунтазам равишда муҳокама қилиниши кенг колхозчилар оммасининг амалда қишлоқ артеллари ишларини демократик асосда бошқарилиши ҳақидаги ўрнатилган ҳолатни амалга оширишга имконият яратди.

Яна бир муҳим тадбирлардан бири колхозларнинг ҳисоблаш апаратини мустаҳкамлашдир. Йиллик ҳисоботни тузиш ва колхозларнинг ишлаб чиқариш — молия планларини январда тугатиш, ҳисобот йиғилишларини 1 февралда ўтказиш ҳамда бу йиғилишларда шу йилнинг ишлаб чиқариш — молия планларини тасдиқлашга эришилди. Ваҳолонки, бу тадбирлар март ойларигача, ҳатто шу йилнинг ҳосилига замин яратилаётган вақт — февраль ойигача чўзиларди. Ишнинг ҳамжиҳатлик ва планли равишда бажарилишига қишлоқ хўжалик ишларининг у ёки бу участкасида ишчи планларни жорий қилиш натижасида эришилди. Бу ўз навбатида жамоатчилик меҳнати натижасида бригада ва ферма аъзоларининг моддий манфаатдорлигини оширишга, меҳнат активлигини кучайтиришга имконият яратди.

Хўжалик ҳисоби принципларининг изчиллик билан амалга оширилиши, хўжалик ҳисоби топшириқлари бажарилишининг оммавий контроль қилиниши, қишлоқ хўжалик ходимлари моддий манфаатдорлигининг ошиши, комплекс механизацияни, фан ютуқларини ва илғорлар тажрибасини жорий қилиш ишларининг планлилиги ажойиб натижаларни берди.

Бу, айниқса қишлоқ хўжалигининг асосий соҳаси бўлган, кўрсатилган тадбирлар амалга оширилган пахтачиликнинг ривожланишида яққол кўринди. Агар 1961—1964 йилларда ўртача ҳосилдорлик 19,4 центнерни ташкил этган бўлса, кейинги тўрт йил ичида ҳар бир гектар ердан 23,2 центнердан ҳосил олинди. Йиллик ўртача ҳосил эса шунга мувофиқ деярли 60 минг тоннага етди.

Кўрсатилган тадбирлар, шунингдек, КПСС МҚ март Пленумидан сўнг айрим қишлоқ хўжалик маҳсулотларига давлат харид нархининг ошганлиги колхоз экономикасининг мустаҳкамланишига, колхозчилар ва совхоз ишчилари фаровонлигининг ошишига имконият яратди.

Агар область колхозлари 1964 йили 161,1 млн сўм пул даромад қилган бўлса, 1968 йилга келиб бу даромад 220,8 млн сўмга етди. Колхозчининг ўртача ойлик иш ҳақи 1964 йилги 51 сўмдан 1968 йили 80 сўмгача кўтарилди. Областининг ҳамма колхозлари меҳнатга гарантйали ҳақ тўлашга, колхозчиларга ҳар ойда иш ҳақи тўлаш имконини берадиган банкадан тўғридан-тўғри кредит олишга ўтдилар.

1964 йили область колхозларининг бўлинмас фондига 15,1 млн сўм ёки даромадининг 9,5 проценти, амортизацияга ажратилган маблағ билан 24,3 млн сўм ажратилган бўлса, 1968 йилга келиб бу фондга ажратилган маблағ 30,9 млн сўмни ёки даромадининг 14 процентини ташкил этди.

Областда ҳозирги кунда иқтисодий жиҳатдан бўш хўжалик йўқ. Колхозларнинг бўлинмас фондига ажратилган маблағларнинг тобора ортиб бориши хўжаликларда ишлаб чиқариш, турар-жой, маданий-маиший ҳамда ирригация иншоотларининг кенг кўламда қурилишига имконият туғдирди. Каттақўрғон районидаги Ленин номли, Нарпай районидаги Киров номли ва «Коммунизм», Булунғур районидаги «Октябрь» ва бошқа қатор колхозлар ҳамма қулайликлари бўлган шаҳар типидagi посёлкалар қурмоқдалар.

Совхоз хўжаликларининг ҳам рентабеллиги ошди. 1968 йилни ҳамма совхозлар пландан ортиқ даромад олиш билан якунлади.

Область хўжаликлари даромадининг ҳамда қишлоқ хўжалик ходимлари фаровонлигининг ошиши, Партия ва Ҳукуматимизнинг ғамхўрлиги, Самарқанд шаҳри меҳнаткашлари, олимлари, маданият арбобларининг ёрдамлари туфайли область қишлоқ ва посёлкаларининг маданияти тубдан ўзгарди. Ҳозирги кунда областнинг 716 кутубхонасининг китоб фондида 2617 минг жилд китоб бор. Ҳозир область территориясида 4 та давлат театри, 427 клуб муассасаси, 477 киноустановка (бу киноустановкаларнинг 38 проценти қишлоқларда)лар ишлаб турибди. Радио ва телевидение қишлоқ хўжалик ходимларининг турмушида мустаҳкам ўрин эгаллади.

КПСС МК нинг май Пленумидан сўнг ирригация ва мелiorация ишларини кенг кўламда олиб бориш натижасида қишлоқ хўжалигини янада ривожлантириш истиқболлари очилди.

Аму-Бухоро канали биринчи навбатининг ишга туширилиши, Каттақўрғон сув омбори сифимининг 900 млн кубометрга етказилиши область сув ресурсларини кўпайтиришга, сув билан таъминлашни оширишга, қишлоқ хўжалигининг бундан буёнги ўсишига тўсқинлик қилаётган сув камчиллигини тугатишга имкон берди. 1966—1968 йиллардаёқ 8 минг гектар суғориладиган ерлар ўзлаштирилди.

Аму-Бухоро канали 2-навбатининг қуриб битказилиши, шунингдек, Қашқадарё чўлларидаги ирригация қурилишлари муносабати билан Бухоро областининг ерлари деярли Аму-дарёдан суғориладиган бўлади. Шунингдек, Эски Ангор каналдан Қашқадарё областига сув бериш зарурияти ҳам кун тартибидан тушиб қолади. Шу туфайли Зарафшон фақат Самарқанд областини сув билан таъминлайди. Бу эса ўз навбатида 1970—1975 йиллар давомида 50 минг гектарга яқин янги ерни ўзлаштиришга, ўзлаштирилган ерларни сув билан таъминлашга имкон яратади.

Бугунги кунда Дарғом кўлидаги Эски Ангор канали зонасидаги ерларни ўзлаштириш ишлари олиб борилмоқда. Бу ерда «Самарқанд» ва «Гулистон» совхозлари ташкил топмоқда. Ҳозир «Самарқанд» совхозини 2 минг гектар пахта майдонига эга. Янги Кент ва Янги каналлари зонасида ҳам минг гектар ер ўзлаштирилмоқда. 1970—1971 йиллар давомида Нарпай районида 5,5 минг гектар, Каттақўрғон районида 3 минг гектар ва бошқа районларда ҳам бўш ерларни ўзлаштириш ишлари бошланади.

Қўриқ ерларни ўзлаштириш, эски ҳайдалган ерларни капитал планлаштириш, хўжаликлараро ва хўжаликлар ичидаги суғориладиган тармоқларни қайтадан қуриш янги марралар ошишни тақозо қилади. 1975 йилга бориб пахта майдонларини 176—180 минг гектарга, олинadиган ҳосилни эса 460 минг тоннага етказиш кўзда тутилган. Кўплаб пахта етиштириш фақат ер кенгайтириш ҳисобига бўлмай, балки ҳосилдорликни ошириш ҳисобига ҳамдир. Шу мақсадда ҳамма жойларда пахта ҳосилдорлигини оширишдан ташқари чорвачилик учун зарур бўлган озуқа базасини вужудга келтирадиган пахта-беда алмашлаб экиш амалга оширилади. Суғориладиган ерларда экилган беда майдони 55—60 минг гектарни, маккажўхори экилган ерлар 20—21 минг гектарни ташкил этади.

Мустаҳкам озуқа базасини яратиш, йирик қорамол подалари структурасини яхшилаш гўшт ва сут етиштиришни анча оширади. «Рассвет» ва «Российский» чўчқачилик совхозлари

қурилишларининг битказилиши чўчка гўштини бирмунча кўпайтиришга имконият яратади. Каттақўрғон районида бройлер (паррандачилик) фабрикаси қурилиб ишга туширилганидан сўнг область аҳолисини товуқ гўшти билан таъминлашга имконият вужудга келади.

Сабзавот, картошка, полиз экинлари анчагина, мевалар етиштириш икки баробар, узум етиштириш уч баробар ошади.

Кейинчалик янада кенг имкониятлар вужудга келади. 1975—1980 йилларда юқори Зарафшон тўғонини — дарёнинг қишда оқишини тартибга соладиган тўғонни қуриш ҳисобига 100 минг гектар суғориладиган ерни ўзлаштириш, шунингдек, тоғлардаги сойларда кичик-кичик сув омборларини қуриш кўзда тутилмоқда. Пахта майдонини 220—230 минг гектарга етказиш мўлжалланмоқда.

Қишлоқ хўжалигининг моддий-техника базасини хўжалик резервларидан янада тўлароқ фойдаланишни бирга қўшиб олиб бориш асосида мустаҳкамлаш ҳамда қишлоқ хўжалигига иқтисодий метод билан раҳбарлик қилишни кучайтириш қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштириш бўйича колхоз ва совхозлар олдида қўйилган вазифаларни муваффақиятли равишда ортиғи билан бажаришга, шаҳар ва қишлоқ меҳнаткашларининг фаровонлигини янада оширишга имконият яратади.

10. СОВЕТ ЎЗБЕКИСТОННИНГ ХАЛҚАРО АЛОҚАЛАРИДА САМАРҚАНДНИНГ АҲАМИЯТИ

Ўзбекистоннинг чет мамлакатлар, айниқса, социализм мамлакатлари билан иқтисодий ва маданий алоқалари йилдан-йилга кенгаймоқда. Ҳозирги вақтда Ўзбекистондан 100 та давлат мол ва хом ашё олиб туради. Республика экспортининг 80 проценти пахтадир. Ўзбекистон корхоналари экспорт учун тўқимачилик машиналари, кўтаргич механизмлар, кабель маҳсулотлар, радиолампадар, электр аппаратлар, радио деталлари, пахтага ишлов берадиган машиналар, пўлат ва чўян арматуралар, қирқувчи асбоблар, эҳтиёт қисмлар, ип ҳамда ипак газламалар ва бошқа кўп маҳсулотлар ишлаб чиқарадилар. Тўқимачилик машиналарини ҳатто АҚШ, Италия, Франция, Япония сингари саноати тараққий этган мамлакатлар ҳам сотиб оладилар.

Ўзбекистон ССР фақат беш йил (1959—1963 йиллар) ичида 100 га яқин халқаро кўргазма ва ярмаркаларда қатнашиб, ўзининг кўп тармоқли индустрияси маҳсулотлари билан миллион-миллион чет эллик томошабинларни ҳайратда қолдирди.

Республиканинг иқтисодий алоқаларида Совет ҳокимияти йиллари ичида Ўзбекистоннинг йирик индустриал ва маданий марказига айланган Самарқанд каттагина ўрин тутди. Самарқандда машинасозлик, кимё, электро-техника, енгил ва

озик-овқат саноати ривожланган. Самарқанд корхоналари маҳсулотларининг кўп хиллари фақат совет республикаларидагина эмас, балки ватанимиздан четда ҳам машҳурдир. Самарқандликлар шаҳар ва область корхоналаридан 20 тасининг маҳсулотлари экспорт қилинаётганлиги билан фахрланишга тамомила ҳақлидирлар.

Самарқанд корхоналарининг маҳсулотлари биринчи беш йиллик мобайнида халқаро бозорда чаққон сотилди. 1931 йилда «Хужум» пиллакашлик фабрикасида тайёрланадиган хом ипак етказиб бериш ҳақида савдо шартномалари тузилди. У вақтларда етказиб бериладиган хом ипак миқдори деярли кўп эмасди. Ипакчилик саноати ривожланиб борган сари, у миқдор ҳам ошиб борди. Масалан, 1966 йили фабрика Японияга 5 тонна хом ипак, ундан кейинги йилда эса 26 тонна хом ипак жўнатди. Ҳозирги вақтда Самарқанд хом ипаги фақат Шарқ мамлакатларигагина эмас, балки Ғарб мамлакатларига ҳам юборилмоқда. 1967 йилда «Хужум» фабрикаси хорижий мамлакатларга 400 минг сўмлик маҳсулот жўнатди.

Самарқанддан хорижий мамлакатларга қоракўл тери юбориш анъана бўлиб қолган. Ленинградда ва бошқа халқаро мўйна аукционларида Самарқанд қоракўл терисининг бозори чаққон. 1958—1963 йиллар ичида Ўзбекистондан қоракўл экспорт қилиш 41 процент ошди.

Самарқанд областидаги «Нурота» совхози зотдор қоракўл қўйлари сотишдан катта фойда олмоқда. Кейинги йилларда бу совхоз Афғонистон ва Покистонга зотдор эркак қоракўл қўйлари юбориб турипти.

Ноёб аппаратлар — электр куч ускуналари, киноустановка-лар учун стабилизаторлар ишлаб чиқарадиган «Кинап» заводи 1957 йилдан буён халқаро бозорга мол етказиб берадиган йирик корхоналардан бирига айланди. Завод маҳсулоти юқори сифатли бўлиб, хорижий мамлакатларда жуда машҳурдир. Совет ташқи савдо ходимларининг гувоҳликларига кўра, бу завод маҳсулоти энг яхши япон ва Ғарбий Германия фирмаларининг маҳсулотидан қолишмайди. 1965 йилда «Кинап» заводининг маркаси қўйилган маҳсулотларни ўндан ортқ давлат, жумладан, Бирлашган Араб Республикаси, Афғонистон, Мексика, Покистон, Ироқ, Эрон, Чили, Цейлон, Мали ва бошқалар сотиб олдилар. Бу маҳсулотга талаб йилдан-йилга кучаймоқда. 1966 йилда бу завод маҳсулоти, юқорида кўрсатилган мамлакатлардан ташқари Мўғулистон Халқ Республикасига, Куба, Польша Халқ Республикаси, Греция, Тунис, Гвинея ва Жазоирга юборилди. 1967 йилда «Кинап» заводининг маҳсулотини Канада, Туркия, Болгария Халқ Республикаси ҳам сотиб олди. Завод ходимлари кинопанорама жиҳозларини монтаж қилишда ёрдамлашиш учун Чехословакияга бориб келдилар.

Совет Иттифоқининг хорижий мамлакатлар билан савдо алоқалари кенгайган сари Самарқанднинг халқаро иқтисодий алоқалари ҳам мустаҳкамланмоқда. Шаҳар саноати Совет Иттифоқининг ташқи савдо операциялари учун айрим мол ва маҳсулот турларининггина эмас, шу билан бирга бутун завод жиҳоз-ускуналари комплектини ҳам тайёрлашга қодирдир. Масалан, «Самарқанд хлопкомаш» заводи «Ўзбекхлопкомаш» ва «Коммунар» заводлари билан биргаликда 1964—1965 йилларда бешта пахта тозалаш заводи учун машина-асбоб ускуналари, жумладан, пневмотрубопроводлар, винтлик конвейерлар ва 12 метрлик транспортёрлар тайёрлаб, уларни Афғонистонга жўнатди.

Самарқанд пахта заводи — экспорт учун тоза пахта етказиб берадиган йirik корхоналардан бири. 1962 йилга қадар унинг маҳсулотлари фақат социалистик лагерь мамлакатларигагина юборилар эди. Самарқанд тоза пахтасини ишлатадиган мамлакатлар сони кейинги йилларда кўпаймоқда. Пахта заводи ўз маҳсулотини дунёдаги 15 мамлакатга юбориб туради, буларнинг ҳаммаси деярли социалистик мамлакатлардир, шу билан бирга Англия, Франция, Япония, Италия, Канада сингари йirik капиталистик мамлакатларга ҳам юбориб турибди.

Самарқандликлар пахтани тозалаш ва тоза пахта етказиб бериш планини фақат Совет Иттифоқи халқлари олдида эмас, шу билан бирга социалистик ҳамкорлик доирасига кирган ҳамма қардош мамлакатлар олдида ҳам шараф билан адо этмоқдалар. Пролетар интернационализминини мустаҳкамлаш учун Ўзбекистоннинг қўшаётган ҳиссасига ВСРП Марказий Комитетининг биринчи секретари ўртоқ Янош Қадар юқори баҳо бериб бундай деганди: «Ўзбекистон меҳнаткашлари етиштираётган маҳсулот Совет Иттифоқи чегараларидан ташқарида ҳам аҳамиятлидир, ахир, бошқа социалистик мамлакатлар, жумладан, Венгрия Халқ Республикаси тўқимачилик саноатининг каттагина қисми шу ерда етиштирилган пахтани ишлатади».

Поляк дипломати Ўзбекистон журналистлари билан ўтказилган прессконференцияда ўзбекларнинг халқ Польшасига кўрсатган дўстона ёрдами учун чуқур ташаккур билдирди: «Польша меҳнаткашлари,— дейди у,— ўзбек пахтаси, ип йигириш машиналари, электр кабеллари, киноаппарат ва бошқа маҳсулотларнинг дўст давлат экономикасини тиклаш ва ривожлантириш учун Совет Иттифоқининг бераётган ғоят катта ёрдамига ўзларининг анчагина ҳиссаларини қўшаётган Тошкент, Самарқанд, Чирчиқ ва бошқа индустрия марказлари маҳсулотларининг ажойиб сифатларини яхши биладилар».

СССР ва Ўзбекистоннинг халқаро иқтисодий алоқаларида Самарқанд чой қадоқлаш фабрикасининг маҳсулоти каттагина

ўрин тутади. Бу фабрика чет эл бозорларида 1935 йилдан буён маълум. Фабрика Ҳиндистон ва Цейлондан хом чой олиб, унга ишлов беради, қадоқлайди ва идишларга жойлайди, бу ердан чой фақат ички бозорга эмас, чет элларга ҳам юборилади. 1959 йилда 250 тонна чой Мўғулистон ва Афғонистонга юборилди, 1965 йилда 671, 1966—1967 йилда эса 1260 тонна чой юборилди. Юқори сортли «экстра» қора ва кўк чойи айниқса, кўпчиликка манзур.

Самарқанд мева-консерва заводининг маҳсулотига жаҳон бозорида талаб жуда катта, бу завод ўз маҳсулотларини 1962 йилдан бошлаб хорижий мамлакатларга чиқара бошлади, машҳур Самарқанд майизи, болалар учун олма пюреси, олча компоти, шафтоли шарбатларини Ҳиндистон, Куба, Мўғулистон, Корея Халқ Демократик Республикаси ва бошқа кўп мамлакатлар иштиёқ билан сотиб оладилар.

Самарқанд гўшт комбинати Чехословакия ва Кубага мол ёғи, Мўғулистонга техникада ишлатиладиган альбумин етказиб беради.

Суперфосфат заводи бир неча йиллардан буён Афғонистонга кўплаб аккумулятор кислотаси юбориб туради. Чет эл мутахассисларининг берган баҳоларига қараганда, бу завод маҳсулоти жаҳон стандартига мосдир.

Халқаро кўргазма ва ярмаркалар совет давлатининг хорижий мамлакатлар билан иқтисодий муносабатларини янада мустаҳкамлашда муҳим роль ўйнайди, кейинги йилларда Ўзбекистон уларда тобора активроқ қатнашмоқда, 1965 йилда Ўзбекистон 22 халқаро кўргазма ва ярмаркаларида, жумладан, Лейпциг, Брюссель, Техроп, Измир, Салоники, Дамашқ, Загреб, Рангун, Лондон, Будапешт ва бошқа шаҳарлар кўргазма ҳамда ярмаркаларида қатнашган. Ўзбекистоннинг шу кўргазма ва ярмаркаларда намойиш қилган экспонат ва молларидан кўплари Самарқанд корхоналарида тайёрланган.

Самарқанд «Кинап» заводининг киноускуналари «Экспо-67»да ҳам, 1958 йилда Брюсселда бўлган халқаро кўргазмада ҳам муносиб ўрин олди, СССР павильони шу завод маҳсулотлари билан жиҳозланган эди.

Зарафшон водийси винопазларининг Самарқанд 1-вино заводида тайёрлаган «Ширин», «Гулакандоз», «Буваки» ва «Ўзбекистон» маркали винолари халқаро кўргазмаларда, жумладан, Монреалда ҳам юқори баҳо олди ва медаллар билан мукофотланди.

Ўзбекистоннинг социалистик мамлакатлар ва хорижий мамлакатлар билан маданий, илмий алоқалари тобора кенг ривожланмоқда. Мамлакатимизда Коммунистик партия раҳбарлиги остида вужудга келтирилган маданий революция натижасида ўзбек халқи рус халқи ва бошқа совет халқлари

нинг ёрдамига суяниб, асрлардан бери давом этиб келаётган қолоқликдан ривожланиш ва прогресс томон ғоят катта қадам ташлади.

Ўзбек халқининг маориф, фан ва маданият ишларини ривожлантиришда қўлга киритган ютуқлари тинчлик ва дўстликка интилувчи хорижий мамлакат халқлари билан бу соҳада ҳамкорлик қилиши учун қўлай шарт-шароитлар яратиб берди.

Самарқандга дастлаб келган чет эл ёзувчиларидан бири чех ёзувчиси Юлиус Фучик эди. У «Руде право» газетасининг Москва мухбири сифатида 1936 йилда келиб кетганди. Юлиус Фучик Самарқандда бор-йўғи уч кун турди. Шу муддат ичида республика касалхонасида, «Хужум» ипак фабрикасида, тери заводида, шаҳарга яқин колхозда бўлди. Мактабларини, ишчилар шаҳарчасини бориб кўрди, эски шаҳар майдонларида ва кўчаларида сайр қилди. Ажойиб қадимий маданият ёдгорликларини томоша қилди.

Юлиус Фучик Самарқанд ҳақида ёзган очеркларидан бирини Москвада ўқиб таҳсил кўрган биринчи ўзбек аёл доктори Розвяхон Мирсоатовага бағишлаган эди. Ю. Фучик Урта Осиё халқларининг социалистик маданияти соҳасида эришган ютуқлари билан фахрланиб: «Ҳозирги кунда Самарқанд биринчи даражали касалхонаси билан шўҳрат қозонгани сингари, Бухоро ҳам энди ўз мачитлари билан эмас, балки яхши-яхини мактаблари билан ном чиқарган»,— деб ёзганди.

Ўзбекистоннинг хорижий мамлакатлар билан маданий ҳамкорлиги йилдан-йилга кенгаймоқда.

Кейинги йилларда Ўзбекистон олимлари, жумладан, Самарқанд олимлари дунёдаги 40 мамлакатда бўлдилар. Улардан кўнлари 50 дан ортиқ халқаро анжуманларда фаол иштирок этдилар, докладлар қилдилар, илмий ахборотлар бердилар. Кўп олимлар хорижий мамлакатларга узоқ муддатли командировкага бориб, у ерда тадқиқот ишлари олиб бормоқдалар.

Қишлоқ хўжалик фанлари кандидати самарқандлик У. В. Валиев Афғонистонда фақат Ўзбекистон вакили бўлмай, шу билан бирга қорақўлчиликдан бош мутахассис тариқасида ФАО халқаро ташкилотининг ҳам аъзосидир.

1966 йил январда Самарқанд юқумли касалликлар шифохонасининг бош врачси М. Турсунов Жазоир ҳукуматининг илтимоси билан Совет Иттифоқи томонидан юборилган катта медицина ходимлари отряди жумласида Жазоирга борган эди. У газетага юборган мақоласида: «Совет врачининг обрўси шу қадар ошиб кетдики, бизлардан тиббий мадад сўраб ва консултация олиш учун Тунис, Марокаш ва бошқа мамлакатлардан ҳам беморлар келиб турадилар»,— деб ёзганди.

Совет Иттифоқининг ривожланаётган мамлакатларга бераётган қардошлик ёрдамининг сон-саногини йўқ. Барда Асвон

туғонини қурган юзларча совет мутахассислари орасида самарқандлик электротехник, «Средазлектрострой» трестин 43-механикалаштирилган колоннасининг бригадири Г. Г. Обухов ҳам бор эди.

Самарқанд илмий-текшириш институтлари ва Самарқанд Давлат университетиининг ходимлари Ўзбекистонда фанни ривожлантириш ва юқори малакали кадрлар тайёрлашга каттагина ҳисса қўшмоқдалар. Бу ютуқларни чет эллардан келган делегатлар ва туристлар ҳам қайд қилиб ўтмоқдалар. Канада журналисти Адап Хози Самарқанд университетида бўлганида: «Мен эксперт эмасман, лекин назаримда, бутун Совет Иттифоқидаги маориф системасида бўлгани сингари, сизлар ҳам маориф соҳасида ажойиб ютуқларни қўлга киритибсизлар»,— дейди.

1963 йилда Самарқандга келиб кетган машҳур Покистон шоири Файз Аҳмад Файз университет ишлари билан танишиб жуда зўр таассурот олди. «Бу қадимги маданият шаҳрида,— деган эди у,— университет маданият ва прогресс учун кураш манбандир, бу маданият ва прогресснинг илдишлари шаҳарнинг битмас-туганмас қадимий маданият негизларига бориб туташади».

Панжоблик профессор Ромаш Вали Патияла Самарқанд Давлат университети ҳақида бундай деганди: «Университетда фан даражасини кўтариш учун ҳамма тадбирлар қўрилмақда ва ҳозирнинг ўзидаёқ бу даража анча юқори кўтарилган».

Самарқанддаги Бутуниттифоқ илмий текшириш қоракўлчилик институтининг қилаётган ишлари чет эл мутахассисларининг эътиборини донмо ўзига тортиб келади.

Сан-Францискодаги Давлат колледжининг илмий ходими Альфред Г. Фриск 1957 йили институт иши билан танишганидан кейин ўз фикрини маъна бундай баён қилган эди: «Бу ерда олиб борилаётган муҳим илмий ишлар бизда жуда чуқур таассурот қолдирди». Қоракўл қўйларининг зотини яхшилаш борасида иш олиб борадиган ливанлик доктор Хашал Ҳусейн 1957 йили институтга келиб, унинг ходимларининг ишлари билан батафсил танишиб чиққач: «Биз институт коллективини ютуқлари билан табриқлаймиз ва бизга кўрсатган жуда қизиқарли ва батафсил изоҳлари учун ташаккур билдира-миз»,— деган эди.

Хорижий мамлакатлардан келган ҳамма олимлар Самарқанддаги илмий текшириш институтларида бўлганларида шубҳасиз, уларнинг ютуқларини қайд қилиб ўтадилар. Шу сабабдан Самарқанд олимлари билан чет эл олимлари ўртасидаги ҳамкорликнинг донмо ўсиб бораётганлиги ва Самарқанд илмий муассасаларининг ўз ютуқларини ватанимиздан ташқарига ҳам ёйишда, чет элдан келган студентлар ва аспи-

рантларга таълим беришда ҳисса қўшаётганликларининг ажабланидиган ери йўқ.

Бутуниттифоқ илмий текшириш қоракўлчилик институти-нинг аспиранти афғонистонлик Л. Абдул Самад Ашротий Самарқандда тўрт йил таҳсил кўрди ва «Афғонистон қоракўл қўйларининг экотиплигига доир» деган темада кандидатлик диссертациясини ёқлади. Мўғулистон Халқ Республикасидан келган аспирантлар, зоотехниклар ҳам шу институтда узоқ вақт илмий стажировкада бўлдилар.

Шредер номидаги Боғдорчилик ва узумчилик институтининг Самарқанд филиали бир қанча мамлакатларга мевали дарахт ва ток қаламчалари юбориб туради. Самарқанд селекционерларининг етиштирган навлари (ток, нок, шафтоли) Болгария, Ҳиндистон, Югославия, Непал, Покистон ва бошқа мамлакатларда ҳосил бермоқда.

Ўзбекистон илмий текшириш паразитология ва гельминтология тажриба медицина институтининг олимлари 1967 йил май ойида Бутуниттифоқ соғлиқни сақлаш жамияти томонидан Самарқандда ташкил қилинган лейшманноз билан кураш халқаро семинарининг қатнашчиларини қабул қилдилар. Туркия, Кения, Судан, Сурия, БАР, Югославия, АҚШ, Венесуэла, Мексика, Бразилия, Покистон, Эрон, Эфиопияликлар Самарқанд медикларининг ажойиб ишлари билан танишдилар, лабораторияларини кўздан кечирдилар.

Самарқандга ҳукумат делегацияси, ишчилар ва касаба союзлари делегациялари составида келиб кетган чет эллик дўстлар совет ҳокимияти йиллари ичида шаҳар меҳнаткашларининг қўлга киритган ютуқларини қайд қилиб ўтадилар. Масалан, Самарқандга 1959 йил май ойида ГДР дан келиб кетган меҳмонлар: «Биз немис ишчилари ҳаракатининг ветеранлари ва Улуғ Октябрь революциясининг қатнашчилари самарқандликларининг ютуқларини кўриб завқландик. Самарқандликларга самимий кутиб олиб, кўрсатган дўстона меҳрибонликлари учун ташаккур изҳор қиламиз», — деган эдилар.

Самарқанд кўпдан-кўп ажойиб қадимий ёдгорликларни сақлаб қолган дунёдаги энг қадимий шаҳарлардан бири тариқасидагина эмас, шу билан бирга йирик саноат маркази тариқасида ҳам маълум ва машҳурдир.

Самарқандга 1959 йил мартда келиб кетган Бутунжаҳон тинчлиқни сақлаш кенгашининг аъзоси Робертс ўз таассуротлари ҳақида бундай деб ёзганди: «Самарқанд мен кўрган энг дўстона ва жозибадор шаҳарлардан биридир. Самарқанд — бир истироҳатгоҳдир, Совет элидаги тўкин мева дастурхонидир... Бунда санъат билан саноат гуллаб-яшнамоқда. Самарқандда бўлганингизда ўтмиш билан келажакка саёҳат қилгандай бўласиз».

АҚШдан келиб Самарқанд меҳнаткашларининг турмуши билан танишган доктор Тарраш самарқандликларнинг меҳмондўстлигини кўриб ғоятда ҳаяжонланган. У: «Беғараз ва дўстона ёрдам инималигини мен худди шу Самарқандда билдим, азбаройи ҳис-туйғуларим, саёҳатим бир умр ёлдан чиқмайдиган бўлди», — деб ёзган эди.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг вакили Тиндерсон Самарқандга 1959 йил октябрь ойида келганида бундай деганди: «БМТ нинг вакили сифатида менга Самарқанд расмий вакиллари зўр эътибор бериб, экономика ва ижтимоий тараққиётга онд зарур маълумотларни олинди ёрдам бердилар. Ижтимоий таъминот бўлими, чой қadoқлаш фабрикаси ҳамда «Хотин-қизлар меҳнати» артели ишчилари менинг саволларимга тўлиқ жавоб берishди. Шахсан мен бу саёҳатимдан мамнуман».

1966 йил мартда Покистон делегацияси Самарқандга келди. Делегация Бутуниттифоқ илмий текшириш қорақўлчилик институтида бўлди. Уша йилнинг апрель ойида «Насинипаппон Симбун» япон газетаси спёсий бўлминининг мудирин Масаюки Миядзакни Самарқандда бўлиб, илмий текшириш институти ва мактабларини бориб кўрди. 1967 йилнинг ноябрида Қорақўлчилик илмий текшириш институтида бўлган делегация составида Цейлон парламентиининг вице-спикери Розик Фарид, Тай мактабиниинг ўқитувчиси нигериялик Саладдинлар бор эди.

Англиялик ёзувчи, коммунист Динна Левия 1967 йилнинг ноябрида Самарқандга келди. У Бутуниттифоқ илмий текшириш қорақўлчилик институти, чой қadoқлаш фабрикаси ишлари билан танишгач, Самарқанд меҳнаткашларининг ютуқларини кўриб ҳайратда қолганини баён этди. Адабиёт ва санъат соҳасидаги ҳамкорликлар халқлар ўртасидаги дўстлик ва ҳамфикрликни мустаҳкамлашда жуда катта роль ўйнайди.

Ўзбекистон чет эллардаги машҳур санъат усталарини гастролга таклиф этиб, ўз навбатида у мамлакатларга ҳам ўз адабиёт ва санъат усталарини юбориб туради. Республикамиз чет элларга Совет ҳокимияти йилларида Ўзбекистонда маданиятнинг қай даражада равнақ топганлигини намойиш этувчи кинофильмлар, кўргазмалар, фотоальбомлар ва бошқа ахборот воситалари юбориб туради. Ҳар йили Ўзбекистон шаҳарларида, жумладан, Самарқандда халқ демократияси мамлакатларидан — Болгария, Германия Демократик Республикаси, Руминиядан келган раққоса, созанда ва хонандаларининг концертлари бўлиб туради. 1966 йил сентябрда Ўзбекистонда Болгария маданияти декадаси бўлиб ўтди. Декада қатнашчилари 12 сентябрда Самарқандга келди. Опера ва балет театрида бўлган тантанали мажлис чинакам дўстлик байрамига

айланиб кетди. Чой қадоқлаш фабрикасида, Нарпай районидаги Карл Маркс, Булунгур районидаги «Правда Востока» колхозида болгар дўстлар билан учрашув ва митинглар бўлди. Меҳмонларга эсдалик совгалари тақдим этилди. Болгар халқининг ёрқин, ўзинга хос санъати Самарқанд томошабинларининг завқи-шавқига сазовор бўлди.

Ўзбекистон, жумладан, Самарқанд санъат усталари билан ҳинд хонаида, раққоса ва созандалари ўртасида дўстлик алоқалари мавжуд. Бизнинг санъаткорларимиз ўзларининг ажойиб санъатлари билан ҳинд дўстларини ром қилдилар. Ҳинд хонадалари билан раққосларининг санъати ҳам ўзбек халқига кўп манзур бўлди.

1967 йил 10--23 августда Ўзбекистонда ҳинд маданияти декадаси бўлиб ўтди. Декада иштирокчилари Самарқанддаги янги қурилишларни зўр мароқ билан кўздан кечирдилар, Бутуниттифоқ илмий текшириш қорақўлчилик институтида, саноат корхоналари ва колхозларда бўлдилар.

Венгрия Халқ Республикаси маданиятининг Ўзбекистонда бўлиб ўтган декадасида иштирок этганлар ҳам Самарқандни келиб кўрганларида шаҳар саноати ва маданиятининг гуркираб ривожланиётганидан ҳайратда қолдилар.

Совет Ўзбекистонига келувчи чет эллик меҳмонлар жаҳон маданияти ёдгорликлари сақланиб қолган тарихий шаҳар — Самарқандни бориб кўришга ҳаминча ошқадилар.

Совет ҳукумати маданий ёдгорликларни ўрғанишга ҳамда сақлашга алоҳида аҳамият бераётганини, ёдгорликларни илмий реставрация қилиш юзасидан муҳим ишлар олиб борилаётганини хорржий мамлакатлардан келган меҳмонлар донмо таъкидлаб ўтадилар. «Сизнинг қадимий шаҳрингиз билан танишдим. Ёдгорликлар жуда яхши сақланган»,— деб ёзган эди япон археолог жаноб Сигимура. Лондонлик профессор Гаррис Ханак бундай дегади: «Бу ажойиб ёдгорликлар — ўзбек халқининг бой маданияти шохидидир... Сизларнинг маданий бойликларингиз авайлаб сақланиб, яхши тикланган... Совет кишиларининг тарихий ёдгорликлар ҳақидаги алоҳида гамхўрлиги кишини ҳайратда қолдиради». Бери (Швейцария) университетининг фалсафа доктори Ф. Шоффер ҳам қадимий ёдгорликларнинг жуда яхши сақланганини кўрсатиб ўтди.

Бутуниттифоқ «Интурист» акционерлик жамиятининг Самарқанд бўлими 1955 йил охиридан буён ишламоқда. «Интурист» бўлими тузилган йили Самарқандга 114 турист келганди; туристлар сони йилдан-йилга ошиб борди. 1958 йили 30 мамлакатдан 550, 1965 йилда 60 мамлакатдан 3500, 1966 йилда дунёдаги 75 мамлакатдан 7250 киши келди. Маданий алоқалар Ўзбекистон бўлимининг Самарқанд шуъбаси 1965 йилда

23 мамлакатдан 15 делегация қабул қилган бўлса, 1966 йили 28 делегацияни қабул қилди.

Бразилия жамоат арбоби, халқаро тинчлик мукофоти лауреати Жозуэ де Кастро рафиқаси билан, Бельгия жамоат арбоби, Жаҳон тинчлик кенгашининг аъзоси, Халқаро тинчлик мукофоти лауреати Антуан Аллар, АҚШ жамоат арбоби Э. Рузвельт хоним, италиян ёзувчиси Альберто Моравиа, машҳур болалар rassomi Херлуф Бидструп, Франциянинг собиқ бош вазири Э. Фор рафиқаси билан, Қуролсизлаштириш қўмитидаги Франция вакили Жюль Мок рафиқаси билан Самарқандга меҳмон бўлиб келганлар.

Хорижий мамлакатларнинг давлат ва сиёсий арбобларидан БМТ XVII сессиясининг раиси, БМТ да Покистоннинг доимий вакили Зафруллахон (1963 йил 16 майда), Покистон президенти — маршал Муҳаммад Аюбхон (1965 йил апрель ва 1966 йил январда), Афғонистон бош вазири Муҳаммад Ҳошим (1966 йил 4 майда), Лаос қироли Шри Саванг Ватткана (1967 йил 26 январда), Югославия президенти И. Б. Тито (1968 йил 21 апрелда) ва бошқалар Самарқандга келиб кетдилар.

Хорижий мамлакатлардан келувчи меҳмонлар мамлакат ёдгорликлари билангина эмас, шу билан бирга ўзбек халқининг ижтимоий ва маданий ютуқлари билан ҳам танишадилар. Румин ёзувчиси Том Георге Майореску Самарқанд қишлоқ районидagi «23 февраль» колхозига бориб, колхозчилар билан суҳбатлашди. Бу учрашув ёзувчида зўр таассурот қолдирди. Майореску Бухарестда нашр қилдирган «Замон саёҳати» номли китобида ўзбек колхозчилари ҳаётини батафсил ҳикоя қилди. Майореску Улуғбек расадхонасини бориб кўргандан кейин: «Асрлар давомида таназзул томон юз тутган Ўзбекистон халқларининг маданияти ва фанини бундай мисли кўрилмаган юксак даражага фақат Улуғ Октябргагина кўтара олди»,— деб ёзганди.

Илмий коммунизмнинг гениал асосчиси К. Маркс туғилган кўчининг 150 йиллиги нишонланаётган кўнларда К. Маркснинг чевараси, тараққийпарвар адвокат ва журналист Робер Жак Лонге қадимий Самарқандга келди. У тарихий ёдгорликлар, самарқандликлар ҳаёти ҳамда чой қадоқлаш ва ипак фабрикаси, Қоракўлчилик илмий текшириш институти ишлари билан танишди. Робер Жак Лонге Самарқанд бўйлаб қилган саёҳатлари ҳақидаги таассуротларини айтarkan: «Самарқанддаги қадимий ёдгорликлар жуда ажойиб, шаҳар матмурлари уларни сақлаш, қўриқлаш ҳақида гамхўрлик қилар эканлар. Бироқ улар ҳар қанча гўзал ва чиройли бўлсалар ҳам, уларни ҳозирги ҳаётнинг гўзаллиги ва ажойиблиги билан таққослаб бўлмайди. Мадраса ва мақбаралар кишини қадимий замонлар билан таништиради, буларнинг ёнги-

насидаги фабрикаларда эса ҳозирги замон механизацияси ва автоматикасини, жуда ривожланган саноат, халқнинг фаровон ҳаётини, кўпдан-кўп олий ўқув юртлари ва мактабларни кўрасан. Булар жами менда жуда зўр таассурот қолдирди»,— дейди.

Чет эл делегациялари, давлат ва жамоат арбоблари, туристларнинг Самарқандга келиб-кейтишлари халқлар ўртасида тинчлик ва тотувликнинг мустаҳкамланишига, шу билан бирга хорижий мамлакатлардаги жамоатчиликни Совет Ўзбекистонининг сиёсий, иқтисодий ва маданий тараққиётининг ҳамма соҳаларида эришган ажойиб ютуқларидан хабардор қилиб туришга имкон беради.

Самарқанд Ўзбекистон ССР ва Совет Иттифоқининг, умуман, хорижий мамлакатлар билан иқтисодий ва маданий ҳамкорликни кенгайтиришга хизмат қилмоқда.

II. ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИ САНЪАТИГА БАҒИШЛАНГАН ХАЛҚАРО СИМПОЗИУМ

1969 йил сентябрида Самарқандда Шарқшунослик илмининг актуал проблемаларидан бирига — Ўрта Осиё халқларининг темурийлар даври санъатига бағишланган Халқаро симпозиум бўлиб ўтди. Бу анжуман Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг маориф, фан ва маданият масалалари билан шуғулланувчи Ташкилоти (ЮНЕСКО)нинг ташаббусига кўра ўтказилди. Симпозиумга тайёргарлик кўриш ва уни ўтказишда СССР Фанлар академияси ва Ўзбекистон ССР Фанлар академияси иштирок этдилар. Симпозиумда қатнашиш учун Шарқ халқлари тарихи масалалари билан шуғулланувчи кўзга кўринган чет эллик олимлар етиб келдилар. Улар орасида Афғонистон, Ҳиндистон, Эрон, Покистон, Туркия, Германия Демократик Республикаси, Венгрия, Монголия Халқ Республикаси, Бирлашган Араб Республикаси, Сурия, Буюк Британия, АҚШ, Франция, Финляндия, Италия ҳамда бошқа мамлакатларнинг олимлари, Москва ва Ленинграднинг, шунингдек, кўпгина иттифоқдош ва автоном республикаларнинг, жумладан, Ўзбекистоннинг илмий коллективлари ва жамоат ташкилотларидан вакиллар бор эди. Олимларнинг халқаро учрашуви рус, инглиз ва француз тилларида олиб борилди.

Симпозиумни ЮНЕСКО вакили Л. И. Мирошников очди. У ўзининг кириш сўзида, Шарқ маданияти ва санъатини ЮНЕСКО программаси бўйича ўрганиш олимлар ўртасида алоқа ва ҳамкорлиkning ривожланишига, мамлакатлар ўртасида ўзаро ҳамжиҳатлиkning равнақ топишига, халқлар ўртасида дўстлиkning мустаҳкамланишига хизмат қилишини айтди. Шуниси диққатга сазоворки,— деб таъкидлади у,— учрашувимиз Ўрта Осиёнинг қадимий маданий маркази бўл-

миш Самарқандда, темурийлар давридан қолган бебаҳо ёдгорликлар — улуғвор меъморчилик обидалари тўпланган ва авайлаб сақланаётган бир жойда, Шарқ халқлари томонидан яратилган маданият дурдоналарини ўрганиш бўйича катта ишлар амалга оширилаётган бир жойда ўтипти.

Халқаро симпозиум қатнашчиларини турли совет ҳамда халқаро илмий ва жамоатчилик ташкилотларининг вакиллари, чет эл олимлари табриклади. СССРнинг ЮНЕСКО ишлари бўйича Комиссияси қопидаги Марказий Осиё цивилизациясини ўрганиш Совет комитети номидан СССР Фанлар академияси Шарқшунослик институтининг директори, академик Б. Ғ. Ғафуров сўзлади. Ўзбекистон ҳукумати номидан олимларни Ўзбекистон ССР Министрлар Совети Раисининг ўринбосари М. Т. Турсунов табриклади. «Сизлар Ўзбекистон тупроғида бўлиб, — деди у чет эллик меҳмонларга мурожаат қилиб, — халқларимиз қадимий маданиятининг гоят қимматли ёдгорликлари билан танишиш ҳамда Шарқ халқларининг бой маданий меросини ўрганиш ва сақлаб қолиш бўйича бизда қанчалик катта ишлар қилинаётганига ишонч ҳосил қилиш имкониятига эга бўласиз».

Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг президенти О. С. Содиков Халқаро симпозиум қатнашчиларининг ишига муваффақият тилади ҳамда уларнинг ютуқлари фанга ва тараққиётга муҳим ҳисса бўлиб қўшилшини таъкидлади. «Темурийлар даври санъати деб ном олган маданий меросимизни ўрганиш — олдимизда турган муҳим вазифадир, — деди у, — чунки моддий маданият ёдгорликларида, музыка ва тасвирий санъатда, илмий асарларда ва бадний алабиётда халқ даҳоси, унинг донишмандлиги ва улуғворлиги мужассам бўлади. Ўрта Осиё халқларининг санъати Совет Иттифоқи меҳнаткашларидагина эмас, чет элдаги маданият шинавандалари оммасида ҳам зўр қизиқиш уйғотаётганлиги бизни гоят қувонтиради».

Халқаро архитекторлар союзи номидан СССР Архитекторлар союзининг секретари, архитектура доктори Ю. С. Яралов табрик нутқи сўзлади. С. К. Сарисмати (Ҳиндистон), А. Ҳ. Ҳабибий (Афғонистон), А. Г. Раодий (Эрон), Э. Эсин (Туркия), В. Елисеев (Франция), Б. Грей (Буюк Британия), Р. Этинггаузен (АҚШ), Б. Брентгес (ГДР), Ф. Гёзе (Венгрия) ўз нутқларида олимларнинг халқаро анжуманига юқори баҳо бердилар ҳамда илм-фан намояндаларининг бу учрашуви улар ўртасидаги ижодий алоқаларни мустаҳкамлаб ва ривожлантириб, умум инсониятнинг тараққиётига хизмат қилажанини таъкидладилар.

Симпозиумда Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг вице президенти, академик И. М. Мўминовнинг «Темурийлар даври Ўрта Осиё санъатининг вужудга келиши ва ривожла-

нишининг тарихий илдизлари ҳақида» деган доклади тинг-ланди.

И. М. Мўминов тарихий аҳамиятга эга архив материалларини, осори атиқаларини, деҳқонларнинг йирик ер эгалари томонидан турли йўллар билан эксплуатация қилинишини кўрсатувчи ҳужжатларини чуқур текшириш асосида темурийлар даври Урта Осиё санъатининг вужудга келиши ва ривожланиши тарихий шарт-шаронтини таҳлил қилиб берди.

Урта Осиёда Чингизхон ҳукмдорлигига ўлим зарбасини берган сарбадорлар ҳаракати (XIV асрнинг иккинчи ярми) Мовароуннаҳр халқларининг моддий ва маънавий кучларини жунбишга келтирган зўр куч бўлди.

XIV—XV асрларда Урта Осиё халқларининг темурийлар давлатида феодал тузум асосида сиёсий жиҳатдан бирлашуви, — деб таъкидлади докладчи, — бу давр санъатининг равнақ топилишига тарихий шарт-шароит ҳозирлади.

И. М. Мўминов айтдики, Мовароуннаҳр марказида, савдо йўллари кеснишган ерда жойлашган Самарқанднинг қулай географик ўрни, бу ерда мўл-кўл сув ресурсларининг мавжудлиги, инҳоятда соз иқлим шароити туфайли темурийлар Самарқандни ўз давлатларига пойтахт қилиб олдилар.

Шарқ ва Ғарбнинг сайёҳлари ва олимлари қўли гул халқ усталари, ажойиб меъморлар, қурувчилар томонидан бунёд этилган бу шаҳарни бадний ва илмий тафаккур маркази, халқ даҳосини ўзида мужассам қилган ажойиб меъморчилик обидалари тўплаган бир жой сифатида таърифлаганлар.

Ўзига хос уйғунлиги ва бир текислиги, ёрқинлиги, ҳажмий-фазовий композицияси, антиқа декоратив воситалари билан ажралиб турувчи тарихий ва меъморчилик обидалари шундан далолат берадики, ўтмиш меъморлари гўзаллигининг объектив қонуниятларини жуда яхши билганлар ва ўз асарларига давр руҳи ва ғояларини сингдириб юборганлар. Шунинг учун ҳам XV аср меъморчилигининг шоҳ асарлари бўлган бу ёдгорликларни яратган усталарнинг умри боқийдир. И. М. Мўминов ўз сўзида давом этиб айтдики, сўз юритилаётган даврда, меъморчилик ва санъатнинг тараққий этиши билан бирга, диний-мистик адабиёт билан кескин ғоявий кураш жараёнида ўзбек бадний адабиёти шаклланди ва ривожлана бошлади, тожик адабиёти янада тараққий этди ҳамда Мовароуннаҳр халқларининг музика маданияти равнақ топди.

Докладчи таъкидлаганидек, XIV—XV асрларда юқори тараққиёт босқичига қўтарилган Урта Осиё халқлари санъатида бу халқларнинг ўзига хос бадний ижоди юксак мақомда намоён бўлди. Аини вақтда бу санъат Ҳиндистон, Афғонистон, Покистон, Эрон ва бошқа қўшни мамлакатлар халқлари маданиятининг ўзаро алоқаси ва бир-бирига таъсири натижаси ўлароқ вужудга келди. XIV—XV асрлар Урта Осиё санъати

жаҳон маданиятини таркибий қисми сифатида вужудга келди ва тараққий этди. Шу тариқа, Урта Осиё халқлари умуминсоний маданият тараққиётига бебаҳо ҳисса қўшдилар.

Симпозиум қатнашчилари қўшимча тарзда кун тартибига киритилган умумий масалалар бўйича, шунингдек, меъморчилик масалалари юзасидан фикр алмашдилар.

Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг мухбир аъзоси Г. А. Пугаченкованинг «Темурийлар даври меъморчилигининг асосий хусусиятлари» деган доклади катта қизиқиш туғдирди. Докладчи XIV—XV асрга онд кўндан-кўп меъморчилик обидаларини ўрганиш асосида темурийлар давлатининг барқ уриши ва тушқунликка юз тутиш даврида меъморчилик қандай ўзгаришларга учраганини тўғрисида гапириб берди: «Темурийлар давлатининг таъаззулга юз тутиш даври қарама-қаршиликларга тўла эди: Ҳирот шаҳри вилоятларининг қашшоқланиши ҳисобига бойигаи ва гуллаб-яшнаган, адабиёт ва санъатнинг раванқи ашаддий хурофотчилик билан қўшилиб кетган, ҳукмдорларнинг ўзини хўжақўрсинга тақводор қилиб кўрсатиши заминида ўтакетган бузуқчиликлар ётар, тапқаридан қараганда қудратли бўлиб кўришган давлатни эса феодалларнинг муттасил давом этган ички кураши ва темурийларнинг ўзлари ўртасидаги сулола курашлари кемирар эди». Бу даврга келганда иморатларни илгариги вақтлардагидек, ниҳоятда ҳашамдор қилиб қурдиришга темурийларнинг кўли калталиқ қилиб қолди. Шу сабабли қошшикор бинолар бунёд этишда усталардан зўр тежамкорлик талаб этиларди. Улар бу ишга ижодий ёндашиб, оз маблағ сарфлаган ҳолда иморатларни жуда бошлаб безаш йўллариин топишди.

Анжуманда архитектура кандидати М. С. Булатов ва профессор В. А. Нильсен (Ўзбекистон), профессор И. Циг (Гарбий Берлин), санъатшунослик доктори Л. С. Бретаницкий (Озарбайжон), санъатшунослик кандидати И. Ф. Бородин (Москва), профессор С. К. Сарасвати (Ҳиндистон), профессор Р. Эттинггаузен (АҚШ) ва М. Тажвидий (Эрон) архитектура ва санъат соҳасидаги янги тадқиқотлар ҳақида ахборот бердилар.

Инглиз олими Б. Грей ўзининг миниатюра масаласига бағишланган қизиқарли докладини симпозиум қатнашчилари муҳокамасига қўйди. Бу олим томонидан келтирилган бой тарихий материал миниатюра санъатидаги темурийлар мактаби билан боғлиқ турли йўналишларга тааллуқли эди. Б. Грей тадқиқ қилинаётган даврга онд асарларнинг ўзига хос хусусиятлари тўғрисидаги мулоҳазаларини айлди ва айрим рассомларнинг ижрочилик маҳоратига тўхталиб ўтди. Жумладан, у Навоий, Жомий ва Низомий асарларининг Англия, Эрон ва Туркияда сақланаётган қўлёзмалари асо-

сида бу асарларни безовчи миниатюраларни таҳлил қилиб берди.

Профессор Ҳ. С. Сулаймонов ўз докладини темурийлар даврининг бадний қўлёмалари ва хаттотлик санъатига бағишлади ва бу борада олиб борилиши лозим бўлган тадқиқотлар билан боғлиқ бир қатор проблемаларни ўртага ташлади.

Симпознум қатнашчилари темурийлар даври тарихини ўрганиши билан шуғулланаётган олим, Кобул университетининг профессори Мир Ҳусайн Шоҳнинг докладини зўр қизиқиш билан тингладилар. Мир Ҳусайн Шоҳ ўзи текширган суратли қўлёмаларни тавсифлар экан, кейинги вақтда темурийлар даврига онд 3 та эски қўлёмма топганлигини хабар қилди. Унинг айтишича, катта бадний қимматга эга бўлган бу қўлёммалар ўша даврда қўлёмма китоб тайёрлаш санъати юқори босқичга кўтарилганлигидан далолат беради.

«Ушбу қўлёммаларни текширарканмиз,— дейди у,— XIV—XV асрларда Самарқанд билан қўшни мамлакатлар, жумладан, Афғонистон ўртасида маданий алоқалар бўлганлигини кўрамиз».

Темурийлар даври миниатюралари проблемаларига бағишланган мунозарада кўпгина олимлар, шу жумладан, профессор Б. Робинсон (Буюк Британия), Ленинград Эрмитажи Шарқ бўлими мудирининг ўринбосари А. А. Иванов, доктор Н. Рох (ГДР), доктор М. Тажвидий (Эрон), филология фанлари доктори Г. Мамедзода (Озарбайжон), профессор Э. Эсин (Туркия) ва бошқалар қатнашдилар. Темурийлар даври санъатида тасвир проблемалари ҳақида СССР Бадний академиясининг мухбир аъзоси профессор Б. Б. Веймарн ахборот берди.

Америкалик олим Э. Грубе «Марказий Осиё темурийлар даврининг декоратив санъати» деган доклад билан қатнашди. У темурийлар даври керамикаси ҳамда металл ва нефритдан ясалган буюмлар ҳақида батафсил гапирди, китоб муқовасини ясаш санъатига тўхталиб, унга юқори баҳо берди.

Темурийлар даври маданиятига бағишланган Халқаро анжуман қатнашчилари бу маданият ҳақидаги билимларни кенгроқ ёйиш ва унинг ютуқлари билан жамоатчиликни таништириш учун, ана шу даврда яратилган санъат дурдоналарини ўз ичига олувчи бадний альбомлар тузиш, симпознум материалларини нашр этиш ҳамда 1973 йилда буюк ўзбек олими Абу Райҳон Беруний таваллудининг 1000 йиллигини кенг нишонлаш тўғрисида қарор қабул қилдилар.

Симпознум қатнашчилари Ҳиндистон вакиллариининг таклифига кўра, В. И. Ленин таваллудининг 100 йиллиги муносабати билан Совет Иттифоқидаги ҳамкасбларига мактуб йўлла-

дилар. Мактубда, жумладан, бундай дейилади: «Жаҳон ғаний ва маданияти тарихида, совет халқи тарихида энг муҳим воқеалардан бири бўлган Ленин таваллудининг 100 йиллиги муносабати билан совет шарқшунос олимларини чин қалбдан муборакбод этамиз... В. И. Ленин халқларнинг озодлик курашига жуда катта ҳисса қўшди... В. И. Ленин Шарқ халқларига чуқур ҳурмат билан қаради, уларнинг озодлик ва мустақиллик йўлидаги курашда эришган дастлабки муваффақиятларини кўриб қувонди».

Халқаро симпозиум иш юритаётган вақтда Самарқанд шаҳрида темурийлар даври санъатиغا бағишланган Бутуниттифоқ кўргазмаси ҳам очилди. Бу кўргазмада мамлакатимиздаги йирик кутубхоналар ва музейларда сақланаётган аъло сифатли қўлёзма ва миниатюралар, амалий санъат асарларидан 200 га яқини намойиш қилинди.

Кўргазмани ташкил этишда талайгина илмий муассасалар иштирок этдилар, чунончи: СССР Фанлар академиясининг Шарқшунослик институти ва М. Е. Салтиков-Шчедрин номидаги Давлат Халқ кутубхонаси, СССР ФАнинг Этнография институти, А. А. Жданов номидаги Ленинград Давлат университети, Ўзбекистон ССР ФА нинг Тарих ва археология институти, Шарқшунослик институти, Тожикистон ССР ФА нинг Шарқшунослик ва ёзма мерос бўлими, Озарбайжон ССР ФА нинг қўлёзмалар фонди ва Арманистон ФАнинг қўлёзмаларини сақлаш Давлат бўлими, Грузия ССР ФА нинг қўлёзмаларини институти, Давлат Эрмитажи, СССР Маданият министрлигининг Шарқ халқлари санъати музейи, Ойбек номидаги Ўзбекистон халқлари тарихи музейи ва ЎзССР ФА нинг А. Навоий номидаги адабиёт музейи, ЎзССР Маданият министрлигининг Давлат санъат музейи, Грузия ССРнинг Давлат санъат музейи, Озарбайжон ССРнинг Мустафоев номидаги санъат музейи ва Туркманистон ССР Тарих музейи.

Ҳирот ва Шероз мактабларининг нодир бадний қўлёзмаларини, А. Навоийнинг «Хамса»си ва Жомийнинг «Куллиёт»и, Амир Хисровнинг девони ва Саъдийнинг «Куллиёт»и анжуман қатнашчиларида зўр таассурот қолдирди. Кўргазма экспозициясида темурийлар даври Шарқ миниатюралари, жумладан, XIV аср охири — XVI аср ўрталаридаги Шероз ва Ҳирот мактабига мансуб миниатюралардан намуналар бор эди.

Кўргазмада амалий санъат намуналари — нафис ўйма нақшлар билан безатилган, тилла, қумуш ва қорайтирилган қумушдан қадама нақшлар туширилган бадний металл буюмлар, юқори сифатли сирланган керамик ашёлар, ранго-ранг гуллар солинган идиш-товоқлар, Самарқанд заргарлари ясаган буюмлар намойиш қилинди.

Кўргазма материаллари темурийлар давлатида меъморчилик, амалий ва тасвирий санъат юқори поғонага кўтарилганлигидан шохидлик бериб турарди.

Симпозиум қатнашчилари Самарқанд, Бухоро ва Тошкент билан танишдилар, бу шаҳарларнинг меъморчилик обидаларини ва диққатга сазовор жойларини бориб кўрдилар, археологик қазини ишлари олиб борилаётган кўҳна Афросиёбга экскурсия уюштирдилар, А. Навоий номидаги Адабиёт музейида, Беруний номидаги Шарқшунослик институтида, Ўзбекистон ССР Фанлар академиясида ва бошқа жойларда бўлдилар.

Улар ўзбек халқининг ўтмиш санъати дурдоналарини кўз қорачиғидай асраш билан чекланиб қолмай, ота-боболарнинг энг яхши анъаналарини ижодий равишда ривожлантираётганини ўз кўзлари билан кўриб ишондилар.

Самарқандда Халқаро симпозиумнинг чақирилиши ҳамда ўтказилиши муҳим сиёсий ва илмий аҳамият касб этди. Бу анжуманда дунёдаги кўпгина олимларнинг қатнашиши туфайли улар ўртасидаги илмий алоқалар мустаҳкамланди. Симпозиумда темурийлар даври санъатининг турли соҳалари бўйича қилинган докладлар Марказий Осиё, жумладан, Самарқанд қадимий маданият ўчоғи бўлиб, унинг таъсири бошқа мамлакатларга ҳам ёйилган, деган фикрни яна бир карра тасдиқлади. Олимларнинг халқаро ҳамкорлиги ўша замонга ва кейинги авлодларга жуда зўр таъсир кўрсатган темурийлар санъатининг тарихий тараққий этини ҳар тарафлама ёритиш имконини берди.

Ўрта Осиё халқларининг темурийлар даври маданияти — жаҳон маданияти ва санъати тарихининг энг муҳим босқичларидан биридир. Бу санъатни чуқур ўрганиш, уни ижодий тарзда ўзлаштириш ва ўтмиш санъаткорларининг энг яхши анъаналарини давом эттириб, улардан фойдаланиш олдимизда турган муҳим вазифалардандир.

Самарқандда Ўрта Осиё халқлари темурийлар даври санъатига бағишланган Халқаро симпозиумнинг ўтказилиши Совет ҳукуматининг СССР халқлари бой маданий меросини сақлаш ва ўрганишга жуда катта аҳамият бераётганлигини яна бир бор тасдиқлайди.

ХУЛОСА

25 асрлик тўйини бутун совет халқи таптана билан иштонлаётган Самарқанд дунёдаги энг қадимий шаҳарлардан биридир. Унинг тақдири ўзбек халқининг тақдири билан чамбарчас боғлиқдир, у бир қалча тарихий воқеаларни бошидан кечирган, гоҳ равнақ топган, гоҳ тушқуликка юз тутган, уни жаҳонгирлар бир неча бор ер билан яқсон қилганлар, бироқ уни меҳнаткаш халқнинг меҳнатсевар ва моҳир қўллари ҳар гал вайроналикдан қутқариб, яна қаддини кўтарган.

Самарқанд — қадимий ва ўзига хос халқ маданиятининг битмаса-туганмас хазинасидир. Афросиёб ёдгорликлари, Гўри Амир мақбараси, кўп асрлар илгари бунёд қилинган ажойиб Шоҳи Зинда комплекси, нодир Регистон майдони ансамбли, Улугбек мадрасаси санъатини қадрловчиларни ҳозирги кунларда ҳам ўзининг улуғворлиги, ажойиб келишган ҳашамати, олижаноб меъморлик пропорциялари, мисли йўқ орнаментлари, бўёқларининг тиниқ ва ёрқинлиги, қадимги усталарнинг ажойиб маҳорати билан ҳайратда қолдиради, ҳаяжонга солади.

Бироқ Самарқанд ўзбек халқининг ифтихорлик ўтмишини эмас, шу билан бирга у бахтиёр ва хушнуд бугунги кунни ҳамдир. Мамлакатимиз халқларини ижтимоий ва миллий зулмдан озод қилган, чоризм, феодал зулми ва диний томондан занжирбанд қилинган ижодий кучларини зулмат уйқусидан уйғотган Улуғ Октябрь социалистик революцияси бу қадимги шаҳарга янги ҳаёт бағишлади. 1917 йилдан кейин Самарқанд шаҳри ҳақиқатан ҳам янгидан туғилгандай бўлди. Унинг Совет ҳокимияти даврида гуллаб-яшнаганлиги В. И. Лениннинг сўзларини тасдиқловчи ёрқин мисолдир. В. И. Ленин Шарқ халқларининг революцион имкониятларига беҳад ишонч билдириб: «Биз биламизки, Шарқ халқлари оmmasи мустақил қатнашчилар сифатида, янги ҳаёт ижодчилари сифатида курашга қўзғоладилар... Бу аҳоли ҳозирга қа-

дар импернализмнинг халқаро сиёсатининг объекти бўлиб келди, бу аҳоли капиталистик маданият ва цивилизацияни кучайтириш учун зарур бўлган материал сифатида кун кўриб келди»¹, — деб ёзган эди.

Самарқанд — шонли революцион анъаналар шаҳри. Бунда машаққатли чоризм даврида ленинча большевиклар очик ва махфий суратда фидокорона иш олиб бордилар, меҳнаткаш халқ, шу жумладан, маҳаллий миллат меҳнаткашлари орасида Маркс, Ленин ғояларини актив пропаганда қилдилар. Рус пролетариатининг Ўрта Осиёдаги буюк роли бу шаҳар тарихи мисолида яққол кўриниб, Коммунистлар партиясининг раҳбарлиги остида чоризм ва буржуазияга қарши қатъий жангга қўзғолган, сўнгра елкама-елка туриб, ёш Совет ҳокимиятини ҳимоя қилган руслар билан миллий пролетарлар ҳамда барча меҳнаткашларнинг интернационал бирлигининг таркиб топиш ва мустаҳкамланиш жараёни равшан кўзга ташланиб туради.

Улуғ Октябрь революциясининг ғалабаси ва Совет ҳокимиятининг ўрнатилиши Самарқанд тарихида сифат жиҳатдан янги босқичнинг бошланиши бўлди. Ўзбекистоннинг энг йирик шаҳарларидан бири бўлган ва ҳар бир ижтимоий-иқтисодий формация, жумладан, феодал формацияси, шунингдек, бу ерда мустамлакачилик билан чамбарчас боғлиқ бўлган капиталистик формация ўз изини қолдирган Самарқанд Октябрдан кейин индустрияси ривожланган, ишчилар синфининг миллий кадрлари вужудга келган марказлардан бири бўлиб қолди. Демак, социалистик Самарқанд тарихи — ленинча миллий сиёсатнинг амалга оширилиши, Коммунистик партиясининг илгари эзилиб келган Ўрта Осиё халқларининг амалдаги тенгсизлигини тугатиш учун кураш тарихининг ёрқин саҳифаларидан биридир.

Революциядан илгари асосан истеъмол қилувчи шаҳар бўлган Самарқанднинг қиёфаси урушдан олдинги биринчи беш йилликлардаёқ тез ўзгара бошлаган эди. Бунда янги корхоналар қурилиши тобора жадал суръатлар билан олиб борилди, эски завод ва фабрикалар реконструкция қилиниб, кенгайтирилди. Илгарилари кўпроқ қишлоқ хўжалик маҳсулотини дастлаб ишлаш ва қайта ишлаш билан шуғулланиб келган ярим кустарь типидagi майда саноат корхоналари ўрнига пахтачилик ҳамда қишлоқ хўжалигининг бошқа тармоқлари билан боғлиқ бўлган кўп тармоқли ҳозирги замон индустрияси пайдо бўлди.

Ўзбекистон сингари, Самарқанд саноати тараққиётидаги характерли хусусияти шаҳар саноатининг сон жиҳатдан ўсишидангина иборат бўлмасдан, унда чуқур сифат ўзгариши ҳам

¹ В. И. Л е н и н, Асарлар, 30-том, 160-бет.

юз берди. Бу ўзгаришлар шундан иборат бўлдики, Ўрта Осиёда илгарилари, революциягача умуман бўлмаган машинасозлик, металлга ишлов бериш, химия, турли хил бинокорлик материаллари ишлаб чиқариш ва ҳоказо саноат тармоқлари пайдо бўлди. Шу тариқа Самарқанд турли хил саноат тармоқлари бор, комплекс йўсинда ривожланувчи индустрия марказига айланиб борди.

Индустриянинг ривожланиши билан бир қаторда Самарқанд фабрика-завод ишчилари кадрлари ўсиб, улар республика ишчилар синфининг қаторларини тўлдирдилар. Ўзбекистон ишчилар синфининг сони нисбатан оз бўлишига қарамаздан, Совет ҳокимиятининг дастлабки йилларида республиканинг иқтисодий ва сиёсий тараққиётида етакчи роль ўйнади.

Самарқанд ишчилар синфининг муҳим хусусияти, бошқа ишчилар синфида бўлганидек, ҳунарманд-қосиблар ҳамда ундаги миллий қатламнинг тобора ошиб бориши бўлди. Бу муҳим сиёсий аҳамиятга эга бўлган факт ўзбекларнинг илғор социалистик саноатга тез тортिलाётганлигидан, маҳаллий аҳоли қатламида пролетариат диктатурасининг мустаҳкам ижтимоий таянчи вужудга келаётганлигидан, ҳамма маҳаллий миллат меҳнаткашлар оммасини ўз атрофига жипслаштира оладиган кучнинг пайдо бўлаётганлигидан далолат беради.

Самарқанд саноат тараққиётининг тарихи ўзбек халқининг нокапиталистик йўл билан социализмга томон ҳаракат тарихининг таркибий қисми, Лениннинг: «Орқада қолиб келган мамлакатлар илғор мамлакатларнинг пролетариати ёрдами билан совет тузумига ўтишлари ва маълум тараққиёт босқичлари орқали капиталистик тараққий босқичини четлаб коммунизмга ўтишлари мумкин»²,— деган фикрини яна бир қарра тасдиқлади.

Шундай қилиб, Совет давлатидаги қардош халқларнинг бузилмас дўстлигини доимо мустаҳкамлаш, уларнинг бир-бирларига доимий ёрдам беришлари ва бу ёрдамнинг тобора кучайиши нокапиталистик йўлдан муваффақият билан ҳаракат қилиб бориш шартидир. Самарқанд меҳнаткашларига ҳам шундай ёрдам берилди. Юзлаб рус ишчилари, инженер ва техниклари шаҳар корхоналарида фидокорона меҳнат қилиб, маҳаллий ишчиларга ўз билимлари ва бой тажрибаларини ўргатдилар. Самарқанд ишчилар синфи ўз навбатида Ўзбекистон ҳамда Ўрта Осиёдаги қардош республикаларнинг шаҳар ва қишлоқларини, кейинроқ мамлакатимизнинг бошқа районларини малакали ишчи кадрлари, инженер-техник ходимлари ҳамда турли усуна ва жиҳозлари билан таъминлаб турди.

Самарқанд тарихи мисолида социалистик ишлаб чиқариш муносабатларининг қарор топиши ва мустаҳкамланиш жараё-

² Қаранг: В. И. Ленин, ПСС, т. 41, стр. 246.

ни аниқ ва равшан кўриниб туради. Социалистик жамият эркин гражданининг эркин меҳнати ҳамма меҳнаткашларнинг ижодий ташаббускорлигини ривожлантириш учун кенг имкониятлар туғдирди. Мамлакатимизнинг ҳамма ерида бўлгани сингари, Самарқанд ишчилари орасида ҳам коммунистик шанбаликлар бўлиб ўтди. Мусобақанинг энг олий формаси бўлган зарбдор ва коммунистик меҳнат бригадалари ўз кучларини социалистик мусобақанинг турли формаларида намоён қилдилар. Самарқанд ишчилари Москва, Ленинград, Тошкент ва бошқа шаҳарлардаги илғор фабрика- завод коллективларининг ташаббусини зўр ғайрат билан қувватладилар. Масалан, ишлаб чиқариш новаторларининг ташаббуслари Самарқанд корхоналарида дарҳол қувватланиб, амалда қўлланди. Шаҳар ишчилари бир неча бор ташаббускорлик кўрсатдилар ва уларнинг ижодий тажрибаси республика меҳнаткашлари орасида кенг ёйилди.

Социализмгача бўлган шаҳарнинг энг характерли хусусиятларидан бири унинг қишлоққа қарама-қаршилигидир, бу қарама-қаршилик, илмий коммунизм асосчилари кўрсатиб ўтгандай: «... қабила тузумидан давлатга, маҳаллий маҳдудликдан миллатга ўтиш билан бирга бошланади ва бутун цивилизация тарихи орқали давом этиб боради»³. Шаҳар билан қишлоқ ўртасидаги қарама-қаршилик капитализм даврида айниқса авж олди. Бу қарама-қаршилик Ўзбекистон шаҳарларига, жумладан, Самарқандга ҳам батамом тааллуқлидир. Самодержавиенинг ва Россия ҳарбий феодал империализмининг мустамлакачилик сиёсати бу қарама-қаршиликни янада кучайтирган эди.

Ишлаб чиқариш воситаларининг хусусий мулклигини йўқ қилган Улуғ Октябрь социалистик революцияси социализмдан олдинги бу табақаланиш хусусиятларини йўқотиш учун ҳамма зарур шартларни яратиб берди. Советлар даврида қишлоқ хўжалигини коллективлаштириш шаҳар билан қишлоқ ўртасида асрлар бўйи давом этиб келган қарама-қаршиликни тугатди.

Ўрта Осиёдаги энг йирик саноат, сиёсий ва маданий марказлардан бири бўлган Самарқанднинг ўзбек қишлоғига таъсири жуда катта бўлди. Самарқанд қишлоқ хўжалиги ва унинг етакчи тармоғи — пахтачиликнинг индустрия базасини яратишда каттагина ҳисса қўшди, қишлоқни техника билан таъминлаб келди. Қишлоққа колхоз ишлаб чиқаришининг ташкилотчиларини, малакали кадр ва маданият ходимларини юбориб турди.

Самарқанд ишчилари деҳқонлар билан иттифоқни тинмай мустақамлаб, Тошкент пролетарлари кетидан республикада

³ К. Маркс ва Ф. Энгельс, Асарлар, 4-том, 40-бет.

биринчи бўлиб собиқ мустамлака шароитида алоҳида аҳамиятга эга бўлган қишлоқни оталикқа олиш ишларида кенг ташаббускорлик кўрсатди. Шаҳар вакиллари қишлоққа марксизм-ленинизм ғояларини, юқори даражада уюшқоқлик ва интизомни, синфий кураш тажрибаларини элтдилар, меҳнаткаш деҳқонларни Коммунистик партия ва Совет ҳукумати атрофига жипслаштирдилар. Улар коллективлаштириш, колхоз ва совхозларни ташкилий-хўжалик жиҳатдан мустаҳкамлаш, мамлакатнинг пахта мустақиллигини таъминлаш, қишлоқда маданий революцияни амалга ошириш соҳасида бебаҳо хизмат қилдилар.

Улуғ Ватан уруши даврида гитлерчилар Германиясини тор-мор келтиришда Самарқанд меҳнаткашлари муносиб ҳисса қўшдилар. Кўпгина самарқандлик жангчилар Москва, Сталинград, Курск ва Севастополь оstonаларидаги жангларда шуҳрат қозондилар, Варшава, Прага ва Бельградни озод этишда, Будапешт, Вена ва Берлинни штурм қилишда қатнашдилар.

Мамлакатнинг ҳамма шаҳарлари қатори, Самарқанд қорхоналарида ҳам ғалаба омиллари ҳозирланди. Шаҳар меҳнаткашлари мисли кўрилмаган оғир шароитларда озиқ-овқат, ёқилғи, энг зарур нарсалар етишмаслигига қарамай, бутун қийинчиликларга бардош бериб, фронтга ҳамма зарур нарсаларни етказиб турдилар, мингларча эвакуация қилинганларни уй-жой ва иш билан таъминлаб, меҳрибонлик кўрсатдилар. Мамлакатимизнинг урушда хонавайрон бўлган ғарбий областларини Совет армияси душман оккупациясидан озод қилгандан кейин эса у ердаги аҳолига қардошларча ёрдам кўрсатдилар.

Самарқандликларнинг жанг майдонларида кўрсатган қаҳрамонликлари, уларнинг мамлакат ичкарисисидаги ватанпарварлик билан қилган меҳнатлари Лениннинг: «Халқ ишчи ва деҳқонларининг кўпчилиги ўз совет ҳокимиятларини — меҳнаткашлар ҳокимиятини ҳимоя қилаётганликларини, ҳимоя қилаётган ишлари ғалабага эришганда ўзлари ва фарзандларининг ҳамма маданий бойликларидан, инсон меҳнатининг ҳамма соҳаларидан фойдаланишларини таъмин қилишини тушунган, ҳис қилган ва кўрган бўлса, бу халқни ҳеч қачон енгил мумкин эмас»⁴, — деган абадий барҳаёт сўзларининг ёрқин исботи бўлди.

Самарқанд Совет ҳокимияти йилларида Ўзбекистон ва бутун Урта Осиёнинг фақат йирик sanoat марказигина бўлиб қолмай, шу билан бирга йирик маданий марказига ҳам айланди. Аҳоли оммасининг саводсизлиги, хотин-қизларнинг ҳуқуқсизлиги, фанатик мусулмон руҳонийларининг жабр-зулмлари

⁴ В. И. Ленин, Асарлар, 29-том, 292-бет.

абдий йўқ бўлиб кетди. Ҳозирги Самарқанд — ёппасига саводхон шаҳар, мактаблар, техникумлар, олий ўқув юртлари, илмий текшириш институтлари шаҳридир. Булар орасида А. Навоий номли Самарқанд Давлат университети ҳамда Бутуниттифоқ илмий текшириш қоракўлчилик институти алоҳида ўринда туради. Ҳар 1000 аҳолига тўғри келадиган студентлар сони бу ерда дунёдаги тараққий қилган мамлакатлар даражасидан юқори туради.

Самарқанд гуллаб-яшнаётган фан, адабиёт ва санъат шаҳридир. Бунда истеъдодли олимлар, ёзувчилар, шоирлар, композиторлар, рассомлар, артистлар меҳнат қилади, опера ва драма театрлари, кинотеатрлар ҳамиша тамошобинлар билан тўла. Самарқандда СССР қардош халқларининг декада ва ҳафталиклари, Бутуниттифоқ фестиваллари, кўргазмалари, фан, маданият ва санъат арбобларининг халқаро конференциялари тез-тез бўлиб туради. Самарқанднинг юксак маданияти фақат ўзбек халқининг эмас, шу билан бирга барча Ўрта Осиё халқларининг социалистик маданиятини ривожлантиришга катта таъсир кўрсатмоқда.

Самарқанд шаҳрининг қиёфаси Совет ҳокимияти йилларида анча ўзгарди. Дунёда энг қадимий шаҳар бўлган Самарқанднинг тараққийси бевосита унинг ижтимоий-иқтисодий тарихи билан боғлиқ. Моддий бойликларнинг нотўғри тақсимланиши, ижтимоий тенгсизлик, бир синфни иккинчи синф эксплуатация қилиши, ер ва уй-жойларнинг хусусий мулклиги, феодаллар истибдодининг ҳукмронлиги, мустамлака зулми бевосита одамларнинг жойлашишига ҳам, шаҳар территориясини планлаштириш ва иморат қуриш принципларига ҳам, шу билан бирга айрим биноларнинг архитектураси, уларнинг ободлиги ва ҳоказоларга ҳам таъсир кўрсатган. Ҳар бир тарихий даврда шаҳар қурилишида ҳамиша ҳукмрон синфнинг идеяси акс эттирилган.

Улуғ Октябрь социалистик революциясидан сўнг Самарқанднинг ривожланиш тарихида биринчи мартаба тамомиланггли равишда шаҳар қурилиши фаолияти планли социалистик ҳўжаликнинг узилмас бир қисми бўлиб қолди. Ер ва даромад берадиган хусусий уй эгалигининг бекор қилиниши аҳолининг манфаатларини кўзлаб бутун шаҳар территориясини ягона режа билан планлаштириш ҳамда қайта қуришга имкон берди. Самарқандга социалистик план асосида бинолар қурилиши шаҳар ободончилигини янада яхшилаш, яхлит-яхлит архитектура ансамбллари яратиш учун кенг имконият туғдирди. Ҳозирги Самарқанд — шаҳар қурилишига, уй-жой архитектурасига, ҳашаматли биноларига эга бўлган социалистик шаҳардир.

Самарқанднинг эски шаҳар қисмига алоҳида эътибор берилмоқда. У ер реконструкция қилиниб, саноат корхоналари,

мактаблар, касалхоналар, йирик магазинлар қурилмоқда, натижада эски шаҳар бутунлай янги қиёфага кирмоқда.

Самарқандликлар мисли йўқ қадимий меъморлик ёдгорликларини зўр меҳр-муҳаббат билан қўриқлаб келадилар, ўзбек халқининг миллий маданиятига чор амалдорларининг хиёнаткорона бепарволик билан қараб келганлиги натижасида хароба ҳолига келган бу қадимги маданий ёдгорликлар Совет ҳукуматининг ғоят катта эътибори натижасида ўзининг илгариги ҳолига келтирилди. Ҳукмрон синф буйруғи билан яратилган бу архитектура ёдгорликлари феодалларнинг фикрича, уларнинг ҳокимияти ва қудратига шон-шараф бағишлаши лозим эди. Бироқ халқ бу ижодкорликни миллий маданият улўғворлиги деб билди, уларни ҳақли ўлароқ ўз халқ даҳосининг тимсоли деб ҳисоблади. В. И. Лениннинг Совет давлатининг аҳволи оғир бўлишига қарамасдан Самарқанддаги бутун дунёга машҳур тарихий-меъморлик ёдгорликларни ремонт ва реставрация қилиш учун маблағ ажратишни таклиф қилганлигини шаҳар аҳолиси бир умр ёдидан чиқармайди.

Самарқанднинг мустамлака давридан ҳозирга қадар босиб ўтган йўли оддий ва осонгина йўл эмас. Самарқандни социалистик реконструкция қилиш жараёнида оғир ўтмиш меросларига, одамлар онгидаги қолдиқларга, реакцион мусулмон рухонийларининг зўравонлигига, тор-мор келтирилган эксплуататор синфларнинг намояндаларига қарши ўтқир кураш олиб борилди.

Совет ҳокимияти бутун республикада бўлгани сингари, Самарқандда ҳам социалистик туб ўзгаришларга тўсқинлик қилишга, ҳатто бу ўзгаришлар процессини барбод қилишга интилган троцкийчилар, ўнг оппортунистлар, турли қиёфадаги миллатчи-оғмачиларнинг қутуриб қилган қаршилигини ҳам енгишга мажбур бўлди. Совет ҳокимиятининг дастлабки йилларида ишчилар синфининг камсонлиги, концентрациясининг заифлиги, яъни унинг майда-чуйда корхоналарга сочилганлиги ва бунинг оқибатида етарли даражада уюшмаганлиги ва жипслашмаганлиги жиддий қийинчиликларга сабаб бўлди. Халқ хўжалиги ва маданиятининг турли соҳаларида малакали мутахассис-кадрларнинг, айниқса, маҳаллий миллат кадрларининг етишмаслиги узоқ вақтларгача муаммо эди.

Коммунистик партия бу қийинчиликларни шараф билан енгиб чиқди. Партия кўпроқ ривожланган районларда, қўлланилаётган форма ва методларни деҳқон аҳолиси кўпчиликини ташкил қилган, экономикада ва одамлар онгидаги феодализм муносабатларининг қолдиқлари ҳали йўқ қилинмаган Шарқ шароитларига тўғридан-тўғри кўчириш ярамаслиги ҳақида Лениннинг бир неча бор берган йўл-йўриқларини, бу ерларда тарихан қарор топган маданий-маънавий анъаналар-

нинг ўзига хос томонларини ҳисобга олиб, бу масалада ихчамроқ тактикадан фойдаланди. Шу билан бирга партия шаҳар ва қишлоқ меҳнаткашларини янги жамият қуришга сафарбар қилиб, улар ўртасида тушунтириш, ташкилий, сиёсий ва тарбиявий ишлар олиб борди. Бу муҳим вазифа социалистик қурилиш жараёнида батамом бажарилди.

Бутун Ўзбекистонда бўлгани сингари, Самарқандда ҳам марксизм-ленинизм, пролетар интернационалиزم ва халқлар дўстлиги ғоялари тантана қилди. Аҳолисининг маънавий қиёфаси ва ижтимоий состави бутунлай ўзгарди, ҳозир у меҳнаткаш синф ва гуруҳларнинг намояндаларидан, кўп миллатли аҳолиси жипслашган меҳнаткашлар коллективидан иборатдир. У коллектив КПСС XXIII съезди томонидан тасдиқланган янги беш йиллик план топшириқларини амалга ошириш устида бутун совет халқи билан бирликда фидокорона меҳнат қилмоқда.

Дунёдаги энг қадимий шаҳар тараққийсининг Совет давридаги бебаҳо аҳамиятини кўрсатувчи муҳим омил унинг кенг ва ҳар томонлама халқаро алоқаларидир.

Маълумки, революциядан илгари Туркистоннинг саноат тараққийсига самодержавие сунъий йўл билан тўсқинлик қилиб турарди. Битмас-туганмас табиий бойликларга эга бўлган бу ўлка чор Россиясининг хом ашё манбаи эди, холос. Бу ўлка ўз бойликларига қарамай, саноат маҳсулоти ишлаб чиқарадиган район эмас, балки истеъмол қиладиган район эди ва ўлкадан ташқарига, айниқса, хорижий мамлакатларга саноат маҳсулотлари чиқариш ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмасди. Аҳолиси саводсиз бўлган, биронта ҳам олий ўқув юрти ва илмий муассасаси бўлмаган Самарқанд хорижий мамлакатлар билан алоқа боғлаш имкониятидан маҳрум эди.

Коммунистик партиянинг бутун Ўзбекистон сингари, Самарқанд экономикаси ва маданиятини ривожлантириш йўлида олиб борган ғоят катта ишлари, ленинча миллий сиёсатнинг амалга оширилиши туфайли Самарқанднинг халқаро аҳволини тубдан ўзгартди. Натижада у ўнларча хорижий мамлакатлар билан хўжалик ва маданий алоқа боғладди. Шаҳардаги йирик саноат фақат ёш Африка — Осиё давлатларинигина эмас, балки ривожланган бир қанча Европа давлатлари ва социалистик лагердаги дўст мамлакатларни ҳам жуда қизиқтирадиган маҳсулотлар ишлаб чиқаради.

Самарқанднинг хорижий мамлакатлараро олиб бораётган маданий алоқалари йилдан-йилга мустаҳкамланиб, ривожланиб бормоқда. Хорижий мамлакатлардан ҳар йили Самарқандга келиб, ўрта аср архитектураси ва санъатининг ноёб ёдгорликларини кўриб ҳайратда қоладиган мингларча меҳмонлар ўзбек халқи ота-боболарининг юқори даражали маданиятигагина эмас, қадимий тарихий меросни Совет ҳокимияти эҳтиёт-

лаб, авайлаб сақлаб келаётганлигигагина эмас, балки шу билан бирга ҳозирги замон Самарқанди социалистик маданиятнинг йирик марказига айланганлигининг гувоҳи бўладилар.

Совет Ўзбекистони тарихининг таркибий қисми бўлган Самарқанднинг революциядан кейинги тарихи социалистик тузумнинг қиёс қилиб бўлмас афзалликларини кўрсатувчи яққол далилдир. Самарқанд тарихи ўзбек халқининг танлаб олган тарихий йўли — Коммунистик партия раҳбарлиги остида социализм ва коммунизм қуриш йўли тўғри эканлигини тасдиқловчи далилдир. Самарқанд тарихи ижтимоий ва миллий зулмдан абадий қутулиб олган, ғайрати ва меҳнатсеварлиги, истеъдоди ва ижодий меҳнати ҳеч қандай тўсиққа учрамай, кенг қўламда тараққий қилиш учун ҳамма имкониятларга эга бўлган эркин халқнинг қандай тараққий чўққиларга етиши мумкинлигини кўрсатувчи яққол мисолдир. Ўзбекистон Совет Социалистик Республикасининг йирик саноат ва маданий маркази, СССР халқларининг қардошлар оиласида тенглар ичида тенг бўлган, партиянинг синалган раҳнамолиги остида коммунизм томон дадил қадам ташлаб бораётган социалистик Самарқанд кундан-кунга гуллаб-яшнамоқда.

СОВЕТ САМАРҚАНДИ ТАРИХИГА ОИД АДАБИЁТЛАРНИНГ БИБЛИОГРАФИК КУРСАТКИЧИ

- Ленин В. И. Телеграмма самаркандским коммунистам.— Полное собрание сочинений, т. 53, стр. 1.
- Калинин М. И. Речь на партийном собрании в г. Самарканде 11 февраля 1925 г.— В кн. М. И. Калинин в Узбекистане, Сборник документов, Ташкент, Госиздат УзССР, 1961, 125—129.
- Калинин М. И. Речь в старогородской части Самарканда 11 февраля 1925 г.— В кн. М. И. Калинин в Узбекистане, Сборник документов, Ташкент, Госиздат УзССР, 1961, стр. 130—131.
- Брежнев Л. И. 50 лет великих побед социализма.— М., Госполитиздат, 1957, 48 стр.
- Рашидов Ш. Торжество ленинской национальной политики.— «Дружба народов», 1962, № 8, стр. 3—24.
- Рашидов Ш. Знамя дружбы.— М., Изд-во политической литературы, 1967, 230 стр.
- История Узбекской ССР, т. III.— Ташкент, Изд-во «Фан» УзССР, 1967, 707 стр.
- История Узбекской ССР, т. IV.— Ташкент, Изд-во «Фан» УзССР, 1968, 583 стр.
- История гражданской войны в Узбекистане, т. I.— Ташкент, Изд-во «Наука» УзССР, 1964, 438 стр.
- История рабочего класса Узбекистана, т. I.— Ташкент, Изд-во «Наука» УзССР, 1964, 339 стр.; т. II, 1965, 380 стр.; т. III, 1966, 238 стр.
- Победа Советской власти в Средней Азии и Казахстане.— Ташкент, Изд-во «Фан» УзССР, 1967, 772 стр.
- Великая Октябрьская социалистическая революция. Библиографический указатель документальных публикаций. Под ред. Е. Н. Городецкого.— М., Изд-во Всесоюзной Книжной Палаты, II, 1961, 372 стр.
- Великая Октябрьская социалистическая революция. Хроника событий, т. I—III.— М., 1957—1960; т. I, 1957, 741 стр.; т. II, 1959, 687 стр.; т. III, 1960, 584 стр.
- Подготовка и проведение Великой Октябрьской социалистической революции в Узбекистане. Сборник документов. Под ред. и с введением И. К. Додонов.— Ташкент, 1947, 295 стр.
- Победа Октябрьской революции в Узбекистане. Сборник документов, т. I.— Установление Советской власти в Узбекистане.— Ташкент, 1963, 659 стр.
- Развитие экономики и культуры Советского Узбекистана.— Ташкент, Изд-во АН УзССР, 1957, 336 стр.
- Узбекистан в годы Великой Отечественной войны (1941—1945).— Ташкент, Изд-во «Фан» УзССР, 1966, 207 стр.

- Хроника событий Великой Октябрьской социалистической революции в Узбекистане. Февраль—ноябрь 1917 г.—Ташкент, Изд-во АН УзССР, 1962, 286 стр.
- Абасва Т. А. Роль УзГУ в подготовке кадров из женщин-узбечек.—Труды УзГУ, Новая серия, вып. 69, Самарканд, 1958, стр. 115—123.
- Абдуллаев В. С. Крупный очаг культуры и знаний в древнем Самарканде.—В кн.: Библиографический сборник научных трудов СамГУ, Самарканд, 1964, стр. 9—29.
- Абдуллаев В. С. По пути, озаренному Лениным (к истории Самаркандского гос. университета им. А. Навои).—«Партийная жизнь», Ташкент, 1964, № 10, стр. 82—84.
- Абдуллаев В. С. Развитие советской школы в Самаркандской области в 1925—1940 годах.—Материалы Третьей объединенной научной конференции ученых города Самарканда, 1961, стр. 100—102.
- Абдуллаев В. С. Роль СамГУ в подготовке кадров за 35 лет (1927—1962 гг.).—Труды СамГУ, вып. 136, Самарканд, 1964, стр. 3—4.
- Абдуразаков Н. Победа колхозного строя в Самаркандской области.—Труды Узбекского гос. университета им. А. Навои, Новая серия, вып. 80, Самарканд, 1957, стр. 71—94.
- Абиркулов К. К вопросу о микрогеографии г. Самарканда.—Известия Узбекистанского филиала Географического общества СССР, т. VI, Ташкент, 1962, стр. 103—110.
- Абрамов М. М. О деятельности союза «Кошчи» в Самаркандской области (1919—1927 гг.).—Труды УзГУ, Новая серия, Исторический факультет, вып. 83, Самарканд, 1958, стр. 3—36.
- Абубекиров З. Л. Самаркандские железнодорожники в борьбе за победу и укрепление Советской власти.—Научные работы и сообщения, кн. 7, Ташкент, Изд-во АН УзССР, 1963, стр. 197—207.
- Абубекиров З. Л. Трудовые подвиги самаркандских железнодорожников в деле восстановления транспорта (1920—1922 гг.).—Научные работы и сообщения, кн. 4, Ташкент, Изд-во АН УзССР, 1961, стр. 171—178.
- Алескерев Ю. Н. Первая столица Советского Узбекистана (Самарканд).—«Коммунист Узбекистана», 1967, № 12, стр. 83—86.
- Алескерев Ю. Н. Письма трудящихся Самарканда В. И. Ленину.—«Партийная жизнь», Ташкент, 1961, № 4, стр. 89—90.
- Алескерев Ю. Н. Самаркандскому университету — сорок лет.—«Экономика и жизнь», Ташкент, 1967, № 1—2, стр. 82.
- Аминов М. У. Научно-исследовательская работа исторического факультета Узбекского государственного университета им. А. Навои (1956—1957 гг.).—«Известия АН УзССР, Серия обществ. наук», Ташкент, 1957, № 2, стр. 97—98.
- Аминов М. У., Алескерев Ю. Н. и Лев Д. Н. Научно-исследовательская работа историков Узбекского государственного университета за 30 лет.—В кн.: XXX лет Узбекского государственного университета им. Алишера Навои, 1927—1957, Труды УзГУ, Новая серия, вып. 76, Самарканд, 1957, стр. 87—99.
- Аминов Х. Разоружение белоказаков под Самаркандом в 1918 году.—Труды СамГУ, Новая серия, вып. 101, Материалы по истории народов Узбекистана, ч. II, Самарканд, 1960, стр. 45—63.
- Аминов Х. Борьба самаркандских большевиков за власть Советов.—«Общественные науки в Узбекистане», 1967, № 10, стр. 55—57.
- Аминов Х. А. Героический подвиг трудящихся Самаркандской области в борьбе против басмачества.—Труды СамГУ, вып. 136, Самарканд, 1964, стр. 5—6.
- Аминов Х. А. Деятельность партийной организации Самаркандской области в борьбе за укрепление Советской власти (ноябрь 1917—апрель 1918 г.).—Труды СамГУ, вып. 136, 1964, стр. 6—7.

- Аранбаев Р. И. Некоторые вопросы развития народного образования в Самаркандской области (По материалам школ-интернатов в 1957—1964 гг.).— Материалы по истории Узбекистана, Самарканд, 1967, стр. 81—93.
- Арифбаев И. Самарканд в те дни.— В кн.: Октябрьская социалистическая революция и гражданская война в Туркестане, Воспоминания участников..., Ташкент, 1957, стр. 184—188.
- Бабаханов Т. Б. К изучению истории восстановления сельского хозяйства Самаркандской области 1921—1925 гг.— Труды СамГУ, вып. 142, Самарканд, 1964, стр. 5—27.
- Байцони Н. И. Опыт организации краеведческой и туристской работы по изучению местного края.— Труды УзГУ, Новая серия, вып. 70, Самарканд, 1957, стр. 137—148.
- Балков В. Кустарно-ремесленная промышленность Средней Азии. История, современная организация и перспективы мелкой промышленности.— Ташкент, САГУ, 1927, 194 стр.
- Данные по Самарканду и округу.
- Бешимов Р. О помощи рабочего класса колхозному крестьянству Узбекистана в проведении культурной революции в кишлаке (По материалам Бухарской и Самаркандской областей).— Научные работы и сообщения, кн. 7, Ташкент, Изд-во АН УзССР, 1963, стр. 453—461.
- Библиографический сборник научных трудов Самаркандского государственного университета им. Алишера Навои (1959—1963). Составитель М. П. Изосимова. Отв. редактор А. Аббасов.— Самарканд, 1964, 194 стр.
- Билик. Октябрь в Самарканде (По воспоминаниям участника).— «Коммунистическая мысль», Ташкент, 1927, № 6, стр. 168—180.
- Борьба за установление и упрочение Советской власти, Хроника событий, 26 октября 1917—10 января 1918 г.— М., Изд-во АН СССР, 1962.
- Боз Карл. История памятника свободы (в Самарканде).— «Экономика и жизнь», Ташкент, 1965, № 3, стр. 48—51.
- Вафаев А. О подготовке учительских кадров в Самаркандской области в 1946—1958 годах.— «Общественные науки в Узбекистане», 1965, № 12, стр. 23—25.
- Геворков А. А., Дробинский Д. А. и Тимм Е. С. Здравоохранение Самаркандской области за 25 лет.— Самарканд, 1950, 20 стр.
- Гласс Ю. И., Ланда Л. М., Музеи Узбекистана.— Ташкент, Госиздат УзССР, 1961, 76 стр.
- Гуманенко А. Октябрь в старом городе Самарканде, Исторический очерк.— Ташкент, Госиздат УзССР, 1933, 48 стр.
- Гуманенко А. Шамси. Страницка из истории самаркандских красных партизан 1917—1918 гг.— Ташкент, Госиздат УзССР, 1932, 16 стр.
- Гуша В. Самаркандско-Ростовцевский бой.— В кн.: Революция в Средней Азии, Сб. 2, Ташкент, 1929, стр. 197—205.
- Закиров К. З. и Ефремов А. С. Узбекский государственный университет (к 30-летию УзГУ).— Труды УзГУ, Новая серия, № 76, Самарканд, 1957, стр. 5—29.
- За Советский Туркестан. Сборник воспоминаний участников гражданской войны.— Ташкент, Госиздат УзССР, 1963, 600 стр.
- Зия Санд. Материалы к истории узбекской периодической печати.— Ташкент—Самарканд, УзГИЗ, 1927, 180 стр.
- Исаев Х. Государственная помощь деханским хозяйствам — важный фактор кооперирования сельского хозяйства Самаркандской области (1921—1929 гг.).— Труды СамГУ, Новая серия, вып. 121, История КПСС, Самарканд, 1963, стр. 117—131.
- Камалов А. Из истории победы колхозного строя в Самаркандской об-

- ласти (1927—1935 гг.).— «Общественные науки в Узбекистане», 1965, № 5, стр. 52—55.
- Камалов А.** К истории земельно-водной реформы, проведенной в Самаркандской области в 1925—1926 гг.— Труды СамГУ, Новая серия, вып. 121, История КПСС, Самарканд, 1963, стр. 132—154.
- Каплунов Е. М.** Работа историков на местах, Самарканд,— «Вопросы истории», 1955, № 11, стр. 170—171.
- Каримов Р. К.** О роли организации «Иттифак» в распространении ленинских идей о Советах в Самарканде и его окрестностях (1917—1918 гг.).— Труды УзГУ, Новая серия, вып. 98, Самарканд, 1960, стр. 125—159.
- Кельдиев Т. X.** Разгром контрреволюции в Ферганской и Самаркандской областях Туркестанской АССР (1918—1923 гг.). Под ред. А. Б. Бабаходжаева.— Ташкент, Госиздат УзССР, 1959, 150 стр.
- Классовый и профессиональный состав городского населения ТССР в 1923 году.**— Приложение к статистическому ежегоднику ЦСУ Туркестанской АССР, Ташкент, 1924, 142 стр.
- Кузнецов А. Г.** Экономика Самаркандской области в прошлом и настоящем (Краткий экономический очерк).— Труды Самаркандского гос. педагогического ин-та, т. I, вып. 1, Самарканд, 1940, стр. 37—70.
- Кусков Н. и Сухарев И. А.** Центральный государственный музей Узбекистана (в Самарканде).— «Советский музей», М., 1934, № 6, стр. 101—103.
- Магидович И.** Население Самаркандской области по данным переписи 1920 г.— Бюллетень Центрального статистического управления Туркестанской АССР, Ташкент, 1922, № 23.
- Маматкулов К. М.** Из истории национализации промышленности Самаркандской области (ноябрь 1917—февраль 1918 г.).— Труды СамГУ, вып. 136, Самарканд, 1964, стр. 9—10.
- Маматкулов К. М.** Из истории промышленности Самаркандской области (1917—1927 гг.).— Труды СамГУ, Новая серия, вып. 101, Материалы по истории народов Узбекистана, Самарканд, 1960, стр. 91—135.
- Маматкулов К. М.** Развитие промышленности Самаркандской области за годы первой пятилетки (1928—1929/1932—1933 гг.).— Труды СамГУ, вып. 125, Самарканд, 1963, стр. 111—150.
- Маматкулов К. М.** Развитие социалистической промышленности Самаркандской области за годы второй и третьей пятилеток (1933—1941 гг.).— Труды УзГУ, Новая серия, Исторический факультет, вып. 83, Самарканд, 1958, стр. 107—137.
- Мамедов Али Акбар.** Организация «Иттифак» в Самарканде,— «Звезда Востока», 1957, № 11, стр. 125—126.
- Манжара Д. И.** Революционное движение в Средней Азии 1905—1920 гг.— Ташкент, Средазпартиздат, 1934, 148 стр.
- Маслобойников Т. Л.** Трудящиеся Самаркандской области в борьбе за крутой подъем сельского хозяйства (1951—1958 гг.).— Труды Самаркандского гос. университета, вып. 115, Самарканд, 1961, стр. 213—229.
- Махмудов Ф.** За интересы рабочих.— В кн.: Октябрьская социалистическая революция и гражданская война в Туркестане, Воспоминания участников.— Ташкент, Госиздат УзССР, 1957, стр. 166—170.
- Мирзамухамедов А.** Самаркандский медицинский институт к 40-й годовщине Великой Октябрьской социалистической революции.— Научные труды Самаркандского государственного медицинского института, т. XV, Самарканд, 1957, стр. 5—11.
- Мирошнинченко М. В.** Партийное руководство социалистическим соревнованием в промышленности Самаркандской области в годы пятой пятилетки (1951—1955).— Материалы третьей объединенной научной сессии ученых города Самарканда, 1961, стр. 24—26.

- Мирошниченко М. В. Развитие промышленности Самаркандской области в пятой пятилетке (1951—1955).— Труды Узбекского гос. университета им. А. Навои, Новая серия, вып. 82, Самарканд, 1957, стр. 113—142.
- Муминов И. М. Пламенный пропагандист идей марксистско-ленинской философии.— «Общественные науки в Узбекистане», 1965, № 5, стр. 10—12.
- Очерк жизни и деятельности ректора УзГУ, ученого-философа Азиза Валиева, павшего смертью храбрых в боях с немецко-фашистскими захватчиками.
- Набиев А. Н. Роль профсоюзов Самаркандской области в проведении коммунистических субботников в 1920 году.— Труды СамГУ, вып. 136, Самарканд, 1964, стр. 32—33.
- Негматова М. Движение за коммунистический труд на промышленных предприятиях Самаркандской области (1959—1965 гг.).— Автореферат диссертации, Самарканд, 1967, 22 стр.
- Негматова М. Из истории зарождения и развития движения коллективов и ударников коммунистического труда на промышленных предприятиях Самаркандской области.— Материалы по истории Узбекистана, Самарканд, 1967, стр. 61—67.
- Некрасов Л. и Алескерев Ю. Новые документы о красногвардейских отрядах и частях Красной Армии в Самарканде.— Труды СамГУ, Новая серия, вып. 125, Самарканд, 1963, стр. 72—78.
- Нугаева М. А. Из истории борьбы за установление Советской власти в городе Самарканде.— Труды УзГУ, Новая серия, вып. 54, Самарканд, 1954, стр. 83—103.
- Объединенная научная сессия, посвященная 2500-летию Самарканда, Тезисы докладов.— Ташкент, Изд-во «Фан» УзССР, 1968, 63 стр.
- Отчет Самаркандского областного экономического совещания Совету Труда и Обороне с 1 октября 1921 г. до 1 августа 1922 г.— Самарканд, 1922, 52 стр.
- Письма трудящихся В. И. Ленину. 1917—1924 гг., Сборник.— М., Госполитиздат, 1960, 462 стр.
- Письма из Самарканда.
- Погребинская К. А. Развитие экономики и культуры Самаркандской области за годы Советской власти.— Труды УзГУ, Новая серия, вып. 80, Самарканд, 1957, стр. 5—49.
- Погребинская К. А. Развитие экономики Самарканда за 30 лет.— Труды УзГУ, Новая серия, вып. 60, Самарканд, 1955, стр. 99—130.
- Полянин Д. Летопись Самарканда.— «Узбекистан», 1966, № 2, стр. 44.
- Попов Г. В. Памятник Октябрю в Самарканде.— Ташкент, Изд-во «Фан» УзССР, 1967, 14 стр.
- Попов Г. В. и Мухамедиев З. Ю. «Народные чтения» в Самарканде (1918—1919 гг.).— Материалы третьей объединенной научной сессии ученых города Самарканда, Самарканд, 1961, стр. 112—113.
- Районы УзССР в цифрах.— Самарканд, 1930, 314 стр. (Государственная плановая комиссия УзССР, Экономико-статистический сектор Госплана УзССР).
- Рафиков М. Первые партийные ячейки в красноармейских частях Самарканда.— «Общественные науки в Узбекистане», 1963, № 7, стр. 16—23.
- Рахимов К. А. Борьба за осуществление продразверстки в Самаркандской области (1918 г.).— В кн.: Материалы третьей объединенной научной конференции ученых города Самарканда, Самарканд, 1961, стр. 115—116.
- Рахимов К. А. Начало осуществления нэпа в Самаркандской области в 1921—1922 гг.— Труды СамГУ, вып. 136, Самарканд, 1964, стр. 14—15.

- Рахимов К. А. О деятельности первых совхозов Самаркандской области в 1918—1925 гг.—Труды СамГУ, вып. 101, ч. 1, Самарканд, 1960, стр. 163—172.
- Революционное движение в России после свержения самодержавия. Документы и материалы.—М., Изд-во АН СССР, 1957, 857 стр.
- Рыскулов Т. Революция и коренное население Туркестана. Сборник главнейших статей, документов, речей и тезисов, ч. 1, 1917—1919.—Ташкент, УзГИЗ, 1925, 218 стр.
- Салахутдинов Ф. З. Военно-организаторская деятельность самаркандской областной партийной организации в годы Великой Отечественной войны.—Материалы третьей объединенной научной сессии ученых города Самарканда, Самарканд, 1961, стр. 31—33.
- Салахутдинов Ф. Из истории молодежных революционных организаций в Самарканде 1918—1922 гг.—Научные труды Самаркандского гос. медицинского института, т. 32, Самарканд, 1967, стр. 117—132.
- Салахутдинов Ф. и Носыко М. Славные сыны Самарканда (короткие рассказы о подвигах самаркандцев — Героев Советского Союза на фронтах Великой Отечественной войны).—Самарканд, изд. СамГУ, 1963, стр. 147.
- Самибаев К. Ф. Борьба трудящихся масс Самаркандской области за осуществление всеобщего начального обязательного обучения.—Труды СамГУ, вып. 125, Самарканд, 1963, стр. 151—163.
- Самибаев К. Ф. Вузы города Самарканда — кузница высококвалифицированных кадров.—Научные работы и сообщения, кн. 5, Ташкент, Изд-во АН УзССР, 1963, стр. 136—148.
- Самибаев К. Ф. Из истории периодической печати Самарканда.—Труды СамГУ, вып. 124, Самарканд, 1963, стр. 44—52.
- Самибаев К. Ф. Народное образование в городе Самарканде за годы трех предвоенных пятилеток (1928—1941 гг.).—Труды Самаркандского гос. университета им. А. Навои, Новая серия, вып. 101, Материалы по истории народов Узбекистана, ч. II, Самарканд, 1960, стр. 111—124.
- Самибаев К. Ф. К вопросу о ликвидации неграмотности в городе Самарканде (1917—1923 гг.).—Труды СамГУ, Новая серия, вып. 115, Самарканд, 1961, стр. 205—212.
- Сахокия Б. Г. Бюджет и развитие экономики и культуры города Самарканда.—Известия АН УзССР. Серия общественных наук, Ташкент, 1958, стр. 41—45.
- Сборник резолюций конференции.—Самарканд, Облгорком КПТ, 1922, 12 стр.
- 1 Самаркандская обл. конференция секретарей ячеек КПТ и районных партийных организаторов, 26—27 ноября 1922 г.
- Симонов А. В. Из истории Октябрьской революции в Самарканде.—Труды УзГУ, Новая серия, № 10, история, вып. 1, Самарканд, 1940, стр. 17—26.
- Симонов А. В. Разрушение белоказаков под Самаркандом в 1918 году.—Ученые записки Кишиневского государственного университета, т. VI, Кишинев, 1953, стр. 135—141.
- Солугубов И. С. Иностранцы коммунисты в Туркестане (1918—1921 гг.).—Ташкент, Госиздат УзССР, 1961, 178 стр.
- Средняя Азия в цифрах.—Ташкент, изд. Средазгосплана, 1931, 293 стр.
- Статистический ежегодник, 1917—1923 гг.—Ташкент, Издание Туркестанского экономического Совета (ТуркЭКОСО), т. I, 1924, 451 стр.; т. II, 1924, 598 стр.
- Статистический справочник по Самаркандской области.—Самарканд, Издание Самаркандского областного исполнительного комитета, 1924.
- Статистический справочник по Самаркандской области за 1924—1925 гг.—Самарканд, изд. Самаркандского областного исполнительного комитета, б/г, 201 стр.

- Схематический план нового города Самарканда. Составлен по материалам переписи населения 16—17 января 1925 г.—изд. ЦСУ УзССР.
- Текучев А. Н. Достижения Узбекского государственного университета (к 15-летию юбилею УзССР).—Труды УзГУ, т. XVI, Самарканд, 1939, стр. 193—214.
- Телеграмма от имени трудящихся Самаркандской области 9 февраля 1925 г. (М. И. Калинин в связи с его приездом в Узбекистан и приглашением посетить Самарканд).—В кн.: М. И. Калинин в Узбекистане, Сборник документов, Ташкент, Госиздат УзССР, 1961, стр. 104.
- XXX лет Узбекскому государственному университету им. Алишера Навои, 1927—1957.—Труды УзГУ, Новая серия, вып. 76, Самарканд, 1957.
- 1917 год в Туркестане (Хроника событий).—«Коммунистическая мысль», кн. 3, Ташкент, Изд-во САКУ, 1927, стр. 298—308.
- 1918 год в Туркестане (Хроника событий).—«Коммунистическая мысль», кн. 5, Ташкент, 1927, стр. 117—136.
- Урунходжаев М. Самаркандская партийная организация в авангарде боев с врагами революции.—В кн.: За Советский Туркестан, Сборник воспоминаний, Ташкент, 1963, стр. 187—192.
- Усманов Д. А. Деятельность Самаркандской областной партийной организации по созданию и развитию межколхозных производственных объединений.—Труды СамГУ, Новая серия, вып. 121, История КПСС, Самарканд, 1963, стр. 177—193.
- Усов О. С. Деятельность Самаркандской городской партийной организации по оказанию шефской помощи рабочего класса колхозам и МТС Самаркандской области в 1953—1957 годах.—Научные труды Узбекского сельскохозяйственного института им. В. В. Куйбышева, т. XII, Новая серия, вып. 1, Кафедра общественных наук, Ташкент, 1959, стр. 65—87.
- Файзиев Н. М. Население города Самарканда (По материалам переписи 1959 г.).—Научные работы и сообщения, кн. 7, Ташкент, Изд-во АН УзССР, 1963, стр. 98—103.
- Фархади Р. Р. Здравоохранение в Самаркандской области.—В кн.: Вопросы краевой патологии, Труды научной сессии... в Ташкенте 20—25 сентября 1954 г.—М., 1957, стр. 258—259.
- Фаттаев М. А. Первые педагоги узбекской и таджикской советской школы в Самарканде.—Труды СамГУ, Новая серия, вып. 105, Самарканд, 1960, стр. 115—126.
- Фаттаев М. А. Подготовка новых национальных учительских кадров в первые годы установления Советской власти (на примере Самаркандской области).—Труды УзГУ, Новая серия, вып. 69, Самарканд, 1958, стр. 45—60.
- Хайдарова Ф. Х. Помощь промышленным рабочим в проведении коллективизации сельского хозяйства Самаркандской области (1928—1932 гг.).—Труды СамГУ, вып. 136, Самарканд, 1964, стр. 17—18.
- Четыркин В. М. Узбекистан. Состояние и развитие его народного хозяйства, 1913, 1923—1924 и 1-е полугодие 1925—1926 гг.—Самарканд, изд. Гос. плановой комиссии, 1926, 248 стр.
- Юлдашева Х. К истории раскрепощения женщин Самаркандской области (1925—1927 гг.).—Труды СамГУ, вып. 136, Самарканд, 1964, стр. 27—28.
- Юсупов К. Из истории подготовки кадров в промышленности Самаркандской области (1946—1955 гг.).—Материалы по истории Узбекистана.—Самарканд, 1967, стр. 39—44.
- Юсупов М. С. 50 лет Самаркандского музея. 1896—1946 гг.—Самарканд, 1948, 34 стр.

КИШИ НОМЛАРИ КЎРСАТКИЧИ

- Аббаева С. С. 380
 Аббосова 233
 Абдукаримов А. 33
 Абдулла Воҳид 317, 320.
 Абдулла шонр 185
 Абдуллаев А. 323
 Абдуллаев В. 187, 240
 Абдуллаев В. А. 181, 223, 301,
 305, 310, 380
 Абдуллаев К. 180
 Абдуллаев Л. 323
 Абдуллаев М. 260
 Абдуллаев Т. 333
 Абдуллаев Ғ. 225, 393
 Абдуллаев Ғ. Ғ. 306, 311
 Абдулҳай 391
 Абдурашулов Ҳожии Абдулазиз
 323
 Абдурашидов 181
 Абдурахимов А. 32
 Абдурахмонов Ғ. 184
 Абдуқодир Уста 400
 Аблаев М. 321
 Абрамов Ғ. 384
 Абу Али ибн Сино 185, 395
 Авалин Ю. Ю. 310
 Авезов Р. 367
 Авербур 227
 Аветисян О. А. 300
 Агальцев 57
 Агапов 42
 Адволоткин 216
 Азимбеков 14
 Айний Садриддин 82, 87, 90, 94,
 95, 150, 185, 225, 228, 301,
 310, 317, 318, 398
 Агишева С. А. 376
 Акбарали 49
 Акчурия 11, 14, 16
 Аюбянц Ғ. 74
 Акрам Исмоил 186, 317, 318
 Акрамов А. 160
 Акрамов И. 228, 321, 323
 Акрамов С. А. 222
 Акрамов Ш. 323
 Алавия Музаъяна 91
 Александров Ғ. Н. 306
 Алексеев 141, 225
 Алексеров Ю. Н. 222
 Алиев 31
 Ализода Санд Ризо 95
 Алимова 219
 Алимов Абдурайим 428
 Алимова Анор 428
 Алимова Баҳринисо 428
 Алимова Лубат 428
 Алимов Рафиқ 428
 Алимова Роҳат 428
 Алимов Рашид 428
 Алимова Файзиннисо 428
 Алимова Шонра 428
 Алимов Салим 428
 Алимов Очил 428
 Алиқулова А. 347
 Аллар Антуан 455
 Альперович А. 367
 Алябье Ғ. А. 383, 385
 Алябев Ю. А. 322
 Аминев М. У. 310
 Аминов О. М. 181
 Аминов Р. Ҳ. 389
 Амиров 346
 Амирхонова Н. А. 380
 Анненков 49
 Анопинин Е. И. 376
 Аппел 39
 Арабов П. В. 379
 Ардобус А. 150
 Архангельский И. И. 311
 Асафьев 384
 Асимов М. А. 181
 Афзалий 65, 109

Ахтамов А. 306, 393, 395
 Ахтамов Х. 254
 Ашуров М. 320
 Ашурова С. 287
 Ашратий Абдул Самат 452
 Ашрафий М. 116, 384
 Аюбхон Муҳаммад 455
 Аҳмадбекова М. 109
 Аҳмаров Ч. 323, 385
 Аҳмедов А. 238, 378, 395
 Аҳмедов М. 395

Бабкин 39
 Багдалов Я. 74
 Багрянский И. М. 305
 Бадалов З. 169
 Баданин Н. В. 311, 379
 Базаев А. 347
 Бакиров 349
 Бакуменко И. 137
 Балабанов В. И. 324
 Балаев И. Д. 322, 383
 Баласания 384
 Балнба 206
 Барелюк 276
 Бартольд В. В. 184
 Бахтин И. 222
 Бахриддинов 240
 Бедил Мирзо 185, 223, 395
 Бекиров 286
 Бекмухамедов Т. 168, 260
 Бектошев А. 35
 Белерзерцева 277
 Беломинев 211
 Белоусов А. 255
 Беньков П. 94, 323
 Бердиев М. 246
 Берегинов 141
 Бердников 200
 Беруний А. 395, 460
 Бидstrup Херлуф 455
 Бикова А. 271
 Билик В. П. 82
 Бирули С. О. 254
 Блинов И. Ф. 258, 276, 283
 Бобир Мирзо 411
 Бобаев 384
 Бобаев Мамарасул 181
 Бобахонов Мирза Амир 65
 Богатерова Д. 205
 Богданов 141
 Бозорова М. 282
 Бойко В. А. 210
 Боймуродов Э. 246
 Бойқобилов Б. 319
 Болтабоев Х. 169
 Болтаев А. 400

Болтаева И. 184
 Бокий Г. И. 47
 Бондаренко Н. 347
 Боровков А. К. 87
 Бородин С. 310
 Бородин И. Ф. 458
 Борткевин Г. 262
 Ботвинников 346
 Боқиев А. 278, 396, 397, 399,
 400, 402
 Боҳовутдинов М. А. 181
 Брентъес Б. 457
 Бретаницкий Л. С. 459
 Бронштейн П. Г. 309
 Бронштейн Ц. Б. 380
 Будников 39
 Буйнов 206
 Булатов М. С. 459
 Бурдин 360
 Булушев И. 320
 Бурнашев М. С. 223
 Бутузов И. А. 218
 Бурхонов М. 116
 Бура Л. 94
 Буханов 23
 Буронов 240

Ваганов П. 287
 Валиев А. 222, 392
 Валиев У. 450
 Валихўжаев Б. 310, 320
 Варганов 262
 Ватткана Шри Саванг 455
 Вербов М. А. 396
 Верди 384
 Верешчагин 323
 Веснин В. А. 405
 Виноградов П. П. 311
 Власов 217
 Вовченко 216
 Воедилов П. 58
 Войчик 223
 Волков А. 794
 Волков Б. 255
 Волков К. 320
 Волобуева 276
 Володина 276
 Воскобоев Д. Г. 376
 Вяткин В. Л. 184, 396, 397, 399,
 402
 Воҳидова 142
 Воҳобов А. 392

Ғабидуллин 206
 Ғабриэльян М. И. 306

Гаврилов М. 60
 Гаганова 349
 Газаров 33
 Гай Г. Д. 31
 Галеев 10
 Галимхонов 31
 Гапикова 209
 Гартсюзан 374
 Гендель Э. М. 410
 Герасимов 217
 Гёзе Ф. 457
 Гоголь 321
 Голуб М. Ф. 306, 380
 Гольдин 321
 Голошченкин Ф. И. 47
 Горбунов Н. 57
 Горев Л. Н. 377
 Горенберг Л. Б. 33
 Горская 208
 Горький М. 186, 315, 317, 321
 Грей Б. 457, 459
 Гриченко 208
 Григорьян 381
 Грубе Э. 460
 Губкин 39
 Гудков 39
 Гулакова 209
 Гулханий 320
 Гунченко М. Н. 283
 Гуревич 207
 Гуро Ирина 319
 Гушча В. 23, 26, 31, 41, 43

Дадабоева 142
 Даминнов Б. 385
 Данилевский К. П. 311
 Деканов Д. Т. 20
 Деканов В. 58
 Демёновский А. Г. 367
 Дианов 39
 Диевский 320
 Дина Левия 453
 Дониёров Х. 320
 Донниш 395
 Драйберг Т. 410
 Дудин 209
 Дутов 27, 29, 31, 38, 45
 Дьяков К. А. 311
 Дьячков И. Н. 311
 Дўсмаев Г. 384
 Дўстмухамедов 217

Егоричев В. М. 275
 Ездаков В. Е. 402
 Елизаров И. 60, 324

Елисеев В. 457
 Еникеева М. 226
 Енотова 207
 Есин Н. 160
 Ефимов А. С. 222

Ермахамедов М. 109
 Ермахамедов Х. М. 290

Жабборов 141
 Жабборов Х. 246
 Жавлонов А. 385
 Жалилов Х. 169
 Жалилов У. 406
 Жаматов О. 169
 Жаринов Д. А. 180
 Жаҳонгиров В. А. 406
 Жбанов В. 211
 Жданов 39
 Желтковский 141
 Жигулин М. 269
 Житовский Б. 258, 313
 Жомий 459, 461
 Жумаев 211
 Жумаев Б. 263
 Жуманбулбул Эргаш 87, 90, 185
 Жўнайдов М. 333
 Жўрабоев С. 14, 16, 28, 150
 Жўрабоев Т. 14
 Жўраев А. 184, 324
 Жўраев Б. 324, 326
 Жўраев Ж. 324, 326
 Жўрақулов У. 324, 325

Завозин Е. 160, 161, 168, 240
 Завозин Н. 206
 Зайцев В. 27, 28, 29
 Зайцев П. 57
 Зарипов А. 169, 260
 Засипкин Б. Н. 399, 402, 406
 Зафруллахон 455
 Зевин 59, 60
 Зеҳний 95
 Зиёбоев 197
 Зиёдуллаев С. К. 389
 Зокиров А. 135, 379
 Зокиров Қ. З. 181, 206, 306, 309
 Зотов 216
 Зоҳидов Х. З. 227
 Зубарева М. 162
 Зуев А. 260
 Зуев Д. Д. 397
 Зуйков М. 44

Зулфия 310
Зуркина 206

Ибатуллин 14
Иброҳимов Х. 274
Иброҳимов Х. З. 379
Иброҳимов Н. 347
Иброҳимов Ш. 14, 26, 29
Иброҳимова 271, 282
Иванов А. А. 460
Иванов В. И. 105
Иванов 200, 216, 271
Иванова Р. 376
Иванчук 141
Ивашко Д. Ф. 43
Иззат Т. 321
Икрамов А. 105, 115, 135
Икрамов М. И. 380
Икрамов О. 310
Илёсова З. 384
Ильин 206
Ильяшевич 207
Имомов Б. 320
Имомов М. 109
Имомов Қ. 184, 187
Инбшина 208
Инояттов Х. Ш. 389
Иофан Д. М. 396
Иоффе 141
Ирих Б. 272
Исаев Л. М. 227, 312
Искандаров Р. 309
Исмонллода С. 151, 318, 321,
385
Исмонлов Р. 168
Исмонлов 349
Исмонлова Б. 260
Истамов И. 290
Истанқулов Р. 290
Истомин М. 269
Исҳоқов Едгор бахши 319
Исҳоқов Р. 254
Исҳоқов Я. 135
Исҳоқов Ягуда 168
Исҳоқова А. 160

Иўлдош ўғли Фозил 87, 90, 185,
317, 318
Иўлдошев 381
Иўлдошев А. 74
Иўлдошев М. 384
Иўлдошев Мирбобо 14, 16
Иўлдошев С. 395
Иўлдошев Э. 357

Кабанов 249
Кадар Янош 448
Казаков И. 94
Казаков И. С. 396
Казанин 217
Калантаров Я. И. 32
Калашников С. 347
Калибетов Б. 258
Калинин Иван 246
Калинин М. И. 104
Калмаков Ф. Б. 290
КалOVEROV А. П. 290
Камолов К. 282
Камолов К. 359
Камолова М. 120
Канеев З. А. 282
Канов 208
Карельская Е. Н. 322
Каримов 141, 395
Каримов Р. К. 197, 393, 395
Каримов Ф. 238
Каримова Х. 319
Каронен 211
Каско 39
Кастельский Б. Н. 396, 402
Кенжа Салим 320
Керенский 15, 16
Кириллов Р. 285
Кирилук 211
Клевцова 343
Клиблеев 282
Кливлеев О. 35
Кнорре Е. К. 402
Кнорре М. Е. 402
Кобозев П. А. 62
Ковалев 360
Ковалев Ф. 262, 271
Ковалевская Э. М. 323
Коваленко А. 60
Ковальский И. 226
Коверкова А. 160
Когон 27, 31
Кожухин А. 260
Козон А. Л. 290
Козирев А. В. 180
Козуб Н. А. 218
Коксин 141
Колесов Ф. И. 29, 31, 32
Колоколов Ф. 168
Колчак 45, 49
Комилов Б. 384
Коновалов А. 60
Константинов В. Н. 402
Константинопольский Г. К. 57
Корабельникова Л. 262, 271
Коралев А. 262
Корнейчук А. 184, 186, 316
Корнилов 16, 17
Коровин 323

Короленко 210, 217
 Кособуцкий М. Н. 225, 301, 305, 375
 Костро де Жазуэ 455
 Котлов В. 353
 Кочетков 216
 Кочнев А. Г. 181
 Красноперов В. А. 290
 Краснополина А. С. 379
 Красноусов А. М. 180
 Кривов 349
 Круглов А. 57
 Кругова В. 367
 Крюкова М. 160
 Кугель И. 33, 59, 60
 Куйбишев В. В. 47, 62
 Кулданов 222
 Кулиев А. 39, 400
 Кугучков Д. М. 375
 Кудикина А. 160
 Кудрицкая 349
 Кудрявцев 211
 Кузнецов 225
 Кузнецов А. 402
 Кузнецов И. 168
 Кузнецова М. 271
 Куклес И. С. 301, 305, 309, 380
 Курбатова Л. 384
 Курби 396
 Кугучков Д. М. 311

Лангерман С. 347
 Лапин Л. Н. 306, 311, 380
 Лапченко С. 57
 Лария 278
 Лахтия Н. К. 402
 Лебедев Х. О. 347
 Левин 59, 60
 Левинченко И. 60
 Лев Д. Н. 305, 309
 Левин Дина 453
 Лейтнер Я. 57
 Лейхтер 218
 Леменовский А. Г. 84
 Ленин В. И. 8, 9, 15, 17, 21, 24, 33, 40, 47, 55, 61, 65, 70, 73, 82, 95, 97, 104, 110, 116, 134, 135, 179, 313, 316, 331, 367, 391, 392, 395, 396, 413, 460, 463, 464, 465, 467, 469
 Лермонтов М. Ю. 185
 Леутский 206
 Лиганов Г. 44
 Лисс Е. 205
 Полейт А. В. 402
 Лонге де Вега 383

Лужаренко 216
 Лузан А. 258
 Лузум А. 258
 Лукин Б. В. 389
 Лушкарев В. 320
 Лясковский С. А. 180

Мавлонбеков 65
 Мадаминбек 49
 Мажидий Абдулхамид 91
 Мажитов Х. 35
 Мазитов Ю
 Майореску Т. Г. 455
 Майоров З. 247
 Макеев А. А. 180
 Максимова Т. А. 367
 Маль 59, 60
 Мамадалиев Б. 271
 Мамадалиев Хасан бобо 194
 Мамажонов Б. 160
 Мамаев 206
 Маматов 218
 Мамедов А. 14
 Мамедзода Г. 460
 Мансуров А. 14
 Мансуров Р. 321
 Маринбоев К. 44
 Мартинова Н. И. 322, 383
 Маркс К. 455, 464
 Масанов А. 109
 Массон М. Е. 397, 399, 402, 405
 Матросов Александр 205
 Мауэр М. Ф. 151, 397, 402
 Махлис Ю. 359
 Матчинов В. 319
 Маъдиев 141
 Маъруфий Т. 184, 317, 319
 Маъруфов А. Н. 306, 311
 Маъруфов Т. 187
 Мақсудов 343
 Маҳкамхожи 49
 Маҳмудов 65
 Маҳмудов К. 74, 168
 Маҳмудов М. 361
 Маҳмудов Ф. 14
 Маҳмудов Ю. 135
 Маҳмудова 236
 Медведко В. П. 226
 Медведев Н. И. 306
 Мейсель Л. Г. 383
 Мельников М. 355
 Мельников Н. 59
 Меркулов Н. А. 181
 Миловецкий Я. 322
 Мирбобоев М. 355
 Миржамолов И. 14, 28, 58, 109
 Миржамолов Э. 14, 16, 65

- Миржамолов Ш. 218
 Мирзаев А. 161
 Мирзаев 207
 Мирзаев М. 260
 Мирзаев Х. 282
 Мирзаев С. 310, 320
 Мирзақандов Р. 168
 Мирзоҳидов Д. М. 311
 Мирзоян Н. А. 306
 Милов С. 254, 255
 Мирошников Л. И. 456
 Михайлов Л. 205
 Михайлев Ф. Н. 29
 Миршукуров У. 333
 Миядзак Масаяки 453
 Минацканов Д. 74
 Момот Я. Г. 375
 Моравиа Альбертто 455
 Музикантов 207
 Муин Хожи 91
 Муллажонов А. 74
 Муллақандов 282
 Муллақандов Г. 323
 Мумтанов Г. 74
 Муравьев 351
 Муродов Уста Ширин 400, 406
 Муродов Х. 162
 Муроддинов Н. 162
 Мусабоев И. К. 306
 Мусинов М. 258
 Муслимов К. 321, 362
 Мустафин 200
 Мустақий 391
 Мухторий 95, 96
 Мухторий Шокир 87
 Мухин Г. 353
 Мухторов А. 385
 Мухторов А. З. 376
 Мухторов М. 74
 Муҳамбекова Р. 161
 Муҳамедова 209, 240
 Муҳаммадалиев А. 400
 Муҳаммаджонов Б. 74
 Муҳаммаджонова М. 322
 Муҳаммадиев А. 402, 407
 Муҳаммадиева М. 222
 Муҳаммадқул Жонмурод ўғли
 Пўлкан 87, 90, 185
 Муҳаммадқулов М. 319
 Муҳиддинов Н. 426
 Муҳиддинов С. 384
 Муқимов Р. 320, 385
 Мўминов К. 74
 Мўминов И. М. 181, 222, 225,
 301, 309, 387 457, 458
 Мўминов М. М. 181, 301, 305,
 375, 380, 392, 393
 Навоний Алишер 184, 185, 301,
 322, 395, 405, 411, 459, 461
 Наврўзов М. 238, 385
 Нагибни Я. Д. 311
 Надфуллина У. 234
 Надфуллина Р. 234
 Нажимиддинов М. 385
 Назар Саид 184, 186
 Назар ўғли Ислон шоир 87,
 185, 317, 318
 Назаркин В. В. 311
 Назаров 217
 Назаров И. 315
 Назаров Саид 317, 318, 322, 323
 Назаров Х. 160
 Назарова Н. 262
 Назруллаев И. 218
 Нанмова М. 160
 Нарзикулов Х. 150, 321
 Нарзуллаев Н. 319
 Насриддинова Е. С. 411
 Неменков М. 287
 Немцевич 360
 Нестеров И. 137
 Нефедов Ф. 260
 Нейматов 206, 211, 240
 Нейзов М. 11, 14, 35
 Нейзов Х. 321
 Нейзий Ҳамза Ҳакимзода 93,
 94, 322, 383
 Низомий 459
 Никитин Г. Н. 407
 Никитюк 283
 Никифоров П. 94
 Нильсен В. А. 459
 Ниц 59
 Новиков И. 262
 Новиков М. 94
 Носиров Б. 168
 Носков 346
 Нуриддинов Б. 384
 Нуриддинов М. 385
 Нурманов 238
 Нурмухамедов 313
 Нурмухамедов А. 258
 Нуруллаев 238
 Нурхонова Э. 324
 Нурқобилов Қ. 198
 Обидов Х. 392
 Обин 219
 Обухов Г. Г. 451
 Обухова З. 226
 Озеров В. 135
 Ойдин 91, 181, 184, 310
 Олимов А. 74
 Олимжон Ҳамид 91, 94, 151, 181,
 184, 186, 321
 Олимжонов Р. А. 301
 Олланазаров Н. 287

Оллобердиев 141
 Олтой 214
 Омеров А. О. 407
 Омонжонов Р. 120
 Орипов 217, 233
 Орипов У. О. 181
 Орипов С. 319
 Орифжонов Р. 385
 Орлов Н. Н. 218
 Осин 206
 Осипов 42, 44
 Останбоев С. 14
 Островский А. Н. 315, 321, 383
 Островский Н. 186
 Охунбобоев Йўлдош 105, 107,
 113
 Отамирзаев У. 161
 Ошиқов Ф. 353

Павлов А. К. 378
 Павлов И. П. 226
 Пандзеладзе И. 324
 Парпий 49
 Парфентьев Л. Н. 181
 Пашетная (Горбунова) П. 60
 Пендо И. И. 19, 20, 29
 Петров-Водкин С. 94
 Петропольский П. М. 29
 Петрушка А. 226
 Писменная Р. Т. 311
 Пирмухамедов И. 32
 Плотонов И. 128
 Покровский М. 255
 Полторацкий П. Г. 28, 39
 Поляков А. В. 226
 Пономарев А. 10, 14, 15
 Пономарева 208
 Попов Александр 349
 Попов С. 321
 Последченко Е. 60, 61
 Потапов 210
 Прокопович 238
 Проскоряков Г. И. 303, 309
 Прянишников Д. Н. 224, 225
 Пугаченкова Г. А. 389, 405, 459
 Пудков 349
 Пултуев С. 14, 23
 Пуришкевич 11
 Пуччин 384
 Пушкин А. С. 186
 Пўлат Ф. 398
 Пўлат Хасан 92, 184
 Пўлатов С. 23

Радхакришнан 411
 Ражабов Р. 271
 Ражабов Я. 74, 381, 393
 Ражабова А. 367
 Ракова С. Ф. 324, 325
 Рангун 449
 Раодий А. Г. 457
 Рауфжонов Н. 74
 Рафиев А. 74
 Рафиев Л. 74, 141
 Рашидов Ш. 181
 Раҳимов М. 400
 Раҳимов Т. 351, 352
 Раҳимова 219
 Раҳимова Р. 121
 Раҳматова К. 269, 352
 Раҳматуллаев И. 84
 Раҳматуллаев Т. 396
 Раҳмонов Б. 321, 322
 Раҳмонов С. 315
 Раҳмонов Т. 74
 Раҳматов К. 168, 269
 Редькин С. В. 324
 Решетов В. В. 87
 Ризаев А. 74, 271
 Ризаев Т. 135
 Рилова Э. П. 367
 Робинсон Б. 460
 Робертс 452
 Рождественский В. 94
 Розиков А. 323, 324
 Розиков В. 383
 Розиков Ю. 74
 Ройзензон Л. 310
 Ройтман А. 267
 Романов Н. И. 223
 Романов Н. П. 181, 305
 Романович Б. В. 377
 Романютка К. 271
 Ромаш Вали Патияла 451
 Рох И. 460
 Рудакний 185
 Рудзутак Я. Э. 47, 62
 Рудинштейн Г. 226
 Рудников М. 135
 Рузвельт Э. 455
 Рябухин В. 282
 Рябухин М. 272

Саас С. 226
 Садовская И. 376
 Садовский 346
 Сагитов А. К. 181, 222, 301
 Саидов Д. 181, 311
 Саидкамолдор И. 14
 Саидов Ш. 169

- Саидов Ш. 357
 Сайфуллина 381
 Саладин 453
 Салимов А. 160
 Салимов М. 74
 Самайлова 206
 Самишкин В. 393
 Сарасвати С. К. 457, 459
 Сарно М. 258
 Саруханов 197
 Сатторий А. 396
 Сафаров Назир 320
 Саъдий 185, 301, 305, 461
 Саъдулла Шукур 181
 Свердлов Я. М. 116
 Сверникова А. 333
 Сви́дерский 343
 Селезнев 225
 Сергеев В. 287
 Сергеев Е. И. 383
 Сергеева Г. А. 379
 Сиддикий С. 84, 91
 Сиддиқов А. 376
 Симонов К. 322, 383
 Сингх Д. Н. 411
 Снязов 240
 Скавиш Н. Р. 376
 Скоробогатов 210
 Слинко 9
 Смирнов В. П. 181
 Смирнов М. Я. 43, 57
 Смирнова З. П. 367
 Собиров М. С. 141, 236, 309
 Собиров Н. 367
 Собровский Л. 61
 Содиқов К. 135, 141
 Содиқов П. 119
 Содиқов М. 333
 Содиқов О. С. 387, 457
 Содиқов Х. 162
 Содиқова З. 321
 Соколова Е. И. 383
 Соколовский Р. 320
 Солнев П. 180
 Солиқов О. 198
 Сосновский И. И. 397
 Стаханов А. 160, 162
 Степанов Д. К. 396, 397
 Стрежчук И. 61
 Стропенко 208
 Струков 360
 Струшчук И. 60
 Судовцев М. Е. 29
 Сулаймонов 283
 Сулаймонов Д. 355
 Сулаймонов Х. С. 460
 Сулаймонова 67
 Сулаймонова Л. 285
 Султонов М. 347
 Султонов У. 184
 Сушчевская 239
 Суюнов Қудрат 205
 Табанели А. Х. 311
 Тажвидий М. 459, 460
 Талишкин В. 393, 395
 Тамарова 208
 Танхельсон А. 385
 Таришкина 207
 Татевосян О. 94, 396, 397
 Текучев А. Н. 223, 305
 Тимофеева 343
 Темур 406, 411
 Темуров Р. 323, 324
 Тероголов Р. 361
 Тиллаев М. 198
 Тимм К. 58
 Тиндерсон 453
 Титов М. А. 181
 Титова Т. 271
 Тито И. Б. 455
 Гишаев А. 10, 11, 15, 16
 Тожиёв Б. 321
 Тождидинов У. 74
 Толипов 141
 Толмачев В. 333
 Тошпўлатов Н. 28
 Тошпўлатова 271
 Тошпўлатова З. 367
 Тоштожиёв Қ. 44
 Тоғаев 395
 Тредуэлл Р. 42
 Третьяков Н. 57
 Туркевич Л. С. 324, 325
 Турсунбоев Т. 44
 Турсунов У. 222, 301, 305, 309
 Турдиева 271
 Турсунов М. 450
 Турсунов М. Т. 457
 Турсунқулов 32
 Тюхматова 282
 Тўлабоев Б. Д. 378
 Тўлаганов Н. Г. 181
 Тўлаганов Ф. 384
 Тўраева Х. 367
 Тўхтамишов А. 60
 Узоқов М. 367
 Узоқова Р. 184, 187, 238, 317, 318
 Уйғун 91, 181, 184, 322
 Уйғур С. 398
 Улугбек Мирзо 395, 407, 411
 Улько Г. И. 324
 Умарбеков Р. 32

Умарий Амн 181, 310
 Умаров М. 74
 Умаров Усмон 400
 Умаров С. У. 181
 Умарова О. 168, 169
 Умняков И. И. 30, 223, 305, 310
 Усмонов 141
 Устабоев Д. 58
 Уташов К. 168
 Уфимцев В. 94

Файз Аҳмад Файз 451
 Файзий Х. 391
 Файзиев 286
 Файзуллаев А. 11
 Файзуллаев 160
 Файзуллоева 219
 Факторович П. М. 181, 223
 Фарид Розик 453
 Фарходий Р. Р. 226, 227, 319
 Фатхуллин Э. 184
 Федоров К. 319
 Феноменов М. Я. 180
 Фигельский В. Д. 37, 82
 Филатов А. 211
 Филимонов 23
 Филипенко П. А. 290
 Финкельштейн И. 59
 Фирдавсий 185
 Фитрат А. 180
 Фицейредо 383
 Фозилов М. 173
 Фозилова А. 347
 Фор Э. 455
 Форг Сюзан 374
 Форобий 395
 Фриск А. Г. 451
 Фролов А. 10, 11, 14, 20, 23, 25,
 26, 29, 37, 38, 39
 Фролов 217
 Фроловский 141
 Фрунзе М. В. 47, 49, 62
 Фунтиков 39
 Фучик Юлиус 450

Ханмов Ю. 254
 Ханак Гаррис 454
 Хатифов Х. 74
 Хвостов 278
 Хисров Амир 461
 Ходиев Махмуд (Боту) 168
 Хожибоев М. 109
 Хозн Адан 451
 Холмуродова В. 161
 Холмуродов М. 292

Холқўзиев М. Н. 306
 Хоразмий 395
 Хошимов К. 162
 Храмовский А. 320
 Худойбердиев Х. 28
 Худойқулов Я. 385
 Хусанова 142
 Хушназаров Х. 246
 Хўжааҳрор 176
 Хўжаев Д. 135, 142
 Хўжаев Файзулла 103, 105, 183
 Хўжаева М. 384

Цатуров 31
 Цветков 42
 Цейтлин М. Г. 377
 Циг И. 459

Чабоев 217
 Чавкин Х. 135
 Челогозов 43
 Черневский 43
 Черницова 278
 Чернишева 208
 Чечевичкин С. 23, 57, 58
 Чикаев Х. Ф. 222, 310
 Чиковани М. Г. 197
 Чингизхон 458
 Чупилов И. 361
 Чурихина А. 219
 Чуркин 217
 Чустий 228
 Чуткина А. 262

Шаймуродов А. 324
 Шамсиддинов З. Ш. 351, 379
 Шарипов Н. 384
 Шарипов Х. 162
 Шаталин А. 320
 Шевченко Тарас 186
 Шевченко Ф. И. 306
 Шеваков 141
 Шейнфельд А. С. 254
 Шекспир В. 321, 383
 Шелехов 206
 Шермухамедов С. 320
 Шерова 343
 Ширинбоев А. 14
 Ширинов Н. 109
 Ширманов А. 255
 Шишкин В. А. 399
 Шквалов И. П. 322
 Шоймардонов Н. 198

Шомансуров А. 14
 Шомансуров Қ. 35
 Шомухамедов И
 Шоффер Ф. 454
 Шоҳидий А. 367
 Штударенко 210
 Шукурй А. 84
 Шукуров Х. 246
 Шумилова Х. 168
 Шуносй А. 392
 Шухов В. Г. 402
 Шчерба 225
 Шчербин И. 206
 Шчербинин 262
 Шчеткина О. 347

Эглиц О. 254
 Эдуардо де Филиппо 383
 Элнава Ш. З. 47, 62
 Элмуродов О. 246
 Эпштейн М. А. 58
 Эргашев А. 384
 Эргашев И. Х. 379
 Эрмухамедов М. 160
 Эсин Э. 457, 460
 Этигаузен Р. 457, 459
 Эшонкулов Х. 120

Юнусова 278
 Юсупов А. 74, 290
 Юсупов Сирож 322
 Юсупова Х. 367
 Юшков С. В. 180

Яковеня А. 258, 276
 Яковлев И. А. 141
 Ялимов У. 376
 Янош Шилош 42
 Япринцева 277
 Ярлов Ю. С. 457
 Ярославский Ем. 97
 Ястребов 216
 Яшин К. 150, 184, 383
 Яхёев 286
 Яхёзода Х. 319

Уктамов Р. 385
 Утаев К. 319
 Урнихўжаев М. 100

Қаландаров 360
 Қамаров М. 402
 Қахҳор Абдулла 320
 Қобилов Е. 74
 Қобулов Д. Т. 310
 Қобулов Н. Д. 375
 Қодиров К. 357
 Қодиров М. 391
 Қори-Нисёй Т. Н. 389, 411
 Қосимзода Ф. 95
 Қосимов А. 60
 Қосимов 141
 Қосимов З. 162
 Қурбий 65, 391
 Қурбонова К. 271
 Қурбонова С. 254

Ғафурбоев 32
 Ғафуров А. 400
 Ғафуров 141
 Ғафуров Б. Ғ. 457
 Ғафуров Н. 400, 402
 Ғафуров Ш. 400
 Ғиёсов 206
 Ғолиб М. 410
 Ғофуров Р. 60
 Ғофуров Ғ. 60
 Ғофурова Ф. 254
 Ғулом Ҳамид 228
 Ғуломов Я. Ғ. 181, 389, 399, 405
 411

Ҳабибий А. Х. 457
 Ҳайдаров Х. 309
 Ҳайдарова 276
 Ҳайруллаев М. 395
 Ҳакимов А. 376
 Ҳакимов Ж. 74
 Ҳакимов М. 391
 Ҳалимова 142
 Ҳамидов 346
 Ҳамидов Х. 385
 Ҳамидов Ш. 32
 Ҳамитбоев 65
 Ҳамроев К. 109
 Ҳамроев Л. 320
 Ҳамроев М. 205
 Ҳамроев Т. 169
 Ҳасан Пўлат 91
 Ҳасанов 216
 Ҳасанов Н. 322
 Ҳолиқова Ю. 367
 Ҳошимов А. 180
 Ҳошимов Н. 184
 Ҳошимова Н. 184
 Ҳошим Мухаммад 455

ГЕОГРАФИК НОМЛАР КЎРСАТКИЧИ

Актюбинск fronti 47
 Англия 26, 27, 308, 354, 460, 448,
 456, 459
 Андижон 107
 Андижон кўчаси 426
 Арабистон 385
 Арманистон 461
 Асака райони 114
 Асвон тўғони 450
 Асхабод (Ашхобод) 31, 38, 39,
 41
 Афғонистон 354, 385, 417, 455,
 456, 458, 460
 АҚШ 26, 309, 446, 453, 455, 456

Бухоро амирлиги 40
 Бухоро области 381
 Бурят-Мўғулистон 214
 Бутун Россия 396

 Варшава 467
 Вена 467
 Венгрия 430, 454, 456
 Войкова кўчаси 337
 Вокзал кўчаси 155
 Вокзаллди райони 57, 173, 417
 Вологда 214

Бағдод райони 114
 Белград 467
 Бельгия 455
 Берлин 467
 Бибиҳоним мадрасаси 405
 Бирлашган Араб Республикаси
 447, 456
 Болгария Халқ Республикаси
 447, 452, 453
 Бошқирдистон 214
 Боғишамол (Самарқанддаги Бо-
 гишамол қисми) 35, 412
 Боғишамол райони 60, 190, 197,
 200, 272, 279, 289, 314, 327
 Брест қалъаси 205
 Брюссель 449
 Будапешт 449, 467
 Будённий номли колхоз 289, 291
 Булунгур райони 125, 139, 141,
 198, 238, 248, 360, 439, 442,
 444, 454
 Бухоро 20, 31, 45, 51, 67, 90, 103,
 104, 324, 391, 398, 399, 450,
 462

Гагарин кўчаси 412
 Гвинея 447
 ГДР 430, 452, 453, 456
 Гелек волости 59
 Германия 194, 248
 Германия Демократик Республи-
 каси 378
 Горький М. номидаги бульвар
 191, 337
 Горький хіёбони 413, 417
 Греция 447
 Грузия ССР 461
 Гулакандоз волости 44
 Гўр Амир 87, 101, 151, 337, 396,
 398, 405, 406, 407, 439

 Дағбит волости 59
 Дамашқ 449
 Дарби йўли 100
 Даргомнр станцияси 58
 Даштакибало қишлоғи 176
 Даҳбед кўчаси 188

«Даҳбед» совхози 372
«Дехқон» заводи 77, 78, 122, 132
Дзержинский район 129, 130, 138
Довул волости 59
Донбасс 245
Душанба 185, 387

Европа 470
Етгисув 49

Жазоир 447, 450
Жарариқ, қишлоқ 137
Жданов А. А. номли колхоз 375
Жиззах 42, 60, 81, 123, 136, 211
Жиззах райони 141
Жиззах уезди 10, 16, 58, 60
Жумабозор, қишлоқ 66
Жойиндевана волости 59
Жомбой райони 90, 238, 289,
291, 293

Закаспий 39, 41, 43, 47
Закаспий области 37
Закаспий фронти 41, 47
Загреб 449
Зарафшон 423
Зарафшон водийси 305
Зиёвутдин станцияси 216
Зомин райони 225

Иваново-Вознесенск 114, 139, 140
Измир 449
Индонезия 354
Ироқ 447
Испания 309
Италия 308, 309, 430, 446, 448
Иштихон райони 378, 439
Иштархона мақбараси 405

Кавказ 202, 343
Кавказ фронти 27
Калиния М. И. номли колхоз
291, 378
Канада 447, 448
Карл Маркс номли колхоз 454
Каттақўрғон 20, 27, 42, 44, 60,
81, 201
Каттақўрғон район 199, 357, 439,
444
Каттақўрғон сув омбори 445
Каттақўрғон уезди 10, 16, 27

Киев 214, 382, 387
«Кинап», завод 214, 217, 218,
219, 221, 252, 254, 257, 260,
261, 263, 264, 270, 271, 273,
274, 277, 278, 280, 282, 287,
289, 291, 293, 298, 343, 345,
349, 350, 354, 361, 364, 368,
384, 430, 447, 449

Киров С. М. номли колхоз 360,
444

Кобут волости 59
Кожевенная кўчаси 337
«Колхозчи», завод 161, 167, 168,
169, 172, 206, 208, 212, 221,
240

Комсомол райони (ҳозирги Са-
марқанд қишлоқ райони)
290

Кооператив кўчаси 154, 188, 190
Корея Халқ Республикаси 449
Красноводск 47

«Красный двигатель», завод 212,
214, 217, 218, 219, 221, 225,
251, 252, 253, 257, 258, 259,
260, 261, 262, 263, 267, 269,
270, 271, 272, 274, 275, 276,
277, 278, 279, 280, 282, 283,
286, 287, 288, 289, 292, 298,
312, 327, 329, 331, 332, 343,
345, 346, 349, 350, 351, 352,
353, 354, 360, 368, 384, 430

Краснодар ўлкаси 247
Красноярск 214

Крепость майдони 417
Куба 430, 447, 449

Курск 467
Кушка 31

Лаос 455
Лейпциг 449
Ленин кўчаси 188, 190, 341
Ленин В. И. номли колхоз 360,
376, 444
Ленинград 114, 131, 139, 140, 214,
222, 234, 242, 280, 323, 382,
387, 398, 399, 402, 417, 432,
447, 456, 466

Ленинград эрмитажи 460
Ленинобод 285
Полазор, қишлоқ 137
Лондон 449
Ўльов 382

Малл 447
Марказий Осиё 462
Марказий Россия 38, 53

Марв 31, 39
 Маркс К. кўчаси 190, 191, 337
 Маркс К. номли колхоз 378
 Марокаш 450
 Матчи волости 40
 Маҳалла волости 59
 Мексика 354, 447
 Мельничная кўчаси 338
 Мингарик волости 44
 Мичурин хиббони 417
 Москва 55, 56, 114, 116, 131, 139,
 140, 214, 222, 223, 228, 229,
 236, 257, 258, 259, 279, 280,
 318, 323, 324, 343, 367, 382,
 394, 398, 399, 402, 416, 417,
 432, 438, 450, 456, 466, 467
 Москва области 259
 Мурманск 279
 Мўлийён қишлоғи 412
 Мўғулистон Халқ Республикаси
 447, 449, 456

Навоий хиббони 417
 Навоий шаҳри 457
 Наманган 43, 44
 Наманган уезди 43
 Нарпай райони 139, 198, 238, 358,
 362, 439, 444, 454
 Наув волости 44
 Непал 411, 452
 Новосибирск 212, 214, 246
 Нукус 342
 Нурота райони 225, 439

Одесса 214
 Озарбайжон ССР 461
 Ойдин станцияси 47
 Октябрь кўчаси 190
 Омск 214
 Оренбург 29, 31, 38, 279
 Оренбург-Актюбинск fronti 47
 Оренбург fronti 27, 38
 Орехово-Зуево 139
 Орёл 279
 Орёл области 196
 Охунбобоев номли колхоз 290
 Оқдарё райони 198, 293, 439
 Оқсарой 398
 Оқсарой мақбараси 87
 Оғалиқ 423
 Оғалиқ, қишлоқ 175

Пайшанба волости 44
 «Память Ленину» колхози 249
 Панжикент волости 44

Панжикент йўли 100
 Париж 323
 «Париж коммунарлари» колхози
 249
 Пастарғом 246
 Пастарғом райони 96, 139, 225,
 238, 248, 378, 439
 Пахтакор райони 238
 Пенза 214
 Петроград 10, 15, 16, 21, 22, 55,
 56
 Поволжье 86
 Полярник райони 361, 376, 439
 Покистон 334, 447, 451, 452, 453,
 455, 456, 458
 Полвонарик волости 59
 Польша 430, 447, 448
 Почта кўчаси 188
 Прага 467
 Пречистенский район 249
 Проект кўчаси 413
 «Пролетарий» колхози 249
 Псков 279

Риштон райони 114
 Регистон 396, 407, 410
 Регистон майдони 191, 405, 406,
 417, 412, 413, 438
 Россия 14, 16, 22, 29, 31, 34, 47,
 51, 74, 124, 193, 405, 440
 Ростов-Дон 247
 Ростовцево (ҳозирги Красногвар-
 дейская) 29
 РСФСР 25, 33, 35, 47, 52, 55, 80,
 86, 228
 Руминия 417 453

Салоники ярмаркаси 449
 Самарқанд ярмаркаси 102
 Самарқанд уезди 10, 35, 37, 50,
 58, 59, 60, 61, 64, 66, 72
 Самарқанд области 9, 11, 14, 16,
 20, 21, 23, 25, 37, 40, 43,
 44, 45, 49, 51, 52, 53, 55,
 58, 60, 61, 62, 64, 65, 66,
 68, 69, 70, 72, 73, 74, 75,
 76, 77, 82, 84, 86, 87, 96,
 98, 100, 119, 121, 136, 142,
 146, 149, 167, 170, 173, 176,
 178, 179, 185, 194, 196, 197,
 198, 201, 202, 205, 208, 210,
 214, 217, 224, 226, 237, 238,
 242, 243, 244, 245, 246, 247,
 249, 250, 259, 265, 267, 289,
 293, 302, 305, 309, 330, 333,
 341, 343, 345, 356, 358, 362,
 375, 377, 381, 396, 418, 439,
 440, 441, 447
 Самарқанд округи 72, 78, 119,

120, 129, 136, 139, 140, 141,
142, 143, 146
Самарқанд райони 73, 125, 175,
176, 177, 225, 360, 377, 378
439
Самарқанд ЦЭСи 293
Сан-Франциско 451
Свердловск 214, 279
Севастополь 467
Сиёб 188, 335, 420
Сиёб райони 190, 204, 233, 234,
241, 272, 273, 295, 297
Симферополь 214
Смоленск 241, 249
Смоленск райони 249
Совет кўчаси 191
Ставрополь ўлкаси 245, 247
СССР 74, 103, 111, 118, 119, 121,
126, 131, 153, 162, 163, 167,
178, 186, 199, 203, 218, 227,
233, 251, 266, 267, 281, 282,
284, 288, 294, 297, 300, 301,
310, 312, 317, 318, 319, 333,
343, 369, 379, 380, 383, 386,
389, 394, 399, 406, 410, 430,
431, 432, 448, 449, 456, 457,
460, 461, 462, 468, 471
Сталинград 202, 222, 234, 245,
246, 247, 254, 267
Сулукта кўмир кони 58
Сурхондарё области 381
Сурхондарё округи 111
Сўзангарон йўли 100
Театр майдони 417
Темирийўл райони 17, 60, 269, 274
Термиз 336, 398, 438
Техрон 449
Тиллақори мадрасаси 400, 402,
406, 439
Титов Г. кўчаси 417
Тожикистон 323
Тожикистон АССР 107, 109
Тожикистон ССР 109, 182, 304,
461
Толигулон ГЭСи 264
Тошкент 19, 20, 21, 22, 27, 28,
29, 34, 38, 39, 43, 44, 54,
57, 59, 82, 84, 116, 183,
193, 198, 216, 228, 237, 267,
300, 317, 321, 323, 324, 326,
337, 342, 369, 387, 391, 392,
394, 417, 420, 430, 432, 434,
438, 448, 462, 466
Тошкент кўчаси 188, 337, 412, 423
Тошкент области 202
Трудовая кўчаси 154
Тунис 447, 450
Тупроққўрғон майдони 188, 191

Тупроққўрғон райони 338
Туркистон 11, 16, 19, 21, 24, 25,
27, 29, 32, 33, 34, 35, 37,
42, 44, 45, 47, 51, 54, 56,
61, 62, 63, 64, 69, 87, 90,
95, 98, 103, 104, 135, 439,
440
Туркистон 397, 398
Туркистон АССР 38, 43, 47, 49,
55, 56, 59, 61, 62, 80
Туркистон республикаси 52, 53,
68, 74, 101
Туркистон Совет Автоном Рес-
публикаси 35
Туркистон fronti 49
Туркия 447, 456, 459
Туркменистон 285
Туркменистон ССР 182, 461
Туятортар волости 59
Удмуртия 214
Украина 222, 245, 249
Улугбек мадрасаси 399, 400, 405,
439
Улугбек расадхонаси 337, 405,
406, 439, 455
Урганч 342
Ургут волости 44, 59
Ургут райони 125, 225, 428
Урсатьевск станцияси 58
Фарғона 67, 367
Фарғона водийси 43, 49, 51
Фарғона области 49, 116
Фарғона райони 114
Фарғона fronti 38, 49
Фарҳод ГЭСи 220
Фориш райони 238
Франция 308, 309, 446, 448, 455,
456
Фрунзе кўчаси 188, 190, 191
Хатирчи райони 361, 362, 439
Хива 27, 67
Хишрав райони 248
Хишрав қишлоғи 176
Хишрав ГЭСи 266, 269, 270, 272,
276, 284, 336, 338, 412
Холва волости 59
Хоразм 103, 104
Хоразм округи 111
«Хужум», фабрика 113, 120, 121,
159, 160, 161, 162, 165, 168,
174, 188, 200, 204, 208, 218,
219, 225, 239, 254, 258, 260,
269, 271, 280, 283, 285, 290,
315, 331, 338, 345, 350, 356,
362, 431, 447, 450
Хўжааҳрор волости 59

Хўжааҳрор йўли 100
Хўжааҳрор қишлоғи 137
Хўжаариқ волости 44
Хўжанд 44, 81
Хўжанд уезди 10, 16, 27, 58

Цейлон 447, 449, 453

Чашмоб волости (ҳозирги Паст-
дарғом райони) 44, 59, 67

Челак волости 44

Челябинск 214, 279

Чехословакия 385, 430, 447

Аили 447

Чилустон харобалари 405

Чита области 214

Чирчиқ 448

Чоржўй 27, 31, 285, 286

Чўпонота мадрасаси 399

Чўпонота мақбараси 405

Чўпонота қишлоқ 175

Шарқий Бухоро 67

Шарқий фронт 45

Шердор мадрасаси 398, 400, 410

Шофрикон райони 114

Шоҳи Зинда 151, 337, 385, 397,
407, 410

Энгельс кўчаси 190

Энгельс номли колхоз 238, 293

Эрон 447, 456, 458, 459

Югославия 452, 455

Юқоридарғом райони 149

Юқоридарғом қишлоқ 132

Янги Бухоро (ҳозирги Когон)
31, 114

Янгийўл райони 114

Янгиқозонариқ волости 44

Янгиқўрғон волости 44

Янгиқўрғон райони 114, 139

Япония 309, 430, 446, 448

Ярославль 139, 140

Ярославль области 247

Ярцево райони 249

Ўзбекистон Совет Социалистик
Республикаси 117

Ўзбекистон 67, 76, 77, 79, 80, 82,
84, 86, 87, 98, 103, 104, 107,
110, 111, 112, 113, 115, 117,
118, 119, 125, 126, 140, 145,
163, 166, 172, 176, 177, 180,
181, 183, 193, 199, 214, 223,
228, 251, 253, 271, 279, 289,

290, 293, 304, 305, 308, 317,
322, 323, 324, 336, 343, 344,
353, 362, 373, 377, 378, 381,
387, 392, 393, 399, 402, 406,
410, 419, 425, 430, 431, 432,
434, 446, 448, 449, 453, 454,
464, 465, 466, 467, 468

Ўзбекистон ССР 82, 99, 103, 104,
107, 109, 110, 111, 112, 114,
118, 126, 132, 142, 143, 146,
157, 158, 169, 178, 179, 180,
191, 207, 224, 225, 226, 227,
251, 261, 266, 280, 281, 297,
301, 317, 323, 326, 330, 332,
333, 336, 369, 372, 374, 376,
382, 387, 393, 411, 413, 446,
455, 457, 458, 461, 462

«Ўзбекистон» колхози 293

Ўзбекистон республикаси 346, 413

Ўзган 398

Ўратепа 44, 81

Ўратепа уезди 59, 60

«Ўроқ ва болға» заводи 258, 260,
262, 267, 287, 329, 431

Ўрта Осиё 38, 39, 40, 43, 47, 62,
70, 75, 80, 87, 103, 104, 180,
181, 182, 185, 197, 214, 223,
255, 304, 309, 317, 320, 353,
375, 389, 390, 394, 395, 398,
399, 405, 417, 419, 431, 434,
436, 438, 456, 457, 458, 459,
464, 465, 467, 471

«Ўртоқ» тамаки фабрикаси 113

Қарши кўчаси 100

Қашқадарё округи 111

Қашқадарё области 381

Қашқа-Махат йўли 154

Қизиларвот 31, 39, 47

Қизилтепа 31

Қирғизистон ССР 182

Қозон 323

Қозонжиқ станцияси 47

Қозонистон 304, 375

Қорадарё 100

Қоратепа волости 44

Қорақалпоғистон АССР 182

Қрим 343

Қўшҳўуз маҳалласи 82

Қўқон 27, 391

Ғаллаорол райони 439

Ғарбий фронт 15, 240

Ғиждувон 399

Ҳазрати Хизир мачити 400

Ҳиндистон 410, 417, 449, 452, 456,
458, 460

Ҳирот 461

МУНДАРИЖА

Сўз боши	5
I б о б. Самарқандда Совет ҳокимиятининг ўрнатилиши ва мустақамланиши (1917—1918 йиллар)	8
1. Самарқандда Совет ҳокимиятининг ғалабаси	8
2. Шаҳарда Совет ҳокимиятининг мустақамланиши	24
II б о б. Самарқанд чет эл ҳарбий интервенцияси ва гражданлар уруши даврида	38
1. Самарқанд меҳнаткашларининг Туркистонда ҳарбий интервенция ва ички контрреволюцияни тор-мор қилишда қўшган ҳиссаси	38
2. Совет ва хўжалик қурилиши	51
III б о б. Самарқанд меҳнаткашлари халқ хўжалигини тиклаш учун курашда (1921—1927 йиллар)	63
1. Янги иқтисодий сиёсатга ўтиш	63
2. Шаҳар саноатининг тикланиши	69
3. Социалистик маданиятнинг барпо этилиши	80
4. Шаҳар хўжалиги ва меҳнаткашларнинг моддий аҳволи	98
5. Самарқанд — Ўзбекистон ССРнинг биринчи пойтахти	103
IV б о б. Самарқанд социализмнинг иқтисодий пойдеворини қуриш йилларида (1928—1932 йиллар)	118
1. Самарқанд меҳнаткашларининг саноатни ривожлантириш учун кураши	118
2. Партия-совет аппаратини қайта қуришда Самарқанд большевикларининг роли	127
3. Шаҳар меҳнаткашларининг қишлоқни социалистик қайта қуриш учун кураши	134
4. Маданий қурилиш	142
5. Шаҳар хўжалигининг ривожланиши ва меҳнаткашлар моддий аҳволининг яхшиланиши	153

V б о б. Самарқанд меҳнаткашлари социалистик жамиятни қуриш ва ривожлантириш учун курашда (1933—1941 йиллар)	158
1. Самарқанд саноатининг ривожланиши	158
2. Қишлоқ хўжалигининг тараққий этишида Самарқанд меҳнаткашларининг роли	171
3. Маданий қурилишни авж олдиришда Самарқанднинг роли	177
4. Шаҳар хўжалигининг янада ривожлантирилиши ва Самарқанд меҳнаткашлари моддий аҳволининг яхшиланганлиги	187
VI б о б Самарқанд Улуғ Ватан уруши йилларида (1941—1945 йиллар)	:
1. Қизил Армия учун резервлар тайёрлаш ва аҳолини ҳарбий ишга ўргатиш	194
2. Улуғ Ватан уруши йилларида Самарқанд саноати	205
3. Самарқанд энёилирининг душманга қарши кураши — умумхалқ ишига қўшган ҳиссаси	220
4. Улуғ Ватан уруши йилларида Самарқандда халқ маорифи	229
5. Самарқанд меҳнаткашларининг Совет Армияси жангчиларига ва кўчириб келтирилган аҳолига ғамхўрлиги	235
6. Мамлакатнинг озод қилинган районларига Самарқанд области меҳнаткашларининг қардошлик ёрдами	244
VII б о б. Самарқанд социализм қурилишини тугаллаш даврида (1946—1958 йиллар)	251
1. Шаҳар меҳнаткашларининг меҳнат ва сиёсий активлигининг ўсиши	251
2. Корхона коллективларининг қишлоқ меҳнаткашларига оталиғи	288
3. Маданий қурилишдаги ютуқлар	294
4. Шаҳар хўжалигининг ривожланиши ва меҳнаткашлар моддий фаровонлигининг яхшиланиши	326
VIII б о б. Самарқанд коммунизмнинг моддий-техника базасини яратиш даврида	344
1. Самарқанднинг саноат тараққиёти ва коммунистик меҳнат учун кураши	344
2. Шаҳар билан қишлоқ меҳнаткашлари иттифоқи	356
3. Фан, маданият ва санъат	363
4. Ўзбекистонда марксча-ленинча философияни пропаганда қилишда самарқандлик олимларнинг роли	389
5. Самарқанд шаҳридаги меъморлик обидаларини қўриқлаш, ўрганиш ва тиклаш ишлари	396
6. Шаҳар хўжалиги ва меҳнаткашлар уй-жой — турмуши шароитининг яхшиланиши	411

7. Халқ турмуши	425
8. Самарқанд — республиканинг йирик саноат маркази ва унинг ривожланиш истиқболлари	430
9. Самарқанд областининг қишлоқ хўжалиги	439
10. Совет Ўзбекистонининг халқаро алоқаларида Са- марқанднинг аҳамияти	446
11. Темурийлар даври санъатига бағишланган Халқ- аро симпозиум	456
Хулоса	463

На узбекском языке

ИСТОРИЯ САМАРКАНДА

В двух томах

том 2

Изд-во «Фан» УзССР
Ташкент — 1970

Муҳаррирлар: М. Алиева, Х. Зарипова, А. Мансурхўжаева, С. Саидмаҳмудов
Техмуҳаррир Х. Қорабоева
Корректорлар: П. Мусаева, М. Каримбобоева

Теришга берилди 11/VI/1970 й. Босишга рухсат этилди, 9/IX-1970 й. Формати 60×90^{1/16}—
15.5 қоғоз л.—31.0 босма л. Ҳисоб-нашриёт л. 32.0 (5 ранган вкл+2 вкл).
Нашриёт № 621. Тиражи 10.000. Баҳоси 2 с, 73 т.

ЎзССР «Фан» нашриятининг босмахонаси, Черданцев кўчаси, 21. Заказ 170.
Нашриёт адреси: Гоголь кўчаси, 70.